

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни***

№ 4 (53)

Душанбе – 2021

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Чоматов С.

Мусахҳеҳ:
Валиев Ҷ.

Мухаррири техникӣ:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Гаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айни, доктори илмҳои таърих, профессор
Мирзораҳимов А.К. - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
Нуъмонов М. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Бандаев С. - доктори илмҳои химия, профессор
Пирумшоев Ҳ. - доктори илмҳои таърих, профессор
Раҳматуллозода С. - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
Гадоев Н. - доктори илмҳои филология, профессор
Сулаймонов И. - номзади илмҳои филология, дотсент
Ҳусейнов А. - доктори илмҳои таърих, профессор
Сайнаков С. - номзади илмҳои таърих, дотсент
Зарипов Н. - номзади илмҳои таърих, дотсент
Мачидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Умаров У. С. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Назриев Р. - доктори илмҳои фалсафа, профессор
Ҳакимов Р. - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент
Чумаев М. - номзади илмҳои химия, дотсент
Сатторов Т. - доктори илмҳои биология, профессор
Муҳаббатова Х. - доктори илмҳои география, профессор
Пиров Р. - доктори илмҳои физика-математика, профессор

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҶ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута вогузор мегардад.**

ФЕХРИСТ

ҶАҲОНИ ЗАБОН

1.	Гирдонова С. Адъективниел словосочетаниел с именами сушествительными в современном русском языке.....	6
2.	Доробшоева Б. Порядок слов в предложении в английском языке	10
3.	Имомназарова С. Тахлили мукоисавии ҷумлаҳои саволии умумӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	15
4.	Исмоилджонова Н. Лексико-стилистические свойства фразеологизмов, характеризующие речевую деятельность человека.....	19
5.	Қурбонов А. Хусусиятҳои сохторӣ-калимасозии воҳидҳои топонимии Британияи Кабир.....	21
6.	Ниматова М. К. Назарияи забоншиносон оид ба истилоҳ ва истилоҳшиносӣ	24
7.	Олимова М. Соматизмы во фразеологии	27
8.	Сайфзода М. Тарҷумаи идиомаҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ (дар асоси маводи матнҳои бадеӣ).....	30
9.	Фурқати Т. Тахлили вазифавӣ ва маънои инфинитив дар забони англисӣ	34
10.	Ҷаҳонорои Ш. Тарҷумаҳои рубоӣҳои Умари Хайём ба забонҳои хориҷӣ.....	37
11.	Ҷориев С. Гуруҳбандии воҳидҳои фразеологии забони англисӣ аз нигоҳи В. В. Виноградов.....	39
12.	Бозорзода Г. Деривация сложных слова и их образования в современном русском языке.....	41
13.	Саидзода С. Этнонимияи Қуръони Қудс	43
14.	Иқболова З. Тахлили гидронимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	46
15.	Назирова Г. Мукоисаи категорияҳои номуайяӣ бо ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	49
16.	Тиллобоева Т. В. Роль концепта «Город» и его лингвистический анализ в современном русском литературном языке.....	51
17.	Назирова Г. Категорияи грамматикии муайяӣ-номуайяӣ дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ.....	54
18.	Норова Н. Заминаҳои таърихии назарияи таркиби калимаҳо	56
19.	Баротийн Ш. Мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик	60
20.	Файзуллозода З. Проблемаи мафҳум ва таснифоти истиора дар забоншиносии муосири англисӣ.....	63
21.	Тоирова М. Хусусиятҳои фонди луғавии фразеология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	66
22.	Садурдинов Д. М. Перевод произведений А.С.Пушкина на таджикский язык.....	70
23.	Назирова М. Калима ва истилоҳоти марбут ба соҳаи иҷтимоӣ-сиёсӣ дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав.....	73
24.	Юсуфзода М. Х. Аббревиатуры в современной письменности	77
25.	Исмоилова М. Ё. Тартиби калима ва ҷойгоҳи он дар созмонёбии ибораҳои зарфӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	79
26.	Қаюмов Ш. М. Мукоисаи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайҳам дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	82
27.	Ҳакимзода С. Такрори вожаҳои мустақилмаъноӣ “Маснавии маънаӣ” дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ	85

ГУЛШАНИ АДАБ

28. **Ҷаборова М.**
Образи Фарход дар «Ширин ва Хусрав»- и Ҳотифӣ ва умумияту фарқияти он аз образи Фарҳоди Низомӣ 91
29. **Ҷураева М.**
Мавқеи тазкираи «Хизонаи омира»-и Мир Ғуломалихони Озоди Билгиромӣ дар адабиётшиносии гузашта 98
30. **Дилангези И.**
Ташаккул ва таҳаввули жанрҳои адабӣ дар насри муосири тоҷикии даврони истиқлолият 101
31. **Ҳалимзода Ш. А.**
Романи “Достони писари худо”- оинаи таърихии Форсу Юнон 105
32. **Раҳимов Ф.**
Андешаи муҳаккиқон оид ба ашъори Манучехрии Домғонӣ 109
33. **Валиев Ҷ. А., Тураев М.**
Мавзӯ ва хусусияти бадеию ҳунарии романи “Ман гунаҳгорам”-и Чалол Иқромӣ 112

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

34. **Қурбонова З. С.**
Тавсифи этнографӣ ва антропологии тоҷикон дар осори Н. В. Хаников 115
35. **Ҷамширов М.**
Ҷаъолияти сиёсии М. К. Гандӣ дар Африқои Ҷанубӣ ва таъсиси ҳаракати сатяграҳӣ 118
36. **Саидов С.**
Саҳми академик Бобочон Ғафуров дар рушди низоми маорифи Тоҷикистон (1946-1956) 121
37. **Раҳимова М. У.**
Масъалаи инсондӯстӣ дар таълимоти зардуштия 125
38. **Маҳмадиев Ғ. А.**
Маълумоти Муҳаммадйосуфи Муншӣ дар бораи ҳукмронии Шайбониҳо ва заволи давлатдорӣ онҳо 129
39. **Ҷунайдуллои Х.**
«Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития»-и Аҳмади Дониш ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ асри XIX 132
40. **Ҷунайдуллои Х.**
Тасвири сиёсати ҳукуматдорӣ Дониёл ва Амир Шохмурод дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития»-и Аҳмади Дониш 135
41. **Камолзода Ш. М.**
Исторические аспекты наследования отдельных видов имущества в Российской Федерации и Республики Таджикистан 139
42. **Сангов С., Намозов Х. Т., Ҳалимзода Ш. А.**
Омӯзиши аҳди қадим ва асрҳои миёнаи водии Вахш дар осори муҳаккиқон 142
43. **Сангов С. А.**
Тавсифи таърихӣ-ҷуғрофии Вахш тибқи сарчашмаҳо 145

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

44. **Рачабова Б. Х.**
Ёфтани формулаҳо барои суммаҳои функсияҳои ҳаракатҳо 150
45. **Одинаев Х.**
Бунёд намудани барномаҳо дар ҷузьҳои идоракунии речаи визуалии забони барномасозии PASCALABC.NET 153

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

46. **Қурбонова Ҳ.**
Пайдоиш, тасниф ва хусусияти кӯлҳои Тоҷикистон 156
47. **Маликов З.**
Синтез ва вазифаи гармонҳои ҷинсии занона 159
48. **Мансуров М. Н.**
Сабзии киштшаванда (сабзӣ, беҳӣ, зардак) - *daucus sativus* (hoffm.) roenl 163
49. **Холмуродов С. Ш.**
Ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии идоракунии захираҳои оби Осиёи Марказӣ 167
50. **Қаримова Ш. Х.**
Ҳавзаи Сир ва имкониятҳои рекреатсионӣ он 171
51. **Ходжаева Л. К.**
Муайян намудани ҳадди тағйирёбии нишондиҳандаҳои муҳимтарин биохимиявӣ дар зироатҳои маъдани хушадорон 173

52.	Холмуродов С. Ш. Иқтидори захиравии табиӣи минтақаи Осиёи Марказӣ	176
53.	Каримова Ф. Микрофлораи нормалии чафи меъдаю-рӯдаи кӯдакон.....	179

ИҚТИСОД ВА РУШД

54.	Содот С. Ҷ. Арзёби ченакҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муомилоти ҷаҳонии молҳо	182
55.	Сафаров Ҳ. Ислоҳоти низомии ҳисобдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаклҳои нави ҳисобот мувофиқи СБҲМ	185
56.	Сафаров Ҳ. Талабот ба ҳисобгирӣ муҳосибӣ ва мавқеи он дар низомии идоракунии	188
57.	Саидшарипов Ш. Алоқаи мутақобилаи молия бо дигар категорияҳо дар раванди тақсиминоии арзиш.....	191

ОМЌЗИШ ВА ПАРВАРИШ

58.	Қодирова М. Б. Нозукиҳо дар тарбияи фарзанд ва инкишоф додани сатҳи луғавии кӯдакон	195
59.	Одинаева З. Нақши салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....	198
60.	Қурбонов А. Омӯзиши феъл дар забоншиносии тоҷик ва берун аз он	201
61.	Ҳошимова Г. Хусусиятҳои ба худ хоси психологии занон ва мардон	205
62.	Одинаева З. Рушди салоҳияти фарҳангӣ – иҷтимоии донишомӯзон дар дарсҳои забони англисӣ.....	208
63.	Розиқов К. С. Моҳият ва сабабҳои пайдоиши тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеа.....	211
64.	Ахунова Ф. Ғ. Нақши бӯҳрони синнусолӣ дар инкишофи кӯдак	215

РАВИШИ ТАДРИС

65.	Носирова А. Воситаҳои ҳавасмандгардонии донишҷӯён дар ҷараёни таълими забони англисӣ.....	219
66.	Сайдуллоев Ф. Интерференсияи малакаҳо дар ҷараёни таълими грамматикаи забони англисӣ	222
67.	Саломов М. Истифодаи намудҳои мухталифи бозҳои дидактикӣ дар машғулиятҳои забони олмонӣ	225
68.	Шарипова С. Таснифоти бозҳои касбӣ дар машғулиятҳои забони англисӣ	229
69.	Юсупова С. Интерактивные методы обучения иностранному языку	232
70.	Фахридинов Ф. Ҷ. Муаммоҳои муосири истифодаи захираҳои обӣ дар обёрикунии заминҳои Тоҷикистон	235
71.	Сатторов А. А. Принсипҳои фаъолгардонии имконоти шахсият ва коллектив дар раванди таълим	239

АДЪЕКТИВНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ИМЕНАМИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Адъективные словосочетания, т. е. такие сочетания, в которых имя прилагательное, выступая в качестве главного слова, распространяется присоединением к нему других знаменательных частей речи, представляют собой многочисленный и разнообразный по своим структурным типам разряд словосочетаний современного русского языка, хотя в количественном отношении и уступающий некоторым другим разрядам (глагольным и субстантивным словосочетаниям). Как и другие разряды, адъективные словосочетания обладают особенностями, которые обусловлены спецификой главного слова -ное как часть речи обозначает признак предмета, т. е. признак, относимый к предмету, характеризующий этот предмет. В связи с этим и адъективные словосочетания наиболее часто выступают в составе субстантивного словосочетания в качестве зависимого члена последнего (*красное от мороза лицо, нужные для работы пособия, по-весеннему голубое небо*).

В кругу адъективных словосочетаний довольно широко представлены прилагательные отпричастного происхождения, так как адъективизация причастий связана с развитием качественных значений. Однако здесь наблюдаются известные ограничения. В от-причастных прилагательных легко развиваются такие связи, которые не являются характерными, типичными для соответствующих причастий и, следовательно, в меньшей мере способны поддерживать их глагольность.

В современном русском языке в роли стержневого слова адъективных словосочетаний обычно выступают качественные прилагательные как в полной, так и в краткой форме.

Имена прилагательные могут сочетаться с именами существительными (и местоимениями) в косвенных падежах без предлогов (всем известный, нужный обществу, сильный духом, полный надежд, достойный награды); с именами существительными (и местоимениями) в косвенных падежах с предлогами (приятный для всех, белый от снега, синий с полосками, свободный в обращении); с наречиями различных разрядов (весьма нужный, пронзительно резкий, всегда приветливый, по-летнему теплый); с глаголами в неопределенной форме (готовый бороться, способный организовать, склонный размышлять).

Адъективные словосочетания: полезный для здоровья, трудный для учеников, красный от мороза, очень красивый.

Приведем наиболее употребительные схемы построения адъективных словосочетаний:

- 1) прил. + для сущ. Р.п.: необходимый для детей, незаметный для посторонних;
- 2) прил. + от сущ. Р.п.: серый от пыли, мрачный от проигрыша;
- 3) прил. + из-за сущ. Р.п.: непригодный из-за трещины, злой из-за скандала;
- 4) прил. + сущ. Д. п.: верный присяге, знакомый студентам, послушный зову;
- 5) прил. + сущ. Т.п.: сытый телом, слабый духом, богатый нефтью;

Способность имен прилагательных распространяться беспредложными падежными формами существительных (местоимений) издавна отмечается в трудах по русской грамматике [Пешковский А.М., Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956, Шахматов А.А. Синтаксис русского языка, Л., 1941, Шведова Н.Ю. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе, «Вопросы языкознания», 1964, №2 и др.]

Необходимо подчеркнуть, что А. А. Потенция, блестяще разработавший значения творительного падежа, выделял среди них те, которые обусловлены при адъективном его употреблении [3]. Его наблюдения и выводы в этой области сохраняют свою ценность и в наше время. К сожалению, такому глубокому изучению не подверглись другие косвенные падежи (родительный и дательный). При адъективном употреблении родительного, дательного и творительного падежей без предлогов отмечалось и в последующих трудах по русской грамматике.

Однако и до настоящего времени вопрос этот остается недостаточно изученным. Исследователи, глубоко и всесторонне изучавшие беспредложное употребление косвенных падежей при глаголах и именах существительных, в отношении имени прилагательного

ограничивались констатацией возможности при адъективного употребления указанных падежей, приведением ряда примеров, подтверждающих эту возможность, и самыми общими замечаниями по этому вопросу. С таким положением мы встречаемся в «Синтаксисе русского языка» акад. А. А. Шахматова. Приступая к анализу значения надежен, выражающих простое дополнение, он подчеркивает, что эти падежи «распадаются на две главные группы: приименных и при глагольных падежей, ибо падежбыло направлено в основном на эти «главные группы» [4].

Проф. А. М. Пешковский считал, что «прилагательные сами по себе, поскольку они не связаны прямо или косвенно (иногда лишь в прошлом языке) с глагольностью, не способны к управлению [2]. Основной своей задачей поэтому он поставил изучение и описание употребления беспредложных косвенных падежей при глаголах и именах существительных. Что же касается при адъективного употребления этих падежей, то здесь он ограничивается лишь общими, хотя и весьма ценными, замечаниями. Из беспредложных конструкций единственной управляемой формой «при прилагательных как таковых» он считал творительный «ограничения», «который зато уже является специально при адъективным по своему значению (слабый духом, сильный волей, высокий ростом, красивый лицом, белый телом и т. д.), правда, опять-таки преимущественно при предикативных прилагательных: был бел телом-, высок ростом и т.д.» [2].

Таким образом, в процессе научной разработки русского синтаксиса была твердо установлена способность прилагательных управлять родительным, дательным и творительным падежом без предлога.

Словосочетания, образуемые с зависимыми существительными без предлога, далеко не одинаковы в отношении употребительности. Модели, в которых имя прилагательное распространяется дательным падежом, характеризуются весьма широким кругом прилагательных, их образующих, и принадлежат к числу широко употребительных в русском языке уже с конца XVIII - начала XIX в. Значительно менее употребительны словосочетания, в которых имя прилагательное распространяется творительным падежом. Наконец, словосочетания с родительным падежом представлены крайне узким кругом прилагательных, способных образовать такие словосочетания, хотя некоторые из них (с прилагательным полный) являются широко и часто употребительными.

После исследования Л. А. Потебни о значениях творительного падежа стало очевидно, что в круг его значений включаются как однородные (переходящие друг в друга), так и совершенно неоднородные значения. Так, развитие творительного падежа привело к выделению в нем обстоятельственных значений (творительный сравнения, творительный образа, творительный времени). Однако такие формы творительного падежа легко обособляются от имен существительных и служат источником пополнения определенных разрядов наречий. Как справедливо отмечает В. В. Виноградов, они «являются в современном языке гибридными наречно-субстантивными образованиями. Для нас летом, зимой, залпом (выпить залпом), рысью и т. п. - уже не формы творительного падежа соответствующих существительных, а слова- наречия». Для адъективных словосочетаний такие формы не только не типичны, но и крайне редки, единичны [1].

Однако и основные значения творительного падежа, сохраняющиеся в границах одной грамматической категории, весьма разнообразны и в то же время, как прекрасно показал А. А. Потебня, взаимно связаны. Среди этих значений он выделял «творительный условленный именем и наречием». Если не принимать во внимание выделяемого Потебней «творительного при прилагательных и наречиях сравнительной степени» (словосочетания с прилагательными сравнительной степени составляют особую разновидность), то в приадъективном употреблении он различал два значения творительного падежа. Так, выделяется творительный при таких прилагательных, как полон, обилен, богат ч е м? и под., дать название которому Потебня, по его словам, затруднялся, но склонялся к тому, чтобы «видеть здесь просто творительный орудия, расширяя эту категорию и на случаи, где нет глагола», очевидно исходя из соображений исторического развития этого значения. Акад. А. А. Шахматов, рассматривая значения творительного падежа при таких прилагательных только в плане современного языка, определял это значение как «выражение завершенности, удовлетворенности пассивного признака, соответствующего прилагательному» [4].

Определение Л. А. Шахматова представляется более удачным, так как в нем отражается специфика управляющего слова - прилагательного. Однако и это определение не охватывает всех случаев употребления этого творительного. Поэтому лучше определить значение этого

творительного как значение внутреннего содержания признака, обозначаемого именем прилагательным, признака, который конкретизируется творительным падежом со стороны его (признака) внутреннего содержания. Такое определение применимо не только к таким словосочетаниям, как: богатый пшеницей, обильный травой, полный вином, в которых имеет место выражение «завершенности, удовлетворенности пассивного признака», отмеченное А. Л. Шахматовым, но и к таким словосочетаниям, как: довольный исходом дела, скупой чувствами, счастливый ее радостью и под [4]. Кроме рассмотренного выше, А. А. Потебня выделял творительный падеж в таких сочетаниях, как высок ростом, стар летами, называя его творительным «отношения» (или «ограничения»). Этот творительный отмечает и А. М. Пешковский, называя его «творительным ограничения (старинное название)».

Указанные два значения являются основными для беспредложных адъективных словосочетаний в современном русском языке. Эти значения близки между собой: и в одних и в других словосочетаниях творительный падеж связан с выражением ограничительных отношений. Характерно, что это отмечает и сам Потебня, считая, что «в некоторых случаях этот творительный (речь идет о таких случаях, как полон чем?, богат чем? - Н. П.) неотличим от следующего творительного отношения», (т. е. такого, как в сочетаниях высок ростом и т. п.). В другом месте А. А. Потебня указывает даже, что «во всяком творительном орудия известным образом ограничивается действие», следовательно, имеет место оттенок ограничительный.

В связи со сказанным отношения, выражаемые беспредложными адъективными словосочетаниями с существительным в творительном падеже, можно определить как отношения ограничительные, но с различными оттенками этого значения.

Так, выделяется группа словосочетаний, в которых признак, выраженный именем прилагательным, ограничивается указанием на то, что этим признаком характеризуется лишь какая-то часть или сторона предмета - носителя признака. В качестве главного слова выступают прилагательные: высокий, похожий, прекрасный, сильный, слабый, бледный, простой и др. (высокий ростом, похожий лицом, простой сердцем, сильный духом).

Во всех отмеченных выше группах словосочетаний широко представлены прилагательные, словообразовательно связанные с глаголами. В связи с этим и здесь, как и в адъективных словосочетаниях с дательным беспредложным, имеет место взаимодействие адъективных и глагольных словосочетаний, хотя с весьма существенными особенностями.

Прежде всего выделяются такие прилагательные, которые соотносительны с глаголами и образуют однотипные с последними словосочетания. Например: бледный лицом - побледнеть лицом; похожий манерами на кого? - походить манерами на кого?; черствый сердцем - очерстветь сердцем; крепкий духом - окрепнуть духом и ряд других подобных. И в адъективных, и в глагольных словосочетаниях такой модели - творительный падеж с ограничительным значением. Обращает на себя внимание тот факт, что в таких словосочетаниях встречаются, как правило, имена прилагательные, не только словообразовательно (общностью корня) связанные с глаголами, но и представляющие собой основы, от которых они (глаголы) образованы. Иначе говоря, в однотипных глагольных словосочетаниях находим глаголы, образованные от соответствующих прилагательных.

В произведениях Ч.Айтматова нами были выявлены многочисленные адъективные словосочетания, в том числе и конструкции с прилагательными отпричастного происхождения. Как уже было отмечено, адъективизация причастий связана с развитием качественных значений.

Выявленные нами конструкции из произведений Ч.Айтматова являются беспредложными адъективными словосочетаниями с именами существительными в творительном падеже, например: Сабитжан торопливо перебил его, возбужденный какой-то догадкой:

Все примолкли, несколько разочарованные сабитжановским объяснением

И, вся окутанная ветрами, Земля плывет по кругам своим, и вот то и есть течение времени.

И поезд проследовал, омываемый ливнем. Он тоже казним разлукой..., не уйдет от карающего чекистского меча, завещанного нам железным Дзержинским.

Наученные горьким опытом, когда по малейшему доносу видеологической сомнительности того или иного лица незамедлительно следовала расправа с ним и близкими ему.

И именно в этот оскудевший событиями период при этой мысли, осенившей его за столом, установленным всяческой снудью и коньячными рюмками, Тансыкбаев почувствовал подъем настроения.

Адъективные словосочетания, образуемые с зависимыми существительными без предлога не одинаковы в отношении употребительности. Широко употребительны словосочетания с существительными в дательном падеже. Менее употребительны словосочетания с существительными в творительном падеже. Словосочетания с родительным падежом существительного встречаются редко.

Литература:

1. Виноградов В. В., Русский язык. – М.: 1947. – 171 с.
2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: 1956. С. 269-272.
3. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. тт1. – П., М.: 1958. – 431 с.
4. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941.
5. Шведова Н. Ю. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе, «Вопросы языкознания». – М.: 1964, №2 и др.

Ключевые слова: *адъективация, субстантивация, глагольные словосочетания, беспредложное употребление, особенность, специфика.*

Аннотация

ИБОРАҲОИ СИФАТӢ БО ИСМ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУС

Ибораҳои сифатӣ, ки бо исмҳои тобеъ бидуни пешванд сохта шудаанд, аз ҷиҳати истифода яқсон нестанд. Ибораҳои, ки бо исм дар ҳолати дательный падеж мавҷуданд, ба таври васеъ истифода мешаванд. Исмҳо дар ҳолати творительный падеж камтар истифода мешаванд. Ибораҳои сифатӣ бо родительный падежи исм нодир аст.

Калидвожаҳо: *сифатсозӣ, исмсозӣ, ибораҳои феълӣ, истифодаи бепешояндӣ, хусусият, вижагӣ.*

Annotation

ADJECTIVAL PHRASES WITH NOUNS IN MODERN RUSSIAN

Adjectival phrases formed with dependent nouns without a preposition are not the same in terms of usage. Phrases with nouns in the dative case are widely used. Phrases with nouns in the creative case are less common. Phrases with the genitive case of a noun are rare.

Keywords: *adjectivation, substantiation, verb phrases, non-complex usage, peculiarity, specificity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гирдонова Саида, магистранти соли якуми факултаи забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 558799996

Рохбари илмӣ: Газиева М. И.

Сведения об авторе: Гирдонова Саида, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им.С.Айни. Телефон: 558799996

Научный руководитель: Газиева М. И.

About the author: Girdonova Saida, 1st year master student of the Faculty of Russian Language and Literature, S. Aini TSPU. Телефон: 558799996

ПОРЯДОК СЛОВ В ПРЕДЛОЖЕНИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Порядок слов в предложении играет более важную роль для английского языка. Это объясняется тем, что в русском языке существует огромное количество префиксов, суффиксов, окончаний, которые указывают на функции каждого слова в предложении и отношения между ними, поэтому положение слов более или менее свободно.

В английском языке отношения между словами и их роль выражается через их порядок в предложении. Поэтому необходимо знать место каждого члена (компонента) в предложении, не путать их и не менять местами (особенно подлежащее и дополнение), так как от этого меняется смысл предложения.

Таджикский язык: Чейн ин филмро якшанбеи газашта нигоҳ карда буд.

Ин филмро Чейн якшанбеи газашта нигоҳ карда буд. (от перестановки подлежащего и дополнения смысл предложения не меняется)

Английский язык:

Jane watched this movie last Sunday.

This movie watched Jane last Sunday.

Английские предложения могут быть с прямым и косвенным порядком слов.

Прямой порядок слов (direct word order) в английском языке используется в повествовательных предложениях (утвердительных или отрицательных). В прямом порядке слов главным является то, что подлежащее стоит перед сказуемой частью.

При прямом порядке слов, в основном, соблюдается следующий порядок членов предложения:

1. The Subject – мубтадо (Кӣ? Чӣ?)

2. The Predicate – хабар (Чӣ кор кард? Чӣ кор мекунад)

3. Object – пуркунанда (Киро?, Чиро?, Аз кӣ?, Аз чӣ?, Бо кӣ?, Бо чӣ?)

4. Adverbial Modifier – ҳол (Когда? Где? Как?)

I sent you a letter yesterday. – Дирӯз ман ба ту нома фиристодам [2, 73-113].

They won't go with us to the party tomorrow. – Онҳо пагоҳба шабнишинӣ ҳамроҳи мо намеравад.

Определение не учитывается в данной последовательности, так как может относиться как к подлежащему, так и к дополнению, и поэтому оно может занимать разное положение в предложении.

Little Jenny plays with her friends every day. – Љенни хурдакак ҳамроҳи дӯгонаҳояш ҳар рӯз бози мекунад.

Jack buys beautiful flowers for his wife every day. – Љейн ҳар рӯз ба ҳамсараш гулҳои зебо меҳарад.

Косвенный порядок слов (indirect word order) – порядок слов, при котором подлежащее стоит после сказуемого. Некоторые типы предложений требуют косвенного порядка слов.

Косвенный порядок слов используется в большинстве вопросительных предложений.

Перед подлежащим ставится только часть сказуемого (вспомогательный, модальный глагол).

Didn't you go to the cinema yesterday? – Оё шумо дирӯз ба кино нарафтаед?

Would you bring me some tea, please? – Лутфан ба ман каме чой биёред?

Is Francis working in his room at the moment? – Френсис сейчас работает в своем кабинете?

Однако, если сказуемое выражено глаголом to be (бошад) или to have (доштан), то они стоят перед подлежащим. В современном английском смысловый глагол to have чаще используется со вспомогательным глаголом do.

Have you a pen? – Шумо қалам доред?

Do you have a pen? – Шумо қалам доред?

Is she at home now? – Вай ҳоло дар ҳона аст?

Косвенный порядок слов также используется в предложениях, начинающихся с there (конструкции there is / there are), где there выступает в качестве вступления или формального подлежащего.

There is nothing funny in what I say. – Дар бораи он чизе ки ман меғӯям, ҳеҷ чизи хандаовар нест.

There worked a lot of people for that plant. – Дар он корхона бисёр одамон кор мекарданд.

There plays Jane with her son in the garden. – Ҷейн бо писараш дар боғ бозӣ мекунад.

Непрямой порядок слов используется в предложениях, начинающихся со слова here. Но если подлежащее выражено местоимением, то используется прямой порядок слов.

Here is your teddy. – Ана хирси шумо.

Here comes my sister Monica. – Ана хоҳари ман Моника меояд.

Here is the house where Jack lives. – Ин хонаест, ки Ҷек зиндагӣ мекунад.

Here he is! – Ана вай!

Here we go! – Биёед сар кунем! Бирав!

Непрямой порядок слов используется во второй части сложных предложений после so (инчунин) и neither (инчунин не). В этом случае в зависимой части используется такой же вспомогательный глагол, как и в главном предложении.

Jack didn't know how to repair that broken car, neither did we. – Ҷек намеридонист, ки он мошини харобшударо чӣ тавр ислоҳ кунад, мо ҳам намеридонистем [1, 81-138].

Most of French are good at cooking and so are you, right? – Аксарияти фаронсавӣ хуб хӯрок мепазанд, ва шумо яке аз онҳоед, дуруст аст?

Непрямой порядок слов также используется в простых восклицательных предложениях, выражающих пожелание.

Be it so! – Бигзор чунин бошад!

May you never be sad! – Бигзор ҳеҷ гоҳ ғамгин нашавед!

May all your wishes come true! – Орзу мекунам, ки ҳамаи хоҳишҳои шумо амалӣ шаванд!

Также непрямой порядок слов используется для выразительности и подчеркивания определенной части предложения. Это зависит не от самой структуры предложения, а больше от желания автора. Часто это происходит, когда в начало предложения выносится обстоятельство [4, 511].

Silently and attentively did the man listen to the priest. – Мард хомӯшона ва бодикқат суханони воизро гӯш мекард.

In the dark wood with no paths stood and shouted two boys. – Дар ҷангали торик, бидуни пайраҳаи ягона, ду писар рост истода фарёд заданд.

Непрямой порядок слов может использоваться, если в начале предложения стоят обстоятельства in vain (беҳуда), never (ҳеҷ гоҳ), little (пурра не), выражающие негативное значение, а также слова only (танҳо), hardly (ғумон аст), no sooner (дуруст пас) и др. В этом случае следует использовать вспомогательный глагол do, если сказуемое не выражено вспомогательным или модальным глаголом.

In vain were we trying to find Mary in the wood. – Мо беҳуда кӯшиш кардем, ки Марямро дар ҷангал пайдо кунем.

Never before have I seen such beautiful park. – Ман ҳеҷ гоҳ чунин боғи зеборо надида будам.

Little does he think that he doesn't need our help. – Вай тамоман фикр намекунад, ки ба кӯмаки мо ниёз дорад. [3;47-66]

Непрямой порядок слов используется после слов so (ҳамин тавр), thus (ба ин роҳ), now (ҳоло он гоҳ), then (баъд аз он), которые стоят в начале предложения. Если подлежащее выражено местоимением, то используется прямой порядок слов.

Now was the time to attack. – Вақти ҳамла буд.

Thus spoke Mr. Jameson standing near the door. – Ин аст он чизе ки оқои Ҷеймсон аз дар гуфт.

So he spent his holidays in Paris. – Ҳамин тавр, ӯ таътили худро дар Париж гузаронд.

Непрямой порядок слов может быть использован после наречий, указывающих направление, например, in, out, down, away, up, если они стоят в начале предложения.

Away ran children. – Кӯдакон ғурехтанд.

Down fell Peter. – Петрус ба кафо афтод.

Up flew Kate's balloon. – Бол Кейт парвоз кард.

Если подлежащее выражено местоимением, то используется прямой порядок слов.

I fell down. – Ман афтадам.

It flew away. – Он парвоз кард.

Непрямой порядок слов также используется в условных предложениях без союзов, если сказуемое выражено глаголами was, were, had, could или should. В этом случае предложения звучат более эмоционально.

Even was Ann starving, she would never ask for money. – Ҳатто агар Энн гуруснагӣ мекашид, вай ҳеҷ гоҳ пул наменпурсид..

I would have felt better, had I stayed at home instead of going to school. – Агар ман ба ҷои мактаб рафтаи дар хона мемондам, ҳудро беҳтар ҳис мекардам.

Jack wouldn't take a taxi at night to go home, could he stay at our place. – Ҷек бегоҳӣ агар бо мо бимонад, ба хона такси намезад, то ба хона равад.

Место дополнения в предложении

Дополнение в повествовательном предложении (утвердительном или отрицательном) в основном стоит после сказуемого.

He will call you soon. – Ў ба зудӣ ба шумо занг мезанад.

I bought these flowers for you. – Ман ин гулҳоро барои ту харидам.

My mom likes to give some advice. – Модари ман маслиҳат доданро дӯст медорад.

Однако, в восклицательных предложениях прямое дополнение может стоять в начале предложения. В этом случае используется прямой порядок слов.

What a nice day we have today! – Имрӯз мо чӣ гуна рӯзи олиҷанобе дорем!

What a lady I met yesterday! – Дирӯз бо чӣ хонуми зебӯе вохӯрдм!

Иногда прямое дополнение может ставиться в конец предложения, когда оно отделяется от сказуемого другими членами предложения (например, обстоятельством). Это делается для того, чтобы подчеркнуть или по-особенному выделить дополнение.

Matt saw in the morning paper his own article. – Мат дар қоғази саҳарӣ мақолаи худро дид.

She took from her bag and gave John a big chocolate bar. – Вай онро аз сумкааш бароварда, ба Юханно як шоколади калон дод.

I had in my head a lot of disturbing and unpleasant thoughts. – Дар сарам бисёр фикрҳои ташвишовар ва нохуш пайдо шуданд.

Непрямое предложное дополнение иногда может встречаться в начале предложений также для большей выразительности. Это характерно для разговорного английского.

In God we trust. – Ба Худо боварӣ дорем.

To Kate I send all my letters. – Ман ҳамаи номаҳои мо ба Кейт мефиристам. For Mark it wasn't a big problem. – Ин барои Марк мушкилоти калон набуд.

Иногда после непрямого предложного дополнения в начале предложения может использоваться инверсия или не прямой порядок слов (сказуемое перед подлежащим), часто в художественной литературе.

For this lady were written all my poems. – Ҳама ашъори ман барои ҳамин хонум навишта шудааст.

To this circumstance may be attributed the fact that I have never met that man. – Ин ҳолатҳо метавонанд ба он алоқаманд бошанд, ки ман ҳеҷ гоҳ ин шахсро надидаам.

Место определения в предложении.

Определение в английских предложениях, выраженное прилагательными, существительными, местоимениями или причастиями, в большинстве случаев стоит перед словом, к которому относится.

I bought a new straw hat. – Ман кулоҳи нави пахол харидаам.

This small girl is my sister. – Ин духтарча хоҳари ман аст.

We should throw away this old broken vase. – Мо бояд ин гулдони кӯҳнаи шикастаро партоем.

Если несколько определений относятся к одному и тому же слову, то их порядок часто произвольный. Однако, в английском языке для прилагательных существует особый порядок в предложении, подробно описанный в статье, посвященной прилагательным.

Иногда определения, выраженные прилагательными с суффиксами -able, -ible, могут стоять после существительного, к которому они относятся, особенно если перед ним стоят слова only (танҳо) или другое прилагательное в превосходной степени сравнения.

The only way possible is to tell the truth. – Ягона роҳи имконпазир гуфтани ҳақиқат аст.

This story is the most interesting thing imaginable. – Ин ҳикоя чизи ҷолибтарин аст, ки онро ихтироъ кардан мумкин аст.

The only person visible was the soldier near the castle's gates. – Ягона нафар, ки ба ӯ намоён буд, сарбоз дар назди дарвозаи қалъа буд.

В некоторых устойчивых выражениях определения, выраженные прилагательным, всегда стоят после существительного.

wealth untold – сарвати бешумор
 from times immemorial – аз замонҳои қадим
 a poet laureate – лауреати шоир
 generations unborn – наслҳои оянда
 court martial – суди ҳарбӣ
 sum total – ҳамагӣ
 four years running – чор сол пай дар пай
 the first person singular – шахси якум, танҳо
 the second person plural – шахси дуҷуми, ҷамъ

Определения proper в значении «собственно, как таковой» и present в значении «присутствующий» стоят после существительного, к которому относятся.

This book tells us about art proper. – Ин китоб ба мо дар бораи санъат чунин меғӯяд.

All the people present clapped when the actor appeared on the stage. – Ҳангоме ки актёр ба сахна баромад, ҳама дар толор чапакзанӣ карданд.

Определения, выраженные количественным числительным, указывающие на номер серии или место предмета, всегда стоят после существительного. В этом случае артикли не используются.

The poem I like is on page ten. – Ояте, ки ба ман маъқул аст, дар саҳифаи даҳум аст.

I am looking for room three zero five. – Ман ҳуҷраи 305-ро меҷӯям.

Определения, выраженные прилагательными, в предложении стоят после неопределенных и отрицательных местоимений.

I want to eat something sweet. – Ман мехоҳам як чизи ширин бихӯрам.

You never do anything useful. – Шумо ҳеҷ гоҳ кори ғоидаовар намекунед.

Часто определения, выраженные прилагательным, особенно, если их несколько, ставятся после слова, к которому относятся, для того, чтобы их подчеркнуть и выделить. От определяемого слова такие определения отделяются запятой.

Jack, tired and pale, fell on the sofa. – Љек ҳаста ва рангпарида ба болои диван афтод.

There stood a girl, small, cute and cheerful. – Дар он ҷо як духтари хурдҷусса, ширин ва хушҳол истода буд.

Место обстоятельства в предложении

Обстоятельство в английском предложении почти никогда не разделяет сказуемое и прямое дополнение. Поэтому оно может стоять перед сказуемым или же после прямого дополнения.

Paul always buys bread here. – Пол ҳамеша аз ин ҷо нон мехарад.

Matt is learning French diligently. – Мат фаронсавиро меомӯзад.

Обстоятельство времени может стоять в начале или в конце предложения. Однако, обстоятельства now и then могут стоять в любом месте в предложении.

I will now work so, please, don't disturb me. – Ман ҳозир кор мекунам, илтимос даҳолат накунед.

Kate then remembered that she had forgotten to call Jack. – Он гоҳ Кейт ба ёд овард, ки фаромӯш кардани Љекро фаромӯш кардааст [5, 85].

При указании конкретного времени сначала указывается время в часах, а потом более общие понятия, такие как day, night, morning, evening и другие.

I will come at 8 in the morning. – Ман соати 8-и саҳар мешавам.

At 11 in the evening my phone rang. – Соати 11 шаб телефони ман занг зад.

Обстоятельство образа действия ставится сразу после переходного глагола.

"Leave me alone!" Janice shouted loudly. – "маро ба ҳолам гузоред!" - - баланд фарёд зад Чанис.

Если сказуемое выражено переходным глаголом, то такое обстоятельство ставится после прямого дополнения.

Kate read the contract attentively and then signed it. – Кейт шартнома ро бодикқат хонда, сипас имзо гузошт.

Обстоятельство степени enough стоит после прилагательного, к которому относится. Если обстоятельство относится к существительному, то оно может стоять как перед ним, так и после.

My sister is clever enough but really lazy. – Хоҳари ман ба қадри кофӣ доно, аммо хеле танбал аст.

I have enough money, don't worry. – Ман пули кофӣ дорам, хавотир нашав.

We have time enough to rest a bit. – Мо барои истироҳат вақти зиёд дорем.

Как в таджикском языке, так и в английском предложение может состоять из следующих членов: мубтадо (subject), хабар (predicate), пуркунанда (object или complement), ҳол (adverbial modifier) и муайянкунанда (attribute).

Однако следует отметить, что каждый используется в соответствии со своими буквальными формулами. Другими словами, как было сказано выше, это одна из важнейших частей грамматики, которая привлекает больше внимания.

Литература:

1. Dryer, Matthew S. Order of Subject, Object and Verb (англ.) // Language 68. – 1992. – P. 81-138.
2. Greenberg, Joseph H. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements (англ.) // Greenberg, Joseph H. (ed.), Universals of Human Language. – Cambridge, Mass: MIT Press., 1963. – P. 73-113.
3. Lehmann, Winfred P. A Structural Principle of Language and Its Implications (англ.) // Language 49. – 1973. – P. 47-66.
4. Журинская М. А. Типологическая классификация языков // Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 511-512.
5. Фалилеев А. И. Древне английский язык. – СПб: Наука, 2002. – P. 85.
6. Ҷамшедов П., Убайдуллоев Р., Мухторов С., Азимова М., Усмонов К. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе – 1988., С.96

Ключевые слова: *предложения, речь, порядок слов, определение, обстоятельство, английский язык, таджикский язык.*

Аннотатсия

ТАРТИБИ КАЛИМ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ин мақола дар бораи тартиби калимаҳо дар ҷумлаи англисӣ сухан мегӯяд. Ин дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди пешвандҳо, пасвандҳо, пасвандҳо мавҷуданд, ки вазифаҳои ҳар як калима дар ҷумла ва муносибати байни онҳоро нишон медиҳанд, аз ин рӯ мавқеи калимаҳо каму беш озоданд. Он инчунин ба муносибати байни калимаҳо ва нақши онҳо дахл мекунад. Ки тавассути тартиби онҳо дар ҷумла ифода ёфтааст. Аз ин рӯ, донишманди ҷойгоҳи ҳар як узв дар ҷумла зарур аст, зеро маънои ҷумла аз тағйири тартиби калимаҳо дар ҷумла тағир меёбад. Инчунин намунаҳои муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёданд.

Калидвожаҳо: *ҷумлаҳо, суханронӣ, тартиби калимаҳо, таъриф, ҳолат, англисӣ, тоҷикӣ.*

Annotation

THE ORDER WORD IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the word order in an English sentence. This is due to the fact that in the Tajik language there are a huge number of prefixes, suffixes, endings, which indicate the functions of each word in the sentence and the relationship between them, therefore the position of words is more or less free. It also deals with the relationship between words and their role. Which is expressed through their order in the sentence. Therefore, it is necessary to know the place of each member in the sentence, since changing the order of words in the sentence changes the meaning of the sentence. There are also a lot of comparative examples of Tajik and English languages.

Keywords: *sentences, speech, word order, definition, circumstance, English, Tajik.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Доробшоева Бибиориға, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 501103385.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор Қосимов О. Х.

Сведения об автор: Доробшоева Бибиориға, магистрантка кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни. Тел.: (+992) 501103385

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О. Х.

About the author: Dorobshoeva Bibiorifa, Master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni. Tel.: (+992) 501103385

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАҲОИ САВОЛИИ УМУМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Ҷумла воҳиди асосии синтаксис буда, онро калимаҳои ба ҳам алоқаманд ташкил медиҳанд. Ҷумлаҳо аз се ҷиҳат – маъно, вазифа ва сохторашон ба чунин ҳелҳо ҷудо мешаванд: ҷумлаҳои соддаю мураккаб; яктаркибаю дутаркиба; ҳулласу тафсилӣ; пурраю нопурра; тасдикию инкорӣ; хабарӣ, саволӣ, амрӣ ва хитобӣ [8, 9].

Мақсади ин кор таҳлили ҷумлаҳои саволии умумӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Дар ҷумлаҳои саволӣ фикр ва мақсади ғоянда ба тариқи пурсиш ифода меёбад. Ҷумлаҳои саволӣ аз дигар хели ҷумлаҳои содда бо он фарқ мекунанд, ки шунавандаро ба додани маълумот водор менамоянд. Дар ин гуна ҷумлаҳо ғоянда аз ҳамсӯҳбати худ ягон ҷизро фаҳмидан меҷӯяд [8, 64].

Як хусусияти ҷумлаҳои саволӣ ин аст, ки дар он таъҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсус дар шакли савол ифода меёбанд [6, 56]. Масалан:

“Магар ба пеши ҷаноби Қорӣ туро мо фиристодем?” (С. Айнӣ, Марги судхур, 131).

Забоншиносон М. А. Гашкина ва Н. М. Василевская ҷумлаҳои саволии забони англисиро аз рӯи хусусиятҳои сохтори синтаксисӣ ба чор гурӯҳ тақсим мекунанд: умумӣ, махсус, алтернативӣ ва ҷудокунанда [2, 323]. Аммо дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволиро ба навъҳои зерин тақсим мекунанд: умумӣ, махсус, риторикӣ ва водоркунӣ.

Навъи якуми ҷумлаҳои саволии забони англисӣ саволҳои умумӣ (General Questions) мебошанд, ки онҳоро саволҳои ҳа/не (Yes/No) низ меноманд [5, 212]. Яъне, саволҳои маъмуле, ки ба онҳо бо як калимаи “*ҳа*” ё “*не*” посух додан мумкин аст, мантиқан саволҳои *ҳа / не* номида мешаванд.

Саволҳои умумӣ бо баланд шудани оҳанг оғоз ёфта аз руи сохтор низ аз дигар навъҳои савол фарқ мекунанд, яъне тартиби калимаҳо дар ин саволҳо чунин аст:

феълҳои ёридиҳандаи *have, do*, феълҳои *to be*, феълҳои модалии *can, may, shall, will, would, should* дар аввали ҷумла дар назди мубтадо гузошта мешаванд [5, 212]. Масалан:

“Was it a real surprise?” (Michelle Magorian, *Goog Night Mister Tom*, 113). *Оё ин ногаҳонии воқеӣ буд?*

“Could you think so harsh of me?” (Eloise Jorvis McGrow, *Mara Daughter of the Nile*, 42). *Оё шумо нисбати ман ин қадар дағалона фикр кардан метавонед?*

Ҷавоби саволи умумӣ метавонад кӯтоҳ ва ё пурра бошад. Ҷавоби кӯтоҳ аз ҷавоби муқаррарӣ маъмултар аст. Шакли кӯтоҳи ҷавоби тасдиқӣ аз *Yes* ё *No*, ҷонишини шахсӣ ва феълҳои ёридиҳанда ё модалӣ иборат аст. Дар ҷавоби инкорӣ бошад баъд аз феълҳои ёридиҳанда ё модалӣ ҳиссаҳои *not* гузошта мешавад. Масалан *do not, can not, will not, should not* ва ғайра [4, 362].

Бояд ишора намоем, ки дар ҷумлаҳои инкорӣ аксари мавридҳо ба ҷои *do not, cannot, will not, should not* шакли кӯтоҳнамудаи онҳо истифода мешаванд [4, 362]. Шакли кӯтоҳи онҳо ба тариқи зайл инъикос меёбад: *do not – don't, cannot – can't, will not – won't, should not – shouldn't* ва ғайраҳо. Мисол:

Can you carry all these bags till the airport? – No, I can't.

Оё шумо ҳамаи ин халтаҳоро то фурудгоҳ бурдан метавонед? – Не, ман наметавонам (ё - Не, наметавонам).

Дар забони англисии муосири гуфтугӯӣ, дар ҷавоби кӯтоҳ ба саволи умумӣ, калимаҳои *yes* ва *no* аксар вақт партофта мешаванд. Дар ин маврид ҷавоб фақат аз ҷонишини шахсӣ ва феълҳои ёридиҳанда ё модалӣ иборат мебошад [4, 633]. Масалан:

Can you carry all these bags till the airport? – I can't.

Оё шумо ҳамаи ин халтаҳоро то фурудгоҳ бурдан метавонед? – Наметавонам (ё Ман наметавонам).

Ҷавоби пурра ба саволҳои умумӣ бошад аз калимаи *Yes* ё *No* иборат буда, баъди он калимаҳои ки дар савол мавҷуданд, бо тартиби муқаррарӣ такрор мешаванд:

Do they sign up every morning? – Yes, they sign up every morning / No, they don't sign up every morning.

Оё онҳо ҳар саҳар номнавис мекунанд? – Ҳа, онҳо ҳар саҳар номнавис мекунанд/Не, онҳо ҳар саҳар номнавис намекунаанд.

Аммо бояд махсус қайд намоем, ки ин ҳолат на дар ҳамаи услуби забон истифода мешавад. Дар забони ғайриадабӣ бисёр вақт, ҳангоми ҷавоби пурра калимаҳои *Yes* ва *No* истифода бурда намешаванд:

Do they sign up every morning? – They sign up every morning / They don't sign up every morning.

Оё онҳо ҳар саҳар номнавис мекунанд? – Онҳо ҳар саҳар номнавис мекунанд/Онҳо ҳар саҳар номнавис намекунаанд.

Инчунин ҷавоби ингуна саволҳо метавонад фақат аз калимаи *Yes* ё *No* иборат бошад [3, 179]. Масалан:

Do they sign up every morning? – No.

Оё онҳо ҳар саҳар номнавис мекунанд? – Не.

Are there any sights here? – Yes.

Дар ин ҷо ягон манзара аст? – Ҳа.

Дар забони тоҷикӣ низ дар ҷумлаҳои саволӣ фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода меёбад [6, 56]. Навъи серистеъмоли ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволи умумӣ ба ҳисоб меравад. Ин намуди саволҳо ҳатман ҷавоб талаб мекунанд:

Магар шумо ҳароҷотҳои дигарро ба назар намегириед? (С. Айни, Марги судхур, 159).

Ҷумлаҳои умумӣ инчунин метавонанд:

а) ба воситаи интонатсия (оҳанг) ифода ёбанд. Дар ин гуна ҷумлаҳои саволӣ зади мантиқӣ нақши калон мебозад. Ҳиссае, ки дар ҷумла сухан дар бораи он меравад, нисбат ба дигар ҳиссаҳои ҷумла шиддатноктар таллафуз меёбад [6, 56]. Интонатсияи ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ якхел нест. Агар калимаи заданок дар охири ҷумла ояд, интонатсияи саволӣ ором оғоз ёфта, дар охир қувват мегирад ва баландтар мегардад [8, 65]. Масалан дар ҷумлаи “*Дар як рӯз ду бор оиш палав хурда метавонед?*” (С. Айни, Марги судхур, 46), зади мантиқӣ дар он қисми калима гузошта мешавад, ки сухан дар бораи он меравад.

б) дар шаклгирии ҷумлаҳои саволӣ саҳми ҳиссачаҳои саволӣ низ хеле калон аст. Хусусияти ин ҷумлаҳо он аст, ки ба туфайли ҳиссача ҷумлаи саволӣ ба ғайр аз пурсиш боз тобиши гуногуни модалиро ифода мекунад. Ин чиз дар ҷумлаҳои дигари саволӣ мушоҳида намешавад. Ҳиссачаҳои *оё*, *магар*, *на ин ки* ва *наход*, *ё не* ба забони адабӣ хосанд. Ҳиссачаи саволи *оё* зиёдтар ба назар мерасад [7, 44].

Масалан:

“Оё ин гап дуруст аст?”

“Магар он деворҳои харобишударо онҳо ғалтондаанд?” (С. Айни, Ёддоштҳо, 303).

“Наход одами қаппакалон як бачаи бечораро ин қадар занад?” (К. Мирзо, Гушвора, 11).

“На ин ки шумо ҳам ба ҳамин гапҳои дуруғашон бовар карда бошед?”

“Ин бандӣ Аҳмад аст ё не?” (С. Айни, Ёддоштҳо, 274).

Ҳиссачаҳои *–чӣ*, *–а*, *–мӣ* ва *–дия* ба услуби гуфтугӯӣ хос ҳастанд [7, 44]. Масалан:

“Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед-чӣ?” (С. Айни, Марги судхур, 86).

“Шумо забони онҳоро мефаҳмидед-а?” (С. Айни, Марги судхур, 160).

“Туй намекардед, намешуд-мӣ?” (С. Айни, Ёддоштҳо, 22).

“Вақте ки диданд дуои шумо ба бемор таъсир накард ва ӯ мурд, бо ҳамаи ин аз шумо ихлосашон нагашта ба ҷаноза хабар кардаанд-дия?” (С. Айни, Ёддоштҳо, 121).

Ба ҷумлаҳои умумӣ метавонем ба шалки пурра ва ё қутоҳи ҳа ё не ҷавоб гардонем:

Шумо кор мекунад? – Ҳа, ман кор мекунам.

Шумо кор мекунад? – Ҳа/Не.

Инчунин ҷавоби *– Ҳа, мекунам / Не, намекунам* имконпазир мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки ҷумлаҳои саволӣ чӣ дар забони англисӣ ва чӣ дар забони тоҷикӣ як вазифаро иҷро мекунанд: дархост барои маълумот, бартараф кардани номуайяни ва нофаҳмии чизе.

Дар забони англисӣ чор намуди саволҳо мавҷуданд: умумӣ, махсус, алтернативӣ ва ҷудокунанда. Дар забони тоҷикӣ ҳам инчунин чор намуд вучуд доранд: умумӣ, махсус, риторикӣ ва водоркунӣ.

Тавре ки аён аст, хусусияти фарқкунандаи асосии ҷумлаҳои саволи умумӣ дар забони англисӣ дар он аст, ки онҳо тартиби муайяни қатъии калима доранд. Вайрон кардани ин тартиб хатогии грамматикиро нишон медиҳад, аммо баъзан дар нутқи гуфтугӯӣ чунин хатогиҳо

мушоҳида мешаванд. Дар забони тоҷикӣ тартиби калимаҳо озодтар аст. Саволҳои умумиро бо интонатсияи саволдхӣ бо нигоҳ доштани тартиби маъмулии калимаи ҷумлаи ҳикоягӣ ифода кардан мумкин аст. Инчунин метавонем ҳиссачаи *оё, ё не, магар, на ин ки ва нахонд* –ро дар аввали ҷумлаҳои адабӣ гузорем ва тартиби ҷумларо тағйир надихем. Дар ҷумлаҳои саволи ғайриадабии забони тоҷикӣ ҳиссачаҳои саволи *–чӣ, –а, –мӣ* ва *– дия* нақши муҳим доранд, ки онҳо дар охири ҷумла мебиёянд.

Дар забони англисӣ, илова бар афзоиши интонатсия, тарзи тартиби калимаҳои ҷумлаҳои саволи умумӣ аз тарзи тартиби калимаҳои ҷумлаҳои ҳикоягӣ фарқ мекунад. Тафовут дар он аст, ки феъли ёридоханда ё модалӣ дар аввали ҷумла пеш аз мубтадо гузошта мешавад. Ҷавоб ба саволи умумӣ дар ду забон метавонад пурра ё қутлоқ бошад. Дар забони англисии гуфтугӯӣ дар вақти партофтани *yes ё no*, дар ҷавоби қутлоқ ҷонишини шахсӣ ва феъли ёридоханда ё модалӣ истифода бурда мешаванд. Аммо дар забони тоҷикӣ дар ин маврид мо метавонем бо ду роҳ ҷавоб диҳем: мисли ҷавоби забони англисӣ бо ҷонишини шахсӣ ва феъли ёридоханда ё модалӣ; бе ёрии ҷонишини шахсӣ, фақат бо феъли ёридоханда ё модалӣ.

Дар ин кор мо ҷумлаҳои саволи умумиро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ кардем. Мо сохтори ин ҷумлаҳо ва воҳидҳои грамматикӣ ифодаи пурсишро омӯхтем.

Дар ин кор вазифаҳои зерин гузошта шудаанд: ҷумлаҳои саволи умумӣ дар забони англисӣ; ҷумлаҳои саволи умумӣ дар забони тоҷикӣ; таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои саволи умумӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.

Адабиёт:

1. Арзуманов С., Сангинов А., Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1988.
2. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г.Г., Грамматикаи назариявии забони англисии муосир. 1981.
3. Камянова Т. Грамматика английского языка. Часть первая, теория грамматики. – Москва, 2017.
4. Корбина Н. А., Гузеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А. Грамматика английского языка. – С-Петербург, 1999.
5. Ниёзмухаммадов Б. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 2001.
6. Норматов М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Душанбе, 1970.
7. Рустамов Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. – Душанбе, 1984.

Калидвожаҳо: саволҳои умумӣ, интонатсия, тартиби калимаҳо, сохтори ҷумла.

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБЩИХ ВОПРОСОВ НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье обсуждаются общие вопросительные предложения на английском языке и таджикском языках, а также сравнительный анализ общих вопросительных предложений на английском и таджикском языках. Также анализируется структура общих вопросительных предложений на двух языках. В английском языке помимо определенного порядка слов и наличия интонации, порядок общих вопросительных предложений отличается от порядка повествовательных предложений. В таджикском же языке многие общие вопросительные предложения отличаются от повествовательных предложений только интонацией или вставкой частицы *оё, магар, на ин ки* и *нахонд* в начало литературных предложений и частицы *–чӣ, –а, –мӣ* и *– дия* в конце разговорных предложений.

Ключевые слова: общие вопросы, интонация, порядок слов, структура предложения.

Annotation

**COMPARATIVE ANALYSIS OF GENERAL
QUESTIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES**

General Questions in English, General Questions in Tajik, and comparative analysis of General Questions in English and Tajik are discussed in this article. The structure of General Questions in two languages is also analyzed. Apart from having a certain order of words in English and the presence of intonation, the order of General Questions differs from the order of declarative sentences. While in Tajik many General Questions differ from declarative sentences only with the help of intonation or putting particles *оё*, *магар*, *на ин ки* and *наход* at the beginning of formal sentences and particles *чӣ*, *-а*, *-мӣ* and *-дия* at the end of informal sentences.

Keywords: *general questions, intonation, word order, sentence structure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомназарова Соро Азизмамадовна, магистранти кафедраи забони англисии факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: 937886684. Email: soro_08@mail.ru

Рохбари илмӣ: дотсент Утаев М.

Сведения об авторе: Имомназарова Соро Азизмамадовна, магистрантка кафедры английского языка факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Тел.: 937886684. Email: soro_08@mail.ru

Научный руководитель: доцент Утаев М.

About the author: Imomnazarova Soro Azizmamadovna, master of English language faculty English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: 937886684. Email: soro_08@mail.ru

Scientific leader: assistant professor Utaev M.

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ РЕЧЕВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

«Коммуникация» - данное слова является многозначным. В электронном словаре предоставлено следующее определение: **Коммуникация** (от лат. *communicatio* - сообщение, передача; от лат. *communico* - делаю общим):

1. Коммуникация - в военном деле, путь сообщения, линия связи, снабжения.
2. Коммуникация (основы теории коммуникации) - эффективное синхронное и диахронное взаимодействие, цель которого состоит в передаче информации от одного субъекта к другому.
3. Коммуникация (общее) - взаимодействие, связь, общение между живыми существами.
4. Коммуникация (социальные науки) - научная дисциплина, метадискурс о социальном процессе «коммуникации /взаимодействия /интеракции», а также сам этот процесс и его результаты.
5. Коммуникация (психология) - обмен информацией между живыми организмами (общение).
6. Межкультурная коммуникация - это связь и общение между представителями различных культур.
7. Массовая коммуникация - процесс производства и воспроизводства массового сознания, средствами массовой коммуникации - периодической печатью, радио и телевидением, средствами электронной коммуникации.
8. Инженерные коммуникации - комплекс систем (инженерные сооружения), обеспечивающих нормальную жизнедеятельность потребителей.
9. Телекоммуникации
 - Коммуникационный протокол
 - Коммуникационная среда
 - Коммуникационная сеть (2)

Итого имеет значение - общение. Слова коммуникабельный исходит из данного слова - значит общительный. Одним из видов общения является речь. Человеческая речь становится ещё богаче и красочнее, если в языке есть устойчивые словосочетания, то есть фразеологизмы. Фразеологизмы, в отличие от обычных слов, создаётся народом и воспроизводится в сочетании. Фразеологизмы используются в основном, в разговорной, художественной речи. По отдельности фразеология не воспроизводится, их невозможно составить, они уже составлены. ФЕ человек должен просто запомнить. Человеческая речь должна быть яркая, образная, красочная, запоминающаяся, живая, интересная, точная. Чем ярче речь, тем интереснее можно выразить свои мысли. У человека должен быть определённый словарный запас. Следовательно, хотелось бы подчеркнуть не только словарный запас, но и фразеологизмы.

Молодёжь стремится окрасить речь, и важно развивать и употреблять ФЕ в речевой деятельности и соответствовать с их лексическим значением. Атарщикова Т.Н. правильно отметила, что тем речь ярче, живее, интереснее, тем сильнее воздействует на того, к кому она обращена. Эмоциональность- способность фразеологизма не только назвать предмет, явление, но и выразить определённое чувство говорящего или пишущего [1].

Хотелось бы привести несколько примеров фразеологизмов, которые характеризуют речевую деятельность человека:

1. Живой ум - острый, бойкий, находчивый ум.
2. В уме - мысленно, не записывая.
3. Взяться (схватиться, хватиться) за ум - стать благоразумнее, рассудительнее, образумиться.
4. Задним умом крепок - о непредусмотрительном, поздно спохватывающемся человеке.
5. Доводить до ума - придавать чему-то необходимый, законченный вид.
6. Держать в уме - думать о чем-либо, помнить.
7. Набраться ума (разума) - стать умным, поумнеть.
8. Наставить на ум (или на ум-разум), наставить уму-разуму - научить чему-либо полезному, хорошему, образумить.
9. Не моего (твоего, нашего) ума дело - я ничего в этом не понимаю, меня это не касается.
10. На уме (в уме) быть - иметься в мыслях [2].

Вышеприведённые примеры фразеологии придают красочность в речевой деятельности. Сочетание слов, в которых собран набор слов, имеет в одиночестве совершенно другую семантику. Так например. держать в уме, держать – инфинитив, который имеет значение взять, хватать, ум – способность человека мыслить. А в сочетании имеет значение помнить.

Набраться ума – дословный перевод данного сочетания: скопиться, оказаться, приобрести; способность человека мыслить.

- Следовательно, сочетание слов имеет следующие лексико-стилистические свойства:
- используются ФЕ для краткости речи;
- используются для красочности речи;
- используются для эмоциональной оценки;
- используются для показа мудрости языковых средств.
- На следующие группы классифицируются ФЕ по значению:
- умственная деятельность: себе на уме; и в уме нет; от большого ума и т.п.;
- значение слова: без лишних слов; быть хозяином своего слова; в двух словах и т.п.;

Итак, сочетание слов, которые характеризуют речевую деятельность человека имеет сложную, и в то же время эмоционально окрашенную характеристику.

Литература:

1. Атарщикова Т. Н. Фразеологизмы как средство активизации речевой деятельности // Молодой учёный. – 2017. -№22.1 (156.1). – 1-3
2. Мокиенко В. М.. В голубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. Изд. Азбука – классика. Авалон. – 2005.

Ключевые слова: *фразеологизм, сочетание слов, значение, лексика, семантика, единица, использование, оборот.*

Аннотатсия

ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКӢ ВА СЕМАНТИКИИ ФРАЗЕОЛОГИЯҲОЕ, КИ ФАӢОЛИЯТИ НУТҚИ ИНСОНРО ТАВСИФ МЕДИҲАД

Дар мақолаи мазкур муаллифон бо истифода аз маҷмуи калимаҳо, нақш ва аҳамияти вохидҳои фразеологиро, ки фаъолияти нутқи инсонро тавсиф мекунад, тасвиф медиҳанд. Фразеология барои равшан, зебо ва эҳсосӣ гардонидани нутқ, истифода бурда мешавад.

Калидвожаҳо: *фразеологияҳо, маҷмӯи калимаҳо, маъно, лугат, семантика, вохид, истифода, гардиш.*

Annotation

LEXICAL AND STYLISTIC PROPERTIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS THAT CHARACTERIZE HUMAN SPEECH ACTIVITY

In this article, the authors, using examples of word combinations, classify the role and meaning of phraseological units that characterize human speech activity. Phraseology is used to make speech bright, colorful and emotional.

Keywords: *phraseological unit, word combination, meaning, vocabulary, semantics, unit, use, turnover.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилҷонова Наргис, магистранти соли якуми кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумӣ, ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992900021861

Роҳбари илмӣ: Мирганова Нигина Рауфовна, н.и.п., дотсент, мудири кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумӣ, ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: +992900525232

Сведение об автор: Исмоилджонова Наргис, магистрант первого года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С.Айни. Телефон: +992900021861

Научный руководитель: Мирганова Нигина Рауфовна, к.п.н., доцент, зав. кафедрой современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С.Айни. Телефон: +992900525232

About the author: Ismoiljonova Nargis, Master of the 1st year of study at the Department of Contemporary Russian Language and General Linguistics, TSPU named after S. Aini Tel.: +992900021861

Scientific leader: Mirganova Nigina Raufovna, Ph.D., Associate Professor, Head. Department of Contemporary Russian Language and General Linguistics, TSPU named after S. Aini. Tel.: +992900525232

Қурбонов Абдусаттор,
магистранти соли якуми факултети забони англисӣ

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ-КАЛИМАСОЗИИ ВОҲИДҲОИ ТОПОНИМИИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Топонимҳо худ аломатҳои забони табиӣ мебошад, ки порчаҳои муайяни фазои топографиро ифода мекунанд. Маҳз ҳамин аломатҳои забонӣ системаеро ташкил мекунанд, ки хусусияти ғайритабии шартиро ифода мекунанд ва системаи топонимӣ (топонимика) номида мешаванд. Топонимҳо гӯё ки махзане мебошанд, ки дар онҳо нигоҳи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҷаҳонии ҷомеа нигоҳ дошта мешаванд ва дар онҳо «ананаҳои муайяни забонӣ, хусусиятҳои калимасозӣ ва калимадигаркунӣ» таҷассум мегардад [2, 84].

Топонимия номгӯи географиро вобаста ба ягон хусусияти муайянашон мепайвандад, масъалан вобаста ба хусусияти минтақаи ҷойгиршавиашон (топонимияи Британияи кабир, топонимияи ШМА ва ғайра), вобаста ба забон (топонимияи забони англисӣ, русӣ, франсавӣ ва ғайра), вобаста ба хусусиятҳои таърихӣ (табақаҳои топонимии келтӣ, табақаҳои топонимии англосаксонӣ ва ғайра), вобаста ба хусусиятҳои хронологиашон (топонимияи асри XX ва монанди ин) ва ғайраҳо. Топонимика метавонад умумӣ бошад (қонуниятҳои умумии топонимияро меомӯзад) ва қисман (хусусиятҳои топонимии забони муайяноро меомӯзад), диахронӣ (топонимияро дар қараёни рушди таърихаш меомӯзад) ва синхронӣ (системаи топонимиро дар ягон давраи муайяни таърихӣ меомӯзад). Топонимикаи умумӣ, қисман, диахронӣ ва синхронӣ бо якдигар зич алоқаманданд.

Таҳлили таърихӣ (хронологӣ) топонимҳои қадим қисман ба як қатор монетаҳои бартарафнашаванда дучор меоянд. «Ба инбат гирифтани ҳамаи омилҳои имкондошта, ки дар давоми садсолаҳо ҳатто ҳазорсолаҳо ба топонимикаи минтақа таъсир расониданд, аз ҷумла чандинбор иқтибосшавӣ, ки боиси тағйиротҳо дар қонуниятҳои фонетикӣ ва морфологӣ гардидаанд, бисёр душвор мебошад» [4, 113]. Топонимияи минтақаи муайян элементи системае мебошад, ки номҳои географиро бо моделҳои муайян аз рӯи пайдоиши таърихияшон (аз рӯи хронология) месозанд. «Баъзе моделҳои топонимӣ дар ягон муҳлат сермахсул буда, барои ҷустуҷӯи доираҳои хронологии мавҷудияти ин ё он модели топонимӣ имконият фароҳам меорад» [5, 160-161]. Бештари шаклҳои муосири топонимҳо, чунин воҳидҳои «лингвистии қадим (linguistic fossils)» буда (ба истилоҳи Mills 2003) нигаред, оид ба маъноии ин номгӯйҳо ягон маълумот намерасанд. Номҳои топонимӣ таҳдиди он маврид дуруст шарҳ дода мешаванд, ки пайдоиши онҳо амиқ мавриди тадқиқ қарор гирифта, шакли навишти қадимаи онҳо, инчунин шаклҳои лингвистӣ, таърихӣ, географияшон ба инбат ғуруҳи шаванд. Мисол: *Easter* тарҷумай тахтулафзияш «пасха» буда аз *sheep-fold* «қура» ба вучуд омадааст, *Slaughter* тарҷумай тахтулафзияш «қўштор, хунрезӣ» буда, аз *the muddy place* «макони ифлос, лойолу» ба вучуд омадааст, *Swine* тарҷумай тахтулафзияш «хук» буда, аз *the creek or channel* «ҷуйбор ё канал» ба вучуд омадааст, *Wool* тарҷумай тахтулафзияш «пашм» буда, *the spring* «ҷуй ё чашма» ба вучуд омадааст.

Ин принципҳои заминавии номҳои этимологияи географӣ бахусус равшантар номҳоро бо мисолҳо мефаҳмонад, ки шакли яхела дошта, аммо аз ӯи пайдоишашон аз якдигар фарқ мекунанд, масалан, номи Broughton дар харитаи Британияи кабир чанд маротиба вомехӯрад ва на кам аз се этимологияи гуногун дорад (*brook farmstead* «кӯрғон дар назди дарё», *hill farmstead* «рабат дар тепша», *fortified farmstead* «работи мустаҳкамгардида»), Hinton (*high farmstead* «рабат дар баландӣ», *farmstead belonging to a religious community* «работи ба ҷамъияти динӣ мансуб»). Минтақаи Лондон Bellingham бошад *homestead or enclosure of the family or followers of a man called Bera* «замини шахсе бо номи Бера»-ро ифода мекунад, аммо Bellingham, ки дар графии Нортумберленд мебошад, қисман этимологияи дигар дорад – *homestead at the bell-shaped hill* «рабат дар назди кӯҳ дар шакли зангула». Bodenhams дар графии Херефордшир ҳамчун *homestead or riverbend land of a man called Boda* «замини назди дарё, ки ба шаҳе бо номи Бода мансуб мебошад», аммо графии Уилтшир – *homestead or enclosure of a man called Bta* «мулки Bta» мебошад. Clapham, ки дар графии маросимии Бедфордшир, Брайтон ва Восточный Суссекс аст, аз *homestead or enclosure near a hill* «рабат ё заминҳои назди тепша» ба вучуд омадаанд, аммо, Clapham, ки дар Шимолти Йоркшире ҷойгир аст аз *homestead or enclosure by the noisy stream* «рабат ё заминҳои назди дарёи сермағал, сершавшув» ба вучуд омадааст.

Ҳамин тариқ ноимҳои топонимие, ки шаклҳои яхела доранд дар давраи ҳозир, метавонанд қисман маънои гуногун ва пайдоиши фарқкунанда дошта бошанд. Мисол: Oulton

метавонад "old farmstead," "Outhulf s farmstead," "Wulfa s farmstead" ё "Ali s farmstead" ифода кунад [1, 18]. Танҳо барқарорномаи шаклҳои қадимаи топоним метавонад, маънои аввалини онро муайян созем. Айнан ҳамин ҳолат дар топонимҳои муосир, ки ибтидои суффикси ham сохта шудаанд, дида мешавад. Ин суффикс ё аз таркиби «hm»-и забони англисии қадим, ки дар таркиби топонимҳои маънои «ферма, деҳа, мулк, амлок» дорад, ё аз таркиби «hamm», ки маънои дигар «заминҳое, ки бо об, ботқоқ ё бо баландии ихота шудаанд» дорад, ба вуҷуд омадааст. Дар ҳамин маврид падидае ба чашм мерасад, ки ба зухуроти пешина муқобил мебошад. Мисол: аз таркиби англисии isca «об» домҳои дарёҳои Ахе, Ехе, Esk ва Usk ба вуҷуд омадаанд. Яке аз хусусиятҳои топонимии Британияи Кабир номувофиқ будани номҳои топонимӣ ба лексикаи муосир ва воқеии забони англисӣ мебошад. «Топонимҳои забони англисӣ 10-15 садсола пеш ба вуҷуд омадаанд ва асосан аз рӯи сохтор ва мазмунашон ҳолати қадимаи забонро ифода мекунанд, ҳаминтавр системаи топонимии муосири Британияи Кабир натиҷаи рушди чандинасраи номҳоро ифода мекунанд, ки боиси таъсири чандин омилҳои гардидаанд» [1, 64]. Топонимии Британияи Кабир бо гуногунӣ ва бойгари забониаш фарқ тавсиф меёбад. Элементҳои, ки ба таркиби топонимҳои Британияи Кабир ворид мешаванд, асосан аз забони панҷ миллатҳои гуногун сарчашма мегиранд: келтҳо, римҳо, англосаксонҳо, скандинавиягӣ ва франсавӣ. Ҳар яке аз миллатҳо ба ташаккули топонимии ин кишвар саҳм гузоштаанд, ки бо мурури замонтупонимҳои қадимаи забони англисӣ ба топонимҳои мубадал гаштаанд, ки айни замон мавҷуд мебошанд.

Топонимҳои Британияи Кабир вобаста ба этимологияшон ба тағҷои, иқтибосӣ ва гибриди ҷудо карда мешаванд. Номҳои қадима (Old English) бештар дар ҳудуди Англия мавҷуд мебошанд, дар мавриде ки дар шимол, шимолу шарқ ва ғарби мамлакат шумораи зиёди номҳои аслашон скандинавиягӣ (Old Danish, Old Norse) ба чашм мерасад. Инчунин дар ҳар тараф номҳои топонимии пайдоишашон франсавӣ-нормандӣ, латинӣ ва келтӣ происхождения (Norman-French, Latin, Celtic) воমেҳӯранд. Дар Ирландияи шимолӣ, Вейлс ва қисми зиёди Шотландия номҳои пайдоишашон келтӣ бартарӣ доранд, ҳарчанд шумораи зиёди топонимҳои аслашон англосаксонӣ, скандинавиягӣ ва нормандӣ-франсавӣ мавҷуд мебошанд.

Дар натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки умумият ва гуногунии топонимии Британияи Кабир пеш аз ҳама бо он алоқаманд аст, ки дар ҷараёни таърих дар ин кишвар миллатҳои гуногун истиқомат кардаанд. Ба хусус дар ҳудуди сарзамини Британияи Кабир воқидҳои топонимии ба келтҳо, римҳо, англосаксонҳо, викингҳо ва нормандҳои алоқаманд ба чашм мерасад, ки на танҳо ба рушди фарҳанг ва забони ин минтақа таъсир расониданд, балки ба топонимии ҷазираҳои Британия нуфузи худро расониданд. Бинобар ин гуфтан ҷоиш аст, ки дар таркиби топонимҳои ин кишвар хусусиятҳои миллатҳои бегона, аз ҷумла миллатҳои номгиршуда равшан зоҳир мегардад.

Адабиёт:

1. Артемова А. Ф., Леонович О. А. Английская ономастическая лексикография // Нова Филология № 43 – Украина. 2010. – С.170-181.
2. Томахин Г. Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка). – Москва, 1984. – 487 с.
3. Фролов Н. К. Семантика и морфемика русской топонимии Тюменского Приобья / Н. К. Фролов; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 1996. – 159.
4. Хвесько Т. В. Реализация взаимодействия этносов в топонимии // Актуальные проблемы современного научного знания: Материалы I Междунар. науч.-практ. конф. / Ред. Н. А. Стадильская. Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2008. С. 204-209.

Калидвожаҳо: *топоним, номҳои географӣ, диахронӣ, синхронӣ, иқтибосот, хусусиятҳои фонетикӣ, хусусиятҳои морфологӣ.*

Аннотация

СТРУКТУРНЫЕ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В данной статье обсуждаются структурные и лексические особенности топонимических единиц Соединенного Королевства. Исследование показало, что общность и разнообразие

топонимии в Соединенном Королевстве в первую очередь связано с тем, что на протяжении всей истории в этой стране жили разные народы. В частности, кельты, римляне, англосаксы, викинги и норманны повлияли не только на развитие культуры и языка региона, но и на топонимику Британских островов. Поэтому топонимы этой страны имеют характерные черты упомянутых народов.

Ключевые слова: *топоним, географическое название, диахронический, синхронный, заимствование, фонетические признаки, морфологические признаки.*

Annotation

STRUCTURAL FEATURES OF TOPONOMIC UNITS OF GREAT BRITAIN

This article discusses the structural and lexical features of United Kingdom toponymic units. The study showed that the commonality and diversity of place names in the United Kingdom is primarily due to the fact that different peoples have lived in this country throughout history. In particular, the Celts, Romans, Anglo-Saxons, Vikings and Normans influenced not only the development of the culture and language of the region, but also the place names of the British Isles. Therefore, the place names of this country have the characteristic features of the mentioned above nations.

Keywords: *toponym, geographical name, diachronic, synchronous, borrowing, phonetic features, morphological features.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Абдусаттор, магистранти кафедраи услубшиносӣ ва назарияи тарҷумаи факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел. +992774444048.

Роҳабри илмӣ: Атоев С.

Сведения об авторе: Курбонов Абдусаттор, магистрант кафедры стилистики и теории перевода факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Аини. Тел. +992774444048.

Научный руководитель: Атоев С.

About the author: Qurbonov Abdusattor, master of English language faculty Stylistic and theory of translation department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992774444048.

Supervisor: Atoev S.

НАЗАРИЯИ ЗАБОНШИНОСОН ОИД БА ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз вазифаҳои мубрами забоншиносӣ буда, дар таркиби назарияи забоншиносии умумӣ мавриди муҳокимаву таҳқиқ қарор мегирад. Масъалаҳои марбут ба маънои забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шуд. Мафҳуми «истилоҳ» дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вуҷуд омадааст. Аввалин тавзеҳи калимаи «истилоҳ» дар «Энциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза ва И. А. Ефрона зикр шудааст.

Забоншиносоне, ки ба таҳқиқи илмӣ дар он вақт машғул буданд, ба таҳқиқи хусусиятҳои қисмати он маҳдуд шуданд. Қорҳои илмӣ бахшида ба омӯзиши махсуси истилоҳот то оғози асри XX амалан ба назар намерасад.

Танҳо дар аввалҳои асри XX дар забоншиносӣ аввалин назария дар бораи истилоҳот ба вуҷуд омад. Ба он таҳқиқот дар бораи:

- 1) Истилоҳот ба калимаҳои умумихалқӣ ва ё лексикаи касбӣ муқобил меистад;
- 2) Истилоҳот ба формулаҳои математикӣ ва формулаҳои химиявӣ наздик аст;
- 3) Истилоҳот ба жаргонизмҳо қаробат доранд;
- 4) Истилоҳот ҳамчун нишонаҳои нейтралӣ "иероглифҳо";
- 5) Истилоҳот бо мафҳум шабоҳат дорад мансуб аст.

Аммо таҳқиқоти олимони хориҷа, ки то замони имрӯза нисбатан ғайриқатъӣ, бештар ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ, истилоҳоти алоҳида ва системаи истилоҳот ё стандартикунонии истилоҳоти алоҳида дахл дорад [4, 82].

Таҳлил ва хусусиятҳои истилоҳот дар забоншиносӣ мавриди таҳқиқи олимони зиёде гаштааст ба мисли Авербух, 2005; Виноградов, 1954; Гринёв, 1993; Герд, 1981; Даниленко, 1972, 1993; Канделаки, 1977; Лейчик, 1983, 1976, 1981, 1991; Лотте, 1961; Суперанская, 1989; Татаринов, 1999; Джоматов С., Назарзода С., Султонов М., Фозилов М., Шарипов Т. ва дигарон.

Таҳқиқи истилоҳшиносон на танҳо истилоҳоти алоҳидаро таҳлил менамояд, балки ба масъалаи қоркарди умумии истилоҳотшиносӣ дахл дорад. Таваҷҷӯҳи забоншиносон ба масъалаи истилоҳот тасодуфӣ набуда, ба сохтори назарияи истилоҳотшиносӣ, ҳамчунин талаботи амалии истилоҳ мебошад. Яке аз масъалаи муҳими назарияи истилоҳшиносӣ ин муайян намудани истилоҳ аст.

Дар адабиёти илмӣ забоншиносӣ дар бораи муайян намудани истилоҳот маълумоти ғуногун мавҷуд аст, як иддаи муаллифон дар андешаи онанд, ки таркиби истилоҳ муҳимтараст. Соли 1959 А. А. Реформатский таркиби истилоҳотро ҳамчун ҳаммаъно будан, «аз мавқеъ берун» бо модалӣ ва экспрессӣ, хусусияти байналхалқӣ, мантиқӣ ва системанокӣ доро будани онро муайян кард. Аммо ҳамаи ин хусусиятро танҳо якчанд истилоҳот дораду ҳалос.

Истилоҳ бояд дорои хусусиятҳои зерин бошад: мавҷудияти дефиниция, дараҷаи мучаррадноқӣ, сермаъноӣ, надоштани тобиши зудӣ ва муассир, бетарафӣи услубӣ, нейтралӣ мантиқ ва системаи дақиқ.

Талаботи асосӣ баи стилоҳ аз ҷониби мактаби истилоҳшиносии С.Лотте муайян карда шуда чунин аст: якмаъноӣ, мунтазамӣ, мухтасарӣ. Дар ҳамин ин мавқеъ ҷонибдорони назарияи сохторӣ – субстатсионии истилоҳ қарор доранд [6, 88].

Ҷонибдорони назарияи функционалӣ нуқтаи назари дигарро барои муайян кардани хусусиятҳои функционалӣ истилоҳ ибраз мебаранд.

Исбот гардид, ки истилоҳ – ин типӣ воҳиди лексикӣ аст, на типӣ махсуси воҳиди лексикӣ ин масоилро чунин таҳқиқ доштаанд (В.Г.Гак, Б. Н. Головин, В. И. Перебийнос, В. М. Лейчик, Ф. А. Циткина, Т. Р. Кияк, Т. И. Панько). Дар таҳқиқоти истилоҳоти иқтисодӣ мо ҷонибдори консепсия оид пайдоиши функционалии истилоҳ ҳастем, ки натиҷаи он донишҷӯи забон ҳамчун шаклҳои ғуногуни функционалии забони адабӣ мебошад.

Яке аз нишонаҳои асосӣ ва баргаридашудаи истилоҳ ин системанок будани он аст. Ин нишона аввалин бор дар таҳқиқоти Д.С.Лотте ба назар мерасад. Лотте қайд мекунад, ки "ҳар як истилоҳ дорои ҷои муайян (бо тобеият бо истилоҳоти дигар) буда, дар системаи истилоҳот, ба мавқеи мафҳуми ҷавобгӯ будани он дар системаи мазкур вобастааст". Илова бар ин системанокӣ ҳамчун тарҳи мазмун ва ҳам тарҳи ифода намудор мешавад (системанокӣи беруна). Нишонаи системанокӣи муайянкунандаи истилоҳ дар таҳқиқоти дигар олимони низ

баназар мерасад. В. С. Кулебакин, А. Я. Климовитский истилохро ҳамчун калима ва ибора, нишонаи забон, ки бо мафҳум дар системаи дарки ин ё он соҳаи илм ва техника мувофиқ аст, муайян кардаанд.

Мафҳуми як маънои истилоҳ яке аз аломатҳои асосии он дар соҳаи мазкур дар назардошта мешавад. Як маъноӣ ҳамчун хусусияти асосии истилоҳ нигоҳ дошта мешавад, аммо берун аз доираи истифодаи истилоҳот, ҳамчунин калимаи бисёр маъно зоҳир мегардад [2, 75]. Дар доираи истилоҳотшиносии мазкур ин хусусияти истилоҳ бетаъсир мегардад, дар ин ҳолат низ истилоҳ бештар каммаъно мешавад. Ҳамин тавр, сермаъноии байни фанӣ дар истилоҳоти иқтисодӣ, нисбат ба дохили фанӣ миқдоран хеле зиёд пешниҳод мешаванд [2, 22-26].

На ҳамаи нишонаҳои истилоҳоте, ки А. А. Реформатский зикр кардааст то дараҷаи баробар ҳоси истилоҳ мебошанд. Дар тадқиқот дарҷ гардидааст, ки чунин талабот ба мисли абстрактнокӣ, байналмиллалӣ ва ғайраҳо нисбӣ мебошанд.

Дараҷаи абстрактнокии истилоҳ дар истилоҳшиносӣ назар ба калимаи лексикаи умумӣ истеъмоли кам мегардад. Читавреки истилоҳҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд дар системаи он баробар ҳам лексикаи абстрактӣ ва ҳам истилоҳоти дорои семантикаи конкретӣ мавҷуданд.

Хусусияти байналхалқӣ дар истилоҳ хеле сусти мебошад. Дар истилоҳотшиносии иқтисодӣ ин маҳсусан зарур аст. Новобаста ба он, ки истилоҳоти иқтисодӣ нисбат ба истилоҳоти дигар (масалан техникӣ) дар дараҷаи баланди стандартикунонӣ қарор дорад, истилоҳоти қадимӣ дар ин соҳа миқдоран кам бошад ҳам, вучуд дорад.

Дар масъалаи нишонаҳои нейтралӣ истилоҳот дар миёни забоншиносон назарҳои гуногун мавҷудааст. Аксари забоншиносон андеша доранд, ки истилоҳот ҳамеша дар ҳолати нейтралӣ аст, дар сохтори маъноии он табақабандии эҳсосӣ ва экспресӣ вучуд надорад. Дар рисолаи мазкур мо бештар ба андешаи он муҳаққиқоне таъя мекунем, ки ба маънои маҷозӣ доштани истилоҳоти алоҳидаи илмӣ низ бовар доранд.

Аксари забоншиносон ба чунин хусусияти истилоҳот-(дефинитивность) тафсири будани он аҳамияти маҳсус медиҳанд. Масалан, В. П. Даниленко дар зери мафҳуми истилоҳ «калима ё ибораи соҳаи маҳсус, ки истифодаи он номгӯи маънои маҳсус мебошад ва тафсирро талаб мекунад»-ро мефаҳмад. Чунин талабот комилан дуруст аст, чунки дар ҳолати набудани тафсир дар таркиби истилоҳ сарҳадҳои истилохро васеъ менамояд. Маводҳои таҳқиқшуда ва талаботи болоро дар бораи истилоҳ ба инобат гирифта, дар рафти кор дар муайян намудани истилоҳ онро ба кор мебарем.

Ҳулоса, ҳаминро бояд қайд кард, ки масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар замони кунун хело рушд карда истодааст. Бояд гуфт, ки истилоҳ масъалаи мубрам буда, ҳама рӯза аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор дорад. Илова барин доир ба ин масоил олимони ватанӣ, амсоли Султонов М., Ҷамшедов П., Ҷоматов С., Мирзоев Ҳ. таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидаанд. Аз ин рӯ, ин муаммои забонӣ ҳоло ҳам ба пажӯҳиши амиқ ниёз дорад.

Адабиёт:

1. Джаматов С. С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
2. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1989. – 262 с.
3. Николаев Г. А. Англо-русский исторический словарь: 30 000 имен, названий, терминов. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Лексикон», 1995. – 461 с.
4. Назарзода С. Забон ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2003. – 150 с.
5. Султонов М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии: на материале научного наследия IX-XI вв.: Дис. д-ра филол. наук. – Душанбе, 2008. – 323 с.
6. Smith, C.A. Anglo-Saxon grammar and exercise book. With inflections, syntax, selections for reading and glossary. – New York: Allyn and Bacon, 1896. – 193 p

Калидвожаҳо: нақш, истилоҳ, забон, муқоиса, масъала, илм, забоншиносӣ, доманадор ва ғ.

Аннотация

**ТОЧКА ЗРЕНИЯ ЛИНГВИСТОВ ПО ОТНОШЕНИЮ
К ТЕРМИНАМ И ТЕРМИНОЛОГИИ**

В статье рассматриваются воззрения отечественных и российских лингвистов относительно терминов и терминологии. Автор использует свою статью в сравнении с двумя школами лингвистики. Эта проблема всесторонне распространена в лингвистике.

Ключевые слова: *роль, термин, язык, сравнение, вопрос, наука, лингвистика, продолжительный и др.*

Annotation

LINGUISTS' VIEW OF THE TERM AND TERMINOLOGY

The article discusses the views of Native and Russian linguists on terms and terminology. The author uses her article in comparison with two schools of linguistics. This problem is very common in linguistics.

Keywords: *role, term, language, comparison, problem, science, linguistics, continual, etc.*

Маълумот доир ба муаллиф: Ниматова Мичгона Караевна, магистранти соли якуми факултети забони англисӣ, ДДОТ ба номи Садриддин Айни, суроғаш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: +992 000500331.

Рохбари илмӣ: Ҷоматов С.

Сведение об авторе: Ниматовой Миджгона Караевна, магистрантка первого курса факультета английского языка, ТГПУ имени С. Айни, адрес город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: +992 000500331.

Научный руководитель: Джоматов С.

About the author: Nimatova Mijgona Karaevna, master student the 1st course of year English faculty, TSPU named after Sadriddin Aini, address Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Tel.: +992 000500331.

СОМАТИЗМЫ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ

Фразеологизмы самостоятельные номинативные единицы языка, представляющие собой устойчивое сочетание слов или фразеологизированную форму слова, которая выражает целостное фразеологическое значение и по функции соотносительна с отдельными словами: как и слова, фразеологизмы служат наименованиями предметов, явлений, признаков, действий и состояний, например: протянуть руку, крутить хвостом, с иголки, по душе и т.д.

Фразеологизмы составляют большую часть словарного состава каждого языка. образуясь в продолжении веков как один из важных элементов языка, они развивались в соответствии с его законами и правилами. Несмотря на то, что в принципе основные проблемы фразеологии одинаковы для всех языков, в каждом из них имеются свои специфические особенности, отражающие различные формы бытования (литературный, разговорный, прозы или поэзии), национальные черты и формы исторического развития.

Важнейшим свойством фразеологических единиц является их воспроизводимость, т.е. способность данной единицы к многократному употреблению для названия одного и того же факта в разных ситуациях. Например, в повести М. Горького «В людях» использованы подобные фразеологизмы: Приказчик оставался глаз на глаз с покупательницей; Саша, выкатив глаза, внушает мне: «Помни, что дедушка сказал!»; «Каширин, не вытаращивай зенки!» - советовал ему хозяин. Я вообще знал, что люди плохо говорят друг о друге за глаза.

Возникновение многих фразеологических единиц связано с человеком, с разнообразными областями его деятельности. Фактор индивида является важнейшим компонентом коммуникации. Кроме того, люди стремятся наделить человеческими чертами объекты внешнего мира, в том числе и представителей неживой природы.

Соматические фразеологические единицы часто используются как в каждой повседневной речи людей, так и в речи персонажей произведений писателей разных времен и стран.

Соматическую фразеологию образуют фразеологические единицы, один из компонентов которых является названием части тела человека или животного. Например: *скалить зубы, из пальца высосать, смотреть сквозь пальцы, отлегло от сердца* и другие. Это одна из обширных и продуктивных групп в корпусе фразеологии.

Соматическая фразеология – один из древнейших пластов фразеологии, он непосредственно связан с восприятием мира, его познанием. Например, *рука* являлась для наших предков мерилем мира, принадлежащего к личной зоне: *под рукой, рукой подать*. Значение близкого расстояния выражается здесь не с помощью пространственных категорий, задействованным является соматический компонент.

Не только пространственная, но и временная ориентация не обходилась без соматического компонента: *на носу (скоро)*, например, *на носу летняя сессия; за спиной – за спиной три класса образования*.

Особенностью соматической фразеологии является наличие в языках многочисленных эквивалентов, очень близких по образной направленности словосочетаний. Эта характерная черта резко отличает соматические фразеологизмы от других тематических групп фразеологических единиц. Совпадение образности соматических фразеологизмов в разных языках объясняется не только заимствованием, но и общими закономерностями, которые приводят к возникновению близких фразеологических единиц, демонстрирующих универсальный характер переноса соматических лексем, их функционально-семантическую динамику в составе фразеологических единиц [2, 48-55].

Обилие соматических фразеологизмов в разных языках естественно, так как «соматические лексемы, входящие в их состав, обладают высокой способностью метафоризироваться. Образование соматических фразеологических единиц на основе метафорического или метонимического переноса является наиболее продуктивным фактором их появления» [2, 48-55].

«Благодаря тому, что части тела постоянно находятся перед глазами они и становятся своеобразными эталонами для сравнения», - делает вывод [1, 98-106].

Однако при создании метафор названия частей тела в разной степени продуктивны: одни используются очень редко (плечо, подмышка), а другие – наоборот, очень часто (голова, глаз, нос, рот, язык, шея, нога, хвост). Эти последние Т.Н. Чайко называет словами с "широким

смыслом", способными передавать многочисленные значения, так как "перенос наименования не только создаёт наглядность, но и абстрагирует" [тамже]. Наиболее продуктивными оказываются лексемы-соматизмы, функции которых в организации человека наиболее ясны, с этим же связана лёгкость их переосмысления.

Человек познаёт окружающий мир через ощущения при помощи различных органов (ухо, глаз, язык, нос), осуществляет разнообразные действия при помощи рук, ног, головы, плеч. Соматические фразеологические единицы выражают эмоции человека и его отношение к окружающей среде, отражают традиционную символику, связанную с частями тела (очертя голову), зачастую оказываясь или описаниями характерных состояний (волосы встают дыбом), или продуктом полного переосмысления описаний различных ситуаций (закрывать глаза, смотреть сквозь пальцы).

Соматические фразеологические единицы являются большей частью образными метафорическими оборотами речи, в основе которых лежат наблюдения за поведением человека или животного: прятать голову в песок, держать рот на замке, не смей рта раскрыть, зубами держаться.

Соматические фразеологические единицы выражают отношение человека к окружающей среде и к другим людям: Нога не ступала чья. Не видать как своих ушей.

Соматические фразеологические единицы рисуют эмоциональное состояние человека: сойти с ума; влюбиться по уши, точить зуб,

Соматические фразеологические единицы дают образную характеристику человека: он (она и так далее) много о себе мнит, слишком задается; задирать нос, проглотить язык, язык без костей.

Из-за общечеловечности психических процессов и основных функций частей тела многие соматические фразеологические единицы самых разных народов имеют точки соприкосновения. Например: зорко следить; держать ухо востро, быть на стороже. Волосы встали дыбом – муи сарам хест. Молоко на губах не обсохло – аз дахонаш буи шир меояд. Сам себе на уме- фис-фисаки маизкубак. Душа – человек - чони одам. Превратности судьбы – гардиши фалак. Проходной двор – шахри бедарвоза. Плакучая ива- беди мачнун. Короче говоря – хулласи гап.

Существуют многочисленные соматические фразеологизмы, характерные только для русского языка, например: *сложить голову, бить баклуши, у черта на куличках, тянуть волынку*; для таджикского языка, например: бо гардани баста, оруи чинчак, каждуми таги буриё.

Имена существительные - соматизмы очень часто используются в образовании фразеологизмов. На первом месте по фразеобразовательной активности стоят слова, обозначающие руку, глаза, голову. Названные компоненты наиболее точно отражают чувственную (глаз) и логическую (голова) ступеням познания, а также мерилу его истинности — практику (рука).

Эти компоненты ФЕ относятся в своем самостоятельном употреблении к высокочастотной зоне лексического состава, к его наиболее древней, исконной и социальной значимой части. Как правило, это многозначные слова, отдельные переносные значения которых в большей или меньшей степени ощутимы и во фразеологических значениях отдельных фразеологических единиц. Однако решающую роль играют, несомненно, их главные, первичные, прямые значения.

Анализируя язык произведений М. Горького, Ч. Айтматова, можно сделать вывод, что в составе русских фразеологических единиц часто используются такие лексические соматизмы, как глаз, рука, голова, нога, язык, нос, ухо, плечо. Редко используются компоненты: брови, ладонь, лицо, волосы, зубы, рот, палец, лоб.

Литература:

1. Вопросы ономастики. – Свердловск, 1974. - № 8-9. – С. 98-106.
2. Куницкая Н. В., Мельник В. Ф., Данилов Б. С. Функционально-семантическая динамика соматических лексем в составе фразеологических единиц // Дериватология и динамика в романских и германских языках. – Кишинёв, 1989. - С. 48-55.
3. Фразеологический словарь русского языка. / Под ред. А. И. Молоткова. – М., 1967.

Ключевые слова: образность, метафоричность, адресат, коммуникация, восприятие, аналоги, заимствование, лексемы.

Аннотатсия

СОМАТИЗМҲО ДАР ФРАЗЕОЛОГИЯ

Фразеологияи соматикиро воҳидҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд, ки яке аз ҷузъҳои он номи як қисми бадани инсон ё ҳайвон аст. Ин яке аз қадимтарин ғурӯҳҳои фразеологизм аст, ки он ба дарки ҷаҳон, дониши он бевосита алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: *тасвир, истиора, мухотаб, муошират, идрок, ташибеҳ, лексемаҳо*

Annotation

SOMATISMS IN PHRASEOLOGY

Somatic phraseology is formed by phraseological units, one of the components of which is the name of a part of the human or animal body. this is one of the oldest layers of phraseology, it is directly related to the perception of the world, its knowledge.

Keywords: *imagery, metaphor, addressee, communication, perception, analogs, borrowing, lexemes.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимова Мунира, магистранти соли якуми факултаи забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 558799996

Роҳбари илмӣ: Газиёва М. И.

Сведения об авторе: Олимова Мунира, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им.С.Айни. Телефон: 558799996

Научный руководитель: Газиёва М. И.

About the author: Olimova Munira, 1st year master student of the Faculty of Russian Language and Literature, S. Aini TSPU. Телефон: 558799996

ТАРҶУМАИ ИДИОМАҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ МАТНҲОИ БАДЕӢ)

Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи муҳими таркиби луғавии забони адабиро ташкил медиҳанд. Воҳидҳои дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мавҷудбуда ба маънои аслии худ наомада, балки маънои маҷозӣ доранд. Аз ин рӯ аксарияти воҳидҳои фразеологӣ, махсусан воҳидҳои фразеологӣ рехта ифодаи маънои яклухт дошта, образноканд. Моҳияти масъаларо бо як таркиб ифода мекунанд.

Дар қисмати лексика баҳши серистеъмолу образнок, сервазифаю ифоданоки нутқ воҳидҳои фразеологӣанд. Барои он ки фарқи таснифоти семантикӣ аз структуравӣ маълум гардад, дар ифодаи гурӯҳҳои семантикӣ истилоҳоти анъанавии интернатсионалӣ ба кор бурда шудаанд. Ин кор аз як тараф дараҷаҳои гуногуни рехтагии воҳидҳои фразеологиро ба пуррагӣ ифода карда тавонад, аз тарафи дигар гурӯҳҳои семантикиро аз гурӯҳҳои структурӣ равшан ҷудо мекунанд. Бо ҳамин тариқ табиати духӯраи воҳидҳои фразеологӣ боиси ба вучуд омадани ду хел таснифоти фразеологӣ гардид. Олими тоҷик Ҳамид Мачидов онҳоро аз ҷиҳати ифодаи маънои яклухт ба идиомаҳо, фраземаҳо ва фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ ҷудо мекунанд. Дар ин маврид идиомаҳо ифодаҳои ба дараҷаи олии рехтаи забон, идиоматикаи дараҷаи олии фразеологизмро ифода мекунанд [4, 98].

Идиомаҳо гурӯҳҳои воҳидҳои семантикии фразеологӣ ба шумор мераванд. Идиома аз калимаи юнонӣ "idioma" гирифта шуда маъноаш "ифодаи махсус" мебошад. Аз рӯи ифодаи семантика идиомаҳо ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин воҳидҳои фразеологӣ махсуси забонамонро ташкил медиҳад, ки мазмуни яклухту пуробуранг ва сохти ба қисмҳо ҷудоншавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд. Чунин ифодаҳои серистеъмоли "гули сари сабад" (азиз, сара), "ҳарчи бодо бод" (таваккал), "салман сақат" (нолозим, барзиёд), "нури дида" (фарзанд), "дами гарм" (хӯроки суюк), "гӯш ба қимор" (хушёр), "араки ҷабин рехтан" (меҳнати саҳт кардан), "ба ҷашм расидан" (намудор шудан), "касоро аз роҳ задан" (фиреб додан) ва ибораҳои ҷумлаҳои ба ин монанд ба гурӯҳҳои ифодаҳои идиоматикӣ дохил мешаванд [7, 78].

Дар ин ҷо мо калимаҳоро аввал дар шакли асли баъдан маҷозӣ таҳлил хоҳем кард. Воҳиди фразеологӣ "гули сари сабад" - ро чунин таҳлил кардан мумкин аст: ба маънои аслии ин воҳиди фразеологӣ назар намоем, дар ҳақиқат мебинем ки гулфурушон гули бехтаринро дар болои сабад мегузоранд, то ки ба ҷашми харидорон тезтар расад. Ҳамчун ибораи рехта "гули сари сабад" маънои яклухт дошта, калимаҳои дар таркиби он мавҷудбуда маънои маҷозиро ифода мекунанд; ба маънои ягона, азиз, мӯтабар меояд. Яъне дар маънои фразеологӣ он гап на дар бораи гул мераваду на сару на сабад. Ба тарзи дигар ғӯем ибораҳои рехта маънои яклухт дошта, аксарияти воҳидҳои фразеологӣ побанди маънои яклухтанд [4, 157].

Воҳиди фразеологӣ "дароз кашидан" - ҳоб рафтан; дароз кашидан - якпахлу ҳоб рафтан, дам гирифтан, нисбатан дар асоси маънои асли маънои маҷозӣ низ вучуд дорад: дароз кашида буд, ба маънои беҳуш шудан, бе ёд шудан, мурдан низ дар истеъмол аст.

Воҳиди фразеологӣ "ҷон даровардан" - ба маънои бақувват шудан (баъди касалӣ каме ҷон дароварда буд), ҷон даровардан - қувват гирифтан (баъди дидани фарзандаш дар баданаш ҷон даровард) бо роҳи маҷозӣ ташаккул ёфтаанд, ба гунаи дигари он ҷон гирифтан - қувват гирифтан; ҷон гирифтан - зинда шудан дар забонамон серистеъмоланд.

Маънои асосии воҳиди фразеологӣ "ақли худро шинохтан" - боақл шудан аст. *Вақто ки бачаҳои хурдсол ба воя расиданду ақли худро шинохтанд, баъд ин тавр фикр мекунанд.*

Ба маънои таҷриба ҳосил кардан ҳам меояд: *Ақлаш акнун шинохта гирифт ҷанам* [7, 236].

Гуфтан ба маврид аст ки "ақро шинохтан" бештар дар байни мардум серистеъмол буда маънои ба қоре ҷизро сарфаҳм рафтанро ифода мекунанд "Вазнин шудан" дорои маъноҳои гуногун аст. Ба маънои асли аз ҷиҳати ҳаҷм зиёд шудани ҷизе мебошад. *Бачам ту вазнин шудай, ман дигар тӯро бардошта наметавонам.*

Бобо пай бурда ба ӯ ҷашмакзанон "шумо вазнин шавед" гуфтагӣ барин.

Ба маънои ланҷ, нотоб шудан: *Пагоҳӣ пас аз дидани хобҳои парешон вазнин шуда, аз хоб бедор мешуду ҷизе ба даҳон накарда аз паси қор медавид* [2, 236].

Ба маънои бемории қасе хуруҷ кардан, шиддат гирифтан. *Ҳой - ҳой модарҷон ба шумо чи шуд? Вазнин шудед?* [2].

Инчунин "вазнин шудан" дар нутки гуфтугӯй ба маънои ҳомиладор низ меояд: *Хабаратон ҳаст холаҷонаш, духтари ақоам вазнин шудааст* [2].

Чуноне ки медонем шумораи идиомаҳо дар ҳамаи забонҳо хусусан дар забони тоҷикӣ хеле зиёд ҳастанд ва ҳамаи онҳо симоним доранд. Дар ҷумлаҳои зер идиомаҳои "бедарди миён", "ду даст дар бинӣ", "тухми анқо" бо калимаҳои "муфт", "холӣ" ва "кам" ҳамчун синоним ба кор бурда мешаванд: *Абдуллоев баъд аз ба мактаби мазкур директор таъин шудани дарҳол роҳҳои ба даст овардани пули бедарду миён ва муфтро ёфта гирифт* [2, 317]. *Мо аз ҳамин қадар роҳ хароҷот ва таъини касида омада магар ду даст дар бинӣ холӣ баргардем?* - як ғулломҷаллоби дигар *Дар он ҷоҳо велосипед тухми анқо барин кам будааст* [2, 317].

Яклухтмаъноии идиомаҳо бисёр вақт дар қолаби тавсифҳои доимӣ ифодаи худро меёбанд. Ҳар қадар маънои яклухти идиома равшан ифода ёфта бошад, сохти идиомаҳо низ ҳамон қадар устувор, алоқаи грамматикӣ мантиқии байни ҷузъҳои он ҳамон андоза хира ва нонамоён шуда менамояд.

Ба андешаи Гурикова Ю. С. идиомаҳо ҳам дар забони гуфтугӯй ва ҳам хаттӣ дар мақолаҳо, блогҳо ва форумҳо волеҳуранд.

Аммо истифодаи онҳо дар гуфтор хеле душвор аст, зеро идиомаҳои забонҳои мухталиф аз якдигар хеле фарқ мекунанд ва тарҷумаи аслии он метавонад боъиси иштибоҳ ё нофаҳмӣ гардад. Аз ин рӯ аҷнабии хориҷӣ ки бо ин забон гап мезанад аксар вақт идиомаҳоро намефаҳмад ва истифодаи онҳоро дар суҳбат рад мекунад [5,45].

Ақидаҳои Алехина А. С низ ба ҳамин шабоҳат дорад. Вай чунин қайд мекунад, ки вохидҳои фразеологӣ (идиомаҳо)-и забони англисӣ ибораҳои устувор мебошанд, ки маънои мустақил доранд ва одатан ба тарҷумаи аслии рост намеоянд. Аз сабаби он ки фразеологизмро ба маънои аслии тарҷума кардан имконнопазир аст (маънояшро гум мекунад) барои тарҷума ва фаҳмиш аксар вақт мушкилӣ ба миён меояд. Аксар вақт маънои грамматикӣ ибораҳо ба меъёрҳои забони муосир мувофиқат намекунанд, зеро онҳо архаизми грамматикӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки тарҷумон ҳангоми тарҷума намудани ҳикояву дoston ва ё асарҳои бадеии дар он идиома вучуд дошта калима ба калима тарҷума набояд кард, зеро ки идиомаҳо пойбанди таркибҳои яклухтан ва ба ҳатоғӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ ҳангоми вучуд доштани идиомаҳо дар дохили матн метавонад аз идиомаҳои забони тарҷумашудаистода истифода кунад. Дар ҳамаи забон идиомаҳо вучуд доранд.

Инак тарҷумаи баъзе идиомаҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ дар асоси маводи матнҳои бадеӣ пешниҳод мекунем: *First think, then speak* - *Аввал андеша, баъд гуфтор*. Яъне пеш аз гуфтани суҳбате фикр бояд кард, ба андеша суҳбат гуфтан, ба саволе фикр кардан, бо мулоҳиза ҷавоб додан. Зарбулмасали худатон меғӯяд, ки аввал андеша, баъд гуфтор. *Ту таклифи маро аввал нағзакак майна кун*. Пагоҳ ҳамин вақт ба тақӣ дарат ҳозир мешавам, ана ҳамон вақт ҷавоб медиҳӣ; *No room the swing cat* - *Ҷои сӯзан задан наёфтани*. Яъне серодам будани ҷое, дар ҷое ҷамъ гардидани одамони бисёр. Ҳавлии бой бисёр калон буд, аммо аз бисёрии тамошобинон дар он ҳавлии калон ҷои сӯзан задан набуд [7, 876].

The woman got a grip on herself - *Худро ба даст гирифтани*, худдорӣ кардан, худро аз коре боз доштан, қару ғазабӣ худро фуру нишондан. Ман бо ин қудак бениғохубин мондам, - гиря ғулуи ҷавонзанро гирифта, дар ҷашмонаш ашқ ҷарх зад. Лекин ӯ худро зуд ба даст гирифта, суҳбашро давом дод.

Turn coat - *Пустини худро ҷанпа пушидан*. Ҳеҷ дер нашудааст, - гапи занашро ба қатъият бурид Усмонкул ака. - То пагоҳ боз як рӯзи зимистон ҳаст. Ҳозир ҳамроҳ бурда ба дасти сардори бригада месупораму баъд ба қори худам меравам. Қутбия дид, ки шавҳараш пустинашро ҷанпа пушидагӣ менамояд.

Lead somebody up the garden path - *Гумроҳ кардан*, касеро аз роҳ задан, бо фиреб ба роҳи бад бурдан. Меғӯянд, ки духтар барои пулу мол шуда, пирамардро гумроҳ карда буд.

A piece of cake - *Майда ҷуйда, ҷизҳои беаҳамият, дуҷумдараҷа*. Бо занаш ва духтараш дар сари ҳар ҷизи майда - ҷуйда дилсӯхӣ мекард [7,608].

You are pulling my leg - *Майнаро гич кардан*, касеро дарди сар дода гаранг кардан, касеро ба иштибоҳ андохтан. Эшон майнаи аҳолиро гич карда одамнро гумроҳ менамояд.

Adding insult to injury - *Болои сӯхта намақоб*, яъне як азобу уқубат ду шудан, ба болои як мусибати дигар омадан. Ман ба як гапи кали Замони найрангбоз даромада, шармандаву расво шудагӣ бас набуд, ки боз шумо ба газетаи девориатон навиштаед? Ин болои сӯхта намақоб шуд [7, 129].

Cool your heels - Интизорӣ кашидан, чашмдор шудан, дар интизор будан. Чаро дер мондӣ, ду соат боз интизорӣ мекашам [7, 495].

Over the moon - Худро дар осмони ҳафтум ҳис кардан, худро ниҳоят нағз ва осуда ҳис кардан, худро хеле сарфароз ҳис намудан. Кӯхистониён ба водии Дилварзин омада, худро дар осмони ҳафтум ҳис намуданд [7, 317].

Like two peas in a pod - Як себу ду тақсим (пора). Хеле ба якдигар монанд, айнан якхел. Дар ҳақиқат вай мисли як себу ду тақсим ба Серёжа - ба шавҳари мархуми ман монанд аст [7, 493].

Up and coming - Умеди худро кандан, ноумед шудан. Соро пой худро аз ҳаволии бой ба сурати қатъӣ кашида бошад, ҳам бой ҳанӯз умеди худро аз вай нақандагӣ буд, Ў акнун барои тамоман ба даст даровардани Соро роҳ мечӯст [7, 214].

Адабиёт:

1. Гурикова Ю. С. Идиомы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2018. – 280 с.
2. Елизавета Хейнонен. Популярные английские идиомы в упражнениях и комментариях. – Москва: Эксмо, 2016. – 200 с.
3. Каменецкайте Н. Л. Синонимы в английской фразеологии. – М.: Международные отношения, 1971. – 324 с.
4. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: 1982. – 100 с.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод, 1959. – 254 с.
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 520 с.
7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1, 2. – Душанбе: Ирфон. 1964. – 250 с.
8. Ҳомидова М.Б. Иброҳони рехта // English Idioms. Фарҳанг. – Душанбе: Саманди қудрат, 2014. – 74 с.

Калидвожаҳо: лексикология, воҳидҳои лексикӣ, воҳидҳои фразеологӣ, фразеология, фразема, лексика, идиома, воҳидҳои гайриидиоматикӣ

Аннотация

ПЕРЕВОД АНГЛИЙСКИХ ИДЕОМ НА ТАДЖИК (НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ)

В этой статье рассматриваются английские и таджикские идиомы. Идиомы являются целыми и не могут быть разделены на части, поскольку полностью теряют свой смысл. При переводе текстов, содержащих идиомы, следует использовать идиомы одного языка.

Как отмечает автор статьи, идиомы существуют во всех языках и выражают событие по-разному, но в целом. Они являются важной частью лексикологии. Речь красочная, интересная и поистине волшебная. Неоднозначность идиом часто выражается в виде постоянных описаний. Как указывает автор, чем яснее выражается весь смысл идиомы, чем стабильнее структура идиом, тем более неясной и невидимой грамматическая и логическая связь между ее компонентами.

Но их использование в речи очень сложно, потому что идиомы разных языков сильно отличаются друг от друга, и оригинальный перевод может вызвать путаницу или недопонимание. Поэтому иностранец, говорящий на этом языке, часто не понимает идиомы и отказывается использовать их в речи.

Ключевые слова: лексикология, лексические единицы, фразеологизмы, фразеология, фраза, лексика, идиома, неидиоматические единицы.

Annotation

TRANSLATION OF ENGLISH IDIOMS INTO TAJIK (BASED ON LITERARY TEXTS)

This article deals English and Tajik idioms. Idioms are whole and cannot be divided into parts, because they lose their meaning completely. Idioms of the same language should be used when translating texts that contain idioms.

As the author of the article points out, idioms exist in all languages and express the event in different ways, but in its entirety. They are an important part of lexicology. The speech is colorful and interesting and truly magical. The ambiguity of idioms is often expressed in the form of constant descriptions. As the author points out, the more clearly the whole meaning of an idiom is expressed, the more stable the structure of idioms, the more obscure and invisible the grammatical and logical connection between its components.

But their use in speech is very difficult, because the idioms of different languages are very different from each other and the original translation can cause confusion or misunderstanding. Therefore, a foreigner who speaks this language often does not understand idioms and refuses to use them in speech.

Keywords: *lexicology, lexical units, phrase logical units, phraseology, phrase, lexicon, idiom, non-idiomatic units.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфзода Мархабо, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ, кафедраи забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: 936557607.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Утаев М. М.

Свидания об авторе: Сайфзода Мархабо, магистрантка первого курса факультета английского языка кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Тел.: 936557607

Научный руководитель: к.п.н., доцент Утаев М.М.

About the author: Saifzoda Marhabo, master's degree of the first year year of English language faculty English language department Tajik state Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni Phone: 936557607

Research instructor: Candidate of pedagogical sciences, dotsent Utaev M. M.

ТАҲЛИЛИ ВАЗИФАВӢ ВА МАӢНОИ ИНФИНИТИВ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Инфинитив шакли аввали феъл мебошад ва номи амалро ифода мекунад, масалан, (гап задан, истироҳат кардан, давидан, гуфтан, дидан, навиштан, шунидан, кор кардан, пешвоз гирифтан) ва ҳолатро низ ҳамчун равиш (гаштан, хобидан, сабзидан, дӯст доштан) ифода мекунад. Инфинитив шакли тасрифнашавандаи феъл ба ҳисоб рафта, замон, шахсу шумора ва сифаро ифода намекунад. Инфинитив аслан, бо аломатҳои грамматикӣ ва хусусиятҳои лексикӣ худ дорои нишонаҳои исм ва феъл мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст баъзе аз исмҳо ҳам маънои ҳаракатро ифода мекунанд; ба монанди: (кӯшиш, омӯзиш, гуфтугӯ, азназаргузаронӣ), бо вучуди ин дар байни исм ва феъл фарқиати бузурге вучуд дорад агар дар феъл амал ҳамчун равиш ифода шавад дар исм бошад, амал маънои предметӣ мегирад. Инфинитив дар асоси замони гузаштаи феъл бо суффикс—“ан” сохта шудааст: рафтан, дидан, омадан, хондан, гуфтан ва ғайра.

Инфинитив аз ҷиҳати сохт се ҳел мешавад: асли, сохта ва таркибӣ.

1. Масдари асли ё сода аз асосҳои сода бо суффикс -ан сохта мешавад: навиштан, хондан, гуфтан, чидан ва монанди инҳо.

2. Масдарҳои сохта ду ҳел мешаванд: а) масдари сохтаи феълӣ ё “префиксной”, ки бо префиксҳо аз масдарҳои аслии дигар сохта мешавад: (даромадан, даргирифтани, вохӯрдан, фаромадан; б) масдари сохтаи номӣ, ки ба воситаи суффикс –“идан” ва ё –“онидан” аз исму сифат сурат мегирад: номидан, чангидан, тезонидан, хушкидан, коллективонидан, механиконидан, мукофотонидан, техниконидан.

3. Масдарҳои таркибӣ низ ду ҳел мешаванд: а) масдари таркибии номӣ: кор кардан, кишт кардан, як шудан, ханда кардан, истифода бурдан, ба даст овардан, аз худ кардан, аз бар кардан, дам гирифтани, ёд додан, гап задан, хунук хӯрдан, нигоҳ доштан, нест шудан; б) масдари таркибии феълӣ: хонда баромадан, расида омадан, хӯрда дидан, даромада мондан, баромада рафтан. Сохти масдарҳои дигар низ мавҷуданд, ки одатан, онҳо аз асосҳои замони ҳозираи баъзе феълҳои сода аз нав пайдо шудаанд: коридан (киштан, коштан), гардидан (гаштан), хобидан (хуфтан).

4. Шакли инкории масдар бо префикс феълии “на” сохта мешавад. Дар ин сурат префикс ба сохти масдарҳо вобастагӣ дорад: 1) ба аввали феълҳои сода мечаспад: нарафтан, нарасидан, натавоништан; 2) ба аввал ё пас аз префикс феълӣ сохта меояд: набаромадан, надаромадан.

Категорияи грамматикӣ масдар дар забони англисӣ се шакл дорад: нисбияти замон, намуд ва тарз.

	Active		Passive	
	Non-continuous	Continuous	Non-continuous	Continuous
Non-Perfect	<i>to write</i>	<i>to be writing</i>	<i>to be written</i>	-
Perfect	<i>to have written</i>	<i>to have been writing</i>	<i>to have been written</i>	-

Ва ба чунин қисматҳо ҷудо мешавад:

1. Категорияи замон: Дар муҳолифати замонӣ *to write* ↔ *to have written*, *to be written* ↔ *to have been written* аз нуқтаи назари ҳам шакл ва ҳам маъно аъзои шакли мутлақ дошта, замони мутлақ аст. *The weather seems to be improving*. Боду ҳаво бехтар мешудагӣ барин.

2. Категорияи намуд. Аз нуқтаи назари шаклсозӣ ва мазмун категорияи намуди масдар ягон фарқиатро аз категорияи намуди ҳуди феъл зохир намекунад. *The great city seemed to be gliding into sleep and silence*.

3. Категорияи залоғ (тарзи фоил ва мафъул). Категорияи залоғ аз муқобилгузориҳои ду залоғ пайдо мешавад: фоил ва мафъул. Вақте ки амал бо масдар ифода гардида, аз тарафи шахс ё предмете, ки ба он дахл дорад, иҷро мешавад ва масдар дар шакли Active меояд: *I want to inform him of her arrival*. – Ман мехоҳам вайро дар бораи омадани ӯ хабардор кунам.

Хусусияти истифодаи ҳиссаҳои “to” бо масдар. Аслан, нишонаи расмӣ масдар ҳиссаҳои “to” мебошад, ки маънои махсуси худро надорад ва зада намегирад. Аммо ҳиссаҳои “to” дар баъзе мавридҳо пеш аз масдар меафтад.

Дар забони англисии муосир ҳиссаҳои *to* метавонад масдарро иваз кунад (пеш аз феълҳое, ки ният, хоҳиш, кӯшиш ва ғайраро ифода мекунанд):

«*I don't say you look terribly marvelous, my dear*». – «*I don't pretend to...*»

– «Ман намегӯям, ки бениҳоят диққат ҷалбкунандаӣ». – «Ман идао намекунам ...»;

«Perhaps you can do something», he said. – «I intend **to**»

– «Мумкин ту инро карда метавонӣ», – гуфт вай. – «Ман ният дорам».

Ҳиссаҳои “to” одатан, бевосита пеш аз масдар меояд, масалан: to walk, to read.

Истифодаи масдар бо ҳиссаҳои “to”.

Масдар одатан бо ҳиссаҳои “to” истифода мешавад: to write, to work, to do . Агар дар ҷумла ду масдари бо пайвандаки “and” ё “or” пайваст шавад, ҳиссаҳои “to” пеш аз масдари дуюм одатан меафтад:

«And she wants me **to go and live** with her...»

– «Вай ҳам мехоҳад, ки ман биоям ва бо ӯ зиндагӣ кунам...»....,

After their wives had gone upstairs, **to split** a bottle of beer and **exchange**...

– ...Баъди онҳо, ки занони онҳо бархестанд, то шишаро кушоянд ва мубодила кунанд...

Истифодаи масдар бе ҳиссаҳои “to”.

Масдар бе ҳиссаҳои “to” дар ҷунин мавридҳо истифода мешавад:

1. Дар шаклҳои анталогии феъл (феъли ёридоханда + масдар). Масалан:

замони оянда;	
сиғаи шартӣ;	
«оянда дар гузашта».	
I shall do	I should do
He will do	He would do.

«I’ll tell him where to find me»

– «Ман ба вай мегӯям, ки аз қуҷо манро ёбад»;

«Not yet... **she’ll be coming**...»

– «Ҳоло не.....вай меояд....»;

«I **wouldn’t have come** at all if»

– «Ман умуман намеомадам агар....»

3. Дар ҳабаб:

Феъли ёридохандаи “to do” дар ҳиссаҳои инкоркунӣ ва саволӣ, инчунин дар ҷумлаҳои ҳикоятӣ бо таъкид меояд барои мисол:

«**Did you see** that note left for you?»

– «Шумо мактуби бароятон гузошташударо дидед?»;

I don’t want to do it... – Ман инро иҷро кардан намехोҳам....;

«**I do hate** sneering behind people’s backs!»

– «Ман аз пушти одамон хандиданро нағз намебинам!»;

Вазифаҳои синтаксӣ масдар дар аъзон ҷумлаи забони англисӣ:

Масдар дар вазифаҳои синтаксӣ ба ҷунин аъзон ҷумлаи истифода мешавад: мубтадо, ҳабари номии таркибӣ, ҳабари таркибии феълӣ, ҳабари модалӣ мураккаб, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол. Инчунин, масдар бо ибораҳо пайваст мешавад. Масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо меояд. Масдар бештар ба маънои ҳулосаи амалеро мефаҳмонад, ки ба ягон субъект пайваст нест:

To reach the escarpment top meant another spell among the trees (Sillitoe).

Ба нуги нишеби расидан, дар байни дарахтон дигар ҷазобиятро ифода мекунад.

Дар мавридҳои дигар амали масдар бошад, ба субъекти семантикӣ бо мубтадо ифодашаванда муносибат дорад:

«I have no wish **to listen** to anybody’s private conversation» (Christie)

– «Ман хоҳиши гуш кардани гуфтугӯи шахватангези касро надорам.»

б) қисми таркибии ҳабаб:

1. номӣ (ҳамчун предикатив):

All they do is **to make** trouble...

– Қоре, ки онҳо мекунанд, танҳо мушкили эҷод кардан аст.

2. Ҳабари феълӣ таркибӣ:

There seemed to be no sense in all this

– Дар назар менамуд, ки ҳамаи ин ягон маъно надорад.

She seemed to **annihilate** the whole vast organization

– Дар назар менамуд, ки вай ҳамаи ташкилотҳои сершуморро нест мекунад.

3. ҳабари модалӣ мураккаб:

«So don’t ask me. I can’t tell»

– «Инак манро напурс. Ман туро гуфта, наметавонам».

Баъди феълҳои *“to allow” “to order” “to beg” “to as” “to request” “to teach”* мо бештар бо ду пуркунанда воমেҳӯрем, ки якеаш бо масдар ифода гардидааст:

He asked me to walk in (Collins) – Ў аз ман хоҳиш кард, бо онҳо дароям.

Масдар метавонад, бо пуркунандаи мураккаб ифода гардад:

I never saw you act this way before

– Ман пештар ҳеҷ вақт надида будам, ки Шумо ин тавр амал карда бошед.

Масдар дар вазифаи муайянкунанда бештар баъди калимаҳои *“the first” “the second” “the third” “the last”* ва ғайра воМЕҳӯрад, ки аз рӯи мазмун бо ҷумлаи пайрави муайянкунандаи дорон хабар дар ҳамон замоне, ки феъл сарҷумла аст, баробар мебошад барои мисол.

I’m sure he will be the first to come to the meeting

– Ман боварӣ дорам, ки ӯ яқум ба маҷлис меояд.

Агар ба ҷиҳати синтаксиси назар кунем, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавқеи синтаксисиаширо нигоҳ дошта, ба феъл майл зоҳир мекунад. Ҳамаи ин исботи он аст, ки ҳамаи шакли тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ ба категорияи феъли шумурда мешавад. Ба таҳқиқи гузаронидашуда назар кунем дар бораи хусусиятҳои синтаксисии масдар дар вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла, метавонад дар вазифаи мубтадо, хабари таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода шавад.

Адабиёт:

1. Беляева М.А. Грамматика английского языка. – М., 1973.
2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М., 1973.
3. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. – М., 1986.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик ҷилди 1 Фонетика ва морфология муҳаррирони масъул: Шарофиддин Рустамов, Раззоқ Ғаффоров. Нашриёти «Дониш» Душанбе —1985.
5. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка. – Л., 1973.

Калидвожаҳо: категорияи замон, категория намуд, категорияи залоғ (тарзи ғоил ва мафъул), ҳиссаҳои *“to”* бо масдар, бе ҳиссаҳои *to*.

Аннотация

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И БЕСКОНЕЧНЫЙ СМЫСЛ В АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье обсуждается функциональный и семантический анализ инфинитива в английском и таджикском языках и сравнительный анализ инфинитива в английском и таджикском языках. Были проанализированы грамматическая категория инфинитива в английском языке и характер использования частицы *to* с инфинитивом и без него, а также синтаксические функции инфинитива в функции английских и таджикских придаточных предложений.

Ключевые слова: временная категория, категория, категория залога (файл и подлежащее), причастие с инфинитивом, без причастия *do*.

Annotation

FUNCTIONAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF INFINITIVE IN ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the functional and semantic analysis of the infinitive in English and Tajik and the comparative analysis of the infinitive in English and Tajik. The grammatical category of the infinitive in English and the nature of the use of the particle *to* with and without the infinitive, as well as the syntactic functions of the infinitive in the function of the English and Tajik clauses were analyzed.

Keywords: time category, type category, pledge category (file and subject), participle with infinitive, without particle *to*.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фурқати Тағай, магистранти соли якуми факултети забони англисӣ ва кафедраи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: 985509750.

Рохбари илмӣ: Утаев М.

Сведения об авторе: Фурқати Тағай, магистр первого курса факультета английского языка кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Тел.: 985509750.

About the author: Furqati Taqai, master of the first year of English language faculty English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni. Phone: 985509750

Ҷаҳонорои Шарофиддин,
магистранти соли якуми факултети забонҳои романи-германи

ТАРҶУМАҲОИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ БА ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Умари Хайём дар соли 1048 дар Нишопур, як маркази барҷастаи Хуросон дар асрҳои миёна таваллуд шудааст, ки дар асри 11 дар зери сулолаи Салҷуқӣ ба авҷи аъло расида буд [7, 15]. Бачагии ӯ дар Нишопур гузаштааст [6, 659]. Ба дараҷаи камол расидани ӯро мураббӣи аввалинаш эътироф карданд ва ӯро барои омӯзиш ба назди Имом Муваффақи Нишопурӣ, бузургтарин омӯзгори минтақаи Хуросон, ки фарзандони ашрофи олиро таълим меод, фиристоданд [9, 9].

Умари Хайём дар синни 83-солагӣ дар зодгоҳаш Нишопур 4 декабри соли 1131 даргузашт ва ӯро дар макбарае, ки ҳоло бо номи макбараи Умари Хайём машҳур аст ба хок супурданд.

Бо вучуди тадқиқотҳои дар соҳаи математика ва астрономия, Хайём бештар бо ашъор ва мачмӯаи “Рубоӣ”-аш дар тамоми олам маъруфу машҳур гардидааст. Пас аз марги ӯ шоғирдонаш “Рубоӣ”-и ӯро китобат карданд. Ҳафт аср пас аз марги Хайём, аввалин шуда Эдвард Фитз Чералд “Рубоӣ”-и ин нобиғаи шарқро ба забони англисӣ тарҷума кард ва китоби тарҷумашуда серхондатарин китоб дар байни донандагони забони англисӣ ба шумор мерафт.

Зиёда аз нухсад сол мешавад, ки ному осор ва фалсафаи Умари Хайём диққати ҷаҳониёро ба худ мекашад. Метавон як силсила алоқамандони тарҷума ва таҳқиқи осори Умари Хайёмро бо муҳаббат ном бурд, ки онҳо умри хешро сарфи омӯзиши зиндагинома ва рубоӣи Умари Хайём гардониданд. Ба монанди К. Балмонт, И. Тхоржевский, Л. Некора, О. Румер, А. Старостин, С. Липкин, М. Ватагин, Т. Спендиарова, Г. Плисетский, Г. Семёнов, Н. Стрежков, В. Зайтсев, С. Бону, К. Арсенева, Д. Седих, В. Микрюков, А. Ревич, В. Державин, М. Синелников, Н. Орлова, А. Кушнев, А. Шербаков, И. Селвинский, Л. Пенковский ва даҳҳо дигарон. Соли 2007 тарҷумаи сад рубоии Умари Хайём дар баргардони Валерий Ярмач нашр шуд. Ин дастпарвари Донишгоҳи Шветсария (шаҳри Сюрих), донандаи чандин забонҳои дунё, аз ҷумла тоҷикӣ ва корманди Кумитаи байналмилалӣ Ҳилоли Аҳмар (Женева) барои санҷиши қалам ва сайқали фикр ба тарҷумаи рубоӣи Умари Хайём аз забони тоҷикӣ ба русӣ пардохт.

Намунае аз тарҷума ба забони русӣ

Пеш аз ману ту лайлу наҳре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.
Зинҳор, қадам ба хок оҳиста ниҳӣ,
К-он мардуми чашми нигоре будаст.
До нас сменялись дни и ночи чередой,
Светил вращенью и не грезился покоем.
Будь осторожен и ступай на землю мягко,
Ведь это — прах красавиц под твоей ногой!

Маҳз тавассути тарҷумаҳои англисии Эдвард Фитз Чералд, нобиғаи форсу тоҷик дар соли 1859 дар байни мардуми аврупо шинохта шуд ва инчунин ҳамчун меъёри тарҷума ба бисёр забонҳои дигар тарҷумаҳои ин тарҷумон хидмат карданд.

Бояд Фитз Чералд аз байни ҳазор рубоии ба Умари Хайём мансуббуда танҳо рубоётро интихоб мекард, ки ба ӯ таалук дошта бошанд, чунки аз номи Хайём бисёре аз шоирони минбаъда рубоӣ эҷод карда буданд. Фитз Чералд ба ҳулосае омад, ки рубоӣи Умари Хайём бисёртар ба фалсафаи зиндагии инсон бахшида шудаанд. Вай чор наشري “Рубоӣ” –ро таъсис дод, ки аз 75 то 110 рубоиро дар бар мегиранд. Дар мавриди тарҷумаҳои Фитз Чералд то ҳол бахҳои зиёде вучӯд дорад, алахусус дар мавриди аслӣ будани онҳо.

Баъд аз Фитз Чералд дар аврупо шарқшиноси фаронсавӣ Франц Тюссен тарҷумаи навро ба анҷом расонид, ки он на аз тарҷуми англисӣ, балки аз забони асосӣ, забони форсӣ сурат гирифт. Тарҷумаи фаронсавии он, ки аз 170 рубоӣ иборат аст.

Яке аз тарҷумонҳои дигаре, ки рубоӣи Хайёмро ба забони фаронсавӣ тарҷума кардааст, Маҳмуд Б. мебошад, ки он на аз забони асл, балки аз забони модаринаш, забони арабӣ тарҷума кардааст. Мо дар зер якчанд намунаи тарҷумаи ӯро барои намуна меорем.

غن وال ناي أعطني
الوجود سر ف ال غناء

ي بقى ال ناي أن ين و
ال وجود ي غنى أن ب عد
Donne-moi la flûte et chante
Car le chant est le secret de l'existence
Et le gémissement de la flûte restera
Après la disparition de l'univers
م ثلمي ال غاب ان خذت هلى
ال ق صور دون م نزل لا
ال سواقى ف ت ت بعث
ال صخور ت سلاقت و
As-tu, comme moi, pris la forêt
Pour demeure au lieu des palais ?
Et as-tu suivi le cours des ruisseaux
Et escaladé les rochers ?

Адабиёт:

1. Al – Quifti or Abu'l Hasan Bayhaqi E. D. R., & H. A. R. G. 1929. 436p.
2. Aminrazavi, Mehdi "Review of Omar Khayyam: Poet, Rebel, Astronomer". Iranian Studies, 2010. 569p.
3. Boyle, J. A., Omar Khayyam: astronomer, mathematician and poet, Bulletin of the John Rylands Library. 1969. 52p.
4. Boris A. Rosenfeld «Umar al-Khayyam» in Helain Sein, Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures, Springer-Verlag, 2008. 2175p.
5. The Cambridge History of Iran, Volume 4. Cambridge University Press, 1975. 243p.
6. The Tomb of Omar Khayyâm", George Sarton, Isis, Vol. 29, No. 1. 1938. 320p.
7. The Spectator. Retrieved 10 November 2019. 276p.
8. Mehdi Aminrazavi, The Wine of Wisdom: The Life, Poetry and Philosophy of Omar Khayyam, Onewjrlrd publication, 2007. 432p.
9. <https://www.britannica.com/biography/Omar-Khayyam-Persian-poet-and-astronomer>

Калидвожаҳо: Умари Хайём, нобига, рубои, рубоӣёт, форсу тоҷик, тарҷума, ситорашинос, фалсафа, риёзиёт, тақвим.

Аннотация

ПЕРЕВОД РУБАЯТОВ УМАРА ХАЙЯМА В ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ

Умар Хайям - один из персидских и таджикских гениев, известный своими рассказами. Его философская риторика привлекала внимание западных мыслителей со времен Возрождения. Таким образом, повествования об этом уникальном гении были переведены почти на все другие языки и доступны читателям. В этой статье мы в основном использовали зарубежную литературу и в качестве доказательства приводили взгляды западных ученых.

Ключевые слова: Умар Хайям, гений, рубай, рубайят, персидский и таджикский языки, перевод, астрономия, философия, математика, календарь.

Annotation

TRANSLATIONS OF RUBAYAT OMAR KHAYYAM TO FORAIGION LANGUAGE

Umar Khayyam is one of the Persian and Tajik geniuses, who is famous for his narrations. His philosophical rhetoric has attracted the attention of Western thinkers since the Renaissance. Hence, the narrations of this unique genius have been translated into almost all other languages and made available to readers. In this article, we have mostly used foreign literature and cited the views of Western scholars as evidence.

Keywords: Umar Khayyam, genius, rubai, rubaiyat, Persian and Tajik, translation, astronomy, philosophy, mathematics, calendar.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чахонорои Шарофиддин, магистранти соли якуми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтисос забони франсаӣ. Тел.: 987291415

Рохбари илмӣ: Чумаев Т.

Сведения об авторе: Джахоноро Шарофиддин, учится на первом курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни, факультет романо-германских языков специализируется на французском языке. Тел.: 987291415

Научный руководитель: Джумаев Т.

About the author: Jahoniro Sharofiddin, is a first-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni faculty of Romance-Germanic languages specializes in French language. Tel.: 987291415

ГУРҶХБАНДИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ АЗ НИГОҲИ В. В. ВИНОВАДОВ

Аз ҷониби олимон то ҳол меъёрҳои гуногуни гурӯхбандии воҳидҳои фразеологӣ баррасӣ карда шудаанд. Дар мақоли хеш мо як нави гурӯхбандӣ воҳидҳои фразеологиро, ки аз ҷониби В. В. Виноградов пешниҳод шудаанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Азбаски воҳиди фразеологӣ унсурҳои мураккаб ва дорои хусусиятҳои гуногуншаклӣ мебошад, аз нуқтаи назари гуногун дида барои маҷмаа мешаванд. Барои ҳамин гурӯхбандии ӯ зиёд ва мухталиф аз ҷониби олимон дар асоси принсипҳои муайян қарор дода шудаанд.

Дар тадқиқи воҳидҳои фразеологӣ муайян кардани ҷиҳати семантикии онҳо бисёр муҳим мебошад. Гурӯхбандии В. В. Виноградов дар асоси дараҷаи ивазшавии маънои қисматҳои таркибии воҳидҳои фразеологӣ сурат гирифтааст. Классификасияи воҳидҳои фразеологӣ забони русиро, ки аз тарафи академик В. В. Виноградов пешниҳод шудааст, дар таснифоти фразеологизмҳои забони англисӣ низ истифода бурдан мумкин аст. Мувофиқи ин классификасия, ҳамаи воҳидҳои фразеологӣ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: а) таркиби фразеологӣ, б) ягонагии фразеологӣ, в) ибораҳои рехта. Ҳар як гурӯҳро ба таври алоҳида дида мебароем.

Зери мафҳуми “таркиби фразеологӣ” (phraseological combination) В. В. Виноградов ибораҳоро дар назар дорад, маънояшон қисман иваз шудааст. Ин ибораҳоро метавон далелнок ҳисобид, зеро маънои онҳо аз мазмуни воҳидҳои таркибии онҳо ошкор қардан мумкин аст. Ба ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ воҳидҳои зерин дохил мешаванд: *to be at one's wits' end*, *to be good at something*, *to be a good hand at something*, *to have a bite*, *to come off a poor second*, *to come to a sticky end* (coll.), *to look a sight* (coll.), *to take something for granted*, *to stick to one's word*, *to stick at nothing*, *gospel truth*, *bosom friends*.

Зери мафҳуми “ягонагии фразеологӣ” (phraseological unities) ӯ ибораҳоро дар назар дорад, ки маънои онҳо пурра иваз шудааст, яъне маънои калимаҳои алоҳидаи таркиби ибора ба маънои аслии он мутобиқат намекунад. Аммо бояд ишора намуд, ки мазмуни ибораро аз мазмуни умумии қисматҳои таркибии он ошкор қардан мумкин аст. Ба ҷунин воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд: *to stick to one's guns* (~ *to be true to one's views or convictions*); *to sit on the fence* (~ *in discussion, politics, etc. refrain from committing oneself to either side*); *to lose one's head* (~ *to be at a loss what to do; to be out of one's mind*); *to lose one's heart to smb.* (~ *to fall in love*); *to lock the stable door after the horse is stolen* (~ *to take precautions too late, when the mischief is done*) ва ғайра.

Дар таснифоти В. В. Виноградов “ибораҳои рехта” (phraseological fusions), гурӯҳи калимаҳое мебошанд, ки маънояшон пурра иваз шудааст, аммо дар қиёс ба “ягонагии фразеологӣ” (phraseological unities), мазмуни онҳо аз мазмуни қисматҳои таркибии онҳо зохир қардан имкон надорад ва бар хилофи ягонагии фразеологӣ онҳо қомилан далелнок намебошанд. Мустиқилияти семантикии калимаҳо пурра гум шудааст ва истифода, ки дар асоси он диҷаргунии маъно ба вуҷуд омад, шаффофияти худро аз даст додаст ва норавшан мебошад. Мисол: *to come a cropper* (to come to disaster); *neck and crop* (entirely, altogether, thoroughly, as in: *He was thrown out neck and crop. She severed all relations with them neck and crop.*); *at sixes and sevens* (in confusion or in disagreement); *to set one's cap at smb.* (to try and attract a man; spoken about girls and women); *to leave smb. in the lurch* (to abandon a friend when he is in trouble); *to show the white feather* (to betray one's cowardice); *to dance attendance on smb.* (to try and please or attract smb.; to show exaggerated attention to smb).

Принсипи сохтори таснифи воҳидҳои фразеологӣ дар он асос ётааст, ки воҳидҳои фразеологӣ дар ҷумла ҳамчун калима қадом вазифаи синтаксисиро иҷро мекунанд. Дар ин асос воҳидҳои фразеологиро ба ҷунин гурӯҳҳо ҷудо қардан ба маврид мебошад:

1. Ибораҳои феълӣ (яъне вазифаи феълро иҷро мекунанд): *to run for one's (dear) life*, *to get (win) the upper hand*, *to talk through one's hat*, *to make a song and dance about something*.
2. Ибораҳои субстантивӣ (вазифаи исмро иҷро мекунанд): *dog's life*, *cat-and-dog life*, *calf love*, *white lie*, *tall order*, *birds of a feather*, *birds of passage*, *red tape*, *brown study*.
3. Ибораҳои адъективӣ (вазифаи сифатро иҷро мекунанд): *high and mighty*, *spick and span*, *brand new*, *safe and sound*. (as) *cool as a cucumber*, (as) *nervous as a cat*, (as) *weak as a kitten*, (as) *good as gold* (usually spoken about children), (as) *pretty as a picture*, *as large as life*, (as) *slippery as an eel*, (as) *thick as thieves*, (as) *drunk as an owl* (sl.), (as) *mad as a hatter/a hare in March*.

4. Ибораҳои зарфӣ (вазифаи зарфро иҷро мекунанд): *high and low (as in They searched for him high and low), by hook or by crook, for love or money, in cold, in the dead of night, between the devil and the deep sea, to the bitter end, by a long chalk.*

5. Ибораҳои нидой (вазифаи нидоро иҷро мекунанд): *My God/ By Jove! By George! Goodness gracious! Good Heavens!*

Дар интиҳо бояд ишора намуд, ки таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби забоншиноси машҳури рус В. В. Виноградов дар сатҳи олӣ сурат гирифтааст. Чуноне, ки мо шоҳид гардидем, гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ дар ин таснифот ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам аз нигоҳи маънӣ сурат гирифтааст.

Адабиёт:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1989. – 365 с.
2. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140-161.
3. Гафоров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф ва маданият, 1963. – 237 с.
4. Гинзбург Р. С., и др. Лексикология английского языка. – М., 1966. – 274 с.
5. Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс. – М., 1981.

Калидвожаҳо: *фразеологизм, архаистӣ, услуб, ибораҳои рехта, иқтибосот, калима, эмотсионалӣ, китобӣ, сленг, урфу одат, экспрессивӣ, этимология, синтаксис.*

Аннотация

АНГЛИЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

В данной статье автор рассматривает классификация фразеологизмов представленной известным русским лингвистом В. В. Виноградова. Автор анализируя фразеологизмов английского языка выделяет архаистические, книжные, заимствованные фразеологизмов в данном языке.

Ключевые слова: *фразеологизм, архаистические, стиль, идиома, заимствованные, слова, эмоциональный, книжный, сленг, традиции, экспрессивный, этимология, синтаксис*

Annotation

PHRASEOLOGICAL UNITS OF ENGLISH LANGUAGE AND THEIR CLASSIFICATION

The phraselological units of the English language and their classification are reviewed in this article. The author analyzing phraseological units of the English language defined several types of them.

Keywords: *phraseology, archaic, style, idiom, borrowings, words, emotional, bookish, slang, tradition, expressive, etymology, syntax*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чориев Султонбек Мустафоевич, магистранти соли дуҷуми факултет забони англисӣ ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: (+992) 936019073.

Рохбари илмӣ: Каримов Ш.

Сведения об автор: Чориев Султонбек Мустафоевич, магистрант второго курса факультет английского языка, ТГПУ имени С. Айни. Тел.: (+992) 936019073

Научный руководитель: Каримов Ш.

About the author: Choriev Sultonbek, magister of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel.: (+992) 936019073

Бозорзода Гулзара,
магистрантка первого года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания

ДЕРИВАЦИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВА И ИХ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Актуальность данной работы заключается в том, что каким способом в лексике русского языка появляются новые слова. В статье перечислим все типы деривации сложных слов. Итак, производные слова образуются нижеследующими способами.

Словарный состав современного русского языка день за днем пополняется новыми словами, значение которых известно всем. В современном русском языке четыре способа словообразования:

- Лексико-семантический способ;
- Лексико-синтаксический способ;
- Морфолого-синтаксический;
- Морфологический способ.

Лексико-семантический способ образования новых слов- это слова, которые существуют в языке, и которые приобрели новое значение то есть эти слова- омонимы: аудитория (место занятий в университет) и аудитория (слушатели).

Лексико-синтаксический способ образования новых слов это появление новых слов при помощи объединения словосочетаний в одно слово: сумасшедший – с ума сошедший, наличные – наличные деньги.

Морфолого-синтаксический способ. В данном способе слова переходят из одной части речи в другую, например прилагательные: больной, преподавательский.

Морфологический способ в современном русском языке имеет следующие варианты:

- сложение;
- безаффиксный способ;
- аффиксальный.

Сложение - такой тип словообразования, в котором в новых сложных словах объединяются основы слов: стройматериалы – строительные материалы.

Безаффиксный способ словообразования. В данных словах нет и не может быть аффиксов: тихий – тишь, бегать-баг.

Аффиксальный способ включает в себе несколько вариантов:

- префиксальный способ;
- суффиксальный способ;
- постфиксальный;
- префиксально-суффиксальный;
- префиксально-постфиксальный;
- суффиксально-постфиксальный;
- префиксально-суффиксальный – постфиксальный.

Способ сложение является самым популярным при словообразовании сложных слов. Сложение – это способ образования новых слов соединением двух или более основ или слов. «...сложные слова образуются путем объединения в одну лексическую единицу двух или более основ знаменательных слов» [2, 161]. Ср. также: «Сложное слово - это лексема, имеющая в своем составе две или более производящие основы, а также самостоятельное слово, обладающее структурно-семантической целостностью» [1, 6]. В зависимости от того, что объединяется при образовании новой лексической единицы различают основосложение и словосложение.

При словосложении образуются составные слова. Они характеризуются одним основным ударением, закреплённым местоположением компонентов, смысловым единством. Продуктивным в современном русском языке является образование сложных составных именных существительных, в которых компоненты определённый порядок следования, а именно определяемое и определяющее: *выставка-продажа, диван-кровать*.

При основосложении образуются сложные слитные слова. В современном русском языке могут соединяться полные и сокращённые основы. Полные основы соединяются, как правило, посредством интерфиксов: *о, е - чернозём, сталевар*. Между составляющими компонентами в таких словах возможны сочинительные и подчинительные отношения: *лесостепь, научно-технический, снегопад, нефтеперерабатывающий*. Следовательно, хотелось бы отметить, деривация сложных слов способом сложения полных основ с одновременным присоединением суффикса называется сложно суффиксальный: *земледелие, головокружильный*.

Из вышеизложенного можно заключить прийти к выводу, что по только сложные слова образуются по способу сложения. Можно выделить несколько видов сложения:

1. Соединение в единое целое двух самостоятельных слов. Данный способ осуществляется двумя способами:

- 1.1. без соединения гласной: диван-кровать; химик-лаборант;
- 1.2. с соединением гласной: звукорежиссёр, буревестник.
2. Соединение двух целых частей слов: завкафедрой, замдекана.
3. Сложение двух сокращённых основ: химфак, руслит.
4. Сложение начальных букв словосочетания: ТГПУ (тэ, гэ, пэ, у).
5. Сложение начальных звуков слов: СМИ

Итак, деривация сложных слов расширяется и пополняется лексический состав современного русского языка.

Литература:

1. Иванова Т. К. Сложение как способ номинации в русском и немецком языках (на материале наименований лиц): автореферат. диссертация... к.фил., н.
2. Поитиха З. А. Современное русское словообразование: пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1970.
3. Электронный словарь.

Ключевые слова: *фразеологизм, сочетание слов, значение, лексика, семантика, единица, использование, оборот.*

Аннотация

ҲОСИЛ КАРДАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ВА ТАШАККУЛИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф онро таҳлил мекунад, ки гунаҳои мураккаб ба вуҷуд меоянд ва ки гунаҳои таркибии забони муосири русӣ васеъ тақдир меёбад.

Калидвожаҳо: *воҳиди фразеологӣ, таркиби калимаҳо, маъно, воҳид, семантика, воҳид, қорбурд, гардиш.*

Annotation

DERIVATION OF COMPOUND WORDS AND THEIR FORMATION IN MODERN RUSSIAN

In this article, the author analyzes all the methods of derivation of complex constructions in modern Russian. How complex derivatives are derived, as well as how the lexical composition of the modern Russian language is expanded and replenished.

Keywords: *phraseological unit, combination of words, meaning, vocabulary, semantics, unit, use, turnover.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бозорзода Гулзара, магистранти соли аввали кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992917455549

Роҳбари илмӣ: Мирганова Нигина Рауфовна, н.и.п., дотсент, мудири кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992900525232

Сведение об авторе: Бозорзода Гулзара, магистрантка первого года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С. Айни. Телефон: +992917455549

Научный руководитель: Мирганова Нигина Рауфовна, к.п.н., доцент, зав. кафедрой современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С. Айни. Телефон: +992900525232

About the author: Bozorzoza Gulzara, Master of the 1st year of study at the Department of Modern Russian Language and General Linguistics, TSPU named after S. Aini. Телефон: +992917455549

ЭТНОНИМИЯИ ҚУРЪОНИ ҚУДС

Мафҳуми этнонимия (аз калимаи юнонии *ethnos*- қавм, қамъият, халқият, тоифа) дар номшиносӣ ба маҷмӯи номҳои қавму қабила, халқияту миллатҳо ва ё гурӯҳҳои этникие далолат мекунад, ки дар заминаи хусусиятҳои қавмию наҷодӣ ба вучуд омадаанд. Доир ба таъсири қавму қабоил ба сарнавишти таърихӣ топонимҳои маҳал зикр кардани андешаи Абӯрайҳони Берунӣ бамаврид ва қобили мулоҳиза аст. Дар ин робита, ӯ чунин менигорад, ки «... вақте ягон маҳаллери қавму қабоили забони дигар (бегона) забт менамояд, пеш аз ҳама, ба таври очил номҳоро тағйир медиҳад. Узвҳои лаҳҷаи (гуфтори) онҳо дар сурати асл талаффуз кардани номҳо мувофиқ шуда наметавонанд ва аз ин рӯ, ҳамон шакли шунидаи худро ба забонашон интиқол медиҳанд. Онҳо маънии ибтидоии онро мегиранд, вале ҳуди номҳо ба тағйирот дучор мешаванд» [7, 12]. Ин мулоҳиза оид ба таъсири мутақобилаи мардум ва забонҳои гуногун ба гузариш, кӯчиш ва тарзи навишту шеваи талаффузи номвожаҳои ҷуғрофӣ дар асри XI гуфта шуда бошад ҳам, то имрӯз ба маврид ва мубрам ба шумор меравад, чунки чунин таҳрифкориҳо ба сарнавишти номвожаҳои ҷуғрофӣ дар тӯли таърих бешумор буд ва мутаассифона, то кунун идома дорад.

Ҳанӯз дар асри X таърихнигорон ташаккули миллати тоҷикро ба таври илмӣ собит намудаанд. Дар ин маврид Бобочон Ғафуров чунин нигоштааст: «Ҳамин тариқ, дар асрҳои IX–X дар минтақаи Мовароуннаҳр ва Хуросон умумияти калони этникӣ – фарҳангӣ зухур мекунад, ки маҷмӯан ба ҳайати давлатҳои Тоҳирӣён, Саффорӣён ва маҳсусан, Сомонӣён дохил шуда буданд. Номҳои этникии худро ин умумият дар охириҳои асрҳои X–XI ва ё нимаи аввали асри XII касб менамояд. Чунон ки Абӯлфазл Байҳақӣ ҳикоят мекунад, дар соли 435 ҳиҷрӣ (солҳои 1043–1044 мелодӣ) яке аз муқаррабони султон гуфт: «... дар байни мо, тоҷикон...» ҳастанд. То ин вақт аллакай дар асри X бо истилоҳи «тозӣ» арабҳо низ ном мебуданд. Байҳақӣ бошад, доир ба як задухӯрд пас аз муқорибаи назди Дандонакон (соли 1040 мелодӣ) ҳикоят намуда, хабар медиҳад, ки ҳиндиҳо, арабҳо ва курдҳо фироркарданд, ҷанговарони тоҷик бошанд, бо душман ҷасурона ҷангиданд. Ҳамин тариқ, дар нимаи аввали асри XI истилоҳи «тоҷик» номи халқе гашт, ки дар Осиёи Миёна ва Хуросон ташаккул ёфта буд» [3, 375]. Ҳамаи ин умумиятҳои таърихӣ ва хусусиятҳои этникӣ дар топонимияи маҳал ба таври ҳатмӣ таҷассум меёбад ва ин гуногунрангии этникиро дар номҳои ҷуғрофӣ сабт намудан ба ҳубӣ мушоҳида мешавад.

Қуръони Қудс яке аз нахустин намунаи тарҷумаи осори забони форсии дарӣ ба шумор меравад. Таҳиягари матни ҷопии он дар пешгуфтори китоб менигорад, ки мардуми эронитабор аз нахустин миллатҳои буданд, ки дини исломо пазируфтанд ва адаб, забону ҳатти арабро бо забону фарҳанги хеш баромехтанд ва он андоза дар ин кор пеш рафтанд, ки ҳеҷ миллате ба пойи эшон нарасид. Тарҷумаи Қуръон асоситарин омили ин омезиши ҳатту забон ва фарҳанги форсӣ ва арабӣ аст.

Дар муқаддимаи “Таърихи Сиистон” навишта шудааст, ки далели равшантар аз ҳама тарз ва шеваи таҳрири тарҷумаи Қуръони қудс аст, ки метавон онро яке аз се китоби қадимии насри форсӣ: “Таърихи Балъамӣ”, “Таърихи Байҳақӣ” ва “Таърихи Гардезӣ”, ки феълан маъруфанд, шуморид ва балки чунон ки хоҳем гуфт таркибот ва луғоту истилоҳоте дар ин китоб ҳаст, ки онро аз “Байҳақӣ” ва “Гардезӣ” ҳам кӯхнатар менамояд.

Арзиши таърихӣ иҷтимоӣ бештари тарҷумаҳои кӯхани Қуръон бар арзишҳои забонӣ онҳо бартарӣ дорад, аммо ин тарҷумаи гаронбаҳо ҷуноне ки аз нигоҳи таърихӣ тарҷумаи Қуръон ба забони форсӣ дорои аҳамияти бисёр аст, аз назари таърихӣ забон низ аз арзишҳои вижа ва қаммонанде баҳравар аст. Аз ин рӯй ҳам дархури пажӯҳишҳои ҷурдоманаи таърихӣ-иҷтимоӣ аст ва ҳам дар мақоми санадии таърихӣ аз забони форсӣ бояд аз сӯйи пажӯҳишгарони забону адаби форсӣ ва забоншиносон таҳқиқ ва баррасӣ шавад.

Ба ин маънӣ, таҳқиқи хусусиятҳои забонӣ Қуръони Қудс, маҳсусан, номҳои ҷуғрофӣ, ки яке аз соҳаҳои муҳими забоншиносӣ мебошад, ҷолиб аст. Дар доираи маводи топонимӣ (номҳои ҷуғрофӣ) Қуръони Қудс, метавон якҷанд номро сабт намуд, ки ба гурӯҳи этнонимҳо мансуб ҳастанд. Шумораи ин гуна топонимҳо он қадар зиёд нест, вале онҳоро аз рӯи хусусиятҳои алоҳида ва ифодаи этнонимҳо чунин тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Этнонимҳое, ки дар заминаи номҳои қавму қабоили мардуми араб ташаккул ёфтаанд ва шакли маҳсули этнонимҳои эндогеннӣро ташкил додаанд: қавми од (худ), самуд, асхоби айқа, лут, қавми мадян (қавми мадян, як навъ этноним низ мебошад), асхоби рас, қавми туббаъ.

Намунаи мисолҳо: 1. Огоҳ бош, ҳароина од ба Парвардигори худ кофир шуданд!... Огоҳ бош, нафрин бод бар қавми од, ки қавми худ буданд. Онҳоро аҳли регистон меғуфтанд. 2. Ва қавми самуд, ки дар водӣ, ки санғҳои бузургро тарошида буданд. Ва онҳоро асҳоби ҳичр (санг) низ меғуянд. 3. Бошандағони айқа пайғамбаронро дурӯғ шумориданд. Чун Шуайб ба онҳо гуфт: "Оё наметарсед. Ҳамоно ман барои шумо пайғамбари боамонат ҳастам". 4. Ва ба сӯйи Мадян бародарашон Шуайбро (фиристодем), пас гуфт: "Эй қавми ман Худоро ибодат кунед ва рӯзи бозпасинро умедвор бошед ва дар замин фасодкунон ҳар сӯй нагардед". 5. Пеш аз онҳо қавми нух ва аҳли рас ва самуд дурӯғ шумориданд. 6. Ва аҳли айқа ва қавми туббоъ ҳар яке пайғамбаронро дурӯғ шумурданд.

Бояд тазаккур дод, ки аз сабаби дар тарҷумаи Қуръони Қудс сураи "Фотиҳа", 113 ояти сураи "Бақара" ва аз қисми охири Қуръон қариб 20 сураи кутӯҳ дарёфт нашудааст. Аз ин лиҳоз қавми қурайш, ки як навъ этнотопоним мебошад, дар дохили ҳамин 20 сураи кутӯҳ, яъне сураи "Қурайш" омадааст, аз доираи маводи мо берун мемонад.

2. Этнотопонимҳое, ки ифодакунандаи номи қавми яҳудӣ мебошанд. Дар ин ҷо танҳо этнотопоними **бани исроил (қавми Мусо)** зикр мешавад: Ва аз қавми Мусо гурӯҳе ҳастанд, ки ба роҳи рост ҳидоят мекунанд ва ба ростӣ ҳукм мекунанд.

3. Этнотопонимҳои асотирӣ, ки доир ба нисбати онҳо ба ин ё он қавм дар осори илмӣ андешаҳои гуногун баён гардидааст: Яъҷучу Маъҷуч.

Дар тафсири "Анвар-ул қуръон" омадааст, ки онҳо ду қабиле аз инсон ба ривоесте аз тоифаи туркҳо мебошанд. Яъҷуч ва Маъҷуч ду қабиле аз авлоди Ёфис бинни нух мебошанд, Яъҷуч аз қавми тотор ва Маъҷуч аз қавми муғул аст, ки аслашон аз як падар мебошанд. Баъзе бар он қавланд, ки ин ду қабиле дар баҳши шимоли Осиё сокин буданд ва қаламравашон аз Табт (Тибет) ва Чин то уқёнуси Мунҷамиди (Яхбасти) шимолӣ дарозӣ дошта, аз ҷониби ғарбӣ ба сарзамини Туркистон паҳн мешуд [2, 552].

Дар тарҷумаи Қуръони Қудс баъзе вижагиҳое дида мешавад, ки дар дигар асарҳои баъдӣ ин гуна вижагиҳо дида намешавад. Яке аз вижагиҳои Қуръони Қудс дар он аст, ки дар ин тарҷума вожаҳои истифода шудааст, ки дар дигар асарҳо хеле кам ба назар мерасад. Ҳамчунин вижагиҳои дигари ин китоб дар он зоҳир мешавад, ки калимаҳои истифода шудааст, ки ба дигар забонҳо иқтибос ё робитае надоранд. Дар ҳамин радиё этнотопонимҳои тарҷумаи мазкурро зикр кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Абдукодирзода С. Марҳилаҳои нахустини тафсиригори ба Қуръони қарим.//Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. - №2 (79)
2. Абдурауф М. Тафсири Анвар-ул-қуръон. Ҷ.3 – Эрон, 1977.
3. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Том 1.- М.,1972. – 634 с.
4. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғати фурс, ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Саёкӣ. – Техрон, 1336.
5. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. – Душанбе: Адиб, 1993
6. Баҳор, М. Таърихи Систон (нусхаи қадима бо тасҳеҳ). – Техрон: 1936. – 375 с.
7. Маҳмадҷонов О. Этнотопонимияи қисмати шимоли водии Ҳисор.//Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2009.-№8(56) С.11-15
8. Ҳидоят Ризоқулихон. Фарҳанги анҷуманоро Носирӣ. – Техрон, 1280.
9. Садриддин С. Номи диёр – таърихи диёр (рисолаи илмию таърихӣ). – Душанбе: Ирфон, 2000. – 91 с.
10. Хоҷа Насириддин Тӯсӣ. Асос -ул-иктибос, ба тасҳеҳи Мударрис Разаӣ. – Техрон, 1326.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-ҷ. 1., 2. –М., 1969. – 256 с.

Калидвожаҳо: Қуръон, тарҷума, тарҷумаи форсӣ, забони форсӣ, форсии дарӣ, қавм, қабиле, забониносии.

Аннотация

ЭТНОНИМИЯ КОРОН-Е КУДСА

“Корон-е Кодса” является одним из первых коранических переводов на языке фарси. Составитель издания данной книги в предисловии пишет, что иранские народы были в числе этносов, первыми принявшие ислам и связывали свою письменной, язык и литературы с арабской культурой, и таким образом приобрели самые высокие достижения в этом поприще среди народов, принявших ислам. Перевод Корона стал основным фактором смешения языка, письменности и культуры иранских и арабских этносов.

Ключевые слова: *Коран, перевод, персидский перевод, персидский язык, этнос, племя, языкознание.*

Annotation

ETHNONYMY KORON-E QUDSA

Ethnonymy Koron-e Qudsa. «Koron-e Kodsa » is one of the first corona translations in the Farsi language. The compiler of the publication of this book in the re-publication writes that the Iranian peoples were among the ethnic groups who were the first to accept Islam and linked their writing, language and literature with the Arab culture ... and thus acquired the highest achievements in this field among the peoples who converted to Islam. The translation of the Crown has become the main factor in the translation of the language, writing and culture of the Iranian and Arab ethnic groups.

Keywords: *Koran, translations, Persian translation, Persian language, Dari Farsi, Islam, Persian-speaking peoples, Islamic values, ethnoscience.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Саидаброр, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Доншгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: +992988609261

Рохбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Саидзода Саидаброр, магистрант кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: +992988609261

Научный руководитель: Мирбобоев А.

About the author: Saidzoda Saidabrор, Master of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: +992988609261

ТАҲЛИЛИ ГИДРОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Таркиби луғавии ҳар як забон аз қабатҳои мухталифи луғавӣ иборат аст, ки яке аз қабатҳои маъмули онро номвожаҳои чуғрофӣ, хусусан гидронимҳо дар бар мегиранд. Аз ҳамин сабаб омӯзиш ва баррасии гидронимҳо дар забоншиносӣ ҳамчун масъалаи муҳим ва мубрам маҳсуб меёбад. Худи калимаи гидроним юнонӣ буда, гидро – об ва онима – ном, исм мебошад. Чуноне ки қайд карда гузаштем гидроним аз чузъи гидро – об ташкил шудааст. Об – чун вожаи нахуст унсуре пайдоиши олам дар илми фалсафа нақш дошта бошад, дуввум, ҳамчун ҷисми моеъ барои нахунамо, ободонӣ ва ошомидани инсонҳо, ҳайвоноту наботот хидмат мекунад. Истифода ва захираҳои табиӣ кишвар, хусусан захираҳои обӣ сол то сол ба яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати кишвари мо табдил ёфтааст ва метавонад барои пешрафти иқтисодии ҷумҳурӣ нақши бузургро дошта бошад.

Гидроним як қисмати топонимия буда, номи объектҳои обиро ифода мекунад. Ба он номи дарёҳо, каналҳо, обанборҳо, баҳрҳо, укёнусҳо ва ғайра мансубанд. Дар умум ҳар объекте, ки ба об рабт дорад ба қабати луғавии бо номи гидронимҳо маъмул дохил мешавад. Номи чунин объектҳои обӣ солҳо ва асрҳо ба таври аслиашон боқӣ монданд ва мемонанд аз ҳамин ҷиҳат дар омӯхтани таърихи инсоният аҳамияти ниҳоят калонро доро буда, ҳодисаҳои забонӣ, таърихӣ, диниву мазҳабӣ таҷассум гардидааст. Номшиноси рус Я.К.Грот бамаврид қайд кардааст: «Номи топографӣ ҳеҷ вақт тасодуфӣ ё холи аз ҳар гуна маънӣ нест. Дар он бештар аз ҳама ягон аломати мавзё ё хусусияти ба худ хоси маҳал ё ишораи доир ба вуқӯ пайвастанӣ мавзё ва ниҳоят ҳолате, ки бештар ё камтар барои заковат ё тасаввурот ҷолиб бошад, инъикос мегардад». Аломату нишонаҳои мухталифи мавзёҳои оби дар номи он инъикос меёбад. Дар гидроним хусусияти ҷоришавии об, ранг ва бўйи он, хусусияти шохобҳову соҳилҳои он, аломатҳои хок, вучуд доштани навъҳои набототу ҳайвонот дар соҳилҳо, навъи моҳиҳо дар об ифода гардад. Ҳамин тавр, гидронимҳо метавонанд маълумотномаи муфиду нодире барои чуғрофия, гидрология, геология, кимия, хокшиносӣ, ботаника, зоология, таърих ва забоншиносӣ бошанд.

Гидронимҳо дар заминаи маводи ин ё он забон ташккул ёфта ба қонуну қоидаҳои дохилии забони дигар мутобиқ гашта, хусусиятҳои луғавӣ касб мекунанд. Гидронимҳо аз ҷиҳати луғавӣ ва дастури ҳамчун маводи муҳими забонӣ ба шумор рафта, баррасӣ мегарданд.

Гидронимҳоро аз рӯйи мавзеи обияшон дар навбати худ ба чунин қисматҳо ҷудо мекунанд:

Океаноним- ocean- укёнус ва opomiy- ном мебошад, як қисмати гидрония, ки номи укёнусҳоро ифода мекунад.

Пелагоним [pelagonimiya]- калимаи юнони буда, pelages- баҳр ва opomiy- ном мебошад, яъне номи баҳрҳоро ифода мекунад.

Потамоним- калимаи юнонӣ буда, potamos-дарё ва opomiy-ном таркиб ёфтааст, яъне номи дарёҳоро ифода мекунад.

Лимноним- ҳам юнони буда номи кулҳо ва ҳавзҳоро ифода менамояд.

Топогидронимҳо- номи шаршараро ифода карда аз ҷиҳати сохт дар шакли вожаҳои мураккаб ва ё таркибӣ ифода ёфтаанд. Инчунин онҳо бевосита бо якҷоягии гидронимҳои маҳали шакл гирифта, ҳам номи мавзё ва номи манотиқи аҳолинишинро ифода мекунад.

Идеаонимҳо- номи фавораҳо ва ғ.

Гидронимҳо дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳҳои сода, рехта, сохта, мураккаб ва ибора-гидронимҳо ҷудо мешаванд, ки ҳар яке ин гурӯҳҳоро бояд дар алоҳидаги омӯхт. Барои мисол ба гурӯҳи сода гидронимҳое дохил мешаванд, ки аз як реша иборат буда ба ин ё он ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд ва ба ин ё он маънӣ далолат мекунанд: Вахш/Охшо [Vaxs]-аз як реша ташкил ёфтааст ва аз ҳиссаҳои нутқ танҳо ба исм далолат мекунад, Аму/Ому [Amu]- як реша-исм, Элок/Элак [Elak]- як реша яъне асос сода – исм иборат аст, дар асоси ин навиштаҳо метавон қолабҳои дигари гидронимҳои соддаро ҷудо кард. Гидронимҳои сохта бошанд аз вожаҳои сохта шудаанд, ки ба ғайр аз реша бо худ пешванд ё пасванд доранд. Гидронимҳои сохта дар забони тоҷикӣ асосан бо ёрии пасвандҳои – а [-a], -и [-i], -зор [-zar], -гоҳ [-gah], -дон [-dan], -чи [-ci], -ча[-ca], -ак [-ak], -вор [-var] сохта мешаванд.

Аз руи тарзи калимасозии забони англисӣ ва амрикоӣ гидронимҳо ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1) Гидронимҳои сода чӣ тавре ки гуфтем аз як реша иборатанд: Avon, Don, Eke, Red, Yukon, Hudson ва ғайраҳо.

2) Гидронимҳои мураккаб ки аз ду ва зиёда решаҳо иборатанд: Loch Lomond, Loch Neight, Colliford Reservoir, Sheffeid-upon-London, Boulder Creek. Инчунин дар ин гурӯҳ қисми зиёди гидронимҳое дохил мешаванд, ки дар номгузории онҳо ба суффиксҳои аввал ё баъди он диққат дода мешавад: Wimbledon, Doncaster, Ashbourn, Deverton, Peachton. Маҳз ҳамин намунаи номгузорӣ дар забони англисӣ гидронимҳоро аз дигар қисматҳои топонимика ҷудо мекунад.

Аз ҳама суффиксҳои серистеъмол дар забони англисӣ –i мебошад, ки онро суффиксҳои -ey, -у иваз мекунад: Rhymmi, Troggy, Evenni, Devey, Cory. Инчунин суффиксҳои -ck -Savick, Wheelock, Cradock, -L –Itchel, Pistel, Petteril, -n –Lymnl, Seven, Loddon, -rn –Laughern, Tverne, -r –Anker, Lynor, -t –Nymet, Mint, -nt –Terrant, Derwent ҷудо кардан мумкин аст. Ҳолатҳое, ки дар таркиби ном вожаҳо апеллативҳои муносири худро нигоҳ медоранд хеле камшуморанд: Beam River, Marden River, Sloglin Water, Tala Water, Marl Brook, Dane is Brook, дар инҳо river –дарё, water- об ва brook- дарёча мебошад.

Роҷеъ ба номгузории дарёҳо дар Англия Э. Эквал қайд мекунад, ки: «... most rivers and streams of some importance have pre-English names, while smaller streams mostly have English or Scandinavian names (қисми зиёди дарёҳои муҳим дар кишвар номҳои пешинаи то забони англисиро доро мебошанд, яъне онҳо номҳои скандинавӣ ё англисӣ доранд)». Тахлили диохрономӣ муайян менамояд, ки қисми зиёди гидронимҳои таърихӣ забони англисӣ, ки ҳамчунон аз онҳо гидронимҳои амрикоӣ пайдо шудаанд, қолабҳои ягона доранд. Дар Англия чанд дарё якхел номгузорӣ шудаанд ва ин намунаи номгузорӣ хеле паҳншуда мебошад. Ба монанди : Colne, Stour, Avon, Frome ва ғайраҳо. Ин хусусан дар асрҳои III-V то давраи забони англисӣ ба қайд гирифта шудааст. Ҳамин тавр бо дар назардошти маводҳои тадқиқгардида, метавон ба ҳулосае омад, ки миқдори номвожаҳои объектҳои оби ё гидронимҳо метавонад аз ҳуди объектҳои оби зиёдтар бошад. Инчунин як дарё метавонад дар қисматҳои гуногуни қараёни худ номҳои мухталиф дошта бошад. Ҳатто ҳолатҳое шуданд, ки номгузориҳо аз маҳдудиятҳо гузаштанд. Муайян шудааст, ки вожаҳои гидронимҳо дар замонҳои пеш намунаи «сифат-исм»-ро дошт. Барои мисол: Blackwater, Blackburn, Freshwater.

Дар топонимикаи қазираҳои Британия скандинавияи таъсири худро гузоштанд. Албата на дар ҳамаи манотиқи кишвар балки дар қисмати шимолу ҷануб, ки бо номи Danelaw маълум аст. Ҷойгиршавии мардуми скандинавия да ин минтақа ба он оварда расонд, ки онҳо гидронимҳоро умуман топонимикаи он мавзёро бо забони скандинавия номгузорӣ карданд. Барои мисол ҷузъи «holm»-ро мегирем, ки маънои он минтақаи сушидори об дар қазираҳои хурд аст. «Holm» дар забони англисӣ барои ифодаи «минтақаи хушкӣ дар назди об» истифода мешуд. Ин вожаҳо дар забони англисӣ ҳамчун гидроними сода «Holme» ва ҳамчунон ҷузъи охираш дар гидронимҳои мураккаб вохӯрдан мумкин аст: Neigholme, Bromholme, Oxenholme, Topholme.

Яке аз паҳншудатарин ҷузъ дар гидронимҳои забони скандинавияи қадим fith- халиҷи танги баҳрӣ, халиҷ мебошад. Мисол: Burrafith, Firth, Forth. Номи англисии шаҳри Swansea (баҳри Свайн) аз забони скандинавияи қадим пайдо шудааст, ки маънои қазираи Свайнро дорад, аммо дар забони англисӣ маънои резишгоҳи дарёро ифода мекунад. Инро қайд кардан зарур аст, ки гидронимҳои забони англисӣ назар ба одаму предметҳо бештар бо ҳуди табиат номгузорӣ шудаанд.

Адабиёт:

1. Ҳомидов Д.Р. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзёҳои таърихӣ тоҷикнишин. – Душанбе, 2015.
2. Ekwall, E. The Celtic Element. In A. Mawer, & F. Stenton (Eds.), Introduction to the Survey of English Place-Names. (Pt. I, pp. 15–35). Cambridge: CUP. – 924 y.
3. Ekwall, E. The Scandinavian Element. In A. Mawer, & F. Stenton (Eds.), Introduction to the Survey of English Place-Names. (Pt. I, pp. 55–92). Cambridge: CUP. – 1924 y.
4. Ekwall, E. Studies on English Place-names. Stockholm: Wahlström and Widstrand. – 1936 y.
5. Ekwall, E. English River-Names. Oxford: Clarendon. – 1968 y.

Калидвожаҳо: гидронимҳо, таркиби лугавӣ, об, захираҳои обӣ, захираҳои табиӣ, топонимия, баҳр, уқёнус, обанбор.

Аннотация

АНАЛИЗ ГИДРОНИМОВ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Гидронимы очень консервативны в лингвистическом отношении, и люди, которые переезжают в какую-либо область, часто сохраняют существующее название водоёма, а не переименовывают его на своем родном языке. По этому мы можем без сомнения говорить, что гидронимия может быть инструментом, используемым для реконструкции прошлых культурных взаимодействий, перемещений населения, религиозных обращений или более старых языков. Исследователь попытался в какой-то мере изучить способы построения и источники гидронимов в таджикских и английском языках. Он обнаружил, что в английском языке существует множество гидронимов, основным источником которых является не английский, а другие языки.

Ключевые слова: гидронимы, лексическая структура, вода, водные ресурсы, природные ресурсы, топонимия, море, океан, водохранилище.

Annotation

ANALYSIS OF HYDRONYMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Hydronyms are very conservative linguistically and people who move to an area often keep the existing name of the reservoirs rather than renaming it in their native language. Therefore, we can no doubt saying that hydronymy can be a tool used to reconstruct past cultural interactions, population movements, religious conversions or older languages. The researcher tried, to some extent study the methods of construction and sources of hydronyms in English and Tajik languages. He found that there are many hydronyms in the English language, the main source of which is not English, but other languages.

Keywords: hydronyms, lexical structure, water, water resources, natural resources, toponyms, sea, ocean, reservoir.

Маълумот оид ба муаллиф: Иқболова Зебонисо, магистранти соли авали факултаи забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.

Сведение об авторе: Игболовой Зебонисо, магистрантка первого курс в английского факультета Таджикского Государственного педагогического Университета имени Садриддина Айни.

About the author: ighbolova Zeboniso, master of the first year of the English faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

МУҚОИСАИ КАТЕГОРИЯҲОИ НОМУАЙЯНӢ БО ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Категорияҳои номуайяни дар забони тоҷикӣ асосан аз рӯи маъно тасниф мешаванд, албатта, дар ин маврид калимасозии онҳо ба эътибор гирифта мешавад.

Категорияҳои номуайяни предмет ва аломати онро ба таври умумӣ ва тахмин нишон медиҳанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои *баъзе-einige*, *ягон-irgend*, *фалон-jemand*, *кадом-welche*, *чандин-mehrere*, *якчанд-einige* ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Ҷонишини *ягон-irgend*, предмети номуайяно далолат мекунад. Он дорои хусусияти сифатро доро мебошад:

Пас чӣ гуна кори зарур доред?-сартарош пурсид ва ҳазломезона боз суол дод,-магар *ягон* тӯй ногуфт рафта мехоҳед? -Магар ба *ягон* ҷаноза нигаронед?-гуфта пурсид сартарош. (Айни.Марги судхӯр). „Sie müssen gewißlich zu einer Beisetzung?“-fragte der Friseur. (Aini.Tod des Wucherers) [4, 9].

Категорияҳои номуайяни *баъзе* ҷузъи номуайяно аз кулл ҷудо мекунад. Ин ҷонишин чун сифат истифода шуда, пеш аз объекти номуайян меояд: -Номи аслии он одам “Қорӣ Исмат” аст,-гуфт дӯстам дар ҷавоб,-лекин ишқам он кас калон аст, шоядба ҳамин муносибат бошад, дар вақтҳои аввал *баъзе* касон ӯро “Қори Исмат Ишқам” гуфтаанд ва *баъзе* ширинкорон “Қорӣ Исмат Ишқамба” хитоб намудаанд (Айни. Марги судхӯр). “Sein richtiger Name ist Kori Ismat“, sagte er.“Seines mächtigen Bauches wegen nannte man ihn zunächst Ischkam.Mit der Zeit geriet der alte Name in Vergessenheit, und heute kennt ihn jeder nur als Kori-Ischkamba.(Aini.Tod des Wucherers).

Категорияҳои номуайяни *чандин-mehrere*, *якчанд-einige* микдори номуайяно далолат мекунад:

Баъд аз *чандин* моҳи воқеаи сайринаврӯзӣ дар айёми зимистон як бегоҳӣ баъд аз шом бойбача ба хучраи ман омада гуфт: (Айни.Марги судхӯр) [1, 7]. *Monate* vergingen nach der Feier im Schirbadanpark. Eines Tages –es war schon Winter –trat nach dem Abendessen derselbe Freund, der Sohn des Bei, in meine Zelle. (Aini.Tod des Wucherers).

Категорияҳои номуайяни *фалон-jemand*, *бисмадон-diesem* шахси номуайяно ифода мекунад.

Маърузаҷӣ мебоист дар бораи он гап мезад, ки *фалонӣ* барои чӣ, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори *бисмадонӣ* бад шудааст (Иқромӣ). Der Journalist sollte darüber reden, warum und auf welchen Grund die Arbeit von *diesem* und *jenem* schlecht oder gut geht.

Zu den unbestimmten Pronomen gehören *man*, *jemand*, *jeder*, *alle*, *einige*, *viele*, *etwas*, *einer*...

Категорияҳои номуайяни предмет ва аломатионро ба тарзи умумӣ ва тахминӣ нишон медиҳанд: *баъзе*, *ягон*, *касе*, *чизе*, *чандин*, *фалон* ва монанди инҳо.

Бо исм ба зами артикли –е ва шумораи як ҷонишини кадом ва ким-кадом омада, номуайяни онро равшантар ва таъкид мекунад, инчунин ба ҷумла тобиши гуфтугӯӣ мебахшанд:

Кадам як кас аз тирезаи духтурхона ба руи мизи Наталья Павловна ин чормағзро ҳаво дода, хушас ғайб задааст („Садои Шарк“) - Jemand schob diese Nuß aus dem Fenster der Krankenhauses auf den N Pavlowna Tisch zu und selbst ist verduftet.

Дар ифодаи номуайяни категорияи морфологии шумора бетаъсир нест.

Артикли-е дар вазифаи номуайяни асосан бо исмҳои танҳо, инчунин ҷомеъ, ки шаклан танҳоанд, истифода мешаванд:-

Гурӯҳе мерафтанд, гурӯҳе меомаданд (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ“)

Eine Gruppe ging weg, die andere kam.

Категорияҳои номуайяни аз ҷонишинҳои саволи ба воситаи ҳиссаҷоҳо ва калимаҳои дигар сохта мешаванд. Ҷонишинҳои номуайяни дар шакли ҷамъ исм мегардад.Heute ist Familientag, und muß *alles* da sein, was unseren Namen trägt.(Ompteda) - Имрӯз ҷашни оилавӣ (рӯзи оила) аст, бинобар ин якҷоя бояд буд, касоне, ки номи моро доранд (аъзои оилаи моанд). Падару модар ҳар кадом барои худ одаманд (Wildenbruch).

Баъди падежи номинатив категорияҳои номуайяни “*касе*, *ҳеҷ кас*, *касе*”-ро сифатҳои исмгардидаи зерин (ё ин ки ҷонишинҳои исмгардида) бештар дар ҷинси миёна меоянд, то ин ки ифода намоянд, ки сухан оиди шахси номуайян рафта истодааст ё ин ки ҷинсиат муҳим нест.

jemand (niemand) Fremdes hat gefragt. Каси ношиносе (ҳеҷ) пурсид.

jemand anderes. - Каси дигаре не. (Бенрат)

niemanden anderes. - Ҳеч каси дигаре не (Хауртманн)

Артикли муайяни аз ҷонишинҳои ишоратии “*der, die, das*” бо воситаи зифташавӣ, артикли номуайяни аз шумораи “*ein, eine, ein*” пайдо шудаанд.

Хулоса, як гурӯҳ категорияҳои номуайяние ҳастанд, ки аз ҳиссаҳои ким- *irgend-* ва ҷонишинҳои саволи ва ё ҳиссаҳои ким-*irgend-*, ҷонишини саволи ва номуайяни сохта шудаанд: ким-кӣ, *irgendjemand*, ким-чӣ, *irgendwas*, ким-чиҳо-*irgendwas*, ким-кучо. Ин категорияҳои номуайяни хусусияти гуфтугӯи дорад.

Адабиёт:

1. Айни. Марги судхӯр. (повест) ТҶБ “Истиқбол”. – Душанбе, Забони тоҷикӣ, 2011. – 156 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ, қ.1, Фонетика ва морфология, китоби дарсӣ барои мактабҳои олии Сталинобод, нашр. Давл. Тоҷ, 1956.
3. Нахангова М. Местоимения в современном таджикском языке. Автореферат канд. дис. Душанбе, 1971. С. 5.
4. Aini. Tod des Wucherers. Berlin. L.N. С. 156
5. E. Schendels. Deutsche Grammatik. Morphologie Syntax. – 200 с.

Калидвожаҳо. *муқоисавӣ, категория, номуайяни, хусусият, синоним, антоним, грамматика, морфологӣ, тасниф, калима, шумора, ҷонишин.*

Аннотация

СОПОСТАВЛЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЁННЫХ КАТЕГОРИЯ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор речь ведет о неопределённых категориях в таджикском и немецком языках. Автор в статье указал конкретные примеры с неопределёнными категориями в сопоставляемых языках. Также автор указал конкретные различия неопределённых местоимений в таджикском и немецком языках.

Ключевые слова: *сопоставление, неопределённое, специфика, категория, синоним, антоним, грамматика, морфология, сочинение, слово.*

Annotation

COMPARATIVE OF THE INDEFINITE CATEGORY IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

In the given article the author researched about indefinite categories in comparative of German and Tajik languages in the article the author shows that the concrete indefinite categories in Tajik and German languages.

Keyword: *compare, indefinite, categories, language, research, word, synonym, morphologie, grammar, classification, number, pronouns.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Ганҷина, магистранти соли якуми факултети забонҳои романӣ-германӣ ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992559006306

Рохбари илмӣ: Сайфуллоев Х. Ғ.

Сведения об авторе: Назирова Ганджина, магистрантка первого курса факультета романо-германских языков ТГПУ имени С.Айни. Телефон: +992559006306

Научный руководитель: Сайфуллоев Х. Г.

About the author: Nazirova Ganjina, master the 1st year in the Department of English Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Тиллобоева Тухтахон Вахобовна,
магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы*

РОЛЬ КОНЦЕПТА «ГОРОД» И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В электронном ресурсе семантика слова концепт представлен следующим образом:
Данное слово латинское, в переводе означает «понятие» и имеет следующее значение:

1. **Концепт** – инновационная идея, содержащая в себе созидательный смысл. Продукт, демонстрирующий эту идею, называют **концепт-продукт**, то есть выпускаемая производителем в единственном экземпляре модель, предназначенная для демонстрации общественности. Пример: **концепт-кар**.

2. **Концепт** в философии – смысловое значение имени (знака). Отличается от самого знака и от его предметного значения (денотата, объёма понятия). отождествляется с понятием и сигнификатом содержание понятия.

Как лингвистический анализ концепта данное слово имеет понятие – устойчивая языковая или авторская идея, имеющая традиционное выражение, то же самое как мотив.

В мир лингвистических исследований в 19 веке, вошёл такое исследование как когнитивная лингвистика, которая охарактеризуется общими проблемами когнитивной организации, особым методом анализа. Язык рассматривается вместе с народным духом и познанием, которые являются орудием владения знаниями. Исторический опыт в мире науки наблюдается в способе выражения деятельности сознания и их поисками истины и смысла.

Концепт «Город» является сложным многоаспектным явлением во всех областях науки. Если рассматривать данный концепт в области лингвистики, то можно прийти к выводу что, все литературные герои произведений, все хорошее и плохое взято из жизни, а жизнь народа происходит в определённом городе. Данная проблема связана с человеческим фактором, а человек живёт в обществе, общество существует в городе, а именно есть определённое местонахождение людей. Каждая область науки рассматривает концепт «Город» по своим направлениям. В языкознании данный вопрос мы будем рассматривать с точки зрения лингвистических средств, который анализирован недостаточно в литературном произведении.

В своих исследованиях рассматривали данную проблему российские учёные: Артёнова Н.Д., Болдырев Н.Н., Воркачёв С.Г., Карасик В.И., Караулов Ю.Н., Маслов В.А., Стернин И.А., Телия В.Н., и многие другие.

Концепт «Город» является стрессовым вопросом, который носит в себе образ мира, совокупность многих наций, культур, языка в русской языковой среде.

Если данный термин рассматривать с точки зрения физики, то учёный В.Герц использовал и анализировал с точки зрения физических явлений, тот есть как совокупность внутренних образов внешних объектов [В. Герц].

Итак, в художественных произведениях образ героя, который лежит в основе сюжета каждого произведения, и который под воздействием существенных изменений окружающей среды развивается познавательная, духовная и мировоззренческая понимание человека.

С лингвистической точки зрения слово «мир» имеет несколько значений и является полисемией:

Мир «вселенная, земной шар» - мировой, всемирный, мирской.

Мир «согласие, отсутствие войны» - мирный, перемирие, мириться. При сравнении рядов одинаковых членов не обнаруживается, следовательно, рассматриваемые слова не являются омонимами.

Следовательно, в предложениях:

1. Каждый человек, очистившись душой, посмотрит на окружающий мир новыми глазами, поедет потом к себе домой для того, чтобы творить добро, помогать слабым и заблудшим, сеять разумное и справедливое [2].

2. Привет! Меня зовут Лампобот, я компьютерная программа, которая помогает делать Карту слов. Я отлично умею считать, но пока плохо понимаю, как устроен ваш мир. Помогите мне разобраться [4].

3. При этом необходимо отметить, что любая информация, касающаяся применением спецслужбами разных стран мира людей обладающих экстрасенсорными способностями, является строжайшей государственной тайной [1].

По данным примерам, можно прийти к выводу о том, что слово «мир» является многозначным. В первом предложении мир выступает в значении – окружающей среды; во втором предложении в значении- внутреннее состояние человека; в третьем предложении слово мир в значении- пространство.

Таким образом, в концепт «Город» входит не только мир, пространство, окружающая наша среда, но и природа, культура, язык, познание и многое другое.

Каждый человек создаёт свой мир, который он видит, свою окружающую среду, общество. А. Эйнштейн: "Человек стремится каким-то адекватным способом создать в себе простую и ясную картину мира для того, чтобы оторваться от мира ощущений, чтобы в известной степени попытаться заменить этот мир созданной таким образом картиной" [Эйнштейн: 45].

Когда речь идёт о концепте «Город», у каждого в мыслях приходит картина мира, а лингвистической точки, как уже выше указали, языковая картина мира.

Земля, небо также входит в языковую картину мира, Н.Толстой, А. Шмелёв в своих работах тоже отметили данную концепцию. По нашему мнению, в мире все создано парами: земля- небо, мир-война, жизнь-смерть, мать- отец, солнце- луна, радость-горе. В лингвистике данные слова называются антонимами. Говорят, что красота спасёт мир, мир этот тот же город, в котором мы живём. Данная аксиома является тоже спорной. Если анализировать с точки зрения семантики, то красота играет важную роль, которая радует внутреннее состояние человека, а если красоту сопровождает ещё и ум, грамотность, трудолюбие, скромность, то это является триумфом.

Литература:

1. Дмитрий Соколов, Мистика и философия спецслужб: спецоперации в непознанном. Изд, 2-01 исправленное и дополнение. Москва, 2014. – 142 с.
2. Ренат Гарифзянов, Откровения ангелов-хранителей. Истории из жизни. Изд, АСТ Москва, 2017. – 425 с.
3. Эйнштейн А. Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности // Собрание научных трудов. – М., 1983. -Т.1. С. 89-92.
4. Электронный ресурс. www: поэты “Серебрянного века”

Ключевые слова: *концепт, город, язык, познание, мир, среда, анализ, человек, мир, произведение, художественный, город, роль, среда.*

Аннотатсия

НАҚШИ МАҒҲУМИ «ШАҲР» ВА ТАҲЛИЛИ ЛИНГВИСТИИ ОН ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ РУС

Дар ин мақола муаллиф таҳлили лингвистии мағҳуми «Шаҳр» -ро дар забони муосири назми рус анҷом додааст. Таҳлили луғавӣ гузаронида мешавад, муаллиф бо истифода аз намунаҳои байтӣ семантикаи мағҳуми "Шаҳр" -ро ифшо мекунад. Аз ин рӯ, дар асарҳои бадеӣ симои шаҳр, ки дар қитъаи ҳар як асар ҷойгир аст ва дар зерӣ тағироти назаррас дар муҳити атроф ғаммиши маърифатӣ, маънавӣ ва ҷаҳонбинии инсонро дар бораи олами атроф ташаккул медиҳад. Ва инчунин, таҳлил аз нуқтаи назари забоншиносӣ гузаронида мешавад, вожаи "ҷаҳон", ғарҷанде ки ин калима якҷанд маъно дорад ва полисемия аст, метавонад як сафи синонимиро ташкил диҳад.

Ҷаҳон "қоинот, қураи замин" - ҷаҳон, ҷаҳон, дунявӣ.

Сулҳ "ҳамоҳангӣ, ҷанг нест" - сулҳомез, сулҳ, ошӣ.

Ин мағҳум на танҳо ҷаҳон, фазо, муҳити атроф, балки табиат, фарҳанг, забон, дониш ва бисёр ҷизҳои дигарро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: *концепсия, шаҳр, забон, дониш, ҷаҳон, муҳит, таҳлил, инсон, дунё, осор, расмӣ, мавқеъ, ҷоранбе.*

Annotation

**THE ROLE OF THE CONCEPT «CITY» AND ITS
LINGUISTIC ANALYSIS IN THE MODERN RUSSIAN LITERARY LANGUAGE**

In this article, the author conducts a linguistic analysis of the concept "City" in the modern Russian poetic language. The lexical analysis is carried out, the author reveals the semantics of the concept "City" using verse examples. Consequently, in works of art, the image of a city, which underlies the plot of each work, and which, under the influence of significant changes in the environment, develops a cognitive, spiritual and worldview understanding of a person about the world around him. And also, an analysis is carried out from a linguistic point of view, the word "world", although this word has several meanings and is polysemy, can form a synonymous row.

The world "universe, globe" - world, world, worldly.

Peace "harmony, no war" - peaceful, truce, reconciled.

This concept includes not only the world, space, our environment, but also nature, culture, language, knowledge and much more.

Keywords: *concept, city, language, cognition, world, environment, analysis, man, world, production, artistic, role, environment.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тиллобоева Тухтахон, магистранти соли якуми факултати забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 915013111

Рохбари илмӣ: Мирганова Н. Р.

Сведения об авторе: Тиллобоева Тухтахон, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им.С.Айни. Телефон: 915013111

Научный руководитель: Мирганова Н. Р.

About the author: Tilloboeva Tuhtahon, 1st year master student of the Faculty of Russian Language and Literature, S. Aini TSPU. Телефон: 915013111

КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ МУАЯЙНӢ-НОМУАЙЯНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА ТОЧИКӢ

Калима ҳамчун воҳиди грамматикӣ ва лексикӣ ба ҳиссаҳои нутқ чудо карда мешавад, ки бо се аломат ба ҳам алоқаманданд: маъноӣ умумӣ грамматикӣ (предметнокӣ, аломат, амал) [1, 36].

Ҳар як ҳиссаи нутқ дорои комплекси категорияҳои грамматикӣ худ, ки маъноӣ умумӣ онҳо, ки ҳоси калимаҳои ҳамин ҳиссаи нутқ аст, мебошад. Мисол, маъноӣ предметнокӣ ҳоси исм, аз ҷиҳати грамматикӣ бо категорияҳои морфологии шумора, падеж, ҷинс, номуайяниҳо ғ. ифода меёбад; маъноӣ раванд (протсес) ҳоси феъл, – бо категорияҳои тарз, сиға, замон, шахс ва ғ.

Ҳиссаҳои нутқ одатан ба ду гурӯҳ чудо карда мешаванд:

Мустақил

Номустақил

Ба ҳиссаҳои мустақили нутқ дохил мешаванд: исм, сифат, феъл, шумора, ҷонишин ва зарф.

Ба ҳиссаҳои номустақил дохил мешаванд: нидо, ҳиссача, пешоянд ва пайвандак.

Исм ҳамчун ҳиссаи нутқ, гурӯҳи калимаҳои комилмаъно (лексемаҳо) мебошад, ки дар худ номи предметҳо ва мавҷудоти ҷондорро доранд ва дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда омада метавонад. Исм ба ҳиссаҳои номии нутқ мансуб аст.

Исм метавонад бо дигар ҳиссаҳо аз рӯи истифодааш муқобилистад, ва метавонад дорои ҷунин категорияҳо ба мисли ҷинсият, гурӯҳи номӣ, шумора, муайянӣ, падеж бошад. Дар як забони муайян имконияти вучуд доштани ҳамаи ин категорияҳо имконпазир аст. Дар мисоли мо забони олмонӣ дорои категорияҳои ҷинсият, шумора, падеж ва муайянӣ мебошад, забони тоҷикӣ бошад нисбати забони олмонӣ дорои дутоаш аст: шумора ва муайянӣ.

Категорияи грамматикӣ гуфта: 1) гурӯҳи мафҳумҳои грамматикӣ ҳамдигарро истиснокунанда, ки аз рӯи аломатҳои умумиашон ба худ муқобил гузошта шудаанд, масалан мафҳумҳои «шумораи танҳо» ва «шумораи ҷамъ» категорияи грамматикӣ «шумора»-ро ташкил медиҳанд; 2) Мафҳуми «Категорияи грамматикӣ» гоҳ-гоҳ барои ифодаи гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикӣ калимаҳо истифода мешавад (мисол, дар забони олмонӣ феъл дорои категорияҳои грамматикӣ тарз, сиға, замон, шахс, шумора мебошад) мефаҳманд [2, 18].

Масъалаи категорияҳои грамматикӣ исм аз назари забоншиносони хориҷиву дохилӣ дур намондааст ва дар ин ҷода бисёр тадқиқотҳои пуразиши илмӣ анҷом ёфтаанд, масалан асарҳои забоншиносони рус В.Д. Аракин, Г.М. Габучан, Е.В.Сафонова, В.С. Расторгуева, Д.И.Эделман, В.А. Виноградов, А.С. Маркосян, Л.Г. Герсенберг, М.Б.Шеремет; забоншиносони тоҷик Ш. Рустамов, К. Усмонов, С.Я. Мухторова, М.Б. Шаҳобова, С.Ҳалимов, К. Шукурова, Ҳ. Каримов, Р.Х. Додиҳудоев, Ф. Чалолов, Б. Сиёвров метавон номбар кард.

Дар забонҳои германӣ исм аз рӯи муайяниву номуайянӣ тасниф мешавад, ки ба воситаи оппозицияи артиклҳои муайянӣ ва номуайянӣ ифода мегардад [7, 48]. Артикл воситаи аналитикиест, ба худ ифодаи грамматикӣ семантикӣ исро мегардад. Дар забони олмонӣ артикл тасриф мешавад, яъне ба воситаҳои флексивӣ-аналитикӣ дохил мешавад. Ва ҳамчунин вазифаи нишондиҳандаи ҷинсу шумора низ мебошад [6, 44].

Муайян	Номуайян
Ҷинси мардона	
der Mann мард	ein Mann марде
der Vater падар	ein Vater падаре
der Bruder бародар	ein Bruder бародаре
Ҷинси занона	
die Frau зан	eine Frau зане
die Mutter модар	eine Mutter модаре
die Tochter духтар	eine Tochter духтаре
Ҷинси миёна	
das Kind кӯдак	ein Kind кӯдаке
das Lamm охубача	ein Lamm охубачае

Артикл яке аз масъалаҳои мушкилтарини сохти грамматикӣ забонҳост. Забоншиносон ҳанӯз ҳангоми таҳлилу тадқиқи бозёфтҳои суғдиён ва сақоӣҳо мефаҳманд, ки ин забонҳо артикл доштааст ва вақти он расидааст, ки масъалаи тадқиқи амиқ ва дақиқи кашфи решаҳои таърихи он умуман дар забонҳои эронӣ ба миён гузошта шавад [5, 29]. Ба ақидаи Ш. Рустамов [4, 82], ки мо ҳам ҷонибдори он ҳастем, дар забони ҳозираи тоҷикӣ ду артикли шаклан бо ҳам монанд – оморфемаи «-е» мавҷуд аст ва онҳоро Ш. Рустамов бо «-e1» - аїа (қ.з. аїā) [3, 134] ва «-e2» - аїта (қ.з. аїtā) [3, 129] ишора

кардааст. Ифодаи муайянӣ/номуайянӣ дар забони тоҷикӣ аз рӯи муносибати иштирокчиёни акт нисбати предмет аён мегардад. Он ба воситаи артикли –е ва пасванди ро ифода карда мешавад.

Бо исм якҷоя шуда артикли –е номуайянӣ ва ягонагии ашёро ифода мекунад: Хонае, шаҳре, сардоре, муаллиме ва ғ.

Барои ифодаи номуайянӣ метавонад боз ҷонишини “ягон” хизмат кунад: Ягон хона, ягон ситора, ягон кор ва ғ.

Дар ин ҳолатҳо ягон хусусияти муайякунандаи исмҳо аён намегардад.

Категорияи муайянӣ ва номуайянро ҳарду забонҳо доранд. Артикл, ки воситаи асосии ифодаи ин категория мебошад дар забони олмонӣ ду шакл дорад ва вобаста ба ҷинс аст. Артикли забони тоҷикӣ бошад дорои ин сифатҳо нест.

Адабиёт:

1. Абрамов. Теоретическая грамматика немецкого языка. Москва. 2004.
2. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекстная, Наука, Ленинградское отделение, 1971.
3. Расторгуева В.С., Д.И. Эдельман. Этимологический словарь иранских языков Т.1. – М.: Восточная литература РАН, 2000. – 328 с.
4. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаи нутқ). – Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с.
5. Таджикское языкознание. Редактор Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1976. – 200 с.
6. Engel. Deutsche Grammatik. Julius Groos Verlag/ Heidelberg 1996.
7. Helbig/Buscha. Deutsche Grammatik. LANGENSCHIEDT 17. Auflage 1996.

Калидвожаҳо: категория, муайянӣ/номуайянӣ, артикл, раванд, комилмаъно, истиснокунанда, оппозиция, флективӣ, аналитикӣ, оморфема.

Аннотация

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ/ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет о проблеме категории определенности/неопределенности в немецком и таджикском языках. Автор старался дать краткую информацию о категории, в том числе и категории определенности/неопределенности. Также в статье речь идет о способах выражения категории определенности/неопределенности в немецком и таджикском языках.

Ключевые слова: категория, определенность/неопределенность, артикл, процесс, лексема, эксклюзивны, оппозиция, флективны, аналитика, морфема.

Annotation

GRAMMATICAL CATEGORY OF DEFINITENESS- INDEFINITENESS IN GERMAN AND TAJIK LANGUAGES

This article deals with the problem of the category of definiteness/indefiniteness in German and Tajik languages. The author tried to give brief information about the category, including the category of definiteness/indefiniteness. The article also deals with the ways of expressing the category of definiteness/indefiniteness in German and Tajik languages.

Keywords: category, definiteness/indefiniteness, article, process, lexeme, exclusive, opposition, inflectional, analyst, morpheme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Ганҷина, магистранти соли якуми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтисос забони олмони. Тел.: 987295543

Рохбари илмӣ: Сайфуллоев Х.

Сведения об авторе: Назирова Ганджина, учиться на первом курсе магистрантка Таджикского государственного педагогического университета по имени С. Айни, факультет романо-германских языков специализируется на немецком языке. Тел.: 987295543

Научный руководитель: Сайфуллоев Х.

About the author: Nazirova Ganjina is a first-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni faculty of Romance-Germanic languages specializes in German language. Tel.: 987295543

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ НАЗАРИЯИ ТАРКИБИ КАЛИМАҲО

Масъалаҳои ибораҳо аз мушкилоти мубрами забоншиносии муосир ба шумор мераванд ва дар баробари ин, ҳуди ибора як воҳиди камомӯхташуда мебошад. Таҳлил ва муқоисаи ҷанбаҳои гуногуни таркиби калима бо ибора, ҷумла ва матн, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки таркиби калима ҷузъи муҳими таркибии забонӣ мебошад.

Бисёр забоншиносони маъруф, муҳаккиқони хориҷӣ ва ҳам ватанӣ асосгузори синтаксисро Аполлон Дисколари, ки дар асри II мелодӣ дар Юнон зиндагӣ мекард, мешуморанд. Филологи эллинист, профессор Антон Вячеславович Добиаш (1846 – 1911) соли 1882 китобро бо номи "Синтаксиси Аполлоний Дискола" ба таърифи расонд, ки дар он ғояҳои Аполлон Дисколари дар бораи ибора идома дода, ӯ инчунин мафҳуми худро дар бораи таркиби калима медиҳад [6, 184].

Моделҳои синтаксисии ибора аз рӯи гуфти А.В. Добиаша дар асоси семасиология ва шаклҳои функционалии қисмҳои нутқ муаррифӣ шудааст ва дар робита ба ин масъала забоншиносии тоҷик А.Мирзоев дар монографияи худ чунин мешуморад: «Масъалаҳои ибора дар забонӣ тоҷик» ба андешаи чунин забоншинос рост меояд: «А.В. Добиаш қайд мекунад: «калимаи тафсилшаванда ва тафсилкунанда (ин он чизест, ки ибораро ташкил мекунад) на ҳама вақт аз пайвасти ду калима иборат мебошад» - А.В. Добиаш қайд мекунад, ки калимаҳои равшанкунандаро (ин аст, ки ибораро ташкил медиҳад) на ҳама метавонад дар якҷоягии ду калима ё маҷмӯи ду калима ифода кунад [9, 308], аз ин рӯ олим розӣ нест ва бовар дорад, ки ибораро ҳама ҳамаҷоякунӣ ду ва зиёда калимаҳоро ифода мекунад. Минбаъд А.Мирзоев қайд мекунад, ки сарфи назар аз он, ки А.В. Добиаш муяссар нашудааст, ки тамоми хусусиятҳои ибораро пурра ифшо кунад, ҳуди ҳавасмандии олим ин ҳақиқатро тасдиқ мекунад, ки асосгузори назарияи ибора дар забоншиносии рус гуфтан мумкин аст, ки ин А.В. Добиаш [6, 308].

Дар асарҳои классикони забоншинос М.В. Ломоносов ва А.Х. Востоков як ҷузъи муҳими синтаксис таълимоти чунин қолибҳо доништа мешуд, ки дар доираи он калимаҳо ва дигар воҳидҳои забонӣ ба системаи сохтори синтаксисӣ ва дар як томи ягонаи муттаҳид дохил мешуданд. Дар асоси ин назария, диққати омӯзиши синтаксиси он замон муносибати калимаҳо дар сохтори ибора буд. Аммо, бо вучуди чунин изҳороти савол, ибора ҳамчун як воҳиди махсуси синтаксисӣ дар асарҳои ин олим дар қатори дигар воҳидҳои сохтории забон, монанди калима ва ҷумла, ҷойгоҳи алоҳида ишғол накардааст.

Ибора дар асарҳои Ф.Ф. Фортунатов ҷои намоёнро ишғол мекунад. Ф.Ф. Фортунатов, ки олим ибораро чунин таъриф мекунад: «Бо ибораро дар сухан, ман он маҷмӯаро ба маънои он меномам, ки тавассути омезиши як калимаи пурра (на зарра) бо калимаи дигари комил, ҳоҳ он ифодаи тамоми довариҳои психологӣ ё ифодаи як қисми он. Дар ҳама гуна ибораҳо, ду қисмат аз ҷиҳати маъно аз ҳам фарқ мекунад: вобаста, вобастагӣ ва мустақил, мустақил ва он объекти фикр дар яке аз ин ду қисм аст, ки дар ибора ҳамчун муносибати муайян бо объекти фикр дар қисми дигари ибора. Дар ҳолатҳои, ки ибора ҷумлаи мукаммалӣ гуфтааст, муносибати як объекти фикрӣ бо дигараш дар як ҳукми психологӣ, ки дар ин ибора ифода ёфтааст, ба мисли ҷумлаи пурра зохир мешавад» [10, 123-129].

Пас аз Ф.Ф. Фортунатов, дигар шогирдонӣ ӯ А.А. Шахматов, пайравӣ аз ғояҳои устои худ, концепсияи илмӣ худро пешкаш мекунад. Ҳамзамон, фарогирии масъалаи таркиби калимаҳо аз ҷониби А.А.Шахматов, ки ба эътиқоди вай, «таваҷҷӯҳи ҳоса маҷмӯи калимаҳост, ки ягонагии грамматикӣ ташкил медиҳад, ки дар натиҷаи вобастагии баъзе аз ин калимаҳо аз дигарон».

Ҳамин тариқ, А.А. Шахматов мафҳуми устои худ - Ф.Ф.-ро ба таври назаррас равшан мекунад. Фортунатова, исбот кард, ки танҳо таркибҳои ғайримуқаррарии калимаҳо - асосӣ ва тобеъро бояд ибора номид. Умуман, асосгузори назарияи ибораҳо Ф.Ф. Фортунатов, А.И. Пешковский, М.Н. Петерсон ва А.А. Шоҳмот ин ибораро ба маънои васеъ баррасӣ кардааст. Ин олим то андозае дар баромадҳои илмӣ худ ақидаеро эътироф карданд, ки ибора воҳиди асосии синтаксис мебошад, ки омезиши предикативӣ ва ғайримуқаррарии шаклҳои калима мебошад. Дар замони мо чунин ғояҳои илмӣ чунин олим, аз қабилҳои А.Н. Гвоздев, Э.С. Скобликов ва В.П. Сухотин.

Бояд гуфт, ки андешаро дар бораи фарқ кардани ибора ва ҷумла аз ҷониби бисёр забоншиносони дигар изҳор доштанд ва ин ғоя бештар аз ҷиҳати мантиқӣ ва оқилона дар асарҳои илмӣ В.В.Виноградов, Н.Н.Прокопович, Н.Ю.Шведова оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, ғояи фарқ кардани ибора ва ҷумла дар асарҳои илмӣ академик В.В.инкишофи ҳамаҷониба ва пурсамар пайдо кардааст. Виноградов ва асоси ин назарияи олим чунин муқаррарот мебошанд, ки ибора калимаҳои муҳимро дар робитаи тобеъ ташкил медиҳад ва муносибатҳои муайяни синтаксисиро ифода мекунад ва ин ибораи исмӣ, ба монанди калима, ҳамчун воситаи пешбарӣ хидмат мекунад, аммо безъитбор аст аз интонацияи хабар ва нақшаи модалию муваққатӣ ва дар баробари ин, таркиби калима ба системаи воситаҳои коммуникатсионии забон танҳо ҳамчун ҷузъ дохил карда шудааст [4, 12-24].

Фаҳмиши хеле асоснок ва аслии ибора аз ғояҳои ӯ бармеояд, ки «ибора ҳамчун воҳиди забон нисбат ба калима ва ҷумла мустақилият ва итминони камтар дорад. Илова бар ин, мафҳуми ибора бо мафҳуми ҳукм робита надорад. Категорияи тамоми ибораҳо, ки ба воҳидҳои устувори фразеологӣ мубаддал шудаанд, аз ҷиҳати сохт ба калимаҳо. Баръакс, дар ибораҳои озод унсури асосии созанда ҳамон калима бо шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва маъноҳои луғавӣ худ мебошад».

Дар як мақолаи дигари илмӣ, академик В.В.Виноградов ибораро ҳамчун воҳиди конструктиви синтаксисӣ, ки ҳамчун воситаи номинатсия хизмат мекунад, мешуморад. Ба ақидаи олим, намудҳои луғавию грамматикӣ ибораҳо шаклҳои таърихан инкишофёфтаи ҳамбастагии грамматикӣ ду ва ё зиёда калимаҳои муҳим дар забон мебошанд, ки аз аломатҳои асосии ҷумла ҳазар карда шудаанд, аммо маънои ҷудошудаи як мафҳуми ягона мебошанд.

Чанбаҳои гуногун, хосиятҳо ва сифатҳои фарқкунандаи ин сохтори таркибиро ба назар гирифта, академик В.В. Виноградов ба хулосае меояд, ки «ибора номгузории мураккаб аст. Он ҳамон вазифаи номинативиро ба монанди калима дорад. Он, ба монанди калима, метавонад як системаи томи шаклҳо дошта бошад. Дар соҳаи луғат ин мафҳум ба мафҳуми воҳиди фразеологӣ забон мувофиқат мекунад» [7, 234].

Дар маркази таълимоти синтаксисии В.Виноградов назарияи ҷумлаҳо ва ибораҳо, предикатсия ва модалият, инчунин назарияи синтагма ҷойгиранд.

Муқаррароти асосии концепсияи грамматикӣ В.В.Виноградов, ки дар доираи он ибора ва ҷумла ба таври расмӣ ва функционалӣ баррасӣ мешаванд, ба тамоми рушди минбаъдаи илми грамматика ва ба системаи таълимоти ӯ, муосир таъсири бузург ва самарабахш расонданд таълим ва тадқиқоти ҳам грамматикаи русӣ ва ҳам тоҷикӣ.

В.В. аз ҷиҳати илмӣ асоснок. Виноградов, фаҳмиши таркиби калима дар асарҳои илмӣ донишҷӯён ва пайравони сершумори ӯ, хусусан дар асарҳои Н.Н. Прокопович ва Н.Ю. Шведова.

Ҳанӯз дар соли 1966 Н.Н. Прокопович зимни омӯзиши худ оид ба масъалаҳои таркиби калимаҳо дар забони адабии рус масъалаҳои назариявӣ ва амалии таркиби калимаҳоро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки: "хусусияти ин категорияи синтаксисӣ омӯхтани амиқи категорияҳо ва гурӯҳҳои таркиби калимаҳои гуногунро талаб мекунад дар забонҳои гуногун ҳамчун заминаи зарурӣ барои таҳияи назарияи умумии таркибҳои калима» [3, 128].

Забоншинос Н.Ю. Шведова дар мақолаи худ таҳти унвони "Дар бораи воҳидҳои асосии синтаксисӣ ва чанбаҳои омӯхтани онҳо" ибораро ҳамчун воҳиди синтаксисӣ баррасӣ намуда, чунин қайд мекунад: "ибора воҳидест, ки дар сатҳи синтаксиси калима ҳамчун воҳиди сохт. Он як созмони расмӣ дорад, ки бо муносибати байни узви бартаридошта (калима) ва узви вобаста (шакли калима) ифода ёфтааст. Маънои грамматикӣ ибора муносибатест, ки дар байни аъзои он ба вучуд меояд. Ибора як воҳиди сохторест, ки дар паҳн кардани ҷумлаи содда ва ташкили форманти воҳидҳои гуногуни матн мураккаб иштирок мекунад. Таркиби калима инчунин метавонад вазифаи иваз кардани ҷойгоҳҳоро дар матн ва инчунин вазифаи номгузориро иҷро кунад» [9, 308].

Тавре ки шумо мебинед, таърифи мукаммали ибора дар пешниҳоди дар боло овардашуда аз ҷониби Н.Ю.Шведова оварда шудааст.

Дар асоси ғояҳои дар боло овардаи олимони маъруф ба хулосае омадем, ки ҳам калима ва ҳам ибора унсурҳои зерсистемаи синтаксис мебошанд, ки бо ёрии онҳо тақсимои тадриҷӣ ва пай дар пайи воҳидҳои синтаксисӣ дараҷаи олӣ ташаккул меёбад. Дар ин робита метавон ба ақидаҳои Н.Ю. Шведова, ки чанбаҳои беназири универсалии таркибҳои калимаҳоро дар забонҳои ҳиндуаврупой ба назар гирифта, қайд мекунад, ки «дар соҳаи синтаксиси калима

воҳидҳои сохтор калима ва шакли калима мебошанд ва воҳиди сохтор ибора мебошад. Потенсиали синтаксисии калима дар ҳосиятҳои категорияи он, ки дар таносуби синтаксиси маъноӣ умумии калима ҳамчун як қисми нутқ, семантикаи махсуси грамматикӣ ва / ё ҳосилавӣ ва семантикаи луғавӣ он оварда шудаанд, вобастагӣ дорад. Хусусиятҳои категорияи калима бо ҳосиятҳои валентнокии он пешакӣ муайян карда мешаванд, Дар заминаи ин робита ибора ҳамчун воҳиди асосӣ ба вучуд меояд, ки маъно ва вазифаҳои худро дорад» [10, 129].

Умуман, дар зерини мафҳуми ибора, як воҳиди сохтори дорои хусусияти ғайри коммуникатсионӣ, ки дар забон мавҷуд аст, фаҳмида мешавад, ки бо роҳи якҷоя кардани ду ва ё зиёда калимаҳои муҳим ва мустақил дар асоси пайванди тобеъ сохта мешавад. Ҳамзамон, ин воҳид маъноӣ мушаххасе дорад, ки онро табиати пайванди тобеъ ва умумияти луғавӣ семантикии ин калимаҳои ҳамҷоя ташкил медиҳанд.

Ҳанӯз дар соли 1963, О.С. Аҳманов ва Г.Б. Микоян дар китоби худ "Назарияҳои муносири синтаксисӣ" чунин ибораро таъриф мекунад: "ибора категорияи махсуси лингвистикӣ, ки аз ҷумла, синтагма ва минбаъд аз чунин мафҳумҳое, ки аз нуқтаи назари синтаксисӣ номуайянан, ба қуллӣ фарқ мекунад. Яке аз хусусиятҳои муҳими ибора дар он аст, мисли калима, он як маъноӣ муайянро дорро мебошад, ки дар раванди иртиботи забонӣ истифода мешавад" [2, 146].

Мувофиқи таърифи дар боло овардашудаи О.С.Аҳманов, Г.Б. Микоян чунин мешуморад, ки ибора, бар хилофи ҷумла, мавзӯи "синтаксиси хурд" аст. Аммо, пас аз ҷанд сол, дар "Фарҳанги истилоҳоти забонӣ" -и худ О.С. Аҳманова таърифи дигар медиҳад, ки дар он қайд мекунад, ки ин ибора "маҷмӯи ду ва ё зиёда калимаҳои муҳимро бо ва ё бе калимаҳои хидматрасони марбут ба ифодаи як мафҳум ё намоёндагии ҷудошуда хидмат мекунад" -ро ифода мекунад, ки дар таърифҳои калимаи "ягона", "ҷудошуда" то андозае ифодаи зиддунақиз садо медиҳад.

Дастовардҳои илмӣ дар соҳаи таркиби калимаҳо дар илми забоншиносии Русия дар солҳои охир дар асарҳои олимони маъруф Э.С. Скобликова [236] ва В.А. Белошапкова [1, 125].

Ҳамин тариқ, асоси дидгоҳҳои аксари олимони ба ибораҳо ақидаест, ки ибора сохторест, ки дар натиҷаи ба ҳам пайвастании калимаҳои мустақил дар доираи муносибатҳои тобеъ ба вучуд меояд. Дар ин ҳолат, маъноӣ грамматикӣ ибора муносибати дар байни ҷузъҳои асосӣ ва тобеъ ба вучуд омадаро дар бар мегирад. Дар сохтори ҷумлаи содда, ибора ҳамчун воҳиди созанда амал мекунад, ки ҷумлаи соддаро паҳн ва ба тартиб меорад. Дар баробари ин, ибора, ба монанди калима, вазифаҳои номгузорӣ ва ҷойгузинии худро амалӣ мекунад.

Дар ҷараёни муошират, ибораре монанди калима ба воҳидҳои хабарӣ ҳамчун ҷузъи раванди коммуникатсионӣ ишора мекунад ва дар баробари ин, ибора метавонад берун аз паём ҳамчун воҳиди номинативӣ истифода шавад, дар номҳо ва навиштаҷот истифода шавад. Дар ин робита, мо гуфта метавонем, ки ҳадафи асосии ибора он аст, ки он "сохтори ҷумла" барои ҳам ҷумлаҳои содда ва ҳам мураккаб аст.

Адабиёт:

1. Абдукодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А. Абдукодиров. – Душанбе: Дониш, 1988. – 125 с.
2. Аҳманова, О. С., Микоян, Г. Б. Современные синтаксические теории. - М., 1963. – 146 с.
3. Виноградов В.В. Грамматика русского языка. Т. 1, 2 / В.В.Виноградов. - М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 102, 112 с.
4. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания //Вопросы языкознания. – М., 1954, №3. - С. 12 – 24.
5. Вопросы синтаксиса современного русского языка. Под ред. Акад. В.В. Виноградова. – М., 1950. – 410 с.
6. Добиаш, А.В. Синтаксис Аполлония Дискола. Вып. 1/Антон Добиаш. – Киев: тип. К.Н. Милевского, 1881. – 184 с.
7. Зехнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
8. Искандарова, Д.М. Фазовые конструкции в таджикском языке/Д.М. Искандарова. – Душанбе, 1997. – 108 с.
9. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ/А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштиҷ, 2002. – 308 с.

10. Шведова, Н.Ю. Об основных синтаксических единицах и аспектах их изучения /Н.Ю. Шведова //Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. - С. 123 – 129.
11. Danes, F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text// Papers on Functional Sentence Perspective. Prague: Academia, 1974. P. 106 – 128.

Калидвожаҳо: *ибораҳо, воҳид, мафҳум, забонишиносӣ, синтаксис, калима, ҷумла, лингвистика, таркиби калимаҳо, грамматика, сохтори ҷумлаи содда.*

Аннотация ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕОРИИ СТРУКТУРЫ СЛОВА

Статья посвящена историческим предпосылкам теории словообразования. Порядок слов считался важной частью синтаксиса, поскольку слова и другие языковые единицы были включены в систему синтаксической структуры и в единую единицу. Основываясь на этой теории, в то время основное внимание при изучении синтаксиса уделялось соотношению слов в структуре предложения. Однако, несмотря на такую постановку вопроса, фраза как особая синтаксическая единица не занимает особого места в трудах этих ученых наряду с другими структурными единицами языка, такими как слова и предложения.

Ключевые слова: *словосочетания, единицы, понятия, лингвистика, синтаксис, слова, в том числе лингвистика, структура слова, грамматика, простая структура предложения.*

Annotation HISTORICAL BACKGROUNDS OF WORD STRUCTURE THEORY

The article is devoted to the historical background of the theory of word structure. Word order was considered to be an important part of syntax, as words and other linguistic units were included in a system of syntactic structure and in a single unit. Based on this theory, the focus of the syntax study of the time was on word relationships in sentence structure. However, despite such a statement of the question, the phrase as a special syntactic unit does not occupy a special place in the works of these scholars, along with other structural units of language, such as words and sentences.

Keywords: *phrases, units, concepts, linguistics, syntax, words, including linguistics, word structure, grammar, simple sentence structure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Норова Нигора, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведения об авторе: Норова Нигора, магистрантка первого курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Norova Nigora, a first-year master's student at the English language faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

Supervisor: Ph.D. Associate Professor M.Sanginova

МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Истилоҳот вожаи арабӣ аст. Решаи он феъли салаҳа салуҳа мебошад, ки аз он вожаҳои гуногун ҳамчун: ислоҳ, солеҳ, сулҳ, салоҳ, салоҳият, масолеҳ, мусталаҳ (от), муслеҳ, маслиҳат ва монанди инҳо ба вучуд омадаанд. Вожай истилоҳ низ бо вожаҳои зикршуда ҳамреша аст ва аз он байн бо вожаи мусталаҳ ё гунаи ҷамъи он: мусталаҳот ҳаммаъно аст. Истилоҳ дар луғатҳо дар ду маънӣ шарҳ ёфтааст. Масалан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” айнан бо чунин маъниҳо оварда шудааст:

1) бо ҳам сулҳ кардан, ошті кардан;

2) калима ё иборае, ки ҳоси мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул шудааст, термин.

Ҳамин гуна, истилоҳ вожаҳову ибораҳои махсусе мебошанд, ки дар ягон риштаи илмӣ ё соҳаву касб ба қор гирифта мешаванд ё, ба таври дигар, истилоҳ вожаҳову ибораҳои махсуси илмӣ – соҳавӣ мебошанд. Масалан, дар илми забон вожаҳое монанди: исм, феъл, мубтадо, хабар, калима, ибора, ҷумла, фонетика, морфология, пайрав, пайвандак, ҷида ...хукми истилоҳро доранд. Дар адабиёт вожаҳое монанди: ғазал, шеър, рубой, достон, роман, повест, кофия, вазн (- и арӯз) ... хукми истилоҳро доранд.

Таҳқиқи истилоҳот яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти ҳар як забон, қатъи назар аз мансубияти худ ба ин ё он баҳши амалиёти инсон, аксаран таърихи қадимаву густурда доранд ва дар ниҳод бисёр далелҳоеро нигоҳ медоранд, ки баррасӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо барои ҳаллу ҷасли минбаъдаи як қатор мавзӯҳои ҷалталаби боби луғат, баҳши калимасозиву калимабандӣ, соҳаи этимология ва амсоли инҳо аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд.

Ҳаминро бояд гуфт, ки таҳқиқи истилоҳот чун як қабати махсуси лексикология на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти амалӣ низ дорад. Ҷиҳати назариявӣ амалии он дорои ҳам ҷанбаи фарҳангиву маърифатӣ ва ҳам ҷанбаи иҷтимоист. Аз ин рӯ, омӯзиши истилоҳоти соҳаҳои гуногун дар забони тоҷикӣ басо мароқангез аст. Маводи фаровоне, ки мо бо он сару қор доштем, собит месозад, ки истилоҳоти бахшҳои мухталиф зинаҳои махсуси ташаккулу таҳаввулро аз сар гузаронида, дар давоми асрҳои зиёд такмил ва ташаккул ёфта ва ба як низоми муайян музайян даромадааст. Масалан, истилоҳоти ифодагари навҳои варзиш аз нигоҳи семантика, шакли грамматикӣ, муносибати забонӣ, омилҳои зухурот хеле ҷолибанд. Ҳамаи ин дар маҷмӯ водор сохт, ки истилоҳоти марбут ба соҳаҳои гуногун ҳамчун системаи яклухт мавриди баррасӣ қарор гирад.

Албатта, маълум аст, ки таркиби луғавии забон аз қабатҳои гуногуни вожаҳо иборат аст. Яке аз қабатҳои маъмули он мавҷудият ва истифодабарии истилоҳот махсуб мешавад. Чи тавре ки дар боло зикр кардем, истилоҳоти забони адабии тоҷикӣ таърихи пешин дорад ва дар тӯли асрҳои зиёд зина ба зина ташаккул ёфта, як системаи муайян ва усутвор пайдо кардаанд.

Метавон афзуд, ки иртиботи забон бо ҷараёни тафаккур ва олами руҳиву маънавиёти инсон маҳз дар баҳши истилоҳот барҷаста эҳсос мегардад. Бинобар ин истилоҳот тамоми паҳлӯҳои ҷаҳонияти ҷомеаро фаро гирифта, ба сифати як баҳши мустақили лексика ҳамеша рӯ ба инкишоф аст.

Дуруст аст, ки истилоҳот ба сифати ифодагари номи ашё ё мафҳумҳои ин ё он соҳаи муайян мавриди истифода қарор мегиранд ва дар сурати вохидҳои махсуси луғавие зухур меёбанд, ки мустақиман дар доираи ҳамон соҳа амал мекунанд. Ба ибораи дигар гӯем, истилоҳот луғати махсуси ягон соҳаи илму техника, санъату фарҳанг ва амсоли инҳо мебошанд, ки бо хусусиятҳои илмӣ ва қонуну қоидаҳои маъмули худ аз вожаҳои муқаррарӣ ҷудо шуда меистанд.

Дар навбати худ лексикаи забон масъалаҳои гуногунро фаро мегирад. Яке аз он масъалаҳо дар забоншиносии тоҷик таҳқиқи батаанӣ ва ҷамъонибаи истилоҳоти илмист, ки то имрӯз мавриди бозиди пурра қарор нагирифтааст. Замони ҳозира даврони инкишофи босуръат ва зухуроту тақомулоти бахшҳои алоҳидаи илм ва соҳаҳои мухталифи техника аст, аз ин рӯ, дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои хеле муҳим меистад, ки таҳким ва такмил бахшидан ба сохту системаи истилоҳоти забони тоҷикӣ аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Масъалаи тарҷумаи адабиёти илмӣ-техникӣ, воситаҳои истилоҳот, мурағбат сохтани луғатҳои тафсирию нимтафсирий ва дузабонаву бисёрзабона, соҳавӣ, муҳовараву

маълумотномаҳо ва баъдан кор дар бобати ба низом даровардану мукамал сохтани ин ё он соҳаи истилоҳот ва ғайра аз вазифаҳои аввалини забоншиносии тоҷик маҳсуб мешаванд.

Зикр намудан зарур аст, ки ҳар як соҳаи илм вазифаҳои муайяни худро дорад, ки хосатан ба назарияву амалия, моҳияту мундариҷаи ҳамон соҳа нигаронида шудаанд ва бе иҷро ва риояи онҳо оид ба қонуниятҳои инкишоф ва вазъи умумии истилоҳоти он соҳа як тасаввуроти амиқ ва диди тоза пайдо намудан аз имкон берун аст. Ин нигошта ба соҳаҳои касбӣ ва ғайрикасбӣ дар Тоҷикистон, ки таърихи хеле қадима дорад, низ иртибот мегирад.

Масалан, истилоҳоти риштаи варзиш ҳамчун қабати махсуси лексикаи забони тоҷикӣ мафҳумҳои мушаххас ва дақиқу амиқро фарогир буда, аз рӯи имкон якшакливу якмаъноиро тақозо мекунад, ки он шаклу маънӣ дар асоси қонуни умдаи дохили худ забони тоҷикӣ рӯида бошанд. Ин шояд ҳамон вақт муайян гардад, ки роҳҳои зухурот ва ташаккули таракқиёти истилоҳоти бахши варзиш, ки аз асрҳои пешин шуруъ шуда, то ҳол давом дорад, дуруст мавриди таҳқиқ ва натиҷагирӣ қарор гиранд. Маҳз ҳамин паҳлӯи масъала зарурат пеш овард, ки мавзӯи мазкур ба сифати як таҳқиқоти алоҳида ва мукаммалу муфассал мавриди интиҳоб ва омӯзишу пажӯҳиши махсус қарор гирад.

Таърихи инкишофи истилоҳоти илмӣ дар забони муосири тоҷик аз асрҳои IX-X, ки давраи шукуфоии фарҳангу тамаддун, таракқиёти илмҳои гуманитарӣ ва адабиёти бадеӣ, инчунин марҳилаи пайдоиши асарҳои зиёди фалсафӣ, динӣ, тиббӣ, ҷуғрофӣ, ситорашиносӣ, кайҳоншиносӣ, риёзӣ ва амсоли инҳо барои мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад, шуруъ мегардад.

Дар натиҷа ҳамаи ин водор сохт, ки қабати истилоҳоти таркиби луғавии забони тоҷикӣ чун як бахши махсуси илми забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирад. Воқеан, дар доираи солҳои 30-юми асри XX зимни таълими асосҳои илми ҳозиразамон аз тарафи олимони ҷавони тоҷик ба ин масъала мароқ зоҳир шуд. Устод А. Деҳотӣ дар ду мақолаи худ таҳти унвони «Дар хусуси имло, истилоҳ ва забони китобии тоҷикӣ» ва «Истилоҳотро аз кучо гирем?», ки ҳамон солҳо аз ҷоп баромаданд, дар бобати санҷида гирифтани истилоҳот, меъёрҳои истилоҳсозӣ ва аз ҳисоби унсурҳои ҳоси тоҷикӣ такмил додани боби истилоҳоти забони тоҷикӣ андешаҳои ҷолиб пеш рондааст.

Ҳамин тариқ, ба масъалаи интиҳоби истилоҳоти илмӣ рӯ овардани аҳли зиё ба ин муносибат буд, ки дар ин давра навиштани китобҳои дарсӣ дастурҳои таълимӣ доир ба фанҳои ҷудогона, аз зумраи забону адабиёти тоҷик, физика, математика, химия, табиатшиносӣ ва ғайра шуруъ гардида буд, матбуоти даврӣ ба кор даромад, зарурати ҷопи васеи асарҳои бадеӣ, сиёсӣ ҷамъиятӣ, илмӣ оммавӣ, сахнавию публисистӣ ва ғайра пеш омад, ки ҳамаи ин ба ҷорӣ гардидани мафҳумҳои нав дар ҳаёти сиёсӣ фарҳангӣ, хоҷагӣ иҷтимоии мардуми тоҷик оварда расонид. Акнун дар ин бахшҳои илму фарҳанг истилоҳоте лозим буданд, ки ба руҳи забони тоҷикӣ созгор бошанд ва мафҳумҳои марбут ба ин соҳаҳо роҷолаи фаро гирифта тавонанд. Ин буд, ки устод С. Айнӣ дар луғати нимтафсиلى худ истилоҳоти зиёди гуногунро гирд овард, то ки боиси баҳрабардории муаллифону мураббӣ китобу дастурҳои таълимӣ ва олимону рӯзмонаи мардуми тоҷик, мутарҷимону муҳаррирон қарор гиранд ва ба ин восита эҳтиёҷоти онҳо дар ин бобат то андозае бароварда шавад.

Устод С. Айнӣ ҳамин амали неки худро дар мавриди тадқиқи «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино низ ба ҷо овард. С. Айнӣ ба омӯзиши «Донишнома» ҳамчун нахустсарчашмаи зухуроти истилоҳоти илмӣ тоҷикии соҳаи фалсафа даст зад ва аз он истилоҳоти зиёдеро берун овард, ки заминаи сирф тоҷикӣ доранд (мисли ҷунбиш, ҷизҳо, гардиш ва ҳоказо ба ҷои арабизмҳои ҳаракат, ашъ ва тағйирот) ва минбаъд метавонанд боиси истифодаи аҳли тадқиқ қарор гиранд (12, 95-97).

Дар бобати таҳқиқи пажӯҳиши масоили марбут ба бахшҳои алоҳидаи истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ хизмати бедареги доктори илмҳои филология С. Назарзода роҷолаи махсус зикр намуд. Ё зимни ҷустуҷӯ ва кӯшишҳои пайгиронаи хеш як сислсила асарҳои офарид, ки онҳо хусусияти бунёдӣ дошта, дар сатҳи баланди тадқиқгароӣ таълиф ёфтаанд. Рисолаҳои ин олимони шинохта, аз қабали «Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX», «Лингвистическое изучение классических письменных памятников» ва «Забон ва ваҳдати миллӣ» воқеан дорои ҳамин гуна хусусият мебошанд. Ҳамчунин «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти корғузурӣ», «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ», «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти корғузурӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ-форсӣ)» ном луғатномаҳои ӯ низ дар пояи баланди луғатсозӣ тарҳрезӣ ёфта, ба дарди мардуми қорафта дармон мебахшанд.

Ин асарҳо, дар ҳақиқат, ҷанбаи пурқуввати илмӣ дошта, дар онҳо аз назарияи истилоҳшиносӣ, хусусияту аломатҳои фарқкунандаи истилоҳот дар муқоиса бо унсурҳои муқаррарии нутқ, маънаи истилоҳот чун як қабати махсус дар системаи луғати забон ва амсоли

инҳо сухан ба миён оварда шудааст. Муҳаккиқ менигорад, ки «... истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шояд нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар охири солҳои 20 - уми асри гузашта, пеш аз ҳама дар забоншиносии рус пайдо ва ташаккул ёфт». Ин ақида комилан дуруст аст ва дар пайравӣ бо забоншиносони рус олимони тоҷик ҳам ба омӯзиши мавзӯҳои истилоҳшиносӣ, чунон ки қайд гардид, аз ибтидои солҳои 60 - уми асри XX шуруъ намуда, онро ба баъд тавсеа бахшиданд.

Адабиёт:

1. Гиёсуддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот, ҷ. 1. Душанбе, 1988. – 480 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ. 1. – Душанбе, 1985.
3. Кондрашкина С.И. Составные спортивные термины современного русского языка,- Автореф. дис... канд. филол. наук. Москва, 1974. – 19 с.
4. Логинова З.С. Анаглизмы в спортивной терминологии русского языка. Автореф. дис... канд. филол. наук. Ташкент, 1978. – 23 с.
5. Мухаббатова А. Спортивная терминология современного персидского языка. – Автореф. дис... канд. филол. наук. Душанбе, 2007. – 22 с.
6. Мухаббатова А. Истилоҳоти варзишии забони форсӣ. Душанбе 2007. – 76 с.
7. Мустафокулов Т., Ҷобиров Б. Назария ва услуби гимнастика. Душанбе, 1998 – 155 с.
8. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. Душанбе, 2004. – 303 с.
9. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. М, 1975. – 203 с.
10. Саймиддинов Д. Шатранҷнома ва нард // Садои Шарк, № 5-8, 1994. С. 140-143.
11. Саймиддинов Д. Адабиёти пахлавӣ. Душанбе, 2003. – 232 с.
12. Сино А. Осори мунтахаб. Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 1980. – 477с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 1. М., 1969. – 951 с.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, истилоҳшиносӣ, падидаи забонӣ, ибора, таҳлил, сохтор, наҳв, сарф, лугатишиносӣ, сермаъно, сарчашма, соҳа, сарф, ҷумла, ҷумлаи яктаркиба, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, таҳқиқ, таркиб, ҷузъ.*

Аннотация

ПОНЯТИЕ ТЕРМИНА И ТЕРМИНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В этой статье магистрант обсуждает анализ изучения термина «синтаксиса» в таджикском языке. В своей статье автор пытается рассмотреть различные аспекты изучения синтаксиса таджикского языка. Термин синтаксис является одним из самых сложных и сложных в лингвистике и отличается от других языковых явлений.

Магистрант добавляет, что в изучении вопросов, связанных с отдельными разделами терминологии таджикского языка следует упоминать неограниченный вклад доктора филологических наук С. Назарзода, ученые Н. Шаропова, С. Сулаймонова и другие. В ходе своих исследований они создали серию работ фундаментального характера, написанных на высоком исследовательском уровне.

Ключевые слова: *термин, терминология, лингвистическое явление, фраза, анализ, структура, грамматика, употребление, лексикография, семантика, источник, отрасль, употребление, предложение, составное предложение, английский язык, таджикский язык, исследование, композиция, компонент*

Annotation

THE CONCEPT OF TERM AND TERMINOLOGY IN THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

In this article, the author discusses the analysis of the study of the term "syntax" in the Tajik language. In his article, the author tries to consider different aspects of the study of the syntax of the Tajik language. The term syntax is one of the most complex and complex in linguistics and differs from other linguistic phenomena.

The author adds that in the study of issues related to certain areas of terminology in the Tajik language deserve special mention the invaluable contribution of the Doctor of Philology S. Nazarzoda, scientists N. Sharopov, S. Sulaymonov and others. In the course of their research, they have created a series of basic works and have been written at a high level of research.

Keywords: *syntax, term, terminology, linguistic phenomenon, phrase, analysis, structure, grammar, usage, lexicography, semantics, source, field, usage, sentence, compound sentence, English, Tajik language, research, composition, component*

Маълумот оид ба муаллиф: Баротиён Шахноз, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел.: +992934009979.

Сведения об авторе: Баротиён Шахноз, магистрантка второго курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, тел.: +992934009979.

About the author: Barotiyon Shahnoz - master of the second year of the Faculty of English of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: +992934009979.

ПРОБЛЕМАИ МАФҲУМ ВА ТАСНИФОТИ ИСТИОРА ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИРИ АНГЛИСӢ

Бояд қайд намуд, ки гуногунакидагии олимон дар фаҳмиши мафҳуми истиора асосан дар хусусияти дугонагии он ифода меёбад: аз як тараф истиора ҳамчун як воситаи забонӣ ё воҳиди забонӣ маҳсуб меёбад, аз тарафи дигар, бечунучаро, истиора ба фигураи образноки нутқ таалук дорад. Агар мо ба таърихи омӯзиши истиора назар андозем, хусусан Аристотел, мо метавонем тасдиқ намоем, ки то оғози асри XX ин падида танҳо ҳамчун як фигураи шоирӣ шинохта мешуд ва танҳо тақрибан бештар аз 100 сол қабл аввалин кӯшишҳо барои дар муқобили хусусиятҳои назмии истиора гузоштани хусусиятҳои забонӣ ва бадеии он оғоз гардиданд.

Дар замони муосир, олимон бар он ақидаанд, ки истиора бешаку шубҳа ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: истиораи забоншиносӣ ва истиораи бадеӣ. Дар забоншиносии муосир, истиора ҳамчун як воҳиди адабиёти бадеӣ (ҳам дар назм ва ҳам дар наср) тариқи истифодаи мафҳумҳои зерин ифода меёбад: истиораи бадеӣ, шоирӣ, тропеикӣ, инфиродӣ, инфиродӣ-муаллифӣ, эҷодӣ, нутқӣ, опказионалӣ, истиораи услубӣ".

"Истиораро танҳо тавассути дар он мавҷуд будани ибтидои бадеӣ муайян кардан мумкин аст. Дар мавриди зарурӣ, истиора ба ин ё он дараҷа артистизмро талаб менамояд. Истиора ғайриартистизм намешавад, он чуноне, ки шӯҳӣ бе ҳазл намешавад" [1, 295].

То имрӯз дар байни олимон атрофи ин масъала ақидаи ягона вучуд надорад. Ҳамин тариқ, О.С. Ахманова [1, 295] истиораро ба панҷ намуд ҷудо мекунад: истиораи гиперболикӣ, лексикӣ, ломанӣ ва пайдарпай, инчунин, истиораи шоирӣ.

Б. Н. Томашевский [6, 128] истиораро ба услубӣ ва забонӣ тақсим менамояд.

А. В. Бельский [2, 281] илова бар ин, истиораи услубиро ба шоирӣ ва риторикӣ ҷудо менамояд.

Ю. С. Язикова [7, 154], ду намуди истиора, яъне истиораи забонӣ ва истиораи услубиро ҷудо намуда, дар навбати худ истиораи забониро ба генетикӣ ("дастаи дар", "пушти роқаткурсӣ"), ки онро О.С. Ахманова лексикӣ меномад, ва ба истиора бо маънои маҷозӣ ("сифати тиллоӣ", "лонаи ҳавлигӣ") ҷудо менамояд. А. В. Бельский онҳоро риторикӣ меномад.

Фикру ақидаи олимон ҳам дар масъалаи муайян намудани намудҳои истиора ва ҳам дар муайян намудани талаботҳо ва фарқияти онҳо гуногун мебошад.

Ба назари мо, таснифоти истиорагии А.В. Калинин нисбат ба таснифот олимони дигар ба мақсад наздиктар мебошад, зеро ӯ ба таҳқиқотҳои фундаменталӣ, аз қабili образфарии забонӣ, ба монанди муҳовара таъя менамояд. Ҳарчанд вай наметавонад ба ҳамаи талаботҳо ҳангоми таҳлили матни бадеӣ ҷавобгӯӣ бошад. А. В. Калинин истиораро вобаста ба сатҳи истифодааш ба се гурӯҳ тақсим мекунад [3, 28].

Истиоракҳое, ки номашон минбаъд ҳамчун маънои маҷозии бараъло образнок фаҳмида намешавад, ҳарчанд, аз рӯи пайдоишашон онҳоро дастранҷи гӯянда номидан мумкин аст, онҳо истиораҳои азбайнрафта мебошанд ("бинии киштии обӣ", a coat of dust).

Истиораҳои образноки умумизабонӣ. Хусусияти маҷозӣ, образнокии чунин истиораҳо аз ҷониби гӯянда васеъ ҳис карда мешавад ("more хлеб", the ties of love). Чунин истиораҳо дар муҳовараҳои калони англисӣ ва муҳовараҳои дузабона акс ёфтаанд, ки онҳо дар шакли маҷозӣ ифода карда мешаванд.

Истиораҳои хусусияти ифироидиштаи муаллиф. Инҳо истиораҳои образноки ҷадиди эҷодкардаи ин ё он муаллиф мебошанд. Онҳо далели ягон забон нагардидаанд ва ба хусусияти ягон нависанда, шоир ё драматург мансубият доранд. Онҳоро дар луғатномаҳо пайдо кардан ғайриимкон аст: "нақлиёти ҳаётии ҳаррӯзаи кории вай", vehicle of his daily business life.

Дар мавридҳои асосӣ моро таснифоти А.В. Калинин қаноатманд карда метавонад, аммо таснифоти мазкур ба ҳамаи талаботҳои моро ҷавобгӯӣ буда наметавонад. Зеро, ба назари мо номҳои истиораҳо начандон муайян мебошанд. Номҳои истиораҳо қисмати асосии луғати забонро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, истиораи ба луғат табдилдодашуда, "мурда", "қарахтшуда", "муқаррарӣ", "аз истифодарафта" –ро истиораи лексикӣ номидан ба мақсад наздиктар мебуд. Вай, аслан тавассути CID, БЭС ҳамчун маънои маҳсулноки номинативидишта дар луғатнома дарёфт мегардад, ки бо усули маҷозии истиорагӣ ба миён меояд, аммо дар вай нишонаи маҷозӣ ё figurative (итисорашон "маҷ." ё fig) пайдо кардан номумкин аст [3, 128].

Ҳангоми тарҷума кардан, истиораҳои лексикӣ хеле зиёд зери таъсири фарқунонии хусусиятҳои этимологӣ ва лексикӣ ду забон – тоҷикӣ ва англисӣ қарор мегиранд. Бештари онҳо дар забони дигар муродифҳои худро доро мебошанд, масалан, а *coat of dust* - “қабати ранг”, маънои асосии калимаи *coat* - “пиджак, либоси рӯйпӯш, палто” мебошад [4, 128].

Як гурӯҳ олимони чунин мешуморанд, ки ҳангоми тарҷума кардан ё муқоиса намудани чунин ҷуфти калимаҳо дар хусуси ҷустуҷӯ намудани воситаҳои образноки забонӣ набояд андеша кард.

Ба назари мо, истифодаи мафҳуми “умумизабонӣ” наҷандон ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро истиора ба нутқ низ таалуқ дошта метавонад ва яке аз сифатҳои нутқро дар ин ё он услуби функционалӣ ташкил медиҳад. Илова бар ин, ҳамчун далелҳои забонӣ онҳо дар услубҳои инфиродии нависандагони мухталиф истифода бурда мешаванд.

Ба тарҷумонҳо то як дараҷаи муайян муродифҳои серистифода дар ду забон шинос мебошанд: *the mask of his face* - “ниқоби чехраи ӯ”, *a shadow of a smile* - “сояи табассум”, ки онҳоро дар ашъори аксар нависандагон ва шоирон мушоҳида кардан мумкин аст. Чунин истиораҳо аз ҷониби И.А. Крылова умумиуслубӣ арзёбӣ мегарданд. “Аз як тараф, дар зерини мафҳум хусусияти забонӣ - услуби функционалӣ ифода ёфтааст, аз тарафи дигар, дар он хусусияти нутқӣ – услуби инфиродӣ ҳувайдо мебошад”. Метавон қайд кард, ки ин увон ҳамчун пайваस्तкунандаи ду услуб, яъне услуби забонӣ ва нутқӣ хизмат мекунад. Мо бошем, зеро мафҳуми истиораҳои умумиуслубӣ он истиораҳоро дар назар дорем, ки дар луғатномаҳо бо аломати *fig* (*transl. fig*) ишора карда мешаванд [4, 130].

Албатта, онҳо истиораҳои мебошанд, ки мувофиқи қонуну қоидаҳо ба забон қабул карда шудаанд.

Истиораҳои инфиродӣ-услубӣ ба далели забон мубаддал нагардиданд. Онҳо ба далелҳои нутқӣ мансубият доранд ва онҳоро дар услубҳои инфиродии ин ё он нависанда ё тарҷумон мушоҳида кардан мумкин аст. Мо мафҳуми инфиродӣ-услубӣ ё фақат инфиродиро ба он истиораҳои мансуб медорем, ки онҳо ҳамчун ҳолати истифодаи маҷозӣ ба системаи лексикӣ забон ворид нагардиданд ва дар луғатномаҳо ё муҳовараҳо дарҷ нагардиданд, онҳоро ба истиораҳои окказионализм рабт медиҳанд.

Маънои окказионалӣ – ин чунин маъно мебошад, ки дар матни додашуда ба калима замирида, маънои муқаррарӣ, умумикабулгардидаи калимаро ифода наменамояд. Мо дар раванди таҳқиқот ба чунин ҳулоса омадем, ки ин таснифот шартӣ буда, дар ҳақиқат, ба талаботҳои мавҷуда пурра ҷавобгӯ буда наметавонад.

Ин таснифот намоишӣ буда, ҳамчун асос аз ҷониби як қатор забоншиносон мавриди омӯзиш ва истифода қарор дода шудааст.

Мо дар таҳқиқотамон аз мафҳуми истиораи бадеӣ истифода менамоем ва ҷонибдори ақидаи Г.Н. Склярёвская [5, 151] мебошем, ки қайд кардааст, ки андозаи маънои ин мафҳум хеле васеъ аст ва он хусусиятҳоро дар бар мегирад, ки хоси мафҳумҳои дигар мебошанд ва ба сифатҳои бадеӣ, на ба сифатҳои забонӣ мансуб мебошад.

Адабиёт:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. - М.: Гос. Учпедиз мин. просв. РСФСР, 1997. – 295 с.
2. Бельский А.А. Зарубежная драматургия: сборник статей / А.А. Бельский. - Пермь: Пермский гос. универ. им. А.М. Горького. 1989. – С. 5-27
3. Калинин А.В. Стилистические очерки. М.: Изд-во МГУ. 1979. – 195 с.
4. Крылова И.А. О семантической природе метафор: Ученые записки - Горький: Из-во Горьковского Университета, вып.76,; 1976. – 130 с.
5. Склярёвская Г.Н. Метафора в системе языка. – СПб: Наука, 1993. – 151 с.
6. Томашевский Б.В. Стилистика. Учеб. пособ. - 2-е изд., испр. и доп. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 288 с.
7. Языкова Ю.С. Анализ метафор стиля повести М. Горького “В людях”. Уч. зап. Дальневосточного универ., вып.5., 1962. – 127 с.

Калидвожаҳо: *истиора, хусусият, муосир, идрок, забонишиносӣ, забони англисӣ*

Аннотация

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТА И КЛАССИФИКАЦИИ
МЕТАФОР В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Эта статья посвящена проблемам концепции и классификации метафор, которые исследователи и лингвисты изучают с древних времен. Современные лингвисты делят метафоры на две основные группы: лингвистические метафоры и литературные метафоры. Лингвистические механизмы использования переносного значения метафоры также широко используются в художественной литературе и детективе.

Ключевые слова: *метафора, функции, особенность, восприятие, лингвистика, английский язык*

Annotation

THE PROBLEM OF CONCEPT AND
CLASSIFICATION OF METAPHORS IN MODERN ENGLISH LINGUISTICS

This article is about the problems of concept and classification of metaphors, which scholars and linguists have been studying since ancient times. Modern linguists divide metaphors into two main groups: linguistic metaphors and literary metaphors. Linguistic mechanisms for use of figurative meaning of metaphor are also widely used in fiction and detective story.

Keywords: *metaphor, feature, morden, perception, linguistics, English.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Зайнулло, магистранти кафедраи забони англисӣ ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: +992 550059292

Рохбари илмӣ: Ҷоматов С.

Сведения об авторе: Файзуллозода Зайнулло, магистрант кафедры английского языка имени С. Айни, тел.: +992 550059292

About the author: Faizullozoda Zainullo, the English languages named after S. Ayny, tel.: +992 550059292

ХУСУСИЯТҲОИ ФОНДИ ЛУҒАВИИ ФРАЗЕОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Фразеология ҳамчун як соҳаи мустақили илми забоншиносӣ диққати бисёр муҳакқиқонро ба худ ҷалб мекунад. Ин зоҳиран бо он шарҳ дода мешавад, ки бисёр масъалаҳои марбут ба воҳидҳои муҳими забон, омезиши луғавию маъноии калимаҳо ва дигар падидаҳои мураккаби забон бо омӯзиши он алоқаманданд. Барои муайян, омӯхтан ва тавсифи таркиби фразеологии забон таҳқиқоти зиёде гузаронида шудааст, аммо бисёре аз масъалаҳои фразеология ҳанӯз ҳалношуда, баҳсбарангезанд ва омӯзиши иловагиро талаб мекунанд, аз ин рӯ, фразеология ҳамчун фанни забоншиносӣ ҳанӯз дар марҳилаи «рушди пинҳонӣ». Он барои бисёр забоншиносон таваҷҷӯҳ дорад, ки дар тадқиқоти онҳо анъана ва хусусиятҳои хоси аллакай муқарраршударо пайдо мекунад. Дар айни замон, омӯзиши муқоисавии фраземаҳо оид ба маводи забонҳои сохторҳои гуногун аз густариши шадидаи робитаҳои байналмилалӣ, рушди амики ҳар як забон, зарурати баланд бардоштани сифати таълими забонҳои хориҷӣ ба миён омадааст. ва махсусан малакаҳои тарҷумонӣ.

Асосҳои назариявии фраземаҳои мувофиқ бо забонҳои сохти гуногун аз панҷ бахш иборат аст. Дар бораи таносуби мафҳумҳои воҳиди фразеологӣ фразема ва ибора дар забоншиносӣ нуктаҳои гуногунро оид ба табиати фразеологизм дар адабиёти муосири забоншиносӣ таҳқиқ мекунад. Инро бо ихтилофоте, ки ҳам дар забоншиносии хусусӣ ва ҳам дар забоншиносии умумӣ мавҷуданд, доварӣ кардан мумкин аст. Бо дарназардошти мафҳуми воҳиди фразеологӣ, мо бо нуктаҳои гуногун шинос шудем. Аз ҷумла, П.А.Лекант изҳор дошт, ки «фразеологизм (воҳиди фразеологӣ) як воҳиди мураккаби байнисоҳавӣ мебошад, ки дар шакл ва маънои он воҳидҳои сатҳҳои мухталиф: фонетикӣ, ҳосилшаванда, луғавӣ, семантикӣ ва грамматикӣ ҳамбастагӣ доранд» [7, 61]. Ба ақидаи А.В.Кунин, воҳидҳои фразеологӣ таркиби устувори лексемаҳо мебошанд, ки маънои пурра ғе қисман таҷдиди назар шудаанд [6, 14]. Аммо андешаҳои дигари забоншиносон дар бораи моҳияти воҳидҳои мавриди баррасӣ мавҷуданд. Ҳамаи тезисҳоро ҷамъбаст намуда, бояд таъкид кард, ки воҳиди фразеологӣ воҳиди асосии системаи фразеологии муосир мебошад, он мураккаб, гуногунҷабҳа, аз миқдори умумии калимаҳо ва ҳатто ибораҳои бештар ҷудо кардан душвор аст ва аз ин рӯ муайян кардан душвор аст.

Бо дарназардошти мафҳуми «воҳиди фразеологӣ» ба ҳулосае омадем, ки дар адабиёти муосири лингвистӣ таърифи ягонаи он вучуд надорад. Ба андешаи мо, таърифҳои равшантарро Т.И. Вендин ва В.М. Мокиенко. Ҳамин тавр, масалан, Т.И. Вендина чунин мешуморад, ки «фразеологизм (ғе гардиши фразеологӣ) воҳиди луғавии тақсимнашаванда, тақроршавандаи забон мебошад, ки аз ду ва ғе зиёда ҷузъҳои стресс иборат буда, аз ҷиҳати таркиб, сохтор ва ҷудонашавандаи маънои худ устувор аст» [5, 143]. В.М. Мокиенко менависад: «Мо воҳиди фразеологиро ҳамчун таркиби нисбатан устувор, таҷдидшаванда, экспрессивии лексемаҳо мефаҳмем, ки (чун қоида) маънои ҷудонашаванда доранд» [9, 5]. Мо боварӣ дорем, ки маҳз ҳамин таърифҳо маънои ин истилохро пурра инъикос мекунанд.

Бисёре аз олимони кӯшиш карданд, ки ба савол дар бораи ҷӣ будани «ибора» посух ғуянд. Аз ҷумла, В.В.Виноградов чунин мешуморад, ки «ибора» мафҳуми умумии ҳамроҳшавии фразеологӣ ва ваҳдатҳои фразеологист ва барои ӯ яқум ибораҳои дорои маънои ғайримунтазир ва дуввум - бо маънои барангехта мешаванд. П.А. Лекант ва Е.И. Диброва инчунин мафҳуми «идиома» -ро барои таъини умумии мафҳумҳои ҳамроҳшавӣ ва ваҳдатҳои фразеологӣ истифода мебаранд. Барои кашидани ҳатти байни мафҳумҳои «воҳиди фразеологӣ» ва «фразема» мо ба бисёр маъхазҳо рӯ овардем ва дар натиҷа ба чунин ҳулоса омадем, ки 6 «воҳиди фразеологӣ» ғе воҳиди фразеологӣ маҷмӯи устувор, таҷдидшаванда, ифодаи лексемаҳо мебошад, ки дорои маънои том, ва фразема маҷмӯи калимаҳо бо маънои том ва маҷозист, ки мустақиман аз ҷамъи маънои ҷузъҳои луғавии он пайравӣ намекунад.

Дар асоси ин, мо ғуфта метавонем, ки онҳо муродиф ба назар мерасанд, аммо фразема, ба андешаи мо, бештар ба контекст рабт дорад. Фразеологизмҳо аз контекст на ҳамеша ҳислатҳои ҳудро ба таври возеҳ ошкор мекунанд. Фразема воҳиди контексти доимист, ки дар он ҳадди ақали нишондиҳанда барои амалӣ кардани маънои додашудаи калимаи аз ҷиҳати маъноӣ ягона

калимаи имконпазир аст, на тағирёбанда, яъне. доимӣ, масалан, чойи гӯштӣ - пиёбаи гӯшти тунд, чойи гов ба маънои «шӯрбои гӯшти қавӣ»; муӣ худ бофтан - абру чин кардан, қавок андохтан, абру кашидан ба маънои «абру»; шабнами сиёҳ - хунукии қаҳратун [lit. шабнами сиёҳ] ба маънои «сардҳои бе барф» ва ғ. Ҷузъи дуввум дар ин таркибҳо ҳадди акали нишондиҳанда барои яқум аст. Бояд қайд кард, ки ҳамчоякунии ягона дар бисёр фраземаҳо ниҳоят ноустувор аст ва онҳо ба осонӣ ба таркиби калимаҳои тағирёбанда табдил меёбанд. Дар «Фарҳанги Бузурги Оксфорд» микдори зиёди намунаҳои ҳамчоякунии ибтидоии калимаҳо ва сипас парокандагии ин ҳамчоякунии сингул мавҷуданд, ки дар натиҷа калима маънои озод пайдо мекунад. Н.Н. Амосова чунин мешуморад, ки фраземаҳо қисми моеътарини фонди фразеологиро ташкил медиҳанд, ки тавсеаи мутобикат устувории заминаи таркибии онҳоро вайрон мекунад ва ба ин васила онҳоро аз доираи фразеология берун мебарорад [2, 43]. Бояд қайд кард, ки мо дар навбати худ нуктаи назари Н.Н. Амосоваро мубодила мекунем ва истилоҳи «фразема» -ро асоси таҳқиқоти худ мегирем. Пас, фразема - аз калимаи юнонии «фразас» - ифода ё гардиши сухан, «эма» - воҳиди забон.

Фразема ин таркиби устуворест, ки иборат аз ду ва ё зиёда ҷузъҳо бо маънои маҷозӣ мебошад, ки аз маънои ҷузъҳои алоҳида гирифта нашудааст ва он дар гуфтор дар шакли тайёр такрор мешавад, яъне маънои ҷудонашаванда надорад. Баъзан дар таркибҳои фраземаҳо тағирёбанда ба назар мерасад, ки аз ин сабаб онҳоро комилан идиоматикӣ номидан мумкин нест. Фасли дуввуми «Ба масъалаи пайдоиши фраземаҳо дар забонҳои муқоисашуда ва истифодаи онҳо дар гуфтор» сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологиро дар забонҳои муносири тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ таҳқиқ мекунад. Аз рӯи пайдоиш воҳидҳои фразеологии забонҳои дар боло номбаршударо ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

1. фраземаҳои аслий (дар ҳолати мо англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ);
2. фраземаҳои қарзӣ (аз забонҳои дигар);

Пайдоиши аксар ибораҳои англисии модарӣ номаълум боқӣ мондааст. Ин махсусан ба зарбулмасалҳо дахл дорад. Дар маҷмӯъ, фраземаҳо дар забони англисӣ, инчунин дар забонҳои дигар, эҷоди халқ, зуҳури хирадмандӣ ва ғаризаи забонии онҳост. Бисёр воҳидҳои фразеологӣ анъанаҳо, урфу одатҳо ва эътиқоди мардуми англис, воқеиятҳои гуногун, далелҳои таърихи англисиро инъикос мекунанд. Бисёр фраземаҳо аз нутқи касбӣ реша мегиранд. Бознигарии таркиби калимаҳои тағирёбанда манбаи муҳими фраземаҳо мебошад. Бисёр воҳидҳои фразеологии англисӣ падидаҳои пайдоиши адабӣ мебошанд. Ҷойи аввалро аз маъхазҳои адабӣ аз рӯи теъдоди ибораҳои ба забони тоҷикӣ воридшуда китоби муқаддаси Куръон ва дар забонҳои англисӣ ва русӣ Китоби Муқаддас, дуввумро асарҳои шоирону нависандагон ишғол мекунанд.

Манбаҳои фраземаҳо инчунин ашъори бачагона, афсонаҳо, пародияҳои адабӣ ва ғайра мебошанд. Дар бораи фраземаҳои англисӣ сухан ронда, мо гуфта метавонем, ки фраземаҳо дар забони англисӣ, дар аксар ҳолат, ибораҳои аслии англисӣ мебошанд, ки муаллифонашон номаълуманд. Намунаҳои чунин ибораҳои маъмуле, ки халқ сохтаанд, инҳоянд: *lay down the law* - “ба замин гузоштан, рад кардани қонун” ба маънои. «Катбиян сухан гӯед», «танкид кунед». Фраземаҳое ҳастанд, ки анъана ва урфу одатҳои мардуми англисро инъикос мекунанд. Бисёр фраземаҳои англисӣ бо воқеият алоқаманданд. Инҳо фраземаҳои зеринро дар бар мегиранд: - *beat the air* (*ё ку the wind*) - “ба маънои аслий ҳаворо зада” дар арзиши. «Беҳуда кӯшиш кардан, энергияро беҳуда харч кардан», «аз ҳолӣ ба ҳолӣ рехтан», «обро дар миномёт зарб задан» (ин ибора аз одатҳои асримиёнагӣ ҳамчун аломати пирӯзӣ силоҳ задан аст, вақте ки душман барои ҳалли баҳс бо силоҳ ба суди шараф ҳозир нашаванд); - *baker's dozen* - “даҳҳо нонпаз” ба маънои. (тибқи одати қадимаи англисӣ, савдогарони нон аз нонпазҳо ба ҷои дувоздаҳ нон мегурифтанд ва сенздаҳум аз ҳисоби даромади тоҷирон мегузарад). - *an aunt Sally* - ҳолаи Салли (номи бозии халқӣ, ки иборат аз кӯфтани қубури гилин аз даҳони сари зани ҷӯбин бо муши паррон аз масофаи муайян иборат аст); 1) «мавзӯи ҳамла ё таҳқир»; 2) «далели бардурӯге, ки баъдтар рад карда мешавад»; - *blue stocking* - занакӣ мардтабиат (мардфеъл) ҷӯроби кабуд] безътиной, хорӣ. «Чулки кабуд» (Адмирал Голландия Босковен яке аз салонҳои адабии миёнаи асри 18-ро дар Лондон ҳамчун маҷмӯаи ҷӯробҳои кабуд ҳангоми дар Англия буданаш номид, зеро дар ин салон бо ҷӯробҳои кабуд олим Бенҷамин Имло пайдо шуд). Шумораи зиёди иқтибос бо забони тоҷикӣ аз забонҳои русӣ, ўзбекӣ ва арабӣ ворид шудаанд, масалан; Русҳо: «Худо ниғаҳ дорад», «даст боло кунед», «ташаббуси аввал», «солона тамом мешавад» (ё ки «гадойбой аз ҷӯб»); ўзбекские: «усто

кӯрмаган», «ман улай», «кӯша каримиш», «қулинг ўргилсин», «биларману киларман»; арабские: «аллофу наддоф», «ё ҳу ё манҳу», «лоҳавла ва лоқуввата» ва ғ.

Бояд қайд кард, ки шумораи зиёди воҳидҳои фразеологичеки англисӣ бо мифология, таърих ва адабиёти қадим алоқаманданд. Бисёре аз ин воҳидҳои фразеологичеки хусусияти байналмилалӣ доранд, зеро дар як қатор забонҳо мавҷуданд. Дар байни ин ибораҳо, метавон қайд кард, масалан, ба монанди: *Achilles' heel (or the heel Achilles)* - *ҷои ягонаи камбӯӣ*; *-the apple of discord* – *туҳми низоъ*; *- Augean stable (s)*- *ҷои ифлос*; *- the golden age* – *асри тиллоӣ*; (ин ибораро шоири юнонӣ Ҳесиод бори аввал дар шеъри «Қорҳо ва рӯзҳо» ҳангоми тасвири асри Сатурн, вақте ки одамон мисли ҳудоҳо, бидуни ташвиш, ҷанҷол, ҷанг ва меҳнати маҷбурӣ дучор меоянд) дучор меояд. Ғайр аз ин, дар боби сеюми «Фразема ҳамчун яке аз навъҳои маъноии воҳидҳои фразеологичеки дар забонҳои мавриди баррасӣ», фразема ҳамчун яке аз навъҳои семантикии воҳидҳои фразеологичеки дар забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ тафсир карда мешавад. Тавре ки шумо медонед, хусусиятҳои маъмултарини фраземаҳо устувории забонӣ, бутунии маъноӣ ва расмияти ҷудогона мебошанд. Омили ҳалқунандаи ислоҳи фразема дар забон тасвири он мебошад, ки ба яке аз тамоюлҳои инкишофи забон - тамоюли экспрессия мувофиқат мекунад.

Хулоса, фразема ташаккули устувор аст. Устувории фразема ба навъҳои мухталифи инварианти он асос ёфтааст, яъне. тағирнопазирии унсурҳои муайян бо тамоми тағиротҳои танзимӣ. Дар ҷараёни таҳлили хусусиятҳои фраземаҳо дар забони тоҷикӣ маълум шуд, ки фразема, ки ҳамчун як ҷузъи фразеологизм ва интизоми забоншиносӣ нисбатан ба қарибӣ ташаккул ёфта буд, ҳоло тавачҷӯхи олимони тоҷик, аз қабилҳои Ҳ.Маҷидовро бештар ба худ ҷалб мекунад, А.Мирзоев, Б.Қамолиддинов ва дигарон.

Адабиёт:

1. Абаева, М.К. Фразеологизмы со значением интеллектуальной деятельности с позиции когнитивной теории: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20/ М.К. Абаева. – Алматы, 2008. – 28 с.
2. Абдуллозода, Р. Зарбулмасалу мақолаҳо дар асарҳои Садриддин Айний / Р. Абдуллозода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 102 с.
3. Адмони, В. Г. Основы теории грамматики / В.Г. Адмони. - М.-Л.: Наука, 2004. – 104 с.
4. Азимова, М. Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 28 с.
5. Азимова, А М. Воҳидҳои фразеологичеки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ-типологӣ / М. Азимова. – Ҳучанд, 2014. – 179 с.
6. Алексеенко, М.А., Белоусова Т.П., Литвинникова О.И. Словарь от фразеологической лексики современного русского языка / М. А. Алексеенко. - М.: Азбуковник, 2003. – 395 с.
7. Маҷидов, Х.М Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. Автореф. дисс.докт. филол. наук. / Х.М. Маҷидов. – Душанбе, 1995. – 48 с.

Қалидвожаҳо: *Воҳидҳои забонӣ, фразеология, қалима, забон, лексикология, грамматика, фонетика, морфология, синтаксис, ибора, ҷумла, таҳлили фразеологӣ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОГО ФОНДА ФРАЗЕОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Типичный фразеологизм уподобляется целому слову, причем отношения между его частями являются фразеологическими, поэтому он имеет значительную семантическую целостность и включается в речь как единое целое. При этом важно подчеркнуть, что его части в основном связаны друг с другом как компоненты составного слова, и в целом фразеологизмы похожи на слово как лексему, а не на отдельные словоформы, фразеологизмы, которые грамматически изменчивы. Грамматически модифицируются только в одном из его компонентов, хотя оба компонента фразеологизмов грамматически (многогранны).

Ключевые слова: *языковые единицы, словесная фразеология, язык, лексикология, грамматика, фонетика, морфология, синтаксис, фраза, фразеологический анализ.*

Annotation

**FEATURES OF THE LEXICAL FUND OF
PHRASEOLOGY OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

A typical phraseological unit is likened to a whole word, and the relations between its parts are phraseological, therefore it has significant semantic integrity and is included in speech as a whole. It is important to emphasize that its parts are mainly related to each other as components of a compound word, and in general, phraseological units are similar to a word as a lexeme, and not to separate word forms, phraseological units that are grammatically changeable. They are grammatically modified only in one of its components, although both components of phraseological units are grammatically (multifaceted).

Keywords: *linguistic units, verbal phraseology, language, lexicology, grammar, phonetics, morphology, syntax, phrase, phraseological analysis.*

Маълумот оид ба муалиф: Тоирова Махлиё, магистранти соли якуми факултети забони англисӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел.: 908555098

Рохбари илмӣ: Каримова Д.

Сведения об автор: Тоирова Махлиё, магистрантка первого курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, тел: 908555098

Научный руководитель: Каримова Д.

About the author: Toirova Mahliyo, first year master of the English language faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: 908555098

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С.ПУШКИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В настоящее время проблема перевода в литературоведении является актуальной темой. Важным фактором общественной формы является взаимодействия народов и культур. Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте. При рассмотрении таджикско-русских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений.

В России встречаются различные поэты, которые имеют огромное количество писателей и поэтов мирового масштаба. К этим поэтам и писателям, классикам мирового масштаба являются А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Н.В. Гоголь, И.С. Тургенев, И.А. Крылов, Н.А. Некрасов, Л.Н. Толстой, А.П. Чехов, А.М. Горький и другие.

Различные проблемы современной жизни, которые встречаются в творчестве русского поэта, которые являются нравственное воспитание молодого поколения, любовь к Родине и другие проблемы встречаются в творчестве русского поэта XIX века И.С. Пушкина. Особое место занимает богатый материал, который представлен в XX веке в творчестве этого писателя.

Еще в 1911 году один из основателей новой таджикской школы Абдулқодир Шақурии Самарканди под названием «Чомеъ-ул-хикоът» создал книгу, где кроме воспитательные рассказы из классической таджикской литературы, он опубликовал несколько Пушкина.

В настоящее время исследование таджикско-русских литературных связей значительно возрос по отношению к драним проблемам литературы. Взаимодействие литературы между Республикой Таджикистан и Российской Федерации, которые развивались в конце XX века.

Он писал: «Эзоп не годится для нашего времени. Сейчас несложно придумать сюжет для басни, да и, к слову сказать, нет необходимости придумывать его: берите готовый: главное – уметь рассказать его, уметь использовать его»: «Когда однажды, пишет он,–кто-то сказал: медведь в баснях Крылова – это русский медведь, курица – это русская курица», – где в этих словах мы встречаем сатирическое отношение к русскому народу. Но в баснях русского поэта Крылова встречаются различные животные, которые характеризуют различные черты характера людей. Он высмеивает буржуазное общество, где в образе волки, лисицы львы показывает реальные людей богатых людей.

«Сила Пушкина – в их реализме- писал русский критик В.Г. Белинский,- какое бы явление, какой бы персонаж ни возьми, он, используя в качестве фона современную ему действительность, раскрывает характерными штрихами их качества и признаки, не отделяя их от социального содержания».

Этот жанр литературы встречаются и в таджикской литературе в творчестве известного таджикского поэта Убайди Зокони, который писал очень много басен различного характера.

Очень много стихов русского поэта Пушкина – в 1944 году перевел на таджикский язык и распространил среди таджиков таджикские поэты и переводчики А. Дехоти, М. Миршакар, К. Улуг-заде- Благовешченская. Ознакомившись еще в ту пору с русской классикой, они перевели на таджикский язык очень много произведений из русской литературы. Нравственные поэмы Пушкина А, в частности такие произведения, которые показывают различные проблемы реальной жизни были знакомы в Республике Таджикистан.

Таджикские поэты А. Дехоти, А. Умари, Ҳикмат Раҳмат создали произведения о пушкина. Так, Л. Ҳайдаршоҳ в газете «Тоҷикистони Савети (1983, 27 февраля) опубликовал свои стихотворения «Дар назди ҳайкал», которое посвященное Пушкину А.С.

Традиция творчества Пушкина можно встречать в творчестве таджикских поэтов, которые писали басни и показали в своих произведениях различные проблемы реальной жизни.

Он писал: «глубоко современная в обстановке все расширяющихся культурных связей между народами мира, в новых условиях острой идеологической борьбы— проблема изучения взаимосвязей и взаимодействия литератур определилась как одно из важнейших направлений современной филологической науки» [1, 285].

Литературные связи в настоящее время продолжается в творчестве ряда таджикских поэтов, которые пишут различные темы современной жизни. Известный таджикский критик А. Сайфуллоев писал: «появившиеся в таджикском литературоведении специальные работы, посвященные проблеме взаимосвязи литератур, воздействия одной литературы на другую, лишь первые шаги нашего литературоведения. Воздействие русской классической и современной литературы на таджикских писателей, их учеба у русских классиков, процесс творческого освоения опыта русской литературы не нашли пока еще своего конкретного и глубокого освещения» [2, 56].

Таджикский поэт и переводчик Мирзо Турсунзаде писал: «С наибольшей страстью и любовью я переводил нравственные романы русского писателя. Работа эта духовно обогатил меня и сделал серьезной школой мастерства» [3, 54].

Следует сказать, что один из таджикских переводчиков сказал, что очень многое он учился в этого писателя.

Хикмат Рахмат отмечал: «Благодаря чтению и изучению, особенно переводу его на таджикский язык наши поэты постигли секреты мастерства русского писателя.» [4, 67].

Таджикский поэт и переводчик А. Дехоти является поэтом лирического направления, который избрал для перевода нравственные романы русского писателя. Надо отметить, что на литературное творчество этого поэта повлияло творчество этого писателя.

На самом деле это не совсем так: еще в конце XIX века имя было известно в Таджикистане.

Одним из источников сведений о поэте и его творчестве была литература тюркских народностей, в частности узбекская, азербайджанская и татарская. Известно, что переводы произведений русского писателя на татарский язык появились еще во второй половине XIX века. Но в большинстве случаев они представляют собой, своеобразные переделки, приспособленные к новым условиям.

Проблема перевода и взаимосвязи национальных литератур представляет собой сложное и многообразное, системное целое, которое можно исследовать с различных точек зрения.

Следует обратить внимание на специально мировоззренческих аспектах данной проблемы. В контексте взаимосвязи национальных литератур с разнонаправленностью духовных, ценностно-этических и конфессиональных идеалов возникает множество проблем, без решения которых невозможно до конца разобраться в сущности взаимосвязи литератур, глубинных механизмах взаимовлияния и взаимообогащения двух культур. Мы здесь анализируем два перевода одной великого русского писателя Александра Сергеевича Пушкина на таджикский язык. Этот роман перевели известный таджикский поэт Абдусалом Дехоти и современный таджикский поэт Хикмат Рахмат.

Литература:

1. Абдулхаев Дж. Л. Толстой Коммунист Таджикистана. 1960 24 нояб – С. 3.
2. Айни С. Тахзиб-ус-сибён: учеб пособие для новометодной школы С. Айни. – Душанбе, 1994 – 62 с.
3. Аташбараб Хамидреза Русская литература в Иране: цикл «Персидские мотивы» С. А. Есенина: автореф дис канд филол наук: 10.01.03 Хамидреза Аташбараб М 2010 – 24 с.
4. Ахрори Х. Сӯхбат аз санъати тарҷумаи Х. Ахрори Душанбе: Ирфон 1984. С. 165-166.

Калидвожҳо: *тарҷума, бадеӣ, асли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, эҷодкорӣ, асарҳо, китоб, фарҳанг, замон.*

Аннотация

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С.ПУШКИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье автор анализирует проблемы передачи содержания оригинала текста при переводе художественного произведения. Автор статьи на основе большого материала показывает проблемы передачи содержания оригинала текста при переводе художественного произведения. Проблема перевода художественного текста занимает особое место в современной литературе.

Ключевые слова: *перевод, художественный, оригинал, содержание, текст, творчество, творчество, произведений, книга, культура, период.*

Annotation

**THE PROBLEM OF TRANSFERING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN
TRANSLATING AN ARTISTIC WORK**

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature.

Keywords: *translation, artistic, original, content, text, creativity, creativity, art, book, culture, time.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Садурдинов Давлатхоча Мухриддинович, магистранти соли якуми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 900771530

Рохбари илмӣ: Валиев Н. У.

Сведение об авторе: Садурдинов Давлатходжа Мухриддинович, магистрант первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им С.Айни. Телефон: 900771530

Научный руководитель: Валиев Н.У.

About the author Sadurdinov Davlatchoja Muhridinovich master student of the first year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S. Aini. Телефон: 900 77 15 30

Scientific adviser: Valiev N.U.

Назирова Маҳмадраҳим,
магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик

КАЛИМА ВА ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА СОҲАИ ИЧТИМОЙ-СИЁСӢ ДАР “САФАРНОМА”-И НОСИРИ ХУСРАВ

Калимаҳои марбут ба иҷтимоӣ ва сиёсат қабатҳои бисёр муҳими забон ба шумор мераванд. Бо таваҷҷуҳ ба ин, ки забон ҳодисаи иҷтимоӣ аст ва одамон ба масоили мазкур ҳоҳноҳӣ рӯ ба рӯ мешаванд, тавлиди ин гуна калимаҳо аз решаҳои дурӣ таърихӣ об меҳӯрад. Ин аст, ки дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав ин гуна вожаҳо мушоҳида кардан мумкин аст, ки номи мансабҳо ва муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсии замонаро ифода мекунанд, ки аз рӯйи сохтор метавон ба гурӯҳҳои морфологии зерин ҷудо намуд:

Калимаҳои содда: малик, ҳоким, раис, боч, вазир, султон, обид, ушр (андоз), хон, подшоҳ, амир, хироч, камарбанд, хилъат, чома, ва ғайра.

Калимаҳои сохта: ушрӣ, сипоҳӣ, бузургон, дабирон, меҳтар, астарон, мучовирон, устодон, бочгоҳ, шоҳон, туркон. Воситаҳои ифодаи категорияҳои грамматикӣ, ки дар ин калимаҳо дида мешаванд, ба назари мо боис шудааст, ки мансубияти вожаҳо ба вазифаҳои иҷтимоӣ ва мансубияти кавмӣ одамон таъмин намоянд ва ғайра.

Калимаҳои мураккаб: сарҳанг, маликзода, пардадор, подшоҳзода, сипаҳсолор, соҳибусситр, қозиюлқузот ва ғайра. Роҳҳои сохташавии ин калимаҳо якранг нест. Калимаи **сарҳанг** дар қолаби калимаҳои мураккаби тобеъ, ки ҷузъи аввалашон асосӣ аст, сохта шудааст. Ин гуна калимаҳо, асосан, аз афтидани изофат ба вучуд меояд ва онро дар забоншиносӣ факки изофат меноманд. Ин аст, ки вожаи **сарҳанг** аз ибораи изофии **сари ханг** дар натиҷаи фуругузор шудани банди изофӣ ва ба як вожа мубаддал шудани он тавлид шудааст. Вожаҳои маликзода, подшоҳзода, пардадор ва сипаҳсолор дар қолаби калимаҳои мураккаби тобеъ, ки ҷузъи дуумашон асосӣ аст, ба вучуд омадаанд. Агар онҳо ба ибора баргардонем масъала равшан мегардад: зодаи малик, зодаи подшоҳ, дорандаи парда ва солори сипаҳ.

Ибора-истилоҳ: арзоқи лашкар, раиси шаҳр ва ғайра.

Ба калимаҳои мазкур аз диди имрӯз назар кунем, маълум мегардад, ки ҳамаи онҳо имрӯз дар истеъмоли умум нестанд. Аз ҷумла, вожаҳои *пардадор*, *бочгоҳ*, *ушр* (андоз), *хоқон*, *хон*, *қозӣ*, *салотин*, *каттомиён* дар ҳолатҳои алоҳида чун калимаҳои таърихӣ истифода мешаванд.

Дар забони адабии имрӯза ҳам аксари ин калимаҳо истифода мешаванд. Онҳо хусусиятҳои гуногуни семантикӣ зоҳир менамоянд. Аз ҷумла, вожаҳои *султон*, *малик*, *ҳоким*, *амир* наздикмаъноянд ва дар баъзе мавридҳо ҳамдигарро иваз карда метавонанд. Ба андешаи муҳаққиқ Ҷошилов Д. “Калимаҳои *султон*, *малик*, *ҳоким*, *амир* муродифанд, аммо дар асар ҳар яке аз ин вожаҳо мавқеи истеъмолии худро дорад. Нависанда, агар калимаи *султон*-ро нисбат ба ҳукмравои шаҳри Миср, Лаҳсо ва Рум истеъмол карда бошад, вожаи *амир*-ро нисбат ба ҳокими мамлакати Араб, Хуросон ва шаҳрҳои алоҳидаи Адан, Табас, Макка, Басра, Гелақӣ истеъмол менамояд (амири Араб, амири Хуросон, амири Адан, амири Табас, амири Гелақӣ). [Ҷошилов, 2006, 42].

Мисолҳо дар ҷумла:

- «Ва андар ин қисм навоҳӣ бисёр аст ва ҳар ноҳияте *малике ва раисе* дорад ва он ҷо *султоне* ва *ҳокиме* мутлақ нест, қавме мардум бошанд ва худсар ва бештар дузд ва хунӣ ва харомӣ» [Сафарнома, 1970, 76].

- «Ҳечҳоким ва султон набошад ва ҳар ҷо *меҳтаре* ва раисе бошад ба сари худ» [Сафарнома, 1970, 85].

- «...ва шунидам, ки султони Рум касе фиристода буд ва аз султони Миср дархоста буд...» [Сафарнома, 1970, 42].

Калимаи *меҳтар* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (ФЗТ, 1969) бо се маъно: 1. калонтар, бузургтар. 2. одами бузург, олимақом, шарҳ. 3. саис, ниғаҳони чорпоён, махсусан аспон шарҳ ёфтааст. Дар ҷумлае, ки дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав омадааст, муродифи вожаи раис аст: «Ҳеч ҳоким ва султон набошад ва ҳар ҷо *меҳтаре* ва раисе бошад ба сари худ» [Сафарнома, 1970, 85], ки аз сермаъноии калимаи мазкур гувоҳӣ медиҳад. Дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ (1976) калимаи *меҳтар* дар баробари маънои *бузургтар* ба маънои “сардори қавме ё гурӯҳе” шарҳ ёфта, аз Низомии Ганҷавӣ мисол оварда мешавад, ки чунин аст:

В-он меҳтари меҳмоннавозаш,
Медошт ба сад ҳазор нозаш. [Л. М.]

Дар луғатномаи маккур маъноҳои “3. сурнайнавоз. 4. саис, ниғахбони аспон” [Айнӣ, 1976, 211] низ оварда мешавад, вале мутассифона барои маънои сурнайнавоз мисол оварда нашудааст.

Мисолҳои дар боло овардашуда гувоҳи онанд, ки калимаҳою ибораҳои *солор, лашкар, сарҳангон, сипоҳӣ, хон, салотин, вузаро, хулафо, дабирон, қозӣ, хоқон*, ки дар қолибҳои гуногуни морфологию синтаксис ба вучуд омадаанд, маҳз барои ифодаи мафҳумҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ҳамон давр ситифода мешуданд ва на танҳо дар эҷодиёти Носири Хусрав, балки дар осори назмию асрӣ ва лексикографии даврҳои гуногун ворид гардидаанд. Аммо қисме аз онҳо то имрӯз нарасидаанд ва архаистӣю таърихӣ шудаанд. Аз ин нуқтаи назар, аксарияти калимаҳои овардашуда вожаҳои умумихалқӣ даврҳои гуногуни забонамон ба шумор мераванд, ва аксарияти онҳо имрӯз ҳам истифода мешаванд. Ба андешаи муҳаккиқ Р.Ғаффоров «Нависандагон ҳақиқати зиндагиро бо калимаҳои умумихалқӣ тасвир менамоянд ва ҳар кадом ба қадри дониш, таҷриба ва маҳорати адабӣ аз бойгари забони милли, услубҳои гуногуни он калима ва таъбирҳои мувофиқ ва заруриро интихоб карда, дар ин роҳ услуби фардӣ худро зоҳир менамоянд» [Ғаффоров, 1977, 12]. Ин ҳолат дар забони Носири Хусрав низ мушоҳида мешавад, ки калимаҳои матраҳшуда гувоҳи ин маънӣ аст.

Қолибҳои калимасозии яке аз қабатҳои муҳими марбут ба ҳаёти сиёсӣю иҷтимоӣ вожаҳои марбут ба дину мазҳаб ҳам ачиб ба назар мерасанд, ки дар замони Носири Хусрав вожаҳои асосии ҷамъиятӣ ба шумор мерафтаанд. Дар «Сафарнома» калимаҳои зеринро дидан мумкин аст, ки бо қолибҳои гуногун сохта шудаанд: *муаззин, маъҳуд, зӯҳду вараъ, хумс, намоз, муоразии Қуръон, қуфр, осӣ, кофир, тавфиқ, ҷаҳаннам, дӯзахӣён, тавба, биҳишт, имон, дуо, шукр, табаррук, зоирон, қуништ, шаби меъроҷ, калисо, шиа, суннӣ, Ҳусайн бини Алӣ, Фотимаи Заҳро, Ҳокимибиамруллоҳ*, ва ғайра.

Аз ҷиҳати сохтор вожаҳои мазкурро чунин табақабандӣ кардан умим аст:

Калимаҳои содда: *муаззин, маъҳуд, хумс, рӯза, намоз, қуфр, осӣ, кофир, тавфиқ, ҷаҳаннам, тавба, биҳишт, имон, дуо, шукр, табаррук, қуништ, калисо, шиа, суннӣ, тарсо, бидавиён, зоирон, муътазила, қассисон, роҳибон, суқлобиён* ва ғ.

Калимаҳои сохта: *дӯзахӣён, бусайдӣ, тавофгоҳ* ва ғ.

Калимаҳои мураккаб: *пешво, Алмуиззиддиналлоҳ, ҳаҷаруласвад, Юнусаннабӣ, Мустансирибиаллоҳ, Алҳокимибиамруллоҳ* ва ғ.

Таркибу ибораҳо: *зӯҳду вараъ, муоразии Қуръон, шаби меъроҷ, зайди мазҳаб, имом масҷид, Узайраннабӣ алайҳиссалом, Шамъун алайҳиссалом, банни Исроил, Муҳаммади Мустафо алайҳиссалому вассалом, Амиралмӯъминин Алӣ бини Абӯтолиб* ва ғайра.

Мисолҳои дар матни “Сафарнома” мушоҳида мекунем:

- «... аз дари ҳарамии султон.. то сари фатҳи халиҷ бурдандӣ» [Сафарнома, 1970, 53];

- «Ва ҳар ки дар Макка бошад, чун овози ҳоҷӣён бишунавад донад, ки дари ҳарам кушуданд» [Сафарнома, 1970, 82];

- «...ҳаҷаруласвад ба дарозии як дасте ва ҷаҳор ангушт бошад ва ба арзи ҳашт ангушт бошад ва шаклаш мудаввар аст» [Сафарнома, 1970, 78]

- «... андар он ҷо хумҳо ниҳода бошад, ки ҳоҷӣён аз он ҷо об хӯранд» [3.3, 81];

Аксарияти калимаҳои динӣ дар ин ҷумлаҳо истифодашуда имрӯз ҳам истифода мешаванд. Ба мисли: *рӯза, намоз, ҳоҷӣ, ҳарам, ҳаҷаруласвад, тавоф, эҳром, амирулмӯъминин, ҳаҷ, пир, пешво, имон, пайғамбар, тарсо, шиа, калисо, тавба, ҷаҳаннам, дӯзах, осӣ, зӯҳд, муаззин ва иборати масҷиди ҷомеъ*. Дарачаи истифодаи ин вожаҳо баробар нест. Калимаҳои *рӯза, намоз, ҳоҷӣ, ҳаҷ, пир, пешво, имон, пайғамбар, тарсо, шиа, калисо, амирулмӯъминин, тавба, ҷаҳаннам, дӯзах, осӣ, зӯҳд, муаззин ва иборати масҷиди ҷомеъ* ҳамешава даристиеъмол буданд, ҳаттодар замони шӯравӣ. Аммо калимаҳои *ҳарам, ҳаҷаруласвад, тавоф, эҳром* дар давраи нави тараққиёти забонамон – замони истиқлол дубора зинда шуда, истифода мешаванд. Вожаҳои *маъҳуд, муҷовир, хумс, ҳуҷҷоч, вараъ (зӯҳд)* имрӯз дар истифодаи умум нестанд.

Ҳарчанд, дар матни “Сафарнома” калимаи *маъҳуд* динӣ ба назар мерасад, аммо мутабиқи шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) маънои «расмшуда, аҳду паймон кардашуда, ба аҳду паймони муайян ва муқаррар шуда» омада [ФЗТ, 1969, 667] дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ (1976) бо се маънои “1. кӯҳна, қадим. 2. аҳду

паймон кардашуда. 3. ишора кардашуда бо ишорати маълум байни ду касе ё чанд кас” тафсир меёбад.

Воҳиди луғавии *вараъ* вожаи содда буда, дар забон муродифи чуфтистеъмоли *зӯҳд* дорад. Устод С.Айнӣ онро “поқӣ, парҳезгорӣ” [Айнӣ, 1976, 61] шарҳ дода, зимни тафсири калимаи қобилӣ (навъи палав) шеърӣ Савдои Бухороиро истифода мекунад, ки дар он *зӯҳду* *вараъ* чун муродифи чуфтистеъмол истифода мегардад:

Маро ҳам ҳаст майли рӯзаву *зӯҳду* *вараъ*, аммо,

Чи созам қобилии чоштро умрест муътодам [Айнӣ, 1976, 518].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) арабию динӣ будани ин калима ишора шуда, шарҳу мисолҳои зерин оварда мешавад: **ВАРАЪ//ВАРЪ** *а. д.* парҳезгорӣ; тақводорӣ, порсой.

Бархост Камол аз *вараъу* гӯшанишинӣ,

То дид, ки майхона беҳ аз ҳар ду мақом аст. [Камолӣ Хуҷандӣ].

Буд марди солихе бо *зӯҳду* варъ,

Дошт вачҳи кути худ аз ҳадсу заръ. [Румӣ].

Воизо, нукта зи конуну *вараъ* камтар зан,

Ки мани ринд басте воқиф аз ин конунам. [Шоҳин].

Ҳамчунин, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) калимаи *муаззин* маънои “азонгӯӣ, даъваткунанда ба намоз”, *зӯҳд*, парҳезгорӣ, порсой ва аз лаззати дунёвӣ худро дур доништан”, *ҳарам* “ғирдоғирд ва ихотаи хонаи Каъба дар Макка”, *хутба* «қироъат кардани оят, ҳадису насихат дар намози ҷумъа ва идҳо, ваъз», *хумс* ба маънии «панҷаки даромад, ки мувофиқи конуни шариат одамони бой бояд ба қашшоқон диҳанд», *осӣ*, саркаш, исёнгар, балвогар ва итоъат накардан”, *эҳром* «пеш аз зиёрати Каъба ҳоҷиён либоси махсус дӯхта ва истеъмоли хушбӯйҳо, ислоҳи риш ва ғайраҳоро ба ҷо оварда, инчунин ҷодаре бар худ печидан дар вақти ҳаҷ, ки муқаддас шуморида шудааст», *тавба* ба маънии «бозгашт аз гуноҳ, пушаймонӣ», *тавфиқ* «чизеро ба чизе баробар кардан, ба истилоҳ мувофиқ гардонидани Худо асбобро мувофиқи хоҳиши банда, то он хоҳиши ӯ саранҷом ёбад», шарҳ ёфтааст [Ниг.: Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969], ки аксарият калимаҳои типии соддаи динӣ мебошанд.

Зимни баррасии хусусиятҳои лексикӣ “Сафарнома”-и Носири Хусрав муҳаққиқ Д.Ф. Фозилов доир ба ин қабати луғавӣ низ баҳс карда ба хулосаи маълум меояд, ки “Ҳаким Носири Хусрав калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми диниро, ки дар он давра унсури серистеъмоли забони насру назм ҳисоб меёфтанд, зимни тасвири ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии шаҳру мамулики гуногун ба қор бурдааст. Ба паҳноии забони дари порсӣ ворид намудани истилоҳоти забони Қуръонро Ҳаким Носири Хусрав яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани забон ҳисоб карда, ба воситаи онҳо арзишҳои муқаддаси исломиро тафсир намуда, ҳаёти мардуми мусулмони кишварҳои Арабу Аҷам тасвир мекунад. Бо сабабҳои маълум қисми асосии лексикаи ин гурӯҳро вожаҳои арабӣ ташкил додаанд. Нависанда дар «Сафарнома» аз хусуси дину оин ҳеҷ баҳсе намекунад ва баръакс, нисбат ба ҳамаи мазҳабҳо бо самимият ва дилсӯзона сухан меронад” [Фозилов, 2006, 58].

Ба ҳамин тариқ, вожаҳои марбут ба дину мазҳабро калимаҳои содда, сохта, мураккаб ва таркибу ибораҳо ташкил медиҳанд, ки дар тӯли беш аз ҳазор сол барои забони тоҷикӣ хизмат карда истодаанд.

Тавре ки дида мешавад, калимаҳои таҳлилшуда дар қолабҳои маъмули вожасозии забони тоҷикӣ сурат гирифта бошад ҳам, барои баёни матлаб танҳо калимаҳои соддаю сохта ва мураккаб кофӣ набудааст. Ин аст, ки Носири Хусрав аз ибора-истилоҳот низ ба таври фаровон истифода кардааст.

Адабиёт:

1. Абаев В.И. О развитии литературных языков иранских народов Советского Союза закономерности развития литературных языков народов СССР в Советскую эпоху. Иранские и кавказские языки. – М.: 1969. – С. 70–71.
2. Айнӣ С. “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ. Душанбе: Ирфон, 1976. – 561 с.
3. «Сафарнома». Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёни Марвазӣ., 1397. – Техрон, 1397. – 401 с.
4. Ғиёс-ул-луғот., 1987- Ғиёс-ул-луғот. – Душанбе, Адиб, 1987. ҷ.1. – 480 с.
5. Деххудо Алиакбар. «Луғати Алиакбари Деххудо»//А. Деххудо. – Техрон, нашри мусалсал 1258-1342.
6. Зоитова М. Таҳқиқи вожаҳои марбут ба наботот дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ//Суханшиносӣ, №3, 2018, С. 133-141

7. Каримова М.Д.Ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳча дар шароити дузабонӣ дар асоси маводи лексикаи лаҳҷаи Лаҳш. Душанбе, 2019. – 169 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М: Советская энциклопедия, ч.1-2. 1969
9. Фозилов Д.Ф. Хусусиятҳои лексикӣ “Сафарнома”-и Носири Хусрав//Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илми филология. Душанбе, 2006. – 155 с.
- 10.Гаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.

Калидвожаҳо: *Сафарнома, калима, Носири Хусрав, сиёсат, забон, таваҷҷӯҳ, таърих, реша.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ СЛОВ И ТЕРМИНОВ В «ПУТЕШЕСТВИИ» НОСИРИ ХУСРАВА

Слова, относящиеся к обществу и политике, являются очень важными слоями языка. Учитывая, что язык - это социальное явление, и люди неизбежно сталкиваются с этими проблемами, создание таких слов опирается на далекие исторические корни. Поэтому в «Путешествии» Носири Хусрава можно встретить такие слова, которые выражают названия различных должностей и общественно-политических отношений того времени.

Ключевые слова: *Путешествие, слово, Носири Хусрава, политика, язык, интерес, история, корень.*

Annotation

THE USE OF SOCIAL AND POLITICAL WORDS AND TERMS IN THE "JOURNEY" BY NOSIRI KHUSRAV

Words related to society and politics are very important layers of the language. Given that language is a social phenomenon, and people inevitably face these problems, the creation of such words is based on distant historical roots. Therefore, in Nosiri Khusrav's "Journey" one can find words that express the names of various positions and socio-political relations of that time.

Keywords: *travel, word, Nosiri Khusrav, word, politics, language, interest, history, root.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назиров Маҳмадраҳим Миралиевич, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 933992407

Рохбари илмӣ: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сведание об авторе: Назиров Маҳмадраҳим Миралиевич, магистрант второго курса факультета таджикской филологии таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: 915161896.

Научный руководитель: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан

About the author: Nazirov Mahmadrahim Miralievich, student of second course of philology faculty of TSPU named after S. Aini. Tel.: 915161896

Scientific adviser Rakhmatullozoda Sahidod Rakhmatullo, doctor of philology, Professor, Corresponding member of the National Academi of Scences of Tajikistan, Deputi Chairman of the Cjmmittee on language and terminology under the govoryment of the Repubkic of Tajikistan

*Юсуфзода Миджгона Ходжабек,
магистрантка второго года обучения кафедры современного русского языка и общего*

АББРЕВИАТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Аббревиатуры в современной письменности играют немаловажную роль, так как в письменности для того, чтобы сократить место, время возникла аббревиатура.

Появление большого количества сложносокращенных слов разных типов потребовало их лексикографической фиксации, то есть возникла необходимость создания специальных словарей сокращений.

Начало издания таких словарей относится к двадцатым годам XX в. Одним из первых появился небольшой «Словарь вошедших в обиход сокращенных названий» (Владивосток: издатель Н.Н. Серокузов, 1924).

Известным собранием аббревиатур является «Словарь сокращений русского языка» (сост. Д.И. Алексеев, И.Г. Гозман, Г.В. Сахаров). В первом издании 1963 г. (под ред. Б.Ф. Корицкого) насчитывалось 12500 сокращений, в третьем (1983 г.) и четвертом (1984 г. – оба под редакцией Д.И. Алексеева) число сокращений значительно пополнилось и составило 17700 единиц. В словаре расшифровываются сокращенные наименования государств, партий, организаций, учреждений, учебных заведений, производственных предприятий, марки машин, приборов, обозначения единиц измерений. Кроме того, даны важнейшие сведения о типах аббревиатур, о произношении, ударении в сокращенных словах и их написании.

Самым полным из когда-либо издававшихся словарей сокращений русского языка на сегодняшний день считается словарь под редакцией Е.Г. Коваленко (М., 1995). В нем даётся расшифровка около 32000 аббревиатур и других сокращений. В словаре представлены сокращения разного типа: инициальные (аббревиатуры), графические сокращения и сложносокращенные слова. Словарь имеет практическую направленность, поэтому система помет и пояснений в нем сведена к минимуму: все сокращения приводятся без ударения, без грамматических помет и без указания произношения. «Словарь сокращений современного русского языка» под ред. С.В. Фадеева (СПб., 1997) содержит около 15000 современных сокращений русского языка, охватывающих самые разнообразные отрасли знаний и профессиональной деятельности. В словаре представлены буквенные аббревиатуры, графические сокращения, сложносокращенные слова.

«Словарь сокращений современного русского языка» под ред. Г.Н. Складчиковой (М., 2004) содержит более 6000 единиц. В словаре приводятся сведения не только о расшифровке многих, в том числе новейших, сокращений современного русского языка, но и о правильном их произношении, о возможности склонения, а также о допустимых вариантах употребления в официальной и разговорной речи.

В 1998 г. вышел специальный словарь, посвященный тематической классификации аббревиатур: «Тематический словарь сокращений современного русского языка» С.В. Фадеева. Один из новейших словарей сокращений – это «Словарь аббревиатур и акронимов русского языка» под ред. И.А. Елисеева (М., 2017). В Словаре представлена расшифровка более 30000 аббревиатур и сокращений иного характера, которые употреблялись или употребляются в русском языке. Данный Словарь не является толковым словарем названий различных организаций и учреждений, в нём дается только расшифровка сокращений, в основном инициальных. Существует также несколько электронных словарей сокращений, одним из самых популярных является: <http://www.sokr.ru>. Количество сокращений в этом словаре – 154003.

Чтобы наглядно представить динамику состава аббревиатур в словарях, мы выбрали букву «Л» и сопоставили аббревиатуры, начинающиеся на эту букву, в трёх словарях, относящихся к разным периодам: «Словарь сокращений современного русского языка» под ред. С.В. Фадеева (СПб., 1997); «Словарь сокращений современного русского языка» под ред. Складчиковой (М., 2004); «Словарь аббревиатур и акронимов русского языка» под ред. И.А. Елисеева (М., 2017).

Хотелось бы отметить, что развивается тенденция к омонимизации сокращений: одни и те же аббревиатуры (омонимы) имеют разные значения.

Зачастую у старых, хорошо известных аббревиатур появляются новые значения, например: *ЛОР* – оториноларингология [СССРЯ, 1997] – *ЛОР* – 1) лаборатория отдельных работ; 2) лагерь особого режима; 3) оториноларингология [СААРЯ, 2017]. Обратим внимание:

последним в словаре приводится значение «оториноларингология», хорошо известное представителям старшего и среднего поколений.

Таким образом, сопоставительный анализ словарей сокращений и аббревиатур разных лет издания (период с начала 90-х гг. по настоящее время) позволяет сделать выводы о некоторых новейших тенденциях в этой сфере: 1) расширение количественного состава аббревиатур; 2) развитие их семантической структуры – использование старой формы для выражения нового содержания; 3) более явное (в сравнении с предшествующими периодами) преобладание аббревиатур инициального типа; 4) быстрое устаревание одних аббревиатур и такое же быстрое освоение новых.

Литература:

1. Алексеев Д.И., Гозман И.Г., Сахаров Г.В. Словарь сокращений русского языка. 1963. – 343 с.
2. Алексеева Д.И. Словарь сокращений. 1984. 12500 слов
3. Г.Н. Складчиков Г.Н. Словарь сокращений современного русского языка. М., 2017
4. Елисеева И.А. Словарь аббревиатур и акронимов русского языка. М., 2017
5. Фадеев С.В. Словарь сокращений современного русского языка. М., СПб, 1997.

Ключевые слова: *аббревиатура, авторский, устаревшая лексика, значение.*

Аннотатсия

ИХТИСОРАҲО ДАР ХАТИ МУОСИР

Дар мақола муаллиф ихтисороти солҳои гуногун ва луғатҳои гуногунро муқоиса ва таҳлил кардааст. Муаллиф инчунин ихтисораҳоро аз рӯи соҳаҳои мухталиф тақсиф кардааст. Ихтисораҳо барои сарфа намудани вақт ва ҷой (масоҳат) муҳиманд.

Калидвожаҳо: *ихтисор, калимаи муаллифӣ, луғати кӯҳна, маъно.*

Annotation

ABBREVIATIONS IN MODERN WRITING

In the article, the author compares and analyzes the abbreviations of different years and different dictionaries. It also classifies the abbreviations for different spheres. Abbreviations originated to shorten time and place.

Keywords: *abbreviation, authoring, obsolete vocabulary, meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфзода Миҷгона Ҳочабек, магистранти соли дуюми кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 933053051

Рохбари илмӣ: Валиев Н.

Сведение об авторе: Юсуфзода Миджгона Ходжабек, магистрантка второго года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Yusufzoda Mijgona Khodjabek, master 2 years of study at the Department of Modern Russian and General Linguistics, TSPU named after S. Aini.

ТАРТИБИ КАЛИМА ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР СОЗМОНЁБИИ ИБОРАҲОИ ЗАРФИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар забоншиносӣ тартиби калима дар дохили ибора ва таркиби он низ қоидаи худро дорад. Ҷобачогузори калимаҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқамандии зич дошта, оҳанги яклухти порчаи нутқи заруриро ифода намуда, хусусияти хос пайдо мекунад. Дар ҷумла тартиби калима як қисми маъноӣ грамматикиро ифода намуда, қисми дигари он бо ёрии категорияҳои сарфӣ, калимаҳои ёрирасон ё интонатсия ифода меёбад. Агар қоидаҳои тартиби калима вайрон карда шавад, ё ин ки тағйирёбии маъно ба амал ояд ва ё ҳаҷми грамматикӣ ифодаи матлаб зарур бошад, он гоҳ калима маъноӣ аслии худро гум мекунад. Калимаи асосӣ бо истифода аз тартибҳои гуногуни сохтори он баён шуда, воқеиятро ифода намуда, ҷузъҳои маъноиро муайян менамояд, ки ба муносибати ғӯянда ва шунаванда робитаи қавӣ дорад.

Масалан, дар забони англисӣ, ҷойивазкунии калима бо мақсади дуруст баён кардани фикр анҷом дода мешавад: *ӯ зирак аст - He is intelligent. ӯ зирак аст? - Is he intelligent?* Бо вучуди ин ҷобачогузори калима дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тартиби калимаи муайяншуда ва мустақимро дар бар мегирад. Масалан, дар ҷумлаи содаи муайянкунандаи забонҳои муқоисашаванда мубтадо пеш аз хабар ҷой дорад, аммо дар забони адабии рус бошад, иборати нисбии изофӣ бевосита исми ифодашударо пайгирӣ мекунад. Масалан: Комрон дар назди сардор мебошад - Комрон у начальника. Дар назди сардор Комрон мебошад-У начальника Комрон.

Барои калимаҳои мураккаби наҳвӣ тартиби калима метавонад озод бошад, аммо калимаи дар дохили гурӯҳ буда, мустақим аст. (масалан, забони русӣ ба ин навъ наздик аст). Ҳамчун намунаи тартиби калима дар дохили гурӯҳҳо ва барои ҷузъҳо дар дохили ҷумла забони англисиро мисол овардан мумкин аст. Забонҳои тартиби калимаи озод дошта ва ҷузъҳои гурӯҳҳои наҳвӣ бо дигар калимаҳо аз ҳам ҷудо мешаванд. Ба ҳисоби тартиби калимаҳои мустақим ҷумлаҳои дохил мешаванд, ки танҳо дар ҳолатҳои махсус истифода бурданишон имконпазир аст. Масалан, ҳангоми изҳори савол, дар забони англисӣ: Вай бо кӣ сӯҳбат мекунад? *ӯ бо кӣ гап мезанад? Who is he speaking to?* дар инҷо ҳангоме ки гуруҳи пуркунанда ҷудо шуда истодааст.

Ҷумлаҳои бо тартиби калимаи мустақим ба монанди забони англисӣ ҳатман ба худ ҳолатҳои ҷойивазшавӣ доранд. Онҳо бо омилҳои ғайриграмматикӣ вобастаанд, масалан формулаи факултативии мубтадо пас аз хабар дар шакли ҷумлаҳои зарфҳои замони ҳозира меоянд: Биёед меравем, пешниҳод кард *Ҷон-Let's go, suggested John.*

Тартиби калима мустақиман сохтори наҳвӣ ҷумларо инъикос мекунад (мубтадо - пуркунанда - хабар – муайянкунанда; пешванд - гурӯҳи идоракунандаи онҳо исм ва ғайра).

Дар грамматикаҳои муосир таркиби калимаҳои муқаррарии мувофиқ ба қонунҳои умумии тафаккур ва қанорагирӣ аз он, ки бо меъёри забонӣ ё қабули услуби сухан шарҳ дода мешавад, аз ҳам фарқ карда мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ҳар як аъзои ҷумла ҷои нисбатан зарурии худро дорад. Ҷойивазкунии тартиби калима одатан дар забонҳои таҳқиқшаванда, шаклҳои пайдарпаии аз ҷиҳати грамматикӣ нодурустро қабул карда наметавонад, ба назар чунин мерасад, ки вайрон кардани тартиби калима сабаби «номуносибӣ» аст, яъне номутобикати тартиби калима боиси вайрон шудани сохтори вазъи нутқ мегардад. Тартиби калима дар ҷумла аз намуди сохтори грамматикӣ забон вобаста аст. Дар забонҳое, ки (ба монанди славянӣ, арабӣ), тартиби калима нисбатан озод аст, дар забонҳое, ки системаи аналитикӣ доранд (тоҷикӣ), тартиби калима нисбатан мустаҳкам аст. Ҷумлаи аъзои ҷумлаеро дар бар мегирад, ки мавқеҳои муайяни нахвиرو ишғол мекунад: хабар, муайянкунанда пуркунанда, ҳол. Дар заминаи чор муносибат мубтадо ва хабар (бо муносибатҳои предикативӣ пайвастшуда) мукамал, таъриф ва ҳолатҳо фарқ карда мешаванд. Системаи категорияҳои грамматикӣ мавқеҳои лафзӣ ва сохти шифохӣ тавассути нахв ташаккул меёбад. Мавқеи ҷумлаҳо бо хусусияти тартиби калима муайян мешаванд - мустақим ё инверсия муайян мекунад. Дар ҳама забонҳо вобаста аз боқимонда фикрҳои баёншуда мубтадо постпозитивӣ аст. Дар забони тоҷикӣ предикативии пасвандӣ бо дигар ҷузъҳои ҷумла пешоянд аст. Дар забони тоҷикӣ ҳар як аъзои ҷумла мавқеи нисбатан сермахсулро дорад аст. *Arthur hesitated* [1, 23]. Артур дудила шуд

[1, 23]. Артур шубҳа кард. Артур боварӣ надошт [1, 18]. Дар забони тоҷикӣ мавқеи предикативии феълӣ ва номӣ дар ҳама намудҳои ҷумла, инчунин пасванд дар робита бо дигар аъзоҳои ҷумла пайваст аст: I couldn't stop in that miserable house after mother died. [1, 6]. Ман баъди вафоти модарам дар он хонаи пурғурбат зиёд истода наметавонистам [1, 12].

Тартиби калима дар предикатҳои таркиби лафзӣ устувор аст: дар ҷои аввал як феъли маъноӣ дар шакли зарф, пас аз феълҳои ёрирасон (як даста, феълҳои тағйирдиҳанда) мавҷуд аст: I was sorry you could not come to me on Tuesday evening, Montanelli said, abruptly introducing a new subject [1, 9]. Бисёр афсӯс меҳӯрам, ки бегоҳии сешанбе ту пеши ман омада натавонистӣ [1, 15]. Дар забони тоҷикӣ роҳи ҷобачогузори ҷузъҳои калима ҷудокунӣ воқеии тартиби калима, зарф ва дигар ҳиссаҳои нутқ назаррас мебошад. Масъалаи ҷудошавӣ воқеӣ ҳанӯз ҳалли ниҳоиро нагирифтааст ва рушди он номаълум аст. Дар рисолаҳои номзодии Т. Собирова (1973), З. Юсупова (2006) ва дар асарҳои А.А. Саидмамадов (1989, 1990) усулҳои навсозии ҷумлаҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар асоси маводи осори бадеӣ таҳлил карда шудаанд, дар ин ҷо ин масъала амиқ ошкор карда шудааст [3, 127].

Усулҳо ва воситаҳои навсозии нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ бо нақш ва аҳамияти маъноӣ вазиравӣ барои ташаккули нуктаи назари коммуникативӣ, интиҳоби намудҳо ва намудҳои тақсироти коммуникативӣ ҷумла фарқ карда мешаванд. Вазираи грамматикӣ-синтаксисии тартиби калима ба он мусоидат мекунад, ки бояд вазираи синтаксисии калима аз рӯйи ҷумла вобаста бошад.

Дар забони тоҷикӣ тартиби калима, ибораҳои атрибутивӣ ва ҷумлаҳо бо предикатҳо ва сифатҳо фарқ карда мешаванд. Азнавташкилкунӣ элементҳои муайянкунандаи аз ҷумлаҳои хабарӣ иборатбуда, сабаби гум шудани калимаҳои асосӣ мегарданд: гули сурх. Дар ибораҳои изофӣ, калимаи тобеъ дар пасванд ба калимаи асосӣ: хонаи калон- a big house [3, 135].

Вазираи грамматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаи фарқ кардани аъзои асосии ҷумла мебошад, ки аз рӯйи шакли шабеҳ ва бо номҳо ифода ёфтааст. Сохти таҳлили грамматикӣ забони тоҷикӣ тартиби калимаро дар ҷумла муқаррар мекунад.

Системаи гуногунҷабҳаи шаклҳои морфологӣ дар забони англисӣ тартиби калимаи озод мебошад. Ҷузъҳои асосии предикатҳо дар забони тоҷикӣ яктарафа буда, самти объекти пайвастшавӣ ва ҷузъҳои лафзӣ дар забони англисӣ баръакс мебошад. Дар ин маврид тартиби калима дар забони тоҷикӣ иштирок намекунад. Тартиби калима ҳамчун воситаи асосӣ дар ташаккули ибораву ҷумла нақши босазо дорад. Вазираи грамматикӣ тартиби калима дар забонҳои муқоисашаванда фарқиятҳо дар асоси аъзоҳои ҷумла, ки аз ҷиҳати шакл ва ифода шабеҳанд, ифода мекунад: Дар ибораҳои изофӣ тартиби калима тобеъ буда, пасоянд ба калимаи асосӣ табдил меёбад: хонаи калон- a big house.

Амалисозии сухан бо ҷудо кардани интонатсия дар сухан ҳамроҳӣ мекунад. Татбиқи интонатсия мустақилона амал мекунад. Дар забони тоҷикӣ, ин намуди ҷумла бо илова кардани як ҷумлаи дигар тағйир додани тартиби калимаҳо истисно мекунад ва танҳо равшансозии интонатсионӣ унсурҳои иттилоотӣ имконпазир аст. Ӯ китоб мехонад. He reads a book. Вай китобро бо забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мехонад, тартиби калима ва амалисозии нутқ ба ҳамин тарз ифода меёбад. Дар ин маврид он вазираи тартиби калимаро ҳамчун воситаи фарқкунандаи аъзоҳои ҷумла дар забони тоҷикӣ инъикос мекунад. To read a book- китоб хондан.

Тартиби калима дар ибораҳои феълӣ дар баъзе ҳолатҳо вазираи устуворро дорад. Пас, зарфҳои on - о, - е одатан нисбат ба калимаи асосӣ, ки бо феъл ифода ёфтааст, пешоянд мебошанд, масалан: Пиёда сайру гашт кардан - to walk. Дар ибора, тартиби калима вазираи грамматикӣ иҷро мекунад. Китоби ҷолиб (муносибатҳои атрибутивӣ дар ибора) – китоб ҷолиб аст (муносибатҳои предикативӣ дар ҷумла). Ҳамин тариқ, роҳҳои ифодаи муносибатҳои нахвӣ дар таркибҳои калима чунинанд: 1) шаклҳои калима, 2) пешояндҳо, 3) тартиби калима.

Дар забони англисӣ асос дар ҷои аввал меистад ва дар забони тоҷикӣ бошад, ба таври гуногун қорбаст карда мешавад. Ин тафовути байни забонҳо бо ташкили сохтори ҷумлаҳо дар забонҳои муқоисашаванда иртиботи зич дорад. Бояд қайд кард, ки ҳамчун гурӯҳҳои асосӣ ва ҳамчун мутобиқати элементҳо дар дохили гурӯҳ бидуни аз доираи он баромадан мутобиқат мекунад.

Адабиёт:

1. Войнич Е. Замбур Коммент Н.К. Матвеева М. Нашриёт. Адабиёти бадеи бо забони англисӣ, 1954.
2. Ниёзӣ Ш.Н. Аҳамияти ибора дар таълими забони тоҷикӣ. // Маориф ва маданият, 20 феврал соли 1960.
3. Ходжаева С.О. Адвербиальные, атрибутивные и объектные глагольные словосочетания в разнотипных языках. дис. доктор. филол. наук. – Душанбе, 2015.

Калидвожаҳо: *ибора, калима, сохт, таркиб, сарф, наҳв, ибораҳои зарфӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои исмӣ, ибораҳои сифатӣ, ҷумла, забонишиносӣ, сохти забон, иборасозӣ, тартиби калима, калимасозӣ, забонишиносон, таҳлил, муқоиса, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, грамматика, исм, зарф, дараҷаҳои зарф.*

Аннотация

**ПОРЯДОК СЛОВ И ЕГО МЕСТО В АДВЕРБИАЛЬНЫЕ
СЛОВСОЧЕТАНИЕ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ**

В этой статье рассматриваются способы использования порядок слов в адвербиальных словосочетаниях английского и таджикского языков. В своей статье автор анализирует и исследует особенности адвербиальных словосочетания в сопоставимых языках на основе достоверных источников. Следует отметить, что адвербиальные словосочетания одна из ключевых тем в грамматике, но они все еще требуют изучения.

Ключевые слова: *фраза, слово, конструкция, композиция, употребление, грамматика, наречия, глаголы, именные фразы, прилагательные, предложения, лингвистика, языковая структура, фразеология, порядок слов, словообразование, лингвисты, анализ, сравнение, английский язык. таджикский язык, грамматика, существительные, наречия, степени наречия.*

Annotation

**WORD ORDER AND ITS PLACE IN ADVERBIAL
PHRASE IN THE USE OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES**

This article is about with the ways to use word order in the adverbial phrases of English and Tajik languages. The author analyzes and explores in this article the features of the adverbial word phrases in comparable languages based on reliable sources. It should be remarked, that adverbial phrases are one of the key topics in grammar, but there are still a need of research.

Keywords: *phrase, word, structure, composition, use, grammar, adverbs, verbs, nominal phrases, adjectives, sentences, linguistics, linguistic structure, phraseology, word order, word formation, linguists, analysis, comparison, English. Tajik language, grammar, nouns, adverbs, degrees of adverb.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Махина Ёдгоровна, магистранти соли якуми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни, тел.: +992501022965

Роҳбари илмӣ: Сангинова М.

Сведение об авторе: Исмоилова Махина Ёдгоровна, магистрантка первого курса кафедры языкознание и сравнительной типологии факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: +992501022965

Научный руководитель: Сангинова М.

About the author: Ismoilova Makhina Yodgorovna - first-year master of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Faculty of English language the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, tel.: +992501022965

МУҚОИСАИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ ПАЙИҲАМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Барои ташкил ва сохтани чумлаҳои мураккаб (multiple sentence) якҷояшавии чумлаҳои содда (simple sentences) лозим меояд, ки дар ин сохт пайвандакҳо (conjunctions) ба кор мераванд. Пайвандакҳо (conjunctions) дар таркиби чумла нақши муҳимро иҷро мекунанд ва барои ба якдигар пайваст кардани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаб хизмат мерасонанд.

Пайвандакҳо ҳиссаи ёридохандаи нутқ мебошанд, ки барои алоқамандии аъзоҳои чумла, чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаб ва муносибати маъноии онҳо чун воситаи грамматикӣ хизмат мекунанд [2, 10].

Чумлаҳои мураккаб (multiple sentences)-и забони англисӣ ба монанди забони тоҷикӣ аз рӯи маънои грамматикӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: чумлаҳои мураккаби пайваст (Compound Sentences) ва чумлаҳои мураккаби тобеъ (Complex Sentences).

Чумлаи мураккаби пайваст аз ду ва ё зиёда чумлаҳои содда бо ёрии воситаҳои грамматикӣ муайян дар асоси алоқаи пайваст (паратаксис) ташкил ёфта, муносибатҳои грамматикӣ замони, шумур, ҳилофӣ, ҷудой, сабаб, натиҷа, қиёсӣ, эзоҳӣ ва монанди инро ифода мекунанд [6, 7].

Грамматикаи забони англисӣ бо забони тоҷикӣ аз тафовут дида монандии зиёд доранд. Чихеле ки дар боло аз китоби Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик қайд кардем ба ҳамин гуфтаҳо монанд дар хусуси чумлаҳои мураккаби пайваст дар забони англисӣ забоншиносӣ маъруфи рус чунин қайд кардааст. «A compound sentence is a sentence which consists of two or more clauses coordinated with each other» [4, 284].

Чумлаҳои соддаи дар таркиби чумлаи мураккаби пайваст буда тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда ба ҳам алоқаманд мешаванд.

Боре, ҳама ғун шуда нишаста будем **ва** аз хусуси корҳо ҷақ-ҷақ мекардем [3, 15].

Чумлаҳои мураккаби пайваст (compound sentences) тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда (coordinative conjunctions)-и паиҳам (copulative), ҳилофӣ (adversative) ва ҷудой (disjunctive) ифода меёбанд. Мувофиқи алоқаҳои грамматикӣ чумлаҳои мураккаби пайваст (compound sentences) ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: чумлаҳои мураккаби паиҳам (copulative compound sentences), чумлаҳои мураккаби пайвасти ҳилофӣ (adversative compound sentences) ва чумлаҳои мураккаби пайвасти ҷудой (disjunctive compound sentences).

Дар ҳарду забони муқоисашаванда чумлаҳои мураккаби пайваст (compound sentences) яке аз вохидҳои омӯзишии синтаксис ба шумор мераванд.

Чумлаҳои мураккаби пайвасти паиҳам дар асоси алоқаи пайвасти паиҳам сохта мешавад [6, 17].

Дар пайваст ва ташкил кардани чумлаҳои мураккаби пайвасти паиҳам (copulative compound sentences) дар забони тоҷикӣ пайвандакҳои пайвасткунандаи паиҳам **ва**, **у** (**ю**, **ву**), **ичунин**, **чи**, **на**, **ҳам**, **низ** ба шумор мераванд, ки серистеъмолтаринаш аз инҳо пайвандакҳои паиҳаи **ва** ба ҳисоб рафта, дар таркиби чумлаҳои мураккаби пайвасти паиҳам бисёртар истифода мешавад.

Бо пурсуков унвон ва нишони хонаи ӯро меёбам **ва** дар як вақти муносиб рост ба хонааш ба пеши ӯ меравам, дар назди ӯ дурӯғ будани тоқияҳари ва мурчҳариямро рӯирост иқрор мекунам **ва** аз дунболагирӣ мақсади асли ҳучраталабӣ буданро ба ӯ мефаҳмонам **ва** бо ҳамин аз шармандагӣ, ки дар пеши ӯ ба ман рӯй дод, тамоман ҳалосӣ меёбам **ва** дар ҳамин зимн роҳи шиносӣ ва омӯзиш ҳам кушода мешавад. Он шабро бо фикру ҳаёл бедор гузаронидам **ва** дар вақти сахар бо ёфтани чораи охири кадре осуда шуда хобам бурд... [1, 23].

Дар забони англисӣ бошад чумлаи мураккаби пайвасти паиҳам бо якҷоя намуди пайвастагӣ (coordination) сурат мегирад. Яке аз онҳо пайвасти паиҳам (copulative coordination) аст, ки тавассути пайвандакҳои **and**, **nor**, **neither...nor**, **not only...and** чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаб ба якдигар пайваст мешаванд ва чумлаи мураккаби пайвасти паиҳамро ташкил медиҳанд. Ва ба монанди забони тоҷикӣ дар забони англисӣ дар сохти пайвасти паиҳам серистеъмол пайвандакҳои **and** (**ва**) мебошад.

A library was a most likely place for her, **and** he might see her there [4, 317].

Чумлаҳои мураккаби пайвасти пайҳам ба маънои шумур ва номбаркунӣ мақсади ягонаи ифода доранд: нисбат ба воқеият муносибати ягона доштани субъекти амалро ифода мекунанд, ҳолатҳои ягона ва бо ҳам вобаста, мувофиқи мутобиқро нишон медиҳанд: [6, 18].

Clauses joined by the conjunction **and** may be separated by a comma (if the connection between the clauses is close) or a semicolon (if the clauses are more independent). Occasionally a dash is used. «He wondered what boat it was, and why she did not stop at the wharf – and then he dropped her out of his mind and put his attention upon his business [4, 317].

Дар забони англисӣ ҳангоми пайвасти якдигарии чумлаҳои содда (simple sentences)-и таркиби чумлаи мураккаби пайвасти пайҳам (copulative compound sentence) одатан пеш аз пайвандак (conjunction) аломати вергул гузошта мешавад, ки бештар пеш аз пайвандаки **and** гузошта мешавад ва ин ҳолат дар чумлаҳои забони тоҷикӣ ба монанди забони англисӣ дар чумлаҳои мураккаби пайвасти пайҳам дида намешавад, ғайр аз чумлаҳое, ки пайвандаки хилофӣ (**аммо, вале, лекин**) доранд ва пайвандаки ҷудой (**ё, ё инки**), ки инро чумлаҳои дар зер овардашуда тасдиқ мекунанд.

My friend's father is a teacher, **and** he teaches English at the Pedagogical University.

Падари дӯсти ман муаллим аст **ва** ӯ дар Донишгоҳи Омӯзгорӣ дарс медиҳад.

Ба боз чумлаҳое, ки ба воситаи пайвандакҳои **neither, nor** муттаҳид мешаванд байни ҳар як чумлаи содда аломат (symbol)-и нукта вергул (semicolon) (;) гузошта мешавад.

Martin did not laugh; nor did he grit his teeth in anger. She would not listen, therefore, to her daughter's proposal of being carried home; neither did he apothecary, who arrived about the same time, think it necessary [4, 317].

Инчунин пеш аз пайвандакҳое, ки дар боло зикр кардем баъзан аломати вергулро мушоҳида мекунем. But you can't get at him, neither can we [4, 318].

Дар забони тоҷикӣ пайвандаки **у (-ю)** низ дар аксар маврид бо **ва** муродиф ва ҳамвазифа мешавад ва нисбат ба пайвандаки **ва** дар нутқи гуфтугӯӣ серистеъмол шуда меояд.

Гурс – гурс қадам монда, ба хонаи Мукаррама медарояму дастамро ба чакаам бурда ба ӯ салом медиҳам [5, 4].

Хусусияти асосии чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори пайҳам дар ин аст, ки ба воситаи чумлаҳои содда ҳодисаю воқеаҳо номбар карда мешаванд, шумурда мешаванд, ба тарзи ҷида оварда мешаванд ва онҳо хусусияти тасвири доранд [6, 18].

Чумлаҳои мураккаби пайвасте, ки тавассути пайвандаки **-у (ю)** мураттаб мешаванд, зиёдтар амалу ҳаракат ва ё воқеаю ҳодисаҳо номбар мешаванд, миёни онҳо муносибатҳои ҳамзамонӣ пайҳамзамонӣ ба назар мерасад:

Ман шикамамо сер карда, ба хона даромадаму худро ба рӯи бистар партофтам... [5, 11].

Дар рафти таҳқиқ ба мо маълум гашт, ки грамматикаи забони англисӣ бо забони тоҷикӣ наздикии зиёд дошта, чумлаҳои мураккаби пайвасти пайҳами ҳарду забон ба воситаи пайвандакҳо якҷоя мешаванд. Ва пайвандакҳо дар ин намуди чумлаҳо нақши муҳимро мебозанд, ки дар бисёре аз китобу мақолаҳои илмӣ исбот шудааст.

Адабиёт:

1. Айни С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2015. – 220 с.
2. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
3. Горький М. Ҷилди I. Ҳикояҳо ва роман. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 620 с.
4. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н., Прокофьева Е.В., Райнес З.М., Сквирская С.Е., Цырлина Ф.Я. Грамматика английского языка. – Ленинград, 1963. – 322 с.
5. Пулод Толис. Тобистон. – Душанбе: Адиб, 2016. – 128 с.
6. Рустамов Ш, Камолиддинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Чумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 225 с.

Калидвожаҳо: чумлаи мураккаб, пайвандакҳо, пайвасти пайҳам, муқоиса, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

Аннотация
**СРАВНЕНИЕ СОЕДИНИТЕЛЬНОЕ СЛОЖНОСОЧИНЕННОЕ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

В ходе исследования выяснилось, что грамматика английского языка очень близка к таджикскому, а сложные предложения двух языков связаны между собой союзами. И ссылки в этих типах предложений играют важную роль, как это было доказано во многих книгах и научных статьях.

Ключевые слова: *сложное предложение, союзы, соединительная связь, сравнение, английский язык, таджикский язык.*

Annotation
**COMPARISON OF COPULATIVE COMPOUND
SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

In the course of the research we found out that the grammar of the English language is very close to the Tajik language, and the copulative compound sentences of the two languages are connected by conjunctions. And links in these types of sentences play an important role, as has been proven in many books and scientific articles.

Keywords: *multiple sentence, conjunctions, copulative coordination, comparison, English language, Tajik language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмов Шамсулло Махмадуллоевич, магистранти соли аввали кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: 938890680

Роҳбари илмӣ: профессор Қосимов О.

Сведения об авторе: Каюмов Шамсулло Махмадуллоевич, магистрант первого курса типологии языкознания и сравнительная типологии Таджикского педагогического Университета имени С. Айни. Телефон: 938890680

Научный руководитель: профессор Косимов О.

About the author: Qayumov Shamsullo Mahmadullovich, first year master degree of the linguistics and comparative typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: 938890680

Scientific director: Qosimov O.

Ҳақимзода Ситора,
магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷик

ТАКРОРИ ВОЖАҲОИ МУСТАҚИЛМАЪНОИ “МАСНАВИИ МАЪНАВӢ” ДАР ЗАБОНИ АДАБӢ ВА ЛАҲҶАҲОИ ИМРӮЗАИ ТОҶИКӢ

Фарҳангнигорон бар он ақидаанд, ки тақрор дар шакли пурра ё ҷузъии калимаи решагӣ ё сохта, ё ягон ҷузъи он, ки ҳамчун воситаи калимасоз ё шаклсоз, ё ҳамчун воҳиди фразеологӣ воқеъ мешавад: *кам-кам, базӯр базӯр, рӯ ба рӯ, дам ба дам, рӯз аз рӯз, худи худаиш, калони калон* (Бобомуродов, Мухторов, 2016, 307).

Муҳаққиқи масоили зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик И.Исмоилов дар ташаккули яке аз навъҳои зарф – зарфи макон нақши тақрорро муҳим арзёбӣ кардааст: “Агар зарфҳои сода (пеш, дарун, боло, поён...) тақрор шуда оянд, вобаста ба мавқеи истеъмолашон вазифаҳои гуногун доранд: тарзи воқеъ шудани амалро мефаҳмонанд, вале маънои лексикӣ ҷузъҳо, ки маконро ифода мекунанд, то андозае боқӣ мемонад, яъне тарзи иҷрои амалро аз ҷиҳати муносибатҳои масохагӣ эзоҳ медиҳад: *Пеш-пеш сардор ва аз дунболи ӯ ҷавонон қатор шуда даромаданд* (Айнӣ. Куллийет, ҷ. 3, 10). М.Шукурова доир ба хусусиятҳои семантикии калимаҳои тақрор дар забони адабии тоҷик мақолаи муфасссале таҳия намуда, дар он роҷеъ ба ифодаи мафҳуми ҷамъи гурӯҳ, ҷамъи номуайян, ҷомеият, тақрор, ҷудой, бардавомии амал, муносибатҳои бевоситаи субъект, иҷрои алоҳида - алоҳидаи амал ва ғайра ба қор рафтани вожаҳои тақрор изҳори андеша намудааст (Шукурова. 1977, 71). Дар шакли тақрор ифодаёбии номи ашё, аломат, шумора, амалу ҳолати он қариб дар ҳамаи забонҳои дунё мушоҳида мешавад. Дар баъзе забонҳо ин унсурҳои забони бо истилоҳи “ибораҳои ҷуфт” (дар забони уйғурӣ: Кайдаров, 1958, 92); бо истилоҳи “таркибҳои сунъӣ” ва “ибораҳои қофиядори сунъӣ” (дар забонҳои эронӣ: Мирзо Ҷаъфар. 1900) хеле барвақт таҳқиқ шудааст.

Муҳаққиқи афкори забоншиносии Хоҷа Ҳасани Нисорӣ Д. Хоҷаев доир ба як навъи қолаби калимаҳои тақрор изҳори андеша намуда чунин навиштааст: “Дар калимаҳои *дамодам, шабошаб, саросар, лаболаб, даводав, раворава*, ба фикри Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, садоноки “о” (ба таъбири Нисорӣ “алиф”-и робита) дар миёни ду феъл (асоси феълӣ) ва ду исм, ки як қисм аст, омада маънии “ба” пайдо менамояд, яъне *дамбадам, шаббашаб, сарбасар, лаббалаб, давбадав, равбарав*. Масалан, дар ин байти Саъдӣ калимаи дамодам ба маънии дамбадам аст:

Дамодам шароби талх даркашанд,

В-агар талх бинанд, дам даркашанд.

Калимаҳои тақрор то ҷойе васеътар дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар мақолаи Н.Бозидов “Тақрори калима ва мавқеи он дар он дар нутқ” (1991) тақрорро ба қатори воситаҳои грамматикӣ дохил карда, чунин тавзеҳ додааст: “Калимаҳо, решаҳо, асосҳо метавонанд айнан (пурра) ё бо тағйироти овозӣ ва ё пурра ё нопурра тақрор шуда оянд ба ин восита маъною тобишҳои маъноии нав ба нав ҳосил шаванд” (Бозидов. 1991, 32). Муҳаққиқи номбурда ин гуна вожаҳоро ба ду гурӯҳ: 1) тақрори пурра; 2) тақрори нопурра ҷудо карда, андешаҳои худро бо мисолҳо асоснок кардааст: тақрори пурра: *Чаро дар ҷойи ӯшӣ ин қадар иштиб мекуни, ҷойро дам дода, оҳиста-оҳиста нахӯрӣ, мазза надорад* (С.Айнӣ). Тақрори нопурра:

Тудаеро кам-камак наздик шуд,

Сулҳҷӯро аз пайи табрик шуд (М.Турсунзода. Бозидов, 1991, 32-33).

Муҳаққиқи масъалаҳои зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик И.Исмоилов тақрорро яке аз воситаҳои ташаккули зарфҳои макон ҳисобидааст: “Гурӯҳи дигари зарфҳои маконро таркибҳо ташкил мекунанд, ки онҳо асосан аз исму ҷонишинҳо таркиб ёфтаанд. Дар миёни онҳо тақрори исмҳо, зарфҳо ва таркибҳои зарфӣ мақоми муҳим доранд - ҷо-ҷо, ҳар ҷо-ҳар ҷо: *Ҳар ҷо-ҳар ҷо фонусҳои овехта милт-милт карда месӯхтанд* (Р.Ҷалил. Исмоилов. 1963, 107).

Ҳамин тариқ, агар ба умқи ташаккули вожаҳои тақрор дар забони адабӣ амиқтар назар афканем, маълум мешавад, ки заминаи рушди ин гуна унсурҳои луғавӣ лаҳҷаву шеваҳо маҳсуб меёбанд. Пӯшида нест, ки лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар қиёс бо осори забони адабиёти классикӣ ҳар чӣ бештар таҳқиқ шавад, он боиси зиёдтар ошкор шудани асрори даврҳои қадимтари забонамон хоҳад гардид. Агар аз ин нуқтаи назар, вожаҳои тақрори «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхиро бо шаклҳои меъёрӣ ва шифоҳии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ муқоиса намоем, маълум мегардад, ки як ҳиссаи ин гуна унсурҳои луғавӣ баробари дар забони адабӣ дучор

гардидан дар шеваю лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ низ зиёд ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама, бояд гуфт, ки ин навъи вожаҳои тақрори маснавии мазкур аз ҷиҳати усули пайдо шуданашон ба якҷанд гурӯҳ ҷудо мешаванд. Яке аз усулҳои маъмул, чунон ки ишора гардид, бо роҳи тақрори бевосита ба вучуд омадани онҳо мебошад.

1. Намунаҳои доир ба тақрори исм:

Дар “Маснавии маънавӣ” тақрори бевоситаи исмҳо мавқеи назаррас доранд. Аз вожаи исми **нур** ибораи **нури ҷашм** қаблан дар назар аст, ки дар натиҷаи тақрори исми **нур** мафҳуми “умқи ҷашм, қувваи биниш” рӯйи қор омадааст:

Нури нури ҷашм, худ нури дил аст,

Нури ҷашм аз нури дилҳо ҳосил аст (с. 62).

Дар мисоли зер бошад, калимаи нур бо вожаи дил ибораи маҷозии **нури дил** сохта, зимни тақрор мафҳуми “ботин, замир, назаргоҳи Худо”-ро ифода кардааст:

Боз нури нури дил нури Худост,

К-ӯ зи нури ақлу ҳис поку ҷудост (с. 62).

Аз тақрори исми **қўҳ** мафҳуми “анбӯҳи чизе, бисёрӣ, зиёдӣ” ба даст омадааст:

Хун равон шуд ҳамчу сел аз ҷанпу рост,

Қўҳ-қўҳ андар ҳаво з-ин гард хост (с. 62).

Тақрори исми **рағ-рағ** (ҷоришавӣ – об, хун):

Рағ-рағ аст ин оби ширин в-оби шӯр.

Дар ҳалоиқ меравад то нафхи сур (с. 64).

Зарра-зарра (гард):

Андар ин отаи бидидам оламе,

Зарра-зарра андар ӯ исодаме (с. 67).

Гала-гала (аслан гала маънои “подаи асп”-ро ифода мекунад; маҷозан: бисёр, хеле бисёр, ниҳоят зиёд):

Галла-галла аз муриду аз марид,

Чун саги босид “зироъа би-л-васид” (с. 522).

Чак-чак (ба маънои маҷозии “шарора; пораи чаҳандаи оташ” истифода намудааст:

Оби нури ӯ чу бар отаи чакад,

Чак-чак аз отаи барояд, барчаҳад.

Чун қунад чак-чак, ту гӯяи марғу дард,

То шавад ин дӯзахи нафси ту сард [9, 150].

Ифодаи номбурда, ки дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ асосан ба маъни “қарсақ задан, чапакзанӣ; ба ҳам задани кафи дастон” маъмул мебошад.

Лахт-лахт, ки Мавлавӣ ба маънои “порча, пора-пора, як порча” ба қор бурдааст, яке аз вожаҳои тақрорест, ки то имрӯз ба ҳамин маъно дар баробари шакли адабии забон дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ низ мавриди истифода қарор дорад:

Тешаро з-анбӯҳи шои дарахт,

Кай ҳарос ояд ? Бибурад лахт-лахт (с. 152).

Лахт-лахт чун калимаи номӣ ба вазифаи ҷузъи номии феъли таркибии номии **лахт-лахт мешуд** (пора-пора мешуд) ба қор рафтааст:

Панҷ қаррат инчунин овози сахт

Мерасиду дил ҳамешуд лахт-лахт (с. 326).

Аз тақрори исми **лаб** пешояндӣ таркибии номии изофии **лаб-лаби** маънои “қанор ва атрофи чизе” ба вуқӯ меояд, ки он бо вожаи “соҳил” муносибати синонимӣ пайдо карда метавонад: соҳили ҷӯ, соҳили дарё, соҳили баҳр: *То лаби ҷӯ хандад аз оби маъин,*

Лаб-лаби ҷӯ сар барорад ёсамин (с. 144).

Хусусияти пешояндӣ қасб намудани шакли тақрори вожаи **лаб** аз рӯйи ду нишонаи грамматикӣ он – а) изофат қабул кардан; б) бо пешояндҳои содаи асли омадани он ба шумор меравад:

Давад ба лаб-лаби ин ҷӯй то лаби дарё.

Диле, ки ҳаст дар ин роҳҳо зи хори сафар (с. 144).

Тақрори шумора: як-як барои ифодаи маънои “алоҳида, ҷудогона” ба қор рафтааст. Доир ба дараҷаи истифодаи ин вожаи тақрор бояд гуфт, ки он яке аз серистеъмолтарин унсурҳои луғавии “Маснавии маънавӣ” ҳисоб меёбад. Чанд намуна:

Ҳар якеро қард ӯ як-як азиз,

Ҳар чӣ онро гуфт, инро гуфт низ (с. 32).

Як-як ба маънои “якнафарӣ”:

Ҳамзабону маҳрами худ ёфтанд,

Пеши ӯ як-як ба ҷон бишитофтанд (с. 46).

Як-як ба маънои “ҳар кадом”:

Пустини юсуфон бишикофтанд,

Он чӣ мекарданд, як-як ёфтанд (с. 225).

Мавлавӣ баъзан дар айни як байт ба ҷуз ин вожаи такрор боз ҳамин гуна унсури дигарро ба кор бурдааст. Чунончи, дар мисраъҳои зерин Мавлоно ду ифода: *як-як* ва *лахт-лахт*ро ба кор бурдааст, ки тар мавриди аввал **як-як** мафҳуми тоқа-тоқа ё чудоғонаро ифода карда, дар ҳолати дувум: вожаи *лахт-лахт* ба маънои “порча-порча” ё “як порча” корбаст шудааст:

Чун ту бисёрон билофида зи бахт,

Риши худ барканда як-як, лашт-лашт (с. 320).

Ҳамин тавр, дар “Маснавии маънавӣ” ин ифода ба таври фаровон ба кор рафтааст. Дар гуфтори манотиқи шимолию ҷанубии мардуми тоҷик ин унсурҳо истеъмоли фаровон доранд: *Руба мъргомун-а лаш-лаш кааст* (ШҶ).

Такрори зарфҳо. Зарфи микдору дараҷа: **андак-андак** “кам-кам, каме, сахлакак”:

Мераҳонад, мебаррад то маъданаш,

Андак-андак, то набинӣ бурданаш [9, с. 38].

В-ин нафас ҷонҳои моро ҳамчунон,

Андак-андак дуздад аз ҳабси ҷаҳон [9, с. 38]

Ба маънои “кам-кам, оҳиста-оҳиста” истифода шудани ин таркибро дар лаҳҷаи Самарқанд Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ қайд намудааст (16, с. 47). Ин унсури луғавӣ ба маънои “каӣ, сустҳаракатӣ” ҳам дар лаҳҷаҳо шимолӣ ва ҳам дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ роиҷ мебошад: *Ҳаво андак-андак кушода шудос* (шимолӣ). *Андак-андак бӯҷъм, дер-мъ шид* (ҷанубӣ).

Зарфи тарзи амал: **суст-суст** (оҳиста, хеле оҳиста):

Сӯйи ман мангар ба хорӣ суст-суст,

То нагӯям, он чи дар рағҳои туст.

Такрори асосҳои феъл: **дав-дав** (“беҳудагардӣ; ҳарзагардӣ”):

Авалаш дав-дав, ба охир лат бих (в)ар,

Ҷуз дар ин вайрона набвад марғи ҳар (с. 376).

Ин ифода қариб дар ҳамаи шеваҳои забонамон ба маънои зикршуда мустаъмал аст. Такрори бевоситаси асоси замони ҳозираи феъл ва зарфи тарзи амал:

Ту маҷӯ бадномии мо, эй ануд,

То наранҷад шер рав, рав, зуд, зуд! (с.80).

2) Такрори бавосита. Ин навъи такрор бо воситаҳои гуногуни грамматикӣ – пасвандҳо, миёнвандҳо, пешояндҳо, пайвандакҳо сохта мешавад.

Бо пасванди –он. Ҷалолуддини Балхӣ дар натиҷаи такрори замони ҳозираи феълҳои алоҳида ва ба ҳиссаи дуҷуми чунин вожаҳои такрор илова намудани пасванди –он навъи дигари чунин унсурҳои луғавиро сохтааст. Ин гуна вожаҳои такрор дар матни “Маснавии маънавӣ” ҳамчун феъли ҳол ба кор рафтаанд. Яке аз чунин воҳидҳои луғавӣ *ғалт-ғалтон* аст, ки Мавлавӣ онро дар ифодаи маънои “ғалтидаю хеста; ғалтида” ба кор бурдааст:

Гӯй шав, мегард бар паҳлуи сидқ,

Ғалт-ғалтон рафт пинҳон ҷавғони шиқ (с. 381).

Ғалт-ғалтон рафт пинҳон андар об,

Монд он аҳмақ, ҳамекард изтироб (с. 399).

Феъли *ғалтидан* дар забони зиндаи гуфтугӯии тоҷикӣ, аз ҷумла, дар шеваҳои забонамон ба маънии “ғалтидан” имрӯз ҳам бештар дар шакли феъли ҳоли “ғалтида, ғалтида истода” ба кор бурда мешавад.

Ларз-ларзонро Мавлавӣ ба маънои “1) муттасил ларзидан; муттасил тапидан; тарсидан, бозхатиёт будан; 2) аз хунукӣ ларзидан, хунук хӯрдан” истифода намудааст:

Ларз-ларзону ба тарсу эҳтиёт,

Мениҳад по, то наҷфтад дар хубот (с. 222).

Буд муҳтоҷу бараҳна, бенаво,

Дар зимистон ларз-ларзон аз ҳаво (с. 528).

Мафҳуми ин воҳиди луғавӣ барои тамоми тоҷикон фаҳмо ва дастрас мебошад.

Бо пасванди –ӣ: **сарсарӣ** ба маънои “рӯякӣ; сатҳӣ; бедикқат”:

*Ин масал аз худ нагуфтам, эй рафиқ,
Сарсарӣ машинав чу аҳливу муфиқ! (с. 372).*

Бо пасванди –ак: **наrm-наrmмак** (бо наrmмӣ, ба хубӣ), **нағз-нағзак** (тадричан, оҳиста-оҳиста):

Наrm наrmмак гуфт: «*Шаҳри ту қучост?*

Ки илоҷи аҳли ҳар шаҳре ҷудост (с. 30).

Ҳилмашон ҳамчун шароби хуб нағз,

Нағз-нағзак барравад болои мағз (с. 111).

Истифодаи миёнванд. Чанде аз ин навъи унсурҳои луғавӣ дар натиҷаи шакли такрори калимаҳои алоҳида бо ҳамроҳ шудани миёнванди **–о–** ба вучуд омадаанд: **даводав** дар маснавии мазкур дар ифодаи маъноӣ “беҳудагардӣ; ҳарзагардӣ” мавриди истифода қарор гирифтааст:

Пеши ту ин ҳолати бад давлат аст,

Ки даводав аввалу охир лат аст (с. 412).

Якояк маъноӣ “ба куллӣ; пурра; тамоман; ҳамагӣ”-ро ифода намуда, дар маснавии мавриди таҳлил дар ҳолатҳои алоҳида ба кор рафтааст ва онро имрӯз дар баробари нутқи адабӣ дар гуфтори бисёр манотиқи тоҷикнишин истеъмол меёбад:

Ҳар ҳисат пайғамбари ҳисҳо шавад,

То якояк сӯи он ҷаннат равад (с. 198).

Ифодаи мазкур, ки дар фарҳангҳои М. Муин ва Ҳ. Амид зикр нашудааст, дар лаҳҷаи Самарқанд ба кор меравад [16, 220].

Бо пешояндҳо. Усули дигари такрор дар “Маснавии маънавӣ” ин аст, ки айни як воҳиди луғавӣ ду маротиба такрор мешавад ва байни он пешоянди *ба* ҳамчун унсури васлкунанда ба кор меравад. Дар маснавии номбурда бо ин усул таркибҳое, монанди *ду ба ду, рӯ ба рӯ, сар ба сар* ба мушоҳида мерасанд. *Ду ба ду* дар маснавӣ маъноӣ “ба танҳои будани ду кас бе мудохилаи шахси сеюм”-ро дорад:

Сунқур он дам тосу мандиле нақӯ

*Баргирифту рафт бо ӯ **ду ба ду** (с. 296).*

И калима дар аксари шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва гузашта аз он дар забони адабӣ низ мавриди истифодаи ғазол қарор дорад:

Рӯ ба рӯ маъноӣ “дар муқобили ҳамдигар қарор доштани ду нафар”-ро дорад:

Рӯ ба рӯ оварда ҳар ду дар нафир,

Ғашта гирён ҳам амиру ҳам ғақир (с. 517).

Сар ба сар дар байти зерини маснавии Мавлавӣ дорои маъноӣ “куллӣ, ба куллӣ, пурра, комилан” аст:

Андар афтад гов бар ҷуъ-ул-бақар,

*То ба шаб онро гирад ӯ **сар ба сар** (с. 520).*

Ин таркибҳо дар забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои тоҷикӣ то имрӯз дар истеъмол аст.

Бо бандаки изофӣ. Дар “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ боз як усули дигари ташаккули такрор тавассути бандаки изофӣ низ ҷолиб ба назар мерасад. Чунин навъи такрор дар натиҷаи ба охири вожаи такроршудаи якум ва дуум илова гардидани бандаки изофии *–и* ба вуқӯ меояд: **дури дур** – хеле дур:

Ту қиёс аз хеш мегирӣ, валеқ

***Дури дур** афтадаӣ, бингар ту нек (с. 35).*

Чунин шакли такрор, хусусан дар шеваи ҷанубӣ корбурди фаровон дорад.

Ранг ранги мухталиф - рангҳои гуногун:

Ранги рӯйи ҷумлатон гардад дигар,

Ранг ранги мухталиф андар назар. САҲ 170

Ба ҳамин тариқ, дар ин мақолаи шоғирдона дар заминаи маводи достони Ҷалолуддин Балхӣ “Маснавии маънавӣ” мо кӯшиш намудем, ки калимаҳои такрори ин асарро ба ду гурӯҳи калон – такрори бевосита ва такрор бо унсурҳои грамматикӣ ҷудо намеоем. Мансубияти вожаҳои такрорро ба ҳиссаҳои нутқ бо овардани як-ду намуна собит намуда, аз нигоҳи семантика онҳоро баррасӣ созем. Дар баробари ин қайд кардан муҳим аст, ки мақоми унсурҳои грамматикӣ, аз қабилӣ пасвандҳо, пешоянҳо, изофатдар ташаккули чунин навъи калимаҳо хеле муҳим мебошад. Ногуфта намонад, ки дар бисёр ҳолатҳо аз забони зиндаи халқ истифода шудани калимаҳои такрори ба қолабдаромада ва ҳамчун дар баъзе мавридҳо бевосита аз ҷониби Ҷалолуддини Балхӣ сохта шудани баъзе унсурҳои луғавӣ низ ба мешоҳида мерасад.

Адабиёт:

1. Бозидов Н. Такрори калима ва мавқеи он дар нутқ//Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1991. С. 32-47.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 385 с.
3. Джуразода Ш. Лексико-грамматические особенности “Маснави маънави” Джалолуддина Руми. – Душанбе, 1998. – 146 с.
4. Джуразода Ш. Диалектизмы в творчестве Джалалиддина Руми (на примере «Маснави маънави»)//Саҳми олимони ҷавон дар инкишофи илм. – Душанбе, 1999. С. 213-216.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
6. Қосимова М.Н. Оид ба ҷанде калимаву ибораҳо дар осори Ҷалолуддини Румӣ // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. – Душанбе, 1996. С. 106-110.
7. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 254 с.
9. Румӣ Ҷалолуддин. Маснави маънавӣ. Таҳия, танзим ва баргардони матн аз Б. Ализода ва А. М. Хурсонӣ. – Тоҳрон: Замон, 2001. – 728 с.
10. Рухонӣ Р. Маснави аз забони Мавлоно//Эроншинохт. Номии Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарак-ул-манофеъ ва Қафқоз.-Шумораи нӯҳум. Тоҷистони 1377.
11. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 519 с.
12. Усмонов Р. Глагольная лексика ва “Маснави маънави” Джалолуддина Руми. Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Худжанд, 2003. – 24 с.
13. Фазылов М.Ф. Изобразительные слова в таджикском языке. – Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1958. – 190 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. –М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
15. Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлавӣ. Монография / Ҳ.Н.Самарқандӣ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 398 с.
16. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XIII). – Душанбе, 2002. – 95 с.
17. Ҳасанов А. Ирғиботи забони «Маснави маънави»-и Румӣ бо ғӯиши шимолӣ // Номии меҳр. -2003. С. 154-160.
18. Ҳасанов А. Виҷағҳои ташаккули муштакот дар «Маснави маънави»-и Ҷалолуддини Румӣ // Ганҷинадори мероси ниёгон. – Хучанд, 2007. С. 290-303.
19. Ҳасанов А. Мазмуну муҳтаво ва виҷағҳои забони дафтарии панҷуми «Маснави маънави»-и Румӣ // Армуғони «Ганҷи сухан». Ҷилди якум. – Хучанд: Ношир, 2007. С. 48-63.
20. Шукурова М. Доир ба хусусиятҳои семантикии калимаҳои такрори забони адабии тоҷик//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. С. 71-76.

Калидвожаҳо: *калимаи такрор, “Маснави маънавӣ”, Ҷалолуддини Балхӣ, адабиёт, забон, вожа, забони адабӣ*

Аннотация

ПОВТОРЕНИЕ СЛОВ В “МАСНАВИИ МАЪНАВИ” ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ И ИХ МЕСТО В ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ И ТАДЖИКСКИХ ГОВОРОВ

Автор в этой статье исследует понятие повторение слов, как языковое явление, степень изученности данной проблемы в таджикском языкознании. Повторение слов разделяется на две группы: 1) непосредственное повторение; 2) косвенное повторение. Повторение слов первой группы, делятся на слова, которые принадлежать к следующим частям речи: имен существительным, прилагательным, числительным, глагольным, наречным, составным именным предложениям; во второй группе исследуются повторение слов, которые образовались при помощи аффиксов, инфиксов, изафет и предлогов. Для обоснования научной мысли автор приводит различные примеры из поэмы “Маснави маънави” Джалалиддина Балхи и сравнивает их с эквивалентными словами современного таджикского литературного языка, а также с диалектизмами северных и южных говоров таджикского языка.

Ключевые слова: *повторение, «Маснави маънави», Джалалиддини Балхи, литература, язык, лексика, литературный язык*

Annotation

REITERATION OF WORDS IN “MASNAVII MANAVI” BY JALOLIDDIN BALKHY AND THEIR PLACE IN THE LITERARY LANGUAGE AND TAJIK DIALECTS

Author in this article examines the concept of word repetition as a linguistic phenomenon, the degree of study of this problem in Tajik linguistics. Repetition of words is divided into two groups: 1) immediate repetition, -) indirect repetition. The repetition of the words of the first group is divided into words that belong to the following parts of speech: real names, adjectives, numeral, verb, adverbial compound nominal prepositions; in the second group, the repetition of words that were formed with the help of affixes, infixes, izafets and prepositions. To substantiate the scientific thought, the author gives various examples from the poem “Masnavii Manavi” by Jalaliddin Balkhi and compares them with the equivalent words of the modern Tajik literary Language, as well as with the dialectisms of the northern and southern dialects of the Tajik language.

Keywords: *repetition, "Masnavi ma'navi", Jaloliddini Balkhi, literature, language, vocabulary, literary language*

Маълумот дар бораи муълиф: Ҳақимзода Ситора, магистранти соли якуми факултаи филологияи тоҷик, кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Сулаймонов И. О.

Сведение об автор: Хақимзода Ситора, магистрантка первого курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни.

Научный руководитель: Сулаймонов И. О.

About the author: Hakimzoda Stora, Master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni.

Scientific director: Sulamonov I. O.

Чаборова Мадина,
магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик

ОБРАЗИ ФАРҲОД ДАР «ШИРИН ВА ХУСРАВ»- И ҲОТИФӢ ВА УМУМИЯТУ ФАРҚИЯТИ ОН АЗ ОБРАЗИ ФАРҲОДИ НИЗОМӢ

Асари дуҷуми «Хамса» - и Ҳотифӣ маснавии «Ширин ва Хусрав» мебошад, ки дар ҷавоби «Хусрав ва Ширин» - и Низомии Ганҷавӣ гуфта шудааст. Достон аз ҷиҳати бадеият ва ҳалли мавзӯ дар байни дигар достонҳои «Хамса» ҷои намоёнро ишғол менамояд. Аз гуфтаҳои Ҳотифӣ чунин бармеояд, ки ӯ ин достонро бо ташвиқ ва маслиҳати Абдурахмони Ҷомӣ иншо кардааст. Мавлоно пас аз хонда баромадани достони «Лайлӣ ва Мачнун» шоирро таҳсини офаринҳо гуфта, ӯро ба навиштани маснавии «Ширин ва Хусрав» водор менамояд:

*«Дар он соат, ки аз фазли илоҳӣ,
Кушодам ҷаишаи хизр аз сиёҳӣ.
Зи баҳри шиқбозони ҷигархун,
Навиштам қиссаи «Лайлию Мачнун».
Чу шуд пардохта он нақши зебо,
Ҳазорон таъна зад бар нақши дебо.
Ман он абётро бурдам тамомӣ,
Ба назди ҳазрати маҳдуми Ҷомӣ [2, 8].*

Дар маснавии «Ширин ва Хусрав» шоир оид ба Фарҳод 8 боб бахшидааст, ки аз 416 байт иборат мебошад. Аз сюжети достон маълум мегардад, ки он дар заминаи банду баст ва анъанаи «Хусрав ва Ширин» офарида шудааст. Дар сюжет, композитсия, системаи образҳо Ҳотифӣ аз анъана ба тамом берун нарафтааст. Дар достон ҳамон қаҳрамонҳое амал мекунанд, ки дар достонҳои Низомӣ ва Амир Хусрав мавҷуд буданд. Аммо нияти Ҳотифӣ такрори гуфтаҳои пешина нест. Аз мутолиаи асар маълум мешавад, ки достони Ҳотифӣ дорои навиштаҳои зиёде мебошад. Ин навиштаҳои хубро мо дар хати сюжет, сохти композиционӣ ва аз ҳама муҳимаш дар талқини образҳо мушоҳида карда метавонем. Шоир аввалан кӯтоҳбаёнро писандида, аз бисёр рӯзӯи лирикӣ ва эпизодҳое, ки хати сюжетро ҳалалдор намудаанд, даст кашидааст ва ин ҳол як шиддати тасвири эпикиро таъмин карда, хондани достонро гуворо намудааст. Муносибати эҷодкоронаи Ҳотифӣ махсусан дар талқини образи Фарҳод баръало намоён мегардад. Фарҳод аз образҳои дилчасптарин ва таъсирбахштарини достон ба шумор меравад. Шоир дар симои Фарҳод ба мисли Низомӣ хислатҳои наҷиби аҳли ҳунар, тавоноӣ ва фидокориҳои инсониро мучассам кардааст. Ҳотифӣ Фарҳодро на ҳамчун Амир Хусрав – шоҳзодаи Чин, балки ҳамчун марди ҳунарманди санъаткори моҳир ба қалам додааст. Ҳангоме ки Ширин нияти ҷӯи шир кандани худро ба Шопур арз мекунад, вай дар таърифи Фарҳод лаб кушода мегӯяд, ки аз ӯҳдаи ин кор танҳо ҳамин сангтароши моҳир барои мадда метавонад:

*Бувад ин ҷо зи Чин Фарҳоди номӣ,
Дар ин санъат ҳунарманди тамоме.
Ману ӯ пештар ҳампеша будем,
Ҳамеша бар яке андеша будем.
Кашид охир қалам дар нақши монӣ,
Адибул мисл шуд дар пешаронӣ.
Паи ин кор ҷуз ӯ нест лоиқ,
Дар ин аҳли саноат ӯст фоиқ [2, 55].*

Ширин Фарҳоди паҳлавону бузургро ба қасраш даъват менамояд. Аз омадани Фарҳод ҳама ба ҳаяҷон меоянд. Ҳотифӣ намуди зоҳирии Кӯҳканро хеле моҳирона тасвир кардааст:

*Даромад Кӯҳкан монанди кӯҳе,
Зи фарраи дид дар маҷлис шукӯҳе.
Бути дилҷӯи пеши хеш хондаи,
Зи хайли маҳрамон бартарф нишондаи.
Забон бикшод он гаҳ он парирӯй,
Ҳикоят кард бо ӯ қиссаи ҷӯй.
Чу Фарҳод он сухан аз ёр бишид,
Замин бӯсиду ҷои кор пурсид [2, 55].*

Ҳарчанд, ки Ширин бо Фарҳод аз паси парда гап мезанад, овози дилнавози ӯ дили Фарҳодро мерабояд. Фарҳоди дар ишқ вафодору боҳиммат тайёр аст тамоми ҳунар, ақлу заковат ва қуввату тавоноии худро дар роҳи супориши ёри ҷонӣ сарф намояд. Аз ин рӯ талаби Ширинро дар бобати ҷӯй кандан қабул мекунад. Муҳаббати поке, ки дар вучуди Фарҳод ҷорӣ буд ба ӯ қувваи нав зам мекард. Ӯ бо ёди ёри ҷониаши ҷӯи шир меканд ва шоир ин манзараро дар боби «Кандани Фарҳоди андӯхгин ба ноҳуни тешаи алмоспеша рӯи гардолуди заминро ва дачлаи хун сохтан аз дидаи ҳунобафшон ҷуи Ширин»- ро чунин баён мекунад:

*Миён дарбасту домон дар миён зад,
Қадам дар роҳи ҷононаш ба ҷон зад.
Паи таскини тифли ашк Фарҳод,
Зи хоро ҷӯи шире кард бунёд.
На шаб таскин, на рӯз ором будаи,
Ки мурғи дил асири дом будаи [2, 55-56].*

Фарҳоди меҳнатдӯст дар мӯҳлати гуфтааш ваъдаашро иҷро менамояд. Ширин чун аз муждаи тамои намудани ҷӯй огоҳ мегардад, Фарҳодро ба наздаш даъват намуда, ба қуввати бозувони ӯ офаринҳо меҳонд:

*Ба таскин гуфт он шӯҳи шакарханд:
Бимонад дасту бозуи ҳунарманд.
Сари меҳрофаринон бод хонат,
Ҳазорон офарин бар табъи покат [2, 57].*

Фарҳод аз ҳар ҷиҳат дониш, зӯрӣ, бозу, ақлу кор, муҳаббат нисбат ба Хусрав муқобил гузошта шудааст. Фарҳод аз инъоми фаровони Ширин, ки ба ивази ҷӯи шир дода буд, рӯ мегардонад ва бо ҳаёли Ширин роҳи саҳроро пеш мегирад. Душманони ишқ хабари муҳаббати Фарҳодро нисбат ба Ширин ба Хусрав мерасонад:

*Рақибе гуфт Хусравро, ки Фарҳод,
Бувад дар ишқи Ширин бо ту ҳамзод.
Ба меҳри рӯи ӯ дил гарм дорад,
Зи ту не шарму на озарм дорад [2, 58].*

Дар ҳақиқат ҳам Фарҳоди ҳунарманд аз рақибаш – Хусрав тарсу ҳаросе надошт, зеро муҳаббати ба Ширин доштааш ба тани меҳнатии ӯ ҳарорати махсус меод. «Фарҳод дар манзумаи Ҳотифӣ симои ҷолиби тавачҷӯх аст, қайд мекунад. С. Асадуллоев. Дар сиришти ӯ кори бадтар аз хиёнат нест. Ӯ бо ҳислатҳои неки инсонӣ ороста аст. Қувваи Фарҳод рамзи қудрати табакаи қосибони бедоршудаи шаҳр аст. Дар пеши ин қувва ҳатто шоҳи қодиру тавоно бо ҳамаи сипоҳиёну амалдоронаш худро очиз ҳисоб мекунад ва аз муборизаи қушоду рӯ ба рӯ метарсад [1, 37]. Инро аз саҳнаи мунозираи байни Хусраву Фарҳод метавон мушоҳида кард.

Бояд қайд кард, ки Ҳотифӣ бобҳои достонашро мисли Низомӣ ва Амир Хусрав ном намегузорад. Масалан: муқолаи Хусраву Фарҳод – ро гирем. Низомии Ганҷавӣ ба ин бобҳои «Мунозираи Хусрав бо Фарҳод» гузошта, Амир Хусрав низ ба ин монанд – «Рафтани Хусрав пеши Фарҳод ва мунозираи эшон» ном ниҳодаанд. Абдуллоҳи Ҳотифӣ бошад ин бобро ба тарзи дигар «Мунозира кардани Хусрав ба он муҳаббатзадаи ранҷи ҳонаи сабурӣ ва гирифтани шудани он Юсуфсифати Зулайхонадида ба машаққати тангнои ҷоҳи дурӣ» ном гузоштааст. Тарзи номгузории бобҳои Ҳотифӣ аз Низомӣ ва Амир Хусрави Деҳлавӣ фарқ мекунад. Ҳотифӣ мунозираи ду рақибро чунин оғоз мекунад:

*Ниҳони Кӯҳканро дод овоз,
Ки дар хилват муносиб буд он роз.
Забон бикшод он гоҳ дар хитобаи,
Ки дар сар буд савдои итобаи.
Бигуфт: «Аввал бигӯ бом ан мақомат».
Назираи гуфт дар кӯи маломат.
Пас он гаҳ гуфт: «Ширин кист, донӣ?»
«Мабодо, гуфт, - бе ӯ зиндагонӣ».
Магар гуфт: «Аз сари хешат хабар нест».
Бигуфт: «Мастро парвои сар нест»,
«Марав гуфто, ба пеши он парирӯй».
«Надорам, - гуфт ҷое ғайри он кӯй»!
Бигуфт: «Аз банди ӯ бикшой пайванд»,
Бигуфт: «Беҳ бувад девонаро банд».*

Хусрав, ки ба шоҳ буданаш мағуруру худписанд аст, ба рақибаш Фарҳод рафтори ноодамӣ зохир мекунад ва ўро аз муҳаббати Ширин ба воситаи саволу ҷавоб маҳрум кардани мешавад. Дар навбати худ Фарҳоди хирадманд ба саволҳои ӯ ҷавобҳои бурро ва нишонрас мегӯяд:

*Бигуфто: «Аз рақибонаш бияндеш,
Бигуфт: «Аз сағ накард андеша дарвеш».
«Ба кӯяш, - гуфт, ба борон ширу шамшер»,
«Биё, гуфто, ба борон кай шавад сер?»
Бигуфто: «Тарки меҳру моҳи ман деҳ»,
Бигуфто: «Рав, бикун фикре аз ин беҳ».
«Кунам, - гуфто, ба тегат, пора-пора».
Бигуфто: «Гар қазо бошад чӣ чора?»
Накард андеша аз шамшери хунрез,
Ҳамегуфтамш ҷавоби оташангез.
Шаҳанишоҳ очиз омад аз ҷавобаи,
Аз он пас лаб фуру баст аз итобаи [2, 58-59].*

Аз муколама – саволу ҷавоби Хусраву Фарҳод маълум мегардад, ки Фарҳод аз ишқи Ширин ҳаргиз рӯ намегардонад. Дар ин муколама ошиқи булҳавас Хусрав мағлуб мегардад ва дар дили пур аз кини ӯ оташи ғазаб фурузон мегардад. Низомии Ғанҷавӣ ва Амир Хусрави Дехлавӣ ба мунозираи Хусраву Фарҳод 50 байт бахшидаанд. Аммо миқдори байтҳои ба ин мунозира бахшидаи Ҳотифӣ ҳамагӣ 22 байтро ташкил додаанд. Дар воқеъ бояд қайд кард, ки «Фарҳоди Дехлавӣ он мазмуни чуқури фалсафиро, ки дар эҷоди Низомӣ ҳаст, надорад, дар аснои мунозира бо Хусрав характери Фарҳод кушода намешавад» [3, 101].

Баръакси Амир Хусрав Ҳотифӣ ин мунозираро хеле моҳирона сохта, аз ин мунозира ҷасорат, нотарсӣ ва мардонагии хислату характери Фарҳод баръало намоён мегардад. Ҳотифӣ хислат ва хусусиятҳои наҷиби инсонии Фарҳод ва тақдирӣ ўро дар чанд эпизоди ба ӯ алоқаманд хеле моҳирона тасвир карда тавонистааст. Агар эпизодҳои ба ивази меҳнати пурмашаққат ҷӯи шир ва ҳавзи мраммарин кофтани Фарҳод, муколамаи ӯ бо Хусрав ва бо ваъдаи Хусрав фирефта шуда, аз кӯҳи Бесутун роҳ кушодани ӯ, ки дар дoston бо маҳорати том баён ёфтааст, бо анъанаи алаҳхусус Низомӣ марбут бошад, эпизоди ҳабс карда шудани Фарҳод дар чоҳи кӯҳӣ аз бозёфтҳои эҷодии шоир аст. Ҳангоме ки Хусрав дар муколама бо Фарҳод мағлуб мегардад, бо маҳрамонаш маслиҳат карда, фармон медиҳад, ки Фарҳодро дар чоҳи кӯҳӣ ҳабс кунанд. Шоир ҳолати вазнини аҳволи руҳии Фарҳодро чунин ба қалам додааст:

*Даруни чаҳ гирифтори бало шуд,
Чу мӯре дар даҳони аждаҳо шуд.
Гиребон пора карду баркашид оҳ,
Ки тироҳан маро бас бошад ин чоҳ.
Ба зорӣ гуфт: «Эй гардуни бадмеҳр,
Фигандӣ дурам охир з-он паричеҳр [1, 60-61].*

«Фарҳод дар асари Ҳотифӣ чун ифодакунандаи симои ҳазорон косибони шаҳрҳои қарни понздаҳуми Хуросон ва Мовароуннаҳр тасвир ёфтааст» (С. Асадуллоев, Ширин ва Хусрав, сах. 37), ки ҳатто дар ҳамин лаҳзаи душвор ҳунари мададгараши мегардад. Метине ба дасти Фарҳоди соҳибхунари меафтад ва ӯ синаи кӯҳро шикӯфта аз домани он берун мебарояд. Шоир ба ин боби маҳсули «Баромадани офтоби толеи он тирашаб ҳамчун моҳи чордах аз тангони чоҳи нахшаб» бахшида, меҳнати Фарҳодро дар он чоҳ чунин ифода намудааст:

*Ки буд он тангдил ҳайрон дар он чоҳ,
Ба метине расидаи даст ногоҳ.
Шуд он метин зи дасти дастгираи,
Дар он шаб дод аз он шамъи мунираи,
Шуд аз сӯроҳи метин Кӯҳкан шод,
Ба сӯяи равзани аз ғайб бикшод.
Гирифт он пораи нӯлод дар нанг,
Ки шамъи барфурузад з-оҳану санг [1, 62].*

Ҳар як лаълпора, ки ба хирочи мамлакат меарзид, чун шабчароғи роҳи Фарҳодро равшан менамуд:

*Фаровон буд лаъли обдораи,
Рақам мезад бар он ҷо номи ёраи.
Чу хандӣ дар нигин он нақши мавзун,*

*Нишондӣ ёрро бар чашми пурхун.
Шудӣ ҳар шаб дар он кӯ ринду авбош,
Зи домон лаълрез, аз дида дурпош.
Зи лаъли қимати бе меҳнату ранҷ,
Ба дасти ҳар гадо афтад сад ганҷ [2, 64].*

Ин лаъли пурбаҳо, ки ному нақши Ширин дошт, дар байни мардум паҳн шуда, боиси гилагузори Ширин ба Хусрав мегардад:

*Ба Хусрав гуфт Ширин, к-эй сарафроз,
Бибояд карданат таҳқиқ ин роз.
Ҳадиси лаъл гашта достоне,
Фитода чун забон дар ҳар даҳоне.
Кунун ҳар даст номаширо нигин аст,
Ба нақшам ҳар гадое ҳамнишин аст [2, 64].*

Танҳо бо маслиҳати Шопур мефаҳманд, ки ин ҳама кор маҳсули дасти ҳунарманди Фарҳод аст.

Ҳотифӣ Фарҳодро пеш аз ҳама ҳамчун ҳунарманди оддӣ тасвир мекунад. Сабабаш дар чист? Чаро шоир Фарҳодро, ки дар фолклор ва адабиёти классикии форсу тоҷик ҳамчун ошиқи ноком машҳур буд, бештар ҳамчун ҳунарманд тасвир мекунад? Яъне Ҳотифӣ, ки худаш дар байни ҳунармандон дӯстони зиёд дошт, ҳаёти онро хуб медонист. Барои тасвири зисту зиндагонии онҳо аз образи Фарҳод истифода бурд. Аз ин ҷиҳат бештар ҳунармандии Фарҳод диққати ўро ҷалб намуда, ба замми ин мочароҳои ишқу ошиқиро низ ба қалам додааст. Дар порчаи зерин Ҳотифӣ пеш аз ҳама кӯшидааст, ки ҳунарро ва тавоногии ҳунармандро маҳдуд сано гӯяд:

*Ҳунар овард беруниаш аз он чоҳ,
Ҳунар бинмуд сӯи дилбараи роҳ.
Бувад марди ҳунарварро ҳар ангушт,
Калиде баҳри қулфи ризқ дар мушт.
Агар хоҳӣ, ки ҳаргиз дарнамонӣ,
Ба даст овар ҳунар, то метавонӣ.
Аз он дасте, ки н-ояд ҳеҷ коре,
Бувад бар тан аҷаб беҳуда боре [2, 65].*

Хусрав бо ин макр Фарҳодро маҳв карда натавонист ва ба ў зорӣ мекунад, ки аз баҳри ишқи Ширин гузарад:

*Мухотаб кард Хусрав Кӯҳканро,
Зи рӯи сарзаниши гуфт ин суҳанро:
«Биё, бигзар аз ин андешаи хом,
На оғоз аст ин раҳро на анҷом.
Бирав, дар гӯшае бинишин, худоро,
Маранҷон беи аз ин худрову моро.
Агар сад сол Ширинро барӣ ном,
Туро з-ин ном кай Ширин шавад ком?
Кучо, мӯру кучо тахти Сулаймон?
Набандад шохӣ гул бо зог паймон.
Ба гайри чинси худ парвона шуд ёр,
Аз он гардид оташиро сазовор.
Бурун кун аз сари худ ин ҳавасро,
Муяссар кай шавад ин кор касро?» [2, 65-66].*

Фарҳод, ки марди ҳунарманду бохирад аст, бе дудилагӣ ба ҳар суҳани ў ҷавоб мегӯяд:

*Ба Хусрав гуфт он ғамгини дилтанг,
Ки эй тазйини тоҷу зеби авранг.
Зи як чинсанд чӣ дарवेशу чӣ Ҷам,
Ҳама фарзанди Ҳавоянду Одам.
Агарчӣ нест яксон лаълу хоро,
Паи корест ҳар як ошкоро.
Бувад гар зеби тоҷ аз лаълпора,
Зи баҳри фарш ҳам хуб аст хора [2, 66-67].*

Дар ин эпизод афкори инсондӯстии шоир аз забони Фарҳод баён шудааст, зеро шоир нисбат ба ҳаёти Фарҳод бетараф нест. Хусрав аз суҳанони Фарҳод ҳашмигин мегардад ва бо

роҳи фиреб ўро ба кандани кӯҳи Бесутун мефиристонад. Ў ваъда медиҳад, ки агар Фарҳод аз байни харсангҳои кӯҳи Бесутун роҳ кушояд, Ширинро ба ў хоҳад дод. Ин эпизод ба эпизоди Низомии Ганҷавӣ мазмунан як аст. Барои ин умумиятро нишон додан аз ҳар ду шоир порчаи достонро мисол меорем:

*Чавобаиш дод марди оҳанинчанг,
Ки «Бардорам зи роҳи Хусрав ин санг.
Ба шарти он ки хидмат карда бошам,
Чунин шарт ба ҷой оварда бошам.
Дили Хусрав ризои ман бичӯяд,
Ба тарки шаккари Ширин бигӯяд.
Чунон дар ҳашим шуд Хусрав зи Фарҳод,
Ки ҳалқаи хост озурдан ба пӯлод.
Ба гармӣ гуфт: к – «Оре шарт кардам,
В-агар з-ин шарт баргардам на мардам.
Миён дарбанду зӯри даст букишӣ,
Бурун шав дастбури хеш бинмӣ» [4, 217-218].
Ҳотифӣ ин эпизодро чунин баён намудааст:
Зи дурҷи лаъл Хусрав қуфл бардошт,
Ки хуш ҷавҳариносе дар назар дошт.
Бигуфт: «Эй шерзӯру тилсадмат,
Бибояд карданат як навъ хидмат.
Бувад кӯҳе, ки моро садди роҳ аст,
В-аз он бисёр кори мо табаҳ аст.
Дар он харсанг бояд кард роҳе,
Ки осон бигзарад з-он ҷо ситохе [1, 67].*

Фарҳод ҳангоми кандани кӯҳи Бесутун аз носозгории замонаш, ки хоси асри XV – ум буд, шикоят кардааст. Ҳотифӣ низ ба хотири ў нолаҳои ҷонсӯзе мекунад, ба номи ў байтҳои ҷонгудоze мегӯяд ва ўро ситоиш менамояд: «Ҳотифӣ ба касби деҳқонӣ машғул буд ва аз паси ин касб асбоби маишати зиндагиро ҳосил мекард. Ў аз тарзи зиндагии деҳқонон, заҳмати касби деҳқонӣ ва орзуи умеди ин табақаи ҷамъият огоҳ буд ва чун намояндаи ин табақа ифодакунандаи ғояҳои деҳқонӣ баромад мекард», қайд кардааст, С. Асадуллоев.

*Намебинам ба ғайр аз даст боре,
Ки бошад бекасонро дастёре.
Ба ғайр аз сояам ёрӣ наёяд,
Вале аз пешаам коре наёяд.
Ба сахтӣ дар фироқи дилситоне,
Ғариби бекасе меҳонд ҷоне» [1, 69].*

Эпизоди ба кӯҳи Бесутун омадани Ширин ва ба Фарҳод меҳрубонӣ намуданаш дар достони Ҳотифӣ мазмунан ба эпизоди Низомии Ганҷавӣ монанд аст: Низомии Ганҷавӣ ин эпизодро бо чунин байтҳо сар мекунад:

*Сухан чун шуд мусалсал, оқибат кор,
Сутуни Бесутун омад падидор.
Ба ханда гуфт бо ёрон дилафрӯз,
«Алам бар Бесутун хоҳам зад имрӯз.
Бубинам, к- оҳанин бозӯи Фарҳод,
Чӣ гуна санг мебуррад ба пӯлод [4, 227].*

Омадани Ширин ба кӯҳи Бесутун қувваи Фарҳодро садчанд мегардонад. Ў бо як ғайрати беандоза ба кор шуруъ мекунад:

*Ҳарифон бода паймудан гирифтанд,
Ками нобудану будан гирифтанд.
Яке ҷоми шароби аргувонфом,
Ба дасти Кӯҳкан дод он гуландом.
Гирифт он соғари майро зи дасташ,
Парастии кард пеши майпарасташ.
Ниҳодӣ ҳардомаи бар даст ҷоме,
Расондӣ аз лаби ҷомаи ба коме.
Навозишҳои беандоза кардаи,
Зи оби зиндагӣ ҷон тоза кардаи.*

*Чунонаш қуввате дод он вафокеш,
Ки осон кӯхро бардорад аз пеш [2, 71-72].*

Ҳотифӣ низ ба монанди Низомӣ марғи Фарҳодро бо иштироки Хусрав ба қалам медиҳад. Ҳангоме ки Хусрав ғалабаи Фарҳодро ҳис мекунад ба воҳима меафтад, лекин ба рӯирифт куштани Фарҳод чуръат мекунад. Ӯ ба ачузе тӯҳфаи зиёд дода, бо овозаи «марғи Ширин» ба назди Фарҳод мефиристонанд. Ошиқи ноком ба ин мусибати ногоҳонӣ тоб наоварда, ҳалок мегардад:

*Равон карданд сӯи нотаवоне,
Ситамкорон балои ногоҳанӣ.
Фитодаш чун назар бар рӯи Фарҳод,
Зи сар меъҷор кушоду кард фарёд.
Ту дар ҷон кандану ҷон дода ёрат,
Фитод аз бод сарви соядорат.
Чу бишнид ин суҳан мискини ғамнок,
Гиребон пора карду синаро чок.
Дареғо, он қади мавзун, дареғо,
Дареғо, он қади гулгун, дареғо!
Дареғо, к-он даҳони хуштар аз нӯш,
Бувад ҳамчун даҳони гунча хомӯш [2, 74-75].*

Ҳотифӣ боби Фарҳодро бо номаи Ширин, ки ба Хусрав менависад, ҷамъбаст мекунад:

*Чаҳон шоҳу гадо бисёр дида,
Басе афсонаи эшон шунда.
Маҷав гарра ба ин дунёи фонӣ,
Ки кас боқӣ намонад ҷовидонӣ:
Чи шамъи он гадо, чӣ маҷъалаи шоҳ,
Намонад ҳеҷ як баъд аз саҳаргоҳ [2, 81].*

Фарҳоди руҳан ва ҷисман ғолибро танҳо бо роҳи макру фиреб ҳалок кардан муяссар гардид. Аз ин ҷо маълум мегардид, ки аҳли дарбор аз муборизаи ошкоро тарсида, барои амалӣ гардондани мақсадашон роҳи хиёнатӣ фиребро пеш мегиранд. Шоир дар образи Фарҳод намоёндаи ҳалқи меҳнаткаши замони худро, ки ба ҳар гуна машаққатҳои зиндагӣ тобоваранд, тасвир кардааст. Ин образ ҷӣ аз ҷиҳати ахлоқ ва ҷӣ аз ҷиҳати қудрати суҳан ва баландии маънавӣ аз подшоҳон ва табақаи аъён ашроф баландтар аст.

Чуноне ки маълум шуд, муаллифони дostonҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоии худ бо ин ва ё он ҷиҳат ё ҳислату характери Фарҳод бештар диққат додаанд. Ҳотифӣ пеш аз ҳама Фарҳодро хунарманд тасвир мекунад. Барои хунарманд бошад меҳнату ғам ҳам маслаканд ва рӯзҳои хунарманд ҳамеша аз меҳнати ӯ пайдо мешавад. Шоир Фарҳодро инчунин ҳамчун ошиқи ноком тасвир намуда, ҳамаи он рӯзгори талхе ки ба сари ӯ омада буд, аз ҷамъият, аз замона медонад ва ҳомии замонаи ногунсор буд, ки он Фарҳодро қурбони хиёнат сохт.

Адабиёт:

1. Абдуллои Ҳотифӣ. Ширин ва Хусрав, ба ҷоп ҳозиркунанда С. Асадуллоев. – Москва, 1977. – 13 с.
2. Абдуллои Ҳотифӣ. Ширин ва Хусрав, мурағтиб Ҷ. Додалишоев, муҳаррир А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 36 с.
3. Алиев Г. «Ширин ва Хусрав»- и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва «Хусрав ва Ширин» -и Низомии Ғанҷавӣ. – Душанбе: - 101 с.
4. Низомии Ғанҷавӣ. Қуллӣёт. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 90 с.

Калидвожаҳо: Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, сюжет, композиция, мавзӯ, шиқ, руҷӯи лирикӣ, этикӣ, Фарҳод, Хусрав, Ширин, марғ, фиреб.

Аннотация

ОБРАЗ ФАРХОД В ПОЭМЕ «ШИРИН И ХУСРАВ» ХОТИФИ И ЕГО ОБЩНОСТЬ И РАЗЛИЧИЯ ОТ ОБРАЗА ФАРХОДА НИЗАМИ

Абдуллах Хотифи является одним из ведущих поэтов XV века, где по наставлению Мавлоно Абдурахмана Джами написал поэму «Ширин и Хусрав». До Абдуллах Хотифи на этом сюжете написали такие мастера слова, как Низами Ганджави и Амир Хусрав Дехлави. Образ Фарход в поэме Абдуллах Хотифи имеет важную месту, а имеет много различия и общность, что эти компоненты рассматривается в данной статье.

Ключевые слова: *Абдуллах Хотифи, Низами Ганджави, Абдурахман Джами, сюжет, композиция, тема, любовь, лирические отступления, эпический, Фарход, Хусрав, Ширин, смерть, обман.*

Annotation

THE IMAGE OF FARHOD IN THE POEM "SHIRIN AND KHUSRAV" BY HOTIFI AND HIS GENERALITY AND DIFFERENCES FROM THE IMAGE OF FARHOD NIZAMI

Abdullah Hotifi is one of the leading poets of the XV century, where Jami wrote the poem "Shirin and Khusrav" on the instructions of Mavlono Abdurahman. Before Abdullah Hotifi, such masters of the word as Nizami Ganjavi and Amir Khusrav Dehlavi wrote on this plot. The image of Farhod in the poem of Abdullah Hotifi has an important place, but there are many differences and commonality that these components are considered in this article.

Keywords: *Abdullah Hotifi, Nizomi Gandjavi, Abdurahman Jami, plot, composition, theme, love, lyrical digressions, epic, Farhod, Khusraw, Shirin, death, deception.*

Маълумот дар бораи муълиф: Ҷаборова Мадина, магистранти соли дуҷуми факултаи филологияи тоҷик, кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 988045424

Рохбари илмӣ: Худойдодов А.

Сведение об автор: Джаборова Мадина, магистрантка второго курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни. Тел.: 988046422

Научный руководитель: Худойдодова А.

About the author: Jaborova Madina, Master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Tel.: 988045424

Scientific director: Hudoydodov A.

МАВҚЕИ ТАЗКИРАИ «ХИЗОНАИ ОМИРА» - И МИР ҒУЛОМАЛИХОНИ ОЗОДИ БИЛГИРОМӢ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ ГУЗАШТА

Тазкиранигорони форсидабонони Ҳиндустон осори пурарзишро аз худ ба ёдгор гузоштаанд, ки «Хизонаи омира» яке аз онҳост. Аксарияти муҳакқиқони таърихи адабиёти классикии форс-тоҷик, ки ҳавзаи Ҳинд як ҷузъи он аст, дар таҳқиқоту таълифоташон алоқамандона ба ин ё он масъала тазкираи «Хизонаи омира»-ро мавриди истифода қарор додаанд.

«Хизонаи омира» ҳанӯз дар замони барҳаёт будани муаллиф мавриди истифода ва омӯзиши муосирини ӯ қарор гирифта буд. Муаллифи тазкираи «Мардуми дида» - Ҳокими Лоҳурӣ дар тазкирааш роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Мир Ғуломалихон сухан ронда, аз ҷумла навиштааст, ки «ҳама аъзои хонаводаи Озод аҳли фазлу камол будаанд» [6, 124]. Ҷойи дигар чунин менависад, ки «Озод девоне дорад ба арабӣ, ки ман дар фаҳми он косирам. Ҷазалиёти форсии вай хеле ширин аст» [6, 125].

Муосирони дигари вай Шафиқи Авранғободӣ дар тазкирааш «Ғули раъно», Сирочиддин Алихони Орзу дар тазкирааш «Маҷмауи-нафоис», Волаи Доғистонӣ дар «Риёзу-ш-шуаро» Ғуломалихонро чун устод эътироф ва ёд карда, аз мавҷудияти тазкираҳояш хабар додаанд. Офтоб Рои Лакҳнав дар тазкираи «Риёзу-л-орифин» мухтасар дар бораи ҳаёти Мир Ғуломалӣ сухан ронда, менигорад, ки “девоне дар забони арабиву форсӣ ва тазкираи «Яди байзо», «Сарви Озод» ва «Хизонаи омира» аз ӯ ёдгор аст» [7, 102]. Инчунин тазкиранависон Ғанӣ дар «Тазкирату-ш-шуаро», Хушгӯ дар «Сафинаи Хушгӯ», Сайид Муҳаммад Сиддиқи Ҳасанхон Баҳодур дар «Шамъи анҷуман» тазкираи «Хизонаи омира»-ро чун манбаи бозғимод мавриди истифода қарор додаанд.

Носири Некбаҳт дар зер тасхеҳи тазкираи “Хизонаи омира”-и Ғуломалии Озод Билғиромӣ чунин маълумоти ҷолибро дар муқаддимаи он меорад [4, 25].

Анғезаи таълифи ин тазкираро хоҳиши бародарзодаи худ медонад ва мегӯяд: «Мир Авлод Муҳаммад, ки бародарзодаи фақир аст, хоҳиш намуд, ки тазкирае таълиф карда шавад дар зикри шуарое, ки чароғи мадҳи арбоби қарам афрӯхтаанд ва силот аз давлати қадридонии мамдӯхони худ андӯхта. Чун хотири мушорунилайх азиз буд, илтимоси ӯ ба ҳусни қабул расид ва тарочими мавзуноне ки илми силаи эшон ҳосил шуд, марқум гардид... номи ин нома “Хизонаи омира” муқаррар гардид ва таърихи таълифи мутобик санаи ситта ва сабъин ва миа ва алф (1176 қ) чунин ба назм расид:

*Озод рақам намуд нав тазкирае,
Дар ҷайби варақ рехт нуқуди сирае.
Ғанҷури хирад гавҳари таърих фишонд,
«Ҳақ дода аҷаб «Хизонаи омира»».*

Тазкираи «Хизонаи омира»-и Мир Ғуломалихони Озоди Билғиромиро метавон яке аз тазкираҳои муътамад ва муътабари асри XVIII-и форсидабони Ҳинд шумурда, онро ягона сарчашмае донист, ки аз ҷиҳати тарзи нигориш ва услуби баёни худ аз ҳамаи сарчашмаҳои дигари дар асри XVIII таълифшуда фарқ мекунад.

Дар «Энсиклопедияи Ислом» омадааст, ки Мир Ғуломалӣ ба забонҳои арабӣ, форсӣ ва ҳиндустонӣ шеърҳои ҷолиб навиштааст [8, 166].

Алиакбари Деххудо дар «Луғатнома»-аш низ бо истифода аз маълумоти асарҳои «Эълуму-л-мунаҷид» ва «Қомусу-л-эълум» дар бораи ҳаёт ва мероси адабии Озод Мир Ғуломалӣ мухтасар маълумот додааст. Ӯ менависад: «Соҳиби «Қомусу-л-иълум»-и туркӣ гӯяд [2, 287]. «Амир Ғуломалии Билғиромӣ мутахаллис ба Озод писари Сайид Нӯҳ маъруф ба Амир Ғуломҷалили Билғиромӣ аст. Озод аз шуарои фасеҳи Ҳиндустон буд. Ӯ муаллафоте ба забони форсӣ дорад ба номҳои «Қасоиди арабӣ», «Субҳату-л-марҷон», «Хизонаи омира» ва тазкираи «Сарви Озод». Марғи ӯ ба соли 1200 ҳ.қ буд».

«Хизонаи омира» ҳамчун асари илмӣ-адабӣ ва таърихӣ диққати шарқшиносони Аврупо низ ба худ ҷалб карда буд. Чунончи, шарқшиноси англис Вилиям Чамберз дар мақолаи ба «Хизонаи омира» бахшидааст, чунин қайдҳо дорад [9, 496]: «Хизонаи омира» аз тарафи Мир Ғуломалӣ дар синни 61 солагӣ таълиф ёфтааст... Маълумоти таърихӣ ин асар, аз ҷумла, шарҳи холи Осафҷоҳ ва писарони вай, маратҳо ва ғайраҳо барои донишмандони Ғарб боқимат ва

пурарзишанд. Зеро вокеаҳоеро, ки ӯ нақл мекунад, худ шоҳиди зиндаи онҳо буда, ҳамаи он кишварҳоеро, ки мавриди баҳси худ қарор медихад, худ саёҳат намуда дидааст...».

Ин тазкира, ҳақиқатан, ҳамчун сарчашмаи таърихӣ барои омӯзиши таърихи давлатдории Теҳриёни Ҳинд ва дигар ҳукуматдорони то нимаи дуюми асри XVIII аз аҳаммияти калон бархӯрдор мебошад.

Аз адабиётшиносони тоҷик яке аз аввалинҳо шуда устод Садриддин Айний хангоми таълифи китоби «Мирзо Абдулқодири Бедил» тазкираи Мир Ғуломалихонро ҳамчун манбаи муътамад ва мустанади истифода намудааст. Ӯ зимни баёни замони зиндагӣ ва тарҷумаи ҳоли Мирзо Бедил ҳашт маротиба ба маълумоти «Хизонаи омира» муроҷиат намудааст [1].

Адабиётшиноси баъдина, ба мисли Х.Мирзозода, Т.Неъматзода, Ш.Шукуров, С.Воҳидов, У. Каримов, Р.Ҳодизода, М.Бақоев, Ш.Муҳаммадиев ва дигарон ҳам дар муайян кардани бисёр ҷиҳатҳои нозуки адабиёти форсии тоҷикӣ маълумоти тазкираи «Хизонаи омира»-ро ҳамчун ғиреҳкушои масъалаҳои зиёди сарбаста донистаанд.

Тазкираи Мир Ғуломалихонро на танҳо адабиётшиносон ва таърихшиносон ҳамчун манбаи муҳим мавриди истифода қарор додаанд, балки забоншиносон низ дар иншои асарҳои илмӣ аз маълумоти «Хизонаи омира» истифода бурдаанд. Луғатшиноси варзида В.А. Капранов хангоми баррасии назария ва амалияи луғатсозӣ дар Ҳиндустон дар асрҳои XVI-XIX ба далелҳои овардаи Мир Ғуломалихони Озод дар «Хизонаи омира» таъия намудааст [5].

Тазкираи «Хизонаи омира»-и Мир Ғуломалихони Озоди Билғиромиро метавон яке аз тазкираҳои муътамад ва муътабари асри XVIII-и форсизабони Ҳинд шумурда, онро ягона сарчашмае донист, ки аз ҷиҳати тарзи нигоҳиш ва услуби баёни худ аз ҳамаи сарчашмаҳои дигари дар асри XVIII таълифшуда фарқ мекунад.

Донишманди нуктасанҷ Аҳмад Гулчини Маонӣ ба тазкираи «Хизонаи омира» баҳои баланд дода таъкид менамояд [3, 513]. «Хизонаи омира» аз назари диққат ва сиҳҳати тарҷуми (чуз дар як ду маврид) ва зикри ҳаводиси таърихӣ замон ва поре назароти интиқодии муаллиф, аз тазкираҳои хуб маҳсуб аст, вале зиёдагӯӣҳо ҳам дорад, ки хориҷ аз вазифаи тазкиранавис аст».

Муҳаққиқи осори Ғуломалихони Озод Вилиям Чамберз ин қисмати тазкираро мавриди таҳқиқ қарор дода дар маҷаллаи «Маҷмӯаи осӣғӣ» чунин қайдҳо кардааст [9, 497]: «Навиштаҷоти таърихӣ вай (Ғуломалихони Озод), (аз он ҷумла, шарҳи ҳоли Осафҷо ва писарони вай, баёни таърихи Маратҷо ва ғайраҳо) барои донишмандони Ғарб хеле пурқимат ва муҳим ҳисоб меёбанд. Онҳо ин тавсияро асосан қабул доранд, ки вай бештар маълумотҳоеро, ки меорад, худ шоҳиди онҳо буда, манзараи кишварҳое, ки суҳан аз онҳо меравад, ҳудаш саёҳат карда дидааст». Вилиям Чамберз инчунин менависад, ки «доир ба таърихи ин давра таърихшиносони Фаронса ва Англия низ асарҳо навиштаанд, аммо дар байни онҳо тафовутҳо дида мешаванд. Аслан ин қисмати тазкираи Ғуломалихони Озод маълумоти таърихӣ саҳеҳтар ва муътамадтарро дар бар мегирад» [9, 499].

Чӣ навиъ, ки аз баёноти адабиёти зикршуда маълум мегардад, маълумоти тазкираи Мир Ғуломалихон равшанкунандаи бисёр паҳлӯҳои торики риштаҳои адабиётшиносиву забоншиносӣ ва таърих буда метавонад ва истифода намудани ин сарчашмаи муътабар аҳаммияти басо муҳим мебошад.

Адабиёт:

1. Айний С. Мирзо Абдулқодири Бедил \ С. Айний. Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1954. – 340 с.
2. Алиакбари Деххудо. Луғатнома \ Алиакбари Деххудо. Теҳрон: Сирус, 1335. – 502 с.
3. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ \ Аҳмад Гулчини Маонӣ. Теҳрон, 1363. (дар ду ҷилд). – 1771 с.
4. Ғуломалии Озод Билғиромӣ. Хизонаи омира \ Ғуломалии Озод Билғиромӣ; зери тасҳеҳи Носир Некбахт. Теҳрон, 1390. – 762 с.
5. Капранов В.А. Таджикско – персидская лексикография в Индии XVI-XIX вв. \ В.А. Капранов. Душанбе: Дониш, 1985. – 228 с.
6. Нақавӣ, Сайид Алиризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон \ Сайид Алиризо, Нақавӣ. Теҳрон, 1967. – 819 с.
7. Офтоб, Рои Лақҳнав. Риёзу-л-орифин \ Рои Лақҳнав, Офтоб; тасҳеҳи Ҳисомиддини Рошидӣ. Исломобод, 1988. – 522 с.
8. The Encyclopedia of Islam. V.1, London, 1973, p. 166.
9. William Chambers. Asiatic Miscellany \ William Chambers, vol. 1. – Calcutta, 1785, p. 496-497.

Калидвожаҳо: *Муҳақиқон, тазкира «Хизонаи Омира», Мир Ғуломалихон Озоди балгирами, Адабиётшиносӣ.*

Аннотация

ПОЗИЦИЯ ТАЗКИРЫ «ХИЗОНАИ ОМИРА» МИР ГУЛЯМАЛИХАНА АЗАДА В ПРОШЛОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Говорящие на персидском языке комментаторы Индии оставили ценное наследие, одним из которых является «Хизонаи омира» Мир Гуламалихона Озода. Многие исследователи истории классической персидско-таджикской литературы, частью которой является Индийский субконтинент, использовали описание тазкиры «Хизонаи омира» в своих исследованиях и письмах в связи с тем или иным вопросом. В данной статье мы рассматриваем на сколько широко занимает тазкира «Хизонаи омира» Мир Гуламалихона Озода в нынешнем и в прошлом литературоведении.

Ключевые слова: *исследователи, тазкира «Хизонаи Омира», Мир Гулямалихан Азад, литературоведения.*

Annotation

POSITION OF MIR GULAMALIKHON OZOD'S TAZKIRA "KHIZONAI OMIRA" IN THE PAST LITERARY STUDIES

India's Persian-speaking commentators have left a valuable legacy, one of which is Mir Gulamalikhon Ozod's "Khizonai Omira". Many researchers of the history of classical Persian-Tajik literature, of which the Indian subcontinent is a part, have used the description of the tazkira "Khizonai Omira" in their studies and letters in connection with this or that issue. In this article, we consider how widely the tazkira Mir Gulamalikhon Ozod's "Khizonai Omira" occupies in the current and past literary studies.

Keywords: *researchers, tazkira "Khizonai Omira", Mir Gulamalikhon Azad, literary criticism*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чураева муҳаррам, магистранти соли дуҷуми факулети филологияи тоҷик, кафедраи Забон ва адабиёти тоҷик ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 934259498

Рохбари илмӣ: Шарифзода Боймурод

Сведения об автор: Джураева Мухаррам, магистрантка второго курса факультета филологии таджикского языка, кафедра языкознания и литературы таджикского языка, ТГПУ им С.Айни. Тел.: 934259498

Научный руководитель: Шарифзода Боймурод

About the author: Djuraeva Muharram, Master student in the Department of Tajik language and literature of Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Tel.: 934259498

Scientific director: Sarifzoda Boimurod

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ЖАНРҲОИ АДАБӢ ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОҶИКИИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Адабиёти тоҷик, бахусус насри он дар даврони Истиқлолияти давлатӣ боз ҳам бештар рӯ ба ташаккул овард. Дар ин давра ба рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ нигоҳ накарда, дар насри бадеӣ бо сайёи адибоне чун Сорбон, Муҳиддин Хоҷаев, Саттор Турсун, Ӯрун Кӯҳзод, Шодон Ҳаниф, Абдулҳамид Самадов, Кароматулло Мирзоев, Сайф Раҳимзоди Афғардӣ, Бароталӣ Абдурахмонов, Чонибек Ақобиров, Равшани Ёрмуҳаммад, Муҳаммадсолехи Замон, Баҳманёр, Қодири Рустам, Атто Ҳамдам, Муҳиб Қурбон, Аброри Зоҳир, Сипеҳри Ҳасанзод, Садриддини Ҳасанзод ва дигарон асарҳои таълиф шуданд, ки воқеияти зиндагиро боз ҳам реалистона таҷассум гардониданд. Онҳо дар ин офаридаҳои худ масъалаҳои умдатарини маънавию иҷтимоӣ: якпорчагии кишвар, ваҳдати миллӣ, арзиши истиқлолияти давлатӣ, эҳтироми суннатҳои миллӣ ва муносибати одаму одамгариро асоси эҷодиёташон қарор доданд. Ҳамин ҷиҳати масъала боис шуд, ки дар ин давра дар жанрҳои адабии насри бадеии тоҷик як қатор таҳаввулот ба амал омад ва ба диди адибон ба тасвири симои инсон боз ҳам амиқтар рафт.

Дар даврони истиқлоли кишварамон, жанрҳои очерк, очерки бадеӣ, ҳикоя, новелла, қисса, қиссаҳои ёддоштӣ, қиссаҳои ҳуҷҷатӣ, роман, роман новелла ва романҳои таърихӣ бештар ташаккул ёфтанд. Ин жанрҳои адабӣ гарчанде дар даврони Шӯравӣ дар адабиёти тоҷик мақоми хос дошта бошанд ҳам, дар замони Истиқлолият онҳо бештар қорбарӣ шуда, аз ҷиҳати сохтмони бадеӣ, архитектоника, банду бастаи сюжет, нақли воқеа, амали ровӣ, истифодаи сабки баён ва ғайраҳо ба таҳаввулот рӯ ба рӯ шуданд. Як қисми ин жанрҳо аз ҷиҳати тасвири образҳо ба кулӣ тафовут пайдо намуда бошанд, баъзеашон бо тарзи масъалагузорӣ ва ҳалли бадеии он аз асарҳои пешин фарқ мақардагӣ шуданд ва дар онҳо ифодаи мақсад боз ҳам мушаххас гардида, низоми ғунҷоиши воқеаву рӯйдодҳо тағйир ёфтанд.

Дар ин давра адибони тоҷик вобаста ба мавзӯ ва муҳимияти он барои ҷомеа жанрҳоро интихоб менамуданд, ки ба завқи хонанда бештар мувофиқ буд. Ин тарзи муносибат барои боз ҳам хубтар таҷассум ёфтани тасвири воқеаҳо имкон фароҳам овард. Дар ин самт ҷустуҷӯҳои адибони пуртаҷриба Саттор Турсун, Ӯрун Кӯҳзод, Сорбон, Муҳиддин Хоҷаев, Абдулҳамид Самадов, Кароматулло Мирзов назаррас мебошад. Ин адибон таҷрибае, ки дар офаридани асарҳои гуногунҷам ва гуногунжанр дар давраи пеш аз Истиқлолият пайдо карда буданд, онро муқаммал карда, ба қомебиҳои бештар ноил гардиданд. Доир ба ин масъала адабиётшинос Атаҳон Сайфуллоев менависад: «Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва фаро расидани озодии суҳан шароит фароҳам оварданд, ки нависандагон дару дарвозаи мавзӯҳои мамнуъро боз кунанд ва асарҳои аз ҷиҳати шаклу мазмун хело зебою волоро ба майдон гузоранд»[5].

Ин мушоҳидаи адабиётшинос дар воқеъ, қобили қабул буда, боиси дастгирӣ мебошад. Истиқлолияти давлатӣ барои адибон озодии бештар дод, дариҷаи эҷоди онҳоро ба масъалаҳое, ки имкони даҳолат қардан надоштанд, боз қард ва барои васеъ фаъолият қарданашон шароити хубтар фароҳам овард. Таъкиди мунаққид доир ба он, ки аз ҷиҳати «шаклу мазмун» асарҳои адибон бештар шуданд, низ дастгирӣ мебошад. Зеро маҳз ҳамин соҳибистиқлолӣ имкон дод, ки нависандагон боз ҳам ба масъулияти баланд ба таълифи асарҳои гуногунжанр даст зананд ва дар офаридани мавзӯҳои нав ва жанрҳои нав ба дастовардҳои ноил шаванд.

Дар ин давра, махсусан, жанри ҳикоя ташаккул ёфт ва аксари адибони тоҷик ҳикояҳои нав таълиф карданд. Сабаби ба ҳикоя бештар майл қардани адибон аз он иборат буд, ки дар ин жанри хурди бадеӣ мавзӯҳои рӯзмарра осонтар ҷой мегирифт ва мақсад возеҳ ва ҳадафманд ифода меёфт. Хусусан, масъалаи муносибати байниҳамдигарии одамон, таҳаммулпазирӣ, ваҳдати миллӣ, эҳтироми яқдигарӣ ва инсондӯстӣ асоси ғояи ҳикояҳои индавраинаро ташкил намуд. Вобаста ба ин навъи масъалагузорӣ тарзи тасвир ва сохтмони сюжети ҳикоя аз шакли аъъанавӣ қаме тафовут пайдо қард. Ақнун қаробари ровии нақл дар ҳикояҳо персонажҳои мушоҳидақоре арзи ҳастӣ намуданд, ки қасту қаланди рӯзгор, ҳислатҳои неқу бади одамнро мушоҳида қарда, дар монологҳои яқовоза ва дуовозаи худ ба симои шахс ва атрофиёни ӯ баҳо меқоданд. Ин навъи тасвири симои марқазии ҳикоя албатта ба тарқии жанр низ таъсир расонид ва қарои қушодани олами ботинии қаҳрамони ҳикоя роҳ қушод. Воқеаҳои зиёдатӣ дар ҳикоя қам қардид ва таваҷҷӯҳ дар атрофии як рӯйдоди муҳим, ки сабаби ҳаракати сюжет ва қушодани сачия мешавад, дар ҳикоя қойи муҳимро ишғол намуд.

Дар жанри ҳикоя инчунин тасвири қамон ниҳоят муҳим аст ва ақсаран қамони амалиётҳо дар ҳикоя ниҳоят маҳдуд мебошад, худӣ амал қам қӯтоҳ аст. Одатан дар ҳикоя танҳо як ҳодиса ё воқеа нақл мешавад ва ақар адиб зарур шуморад, яқон рӯйдоди дигарро низ қамроҳ меқунад, вале он аз воқеаи ақосӣ қанда нест. Мақон низ дар ҳикоя маҳдуд аст. Он ба фаъолияти персонаж саҳт алоқамандӣ қорад. Дар ҳикоя қаҳрамони ақосӣ амал меқунад ва дигар персонажҳои дигар фаъолияти ӯро муқаммал меқозанд. Нишонаи марқазӣ дар ҳикоя қой қарда тақонистани воқеа ба шумор меқаравад. Ин маҳдудият нависандаро маҷбур меқамояд, ки бо масъулият банду бастаи ҳикояро ба нақша қирад ва қонунмандии тарқии жанро қиддӣ риоя нақояд. Хушбақтона, дар ақсари ҳикояҳои нависандақони тоҷик ин меёри жанрӣ ба инобат қирифта шудааст ва адибон дар доираи талаботи жанри мақкур асар офаридаанд. Дар ҳикояҳои

Саттор Турсун, Абдулхамид Самадов, Баҳманёр, Қодири Рустам, Муҳаммадсолеҳи Замон, Муаззама Аҳмадова, Сафийа Носир, Гули Зард на танҳо ин қоида риоя шудааст, балки тасвири воқеа ва қушодани сачияи персонаж дар замону макони маҳдуд ба инобат гирифта шудааст. Принципи сохтмони сужети ҳикояро маҳсусан, Сайф ва Баҳманёр хеле тағйир доданд. Дар ҳикояҳои ин адибон руъё тасаввур қардан, ба ҷузъиёт таъя қардан, суръати замонро маҳдуд қардан, ба рӯҳия таъсир расонидан афзалият пайдо қард, ки ин ҳама боиси аз қолаби анъанавии ҳикоя берун баромадан ва ҷорӣ қардани навгонӣ дар устухонбандии ҳикоя қардид. Ҳикояи «Руъё»-и Сайфи Раҳимзод мисоли равшани гуфтаҳои боло мебошад.

Дар баробари ҳикоя жанри новелла низ дар даврони Истиқлолият рушд намуд. Як хусусияти фарқкунандаи новелла аз ҳикоя дар он аст, ки дар новелла характери пешниҳоди мавод ба хати сужет ва таркиби композиция саҳт алоқаманд мебошад ва ровию дигар персонажҳо воқеаи интиҳобшударо, ки дорои падидаи нав мебошад, пурра шарҳ медиҳанд. Сохтмони сужет, микдори гиреҳҳо, гиреҳбанди воқеа, гиреҳкушои воқеа дар новелла бо маҳдуд будани ҳуди воқеа дар устухонбандии он ниҳоят арзиши баланд дорад. Дар новелла кӯтоҳии воқеа, суҷаи тезу тунд, сабки баёни бетараф, гиреҳкушоии ноғаҳонӣ муҳим мебошад ва олами ботинии қаҳрамон тавассути амал ва рафтори ӯ ошқор мешавад. Дар насри бадеии тоҷик дар даврони Истиқлолият як қатор новеллаҳо таълиф шуданд, ки аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, интиҳоби мавзӯ ниҳоят ҷолиб мебошанд. Дар ин новеллаҳо воқеаҳои интиҳоб шуданд, ки бештар ба зиндагии муосирон алоқамандӣ доранд ва дар онҳо мушоҳидаҳо доир ба ҷиғунагии ахлоқи ҳамзамонон бештар тасвир ёфтаанд. Ин навъ новеллаҳо аз тарафи Саттор Турсун, Абдулхамид Самадов, Ҷонибек Ақобиров, Муҳиб Қурбон, Қодири Рустам ва дигарон таълиф шуданд, ки ҷи аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ ва ҷи аз ҷиҳати риояи таркиби жанр дар адабиёти тоҷик мавқеи ҳос пайдо қардаанд. Дар новеллаҳои «Майдон», «Расми модарию бародарӣ», «Ракси мома», «Суруди субҳгонӣ» «Раҳовард»-и Абдулхамид Самадов бошад, жанри новелла ҷиҳатҳои нав ба ҳуд қасб намуд. Адабиётшинос А. Сайфуллоев доир ба ҳамин паҳлӯи новеллаҳои нависанда менависад:

«Мо таълифоти номбурдаи А. Самадовро ҳикоя ном бурда бошем ҳам, (манзур новеллаҳои дар боло таъкидшуда мебошад. - А. Р.) қайҳост, ки новелла будани онҳоро дар назар дорем. Зеро онҳо як навъи ҳикояанд, ки ҳаҷман хурд, майда буда, сужет ва банду бастаи хеле ҷиддию маҳкам доранд, аз тасвиру тавсифҳои муфассал орь мебошанд, таҳлилҳои рӯҳию равонии қаҳрамон нисбатан маҳдуд мебошанд ё умуман ба назар намерасанд.

Новелла (novella), ки ҳуд лафзи италиявӣ буда, маънияш навиғарӣ аст, воқеан ҳам падидаҳои тозаи ҳаётро дар бар мегирад. Новеллаҳои Абдулхамид Самад ҷавобгӯи ҳамин хусусиятҳо мебошанд» [5, 113].

Дар ҳақиқат, дар новеллаҳои Абдулхамид Самадов тафсилоти зиёдатӣ ба мушоҳида намерасад. Вай дар мисоли як воқеа ҳислати персонажҳои ҳудро тарзе равшан менамояд, ки ҳонанда, бешак, ҷунин сурат гирифтани ҳодисаро интизор нест. Аммо равиши сужет ва гиреҳкушоии ноғаҳонӣ тасвириро боз ҳам ҷолибтар менамояд.

Дар давраи Истиқлолият инҷунин жанри қисса ва ё повест низ рушд намуд. Агар дар солҳои 60-80-уми асри ХХ Фазлиддин Муҳаммадиев, Сорбон, Сатор Турсун, Ёрун Кӯҳзод, Муҳиддин Ҳочаев дар навиштани жанри қисса дастоварди бештарро соҳиб шуда бошанд, дарсолҳои 90-уми асри ХХ ва аввали садаи ХХI ҳидмати Абдулхамид, Самадов, Сайф Раҳимзоди Афардӣ, Қароматулло Мирзоев, Бароталӣ Абдураҳмонов, Ҷонибек Ақобиров, Баҳманёр ва дигарон дар рушду таҳаввули жанри повест назаррас мебошад. Ин адибон бо таъя аз мактаби нависандагони қалонсоли тоҷик қиссаҳои таълиф намуданд, ки ҷи аз ҷиҳати муҳтаво ва ҷи аз ҷиҳати шакл дар инкишофи насри муосири тоҷик таъсири мусбат расониданд.

Хусусияти умдатарини повест аз он иборат мебошад, ки дар он тамоми рафти воқеаҳо дар атрофи персонажҳои асосӣ сурат гирифта, шахсият, рӯҳия ва сачияи онҳо дар ҳамин асос ошқор қарда мешаванд. Повест сужети маҳдуд дошта, микдори персонажҳо ва воқеаҳо низ дар он маҳдуд мебошад. Аммо ин ҷунин маъно надорад, ки қараёни ҳодиса нигоҳ дошта мешавад ва мақсад пурра ошқор намеғардад. Баръакс, дар повестҳои замони нав гоҳо серзамонӣ ва сермақонӣ ба назар расида, фосилаи макону замон тағйирпазир меғардад. Ин ҷиҳат пеш аз ҳама ба қувват гирифтани психологизми тасвир дар таркиби жанри повест алоқаманд мебошад. Нависанда ба персонажи асосии ҳуд имқони бештар медиҳад, ки олами ботинии ҳудро ифшо созад, мушоҳидаҳоишро бозгӯяд ва ба неку бад баҳогузорӣ намояд. Маҳз ҳамин «озодии» персонаж боиси тағйир хӯрдани фосилаи замонику маконӣ дар қисса меғардад. Дар ҳолати равонӣ ва ҳаёлмандӣ қарор доштани персонаж мучиби васеъ шудани воқеаҳои доҳили сужет меғардад. Дар ин гуна ҳолат нависанда ба воситаи таҳқиқгар ва ё ровӣ имқони риоя қардани амали ҳодисаҳо ва таҳлили онҳоро дар дасти ҳуд меғирад ва намегузорад, ки аз меъёри таркибии жанр ровӣ берун барояд. Масалан, дар повести «Решаҳо»-и Сайф Раҳимзоди Афардӣ ҳамин ҳолатро дидан мумкин аст. Мӯйсафеди Мӯсо, ки дар вазъи мураккаби равонӣ қарор дорад, тавассути ҳофиза ва руъёҳо воқеаҳои давраҳои муҳталифро пешу назар меорад ва ба ҳар қадоми он ва одамоне, ки дар ин воқеаҳо иштирок мекунад, баҳо медиҳад. Инҷунин вай сабаб ва натиҷаҳоишро ҷамъбаст мекунад ва арзиши зиндагии ҳар қадомашонро бармекашад ва ҳайру шарри ҳаёти рафтаву омада ва ояндаро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Ин навъи тасвири сачияи шахс қолаби қиссаи анъанавиро шикаста, ба он ҷузъиётҳои нави бадеӣ, тасвири ва равонӣ ҳамроҳ намудааст. Дар асарҳои дигар нависандагони тоҷик низ ҳамин гуна таҳаввул ёфтани жанри повестро мушоҳида қардан мумкин аст.

Хушбахтона, дар ин давра шаклҳои нави повест дар адабиёти тоҷик арзи ҳастӣ намуд. Агар пеш танҳо повестҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ таълиф шуда бошад, дар даврони Истиқлолият илова бар он шаклҳои нави повест, мисли повестҳои таърихӣ, ғоҷавӣ, фалсафӣ, ҳаҷвӣ, мазҳабӣ, қўдакона ва марҳамона арзи ҳастӣ намуданд, ки ин ҳама аз ҷустуҷў ва навҷӯиҳои адибони даврони Истиқлолият дарак медиҳанд.

Дар давраи Истиқлолияти давлатӣ инчунин дар жанри роман низ таҳаввулот ба вучуд омад. Адибони тоҷик ба таълифи ин жанри мукамал ва мураккаб даст зада, дар даҳ соли охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардиданд. Дар ин давра Сорбон, Саттор Турсун, Ёрун Қўҳзод, Муҳиддин Хоҷаев, Бароталӣ Абдурахмонов, Ато Ҳамдам, Муҳаммадзамони Солеҳ жанри романро пеш бурданд, Кароматулло Мирзоев, Абдулҳамид Самадов, Қонибек Ақобиров ба рушди романи ахлоқӣ-иҷтимоӣ мусоидат намуданд. Ҳамчунон дар давраи мазкур романи психологӣ, фалсафӣ ва ғоҷавӣ низ рушд намуд. Баъзе шоирон мисли Ғаффор Мирзо, Мавҷуда Ҳақимова, Гулруҳсор, Гулназар, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Муҳаммад Ғоиб ва дигарон ба навиштани ҳикоя, повесту роман даст зада, дар ин ҷода ба қомебиҳо ноил гардиданд. Махсусан, ҳикояҳои Муҳаммад Ғоиб, Гулназар ва романи «Талош»-и Шохмузаффар Ёдгорӣ аз нигоҳи мавзӯ ва риояи хусусиятҳои жанрӣ дар худ тозаҷӯиҳои зиёде доштанд.

Дар романи иҷтимоӣ-маишӣ Шохмузаффар Ёдгорӣ пеш аз ҳама покии ахлоқ ва нақши инсон дар ҷомеа тасвир шудааст. Нависанда тавассути шахсияти Афзали Азиз ва атрофиёни ӯ на танҳо ба каму қимати иҷтимоӣ ҷомеа баҳогузорӣ мекунад, балки таҳаввул ёфтани муносибати одамонро ба ҳамдигар таҳлил карда, ба рафтору кирдори муосирон баҳои воқеӣ медиҳад. Дар ин роман як давраи муайяни таърихӣ тасвир ёфта, зиндагӣ ва рӯзгори мардуми қўҳистон бо ҳамаи анъанаву амалҳои ҳубу бадашон тасвир ёфтаанд. Ҳамин паҳлуи роман ва бахусус ҷиғанагии жанри онро А. Саъдуллоев дар тақризи худ шарҳ дода, менависад:

«Романи Шохмузаффар Ёдгорӣ асари иҷтимоӣ, аниқтараш, иҷтимоӣ-маишӣ буда, дар он муаммоҳои ҳеле ғаврию ақуалии замон, ҳолати иҷтимоӣ, вазъи рӯҳии одамон, бахусус табақаи солхўрдаю дар зиндагӣ таҷрибаандўхтаи аҳоли боиси баҳсу муҷодила қарор гирифта, зимни он масъалаҳои мубрами замон ба баҳс қашида мешавад» [2].

Дар ин нави жанри романҳои «Қўҳ бе варта нест»-и М. Хоҷаев «Дар орзуи падар», «Ситораҳои паси абр» ва «Марги бегуноҳ»-и К. Мирзоев, «Дунёи сабзи ишк»-и Б. Абдурахмонов, «Бозии тақдир»-и Қонибек Ақобиров низ таълиф шуданд, ки хусусияти иҷтимоӣ-маиширо бештар дар худ қасб кардаанд.

Миёни ин нависандагон Кароматулло Мирзоев сермахсул буда дар як давраи қўтоҳ се роман таълиф кардааст, ки ҳар қадом аз ҷиҳати мавзӯ ва тасвири масъалаҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ дар насли бадеии тоҷик мақоми ҳос доранд. Ин адиби пурқор ба муҳимтарин муаммоҳои маънавии ҷомеа даст зада, барои нишон додани табиати мураккаби инсон қўшиши зиёд карда, ҳулку атвори одамонро дар давраҳои мухталиф ва шароитҳои мураккаб таҷассум намудааст. Махсусан, романи охирини вай «Марги бегуноҳ» аз нигоҳи тасвири зиндагӣ ва баёни маънавиёти инсон ниҳоят қўлиб мебошад. Доир ба романи «Марги бегуноҳ» адабиётшинос Х. Шарифзода менависад: «Агар суҳан аз мавзӯи асар бигўем, ба як суҳан, мавзӯи ин роман ҳаёти деҳоти Тоҷикистон дар мантақаҳои қангаздаи солҳои навадуми асри гузашта мебошад» [11].

Кароматулло Мирзоев барои пурра қўшодани ҳеҳраҳои офаридаи худ ба қонунмандии жанри романи иҷтимоӣ-маишӣ диққат дода бошад ҳам, дар он баъзе унсурҳои романи фалсафӣ ва таърихиро низ ворид менамояд. Аз ин ҷо айён мегардад, ки адиб аз имқоноти истифодаи як жанри берун баромада, ҷиҳатҳои мусбасти дигар шаклҳои жанри романро барои мукамал гардидани сужет ва қўшодани симои персонажҳои асари худ истифода менамояд.

Дар ин давра жанри романи таърихӣ инкишоф ёфт. Адибони тоҷик – Сорбон романи таърихӣ «Достони писари Худо», Бароталӣ Абдурахмонов романи «Ҳафт мўҷизаи олам» ва «Қуруши Қабир», Муҳаммадзамони Солеҳ романи «Девори Хуросон», Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин романи «Садди Суғд»-ро таълиф карданд, ки аз ҷиҳати фароғирии мавзӯ ва инъикоси воқеаву рўйдодҳо пурра ба талаботи жанри романи таърихӣ мувофиқат менамоянд. Ин адибон на танҳо қонунмандии таркибии жанри романи таърихиро риоя кардаанд, балки барои тақмил ёфтани он низ қўшиш ба ҳарч додаанд. Масалан, дар романи Сорбон «Достони писари Худо» оҳанги фалсафӣ ва хусусиятҳои романи фалсафӣ низ роҳ ёфтааст, ки барои амиқтар ошқор кардани олами ботинӣ ва зоҳирии персонажҳо таъсири қалон расонидааст.

Дар бораи хусусияти жанри роман Ш. Солеҳов менависад, ки: «Дар сохтори роман таносуби шахсиятҳои қонунӣ қонунӣ ҳосро доро мебошад, ки нахустини он табақабандии ашқос ва дар қўйҳои яқуму дуюм... ва ғайра гузаштани онҳо мебошад» [8].

Адибони тоҷики даврони Истиқлолият на танҳо ин қонунмандиро риоя карданд, балки барои тақмили жанри роман қўшиш карда, дар офаридаҳои худ ба дастовардҳо низ ноил гардиданд.

Бо ҳамин тариқ, дар даврони Истиқлолият насли бадеии тоҷик дар як ҳолат наистода, баръақс, аз ҷиҳати жанри ташаккул ва таҳаввул ёфтааст. Зимни баррасии муҳтасари қанде аз намунаҳои беҳтарини жанрҳои наслӣ аён гардид, ки асарҳои дар даврони Истиқлолият офаридаи адибони тоҷик дар рушди адабиёт ва бою ғани гардонидани маънавиёти ҷомеа таъсири мусбат ва арзишманд гузаштаанд.

Адабиёт:

1. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. – 187 с.
2. Гулмоҳи Шохзӣ. Симои зан дар эҷодиёти бонувони насрнавис // Садои Шарқ, 2013. №8. С. 122 – 129.
3. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
4. Набавӣ А, Чусторҳо ва ибтикорот дар наср. – Душанбе: Адиб, 2006. – 223 с.
5. Сайфуллоев А. Чону ҷаҳони наср. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 542 с.
6. Саъдуллоев Асадулло. Лаззати дунё // Садои Шарқ, 2013. №12. С. 134 – 140.
7. Солеҳов Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80-уми қарни XX. – Душанбе: Дониш, 2006. – 185 с.
8. Солеҳов Шамсиддин. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 335 с.
9. Таърихи адабиёти советии тоҷик: Инкишофи жанрҳо. Ибрат аз шаш ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1984. – 353 с.
10. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX. – Душанбе: Пайванд, 2006.
11. Шарифов Х. Назарияи наср. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 234 с.
12. Шарифзода Х. Сенздаҳ мақола. – Душанбе: Офсет Империя, 2013. – 271 с.

Калидвожаҳо: жанр, осор, истиқлолият, нависанда, адабиёт, роман, новелла, афсона, очерк.

Аннотация

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРОВ В ТАДЖИКСКОЙ
СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ**

Таджикская литература, особенно литературная проза, имеет высокий темп развития в период государственной независимости Таджикистана. Литературные произведения, написанные в данный период, реалистично отражает реалии жизни таджикского общества. Представители литературной прозы периода независимости особенно обращали внимание на социальные и этические проблемы как государственной целостности, национального единства, ценностью государственного суверенитета, уважение национальных достояний и человеческие отношения. В годы независимости множество произведений были написаны в жанре очерка, новеллы, романа и рассказов.

Ключевые слова: жанр, проза, независимость, писатель, литература, роман, новелла, рассказ, очерк.

Annotation

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF LITERARY GENRES IN THE TAJIK MODERN PROSE IN
THE PERIOD OF INDEPENDENCE**

The Tajik literature, especially literary prose, has a high rate of development in the period of the state independence of Tajikistan. The literary works written in this period realistically reflects realities of life of the Tajik society. Representatives of literary prose of independence period especially give attention to social and ethical problems as state integrity, national unity, value of the state sovereignty, respect of national values and the human relations. Since independence many works were written in a genre of essay, short stories, stories and novels.

Keywords: genre, prose, independence, writer, literature, novel, short story, story, essay.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилангези И., магистранти соли якуми факулети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Курбонов М.

Сведения об авторе: Дилангези И., магистрантка первого курса таджикского филологического факультета ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: Курбонов М.

About the author: Dilagezi I., First year master of the Tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

Ҳалимзода Шохрух Абдунаим,
магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷик

РОМАНИ “ДОСТОНИ ПИСАРИ ХУДО”- ОИНАИ ТАЪРИХИИ ФОРСУ ЮНОН

Адабиёти пурғановат ва тамаддунофари тоҷик таъсири худро гузошта, нависандаи даврони муосир ва яке аз чароғҳои фурузони даврони истиқлол адиби тозаҷод ва соҳбасабк Сорбонро маҷбур сохт дар лаҳзаҳои душвор ва ҳасоси ҷамъиятиву таърихӣ Ҷанги шаҳрвандӣ романи таърихиву адабии худ “Достони писари Худо”-ро эҷод карда, рӯи авроқи сафед фикрҳои эътимодбахшу ҷамъбасти ва посух ба тамоми ривояту қиссаҳои қариб 23-асраро дода тавонад.

Адибон зимни баррасии ин роман сабабҳои гуногунро аз диди худ пешниҳод кардаанд, ки гуё ҳамин омилҳо нависандаро барои таълифи ин асар водор сохта бошад. Чуноне ки дар дебочаи романи мазкур мақсад ва сабабҳои таълифи романро нависанда равшану возеҳ зикр кардааст, ки аз андешаҳои мунаққидон тафовути бузург дорад. *“Агар сабаби аввал рӯзгор ва набарду лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ва бузургӣ ӯ буд, сабаби дигар таҳрифан ва саҳван ба номи ин шохзода ҷасонидаи лақаби Зулқарнайн бувад; се дигар аз рӯи хатоҳо ва тафсири нодурусти баъзе ояҳои “Қуръон” ба ӯ додани унвони пайғамбарист.”* [1, 8]. Дар ҳақиқат дар асрҳои IV, III-и пеш аз милод баъди ба Осиёи Миёна лашкар кашидани ин шохзода то ин замон ривоятҳои асосноку беасоси зиёде махсусан дар шарқ гирди номи ӯро фаро гирифт. *“Ва шояд ҳамин зарурат буд, ки дар китоби “Қасас-ул-анбиё” дар радифи номи пайғамбарон исми Искандар зикр шудааст.”* [1, 8]. Баъд аз мусоҳибаи хеш бо муаллифи роман мақсади таълифро чунин баён кард:

-Устод мақсад аз таълифи романи “Достони писари Худо” дар чӣ буд?

-Ман бисёр хондам, ягон нафар то ба охир Искандарро тасвир накардааст. Чи китобҳои русӣ... Ман китобҳои забонҳои дигари ғарбро бисёр нахондаам лекин бо забони русӣ хондаам. Таърихро хондаам. Мақсади навиштани ман “Достони писари Худо”-ро пурра ҳеҷ кас тасвир накардааст. На филмаш на чизҳои навиштаашон, на гуфторашон... пинҳон мекунам ба Суғд лашкар кашидани Искандарро ё намедонанд... [дар мусоҳиба бо Сорбон]. Агар Сорбон се омилро дар дебоҷа баён карда бошад пас аз гузашти 29 сол дар мусоҳибаам бо эшон омили чорумашро баён кард, ки ин ҳам масъалаҳои таърихиятро фаро мегирад. Аз посухи нависанда ҳамон масъалае ки устод Айнӣ ва тамоми адибон дар осори худ хонандаро барои ҳифзу ҳимояи марзу бум даъват карда таърихро бо диди нав такрор мекунам то хонандаву шунаванда бори дигар ба оинаи таърих бингаранд.

Романе ки дар як давраи кӯтоҳ диққати тамоми мунаққидону адабиётшиносонро ба худ ҷалб кард, албатта гувоҳи мондагори ва пурмазмунии уст. Гарчанде адибон баъди дар маҷлаи “Садои Шарқ” ва ҳамчунин дар шакли китоб пешниҳоди хонанда гардиданаш, яъне дар гармогармиаш нақду баррасӣ кардаанд, тақриз ва мақолаҳои мухталифро дар бобати ин роман навиштаву қисматҳои алоҳидаашо зери назар ва таҳлил қарор додаанд, бештари адибон ба масъалаи маромҳои таърихӣ ва таърихият доштани ин асар андеша пешниҳод кардаанд, ба ғайр аз ин тамоми адибону муаррихоне ки дар бораи Искандар то имрӯз осоре ки иншо намудаанд ҳамааш масъалаи таърихиятро баррасӣ мекунад. Романи мазкур хонандаро баъд аз мутолиа водор месозад, ки дубора ба масъалаҳои таърихӣ халки худ фуру рафта асл, наҷод миллат ва арзишҳои миллии худро дар мизони хиради хеш ба муқоиса баркашад.

Маҳорати баланди нависанда пеш аз ҳама диққати аҳли илмро ба номи интиҳобкардааш: “Достони писари Худо” ҷалб кард. Таърих гувоҳ аст, танҳо як нафарро бо унвони “Писари Худо” медонистанд, ки он ҳам Исои масеҳ буд. Баъд аз таълифи ин асар ду кас ин унвонро соҳиб гашт яке Исои масеҳ дигар Искандар пури Файлакуси II. Дар мақолаҳои таълифгардидаи чанд тан таҳлилгарон вобаста ба номи роман онҳо далел аз ҳуди роман меоранд: *“Чун падари ҳама ялони номдор Зевси барроқ”* [1, 18]. Лекин ин иқтибос мо муҳаққиқонро қонё карда натавонист гарчанде ки мо ин ҷумла ва бо ҳамин мазмун дигар фикрҳоро шахсан дар роман хондаем. *“Искандар... ҳанӯз ҳам равшан намедонад, ки Файлакуси Дуввум ҳақиқатан падари уст ё на?... ”*

“Падари ту Юпитер!”

“Чӣ гуна?”...

“Огоҳ бош, Александр: Юпитер дар сурат мори сапедба чогаҳи ман даромад... Ту ба дунё омадӣ...Юпитерро дар Машиқ ё Миср худойи Аммон ва Зевс-Аммон хонанд... Гоҳи сафар бо ӯ дучор хоҳӣ шуд...” [2, 93-94].

Қариб дар тамоми саҳифаҳои романи бузурги шаш китоба нависанда ҳамеша диққати хонандаашро ба ин масъала ҷалб сохта ҳодисаҳоро офаридааст, ки бешак шахс гумон мекунад, ки Искандар писари Худо будаасту ӯ беҳабар мондааст. *“Чун бозистодани коҳинону киштии Рухи зарин ва сар андохтани худойи Аммон нишонаи Писари Худо хондану шинохтани шоҳи мақдунӣ буд... Ӯ болида буд, ки Худойи Аммон писар хондаш...” [2, 101].*

Чи тавре мо баракси фикри ин муҳаккиқ ва зумраи дигаре ки ин гуна ақидаҳоро доранд бо овардани иқтибос бевосита аз ҳуди роман ин масъаларо пайгири кардем моро тақдир даст дод то бо муаллиф аз наздик гуфтугу карда ин масъаларо пурсон шавем дар натиҷа Сорбон барои интиҳоби номи романчунин далел ва ҷавобро пешниҳод кард.

-Азбаски дар он замонҳо тамоми подшоҳон ҳудро Худову нимхудову писари Худо медонистанд. Қисмати зиёди мазмуни романро номҳои худоён ва шаҷарабандии бузургон бо худоёнро ҷаро мегирад аз ҳамин сабаб номи романро “Достони писари Худо” гузоштам. Боз ақидаҳое ҳаст, ки гӯё Олимпиада зани Доро бошад ва ҳатто ман дар як филми америкой амраббозиашро рӯшан нишон медиҳад аммо дар китобҳое ки ман хондам дар ягон ҷо гап намеравад.

Зани Доро буданаш ҳам дурӯғ!

Искандар аз Доро буданаш ҳам дурӯғ!

Шоҳ Файлакуси II падари Искандар.

Ҳатто мегӯянд, ки зани Доро буд, азбаски даҳанаш мегандид, ба сирко муолиҷа карданд, бӯяш нарафт дуруст нашуд, баргашта ба Макдуния фиристод. Ин ақида дар китобҳои тоҷикии классикон ҳаст. Гапи дурӯғ! [дар мусоҳиба бо Сорбон]. Ин ҷавоби Сорбон дар ҳақиқат дуруст ва муайян мебошад, ки дар тамоми ҳодисаҳои силсилабанди роман ин масъала кӣ будани падари Искандар доимо дар миён аст. *“Магар ман намедонам, ки писари кӣ ҳастам? Агар ман надонам, магар модарам намедонад, ки аз хунӣ кӣ рӯйидаам? Маълум. Ҳамааш равшан. Фарзанди ҳаромӣ зудтар маълум мешавад аз ҳалолӣ... “Аз кӣ шудааст?”. Ҳанӯз ҳам миёни хосу ом баҳсҳо мешавад, ки ман писари Филиппи дуввум ҳастам ё на? [3, 129].* Аз он сабабе ки сарчашмаи асоси ва эътимодбахш ҳуди нависанда аст мо ин фикрро аз ӯ дарёфтем ва бо итминони комил гуфта метавонем, ки ба ин масъала мо хотима бахшидем.

Дар романи мӯхташами иборат аз шаш китобаи Сорбон зиёда аз 300 персонаж ва образҳои гуногун зикр гардидаанд, ки қисмати зиёди онҳо бо номҳои аслии худ тазаққур ёфтаанд. Аз қабилӣ қаҳрамони марказии роман Искандар, Файлакус-падари Искандар, Арасту устои бузург, Олимпиада модари шоҳ, Барзин ҳамсари аввалини Искандар, Куруши Кабири Зулқарнайн, Хишёршоҳи размовар, ва ғайра. А. Сайфуллоев яке аз аввалин мунаққидонест, ки романи Достони писари Худо”-ро муфасссал баррасӣ намуда дар ин замина навиштааст: *“Шахсиятҳои адабие, мисли Онанишос, тоҷири отинӣ ва духтари ӯ Тойис, Эрис, Сосони ҷосус, Бижани Бобулӣ, духтари Доро Гулгун, Пирони табиб, моҳигири пир маҳсули тахайули адиб мебошад” [4, 9-10].*

Ҳамчунин зиёда аз 245 мавзевӣ таърихӣ, вобаста ба макони рӯҳ додани ҳодисаҳо чи дижу кушкҳо ва чи шаҳру вилоятҳои сарзамини алоҳида дар роман зикр гардидаанд. Аз қабилӣ Макдуния, Юнон, Отин, ки сабабгор ва баҳонаи асосии лашкаркашиҳои тарафайн гардида буд, ва Бохтару Суғд, Ориёву Ҳинд, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда Сорбон ҷунон маҳоратеро нишон додааст, ки баъзе қаср ё шаҳрҳое ки дорои ду ном ва ё ному лақабу унвон мебошанд дар мавридҳои хос онҳоро такрор кардааст: Задракарта (Домғон), Қазвин (Тапурия), Кобул (Ориё), Гиркан (Хазар), Политимитет (Зарафшон). Тамоми мавзевӣҳо др асоси далелҳои имлман таърихии асоснок карда шуда қайд гардидаанд. Аз диди назари худ ҳамчун муҳаккиқи ҷавони соҳаи адабиёт ба забоншиносон ва таърихшигори мавзӯҳои мухталифҳо дар бобати топонимика аз ин роман кор карданро маслиҳат медиҳам. Мумкин асаре кам ёфт гардад, ки бо ин қадар равониву шевогӣ, ва баъди гузашти қариб 23 аср номҳои тамоми мавзевӣҳои ҷуғрофиро аниқу дақиқ дар бар гирад.

Сорбон пеш аз он ки романи “Достони писари Худо”-ро таълиф кунад ӯ воқеъбинона ва сидқан ба асарҳои илмӣ ру овардааст, чунки сарчашмаи асосии офариниши тамоми асар материалҳои он мебошад. “Қуръон”, “Таврот”, “Библия”, “Қасас-ул-анбиё”, Луғати “Бурҳони котеъ”, Абдулкаломи Озод, “Куруши Кабир”, “Авесто”, “Иллиада” ва ғайра. Инро танҳо

нависанда медонад, ки ба ғайр аз 23 асари илмие ки номашонро бевосита дар дебочаи роман ва хошияҳои саҳифаҳои алоҳида зикр кардааст боз дахчанд асарҳои дигарро номбар накардааст. Ба ғайр аз он ки ин қадар воқеъбиниву воқеъгӯи дар асар мушоҳида карда шуд, тамоми ин ҳодисахоро тавонистааст ба таври хронологии аниқ ва шумораҳои муайяну дуруст ёдоварӣ кунад, ки ин амал қорест мушқил: *“Бино ба хабарии Набарзин сӣ ҳазор сарбози пиёда, ки ҷаҳор ҳазораи бардаҳои юнонӣ буданд, омода ба ҷанг гишта”* [2, 264].

Сорбон дар ҳақиқат барои офаридани як достони нав дар бораи таърихи мардуми Форс ва Юнон ҳамчунин лашкаркашиҳои Искандар ба форс ва дар ин замина аз байн рафтани империяи бузурги Ҳахоманишӣ муваффақ гардидааст, зеро барои офаридани ин роман ӯ аз тамоми сарчашмаҳо васеъ истифода бурда пеш аз ҳама матнҳои асли ва қадимии ҳар достону аори илмиро бевосита омӯхта, аз диди назари худ воқеъбиниона ҳазму таҳлил кардааст, ки чунин достоне пурмазмун дар замони имрӯз офаридааст. Пеш аз Сорбон адибон садҳо чунин достону қиссаҳо да бораи ин мард навиштаанд аммо на ҳама дар ин роҳ муваффақ шуда, то ин дараҷа тамоми паҳлӯҳои зиндагӣ ва лашкаркашиву хунхориҳои Искандаро байён карда бошад. Бояд чизи дигарро зикр кард, ки роман асари трагедӣ аст. Сорбон дар охир қаҳрамони худро бо ин қадар бузургӣ ва шукӯху шаҳомат дар имтиҳони бузургӣ ҳаёт, ки то ин замон ҳеҷ кас бар он ғолиб нашудааст, рӯ ба рӯ сохта ӯро нобуд месозад. Агар инро мо як сабку услуби ҳоси нависанда гӯем аз паҳлӯи дигар бояд чунин анҷомад. Шахсе ки дар тамоми ҳаёт новобаста аз он ки ӯ шох ё гадо аст ба пой нафс печад ҳатман бо азобу уқубат ва ноқом аз дунё мегузарад. Мо дар қисматҳои роман во меҳурем, ки нависанда қаҳрамонро ғолиб, қомеъ, кишварқушо тасвир мекунад лекин андешаи ба пой нафс печида будани ӯро доимо таъкид месозад. Дар ин роман на танҳо Искандар балки тамоми қаҳрамонҳо новобаста аз ҷандумдараҷа буданашон агар ба пой нафс печида бошад бо азобу уқубат ҷон додани оҳоро нависанда бо як маҳорати баланди баланд тасвир кардааст. Мо дар пешгуфтори қуллӣёт ба андешаи адабиётшинос доктори илмҳои филологӣ, профессор Абдунабӣ Сатторзода во меҳурем, ки ӯ нависандаро ба он гунаҳгор қардан меҳаҳад, ки ӯ Искандари қолимо на балки як марди кишварқушо ҷаҳонгирро тасвир карда бошад аммо мо аз мазмун ва натиҷаи роман, ки қисмати Искандарро дар охир ба марг меанҷомад во хурдем албатта як шахси хунхору қолимо тасвир кардааст лекин ин мард барои Юнониён албатта пешво ва қаҳрамон буд. Албатта ки ин ҷиҳати масъаларо набояд фаромӯш сохт, ки нависандаи бомаҳорату нуктасанҷи мо ин қорро ба ҳуби анҷом додааст.

Романи муҳташам ва бузургӣ “Достони писари Худо” зиёда аз 2450 эпизодҳои гуногунро дар бар мегирад, ки дар сюжети асар ба андозае мустиқилона ба назар намерасанд, ки он ҳама пайдарҳамии фикрро таъмин намуда, ҳонандаро то ба охир дар банди худ ҷалб месозад.

Адабиёт:

1. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди VII. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
2. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди VIII. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
3. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди IX. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 420 с.
4. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди I. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.

Қалидвожаҳо: *“Достони писари Худо”, Искандар, роман, таърих, наср, милли, адабиёт, Сорбон, Зевс, Юнон, Форс.*

Аннотация

РОМАН «ИСТОРИЯ СЫНА БОЖЬЕГО»-ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗЕРКАЛО ПЕРСИИ И ГРЕЦИИ

Великий роман народного писателя Таджикистана Сорбон «История сына Божьего»-это зеркало, отражающее и имитрующее историю Персии и Греции.

Несмотря на все величие романа, исследователь в статье указал на очень важные вопросы, охватывающие основные аспекты романа.

Ключевые слова: *«История Сына Божьего», Александр, роман, история. Проза, национальная, литература, Сорбонна, Зевс, Греция, Персия.*

Annotation

NOVEL “THE STORY OF THE SON OF GOD”- A HISTORICAL MIRROR OF PERIAN AND GREEK

The great novel of the People’s Writer of Tajikistan Sorbon, “The Story of the Son of God” is a mirror to reflect and simulate the history of Persia and Greece.

Despite all the greatness of the novel, the researcher has pointed out in the article the issues that are very important and cover the main aspects of the novel.

Keywords: *“The Story of the Son of God”, Alexandr, novel, history, prose, national, literature, Sorbonne, Zeus, Greece, Persia.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимзода Шохрух Абдунаим, магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 550751575

Рохбари илмӣ: Шамсиддин Солеҳов, доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 987650043. Soleh59@mail.ru

Сведения об автор: Халимзода Шохрух Абдунаим, магистрант первого курса факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айни. Телефон: 550751575

Научный руководитель: Шамсиддин Солеҳов, доктор филологических, наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории литературы ТГПУ па имени С. Айни. Телефон: 987650043 Soleh59@mail.ru

About the author: Halimzoda Shohrukh Abdunaim, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 550751575

Supervisor: Shamsiddin Solehov, doctor of philology, professor, head of the Department of theory and history of literature of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone: 987650043 Soleh59@mail.ru

АНДЕШАИ МУҲАҚҚИҚОН ОИД БА АШЪОРИ МАНУЧЕХРӢИ ДОМҒОНӢ

МанучехрӢи ДомғонӢ аз ҷумлаи шоирони барӯманди нимаи аввали қарни Ӣздаҳуми адабиёти форсу тоҷик мебошад. Роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти Абӯ Начм Аҳмад ибни Қавс ибни Аҳмад МанучехрӢи ДомғонӢ аз ҷониби тазкиранигорон ва шарқшиносону муҳаққиқони таърихи адабиёт маълумоту мулоҳизаҳои мухталиф ба арз расидаанд. Бори нахуст Муҳаммад Авфӣ дар "Лубоб-ул -албоб" дар бораи МанучехрӢ маълумот додааст, ки вайро хабарӣ нисбатан боътимод доништан мумкин аст: «МанучехрӢ орояндаи чеҳраи балоғат ва пирояи сарви бӯстони бароат бувад. Андакуми бисёрфазл ва наводири айёму аҷоиби рӯзгор ва ҳифзе кавию закое тамому қарохате наққод. Дар айёми кӯдакӣ ҷунон заки буд, ки ҳар навъ, ки аз ӯ дар шеър имтиҳон мекарданд, бадеҳа меғуфтааст ва хоҳири ӯ ба мувосати он масоҳат мекардаст» [2, 53]. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи худ "Тазкират-уш-шуаро" ҷунин навиштааст: «МанучехрӢ дар замони давлати Маҳмуди Ғазнавӣ буда, аз волоияти Балх аст, аммо дар Ғазнин будааст ва ӯро шуарои ҳазрати султон Маҳмуд шумурдаанд. Шоири мулоимгӯи матинсухан аст ва ӯ шогирди ўстод Абулфараҳи Сачзист ва аз ақрони малик-ул-калом Унсурӣ буда ва ашъори ӯ қабули таъби ғузалоҷ ва девони ӯ дар Ӣронзамин маъруф аст. Ва бағоят мутамаввил ва соҳиби мол буда ва ба "Шасткала" аз он машхур шудааст ва ҷамеи амвол ӯро ба сабаби шеъру шоирӣ ҳосил шуда. Устод Унсурӣ ашъори ӯро бисёр мӯътақид аст ва мураббӣ буда ва ӯро дар мадҳи устод Унсурӣ қасоиди ғарроҷ.....» [9, 46].

Дар "Ҳафт иқлим"-и Амин Аҳмади Розӣ [4, 820] ва "Оташкада"-и Лутғалибеки Озар асосан мазмуни маълумоти номбурдаи Давлатшоҳи Самарқандӣ оварда шуда хабарӣ тозае сабт меғардидааст. Маълумоти нисбатан муфассал доир ба МанучехрӢ ва намунаи зиёди ашъори ӯ дар "Маҷмаъ-ул-ғусаҳо"-и Ризоқулиҳони Ҳидоят [1, 217] дарҷ ғардида аст. Муаллифи тазкира баъзе фикрҳои Давлатшоҳро тақрор мекунад.

Аҳбори тазкиранигорон асосан дар атрофи масъалаҳои тарҷумаи ҳоли МанучехрӢ ҷои тавваллуд, лақаби "шасткала" доштани ӯ, равиши тариқатро ихтиёр кардани ӯ; шоири дарбори султон Маҳмуду Муҳаммад ҳисоб шудан; мансаби тарҳонӣ ғирифтани ва шогирди Унсурӣ будани ва ғ. мебошад.

Дар адабиётшиносии тоҷик низ доир ба ҳаёту эҷодиёти МанучехрӢ баъзе қорҳои илмӣ навишта ба мунтахаби ашъори ӯ ба ҳуруфоти имрӯза ҷоп шудааст. Масалан, адабиётшинос А.Абдуллоев дар китоби худ "Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри 11" [3, 98] фасли алоҳида ба унвони "Эҷодиёти МанучехрӢ" баҳшида, ҷараёни зиндагӣ ва мундариҷаи ғоявии эҷодиёти шоирро муфассал тадқиқ қардааст.

Тадқиқоту фикрҳои донишманди Ҳинд Шиблии Нуъмонӣ дар фасли "МанучехрӢ"-и китоби «Шеър-ул-аҷам» ҷоиби таваҷҷуҳ аст. Муҳаққиқ дар ҳаҷми як фасл суҳанро аз рӯзғори МанучехрӢ сар қарда, онро бо зикри ҳусусиятҳои намоёни мавзӯҳо, услубу шеваи тасвир, санъатҳои шеърӣ ӯ ба анҷом расондааст.

Дар шарқшиносии Шӯравӣ ҳаёт ва фаъолияти адабии МанучехрӢ то андозаи муайяне омӯхта шудааст. Вале дар ривочи ин қор, пеш аз ҳама, хизмати Е.Э.Бертелсро бояд эътироф қард. Ӯ дар асари худ "Таърихи адабиёти форс-тоҷик" [7, 360] зиндагии МанучехрӢ ва девони ӯро нисбатан муфассалтар таҳқиқу таъсиф қардааст. Қори донишманд лаҳзаҳои ҷудогонани шарҳи ҳоли шоир, мавзӯ ва баъзе ҳусусиятҳои эҷодиёти ӯро як дараҷа равшан қарда, ба омӯзиши минбаъди масъалаҳои адабии осори МанучехрӢ ҳидоят намудааст.

Ақсари шарқшиносон ва муҳаққиқони таърихи адабиёти форсу тоҷик, ки аз ҳусуси эҷодиёти МанучехрӢ суҳан қардаанд, ба ҷиҳати таъсирӣ ва ғустариши ин мавзӯ ӯро шоири барҷастаи табиатсаро шинохтаанд.

Аз ин ҷост, ки як қатор муҳаққиқон мақолаи ҷудогона ва ё боборо аз асари худ роҷеъ ба мавзӯи табиат дар эҷодиёти МанучехрӢ баҳшидаанд, вале қисме аз он қорҳо аз таъсифи умумӣ иборат буда, ҷиҳатҳои ҳосаву характернокии ин силсила ашъори ӯро ҳаматарафа ошқор нақардаанд.

Олими Ӣрон Забеҳуллои Сафо ин ҳусусияти эҷодиёти шоирро ба таъри умумӣ ҷунин таъсиф додааст. "Вай манозири мухталифи табиатро аз биёбону кӯҳу ҷангалу ғулзору марғзору осмону абру борону мавҷудоти ғуноғун мавзӯи васф қарор дода ва ҳеҷ як аз аъзои он манозирро аз назари тезбинӣ худ дур надошта ва аз ўҳдаи васфу таҷсиму ҳамаи онҳо ба беҳтарин ваҷҳ баромадааст" [1, 588]. Муаллифи асари "Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ" Шафеии

Кадканӣ доир ба васфи табиат ва тасвирҳои шеърӣ Манучехрӣ бад-ин тариқа ақида дорад, ки "тасовири шеърӣ ӯ аглаб ҳосили таҷрибаҳои ҳиссии ўст ва аз ин назар табиат дар девони ӯ зиндатарин васфхоро дорост, чаро ки баёни моддӣ ва ҳиссии ӯ аз табиат бо кунҷовии аҷиб, ки дар завоёи вучуди ҳар як ашё дорад, чандон қавӣ аст, ки гӯё оинае фарорӯи ашё дошта ва аз ҳар кадом тасвире дар ин оина, ки равшан аст ва бекарона, ба вучуд овардааст" [2, 400]. Аҳбори тазкиранигорон асосан дар атрофи масъалаҳои зерини тарҷумаи ҳоли Манучехрӣ иштибоҳомезанд: ҷои тавваллуд, ки баъзе Балху бархе Домғон гуфтаанд; лақаби "шасткала" доштани ӯ; шогирди Абулфараҷи Сачзӣ донистаанд; равиши тариқатро ихтиёр кардаанд; шоири дарбори султон Маҳмуду Муҳаммад ҳисобиданд; мансаби тархонӣ гирифтаан ва шогирди Унсурӣ будан. Чунин нуқтаҳои ихтилофу иштибоҳомези тарҷумаи ҳоли Манучехрӣ ношири девони ӯ Дабири Сиёкӣ дар заминаи гуфтаҳои ҳудӣ шоир ва санаду далелҳои таърихӣ бартараф карда тавонистааст ва муҳаққиқони дигар мисли Е. Э. Бертелс, Забехуллои Сафо дар асарҳои худ андешаву далелҳои ўро ҷонибдор шудаанд.

Забехулло Сафо дар ҷилди аввали "Таърихи адабиёт дар Эрон" ва дигар асарҳои манзараи зиндагӣ ва мавзӯҳои девони Манучехрӣ бештар ба таҳқиқ гирифтааст. Ҳамчунин Мирзо Муҳаммадали Мударрис Саиди Нафисӣ ва Бадеъуззамон Фурӯзонфар дар китобҳои худ доир ба ҷанде аз лаҳзаҳои зиндагӣ ва эҷодиёти Манучехрӣ фикру андешаҳои судманд пеш баён намудаанд.

Тадқиқоту фикрҳои донишманди Ҳинд Шиблии Нӯзмонӣ дар фасли "Манучехрӣ"-и китоби «Шеър-ул-аҷам» ҷолиби тавачҷӯх аст. Муҳаққиқ дар ҳаҷми як фасл суҳанро аз рӯзгори Манучехрӣ сар карда, онро бо зикри хусусиятҳои намоёни мавзӯҳо, услубу шеваи тасвир, санъатҳои шеърӣ ӯ ба анҷом расондааст.

Ба ғайр аз асарҳои номбурда боз иттилооти фишурдаву умумиро аз ҳаёту эҷодиёти Манучехрӣ дар комусу фарҳангҳои ватанию хориҷӣ ба монанди "Энсиклопедияи адабиёт ва санъат" [2, 226] пайдо кардан мумкин аст. Соли 1964 се шеърӣ Манучехрӣ бо маълумоти шарҳиҳои (таҳияи Забехуллои Сафо) шарқшинос Х.Массе ба забони франсавӣ тарҷума мекунад, ки онҳо дар китоби "Фарҳанги шоирони форс" [5, 93-97] дода шудаанд.

Хонандагони рус ба ашъори "Мунтахабот"-и Манучехрӣ аз "Антологияи назми тоҷик" [6, 164], ки он ҷо қисмати аввали ду қасидаи шоир тарҷума шудааст, шинос шудаанд. Дар шарҳиҳои советӣ ҳаёт ва фаъолияти адабии Манучехрӣ то андозаи муайяне омӯхта шудааст. Вале дар ривочи ин кор, пеш аз ҳама, хизмати Е.Э.Бертелсро бояд эътироф кард. Ё дар асари худ "Таърихи адабиёти форс-тоҷик" [3, 360] зиндагии Манучехрӣ ва девони ўро нисбатан муфассалтар таҳқиқу тавсиф кардааст. Кори донишманд лаҳзаҳои ҷудогонаи шарҳи ҳоли шоир, мавзӯ ва баъзе хусусиятҳои эҷодиёти ўро як дараҷа равшан карда, ба омӯзиши минбаъдаи масъалаҳои адабии осори Манучехрӣ хидоят намудааст.

Аксари шарқшиносон ва муҳаққиқони таърихи адабиёти форсу тоҷик, ки аз хусуси эҷодиёти Манучехрӣ суҳан кардаанд, ба ҷиҳати тасвирӣ ва густариши ин мавзӯ ўро ба иттифок шоири барҷастаи табиатсара шинохтаанд. Аз ин ҷост, ки як қатор муҳаққиқон мақолаи ҷудогона ва ё боберо аз асари худ роҷеъ ба мавзӯи табиат дар эҷодиёти Манучехрӣ бахшидаанд, вале қисме аз он корҳо аз тавсифи умумӣ иборат буда, ҷиҳатҳои ҳосаву характернокии ин силсила ашъори ўро ҳама тарафа ошкор накардаанд.

Олими Эрон Забехуллои Сафо ин хусусияти эҷодиёти шоирро ба таври умумӣ чунин тавсиф додааст. "Вай манозирӣ мухталифи табиатро аз биёбону кӯҳу ҷангалу гулзору марғзори осмону абру борону мавҷудоти гуногун мавзӯи васф қарор дода ва ҳеҷ як аз аъзои он манозирро аз назари тезбинӣ худ дур надошта ва аз ўҳдаи васфу таҷсиму ҳамаи онҳо ба беҳтарин вачҳ баромадааст" [3, 588]. Муаллифи асари "Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ" Шафеии Кадканӣ доир ба васфи табиат ва тасвирҳои шеърӣ Манучехрӣ ба ин тариқа ақида дорад, ки "тасовири шеърӣ ӯ аглаб ҳосили таҷрибаҳои ҳиссии ўст ва аз ин назар табиат дар девони ӯ зиндатарин васфхоро дорост, чаро ки баёни моддӣ ва ҳиссии ӯ аз табиат бо кунҷовии аҷиб, ки дар завоёи вучуди ҳар як ашё дорад, чандон қавӣ аст, ки гӯё оинае фарорӯи ашё дошта ва аз ҳар кадом тасвире дар ин оина, ки равшан аст ва бекарона, ба вучуд овардааст" [2, 400].

Муаллифи "Таърихи адабиёти Эрон" [1, 195] Э. Браун ба роҳи зиндагии Манучехрӣ як дараҷа васеътар назар андохтааст.

Тадқиқоти махсус ва муфассал, ки дар атрофи аҳвол ва ашъори Манучехрӣ баҳс мекунад, асари шарқшиноси америкой Ч. Клинтон "Девони Манучехрӣ Домғонӣ" мебошад. Муаллифи тадқиқот баъзе ҷиҳатҳои аҳвали Манучехрӣ равшан сохта, баробари он хусусиятҳои ҷолиби мавзӯи ашъори ўро ба таври объективӣ ба таҳқиқ гирифта, барои муайян кардани мақоми адабии суҳанвар дар раванди инкишофи назми аср кӯшише кардааст.

Дар бисёр тадқиқотҳои олимони Эрон низ ҳаёти шахсӣ, фаъолияти адабӣ ва ҷиҳатҳои гуногуни каломӣ манзуми Манучехрӣ баррасию таҳқиқ шудааст.

Хулоса, аз маълумоти дар боло дарҷгардида чунин бармеояд, ки дар шарқшиносии хориҷӣ ва адабиётшиносии замони Шӯравӣ шарҳи ҳоли Манучехрӣ бо вучуди баъзе нуктаҳои норавшан ва ҳалталаб асосан омӯхта шудааст. Инчунин вазъияти гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ ва таърихӣ замони адиб дар асарҳои муаррихону муҳаққиқони адабиёт равшан гаштааст.

Адабиёт:

1. Абдуллоев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. – Душанбе: Дониш, 1969. – 196 с.
2. Авфӣ Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. – Лондон. 1903, ҷ. 2. – 98 с.
3. Амин Аҳмад Розӣ. Таъкираи “Хафт иқлим”. – Техрон, 1262, ҷилди 2. – 860 с.
4. Ахтари адаб. Дар партави хуршед (Мунтахаби ашъори шоирони нимаи аввали асри XI) — Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
5. Браун Эдуард. Таърихи адабиёти Эрон / аз Фирдавсӣ то Саъдӣ/.
6. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Таъкиратушшуарро. – Техрон, 1958. – 62 с.
7. Забехулло С. Таърихи адабиёт дар Эрон: дар ду ҷилд. – Техрон: 1338, ҷ.1. – 112 с.

Калидвожаҳо: *Манучехрии Домгонӣ, таъкиранигорон, шарқшиносон, таърихи адабиёт, маълумот, шеър, муҳаққиқон, ашъор.*

Аннотация

МНЕНИЕ КРИТИКОВ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ МАНУЧЕХРА ДОМГОНИ

Манучехр Домгонӣ являється одним из известных поэтов первой половины 11 века таджикско – персидской литературы. Сведения о его жизни и творчестве можно найти во многих антологиях и научных средневековых исследованиях. В данной статье автор рассматривает вопросы, связанные степенью изучения творчества Манучехра Домгонӣ.

Ключевые слова: *Манучехр Домгонӣ, антологи, востоковеды, история литературы, сведения, поэзия, исследователи, творчество.*

Annotation

POINT OF VIEW OF RESEARCHERS ABOUT MANUCHEHRI'S POETRY HIS LIFE AND WORKS

Manuchehrii Domghoni is one of the influential poets of the first half of the eleventh century of the Persian –Tajik literature. It is possible to get information about his life and works from lots of scientific medieval chronicles and monographs. In this article the author researches the degree of the study of Manuchehrii Domghoni's work.

Keywords: *Manuchehrii Domghoni, chroniclers, orientalis, the history of the literature, information, poetry, researchers, creation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Фарҳод, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Восиева Р. Қ.

Сведение об автор: Раҳимов Фарҳод, магистрант второго курса филологического факультета ТГПУ им. С. Айнӣ.

Научный руководитель: Восиева Р. К.

About the author: Rahmov Farhod, the second year master of the faculty of philology TSPU named after S. Aini.

МАЗЪУЪ ВА ХУСУСИЯТИ БАДЕИЮ ХУНАРИИ РОМАНИ “МАН ГУНАҲГОРАМ”-И ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

Романи “Ман гунаҳгорам” ба ҳаёту зиндагии зиёиёни тоҷик дар деҳот ва муносибати иҷтимоию ахлоқии онҳо бахшида шудааст. Ин роман аз оғоз шонздаҳ боб ва хотима иборат мебошад. Дар оғоз Чалол Икромӣ таваҷҷӯҳи хонандаро ба утоқи прокурор ҷалб менамояд. Шахси ба ҷавобгарӣ кашида дар назди прокурор мегӯяд: “Бале...бале...ман гунаҳгорам, ҳамаи гуноҳ аз ман содир шуд...”

Ин сухан боиси пайдо шудани саволҳо мегардад: Ин шахс кист? Чаро худро гунаҳгор мешуморад? Гуноҳаш чист?

Мундариҷаи асосии асар ба саволҳои дар боло зикргардида ҷавоб медиҳад. Ҳар боб бо эпиграф – як порчаи шеърӣ аз назми хаттӣ ё шифоҳии тоҷик шурӯъ мешавад.

Гуфтан мумкин аст, ки Чалол Икромӣ романи “Ман гунаҳгорам” – ро бо як маҳорати баланди нависандагӣ иншо намуда, дар таърихи адабиёти муосири тоҷик ҷой ва мақоми хоссаеро ишғол намудааст.

Баррасии ҷиддии ахлоқи иҷтимоӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз романи Чалол Икромӣ “Ман гунаҳгорам” шурӯъ шуд. Ин роман соли 1957 ба ҷоп расид. Чашм дӯхтан ба ахлоқи ҳамзамонони худ ба нависанда имконоте фароҳам овард, ки на танҳо ба ҳастии иҷтимоию синфии инсон, балки ба ҷеҳраи маънавии ӯ низ бо диққати тамоми нигарад ва моҳияти инсонии ӯро ба таҳқиқи бадеӣ бигирад. Икромӣ дар романи “Ман гунаҳгорам” ҷустораҳои услубии солҳои ҷавонии худро хеле амиқтар бурда назари таҳқиқро аз зоҳири рӯйдодҳо ба ботини инсон гузаронид. Дар ин роман гоҳ рӯҳшиносӣ ва таҳлили ҳолатҳои рӯҳӣ усули асосии шинохти инсон қарор ёфтааст.

Дар романи “Ман гунаҳгорам” ҳамагӣ ҷаҳор нафар амал кардааст: мудирӣ мактаби деҳ Анвар Салимов, ҳамсари ӯ Сурайё, ки омӯзгори ҳамон мактаб аст, бозраси идораи омӯзишу парвариш Зайнаб Кабирова ва райси шӯрои ҷамоае Мухтор Махсумов. Воқеа низ дар ин роман зиёд нест. Воқеа аз муносибати байни Анвар, шоиртабиати назокатҷӯӣ ва Зайнаби танноз оғоз меёбад. Зайнаб як духтари беиродаест, ки дар зиндагӣ роҳи гум карда, ба доми Мухтори қаллоб афтодааст ва акнун бо изтироб роҳи наҷот меҷӯяд. Чун Зайнаб ба деҳи Лолазор омад, Анвари хассос ва ҳиссиётпарвар ба хусну ҷамоли вай мафтун шуд. Анвар фақат ду – се рӯз худро ба дасти ҳиссиёту ҳаяҷон супурд ва аз пайи ишқу ҳавас рафт, вале баъд инро гуноҳи азиме донист ва худро гунаҳкор шумурд. Вай ба фикру андеша фуру рафта, ҳангое ки маънои рӯйдодҳоро муайян кардан хост, аз ҷумла ҷунин хулоса баровард: “Беҳу решаи гуноҳ дар ҳамин аст: ба зан ҳурмат накардан! Инро ҳоло фаҳмида ва эътироф менамоям. Занро ҳурмат накардан худро ҳурмат накардан аст”.

Ин ҷо қаҳрамони асари Икромӣ фикре баён кардааст, ки дар адабиёти тоҷикии садаи бист ба қуллӣ нав буд. То ин романи Икромӣ дар адабиёти шӯравии тоҷикӣ масъалаи баробархуқуқии зан бо мард ҷи дар хонавода ва ҷи дар ҷомеа, эътирофи истеъдоди зан ҷи дар илму ҳунар ва ҷи дар корхона ва монанди инҳо ҷиҳати асосии мазъӯи зан буд, яъне бештар ҷиҳати иҷтимоии он дар мадди разар буд, аммо қаҳрамони романи “Ман гунаҳгорам” бинишро амиқтар бурда, ҷиҳати инсонии масъаларо ба ҷойи аввал гузошт... Андешаҳои Анвар дар бораи ҳуқуқи зан, ақлу фаросати вай ё ки қобилияту лаёқати ӯ нест, балки дар бораи шаъни одамии вай аст. Анвар шаъни одамии занро баланд дониста, асли инсонии ӯро сазовори ҳурмат шумурдааст.

Ба ҷуз ин Анвар ба ҳаққи зан беҳурматӣ кардани ба шаъни инсонии худ номуносиб дид, ки “занро ҳурмат накардан худро ҳурмат накардан аст”. Ин ҷо қаҳрамони романи Икромӣ шаъни инсонии занро ба шаъни инсонии худ баробар гузоштааст. Анвар на танҳо қадри одамии худро, балки ҷурбу манзалати инсонии дигарон, аз ҷумла занро фаҳмидааст.

Ин фаҳмиши қаҳрамон аз он ҷиҳат бисёр муҳим буд, ки масъалаи зан як ҷузъи масъалаи қадри инсон ва шаъни инсонии одам шудааст. Дар садаи бист инсон хор шуд. Дар адабиёти шӯравӣ инсонро фақат ба эътибори ҳастии иҷтимоӣ ва синфиро табакоти ӯ танҳо ба унвони як

коргар ё деҳқон, мутахасиси хуб ё бад ва ғайра нишон медоданд, на ба сифати инсон. Шахсияти инсон ва бузургдошти одамизод аз нимаи солҳои панҷохи садаи бист дар ҷомеаи шӯравӣ ва адабиёт ҳар чи бештар ҷойгоҳ ёфтан гирифт ва Иқромӣ масъалаи занро низ ба дараҷаи як ҷузъи он бардошт. Профессор Иосиф Брагинский гуфта буд, ки масъалаи муносибат ба зан дар романи “Ман гунаҳгорам” “муносибати инсон ба инсон аст”.

Иқромӣ бо ин романи худ қаҳрамони андешапарварро ба адабиёт ворид намуд. Қаҳрамони ӯ рафтор ва ҳиссу ҳаяҷони худ ва дигаронро ба андеша мегирад, дар бораи фикру ҳисси худ ва дигарон андеша меронад, қобилияти худтаҳлили дорад, қобил аст рафтору гуфтори худро гуё аз як канор ба мушоҳида бигирад, фикру ҳисси худро таҳлил карда, охируламр моҳияти онро дуруст муайян бикунад. Ин худтаҳлили ва худбаҳии қаҳрамон дар романи “Ман гунаҳгорам” аз ин, ки шахс ба як дараҷаи муайяни қамоли маънавӣ расидааст, гувоҳӣ медиҳад. Албатта, мумкин аст, ки чун қаҳрамон ҳам дар зиндагӣ саҳван по қач бигузорад (чунонки Анвар хато кард), вале амиқ дарк шудани ин хато ва ба вижа паси сар гардидани гумроҳӣ боиси ин мегардад, ки шахс дар роҳи қамолоти маънавӣ як қадам пеш гузорад. Аз саргузашти ибратомӯзи Анвар ва фикру андешаҳои пурдоманаи ӯ хулоса ҳамин аст, ки шахс дар ҳаёти хусусӣ ва иҷтимоӣ ҳамеша бояд масъулият эҳсос бикунад, барои ҳар як қадам ва ҳар як суҳбаш дар пеши мардум ҷавобгар бошад. Фаромӯш шудани масъулият ҳатман боиси аз даст рафтани сифатҳои инсонӣ, лоақал бархе аз онҳо мегардад. Масъулиятшиносии маънавӣ аз нахустин нишонаҳои худшиносӣ худогоҳии шахс аст, зеро донишманди қадри худ бидуни донишманди қадри дигарон фақат худбинӣ худкомӣ мебошад. Худтаҳлили ва худшиносии шахс аз он гоҳ арзиш дорад, ки мучиби фаҳмидани ҷойгоҳи худ дар зиндагӣ мучиби ҷиддан муайян кардани муносибати шахс ва ҷомеа гардад.

Худтаҳлили ва худбаҳии қаҳрамон, ба яке аз зинаҳои тозаии худшиносӣ ва қамоли маънавӣ қадам гузоштани қаҳрамон дар ин роман сохтори тасвирро дигар кард. Дар романи “Ман гунаҳгорам” монологи ботинӣ (сӯҳбати инфиродӣ) бисёр омадааст. Монологи ботинӣ дар ин асар ончунон густариш ёфт, ки бархе аз бобҳо, масалан бобҳои 3, 4 ва ғайра саропо аз монологи ботинӣ иборатанд. Густариши монологи ботинӣ барои рӯҳиянигорӣ амиқ барои аз ботини нишон додани инсон бештар замина омода кард.

Ҷалол Иқромӣ якумин касе аз нависандагон аст, ки монологи ботиниро ба насри тоҷикӣ ҷорӣ кард ва имконоти фаровони онро дар ботиннигорӣ падида овард.

Рӯ овардан ба рӯҳиянигорӣ имкон дод, ки дар роман воқеа камтар ва инсон бештар аҳамият пайдо бикунад. Мақсади нависанда дар ин роман баёни воқеа нест, балки инсон ва фикру ҳиссиёти вай ба ҷойгоҳи якум гузаштааст. Дикқат асосан ба инсон ва фикру ҳисси вай мутамакказ аст ва воқеа ба ҷойи дувум гузашта, рафти воқеа аз диди қаҳрамон (ба он тарз, ки қаҳрамон медид ва мефаҳмид) нишон дода шудааст. Дар асарҳое, ки Иқромӣ то ин вақт навишта буд, воқеа ва инсон баробар аҳамият дошт, дар романи “Ман гунаҳгорам” инсон бештар аҳамият пайдо кардааст, бартарӣ ёфтааст. Ботиннигорӣ жарфбинона ва ҳаяҷонмези Иқромӣ дар роҳи амиқбурди реализми насри навину тоҷикӣ хидмати бузурге адо кард.

Худшиносии шахс ва масъулиятшиносии маънавии ӯ ки дар нимаи дуҷумлаи даҳаи панҷохи садаи бист дар романи Ҷалол Иқромӣ “Ман гунаҳгорам” матраҳ шуд, дар даҳаи шаст дар қатори масъалаҳои асосии насри тоҷикӣ даромад ва чанд нависанда онро аз чанд паҳлу ба таҳқиқ оварданд.

Хулоса, аз мушоҳида ва таҳлили далелҳои сершумор бармеояд, ки Ҷалол Иқромӣ нависандаи беҳамто ва муваффақ мебошад. Образоварии ин нависандаи мумтоз ба дараҷаи аъло буда, дикқати хонандаро ба худ ҷазб менамояд.

Дар маркази романи “Ман гунаҳгорам” қору зиндагӣ, ҳаёти гуногунпаҳлуи зиёӣни тоҷик инъикос ёфтааст. Маънавиёти шахс дар оила, дар ҷомеа басо рангин ба қалам дода шудааст. Бешубҳа, дар ҳар як давраи замони маънавиёт, оила ва оиладорӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафтанд. Дар рӯзгори нависанда ҳам ин мавзӯҳо аҳмияти қалон доштанд. Аз ин хотир аҳли ҷомеа ба ин масъалаҳо саҳт ниёзманд буданд. Гирдудори воқеот ва ҳалли воқеаҳои онҳо дар тарбияи насли ҷавон саҳми арзишманд гузоштанд.

Нависанда зимни нақшҳои асосӣ Анвар, Сурайё, Салимҷон Бақоев, Саодат, Шарофатхола ҳислатҳои шоистаи инсон – покҷиддонӣ, меҳру муҳаббати поки инсонӣ нисбати ҳаёти оилавӣ ва зимнан кибру ғурур, нопокӣ, разилию қабҳат, бемасъулиятӣ нисбат ба оилаю фарзандон ва амсоли ҳамин барин масъалаҳоро инъикос намуда, ҷамъбаст кардааст. Воқеан роман асари психологӣ буда, драматизми он қавист. Нависанда дар рафти ҳодисаю воқеаҳо, яъне дар

амалиёт симои воқеии персонажҳояшро кушода додааст. Пеши чашми хонанда симои ботинии қаҳрамонони асосӣ хеле барҷаста намудор мегардад. Муваффақияти Ҷалол Иқромӣ ҳам маҳз дар ҳамин мебошад.

Рӯзгори тайкардаи қаҳрамонони асосии романи “Ман гунаҳгорам” Анвар ва Сурайё басо ибратомӯз аст. Нависанда ҳаёти оилавии онҳоро реалистона ба қалам додааст. Ҳар ду омӯзгоранд ва оилаи хуберо ташкил додаанд. Вале Анвар нисбати Сурайё хиёнат карда, ба Зайнаб ишқварзӣ менамояд ва ба роҳи хато меравад. Аммо Сурайё масъаларо фаҳмида бо роҳу воситаҳои гуногун Анварро аз роҳи хато бармегардонад. Анвар ҳам хатои худро фаҳмида, пушаймон мегардад ва аз ишқи Зайнаб даст мекашад. Умуман нависанда қору рафтори Анварро воқеӣ тасвир намудааст. Инсон бе камбудӣ намешавад. Ҳаёт пастиву баландии зиёд дорад. Анвар дар як давраи ҳаёташ ба роҳи хато рафт, аммо бо ёрии ҳамсари вафодораш камбудияшро фаҳмид ва ислоҳ шуд. Вале дар асл Анвар дар роман ҳамчун марди покқичдон ва масъулиятшинос тасвир ёфтааст.

Дар охири қор ҳаминро зикр намудан зарур аст, ки Ҷалол Иқромӣ чун адиби пурқору сермахсул дар рушду нумуи насри давраи нави тоҷик ҳиссаи арзанда дорад.

Адабиёт:

1. Адибони Тоҷикистон (маълумотномаи мухтасари шарҳиҳолӣ). Таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Мачид Салим. – Душанбе: Адиб, 2014. С 94 – 95.
2. Асозода Х, Кӯчаров А. Адабиёти тоҷик. Синфи 11. Душанбе, 2011.
3. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологии мактабҳои олий. – Душанбе, 2013. – 1018 с.
4. Ҷалол Иқромӣ. Ман гунаҳгорам. – Душанбе: Ирфон, 1968.

Калидвожаҳо: *Анвар, Сурайё, Мухтор, Зайнаб, прокурор, танноз, қаллоб, роман, зиндагӣ, ҳаёт, ишқ, зан.*

Аннотация

ТЕМА И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОМАН «Я ВИНОВАТ» ДЖАЛАЛА ИКРОМА

В статье исследуются художественные феномены романа Джалала Икромии «Я виноват». В современной литературе лица писателей периода независимости идеально и безупречны.

Ключевые слова: *Анвар, Сурайё, Мухтор, Зайнаб, прокурор, танноз, мошеник, роман, жизнь, жизнь, любовь, женщина.*

Annotation

THEME AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF THE NOVEL "I AM GUILTY" BY JALAL IKROM

The article examines the artistic phenomena of Jalal Ikromi's novel "Mani Gunagoram". In modern literature, the faces of the writers of the period of independence are perfect and flawless.

Keywords: *Anvar, Surayo, Mukhtor, Zainab, prosecutor, tannos, swindler, romance, life, life, love, woman.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба қорҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 907048591

Тураев Муҳаммадшариф, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 911002270

Сведения об авторах: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистент кафедры теории и практики лингвистики, заместитель декана по воспитательной работе ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 907048591

Тураев Муҳаммадшариф, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ на имени С. Айни. Телефон: 911002270

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Turaev Muhammadsharif, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 911002270

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

Курбонова Замира Сайфиддиновна,
магистранти соли дуюми факултети таърих

ТАВСИФИ ЭТНОГРАФИ ВА АНТРОПОЛОГИИ ТОЧИКОН ДАР ОСОРИ ХАНИКОВ Н. В.

“Қадимтарин намояндагони нажоди эронӣ тоҷикони Эрони Шарқӣ ва қисмати ҷанубии Осиёи Миёна мебошанд” - менависад шарқшиноси маъруфи рус – Хаников Н.В. [2, 21].

Албатта олим бе асос ба чунин хулоса наомадааст. Аз навиштаҳои муҳаққиқ аён мегардад, ки барои муайян намудани мавқеи ҳар халқу миллат дар масири таърих на танҳо ба як донишҳои таърихӣ, балки ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти он бояд диққат дод [2, 17].

Маҳз бо воситаи омӯзиши этнография ва антропологияи сокинони Осиёи Миёна, Хаников муайян менамояд, ки сокинони муқимии минтақа тоҷикон мебошанд.

Ҳамин тавр хангоми мутолиаи осори Хаников кас мушоҳида менамояд, ки ин шарқшиноси пухтакор дар баробари таҳлили номи сокинони муқимии минтақаи Осиёи Миёна – тоҷикон, ҳамзамон ба омӯзиши паҳлӯҳои этнографӣ ва антропологияи онҳо низ машғул шуда, маълумотҳои ҷолиби диққатро пешкаши хонанда менамояд.

Аввалин ишораҳои Хаников роҷеъ ба этнографияи тоҷикон дар асари ӯ “Описание Бухарского ханства” (“Тавсифи хонии Бухоро”) ба назар мерасанд. Китоби мазкур натиҷаи сафари тарҷумони 22- сола - Хаников бо гурӯҳи дипломатии Бутенев ба Бухоро дар соли 1841 буд. Хаников дар фарқият аз дигарон аллакай пеш аз сафар, бо роҳи ҷамъи ахбор дар шуъбаи коргузории губернатории Оренбург, пурсиши тоҷирон ва русҳои аз асорат озодшуда ва ғайра дар бораи вазъи аморат маълумот дошт. Дар қатори маълумотҳои иҷтимоӣ, хоҷагӣ ва сиёсии ҳаёти Бухоро, аввалин ишораҳои этнографии Хаников оид ба шуғл, намуди зохирӣ ва сифатҳои миллии аҳоли маҳз дар ҳамин китоб ба назар мерасанд [4, 3].

Ғайр аз ин маълумотҳои этнографӣ ва антропологияи тоҷикон дар китоби дигари Хаников Н.В. “Записки по этнографии Персии” (Андешаҳо роҷеъ ба этнографияи Эрон”) оварда шудаанд, ки низ шавқовар мебошанд.

Дониши хуби забонҳои форсӣ ва арабӣ ба Хаников имкон дод, ки бо тамоми мардуми Осиёи Миёна, махсусан тоҷикон аз наздик шинос шуда, роҷеъ ба этнография ва антропологияи онҳо ахбори заруриро пайдо намояд.[2, 18]

Аз ёдгориҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ медонем, ки гузаштагони тоҷикон пеш аз ислом дар дини зардуштӣ буданд ва оину суннатҳои хоси онро ба ҷо меоварданд.

Хаников дар ҳарду сафари худ ба ин минтақа (1841 ва 1858-1859) риояи анъанаву суннатҳои зардуштиро дар рафтори тоҷикон мушоҳида карда, дар баробари дини ислом боқӣ мондани онҳоро қайд менамояд.

Оид ба ин масъала Хаников чунин менависад: “Сарфи назар аз он ки муддати сенздаҳ аср миёни тоҷикон дини ислом амал мекард, лекин ба ин дин муяссар нагардид, ки одати анъанавии парастии оташро аз миёни аҳолии тоҷик ба пуррагӣ нест намояд. Аз кадом тарафе ки ба ҳудуди Хуросон ворид нашавӣ, хоҳ аз ҷониби шимол (аз Мозандарон) ё аз ғарб (аз Ироқ) шуморо одатҳои то ин вақт дар ягон ҷо вонахурда, ба ҳайрат меоранд. Вақте намояндаи деҳот барои арзи эҳтиром ба пешвози сайёҳ мебарояд, яке аз ҷонибдорони ӯ (ҳам дар зимистон ва ҳам дар тобистон) рӯи даст манқали пуроташро меорад. Ҳар қадар ба ҷониби шарқ наздик шавем иҷроиши ин ибодати қадима зиёд ба назар мерасад” [3, 101].

Барои тасдиқи масъала муҳаққиқ порчаеро аз асари Вуд “Поездка к реке Оксус” (“Сафар ба Амударё”) меорад, ки дар он чунин гуфта шудааст: “Ман аллакай гуфта будам, ки агар хомӯш кардани шамъ лозим ояд, ҷи тавр бо танаффур онро пуф мекунад; ин ҷо (ба мисли Вахон) метавон нишонаҳои оини зардуштиро пайдо намуд; ваҳонӣ пуф карда хомӯш намудани шамъро ҳосияти бад медонад. Вай хубтараш як муддат дар назди санавбарӣ даргирон, ки дар онҳо ба ҷои шамъ истифода мешавад, дастафшонӣ мекунад, назар ба он ки бо роҳи осон, аммо барои онҳо мушкул гузарад” [2, 91].

Хаников дар китоби худ “Описание Бухарского ханства” (“Тавсифи хонии Бухоро”) оид ба маросими “*Чоршанбесурӣ*” маълумоти ҷолибро пешкаши хонанда менамояд. Тавре Хаников менависад: “*“Чоршанбесурӣ”* ҳар баҳор ҷашн гирифта мешавад. Пас аз ғуруби офтоб гулханҳо дар гиронда, аз болои оташи ғурузон мепаранд. Агарчи номи маросим ба ислом пайвастагӣ доранд, лекин ҳудуди ҷашн бо қоидаҳои ислом муҳолиф буда, аз ҷониби рӯҳонӣён саҳт таъкиб

мешавад. Муолиҷаи беморон низ дар назди оташ чунин сураат мегирад: аввал онҳоро се маротиба гирди гулхани фурузон мегардонанд, сипас маҷбур менамоянд, ки ба ҳамин миқдор аз болои оташ паранд. Агар бемор зиёд беҳолат бошад ва мадори иҷроиши гуфтаҳоро надошта бошад, пас дар хонае, ки ӯ қарор дорад, оташ (машъал) фурузон мекунад; бемор бояд ба оташ нигоҳ кунад ва дар ин ҳолат ӯро оҳиста – оҳиста ба пушташ мезананду барои он ки бемориро рафъ кунад, мегӯянд: “Ба биёбонҳо рав, ба кулҳо рав” [2, 94].

Аз рӯи ақидаи Хаников мардуми тоҷик барои ҷимояи кӯдаки навзод одати хос ва ҷолибе доштаанд. Ин амалро муҳаққиқ чунин тасвир менамояд: “Баъд аз таваллуд, дар болои гаҳвораи навзод шамъ насб мекунад ва он бояд ҷиҳил шаб то сахар фурузон бошад ва ба ин восита арвоҳи бадро аз ӯ дур созад. Ғайр аз ин, – менависад Хаников, – дар миёни аҳоли, махсусан дар моҳи рамазон бозие бо номи “*оташбозӣ*” машҳур аст. Иштирокчиёни он ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд ва дар масофаи байни онҳо ҷизе ба монанди оташи банголи (бо форсӣ “*моҳтобӣ*”)-ро фурузон мекунад. Ҳар кадом аз ҷонибҳо кӯшиш менамуданд, ки дар зерӣ дуди торф, ки иштирокдорон меафканданд, онро ба даст оранд [2, 95].

Хаников ба ин назар аст, ки калимаи “тоҷик” дар ибтидо ҳамчун истилоҳи ҷомеа, миёни нахустин оташпарастон (бохтариҳо ва ғайра) паҳн шуда, имрӯз сокинони таҳҷоии наҷоди форсӣро ифода мекунад, ки новобаста ба фишори бисёрасраи аҷнабиёну барбарӣҳо тавонистанд, забон ва осори фарҳангии қадимаи худро нигоҳ доранд.

Барои тасвири шакли зоҳирии тоҷикон Хаников В.Н. бештар ба мушоҳидаҳои шахсии хеш рӯ меорад. Шарқшиноси пухтакор хангоми аз Бухоро, Самарқанд, Хирот, Хуросон, Систон ва Табрез гузар кардан ин гурӯҳи этниқиро мавриди омӯзиш қарор дода, дар бораи онҳо чунин назар дорад: «Одатан тоҷикон қоматбаланд; чашм ва мӯйҳои сиёҳ доранд; шакли сарашон дарозрӯя ба мисли форсҳо; аз сабаби он ки устухони пешонии онҳо дар миёну рахҳои нимдавраи устухонҳои ҷаққа нисбати форсҳои ғарб васеъ аст, аз ин рӯ тарҳи рӯи онҳо каме васеътар менамояд. Бинӣ, даҳон ва чашмони онҳо тасвири зебо дошта, бинии шаклаш қадшуда кам ба назар мерасад. Одатан шакли бинии онҳо рост буда, нисбати намоёндагонӣ наҷоди муғул каме баландтар аст, аммо на ба дараҷаи форсҳои қисмати ғарб ва ҷануб. Ҳаҷми даҳон, гӯш ва пойҳояшон калон мебошад. Ба монанди форсҳо мӯйҳои баданашон зиёд буда, натавонанд риши ғафс доранд, балки даст ва қисмати пеши баданашон низ бо мӯйҳои зиёд пӯшонидашудаанд. Устухони тоҷик аз устухони форс дида бузургтар буда, аз ин рӯ тоҷики дар қайди ҳаёт буда, бо нисбатан вазнинии бадани худ фарқ менамояд. Миёни мавзун, ки хоси бадани форсҳо аст, дар миёни тоҷикон қариб ки ба назар намерасад. Пӯсти бадани онон ба мисли форсҳо сафеду нафис аст ва шояд аз ин сабаб зуд ба таъсири анвори офтоб меафтанд [2, 110].

Дар идомаи тавсифи тоҷикон менависад, ки тоҷикон ҷисман пурқувват буда, ба осонӣ нодориро паси сар менамоянд ва муддати дароз бидуни эҳсоси хастагӣ метавонанд меҳнат намоянд. Вале дар пиёдагардӣ онҳо ба форсҳо баробар шуда наметавонанд. Зимнан ин ҳолат хусусияти тасодуфӣ дорад ва фақат метавонад марбут ба он далел бошад, ки дар мавзеи суқунати тоҷикон асп нисбат ба Эрон арзонтар аст ва тоҷикон имкон доранд камтар пиёда ба сафари дур бираванд. В.Н. Хаников барои тасдиқи тавсифоти хеш расми чор тоҷикро ки соли 1864 дар Қоҳира зиндагӣ мекарданд ҳамчун намуна дар китоби хеш “Записки по этнографии Персии” (Андешаҳо роҷеъ ба этнографияи Эрон) ҷой додаст [3, 118].

Адабиёт:

1. Бобомуллоев С., Убайдуллоев Н. Таджики в исторических источниках и трудах исследователей. – Душанбе: Дониш, 2018. – 536 с.
2. Хаников Н. Записки по этнографии Персии. – Москва: Наука, 1977. – 150 с.
3. Хаников Н.В. Андешаҳо роҷеъ ба таҳқиқи мардуми Эрон. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 160 с.
4. Хаников Н.В. Описание Бухарского ханства. – СПб.: 1843. – 208 с.

Калидвожаҳо: *тоҷик, этнография, антропология, дини зардуштӣ, анъана, ҷоршанбесурӣ, оташбозӣ, шарқшинос, фарҳанг.*

Аннотация

**ОПИСАНИЕ ТАДЖИКСКОЙ ЭТНОГРАФИИ
И АНТРОПОЛОГИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАНИКОВА Н.В.**

В этой статье взгляды известного русского востоковеда – Ханикова Н.В. ссылка на этнографию и антропологию таджикского народа. В статье рассматриваются вопросы сохранения культуры предков наряду с религией ислама и напором иноземцев, сверой в то что зороастрийские традиции и обычаи полностью соблюдаются населением.

Ключевые слова: *таджик, этнография, антропология, зороастрийская религия, обычая, чоршанбе сунни, оташ бози, востоковед, культура.*

Annotation

**DESCRIPTION OF TAJIK ETHNOGRAPHY
AND ANTHROPOLOGY IN THE WORK OF N.V.KHANIKOV**

In this article, the views of the famous Russian orientalist – N.V.Khanikov reference to the ethnography and anthropology of the tajik people. The article examines the issues of preserving the culture of ancestors along with the religion of islam and the pressure of outsiders, with the belief that the Zoroastrian traditions and customs are fully observed by the population.

Keywords: *Tajik, ethnography, anthropology, Zoroastrian religion, custom, Chorshanbe Sunni, otashbozi, culture.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Замира Сайфиддиновна, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 988524618

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Ҳамза К.

Сведения об автор: Курбоновой Замири Сайфиддиновна, магистрантка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 988524618

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Ҳамза К.

About the author: Kurbonova Zamira Sayfiddinovna, master 2 st year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Tel.: 988524618

Scientific director: Hamza K.

**ФАЪОЛИЯТИ СИЁСИИ М. К. ГАНДӢ ДАР
АФРИҚОИ ЧАНУБӢ ВА ТАЪСИСИ ҲАРАКАТИ САТЯГРАХӢ**

Гандизм – маҷмӯи консепсияҳои сиёсӣ, маънавӣ – ахлоқӣ ва фалсафии Муҳандас Карамчанд Гандӣ, ки дар рафти ҳаракатҳои миллӣ – озодихоҳии халқи ҳинд бар зидди ҳукмронии Британияи империалистӣ ба вуҷуд омадааст.

Роҳбари ҳаракати миллӣ – озодихоҳии Ҳиндустон, асосгузори доктринаи “Гандизм” Муҳандас Карамчанд Гандӣ 11 октябри соли 1869 дар Порбандари князигарии Гучарат, воқеъ дар қисмати шимолу ғарбии Ҳиндустон таваллуд шуда, гузаштагонаш ба кастаи бания шомил буданд. Ин кастаи олий набуда, аъзоёнаш ба фаъолияти тичоратӣ машғул буданд. Падараш – Карамчанд (одамон ӯро Каба ном мебуданд) Гандӣ маълумоти пурра надошт, вале тамоми нозуқиҳои расму оинҳои дини индуизм, механизми идораи феодалӣ – мустамликавӣ ва тамоми тартиботи ҳаёти ҳамон вақтаи музофоти Ҳиндустонро медонист. Ӯ вазифаи девон, яъне вазифаи сарвазирро дар князгарии на он қадар калон, аввал дар Порбандар, яқинд муқддат дар Рачкот ва баъд дар Ванканер иҷро кардааст. Каба Гандӣ бо садоқат, ҷавонмардӣ ва росткории худ машҳур гардида, ҷор маротиба оиладор шудааст. Аз се зани аввалааш соҳиби ду духтар ва аз ҳамсари ҷорумаш – Путлибай соҳиби як духтар ва се писар буд. Моҳандас фарзанди охирин буд. Ӯ ҳаробу лоғар, шармгин ва тарсонҷак буд, дар хониш низ аз ҳамсифонаш ягон фарқиате надошт [3, 10].

Дар кӯдакӣ се маротиба (охирин маротиба дар синни 7 солагӣ номзад шуда, ду номзодии аввалааш вафот кардааст) номзад шуда, дар синни 13 солагӣ оиладор шудааст. Дар оилаашон тамоми расму оинҳои динӣ ба таври қатъӣ риоя мешуд. Падараш Каба Гандӣ бошад, зидди ҷазодихии динӣ буд, эҳтироми одамонро новобаста аз динашон ба ҷо меовард. Бинобар ин, дӯстони Гандӣ аз ҷамъиятҳои динии гуногун ва кастаҳо буданд. Пас аз вафоти падар масъулияти оилаи Гандӣ мувофиқи анъана марди калони қabila – ба уҳдаи амакаш мегузарад.

Пас аз хатми мактаби миёна масъалаи интихоби касб ба миён омад. Дар ибтидо ӯ меҳост духтур шавад, вале бародари калониаш зид баромада гуфт, ки вишнуитҳо набояд ба ҷок кардани ҷасади мурдаҳо машғул шаванд ва падарам дар ту адвокатро дидан меҳост. Пас аз муҳокима ва маслиҳатҳои дуру дароз бо хешовандон ва дӯстони оила қарор қабул карда шуд, ки Муҳандасро барои омӯзиш ба Англия фиристанд. Вале амакаш ба ин сафар зид баромад, чунки дар Англия зиндагӣ намуда, Моҳандас метавонад расму оинҳои худро фаромӯш кунад. Барои тасдиқи гуфтаҳои худ, ӯ мисол оварда гуфт, ки бо яқинд индусҳо – адвокатҳо, ки дар Англия таҳсил намудаанд вохӯрдааст, ки тарзи ҳаёти аврупоиро қабул кардаанд. Ғайр аз ин ба гуфтаҳои худ идома дода, гуфт индус набояд аз баҳр шино карда гузарад ва Ҳиндустонро тарк кунад. Ва ниҳоят пас аз он, ки бо талаби модараш Муҳандас барои шароб нанӯшидан, бо занон ошноӣ накардан ва ҳӯрокеро, ки гӯшт дорад, истифода накардан савганд ёд кард, барои рафтани розӣ шуд. Қуҳансолони кастаашон бошад, барои ин сафари Гандӣ ба хориҷа зид баромада, ӯро аз каста хориҷ карданд. Вале ҳамаи ин пеши роҳи рафтани ӯро гирифта натавонист.

4 сентябри соли 1888 Муҳандас аз Бомбей ба Англия сафар намуд. Тадриҷан ба тарзи ҳаёти нав одат намуда, аввал дар Иттиҳодияи адвокати Иннер Темпл ва аз соли 1890 дар Донишгоҳи Лондон таҳсил намуда, забонҳои англисӣ, франсузӣ ва латинӣ, илмҳои ҳуқуқшиносӣ ва табииро аз худ намуда, соли 1891 бо дипломи барристерӣ ба Ҳиндустон бармегардад [3, 17].

Пас аз фаъолияти сесолаи адвокатӣ дар Бомбей (1891 – 1893) бо пешниҳоди роҳбари фирмаи тичоратии ҳиндӣ Дада Абдулло барои бурдани корҳои ӯ дар Африқои Ҷанубӣ ба сафар мебарояд. 28-ноябри соли 1893 аз Бомбей ба самти бандари Африқои Ҷанубӣ Дурбан ду киштӣ Курлянд ва Надерӣ баробар ба роҳ баромаданд. Дар саҳни киштиҳо қариб 80 нафар ҳиндуҳо буданд. Дар байни ҳиндуҳои киштии Курлянд Муҳандас Карамчанди 20 сола низ буд. Ҳангоми сафар аз Ҳиндустон ба Африқои Ҷанубӣ алақай мартабаи баланди се солаи адвокати ӯ ба ҷамъияти ҳиндуҳои дар он ҷо буда маълум буд. Ба Африқои Ҷанубӣ баргашта, ӯ худро одами хушбахт меҳисобид, чунки медонист, ки бояд ба ҳамватанони дар он ҷо будаи худ хизмат кунад ва онҳо низ омадани ӯро интизор буданд. Моҳандас бо тарзи либоспӯшӣ ва рафтори худ аз

чавонмардҳои англис фарқияте надошт. Бо вучуди ин борҳо зери таҳқири наҷодпарастон қарор гирифта буд. Боре кондуктори роҳи оҳан ўро аз вағони дараҷаи яқум тела медиҳад, ўро ба ғойтуни калони болопӯшидае, ки дар он сафедпӯстон мерафтанд, савор накарданд, дар Йоханнесбург қорқунони милиса ўро аз пайраҳа ба роҳи фаршшуда тела доданд, зеро ки пайраҳа танҳо барои аҳолии сафедпӯст буд, ба ӯ барои ҷои шабгузаронӣ дар меҳмонхонае, ки аврупоиён меистоданд, рад карданд. Ҳиндуҳоро дар ин ҷо новобаста аз он, ки ба ҷӣ қор машғул буданд, ҳаммол ё аробакаш меномиданд ва ба Моҳандас Карамчанд Гандӣ адвокат – ҳаммол гуфта, мурочиат менамуданд. Ў ба Ҳукумати Африқои Ҷанубӣ барои ғимояи ҳамватанони беҳуқуқи худ – қорғарони ҳинду, талабот ва арзномаҳо менавишт.

Аз соли 1904 Гандӣ наشري рӯзномаи ҳар ҳафтаинаи “Индиан опинион” (“Ақидаи ҳиндуҳо”) – ро шурӯъ мекунад. Дар саҳифаҳои рӯзнома ба таҷрибаи воқеаҳои инқилобии соли 1905 дар Россия мурочиат мекунад. Моҳандас бо навиштани ин сатрҳо, меҳост баромади оммаи халқро ташкил кунд. “Ҳаракатҳои ҳозира дар Россия барои мо дарси муҳим ба ҳисоб меравад..., – менависад ӯ. – Қорғарони рус ва ҳамаи дигар меҳнаткашон қорпартоии умумӣ эълон намуданд. Ва шох бо онҳо ҳеҷ қор қарда наметавонист, зеро ки халқро бо зӯрӣ ба қор ҷалб номумкин аст, мо ҳам метавонем таҷрибаи русҳоро бар зидди зулму истибдод, истифода намоём. Занҷири асорати мо он рӯз меафтад, вақто ки ҳиндуҳо муттаҳид шуда, манфиати ватанро аз манфиатҳои худ боло гузоранд. Ҳокимияти имрӯза дар Ҳиндустон барои он пойдор аст, ки нафароне ҳастанд, ки ба онҳо қор мекунад. Мо ҳам метавонем ҳамон қувваеро, ки русҳо нишон додаанд, нишон диҳем” [1, 45].

22- августи соли 1906 дар рӯзномаи ҳукумати Трансваал лоиҳаи “Қонуни сиёҳ” нашр гардид, ки мувофиқи он ҳар як ҳиндуи дар Трансваал зиндагикунанда – мардон, занон ва ҳатто кӯдакон аз синни 8 солагӣ, бояд дар мақомоти милитсия ба қайд гирифта шавад, дар бораи вазъи иҷтимоии худ хабар диҳанд, изи ангуштони худро гузоранд ва шаҳодатномаи қайди махсус гиранд. Набудани чунин шаҳодатнома ба ҳабс ва депортатсия оварда мерасонид. Гандӣ ин хабарро хонда, гуфт: “Марг беҳтар аст, аз он ки бо чунин қонун розӣ шавем” [3, 47].

“Вале ҷӣ тавр бояд мо қон диҳем?” – ба худ савол меод. Ҳукумати Трансваал на танҳо ба ҳиндуҳо, балки ба ҳуди Ҳиндустон таҳқир қард. Агар ин қонун дар Трансваал ба қувваи амал дарояд, баъдтар дар дигар ноҳияҳои Африқои Ҷанубӣ низ паҳн мешавад.

Барои ҳалли ин масъала, дар Йоханнесбург дар театри “Империял” намоиши намоёндогани ҷамъияти ҳиндуҳо баргузор гардид. Дар ин намоиш Гандӣ пешниҳод намуд, ки инқилоб тобеънашавӣ ба “қонуни сиёҳ” қабул қарда шавад. Моҳияти инқилоб дар он буд, ки қасе, ки ба ин резолютсия розӣ шавад, ба бадарғаю аз даст додани қор, ҳабсшавӣ, латуқубқунӣ, азобу шиканҷа, гуруснагӣ ва ҳатто марг нигоҳ накарда, бояд ба қавли худ устувор бошад. Ин ибтидои муборизаи тӯлонӣ бар зидди ҳукумати англисҳо буд, ки дар ибтидо номи “ҳаракати ғайри ғайлона” – ро дошт. Ғайриғайлона ба гуфти ӯ, маънои силоҳи заиф бар зидди пуқувватро дошт. Бинобар ин барои ёфтани номи муносиб ба ин ҳаракат озмун эълон қард, ки дар натиҷа писараш Маганлал – пайрави содиқ ва ёрдамчи падар ғолиб омад. Ў истиллоҳеро, иборат аз ду калимаи ба ҳам пайвастаи забони гучаратӣ сат – ҳақиқат ва аграҳа – устуворӣ ва матонат, яъне сатяграҳӣ истифода бурдааст. Сатяграҳӣ ҳаракат ё муборизаи ғайри зурваронаест, ки иштирокчиёни он бо роҳи итоатнакунии шаҳрвандӣ меҳаҳанд ба истиқлолият соҳиб гарданд. Ин ҳаракат ду шакли мубориза – беҳамқорӣ (саркашӣ аз хизматҳои давлатӣ, дар навбати аввал аз армия ва мақомоти милитсия, эълони бойкот дар интиҳобот ба мақомотҳои намоёндогӣ ва муассисаҳои давлатӣ, инқори муқофотҳои давлатӣ, эълони бокот ба молҳои хориҷӣ, қатъи ғайлолияти соҳибқорӣ ва ғайраҳо) ва итоатнакунии шаҳрвандӣ, яъне сар тофтан аз иҷрои қонунҳо амалӣ қарда мешуд.

Ў ақидаҳои иҷтимоӣ – сиёсии худро аввалин маротиба дар китобе бо номи “Ҳудидоракунии Ҳиндустон ё ин ки Ҳинд сварач” гирд оварда буд, ки соли 1908 бо забони гучаратӣ нашр гардид. Соли 1909 ба забони англисӣ нашр гардида, ба зудӣ дар Ҳиндустон манъ қарда шуд [2, 73].

Банобар ин, дар рӯзномаи “Индиан опинион” мақолаеро бо номи “Бозии ифлос” нашр менамояд, ки дар он вазири Трансваалро одами сангдил номида, аз нав ба ҳаракати сатяграҳӣ даъват менамояд. Ва боз аз нимаи дуҷуми соли 1908 ва ибтидои соли 1909 дар маҳбаси Претория буд. Пас аз маҳбас озод шудан, ба Англия сафар менамояд, ки аз моҳи июл то моҳи ноябри соли 1909 дар ҳамон ҷо мемонад. Дар ин вақт Бота ва Сметс бо ҳукумати Англия барои таъсис давлати ягонаи Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ гуфтушунид гузаронида истода буданд. Гандӣ дарқ

мекард, ки таъсиси чунин давлат танҳо мавқеи наҷодпарастон ва мавқеи Англияро дар Африко мустақкам мекунад. Ва бинобар ин меҳост ба миссияи онҳо ҳалал ворид созад.

Ҳамин тавр, гуфтушунид оғоз гардид. Дар ибтидо Гандӣ аз Сметс талаб намуд, ки аз ҳайати комиссияи ҳукумати он нафаронеро, ки бо ҳиндуҳо муносибати бераҳмона намудаанд, барорад. Гуфтушунид чор ҳафта идома ёфт. Гандӣ аз рӯи ҳақиқат қор мекард, ба ӯ на ҳилои орденои генералҳо, на маросимҳои бошукӯҳ ва на суҳанони бошукӯҳи шахсони олимартаба таъсир расонида наметавонист. Ӯ – дипломати ҳалқ буд, бинобар ин, мисли одамони одӣ либос мепошид ва ҷӣ тавре ки онҳо ҳарф мезананд, ҳамон тавр ҳарф мезад.

30 июни соли 1914 байни Гандӣ ва Сметс созишномае ба имзо расид, ки бекоркунии андозӣ сарикасӣ ва қонунҳои наҷодпарастиро пешбинӣ намуда буд. Шояд ин фақат созиш буд, вале бо вуҷуди ин – ин созишнома ғалабаи сиёсии меҳнаткашони ҳинду ва роҳбари онҳо Мухандас Карамчанд Гандӣ дар Африқои Ҷанубӣ буд.

Адабиёт:

1. Горев А. Махатма Ганди. – М., 1989.
2. Комаров Э. Н. Литман А. Д. Мировоззрение Мохандаса Карамчанда Ганди. – М., 1969.
3. Ульяновский Р. А. Три лидера великого индийского народа. – М., 1986.

Аннотация

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М.К. ГАНДИ В ЮЖНОЙ АФРИКЕ И ОБРАЗОВАНИЕ (САТЯГРСКОГО) ДВИЖЕНИЯ

В данной статье рассматривается политическая деятельность М.К.Ганди в Южной Африке и образование (сатягрского) движения. Мухандес Карамчанд Ганди, был руководителем национального-освободительного движения Индии, основатель доктрины «Гандизм». М.К.Ганди после нескольких лет адвокатской деятельности в Бомбее был отправлен в Южную Африку, чтобы защищать права своих граждан которые ожидали его приезда. Несмотря на то, что Мухандес своим поведением и внешностью не отличался от англичанина, он всё же часто сталкивался с дискриминацией.

В Южной Африке индусы независимо от своего должностного положения назывались рабами. В 1904 году Ганди начал опубликовать еженедельную газету «Индиан Опионион». Он в этой газете обращается к событиям революции в 1905 г. в России. Этим он призывал своих сограждан следовать примеру россиян и освободиться от угнетения.

Ключевые слова: Гандизм, Карамчанд, Индия, Каба, движение, Бомбей, Англия, Лондон, Иннер Темпл, Южная Африка, адвокат, Йоханнесбург, Джозеф Чемберлен, дискриминация.

Annotation

POLITICAL ACTIVITY OF M.K.GANDI IN SOUTH AFRICA AND CREATION OF SATYAGRAKHI MOVEMENT

The article describes about the political activity of M.K.Gandi in South Africa and the creation of «satyagrakhi» movement. Mohandas Karamchand Gandhi was a leader of national-liberty movement of India, the creator of «Gandism» doctrine. M.K.Gandi after several years of activity as a lawyer in Bambei was sent to South Africa in order to prevent the law of his citizens who were waiting his coming.

However Mohandas was very similar with the Englishman he often was discriminated by the Africans. In 1904 Gandhi started publishing a weekly newspaper «Indian Opinion». This way he mentions the events of revolution in 1905 in Russia. He calls Indians to be united and fight for their liberty.

Keywords: Gandism, Karamchand, India, Kaba, movement, Bombei, England, London, Inner Temple, South Africa, lawyer, Johannesburg, Joseph Chamberlain, discrimination.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамшероф Меҳроб, магистранти соли якуми факултети таърих, ихтисоси таърих, ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992985212210

Роҳбари илмӣ: Негматов Д.

Сведения об авторе: Джамшероф Меҳроб, магистрант первого курса исторического факультета специальности истории ТГПУ имени С. Айни. Телефон: +992985212210

Научный руководитель: Негматов Д.

About the author: Jamshero M., the student of 1st year the Department of history., history department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: +992985212210

Саидов Соҳибназар,
магистранти соли якуми факултети таърих

САҲМИ АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ ДАР РУШДИ НИЗОМИ МАОРИФИ ТОЧИКИСТОН (1946-1956)

“Таърих кам олим ва сиёсатмадореро медонад, ки ба андозаи Бобоҷон Ғафуров ҷуръат ва матонат дошта бошад”. (Академики АИ ИҶШС Григорий Максимович Бонгард –Левин)

Мактабу маориф ҳамеша ва дар ҳар даври замон омили муҳими рушди ҷомеаи башарӣ ва яке аз пояҳои асосии давлатдорӣ маҳсуб меёбад. Дар ҳар давлату миллат ва замону макон нафароне пайдо мегарданд, ки дар рушду нумуи ин пояи давлатдорӣ нақши муассири худро мегузоранд. Аз ин тақсимои табиӣ таърих миллати тоҷик низ бенасиб намонда, дар даврони мавҷудияти худ садҳо нафареро тарбия кардааст, ки натавонанд манофеи онҳо барои миллати тоҷик расид балки ба қулли ҷомеаи ҷаҳони нақши мусбӣ худро гузоштаанд. Аз ҷумлаи чунин ашхос академик Бобоҷон Ғафуров мебошад, ки на танҳо бо осори гаронбаҳои худ тавонист миллати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун миллат муаррифи кунад, балки бевосита дар рушду нумуи маорифи кишвар низ саҳми бебаҳои худро гузоштааст.

3-5 июли соли 1946 дар Пленуми XVIII-уми КМ ҲК (б) ҶШС Тоҷикистон аз ҷониби роҳбарияти Умумии ҶШС Тоҷикистон номзадҳои Бобоҷон Ғафуров ба ҳайси котиби аввали КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон пешниҳод гардид, ки аз ҷониби иштирокчиён яқдилонан интихоб гардид. Ин эътирофи хизматҳои қаблӣ ва боварӣ ба қобилияти санъати баланди ташкилотчиӣ ӯ ба ҳисоб мерафт [8, 158]. Академик Бобоҷон Ғафуров аз замони риштаи зимомдориро ба душ гирифтани ба шахру навоҳии кишвар сафар намуда, аз вазъи ҳолати қор оғош мешуд [3, 16]. Чунин иқдомҳо ва дар назорати худ нигоҳ доштани раванди инкишофи ҷомеаи кормандони давлатиро водор месохт, ки саривақт иҷро намудани вазифаҳои дар пеш гузошта шударо иҷро намоянд. Баробари таъини гаштани Бобоҷон Ғафуров ба мансаби аввали КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон ва қабули нақшаи панҷсолаи ҷорум ба бунёди хонаи бачагон, мактабҳо, мактаб-интернатҳо диққати ҷиддӣ дод. Бобоҷон Ғафуров илмро пешрафти ҷомеаи маҳсуби медонист ва бунёди чунин иншоотҳо бевосита таҳти назорати ӯ қарор доштанд.

Бобоҷон Ғафуров дар муқоиса ба нисбати роҳбарони гузаштаи ҶШС Тоҷикистон, ки аз ҳалқиятҳои дигар интихоб мешуданд фарқи кулӣ дошт. Агар ҷӣ нақши роҳбарони пешин аз Мирзо Довуд саркарда, то Протопопов Дмитрий Захарович дар рушди кишвар дида шавад ҳам, аммо муваффақиятҳои калонро Тоҷикистон дар замони котиби аввали КМ ҲК будани Бобоҷон Ғафуров ба даст овардааст. Ӯ на танҳо дар инкишофи кишоварзӣ саноат, балки барои ободии ҳар гушаи ватан, беҳтар намудани вазъи зиндагии мардум ва махсусан дар бунёди мактабҳо, барҳам додани бесаводӣ, тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои гуногуни илмӣ, хизматҳои шоёнро беназирро анҷом додааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки хиради азалии созандагӣ бунёдкории миллати тоҷик, махсусан қорнамоҳои Бобоҷон Ғафуров аз мадди назари роҳбарияти давлату ҳукумат ва муаррихон пушида нест. Зеро Б. Ғафуров дар замоне зимомдорӣ кишварро ба ўҳда гирифт, ки дар кишвар фақири ҳукумфаромо буда, аз илму фарҳанг дур мондани аҳоли ба назар мерасид ва дар сохторҳои давлатӣ бошад нарасидани қормандон баръало эҳсос карда мешуд. Чунки, Ҷанги бузурги ватанӣ агарчи аз мамолики мо фарсахҳо дур бошад ҳам, ба Тоҷикистон, ки узви ҷудонашавандаи ИҶШС буд, ҳисороти қалони ҷонӣ моли расонид. Иқтисодӣ мамлакат поён рафт, сохтани мактабҳо мавқуф гузошта, ҳазорҳо омӯзгор ба сафи артиш равона карда шуд ва дигар қамбудию қорасоҳо ба вучуд омаданд, ки қорон барқарорсозии он солҳо лозим меомад. Сарфи назар аз мушкилиҳои ҷомеа дар муддати қўтоҳтарин яъне нақшаи панҷсолаи ҷорум, ки бо номи панҷсолаи аз навбарқароркунии баъди ҷангӣ номгузори карда шудааст, Тоҷикистон дар як муддати муайян қариб аз ҳамагуна мушкилот раҳҳо ёфта рӯ ба сӯи тариқӣти ниҳод ва дар ин қор саҳми Бобоҷон Ғафуров беназир аст.

Нақши созандагӣ бунёдкорӣ Бобоҷон Ғафуров якбора ба вучуд наомада, дар замири олим табиӣ қарор дошт, ки он дар замони оғози фаъолияти қори дар мақомотҳои давлатӣ ошқоро ба назар мерасид. Яъне ӯ аз соли 1928 як қатор мақолаҳоеро барои инкишофи илму фарҳанг, рушди ҷомеа инчунин ошқорсозии қамбудии ҷомеа рӯи нашр қоравард, ки он боиси таъқибот ва сӯиқасд бар қони ӯ гардид. Масалан, мақолаҳои “Ба зolim ҷазо талаб мекунем” (12 август соли 1928), “Ҷиноятқор Аҳмад Ҷалилов” (5 сентябри соли 1928), “Ҷигунағӣ” (26 феввали

соли 1929) ва ғ. ба таври ошкорро ашхоси нопоку муштзурон, чинояткорону ҳавобаландоне, ки аз номи ҳукумат баромад намуда мардумро ба саргардонию роҳгумзадаги мебурданд, зери танкиди шадид қарор меод [1, 21 -22]. Ҳамин тавр, Бобочон тарафдори миллати бофарҳангу давлати мутараққи буда, дар солҳои минбаъда махсусан солҳои 1928-1935 ба масоили маориф ва илму фарҳанг диққати махсус зоҳир мекард [9, 134]. Ин ҳама эҳтиром нисбати илму олимон дар замири олими оянда аз хурди ба вучуд омада дар солҳои котиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон буданаш онро дар амал татбиқ менамояд.

Ҳамчунин барои инкишофи ҷомеа нақши занонро Бобочон Ғафуров муҳим ва зарурӣ мешуморид. Ҳамин буд, ки Б. Ғафуров бар зидди урфу одатҳои феодалӣ, ҳуруфотҳои динӣ зидияти саҳт нишондода, ба барбарҳукукии занону мардон диққати махсус зоҳир мекард. Ба ҷунин мавзӯҳо мақолаҳои бахшидашудаи ӯ бо номҳои “10 сол ва зани озодшуда” (Комунисти Тоҷикистон, 1939, №9 10, с55 58) ва “Мубориза ба муқобили боқимондаи одатҳои феодалӣ бой нисбат ба занон қувватнок карда шавад” (Комунисти Тоҷикистон, 1940, №2, с 77 85) ва ғ. рӯи нашр баромадаанд, ки дар рӯҳияи мардум таъсири мусбӣ расонида, дар ҷалби занон дар кори истеҳсолот нақши муассирро бозид [1, 22].

Ҳамин тавр, ин ҳама наشري мақолаҳои илмӣю публистии Бобочон Ғафуров дар баланд бардоштани маънавияти мардум, баробарҳукукии занону мардон, нахуст қадамҳо ва хизматҳои шоёни ӯ нисбати давлату миллати Тоҷикистон ба воситаи қалам ба ҳисоб мерафат. Аз ин лиҳоз мо на ба афкори ӯ, балки ба амали он дар солҳои роҳбарияташ таъя намуда мебинем, ки дар мудати 10 соли роҳбарияти ӯ, Тоҷикистон бо дастовардҳои калони иқтисодӣю иҷтимоӣ ва илмӣю фарҳангии расид. Илова бар ин, ҳамаи он дастовардҳои қомеъҳои Тоҷикистон яку як бора дар замири Бобочон Ғафуров ба вучуд наомада балки мақсаду маром ва заминаҳои он аз аёми хурди пайдо гардида, аз наشري мақолаҳо инкишоф ёфта, дар замони зимомдориаш онро дар амал татбиқ менамояд. Аз ин рӯ, мо нақши Б. Ғафуровро дар бунёди мактабҳо, таъмини мактабҳо бо кадрҳои баландихтисос дар замони зимомдорӣ (солҳои 1946-1956) мавриди омӯзиш қарор хоҳем дод.

Ҳарчанд, то саршавии ҚБВ сохтмони мактабҳо сол то сол зиёд шуда истода бошад ҳам, аммо ҷанги хонумонсӯз ба ин раванд низ таъсир расонид ва сохтмони онро мавқуф гузошт. Ҳамин буд, ки дар мамлакат соли 1943, 157 хонаи бачагон, 7 мактаб интернат ғаъолият дошт, ки қудакони бепарстору қамбизоат дар он таҳсил менамуданд. Аз рӯи шакли таҳсил бошад дар он замон се шакли мактаб: ибтидоӣ, ҳафтсола ва миёнаи умумӣ ғаъолият мекарданд. Шумораи ҷунин мактабҳо дар соли 1945 ба 2880 адад мерасид [4, 50].

Баъд аз омӯзишу ҳулосаҳо, моҳи август соли 1946 пленуми КМ ҲК ҚШС Тоҷикистон баргузор гардида, нақшаи панҷсолаи ҷорумро тасдиқ намуд. Дар баробари барқарорсозии хоҷагии халқ, доири суръатбахшии соҳаи маориф низ қарорҳои муҳим қабул карда шуд ва тибқи нақшаи панҷсолаи аз навбарқароркунӣ мебоист теъдоди мактабҳо дар мамлакат ба 3123 адад расонида мешуд [4, 50]. Ҳамин буд, ки дере нагузашта дар соли 1947 дар шаҳрҳои Сталинобод (ҳоло шаҳри Душанбе), Ленинобод (ҳоло шаҳри Хучанд) ва Хоруғ мактаб-интернат сохта ба истифода дода шуданд, ки бештар дар онҳо фарзандони қолхозчиёни ноҳияҳои дурдаст таҳсил мекарданд [6, 15]. Ҷунин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукумат таҳти роҳбарии Бобочон Ғафуров барои иҷрои нақшаву ҳадафи дар панҷсола қабулгардида ҳар як лаҳзаро ғанимат шумурда, барои пиёда гардонидани он қамари ҳиммат бастаанд.

Баъд аз таъин гардидани Бобочон Ғафуров ба ҳайси қотиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон ва қабули нақшаи панҷсолаи аз навбарқароркунӣ суръати бунёди мактаб-интернатҳо ва мактабҳо тадриҷан меафзояд. Масалан, агар миқдори мактаб-интернатҳо дар соли ҳониши 1943-1944 7 адад бошад, пас дар соли ҳониши 1948-1949 ба 19 адад мерасад [6, 15]. Дар ҳамон соли 1949 дар ҷумҳурӣ 313 бинои мактаб сохта ба истифода дода шуд, ки аз ин миқдор 47 ададашро бинои типӣ нави мактаб ташкил меод. Дар ибтидои соли ҳониши 1949-1950 бошад, дар қаламравии мамлакат миқдори мактабҳо ба 3258 адад [5, 114-115] расонида шуд, ки аз нақшаи дар пеш гузошташуда барзиёд иҷро гардид. Миқдори мактабҳои ҳафтсола бошад, агар дар соли ҳониши 1945-1946 787 ададро ташкил диҳад, пас адади ҷунин мактабҳо дар соли 1958 1959 ба 1024 расонида шуд [6, 11]. Умуман дар нақшаи панҷсолаи ҷорум дар ҚШС Тоҷикистон 548 бинои мактаби нав сохта ба истифода дода шуд. Дар баробари он, дар ин солҳо аз тарафи қолхозҳои мамлакат 388 мактаб сохта мавриди баҳрабардори қарор гирифт. [7, 179] Агар шумораи биноҳои сохташудаи солҳои 1946-1950-ро ба миқдори мактабҳои мавҷуд буда қамъ намоем 3816 ададо ташкил менамояд. Бо суръати баланд бунёд гардидани мактабҳо натиҷаи талошу

заҳматҳои фарзанди фарзонаи миллат Бобочон Ғафуров шоёни таҳсин аст. Ҳамин тавр, дар соли 1955 шумораи мактабҳои миёна нисбати соли 1950 2,6 маротиба зиёд гашт [8, 217] ки дар он заҳмату талошҳои муаррих, олими тавоно ва сиёсатмадори варзида Бобочон Ғафуров беназир аст.

Зиёд бунёд шудани мактабҳо тақозо мекард, ки барои маърифатнокии фарзандони мардум мутахассисони варзида ва муаллимони собитқадам омода шаванд. Чи тавре ки устод Пирумшо Ҳайдаршо менависад: “Дар соли хониши 1945-1946 дар ҷумҳури 13133 муаллим фаъолият менамуд. Аз ин теъдод бо маълумоти олӣ 515, олии нопурра 883, миёна 5972, миёнаи нопурра 5763 соҳиб буданд, ки ин нишондиҳанда аз нуқси сифати омӯзгорон дарак медиҳад” [8, 218]. Дар баробари ин дар ҷумҳури қариб 2000 муаллим намерасид ва дар баъзе мактабҳои фанҳои математика, география физика ва забони модарӣ (тоҷикӣ) омӯхта намешуданд. [5, 100]. Дар минтақаҳои дур аз маркази ҷумҳури муаллимони маълумоти олӣ дошта кам ба назар мерасид. Масалан, дар вилояти Ғарм (феълан водии Рашт) аз 1248 муаллим 950 нафараш маълумоти ибтидоӣ ва миёнаи нопурра доштанд [5, 100]. Чунин ҳолат аз мадди назари Бобочон Ғафуров дур монда наметавонист. Ва барои тайёр кардани мутахассисони варзида бо талошу ҷонбозиҳои ӯ дар қатори нахуст мактабҳои олии кишвар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон бо номи Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи С. Айни) дарҳол он омӯзишгоҳи педагогии шаҳрҳои Сталинобод, Хоруғ, Орчонкидзеобод, инчунин институтҳои муаллимтаёркунии Сталинободу Кӯлоб, ки дар солҳои ҚБВ фаъолияти худро қатъ карда буданд, дарҳои худро барои донишҷӯён дубора боз карданд. [5, 101]. Дар баробари ин, соли 1947 дар шаҳри Самарқанд институти педагогӣ, таҳсилот бо забони тоҷикӣ таъсис дода шуд. Баъд аз дубора ба кор шурӯъ намудани омӯзишгоҳи институтҳои муаллимтаёркуни барои таъмини мактабҳо бо кадрҳои ихтисосманд ва маълумоти олӣ дошта, шумораи қабули донишҷӯён зиёд карда шуд. Ҳамин буд, ки дар соли таҳсили 1949/1950 1246 нафар муаллим ба кор шурӯъ намуданд, ки аз ин миқдор 245 нафарашон дорандаи маълумоти олӣ буданд [7, 179]. Ҳамин тавр, зиёд гардонидани муаллимони баландихтисос аз мадди назари Алома Бобочон Ғафуров дур монда наметавонист ва дар даҳ соли роҳбарияташ тавонист сатҳи маълумотнокии муаллимонро нисбати соли хониши 1945/1946 ба чунин нишондод расонад: агар соли таҳсили 1945/1946 13133 муаллим дар ҷумҳури фаъолият мекард пас дар соли хониши 1954/1955 ба 17557 расонида шуд [8, 218]. Аз ҷумла: аз 515 муаллими маълумоти олӣ дошта ба 2102, олии нопурра аз 883 ба 3631, маълумоти миёна аз 5972 ба 10393, маълумоти миёнаи нопурра аз 5763 ба 1431 расонида шуд. Ин ҳама дастовардҳои қалони маорифи ҷумҳури дар ин солҳои душвор осон набуд. Натиҷаи ҳамаи ин пешравиҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди соҳаи маорифи ҷумҳуриро устод Бобочон Ғафуров бевосита таҳти назорати худ қарор додааст, ки ин масъаларо президенти кишвар Эмомали Раҳмон чунин менависад: “Бо вучуди ин ки Бобочон Ғафуров вазифаҳои масъули давлатиро бар душ дошт ва инкишофи илму фарҳангӣ ҷумҳуриро шахсан зери назорати доимии худ қарор дода буд...” [11, 329].

Бобочон Ғафуровро ҷарҳи рӯзгор обутоб дода медонист, ки бо мардум чигуна муносибат намояд ва ин муносибати самимона нисбати кормандон ва мардум буд, ки мамлакатро дар як давраи қутоҳ ба пешравиҳо ва замина барои рушди минбаъдаи таълиму тарбия ва саноати кишвар гузорад. Давраи зимомодорӣ ӯ буд, ки миллати тоҷик дорандаи се коҳи азими илму дониш Донишгоҳи давлати Тоҷикистон соли 1948 (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон), Академияи илмҳои ҷумҳури соли 1951 (ҳоло Академияи миллии илмҳои ҚТ) ва Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон соли 1956 гардид, ки саҳми Бобочон Ғафуров дар бунёди онҳо татқиқотҳои алоҳидаро тақозо менамояд.

Хулоса, саҳми академик Бобочон Ғафуров дар рушди соҳаи маорифи халқи Тоҷикистони Шӯравӣ ниҳоят қалон мебошад. Бобочон Ғафуров дар замоне зимомдорӣ кишварро ба ўҳда гирифт, ки ҚБВ дар тамоми соҳаҳои мамлакат хусусан мактабу маориф зарари ҷиддӣ расонида буд. Аз кишвар ҳазорҳо омӯзгорону кормандони илм ба сафҳои артиши шӯравӣ фиристода шуданд, нарасидани кормандони давлатӣ ба назар мерасид ва дигар мушкилиҳоро ки ба бор овард. Академик Бобочон Ғафуров ба мушкилиҳои ҷой дашта нигоҳ накарда, тавонист дар як муддати қутоҳ сатҳи мактабу маориф ва илмро баланд бардошта, барои инкишоф минбаъдаи он мутахассисони варзида дар соҳаҳои гуногуни кишварро тарбия намуд.

Адабиёт:

1. Гаффоров Усмонҷон . Равшангари таърих. – Душанбе, 1990.
2. Гаффоров Усмонҷон. Аломаи замон. – Хучанд, 1998. – 375 с.
3. Мухторов Аҳрор. Академик Бобочон Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 184 с.
4. Обидов И. Очерки мухтасари таърихи маорифи халқи Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1965.
5. Обидов И. Аз таълими ибтидоӣ ба маълумоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Маориф, 1986.
6. Пулотов Тоҳир. Гузашта ва ояндаи маорифи халқ дар Тоҷикистон. – Сталинобод, 1960. – 56 с.
7. Раҳматулеви А, Мухторов С. Очеркҳои таърихии Тоҷикистони советӣ. – Душанбе: Маориф, 1989. – 320 с.
8. Ҳайдаршо Пирумшо. Ахтари илму сиёсат. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 384 с.
9. Ҷурабӯев Ҷ., А. Кучаров, С. Муллоҷон, А. Сайфулоев. Маориф гавари пешравиҳои ҷомеа. – Душанбе: Маориф, 2015. – 244 с.
10. Шариф Ҳамдампури. Тоҷикон дар суҳбати Гафуров бо Сталин. – Душанбе, 2018. – 160 с.
11. Эмомали Раҳмон. Чехраҳои мондагори. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.

Анотатсия

САҲМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ГАФУРОВ ДАР РУШДИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН

Арбоби давлатӣ, академики Академияи илмҳои ИҶШС, шарқшинос ва муаррихи касбӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобочон Гафуров ифтихори миллати тоҷик ба шумор меравад. Дар мақола нақши академик Бобочон Гафуров дар рушди нумуи маорифи халқ дар Тоҷикистон нишон дода шудааст. Инчунин, дар давоми фаъолияти қорӣ академик Бобочон Гафуров ба ҳайси котиби аввал КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон тавонист саҳми худро дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҷумхури гузорад.

Калидҷоҳо: академик, маориф, арбоб, муздур, муаррих, инқилоб, таълим, тарбия, пантуркизм, фарҳанг, матбуот.

Аннотация

**ВКЛАД АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА
В РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Государственный деятель, академик АН СССР, востоковед, профессиональный историк, Герой Таджикистана Бободжон Гафуров является гордостью таджикского народа. В статье освещается роль академика Бободжон Гафурова в развитии и росте народного образования в Таджикистане. Также за свою карьеру академик Бободжон Гафуров был в качестве Первого секретаря ЦК Коммунистической партии Таджикистана смог внести свой вклад в развитие экономической социальной и культурной сфер страны.

Ключевые слова: академик, образование, человек, деятель, историк, революция, образование, воспитание, пантуркизм, культура, пресса.

Annotation

**CONTRIBUTION OF BOBOJON GHAFUROV
IN INCREASING OF EDUCATION IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Actovos nation, the academician of Academy of Sciences of the USSR, orientalist and historian related, the hero of Tajikistan Bobojon Ghafurov is proud of nation. In this article represents the role of academic Bobojon Ghafurov in increasing education of people in Republic of Tajikistan. During his work academic Bobojon Ghafurov can put his contribution for developing social economic and culture of nation like the first deputy of center of committee and party of committee SSR.

Key words. Academic, education, actor, employees, fortune, teething, panturkism, culture, press.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Соҳибназар, магистранти факултети таърих, ДДОТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: (+992) 911110677

Роҳбари илмӣ: д.и.т., профессор Гаффори Н.У.

Сведения об авторе: Саидов Соҳибназар, магистрант факультета истории, ТГПУ имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 911110677

Науний раководитель: д.и.н., профессор Гаффори Н. У

About author: Saidov Sohibnazar master of the first year of history, faculty, TSPU named after Sadridin Aini, address Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Tel.: (+992) 911110677

Scientific adviser: doctor of historical science Ghaffori N. U

МАСЪАЛАИ ИНСОНДӢСТӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ ЗАРДУШТИЯ

Зардуштия аз маъруфтарин адёни бостонии халқҳои эронинажод мебошад. Ин таълимот бо номи асосгузори он Зардушт саҳт алоқаманд аст. Оини зардуштӣ аз лиҳози пайдоиш ва бо гурӯҳҳои адёни миллию давлатӣ ва аз лиҳози ҷуғрофӣ ба динҳои хиндуорӣ тааллуқ дорад.

Бино ба иттилои сарчашмаҳои таърихӣ, Зардушт аз деҳқонзодагони ориёӣ будааст. Номи “Зардушт” дар асл аз калимаи мураккаби ориёӣи куҳан буда, аз ду калима «зара» ба маънои «доро» ё баъзе «зард» тарҷума карданд, дуввумин “уштро” ба маънои “уштур”, яъне “доро ё соҳиби уштур”, “уштурбон” ё ин ки «зардуштур» аст. Дар ҳар сурат дар шарҳи номи Зардушт низ ақидаҳои гуногун вучуд дорад, ки асосаш аз инҳо иборат аст:

- ақидае дар байни олимони ҳаёт, ки ин бештар ба касбу кори ӯ дахл дорад ва ба маънии галабони шутурҳои зард мебошад;

- ақидае вучуд дорад, ки Зардушт номи мансаб ва унвон аст, ба рӯҳониёни аз ҳама бонуфуз дода мешуд. Мувофиқи ривоятҳо Зардушт дар сисолагӣ ваҳиро мегирад ва мардумро ба оини зардуштӣ даъват мекунад [10].

Дар бораи замони зиндагии Зардушт дар сарчашмаҳои таърихӣ фикру андешаҳо гуногун аст. Таърих ва макони таваллуди Зардушт аниқ нест, вале баъзеҳо гуфтаанд, ки Зардушт 6000 сол пеш аз марги Афлотун зиндагӣ кардааст. Тавре ки мусаллам аст, Зардуштия ҳамчун дини давлатӣ дар асри III пеш аз мелод то асри VIII мелодӣ дар қисмати зиёди Осиёи Наздик, Эрон ва Осиёи Марказӣ ҳукмрон будааст. Асосан, сарчашмаҳо, муаррихон ва диншиносон, ҳадди ақал ба ду таърих иттифоқи назар доранд. Як гурӯҳ, таърихи таваллуди Зардуштро ҳудуди соли 660 (асри VII п.м), гурӯҳи дигар ҳудуди солҳои (1500-1000 байни асри XV то X) пеш аз мелод медонанд. Маҳалли таваллуди Зардушт низ мавриди ихтилоф аст. Баъзеҳо онро ба шаҳри Рай, баъзе дигар ба ноҳияи Мод (Озорбойҷони имрӯза) ва дигаре ба шимолу ғарби Эрон (Бохтар) нисбат медиҳанд [9, 70-76].

Абулқосим Фирдавсӣ дар “Шохнома” омадани Зардуштро тасвир мекунад. Яъне дини Зардуштия ҳамчун «дини беҳин» бо дастгирии шох Гуштосп дар қаламрави Эронӣ Турон гоҳ бо зӯри шамшер ва гоҳ аз тариқи тарғибу ташвиқ интишор меёбад. Дар асоси ахбори «Шохнома» Гуштосп дини Зардуштро ба воситаи Исфандиёр дар Эронӣ Турон паҳн мекунад. Фирдавсӣ зухури Зардуштро ба қавли шоҳи туркони Чин Арҷосп чунин тавсиф карда аст:

«Яке пир пеш омадааст сар-сарӣ,

Ба Эрон ба даъвии пайғамбарӣ,

Ҳама гӯяд аз осмон омадам.

Худовандро дидам андар биҳишт.

Мар ин Занду Усто ҳам ӯ навишт» [2, 40].

Таълимоти Зардушт дар китоби «Авесто» инъикос гардидааст. Дар бораи кай ҷамъоварӣ ва китобат шудани ин китоб низ ақидаҳо гуногун мебошанд. Кӯшиши ҷиддии ғирдоварии Авесто дар давраи Сосониён бо кӯшиши Ардашери Бобакони Сосонӣ сурат гирифт. Дар таърихи охири давраи Сосониён, дар аҳди ҳукмронии Хусрави Парвез асри VI солшумории мелодӣ Авесто аз 21 китоб иборат аст.

Авесто китоби муқаддаси зардуштиён ва гузашта аз ин қадимтарин ёдгории таърихӣ ва сарчашмаи ҳатти адабӣ, фалсафӣ ва динии халқҳои эронинажод мебошад. Мувофиқи маълумотҳои таърихӣ ва таҳқиқоти олимони аввалин бор Авесторо Гуштосп ё Дорро дар ду нусха ба рӯи дувоздаҳ ҳазор пусти гов бо ранги тиллоӣ навиштааст, ки як нусхаи онро дар Гундишопикон ва нусхаи дигарашро дар Истаҳр гузоштааст. Вақте, ки Искандари Мақдунӣ сарзамини Эронӣ Мовароуннаҳрро тасарруф мекунад, қасри шоҳ, аз ҷумла китобхонаи Истаҳрро низ оташ мезананд. Нусхаи дар Гундишопикон будаи Авесторо Искандар гирифта, амр мекунад, ки қисматҳои марбут ба тиббу нучумро ба ҷунонӣ тарҷума карда, бақияи онро нобуд созанд.

Ҳамин тариқ, қисмати аз ҳама қадимтарини Авесто, Готҳо мебошад, ки ҳабадаҳ боби Ясноро дар бар мегирад [5, 72-78]. Нусхаи аслии Авесто то ба мо омада нарасидааст. Он чӣ ки аз Авесто ба мо расидааст, иборат аз китобҳои зерин мебошад:

Ясно, ки дарбаргирандаи маросимҳои ибодат мебошад, ки дорои 72 боб аст;

*Яшт*ҳо яштаабуд – сурудҳои динии зардуштия мебошанд. Яштҳо – асосан маҷмӯи сурудҳои динӣ буда, дар онҳо инчунин баъзе ривоятҳо нақл гардидаанд. Яштҳо ба ситоиши Ахуромаздо, худоёни чудагона, ки мартабаашон нисбат ба Ахуромаздо паст аст, мисли Мехр /Митра/ – худои сулҳу амонӣ, муҳофизи тартибот, Ардвисура Анохито – худои серхосилӣ, офаридгори ғайзу баракат дар кишоварзӣ ва чорводорӣ дарҷ гардидаанд.

Видевдат қонунҳои зидди девҳо-нормаҳои динӣ – ҳуқуқӣ, порчаҳо аз остону ривоятҳо ва ғайра. “Видевдат” – ягона китобест аз китобҳои “Авесто”, ки дар шакли пуррааш то замони мо омада расидааст. Он аз маҷмӯи қонунҳо оид ба маросимҳои динӣ, масъалаҳои фарқ кардани ҳалолу ҳаром, парвариши ҳайвонот, манъи қорҳои ношоиста иборат аст. Ба ғайр аз ин маълумоти муайяне доир ба тасаввуроти зардуштӣ оид ба кайҳоншиносӣ медиҳад. Виспарат – маҷмуаи матнҳои дуоҳо, ибодатҳо ва ғайра [10].

Моҳияти асосии таълимоти Зардуштия муборизаи қувваи некӣ ва бадӣ аст. Мусаллам аст, ки асоси некӣро рости ва ростқавлӣ ташкил медиҳад. Аз «Готҳо», ки зоҳиран суҳанони ҳуди Зардушт аст, сарчашмаи пайдоиши ривоёт доир ба ин масъаларо метавонем пайдо намуд. Дар сурудҳои он ҳуҷҷати бозғимод, ки метавон гуфт аз замони ҳуди Зардушт омада расидааст, дарбар мегирад: «Ман монанди Вахшури пок, эй Ахуромаздо меситоям, вақте ки «Вахмана», «Пиндори нек» назди ман омад ва аз ман пурсиш кард, кистӣ ва ба кӣ вобастаӣ? Ва нишони ту дар ин рӯзгор чист?

Ман бар гуфтам: “Ман Зардушт душмани дурӯғ, ки то ғояти тавоноии вучуд бо дурӯғ набард мекунам ва пуштибони нерӯманди ростгӯнам ва саранҷом ба олами бе поён хоҳам расид ва дар он ҷо Туро эй Маздо ситоиш хоҳам кард ва нағмаҳо ба ёди Ту суруд. Туро эй равони пок ва муқаддас, Туро эй Ахуромаздо меситоям [6, 150-155].

Таълимоти гуманистӣ ё инсондӯстӣ дар фалсафаи зардуштия дар асоси ҳамон муборизаи қувваи некӣ бо бадӣ ба назар мерасад. Мувофиқи таълимоти Зардушт Ахуромаздо – худои офаридгори рушной ва торикӣ ва худои доно, ки абадулобод бо бадӣ ва дурӯғ ба набарду пайкор машғул ва ба рости ва ростгӯи роҳбар аст, шинохта шудааст. Тамоми мавҷудот ба иродаи Ахуромаздо офарида шудаанд. Дар таълимоти Зардушт мо намунаи бостонии афкори фалсафӣ дини халқҳои эронинажодро мебинем. Чуноне Вахумана ва ё бехтарин хирад ё таҷалии нахустини хирад, ё ба қавле «хиради ҷаҳонӣ» аст. Асоси таълимоти зардуштияро чор нерӯ ташкил медиҳад, ки иборат аст:

«Ашо»- ростию назму тартиби маздой;

Нерӯ ва энергияи зиндагӣ- «рӯҳ ё ҷони ҷаҳонӣ»;

Ҳаштравар ё қудрати илоҳӣ, иродаи илоҳӣ аст;

Армайти ва ё худ моддаи аввалия, ки ба ақли ҷаҳон ошкор гардидааст.

Ин ҷаҳор нерӯи душ ба душ, бо ҳамохангӣ ба ғайрият мепардозанд то ба василаи Хаурватор – макони бепоён ва Амерата – замони бепоён ба ҳадафи худ, ки таҷалӣ аст, бирасанд. Одам (инсон) олами асгар дар ҷаҳони ҳастӣ аст. Дар ду ҷамъияти сифоти шашгона, яъне: хирад, равон, ирода, макон, замон ва модда ёфт мешавад. Ин аст, ки он чи ки ҷаҳон ба унвони яа кулл анҷом медиҳад. Дуруст аст, ки ин таълимоти фалсафӣ бо забони шоирона, образнок баён гардида, аз ин рӯ, ба шаклҳои мухталиф тафсир ва таъбир шудааст.

Бояд қайд кард, ки Зардуштия асли тазоди ҳастиро дуруст муайян карда, муътақид аст, ки дар баробари ҳар некӣ як бадие мавҷуд аст, чунон ки дар баробари «Ашо» яъне рости ва ҳақиқат «дуруч» (дурӯғ) ва ботил ҷой гирифтааст ва дар баробари неки-бадӣ, шодӣ-ғам, зиндагӣ- марг ва ғайра. Ба ҳамин қиёс дар баробари рӯҳи муқаддаси пок Спента-Майину (рӯҳи ахуромаздой) рӯҳи шарир ва нопок Ангра Майину (рӯҳи аҳриманӣ) ба маънои «равони палид» ҷой дорад.

Дар забони авестии қадима мафҳумҳои «аша»-рости ва «дуруч»-дурӯғ ду мафҳуми калидии маънавиёт ва ахлоқии зардуштия, бунёдитарин асли ахлоқ аст, ки замонату қафолати пешгирӣ аз риёву дуруғро дорост. Он дар формулае ки ваҳдати афкори гуфтору кирдор, яъне «Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек»-ро талаб мекунад, ифода ёфтааст. Дар ҳақиқат, зардуштия шуури ахлоқии башарро хуб дарк карда, зарурати рости ва ростгароиро, ки асоси гуманизм аст дар ҳама марҳилаи он, аз фикру шуур то феълӣ амал ҳам дар ботин ва ҳам дар зоҳир таъкид намудааст. Қафолати дастбӣ ба ин сатҳи ваҳдату афқору гуфтору амал пайравӣ аз мазҳари начот, яъне амшаспандон аст ва барои ин анвои мушкилотро низ ошкор намуда, чун ду роҳи равшан дар маърази интоҳоби инсоният гузоштааст [5, 193].

Чуноне кайд намудем, мазҳари таълимоти зардуштиро муборизаи қувваи некӣ ва бадӣ ташкил медиҳад, ки барои мисол қувваҳои баде, ки бар зидди некӣ ҳамеша дар набарданд, зикр менамоем. Ин қувваҳои бадӣ ёрон ва мададгори Аҳриман мебошанд, ки ба муқобили қувваҳои некӣ дар набарданд. Қувваҳои бадӣ низ шаш тананд:

- «Акмана»- мазҳари ҳаёлотӣ паст;
- «Андро ё (индра)-рӯҳи фиребкор;
- «Саурва» (ё «Сауру» мазҳари беназмӣ ва ошуфтагӣ);
- «Нанхайся» мазҳари нохушнудӣ, мусибат ва ғурур;
- «Таурва» (ё Таруви») номи деви ташнагӣ, харобиовар

«Заураш» (Зайрич- номи деви «зард ранг») ба маъни гуруснагӣ мебошад, ки хулоса, ба тартиб сифатҳои андешаи бад, дурӯғу риё, хашм, бухлу бахилӣ, факру гуруснагиро ифода мекунад [11, 220].

Дар ин маврид бояд кайд кард, ки матнҳои китобҳои зардуштӣ дар бораи ҳадди масъулияти Ахурамаздо дар масъалаи эҷоди рӯҳи шарир ғайри мушахас аст ва маълум нест, ки «Ангра-Майино» (Аҳриман) яъне «равони палид» ҳам аз рӯзи азал бо Ахурамаздо ба вучуд омада, ё ин ки Ахурамаздо равони нопоки Аҳриманро халқ кард ё ин ки Аҳриман мавҷуде буд палид ва Маздо ўро кашф фармуд. Ин зиддият танҳо ҳоси зардуштия набуда, балки дар таълимотҳои динии дигар динҳо низ ҷой дорад.

Моҳияти гуманистии таълимоти Зардушт дар он ифода меёбад, ки мувофиқи он инсон чун аз озодии ирода бархурдор аст, метавонад ҳам харобкор бошад ва ҳам ободкунанда. Одами байни модда ва рӯҳ, некӣ ва бадӣ, фано ва ҷовидонӣ, зулмат ва нур воқеъ шуда ва метавонад он чиро, ки дилхоҳи ўст, интиҳоб кунад. Агар ў фазилатро интиҳоб кард, бояд дорои андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек бошад. Барои роҳи бад рафтан, танҳо дар даст задан ба кори зишт нест, балки ҳатто роҳ додани андешаҳои бад дар зехни худ мо метавонем муртакиби кори бад шавем. Зардушт таълим медиҳад, ки на танҳо бояд танро покиза ниғаҳ доранд, балки бояд ҷаҳор унсури асли (яъне оташ, ҳаво, об ва ҳок)-ро низ то он ҷое мумкин аст, покиза нигоҳ дошт. Инсон бояд далер, бочасорат, умедвор, заҳматкаш, баландҳиммат, вазифашинос, ҳештандор, боинзибот, боизати нафс, боистикомат, фурутан, бовичдон, дурусткор, сахӣ, ватанпараст бошад. Чунин аст таълимоти гуманистии зардуштия, ки дар либоси динӣ-фалсафи баён шудааст.

Воқеан, ҳаёти инсонӣ чунин сохта шудааст, ки инсон ҳам дар ботини худ ва ҳам дар зоҳир ҳамеша дар набарду ҷанг бо қувваҳои аҳриманӣ аст. Маҳз моҳияти таълимоти гуманизми зардуштия, низ ҳамин масоилро дарбар мегирад.

Адабиёт:

1. Абдулхусайни Заринкуб «Дар қаламрави вичдон». Техрон, 1375.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. «Шохнома». Душанбе, 1989.
3. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажухиши Чалил Дӯстхоҳ. Таҳияи Муаззами Диловар. – Душанбе, 2001.
4. Авесто Избранные гимны. Перевод И.М. Кристенсен А., Дьяконов И. М., Стеблин-Каменский И. М., Лелеков Л. - Душанбе: Адиб, 1990.
5. Асғари Муставфӣ. Зардушт. Техрон 1361.
6. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Т. I. - М., 1960.
7. Ғафуров Б.Ғ. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. – Душанбе, 1998.
8. Гегель. Эстетика. В 4-х тт., т. 2, М.: Искусство, 1969.
9. Ғоибов Ғ. Таърихи динҳо. Душанбе 2010.
10. Зардуштия. <http://komron.info/cr/zardushtiya-din>. Рӯзи мурочиат: 20.10.2020.
11. Мири Бойс «Зароастрийцы верование и обичаи» М, 1988.
12. Умарзода И. Таърихи тамаддуни ориёӣ. – Душанбе, 1990.

Калидвожаҳо: зардуштия, Авесто, гуманизм, некӣ, бадӣ, таълимот.

Аннотация

ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИЗМА В УЧЕНИИ ЗАРОАСТРИЗМА

В статье автор старается анализировать о возникновение одной из древнейших религии иранских народов - зороастризм, а также об истории написании книги Авесты. Автор также анализирует гуманистические идеи в учении зороастризма. Автор отмечает, что сущность учении зороастризма составляет борьба между добрых и злых сил. В этом направлении, автор выражает основные гуманистические идеи зороастризма.

Ключевые слова: *зороастризм, Авеста, гуманизм, добро, зло, учения.*

Annotation

THE PROBLEMS OF HUMANISM IN THE TEACHING OF ZOROASTRISM

In the article the author tries to analyze the emergence of one of the most ancient religions of the Iranian peoples - Zoroastrianism, as well as the history of the writing of the book of the Avesta. The author also analyzes humanistic ideas in the teachings of Zoroastrianism. The author notes that the essence of the teachings of Zoroastrianism is the struggle between good and evil forces. In this non-direction, the author expresses the basic humanistic ideas of Zoroastrianism.

Keywords: *zoroastrianism, Avesta, humanism, good, evil, teachings.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Манзура Усмонҷонова, магистранти соли дуюми кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи С. Айни, суроға н. И. Сомонӣ, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел.: 933933145

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Бердиев Шохназар Пирназарович

Сведение об авторе: Рахимова Манзура Усмонджонова, магистрантка второго курса кафедры философии Таджикский Государственный Педагогический университет имени Садриддина Айни, адрес р. И. Сомони, проспект Рудаки 121, тел.: 933933145

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Бердиев Шохназар Пирназарович

About the author: Rakhimova Manzura Usmonjonovna, master student second year of the chair philosophy Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, address: I. Simony, prospect Rudaky 121, tel.: 933933145

Scientific advisor: Candidate of Philosophy Sciences Berdiev Shohnazar Pirnazarovich

*Маҳмадиев Ғайратио Аҳлиддинович,
магистранти соли дуюми факултети таърих*

МАЪЛУМОТИ МУҲАММАДЮСУФИ МУНШӢ ДАР БОРАИ ҲУКМРОНИИ ШАЙБОНИҲО ВА ЗАВОЛИ ДАВЛАТДОРИИ ОНҲО

Мувофиқи маълумоти Муҳаммадйосуфи Муншӣ, Муҳаммад Шайбониҳон, соли 1451 вақте ки бобояш Абӯлхайрхон салтанат меронд таваллуд шудааст. Абӯлхайрхон ба ӯ Муҳаммад Шайбониҳон ном гузошта ба ӯ лақаби Шохбахтро муносиб донистааст. Соли 1454 бародари Шайбониҳон Маҳмуд Султон, ба дунё омад ва бобояш ба ӯ лақаби “Баҳодур” – ро дод. Пас аз вафоти Абӯлхайрхон, қабилаҳои кучии ўзбек якҷанд муддат бидуни сарвар монданд ва то ба синни балоғат расидани Муҳаммад Шайбониҳон пароканда буданд. Вақте ки, Муҳаммад Шайбониҳон ба балоғат расид тамоми қабилаҳои пароканда ва ҳешовандони худро муттаҳид карда, пойтахти давлатдорӣ худро мустақкам сохт. Фурсат ба ӯ даст дод то, ки ӯ Мовароуннаҳрро забт кард [5, 85-86]. Ин маълумотро Ҳофизи Таниш низ тасдиқ мекунад [7, 79].

Ҳақиқатан ин ҳодисае буд, ки ворисони Султон Абӯсаиди Мирзо тақрибан дар тӯли як сол ба охир расиданд, ки муддати тӯлонӣ соҳиби минтақаҳои Мовароуннаҳр буданд. Ва тамоми қаламрави Мовароуннаҳр ва Туркистон бо тамоми минтақаҳои Балх ва Бадахшон ба зери тасаруфи Муҳаммад Шайбониҳон гузаштанд.

Тибқи гуфтаи Муҳаммадйосуфи Муншӣ ҳокими Балх дар он замон Бадеъзамон мирзо, писари Султон Ҳусейн мирзо буд. Барои озод кардани шаҳр аз Темуриён, Шайбониҳон шахсан аз Амударё гузашта, Балхро гирифта, онро ба писари миёнааш Хуррамшоҳ Султон супурд [5, 87].

Муаллифи “Мусаххиру-л-билод” Муҳаммадёр ибни Араб Қатаған низ дар бораи таъини Хуррамшоҳ Султон ҳокими Балх иттилоъ медиҳад [6, 82]. Ба гуфтаи Муҳаммадёр, модари Хуррамшоҳ хоҳари Бобур буд ва ӯ то охири умр ҳеҷ гоҳ фарзанд надошт.

Пас аз вафоти Султон Ҳусейн Мирзо дар соли 1506, Шайбониҳон аз сабаби набудани ваҳдат дар байни фарзандони ӯ Хуросонро бо тамоми ноҳияҳояш забт карда, ба писари калонии худ Темурхон супурд [5, 87].

Муҳаммадйосуфи Муншӣ менависад, аз замоне, ки Шайбониҳон ба тахти Хуросон нишаст, вай аксар вақт сафиреро ба дарбори Шох Исмоили Сафавӣ мефиристод ва дар ин шакл ба ӯ хабар медод: «Ба яке аз ду чиз пайравӣ кунед: ё қоидаҳои дини сунниро интиҳоб кунед, ки падарон ва бобоҳои шумо ба онҳо пайравӣ кардаанд, ё ба ҷанг омода бошед, бо ман на барои ҳаёт, балки барои марг». Азбаски мукотибаи ҳарду ҷониб бо такрор хотима ёфт. Шох Исмоил, ки бо мақсади хунрезӣ дар Ироқ ҷамъ омада буд, лашкари азимеро тартиб дода зидди хон баромад ва ӯро дар минтақаи Марв пеш гирифт. Сарфи назар аз он, ки лашкариёни хон ниҳоят кам буданд ва ба ҷуз як отряди хурд дигар касе ӯро ҳамроҳи намекард бо Шох Исмоили Сафавӣ дар набард шуданд. Шох Исмоили Сафавӣ бо ҳаваси зиёд меҳост, ки ба умри рақиби худ хотима бахшад. Дар натиҷаи ин задухурди нобаробар Муҳаммад Шайбониҳон дар соли 1510, 24 – км дуртар аз шаҳри Марв ба шаҳодат расид [2, 87-88]. Ин маълумотро муаллифони дигар низ тасдиқ мекунанд.

Шох Исмоил пас аз ин ғалаба воридаи Марв шуда, тамоми соқинони шаҳрро қатли ом фармуд. Баъд аз ин фармуд то манораҳо ва деворҳои қалъаро хароб созанд. Пас аз ин ҳама харобкориҳо шох Исмоил Марвро тарк сохта, ба Ҳирот баргашт.

Тибқи гуфтаи Муҳаммадйосуфи Муншӣ, пас аз вафоти Исмоил, писари ӯ Таҳмосп ба тахт нишаст ва Шайбониён бо мақсади интиқоми Шайбониҳон ба муқобили Сафавиён ҷанги муқаддас эълон карданд. Дар минтақаи Бохарзи Ҷом байни онҳо ҷанги шадид ба амал омад, ки дар он ҷо Шайбониён мағлуб шуданд.

Ҳасанбеки Румлу низ чунин паёмҳо дорад. Тибқи гуфтаи Бобур Сафавиҳо, дар ин ҷанг силоҳҳои оташфишон ва тўпҳо истифода намуданд [2, 404].

Минбаъд Муҳаммадйосуфи Муншӣ менависад, ки пас аз ақибнишини Шайбониён дар ин ҷанг, Ҷонибек Султон ба хона баргашт, аммо дере нагузашта саҳт бемор шуд ва дар охири соли 935/1528 - 1529 дар Кармина вафот кард. Амир Маҳмуди Хондамир ва Муҳаммадёр ибни Араб Қатаған ҳамин гуна маълумот медиҳанд [6, 120].

Ҳамин тариқ, муқоисаи маълумоти Муҳаммадйосуфи Муншӣ дар бораи таърихи сулолаи Шайбонӣён ва ҳучуми онҳо ба Мовароуннаҳр ва Хуросон бо дигар маъхазҳои ҳаттӣ нишон медиҳад, ки маълумоти ӯ бозғатимод аст ва ба воқеаҳои воқеии таърихӣ мувофиқ аст [5, 51-52].

Муҳаммадйосуфи Муншӣ хабар медиҳад, ки пас аз марги Абдулазиз, писари Муҳаммад Раҳимшоҳ Бурҳон дар тахти Бухоро нишаст, ки доимо менӯшид ва қорҳои ношоиста мекард. Сипас алайҳи ӯ дасисае созмон дода шуд ва ӯро куштанд.

Маълумоти мушобехро Ҳофизӣ Таниш ва Муҳаммадёр ибни Араб Қатаған овардаанд.

Муҳаммадйосуфи Муншӣ таърихи ҳукмронии Шайбонӣёнро муқаррар намуда, менависад, ки Динмуҳаммадхон аз сабаби саркашӣ қардани Абдулмуъминхон ба ҳукумати марказӣ нороҳат шуд ва дар байни онҳо созишнома ба даст овард ва ба ӯ сафорати худро бо роҳбарии Мавлоно Муҳаммад Зоҳид, маъруф ба Маҳдумӣ фиристод.

Дар бораи сафорати Муҳаммад Зоҳид низ Ҳофизӣ Таниш ва Муҳаммадёр ибни Араб Қатаған хабар медиҳанд [7, 134].

Таҳлили ин маълумот нишон медиҳад, ки муаллифи мо ҳангоми тавсифи таърихи сафорати Мавлоно Муҳаммад Зоҳид ба ҳатогӣ роҳ додааст, зеро дар асл ин сафорат на ба Абдулмуъминхон, тавре ки Муҳаммадйосуфи Муншӣ қайд мекунад, балки ба Абдуллоҳхон фиристода шудааст.

Тибқи гуфтаи Муҳаммадйосуфи Муншӣ, Абдулмуъминхон дар забти Машҳад ғайбона иштирок намуда, дар он ҷо қуштори азими шиҳоро оғоз кардааст. Бо дастури ӯ устухонҳои Шоҳ Таҳмоспро аз қабр гирифта ба оташ партофтанд ва ҳокимони онро дар бод пароканда намуданд [5, 97-98].

Ин маълумотро дар асари Искандарбеки Туркмон “Таърихи Олморони Аббосӣ”, ки достони нависандаи моро тасдиқ мекунад, муфассал тасвир шудааст [3, 411-413].

Муҳаммадйосуфи Муншӣ хабар медиҳад, ки Абдуллоҳхон пас аз ҷиҳил соли ҳукмронӣ дар санаи 2-юми моҳи Раҷаб соли 1006/ мутобиқ ба 8 феввали 1598 даргузашт [6, 69].

Сарчашмаҳои ҳаттӣ дар бораи марги Абдуллоҳхон маълумоти мухталиф доранд. Ба гуфтаи муаллифи “Матлабу-т-толибӣ”-и Муҳаммад Толиб, Абдуллоҳхон дар натиҷаи захролудшавӣ ҷон додааст. Ин дасисаро писари ӯ Абдулмуъмин ташкил карда буд ва яке аз шарикони ӯ Муҳаммад Боқибой омили қуштор гардид [1,124]. Искандарбеки Туркмон хабар медиҳад, ки Абдуллоҳхон бар асари беморӣ дар моҳи Шайбонӣ соли 1006 / моҳи марти соли 1598 даргузаштааст.

Тибқи гуфтаи Муҳаммадйосуфи Муншӣ, Абдулмуъминхон ният дошт, ки баъзе ашрофиёни номдорро аз байни атрофиёнаш нест кунад. Ашрофони номдор, аз нақшаҳои нолоиқи Абдулмуъминхон огоҳ гардида, алайҳи ӯ дасисае созмон дода сарашро аз тан ҷудо сохтанд. Инро хабарро Искандарбеки Туркмон низ тасдиқ мекунад.

Муҳаммадйосуфи Муншӣ инчунин хабар медиҳад, ки пас аз даргузашти Абдулмуъминхон дар кишвар беҳокимияти ва нооромӣ ба вучуд омад ва тахти Мовароуннаҳр, Балх ва Бадахшон бе ҳоким монд. Ин хабарҳо дар навиштаҳои дигар муаррихон низ тасдиқи худро ёфтааст.

Ҳамин тариқ, мо метавонем ба ҳулосае оёем, ки асосан тамоми маълумоти Муҳаммадйосуфи Муншӣ дар бораи Шайбонӣён, ба истиснои лаҳзаҳои муайян, ба далелҳои таърихӣ мувофиқанд ва қомилан бозғатимоданд.

Адабиёт:

1. Абулаббос Муҳаммадтолиб ибни Ҳоҷӣ Тоҷиддин. Матлаб- ут-толибӣ. Дастхати Марказии Мероси ҳаттӣ назди раёсати АМИТ, №44.
2. Искандарбеки Туркмон. Таърихи аломони Аббосӣ .Ҷилдҳои I-III. Бо эҳтимом ва танзими Эраҷи Афшор. Техрон, 1387.
3. Муҳаммад Юсуф мунши. Муқим-ханская история, Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. Ташкент, 1956.
4. Муҳаммадйосуфи Муншӣ. Таърихи Муқимхонӣ. Пешгуфтор ва тавзеҳоти Фариштаи Сароффон. Техрон. Мероси мактуб.1370.х.(1979).
5. Муҳаммадйосуфи Муншӣ. Таърихи Муқимхонӣ. Бо мақолаи, тасҳеҳ ва муқаддимаи Муҳаммад Олами Лабиб. Қобул, 1383.
6. Муҳаммадёр ибни Араб Қатаған. Мусаххиру-л- билод. Техрон, 1385.
7. Ҳофизӣ Таниш ибни Мир Муҳаммад Бухорӣ. Шарафномаи шохӣ. Пешгуфтор ва тавзеҳоти М.А. Салоҳиддинова.Қисми I. Масква: Наука, 1983.

Калидвожаҳо: Таърихи Муқимхонӣ, Шайбониён, Сафавиён, Марв, сарчаиша, маъхазҳои хаттӣ, асар, муаллиф, сафорат, сунӣ, шиа, қалъа.

Аннотация

РАССКАЗ МУХАММАДА ЮСУФА АЛЬ-МУНШИ О ПРАВЛЕНИИ ШАЙБАНИСТОВ И УПАДКЕ ИХ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Эта статья подводит итоги прихода к власти шейбанистов и упадка их государственности, основываясь на трудах Мухаммада Юсуфа аль-Мунши и в сравнении с другими историческими источниками. Согласно Мухаммаду Юсуфу Мунши, Мухаммад Шайбанихан родился в 1451 году, когда правил его дед Абул Хайрхан. Также есть ценная информация о передаче региона Трансоксиана от потомков султана Хусейна Мирзо семье Шайбани, убийстве Шайбани королем Исмаилом Сефевидом и приходе к власти Абдуллы и его сына Абдулмуминхана, последнего представителя государства Шайбани можно простить. Таким образом, сравнение рассказа Мухаммада Юсуфа аль-Мунши об истории династии Шейбанидов и их вторжении в Трансоксиану и Хорасан с другими письменными источниками показывает, что его информация надежна и согласуется с реальными историческими событиями.

Ключевые слова: История Муқимхани, Шайбани, Сефевиды, Марв, источник, письменные источники, произведение, автор, посольство, сунниты, шииты, замок.

Annotation

THE STORY OF MUHAMMAD YUSUF AL-MUNSHI ABOUT THE RULE OF THE SHAYBANISTS AND THE DECLINE OF THEIR STATEHOOD

This article summarizes the rise to power of the Sheibanists and the decline of their statehood, based on the writings of Muhammad Yusuf al-Munshi and in comparison with other historical sources. According to Muhammad Yusuf Munshi, Muhammad Shaybanikhan was born in 1451, when his grandfather Abul Khairkhan ruled. There is also valuable information about the transfer of the Transoxiana region from the descendants of Sultan Hussein Mirzo to the Shaibani family, the murder of Shaibani by King Ismail Safavid and the coming to power of Abdullah and his son Abdulmuminkhan, the last representative of the Shaibani state, can be forgiven. Thus, a comparison of the story of Muhammad Yusuf al-Munshi about the history of the Sheibanid dynasty and their invasion of Transoxiana and Khorasan with other written sources shows that his information is reliable and consistent with real historical events.

Keywords: History of Mukimkhan, Shaybanids, Safavids, Marv, source, written sources, labor, author, embassy, Sunnis, Shiites, castle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадиев Ғайратшо Аҳлиддинович, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 880082808

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Саидов А.

Сведения об автор: Махмадиев Ғайратшо Аҳлиддинович, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айна. Телефон: 880082808

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Саидов А.

About the author: Mahmadiev Ghairatsho Ahliddinovich, master 2 st year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Tel.: 880082808

Scientific director: Saidov A.

«РИСОЛА ВА Ё МУХТАСАРЕ АЗ ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ»-И АҲМАДИ ДОНИШ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ МУҲИМИ ТАЪРИХИИ АСРИ XIX

«Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш аз манбаъҳои хаттии муҳими таърихӣ асри XIX ба ҳисоб меравад. Муаллифи он Аҳмад Маҳдуми Дониш аз зумраи донишмандон, маорифпарварон ва ситорашиноси маъруфи асри XIX – и тоҷик буда, соли 1826 дар Бухоро дар оилаи Мулло Мир Носир таваллуд шудааст. Аҳмади Дониш таҳсилоти ибтидоиро дар мактаби духтаронаи хусусии модараш гирифта, сипас дар мактаби қориён (хофизони Куръон) таҳсилро идома медиҳад [7, 258]. Вале ӯ ба зудӣ ин мактабро тарк карда, ба мадраса дохил ва баъдан ба дарбори амир Насрулло (1826-1860) даъват мешавад [7, 258]. Ҳангоми хизмат дар дарбори Насрулло яке аз шахсони маъруф гашта, вале дар давраи ҳукмронии амир Музаффар (1860-1885) аз дарбор пеш карда мешавад. Танҳо баъди марги Музаффар ва ба сари ҳокимият омадани Абдулаҳад (1885-1910) дубора ба дарбор даъват шуда, соли 1897 вафот мекунад.

Аҳмади Дониш дар тӯли умри худ пайваста ба илму дониш машғул буда, аз худ осори гаронбаҳое боқӣ гузоштааст, ки тавре қайд кардем яке аз асарҳои таърихӣ ӯ «Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» мебошад. Ин рисола асосан ба таърихи ҳукмронии амирони манғитӣ аз Дониёл то давраи амир Абдулаҳад бахшида шуда, ҳамзамон, ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ аморати Бухороро дар давраи зикршуда инъикос мекунад. Ин асар аз муқаддима ва шаш боб иборат аст, ки чунин ном доранд:

1. «Ҳаробии назми аморат дар замони амир Дониёл ва тарзи салтанати амир Шохмурод».
2. «Баъзе аз вақоеи замони салтанати амир Ҳайдар».
3. «Марги амир Ҳайдар ва замони салтанати амир Ҳусайн ва амир Умар».
4. «Замони салтанати амир Насруллоҳ ва тарзи мамлакатдорӣ ӯ».
5. «Баъзе аз вақоеи замони салтанати амир Музаффар, тарзи маишат ва мамлакатдорӣ ӯ».
6. «Назми аморат ва баъзе аз вақоеи замони салтанати амир Абдулаҳад».

Аҳмади Дониш муқаддимаи рисолаи худро дар васфу ситоиши Худованд, аҳамият ва таъсири бурҷҳо, тавсифи мухтасари сайёраҳо бахшидааст. Боби якуми ин роисола бошад, «Ҳаробии назми аморат дар замони амир Дониёл ва тарзи салтанати амир Шохмурод» ном дошта, таърихи ҳукмронии Дониёл ва Шохмурод, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангиву иқтисодии аморати Бухороро дар давраи онҳо инъикос мекунад. Бино ба ахбори ӯ дар давраи ҳукмронии Дониёл аморати Бухоро аз ҳар ҷиҳат ҳароб гардида, фиску фасод аз ҳад гузашта буд: «...дар айёми ҳукумати амир Дониёл ба доруламорати Бухоро хеле тафовути фоҳиш дар умури миллатӣ воқеъ шуда, аксар мадрасаҳо ва масҷид аз дарсу намоз таътил ёфта, ҳучароти мадорис қоҳонаи хари обкашу ғалладони баққол шуда. Ба сабаби он ки мардуми ўзбек дар умури давлатӣ тадохул ёфта, ҷиҳати беабтии салтанат шуда. Ҳар чӣ аз ҳар ҷо ёфтаанд, мутасаррифу молик шуда, шуъла аз ҷароғи бевазан ва нон аз анбори авқоф дуздида ба масрафи шикам ва ҳар чӣ худ мерасониданд ва касеро маҷоли бозхост набуд. Ва бозори ҳамру қимор ва фиску фасод бисёр роичу гарм буда, дар миёни умаро ва ҳуққом» [4, 12]. Бино ба ахбори Аҳмади Дониш писарони Дониёл низ ба фиску фасод машғул буда, худӣ ӯ бо сабаби пиронсолӣ аз ҷабру ситами мардум беҳабар будааст.

Аҳмади Дониш дар ин фасл ба сари ҳукумат омадани амир Шохмуродро низ тасвир менамояд, ки дар он Шохмурод ҳамчун як шохӣ раъиятпарвару одил ифода меёбад. Ба навиштаи Дониш Шохмурод дар ҷавони ба омӯзиши илм ва ислом машғул шуда, бар зидди мансабдорони падараш, ки ба фиску фасод машғул буданд, мубориза бурда, ҳангоми ба сари қудрат расиданаш бисёре аз онҳоро ба қатл расонидааст: «Бад аз тақлиди ҳукумат, чун донист, ки ҳамаи мазолим бештар аз рақоқати раъӣи вазиру касофати зулми қозӣ ҳодис шуда, рӯзе баъд аз адои (вазоифи) қурунуш ва бори омм, доруламора падарро бар сари тахт гузошта, худ ҳамроҳи панҷ-шашнафар маҳрамия ба тупчиҳонаи дарвозаи арк мухтафӣ истода, ҳине ки қозӣ Низом меҳост, ки савори (асб)шавад, ҷаста баромада, синаи ӯро то ноф (ба ханҷар) дарида, як пой дар заминро як пой дар рикоб ба мақарраш расонид. Фармуд то ҷасадашро дар ҷилавхонаи арк ба тахти пойи асбон андохтанд (ва) нидо дардоданд, ки амлоку ашёи қозӣ Низомиддинро тороч кунанд. Ҳар кӣ ҳар чӣ ситонадаз онӣ ӯ бошад» [3, 10]. Инчунин, дар ин рисола таърихи

хукмронии Шохмурод, лашкаркашиҳои ӯ ва дигар амалҳои Шохмурод инъикос ёфтааст. Аммо он чи ки дар хусуси Шохмурод дар ин асар боиси шубҳа мегардад, аз ҳад зиёди таваҷҷуҳи муаллиф ба Шохмурод ва пай набурдани ӯ ба макру найрангҳо, худнамоишдихӣ ва амалҳои пардапӯшонаи Шохмурод мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки пас аз вафоти Шохмурод писараш Ҳайдар (1800-1826) ба тахти аморат нишаста, бештари вақташро ба мутолиаи асарҳои фикҳ ва муноқишаҳои бемаънии шарҳи хошияҳо сарф мекардааст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки худро «яке аз уламои замон» пиндошта, дар мадрасаи арк, ки бо амри ӯ сохта буданд, ба дарсгӯӣ машғул шуд [5, 94]. Аҳмади Дониш дар ин рисолаи худ таърихи ҳукмронии ӯро тасвир намудааст, ки бино ба ахбори ӯ Ҳайдар Куръонро ҳифз медонистааст. Аммо «дар айёми давлати ӯ аксар умаро ба мухолафату адоват бархостанд ва душманонро шӯрониданд, ки ҳама элу улус ва қурғонҳои қаламрави Бухоро ба бағӣю фасод бархостанд ва мудом лашкаркашӣву ҷангу ҷидол дар мобайни элоти ўзбек воқеъ буд» [2, 22].

Давраи салтанати дигар амирони манғитӣ, аз ҷумла Ҳусайн, Умар, ва Насрулло низ аз ҷониби Аҳмади Дониш инъикос ёфтааст. Муаллиф оид ба давраи ҳукмронии Насрулло (1826-1860) мефармояд: «Боз ҷаҳон ранги тоза гирифт ва ин амир подшоҳе буд ботамкин ва қавидил ва маҳибу мударбир. Дар айёми (давлату) ҳукумати худ касонеро, ки дар фитнаи элу улус машхур шуда буданд, ё ба амирони собиқ курнамакӣ карда, ҳамаро қаҳру қатъ кард ва давлатҳои худро нек истимолат дод. Ва ба сулуки падар ривочи дину уламо менамуд ва худуди шаръиро камоянбағӣ муруот мекард ва аҳди эҳтисобро унвон дода, ки духтари раз дар асри ӯ дар пардаи исмат нишаст ва бонги наю даф аз дахлезҳо ба зур берун меомад. Ва дарҳамаи вилоятҳо, ки бо падари ӯ мухолафат медоштанд, мухолифони гушмол ба вочибе дод ва давлати ӯ бастату фасҳат гирифт» [2, 34].

Аҳмади Дониш аслан аз хунхориву ҷоҳилии Насрулло ва қатлу кушторҳои бешумори ӯ ёдовар нашудааст. Масалан, амир Насрулло ҳаррӯз дар як моҳ аз 50 то 100 нафарро ба қатл мерасонид [6, 308] ки Аҳмади Дониш дар ин хусус ҳатто ишорае накардааст. Эҳтимол меравад, ки ӯ аз сабаби он ки дар дарбори ӯ ва наберааш хидмат мекард, ҳарфе ба муқобили онҳо гуфта наметавонист. Бо вучуди зикр наёфтани ҷунин амалҳои фоҷиаангези Насрулло дар рисолаи Аҳмади Дониш ахбори ӯ дар ин хусус ниҳоят муҳим аст.

Аҳмади Дониш дар рисолаи худ оид ба ҳукмронии амир Музаффар ва писари ӯ Абдулаҳад низ маълумотҳои аҳамияти таърихидоштаро низ овардааст. Аз ҷумла, лашкаркашиҳои Музаффар, ҳучуми лашкари Русия ба Осиёи Миёна ва ба сари ҳокимият омадани Абдулаҳад дар ин рисола ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Ӯ дар хусуси сари қудрат расидани Музаффар мефармояд: «...баъд аз он ки амир Музаффар бар сарири давлат мутамаккан шуд, димор аз ниҳоди онон, ки ҷониби васоъ рафта буданд, баровард... Алалфавр умаро ва аъёну вузаро, ки аз қибали падари ӯ бар аrikaи маносиб буданд, барафканду амволашонро ба мусодара бардошт ва давлатҳои худро ходимони худро бар сари мулк баровард. Аз ин ҷиҳат сипоҳу раият аз ӯ озурда шуданд» [2, 36].

Вазъи сиёсӣву иҷтимоии аморати Бухоро ва ҳуди шахсияти Абдулаҳад низ дар ин рисола инъикос гардидааст.

Қайд кардан ба маврид аст, то кунун панҷ нусхаи хаттии асари «Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш то замони мо боқӣ мондааст. Нусхаи якуми он ба қалами ҳуди Аҳмади Дониш таллуқ дошта, дар фонди нусхаҳои хаттии Осорхонаи Бухоро, тахти рақами 9823 ниғаҳдорӣ мешавад. Нусхаи дуюму сеюм дар Маркази мероси хатии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, тахти №572, №2566, нусхаи чорум дар китобхонаи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ўзбекистон ва нусхаи панҷум дар китобхонаи шахсии Абдулғанӣ Мирзоев маҳфуз мебошанд [1, 6-10]. Ин рисола соли 1967 аз ҷониби Начафова И. А ба забони русӣ, «ҷопи тичоратии рисола соли 1992 дар муассисаи ҳурди «Сарват» интишор шудааст. Соли 2010 ин рисола ба хатти кириллӣ аз ҷониби Аҳмад Ҳочизода нашр гардид.

Ҳамин тариқ, «Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш ҷиҳати омӯзиши масоили сиёсӣву иҷтимоӣ ва фарҳангиву иқтисодии аморати Бухоро-и асри XIX ва таърихи ҳукмронии амирони манғитӣ манбаи арзишманди таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Абдулғанӣ Мирзоев. Мукаддима / Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати манғития. Душанбе: «Дониш». 2010. – С. 6-12
2. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати манғития. Баргардонанда ба хатти кириллӣ. Аҳмад Ҳочизода. Душанбе: «Дониш». 2010. – 180 с.
3. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. Душанбе: «Сарват», 1992.
4. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. Ба сайъ ва эҳтимоми тасҳеҳи Абдулғанӣ Мирзоев. Сталинобод: «Тоҷикистон», 1960.
5. Гафуров Ғ. Тоҷикон. Ҷ.2. Душанбе: «Ирфон». 1983. – 416 с.
6. Истории таджикского народа. Т.4 Душанбе «Дониш». 2010. – С.1124 стр.
7. Хотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: «ЭР-Граф» 2011. – 644 с.

Аннотатсия

«РИСОЛА ВА Ё МУХТАСАРЕ АЗ ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ»-И АҲМАДИ ДОНИШ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ МУҲИМИ ТАЪРИХИИ АСРИ XIX

Дар мақола аҳамияти сарчашмавии «Рисола ва ё мухтасари аз таърихи салтанати хондони манғития»-и Аҳмади Дониш, соҳтор ва мухтасари он, инчунин инъикоси таърихи ҳукмронии амирони манғитӣ аз давраи Дониш то давраи ҳукмронии амир Абдулаҳад мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ аз ҷониби Аҳмади Дониш ишора менамояд, ки ӯ вобаста ба мавқеи худ дар баъзан ҳолатҳо ба воқеаҳои таърихӣ баҳои воқеӣ надиҳааст.

Ҳамчунин, муаллиф дар мақола қайд мекунад, ки «Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш ҷиҳати омӯзиши масоили сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангиву иқтисодии аморати Бухорои асри XIX ва таърихи ҳукмронии амирони манғитӣ манбаи арзишманди таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Аҳмади Дониш, рисола, манғития, таърих, инъикос, омӯзиш таҳқиқот, амир.

Аннотация

«РИСОЛА ВА Ё МУХТАСАРЕ АЗ ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ» АХМАДА ДОНИША КАК ВАЖНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК XIX ВЕКА

В статье исследуется источниковое значение «Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития» Ахмада Дониша его структура и содержание, а также история правления мангитянских эмиров со времен Даниила до правления эмира Абдуллы. Освещая исторические события, автор отмечает, что Ахмади Дониш в некоторых случаях из-за своей позиции не давал реалистичной оценки исторических событий.

Автор также отмечает, что Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития» Ахмада Дониша является ценным источником для изучения политических, социальных, культурных и экономических проблем Бухарского эмирата XIX века и правления мангитских эмиров.

Ключевые слова: Ахмади Дониш, трактат, манғития, история, размышления, исследование, исследования, амир.

Annotation

"RISOLA VA YO MUKHTASARE AZ TARIKHI SALTANATI KHONADONI MANGITYA" AHMADI DONISH AN IMPORTANT HISTORICAL SOURCE OF THE NINETEENTH CENTURY

The article examines the source significance of Ahmadi Donish's «Risola va yo mukhtasare az tarikhi saltanati khonadoni mangitya», its structure and content, as well as the history of the reign of the Mangitian emirs from the time of Daniel to the reign of Emir Abdullah. In his coverage of historical events, the author points out that Ahmadi Donish, in some cases, did not give a realistic assessment of historical events due to his position.

The author also notes that Ahmadi Donish's «Risola va yo mukhtasare az tarikhi saltanati khonadoni mangitya» dynasty is a valuable source for studying the political, social, cultural and economic issues of the 19th-century Bukhara Emirate and the reign of the Mangitian emirs.

Keywords: Ahmadi Donish, treatise, mangitiya, history, reflection, study, emir.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чунайдуллои Холиқзода, магистранти соли якуми факултети таърих, ДДОТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел.: (+992) 985240244, 207444477

Роҳбари илмӣ: Гаффорӣ Н.У.

Сведения об авторе: Джунайдуллои Холиқзода, магистрант первого курса исторического факультета, специальности истории, ТПГУ имени С. Айнӣ. г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ 121, тел.: (+992) 985240244, 207444477

Научный руководитель: Гаффорӣ Н.У.

About the author: Junaidullo Kholigzoda, the magister of history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

ТАСВИРИ СИЁСАТИ ҲУКУМАТДОРИИ ДОНИЁЛ ВА АМИР ШОҲМУРОД ДАР «РИСОЛА Ё МУХТАСАРЕ АЗ ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ»- И АҲМАДИ ДОНИШ

Таърихи амирони манғитӣ дар сарчашмаҳои зиёди таърихӣ омадааст. Донишманд, ситорашинос ва маорифпарвари тоҷик Аҳмад Махдуми Дониш, дар замони ҳукмронии Амир Насрулло (1826-1860), Амир Музаффар (1860-1885) ва Амир Абдулаҳад (1885-1912) дар дарбори манғития хидмат мекард, дар охири умраш ба навишти таърихи амирони манғитӣ машғул шуда, таърихи ҳукмронии ин сулоларо аз аҳди Дониёл то давраи ҳукмронии Абдулаҳад ба қалам додааст.

Дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»- и Аҳмади Дониш аз замони ҳукмронии Дониёл инъикос ёфта, муаллиф аз таъсис ёфтани ин давлат ишора накардааст. Аз ин рӯ гуфтан ба маврид аст, ки соли 1747 Нодиршоҳ кушта шуд ва дере нагузашта Муҳаммадраҳимбӣ Абулфайзхонро, ки соҳиби тахти Бухоро буд ва аз ҷониби Нодиршоҳ дастгирӣ меёфт, бо ду писараш ба қатл расонида ба тахти Бухоро нишаста, ба ҳукмронии манғития асос гузошт.

Бино ба ахбори Аҳмади Дониш идора давлат дар аҳди Дониёл номуносиб буда, фиску фасод ва ҷабру зулм аз ҳадди худ гузашта буд. Аз ҷумла, ӯ мефармояд: «дар айёми ҳукумати амир Дониёл ба доруламорати Бухоро хеле тафовути фоҳиш дар умури миллатӣ воқеъ шуда, аксар мадрасаҳо ва масҷид аз дарсу намоз таътил ёфта, ҳучароти мадорис коҳхонаи хари обкашу ғалладони баққол шуда. Ба сабаби он ки мардуми ўзбек дар умури давлати тадохул ёфта (аст), ҷиҳати беабатии салтанат шуда. Ҳар чӣ аз ҳар ҷо ёфтаанд мутасаррифу молик шуда, шуъла аз ҷароғи бевазан ва нон аз анбори авқоф дуздида ба масрафи шикам ва харчи худ мерасониданд ва касеро маҷоли бозхост набуд. Ва бозори ҳамру қимор ва фиску фасод бисёр роичу гарм буда дар миёни умаро ва ҳуққом. Лекин фуқаро ва раёро маҷоли ҳаракату сукун набуда аз ғарби зулму заҷр ва олуку солук, мисли аминонаву вакилона ва арзонии никоҳу қиматии никоҳхона. Масалан, маҳри муачча даҳ дирам ва никоҳхонаи қозӣ даҳ динор ва як ман гандум даҳ танга, ҳаққулмизон понздаҳ танга, ало ҳазо» [2, 15].

Мувофиқи навиштаи Аҳмади Дониш дар ин вақт идораи давлат дар дасти фарзандони Дониёл буд ва онҳо ба мардум ҷабру зулми аз ҳад зиёд карда, ба фиску фасод машғул буданд. Дониёл бошад, аз сабаби пиронсолӣ аз ин ҳама харобиҳо беҳабар буд.

Дар давраи ҳукмронии Дониёл андозҳои зиёд, ба монанди аминона, никоҳхона, мӯҳрона, ҳаққи тарозу ва ғайраҳо ба амал омад. Дар баробари ин худкоми аёну ашроф боло гирифт. Аз ин сабаб аҳоли мардум ба танг омада, дар Бухоро мудом шӯриш сар мезад. Қабिलाҳои еттируғ, қунғурот, кенагас, буркут, баҳрин, сарой ва ғайраҳо забон як карда, ба муқобили ҳукумати Дониёл дар Бухоро шӯриш бардоштанд. Муҳаммадвафои Карминағӣ дар рисолаи худ «Тухфату-л-хонӣ» ин воқеаро чунин тасвир намудааст: «...зиёда аз даҳ ҳазор савори ҷаррор буданд, мусаллаҳу мукамал яроқи худхоро ораста, мустаиди разму қитол шуданд...болои манори шаҳри Бухоро туфангдор бароварданд. Ва фавҷ –фавҷ дар ҳар гӯша аз мавозеи ҳолӣ, ки элоти эшон иқомат доштанд, саворӣ намуда мунтазири фармони сардорони худ шуданд. Ва умаррои он қавм дар андешаи раёи он шаҳр буда, меҳостанд, ки ба фусуну найранг ҷамоаи тоҷикро ба худ мувофиқ созанд».

Дониёл атолиқ хост ин вазъияти барояш мураккабро бо роҳи мусолиҳа ба эътидол оварад. «Бо ин мақсад ӯ ба назди онҳо Исҳоқхонаи Махдуми Аъзамро ба расми сафорат фиристод. Аз ҷумлаи сардорони исён Тағоймуроди буркут, Ҷаҳонгирбии сарой ва Ғайбуллобӣ баҳрин фақат як нафар Ғайбуллобӣ баҳрин бо қабिलाи худ ба ҷониби Дониёл гузашт». Аз ин сабаб Дониёл маҷбур шуд, ки тоҷиконро ба ҷониби худ кашида, ба муқобили шӯришгарон мубориза барад. Ӯ шӯришро пахш карда, сардорони онро ба қатл расонида, молу амволашонро мусодира кард. Ғайр аз ин, дар Ҳисору Деҳнав, Хузор, Уротепша, Кармина ва ғайраҳо шӯриш сар зад.

Дар замони ҳукмронии Дониёл парокандагии феодалӣ қувват гирифта, Балх мустақил гардид. Фарғона ба минтақаи ниммустақил табдил ёфта, сипас хони Хуканд гардид. «Мулкҳои кӯхистоние, ки дар сарзамини кунунии Тоҷикистон, аксаран навоҳии Ҳисору Кӯлоб воқеъ гардида буданд, аз давраи салтанати Ҷониён дар амал ҳамчун мулкҳои ниммустақил боқӣ монда,

аз тарафи ҳокимони маҳаллӣ идора мешуданд. Мулки Ҷротеппа ҳам, ки сарғаҳи Зарафшон–аз Панҷакент то Мастҷоҳ ҳамоно дар ҳайати он буд, истиқлолияти худро ниғаҳ медошт.

Амир Дониёл 38 сол ҳукмронӣ карда, соли 1785 вафот кард. Ҳамин тариқ, дар замони салатани Дониёл атолиқ тарзи идораи давлат суғур ба роҳ монда шуда буд. Фиску фасод ва ҷабру зулм ба мардум зиёд шуда, сабаби сар задани ошӯбҳои халқӣ гардида, як қатор навоҳии он мустақил шуданд. Бо вучуди ин Дониёл тавонист 38 сол ҳукуматро дар дасти худ ниағҳ дорад.

Баъд аз вафоти Дониёл писари ӯ Шохмурод дар соли 1785 ба тахти аморати Бухоро нишаст. Тибқи ахбори Аҳмади Дониш Шохмурод ҳанӯз дар давраи ҳукмронии падараш, яъне дар овони наврасӣ ва ҷавонияш фиску фасоди мансабдорони дарбор ва ҷабру зулми мардумро аз ҷониби онҳо дида, ба падараш хабр медиҳад [2, 21]. Бино ба иттилои ҳамин манбаъ, баъд аз он ки Дониёл ба ин суҳанҳои Шохмурод эътибор намедиҳад, ӯ ба таҳсили илм ба мадраса рафта, ҳаёти фақиронаро пеш мегирад ва дар хурдани лукмаи ҳаром бисёр эҳтиёт мекунад [2, 22].

Мувофиқи маълумоти манобеи таърихӣ Шохмурод дар давраи ҷавонии худ ба либосҳои кӯҳнаи фақирона дар байни мардум гаштугузор мекард.

Аҳмади Дониш ва дигар таърихнависон дар ин масъала аз ҳад беш ба муболиға роҳ дода аз асли мақсадҳои Шохмурод беҳабар монданд. Садриддин Айни дар асари худ “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” қайд менамояд, ки “Шохмурод пеш аз он ки дар сари ҳукмронӣ нишинад, ҳамаи ин нуқотро ба мулоҳаза гирифта дар омода кардани асбоби рафъи ин ғавоил мекушид. эшон ва шайхро аз шиддати ихлос ва ақида, гӯё ки мепарастиданд, ба тарафи худ ҷалб намуд. Дар масъалаи зӯҳд ҷунун ғулув карда шуд, ки дар айёми падар чун бепадари ятими мискин сарупобараҳна мезист” [1, 15]. Муҳаммад Азими Сомӣ, ки яке аз таърихнависони дарбори манғития буд, ба масоили пеш аз ба сари ҳокимият омадани Шохмурод ишора накардааст. Аммо ахбори Садриддин Айни ба ҳақиқат наздик буда, Аҳмади Дониш аз асли асли мақсадҳо Шохмурод беҳабар монда ба риёкориҳои ӯ бовар кардааст.

Тавре ки дар боло қайд гардид, баъди вафоти Дониёл аз байни ёздаҳ писари ӯ бо васияти Дониёл Шохмурод ба сари ҳокимият нишаст. Соли ба сари ҳокимият нишастани ӯ дар рисолаҳои Аҳмади Дониш ба соли 1198 ҳ.к. нисбат дода шудааст.

Аҳмади Дониш менависад, ки “Баъд аз тақлиди ҳукумат, чун донист ки ҳамаи мазолим бештар аз рақобати раъйи вазиру касофати зулми қозӣ ҳодис шуда, рӯзе баъд аз адои (вазоифи) курунуш ва бори омм, доруламораи падарро бар сари тахт гузошта, худ ҳамроҳи панҷ-шаш нафар маҳрамия ба тупчиҳонаи дарвозаи арқ мухтафӣ истода, ҳине ки қозӣ Низом меҳост, ки савори (асб) шавад, ҷаста баромада, синаи ӯро то ноф (ба ханҷар) дарида, як пой дар заминро як пой дар рикоб ба мақарраш расонид [2, 22].

Бино ба ахбори Аҳмади Дониш Шохмурод дигар муф்தхуронро низ ҷазои муносиб дода, мамлакатро аз фиску фасод озод кард.

Ба андешаи мо Шохмурод баробари ба сари ҳокимият омадани сиёсати давлати худро риёқорона пеш гирифта, ба хоҳири осуда гардонидани мардум, ки дар замони падараш зуд-зуд сар мебароварданд, ҷанд тан аз мансабдоронро ҷазо дод. Ба ин минвол ӯ дар сиёсати худ тарафдорони зиёдро пайдо кард. Аммо Аҳмади Дониш аз ин ҳама сохтакориҳои Шохмурод беҳабар монда, ба он бовар карда, ки боиси қабул нест.

Бино ба ахбори Аҳмади Дониш Шохмурод дар аёми ҳукмронӣ адлу эҳсонро ҷорӣ карда, ба мадрасаҳо шайху муларрис таъин кард: “Амири маъсум ҳам дар аёми шохзодагӣ ва давлати падари худ, ҳама заводида бидаъ ва олуку солукро аз рақбаи халқ бардошта, наشري муосири адлу эҳсон намуд ва аксар душманони дину давлатро қаҳр кард. Ба масҷидҳо имому муаззин ва ба хонаҳои машоих ва ба мадрасаҳо мударрис насб намуд, авқофи ботилшударо ҷорӣ кард ва сиччилооти онро таҷдид фармуд. Васиятнома дар санг навишт, ки баъд аз ин ҳуққомолуку солук ба раоё вазъ нақунанд ва аз қайлу тарозу ва паймона ба тариқаи ришвату рибо ҷизе наситонанд. Ва агар касе инчунин кунад, фаалайҳи лаънатуллоҳи ва-л-малоикати ва-н-носи аҷмаъина. Ва ин санг манкуши мухаттатро дар айвони тоқи ҷомеи бузурги Бухоро мустақкам гардонид” [2, 26].

Аммо Садриддин Айни ҳукумати Бухоро дар давраи ҳукмронии Шохмурод дар ҳоли харобӣ зикр карда, мефармояд, ки “ҳар амирро дағдағи сардорӣ дар дил ва ҳар вазирро савдои шаҳриёрӣ дар сар буд, бинобар ин сохти мамлакат ҳеч гоҳ аз фитна ва ошӯб эмин намебуд” [1, 15].

Шоҳмурод дар қорҳои дохилии кишвар ислоҳот ворид карда, андозҳои шаръиро (ба ғайр аз хироч ва закот) бекор кард. Дехқонро як дараҷа аз заҷру тааддӣ ҳалос дода, хироч ва молиёти подшоҳиро низ аз деҳқон ба ҳадди ақал ситонида, дар зироат ба ҳубӣ ёрӣ меод [1, 16]. Аммо ба ивази ин андози аз шахсони ғайримусулмон бударо хеле зиёд кард.

Аҳмади Дониш дар рисола худ дар хусуси сиёсати ҳукуматдории Шоҳмурод қайд менамояд, ки вақте ки ӯ фисқу фасодро дар ҷомеа аз байн бурд, ба нияти ғазо то Техрон чанд маротиба лашкар кашид [2, 26].

А. Дониш аз дигар лашкакшыву хунхориҳои ӯ ёдовар нашудааст. Муҳаммад Азими Сомӣ бошад, танҳо аз лашкаркашии Шоҳмурод ба Қизилбошӣ ёдовар шуда, мефармояд, ки баъд аз ин лақаби “Ғози”-ро гирифт. Аммо А. Дониш ва М.А. Сомӣ дар ин масъала ҳам аз макру найрангҳои Шоҳмурод беҳабар монданд.

Аз таҳлилу омӯзиши манбаъҳои ҳаттӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки Аҳмади Дониш дар хусуси лашкаркашии Шоҳмурод чандон маълумоти дақиқ надошта, ҳамзамон аз мақсадҳои зерипардагии Шоҳмурод беҳабар буд. Дар ин хусус ахбори Садриддин Айнӣ нисбатан ба ҳақиқат наздик аст. Дар баробари ин гуфтан мумкин аст, ки Шоҳмурод баъди ба сари ҳокимият омаданиш дар соҳаи ҳарбӣ ислоҳот ворид намуда, интизоми ҳарбию сахаттар ва ба сардории ҳар як қисми ҳарбӣ мулло таъин кард. Пас аз ин сиёсати берунии худро қорӣ намуда, бо истифода аз вазъи нугувори Эрон ба муқобили он ҷанг эълон кард. Соли 1784 ба Марв лашкар кашида, ҳокими он Байрамалро ба қатл расонид ва писари ӯро бо 30 ҳазор шиайи марвӣ ба Бухоро овард ва дар бухоро бозори банадфурӯширо қорӣ кард.

Бино ба ахбори Аҳмади Дониш Шоҳмурод “дар охир аз ин шева низ мутақоид гашта ба тоати Офаридгори таъоло машғул шуд [2, 26].

Садриддин Айнӣ бошад, тамоми амалҳои ӯро ба назар гирифта, хулоса мебарорад, ки “Ба ҳар ҳол Шоҳмурод беҳтарин ва одилтарин подшоҳони манғитии Бухорост. Ба эътибори ин ки як мамлакати парешонро ба интизом дароварда бесобиқаи ҳуқуқ подшоҳиро ба силсилаи худ барқарор кард, «доҳии асри худ буд» ғуём, равоост” Аммо таъъан аз соири амирони манғит ҳеҷ фарқ надошт. Ба хоҳиши ин табиат Марвро хароб ва аҳолиашро парешон кард ва шохзодагони нодирро бе мучибе кушт. Аҳолии Зомин, Хавос, Хучанд ва Ёротеппаро ҷилои ватан кард” [1, 24].

Шоҳмурод соли 1800 вафот кард. Ҳамин тариқ, Аҳмади Дониш сиёсати идораи давлатро аз ҷониби Шоҳмурод воқеъбинона тасвир накардааст. Ҳақиқати ҳол дар рисолаи Садриддин Айнӣ нисбатан боварибахш инъикос ёфтааст. Дар баробари ин гуфтан мумкин аст, ки Шоҳмурод баробари ба сари ҳокимият омадан дар мамлакат ислоҳот ворид карда, аввалан чанд тан аз мансабдорони дарборро бо ҷурми ришвахӯриву фасодқорӣ ба қатл расонид. Яке аз сабабҳои ҷунин сиёсатро қорӣ кардани ӯ дар ин буд, ки дар вақти ҳукмронии падараш воқеан ришвахӯриву фасодқорӣ аз ҳадди худ гузашта ва норозигии мардум бештар шуда буд. ӯ дар сиёсати хориҷии худ бошад, ғоратгариву забтқориҳоро дар мадди аввал гузошта, онҳоро ғазо ном ниҳод. Зери пардаи ислом амал кардани ӯ аз он хотир буд, ки меҳост бо ин восита ифлосҳои худро пинҳон кунад.

Адабиёт:

1. Айнӣ Садриддин. Таърихи амирони манғитияи Бухоро / Куллийт. Ҷ. 10. – Душанбе, 1966.
2. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати манғития. – Душанбе, 2010.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.2. – Душанбе, “Ирфон”, 1985. – 416 с.
4. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе. Дониш, 2006.
5. История таджикского народа. Т. IV. – Душанбе. «Дониш», 2010. – 1124 стр.
6. Мирзо Муҳаммад Азими Сомӣ. Таърихи салотини Манғития. Дастхати мероси хатии АМИТ, тахти №927 /2.128.
7. Мушрифӣ Бухорӣ. “Таърихи амирони манғитӣ”. Ҷ. 4. Дастхати мероси хатии АМИТ, тахти №2354/4.
8. Муҳаммадвафӣ Карминағӣ. Тухфату-л-хонӣ. Дастхати Институти шарқшиносӣ ва мероси хатии АИ Тоҷикистон №1426.

Калидвожаҳо. *Аҳмади Дониш, Дониёл, Шоҳмурод, Бухоро, фисқу фасод, риёқорӣ, лашкаркашӣ, ғазо, қатлу қуштор.*

Аннотация

**ОПИСАНИЕ ПОЛИТИКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА ДАНИИЛА
И АМИРА ШОХМУРОДОВ В «РИСОЛА Ё МУХТАСАРЕ АЗ ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ
ХОНАДОНИ МАНГИТИЯ» АХМАДИ ДОНИША**

В статье описывается история прихода к власти Даниила и Шохмурода в трактате Ахмади Дониша «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития», их правлении и военных походах Шаха Мурада. Автор отмечает, что как только Шохмурод пришел к власти, он реформировал страну, сначала убив нескольких судебных чиновников по обвинению во взяточничестве и коррупции, а в своей внешней политике он отдавал приоритет грабежам и грабежам. Он действовал под видом ислама, чтобы скрыть свою грязь.

Автор также приходит к выводу, что Ахмадийат не дал реалистичного описания политики Шохмурода по управлению государством, но его диссертация имеет большое историческое значение.

Ключевые слова. *Ахмади Дониш, Даниил, Шохмурод, Бухара, коррупция, лицемерие, милитаризм, месть, убийство.*

Annotation

**A DESCRIPTION OF THE POLICY OF THE GOVERNMENT
OF DANIEL AND AMIR SHOHMUROD IN AHMADI DONISH'S «RISOLA VA YO
MUKHTASARE AZ TARIKHI SALTANATI KHONADONI MANGITYA»**

The article traces the history of Daniel and Shohmurod's rise to power in Ahmadi Donish's «Risola va yo mukhtasare az tarikhi saltanati khonadoni mangitya» dynasty, their rule, and Shah Murad's military campaigns. The author notes that as soon as Shohmurod came to power, he reformed the country, first killing several court officials on charges of bribery and corruption, and in his foreign policy he prioritized looting and looting. He acted under the guise of Islam in order to conceal his filth.

The author also concludes that Ahmadiyyat did not give a realistic description of Shohmurod's policy of governing the state, but his dissertation is of great historical significance.

Keywords: *Ahmadi Donish, Daniel, Shohmurod, Bukhara, corruption, hypocrisy, militarism, revenge, murder.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чунайдуллои Холиқзода, магистранти соли дуюми факултети таърих, ДДОТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел.: (+992) 985240244, 207444477

Рохбари илмӣ: Гаффорӣ Н.У.

Сведения об авторе: Джунайдуллои Холиқзода, магистрант второго курса исторического факультета, специальности истории, ТПГУ имени С. Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел.: (+992) 985240244, 207444477

Научный руководитель: Гаффорӣ Н.У.

About the author: Junaidullo Kholigzoda, the magister of history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Камолзода Шахло Мустафоевна,
магистрантка второго года обучения очного отделения юридического факультета
Российско – Таджикский (Славянский) Университет*

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ ИМУЩЕСТВА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Возникновение института частной собственности способствовало возникновению перед обществом множество вопросов, главным из которых является – что делать с имуществом после смерти человека, которому принадлежало это имущества, как и между кем справедливо разделить это имущество, не нарушив закон.

Наследственное право неразрывно связано с частной собственностью. Оно не существовала при первобытном родовом строе, когда существовало лишь так называемая родовая собственность, то есть собственность рода в целом. Возникавшие при этом отношения они регулировались не нормами права, которых еще не было, а традициями и обычаями. Появления частной собственности обусловила возникновение наследственного права, как определенного порядка перехода частной собственности после смерти ее обладателя к другим лицам [1, 21].

Для выявления причин и изменений, происходивших при развитии наследственного права а равно и предложения способов совершенствования законодательства в этой области необходимо проанализировать историю развития наследственного права с момента его возникновения и до настоящих времен.

С точки зрения развития отношений субъектов наследственного права в России можно выделить три основных этапа развития: до революционный (до 1917 года), послереволюционный (с 1917 по 1991 год) и современный, а если развитие наследственного права рассмотреть с точки зрения законодательного урегулирования отношений, то можно выделить пять основных этапов: первая, при переходе от первобытного строя к государственному отношения регламентировала Русская правда (1016-1062 года), на втором этапе (развитие феодального строя) – Псковская Судная Грамота (14-15 века), Судебник Ивана III (1497г) и.т.д; на третьем этапе (императорском)- Указ Петра I «О порядке наследования движимых и недвижимых имуществах» (1714г.) (которое получил название Указ о единонаследии, Свод законов Российской империи (1834г.); на четвертом этапе (советском)- Декрет ВЦИК от 27 апреля 1918 года «Об отмене наследования», Гражданский кодекс РСФСР (1922г.); на пятом этапе (современном)- Основы гражданского законодательства Союза ССР и республик (1991г.), часть третья Гражданского кодекса РФ (2002г) [3, 217].

В Таджикистане в Саманидском государстве согласно ханифитскому толку шариата, наследственное права строилась на основе принципа феодального права – привилегии. Необходимо отметить, что по данным отдельных источников, при правлении Саманида Нух бин Насра государство для покрытия своих расходов внесло некоторое изменения в наследственное право. Со стороны Нух бин Насра был издан специальный закон по которому облагался налогом наследственное имущество, чего до этого не было. Кроме того, устанавливалось, что после смерти служащего какого-нибудь дивана часть его имущества отходила в пользу байт эль-мала. В некоторых провинциях прямо ущемлялись право наследников. Например в городе Бейхаке существовало такое правило, по которому, если отсутствует у умершего сын, то не смотря на наличие других наследников, часть его имущества переходила в пользу государственной казны [2, 115].

В. В. Бартольд считает, что в последние годы правления Саманидов перечисления в пользу государства части наследства стало обычным явлением, не смотря на наличие наследников [2, 116].

Аналогично в России исходя из Положения о порядке наследования в Русской Правде, допускалось наследование как по закону, так и по завещанию. Отметим, что завещание («ряд») вплоть до XIV в. выражалось исключительно в устной форме. Согласно действующему законодательству, наследовать по завещанию могли только лица, являвшиеся наследниками по закону, поэтому воля завещателя ограничивалась исключительно возможностью перераспределить наследство между наследниками. Важно подчеркнуть, что наследниками по закону являлись только дети умершего, при этом братья устраняли от наследования сестер, которые призывались наследницами только в случае отсутствия у наследодателя сыновей; на получивших наследство братьев возлагалась обязанность выделить своим сестрам приданое.

Родственники по боковой и восходящей линиям не имели права наследовать. Из наследственной массы в обязательном порядке часть выделялась на церковь, часть - вдове наследодателя, все остальное имущество делилось поровну между его детьми, при этом к младшему сыну переходили дом и двор отца.

Следующим является Псковская судная грамота (1467 г.) она также различала наследование по завещанию (приказное) и по закону. Необходимо отметить, что допускалось наследование не только движимого, но и недвижимого имущества. Завещание могло быть составлено не только в пользу наследников по закону, но и в пользу иных лиц, не являющихся родственниками наследодателя.

Для наследственного права Московского государства, получившего закрепление в Судебнике Ивана III (1497 г.), Судебнике Ивана IV (1550 г.) и Соборном уложении (1649 г.), характерны постепенное расширение круга наследников по закону за счет родственников по боковой линии до пятой степени родства и ограничение правомочий наследодателя за счет изъятия из свободного распоряжения отдельных видов недвижимого имущества, составлявшего, как правило, основную ценность наследства. Завещание, помимо указания главного наследника, могло содержать распоряжения относительно различных выделов в пользу отказополучателей - легатариев. При этом наследниками по завещанию, как правило, назначались законные наследники или родственники до пятой степени родства либо церковь, а легатариями - посторонние лица. Завещать имущество можно было и кому-либо одному из наследников, лишив, таким образом, наследства жену и ближайших родственников, запреты касались лишь нескольких частных случаев (например, в 1580 г. было запрещено завещать все имущество церкви, обойдя жену и ближайших родственников) [4, 75].

В 1679 г. свобода завещательных распоряжений была ограничена запретом завещания родовых и выслуженных вотчин. Завещание в письменной форме должно было быть подписано завещателем либо свидетелями и утверждено церковными властями. Словесное завещание допускалось вплоть до конца XVII в.

Значительные изменения в порядок наследования были внесены Указом о единонаследии (1714 г.), изданным Петром I. Этот Указ основывался не на началах, выработанных предыдущей историей русского права, а на примерах западноевропейского, и прежде всего англосаксонского, права. Введение единонаследия означало, что в отношении недвижимого имущества к наследованию как по закону, так и по завещанию призывался только один, главный наследник. Однако Указ о единонаследии был отменен в 1731 г. императрицей Анной Иоанновной, причиной этому послужил тот факт, что на практике не удавалось достичь экономически оправданного сохранения в неприкосновенности крупных имений, поскольку родители, стремясь равным образом обеспечить своих детей, прибегали к различного рода подложным сделкам, обязывали детей передать полученное по наследству своим братьям, что порождало между наследниками ссоры, ненависть и убийства. Указом 1731 г. были установлены новые правила наследования по закону: так, имущество, как движимое, так и недвижимое, переходило в равных долях ко всем сыновьям наследодателя; внуки призывались к наследованию по праву представления и получали долю своего отца, умершего до открытия наследства. При этом родовое недвижимое имущество подлежало наследованию только по закону.

Нормы наследственного права, основанные на Соборном уложении 1649 г. и последующих узаконениях, были подвергнуты систематизации в Своде законов Российской империи (1835 г.) и на всем протяжении его действия (до 1917 г.) подвергались весьма незначительным изменениям. Наследство в этот период представляло собой совокупность имуществ, прав и обязанностей наследодателя, среди последних особо выделялись долги умершего. Наследование открывалось со смертью наследодателя либо вследствие его безвестного отсутствия, лишения всех прав состояния, пострижения в монахи. Наследование по закону основывалось на кровном родстве и осуществлялось по линиям - сначала в пользу нисходящих родственников, а при их отсутствии - боковых и восходящих; родственники ближайшей линии устраняли от наследования дальнейшие линии. До 1912 г. дочери призывались к наследованию только при отсутствии сыновей. В случае неявки наследников по истечении полугода имущество поступало в опекуновское управление.

Существенные изменения в наследственное право были внесены Указом Президиума Верховного Совета СССР от 14 марта 1945 г. «О наследниках по закону и по завещанию»¹, который существенно расширил свободу завещания: так, завещатель получил право при

отсутствии лиц, являющихся наследниками по закону, составить завещательные распоряжения в пользу посторонних лиц.

Последним этапом развития и становление наследственного права является современный этап в котором основополагающие изменения, происходили с начала 1990-х гг. в базовых принципах построения гражданского оборота, они коснулись и перехода имущества после смерти гражданина к другим лицам. В первую очередь произошло уравнивание частной собственности с другими видами собственности, были существенно ограничены законодательные запреты, касающиеся видов имущества, которое может принадлежать гражданам. Объектом собственности гражданина, а значит, и объектом наследственного преемства, могли теперь быть земельные участки и другая недвижимость, сложные имущественные комплексы, пакеты акций, многообразные имущественные права, прежде всего, связанные с ценными бумагами и интеллектуальной деятельностью. Все это в конечном итоге определило основные направления реформирования наследственного права, которое было осуществлено в части третьей Гражданского кодекса РФ 2001 года [4, 99].

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что институт наследования является древнейшим институтом гражданского права, известным еще со времен древнейшей истории, и при этом он не только получил свое развитие, но и сохранил свою актуальность и значимость на сегодняшний день.

Литература:

1. Наследственное право: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / И.Л.Корнеева. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 287 с.
2. Азимов Ш. Государство и право Саманидов. – Душанбе: «Ирфон», 1999. – 168 с.
3. Ханси.Д.В. Исторические аспекты наследования (в дореволюционной, советской и современной России). – Молодой ученый, 2014. – 224 с.
4. Наследственное право России : учебник для магистров / Г.Г.Черемных.- 2-е изд. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 516 с.
5. Суханов Е.А. Гражданское право: Том 1, 2-е изд.,- М.: Издательство БЕК, 1998. – 816 с.
6. Наследственное право: Учебник / под ред. Р.А. Курбанова. - М.: Проспект, 2015. – 189 с.

Ключевые слова: *наследование, имущества, правовое регулирование, право, наследник и наследодатель.*

Аннотация

ЧАНБАТХОИ ТАЪРИХИИ МЕРОСИ НАВЪХОИ ЧУДОИИ МУЛК ДАР ФЕДЕРАЦИЯМ РУСИЯ ВА ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои таърихӣ мероси баъзе намудҳои моликият ва марҳилаҳои инкишофи ҳуқуқи мерос дар таърихи Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *мерос, амвол, танзими ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, вориси васияткунанда.*

Annotation

HISTORICAL ASPECTS OF INHERITANCE OF CERTAIN TYPES OF PROPERTY IN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the historical aspects of inheritance of certain types of property and the stages of development of inheritance law in the history of the Russian Federation and the Republic of Tajikistan.

Keywords: *Inheritance, property, legal regulation, right, heir and testator.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Камолзода Шахло Мустафоевна, магистранти соли дуюми уѣбаи рӯзонаи факултети ҳуқуқи Доншигоҳи славянии Русияву Тоҷикистон 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзада 30, тел.: +(992) 937 97 23 67, e-mail: shahlokamolzoda@mail.com

Сведение об авторе: Камолзода Шахло Мустафоевна, магистрантка второго года обучения очного отделения юридического факультета Российско – Таджикский (Славянский) Университет 734000, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М.Турсунзаде 30 тел: +(992) 937 97 23 67, e-mail: shahlokamolzoda@mail.com

About the author: Kamolzoda Shahlo Mustafоеvna, Magister of the 2nd year of study of full-time department, of the law faculty Russian-Tajik (Slavic) University 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade str 30. tel.: +992-937-97-23-67, e-mail: shahlokamolzoda@mail.com

*Сангов Саидмуҳаммад Азизуллоевич,
магистранти соли дуюми факултети таърих
Намозов Хуришед Таваралиевич,
донишҷӯи соли панҷуми факултети таърих
Ҳалимзода Шохрух Абдунаим
донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷик*

ОМУЗИШИ АҲДИ ҚАДИМ ВА АСРҲОИ МИЁНАИ ВОДИИ ВАХШ ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Ҳавзаи дарёи Вахш бештар ба номи Вахш маълум аст ва ҳанӯз аз замонҳои қадим макони сукувати одамон будааст, ки дар бораи он сарчашмаҳои ҳаттӣ ва моддӣ маълумот медиҳанд. Омузиши бостоншиносии минтақа ошкор сохт, ки дар ҳавзаи руди Вахш осори давраи палеолит, мезолит, неолит, бошишгоҳҳо ва осори аҳди биринҷӣ, ёдгориҳои маданияти Ҳахоманишиҳо, Юнону Бохтар, Кушониён ва ибтидои асрҳои миёна ниҳон мебошанд.

Водии Вахш яке аз минтақаҳои асосии Бохтари қадим махсуб буда, дорои шаҳрҳо ва рустоҳои зиёд буд. Дар давраи давлати Юнону Бохтар Вахш ба ҳайати он дохил мешуд. Сипас, Кушониён давлати Юнону Бохтарро шикаст дода, ин минтақаро дар тасарруфи худ дароварданд, балки Бохтарро пойтахти давлати худ қарор доданд. Дар давраи Юнону Бохтар ва Кушониён дар сарзамини Вахш бисёр шаҳрҳо, ба монанди Леваканд, Ҳеловард ва ғайраҳо вучуд доштанд. Дар ин бора бостоншиносони Шӯравӣ ва бостоншиносони давраи истиқлолият бисёр бозёфтҳои бостоншиносӣ ба даст оварданд.

Дар замони Ҳайтолиён Вахш ба яке аз қисматҳои асосии он дохил мешуд, ки дар ин бора низ маълумотҳои бостоншиносӣ ба даст омадааст. Аз ҷумла, сиккаҳои Ҳайтолиён аз ҳудуди Вахш ва тамоми вилояти Хатлон дарёфт гардидаанд.

Ҳамчунин, бисёр бозёфтҳои дигар дар ҳудуди минтақаи Хуттал пайдо шуданд, ки таърихи ин давраро равшантар менамоянд. Ғайр аз ин, сарчашмаҳои ҳаттӣ дар ин бора маълумот дода, ҳатто мавқеи ҷойгиршавии шаҳрҳоро низ то дараҷае нишон медиҳанд.

Пас аз Ҳайтолиён ва шикасти давлати Сосониён Вахш дар тасарруфи арабҳо қарор мегирад. Баъди ба ҳайати давлати Сомониён, Ғазнавиёну Қарахониён ва Салҷуқиёну Хоразмшоҳиён дохил мешавад, ки дар бораи ин маводҳои сиккашиносӣ маълумоти муфассал медиҳанд. Соли 1221 Вахшро муғулҳо тасхир мекунанд ва шаҳру ноҳияҳои онро ба харобазор табдил медиҳанд. Вахш ва умуман Хатлон, дар асрҳои XVII- XVIII ба ҳайати сулолаҳои Шайбониёну Аштархониён дохил гардид.

Ҳамин тавр, омузиши таърихи водии Вахш дар асоси маълумотҳои бостоншиносӣ, сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳқиқотҳои муҳаққиқон бисёр муҳим мебошад.

Вахш дар аҳди бостон ва асрҳои миёна аз мавзӯҳои мебошад, ки то имрӯз аз ҷониби муҳаққиқон ба таври маҷмӯӣ мавриди омузишу таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бо вучуди ин, аввалин маълумотҳо ва таҳқиқотҳо оид ба омузиши паҳлӯҳои гуногуни ин мавзӯ дар таҳқиқотҳои бостоншиносӣ ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Аввалин таҳқиқоти бостоншиносӣ ва таърихӣ дар бораи Вахш ҳанӯз дар давраи Шӯравӣ оғоз шуда буд. Аммо маълумотҳо дар бораи шаҳрҳои ин сарзамин дар сарчашмаҳои таърихӣ хусусан асримиёнагӣ дида мешаванд.

Омузиши паҳлӯҳои гуногуни таърихи водии Вахш аз ҷониби як қатор муҳаққиқон дар замони шӯравӣ ва истиқлолият, ба монанди В. В. Бартолд [4, 555-556], Ле Стренч [11, 466-467], Бобочон Ғафуров [3, 704], В. Маркварт [23, 297], академик Юсуфшоҳ Яъкубов, Давлатхоча Довудӣ [26, 4, 120, 128], А. М. Беленитский [5, 109-127,], О. И. Смирнова [18, 204-221, 214-221] ва дигарон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин аз ҷониби Ғ. Ғоибов асари мукаммале доир ба таърих ва ҷуғрофияи таърихӣ Хатлон навишта шудааст, ки дар бораи водии Вахш маълумот медиҳад [7, 906].

Таҳқиқотҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди водии Вахш аз ҷониби бостоншиносони маъруф Э. Ғ. Ғуломова [6, 30-31], Б. А. Литвинский [12, 53-60, 39-52], Е. А. Давидович [9, 462], Л.Т. Пянкова [14, 41-64], Т. И. Зеймал [10, 170-172, 8-12], Б. Я. Ставиский [19, 12-32], В. А. Ранов [16, 354-355], Э. В.С. Соловев [2,175-176], А. Юркевич [24, 114-124], А. Абдуллоев [2, 510-512], Ю. Яъкубов [25, 171-182], Т. Г. Филимонова [22, 52-93] ва дигарон анҷом дода шудаанд.

Ҳамчунин дар даврони соҳибистиклоли аз ҷониби муҳаққиқони Вахшзонзамин як қатор асарҳо оид ба таърихи ин минтақа Абдуназаров Х [1, 14], Музаффар А [2, 82], Достӣ Ш [8, 14],

Файзуллоев М [21, 177], Сайфуллоев Н [17, 60] ва дигарон офариданд, ки барои омӯзиши ин минтакаи ҷудопозири кишвари азизамон аҳамияти калони таърихӣ доранд.

Дар охир бояд қайд намуд ки ин ҳама маълумотҳое ки аз ҷониби муаллифон пешниҳод гардид ба таври мухтасар буда, қўиш ба харҷ медиҳанд ки дар оянда оиди мавзӯ маълумотҳои пурратар ва пурмазмунтарро пешкаши ҳаводорон ва дустдорони ин минтакаи ҷудопозири кишвар намоянд.

Адабиёт:

1. Абдуназаров Х. Саҳифаҳо аз таърихи Вахшонзамин. – Душанбе, 2003.
2. Абдуллаев А, Бубнова М. А, Муллоқандов М, Якубов Ю. Работы Южно-Таджикистанской экспедиции. Археологические открытия 1986 года. – М., 1988. С. 510–512.
3. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. Ҷ.1. – Душанбе, Ирфон. 1984. С. 178.
4. Бартолд В. В. Соч. Т. 3. С. 555–556.
5. Беленицкий А. М. Историко-географический очерк Хутталя с древнейших времен до X в. н.э. Труды Согдийско-Таджикской археологической экспедиции. Т. 1. М.-Л., 1950. С. 109-127. С. 109–127.
6. Гулямова Э. Средневековые города Хутталя в IX—XI вв. Бактрия-Тохаристан на древнем и средневековом Востоке. Тезисы докладов конференции. – М., 1983. С. 30–31.
7. Ғоибов. Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе, Дониш, 2006. – 906 с.
8. Достӣ Ш. Таърихи Хатлон. Кӯлоб, Садда, 1999.
9. Давидович Е. А. Клады древних и средневековых монет Таджикистана. – М.: Наука, 1979. – 462 с.
10. Зеймаль Т.И. Из прошлого Вахшской долины // Археологи рассказывают. – Сталинабад, 1959. С.170-172.
11. Зеймаль Т.И. Вахшская долина в древности и раннем средневековье. -Л., 1969. Автореф. канд. дисс. С.8-12.
12. Ле Стренч. С. 466-467.
13. Литвинский Б. А., Давидович Е. А. Предварительный отчет о работах Хуттальского отряда на территории Вахшской долины в 1953 г. Доклады АН ТаджССР, № 11. Сталинабад, 1954. С. 53–60; Литвинский Б. А., Давидович Е. А. Предварительный отчет о работах Хуттальского отряда на территории Кулябской области в 1953 году. Доклады АН ТаджССР, № 11. Сталинабад, 1954. С. 39-52.
14. Музаффар А. Мухтасари таърихи Хатлон. Кӯлоб, 1992. – 82 с.
15. Пьянкова Л.Т. Древние скотоводы Бактрии (о вахшской и бешкентской культурах) // Культура первобытной эпохи Таджикистана. – Душанбе, 1982. С.41-64.
16. Работы на Кафыр-Кале в Вахшской долине в 1980г. // АРТ. – Душанбе, 1987. Вып. XX. (1980г.). С. 175-176.
17. Ранов В. А. Завершение раскопок на поселении Туткаул. Археологические открытия 1967 года. – М., 1968. С. 354-355.
18. Сайфуллоев Н. Халевард-маркази тамаддуни Вахшонзамин. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 60 с.
19. Смирнова О. И. К хронологии среднеазиатских династий VII—VIII вв. Страны и народы Востока, вып. 8. М., 1969. С. 214–221.
20. Ставиский Б.Я. Кушанская Бактрия: проблемы истории и культуры. – М., 1977. С.12-32.
21. Файзуллоев М. Қурғонтеппа-нигини Вахшонзамин. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 177. С.
22. Филимонова. Т.Г. Сайфуллоев Н.Н. Археологическая карта Таджикистана район Джалоддина Руми. – Душанбе, 2019. С. 52-93.
23. Ч. Маркварт. Эроншахр бар мабной ҷуғрофиёи Мусои Хуренӣ. Тарҷумаи доктор Марям Мир Аҳмадӣ. Техрон, 1373. – 297 с.
24. Юркевич Э. А. Археологические работы в зоне затопления Нурекской ГЭС в 1961 г. Археологические работы в Таджикистане, вып. 9. – Душанбе, 1964. С.114-124.
25. Якубов Ю. О работах Нурекского отряда в 1972 году на пещерных средневековых памятниках. Археологические работы в Таджикистане, вып. 12–Душанбе, 1976. С. 171-182.
26. Юсуфшо Якубов, Д. Довудӣ, Кӯлоб дар давраи қадим, асрҳои миёна ва нав. / Юсуфшо Якубов, Д. Довудӣ, Кӯлоб шаҳри қадиму шуҳратманд. – Душанбе: «ЭР-граф», 2006. С.4. // Юсуфшохи Яъқубшоҳ. Таърихи пайдоиши этнон ва забони тоҷик. Душанбе, 2018, 120 с. // Давлатхоҷа Довудӣ. Сикаҳои Ҳисори Шодмон. Душанбе «ЭР-граф», 2015. – 128 с.

Калидвожаҳо: *Вахш, маъҳаз, муаррих, бостонишиносӣ, топономика, ҳудуди таърихӣ-ҷуғрофӣ, аҳди қадим, асрҳои миёна.*

Аннотация
**ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНЕГО ДОГОВОРА И СРЕДНИХ ВЕКОВ
ДИКОЙ ДОЛИНЫ В РАБОТАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**

Археологические раскопки в Вахшской долине начались еще в советское время и продолжают по сей день. Вахш в древние времена до конца средневековья в трудах исследователей содержит археологические данные и письменные источники.

Авторы предоставляют информации об истории городов и политической жизни Вахшской долины Хатлонской области на основе письменных источников и археологических находок.

Ключевые слова: *Вахш, источник, историк, археология, топонимика, историко-географическая территория, древний период, средневековье.*

Annotation
**STUDY OF THE ANCIENT TREATY AND THE MIDDLE AGES
OF THE WILD VALLEY IN THE WORKS OF RESEARCHERS**

Archaeological excavation in the Vakhsh valley began during the Soviet era and continues to this day. Vakhsh in ancient times and until the end of the middle ages in the works of scholars, archaeological data and written sources.

The authors provide information about the history of the cities and the political life of the Vakhsh valley of the Khaylon region on the basis of written sources and archaeological findings.

Keywords: *Vakhsh, source, historian, archeology, toponymy, history-geography territory, ancient time, middle age.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Сангов Саидмуҳаммад Азизуллоевӣ, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 987666609. Saidmuhammad.Sangov@mail.ru

Намозов Хуршед Таваралиевич, донишҷӯи соли панҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 989053405

Ҳалимзода Шохруҳ Абдунаим, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 550751575.

Сведения об авторах: Сангов Саидмуҳаммад Азизуллоевӣ, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 987666609. Saidmuhammad.Sangov@mail.ru

Намозов Хуршед Таваралиевич, студент пятого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 989053405

Халимзода Шохруҳ Абдунаим, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айни. Телефон: 550751575.

About the authors: Sangov Saidmuhammad Azizullovich magistr 2nd year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 987666609. Saidmuhammad. Sangov@mail.ru

Namozov K. Hurshed Tavaralitvich, student 5th years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 989053405

Halimzoda Shohruxh Abdunaim, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 550751575.

ТАВСИФИ ТАЪРИХӢ-ҶУҒРОФИИ ВАХШ ТИБҚИ САРЧАШМАҲО

Водии Вахш дар қисмати ҷанубию ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳавзаи дарёи Вахш ҷойгир шудааст ва онро аз се тараф кӯҳҳои Хӯҷаи Мастон Табақӣ ва Сарсарак, аз боло мутобиқ ба ҷараёни дарёи Вахш, аз паҳлӯ Сафедкӯҳ, Кӯҳи Уштур, Кӯҳи Рангон, Тиракӯҳ ва, Сиёҳкӯҳ ки баландияшон аз сатҳи баҳр то 3141м. мерасад, дар оғӯш гирифтаанд. Дарозии водии Вахш аз Шимол ба ҷануб 120 км ва паҳноияш (аз шарқ ба ғарб) зиёда аз 30 км мебошад [10, 179]. Водии Вахш аз сатҳи баҳр дар баландии аз 300 то 500 м ҷойгир шудааст [17, 593]. Тибқи маълумотҳои дар сарчашмаҳо ба даст омада, водии Вахш номи худро аз дарёи Вахш гирифтааст. Дарёи Вахш шохоби рости дарёи Омӯ буда, тӯлаш бо дарёи Сурхоб 524 км ва ҳавзааш 391 км² -ро ташкил медиҳад [18, 544].

Водии Вахш аз шимол бо водии Ҳисор, аз ҷануб бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ва аз ғарб бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳамсарҳад аст. Дар ҳудуди водии Вахш шаҳри Бохтар (собиқ Қўрғонтеппа), шаҳри Норақ, шаҳри Леваконт (собиқ Сарбанд), ноҳияҳои Қўшонӣён (собиқ Бохтар), Вахш, Ёвон, Ҷалолӣддини Балхӣ (собиқ Ҷалолӣддини Рӯмӣ, Колхозобод), Дӯстӣ (собиқ Ҷиликӯл), Абдурахмони Ҷомӣ (собиқ Куйбишев), Хуросон (собиқ Илич ва Ғозималик), Шаҳритӯс, Қабодӣён, Носири Хусрав (собиқ Бешкент), Ҷайхун (собиқ Қумсангир) ва Панҷ ҷойгиранд, ки масоҳати онҳо 12,4 км² ро ташкил менамояд [11, 150].

Водии Вахш аслан пастҳамии байни кӯҳи буда, рельефи ҳозираи он аз таъсири раванҷҳои эрозиявӣ аккумулятивӣ дарёи Вахш ташаккул ёфтааст. Сатҳаш ҳамвор ба Ҷануб паст шуда меравад. Конҳои газ, нафт ва масолеҳи бинокорӣ (гил, рег, шағал, гач ва оҳаксанг) ёфт шудаанд.

Иқлими води континенти субтропикии хушк буда, тобистон хеле гарм (ҳарорати миёнаи моҳи июл 28,9° – 31° С ва дар баъзе рузҳо то 46° С), фасли зимистон бошад нарм (ҳарорати миёнаи моҳи январ 0,9° – 3° С) мебошад. Боришоти солоне 200-300 мм, аз ҳама зиёд моҳҳои феврал ва март дида мешавад [17, 593].

Дар бораи топонимикаи Вахш андешаҳо ва назирияҳои гуногуни илмӣ вучуд доранд. Дар тасаввури мардуми Бохтари қадим Вахш дарёи муқаддасест, ки ҳомии он Олиҳа «Ошхо» буда, чун Худои обу обёрӣ ва файзу баракат шӯҳрат доштааст. Дар маъхазҳои қадимӣ аз қабилҳои Авесто ва ҳиндӣ Вахш маънои «Оби ҷорӣ»-ро дошта, мардуми юнон онро «Оксус» мегуфтанд. Парастии «Ошхо» ба бошандагонӣ қанораҳои дарёҳои Вахш, Панҷ ва Ому хос буд. Мутафаккири машҳури машриқшавин Абурайҳони Берунӣ хабар медиҳад, ки мардуми Хоразм иде ба номи «Вахшхангом» доранд ва Вахш номи фариштаест, ки нозирӣ об ва ниғаҳбонӣ дарёҳои Вахш Ҷайхун мебошад [1, 259-260].

«Худуд-ул-олам», ки дар асри X аз тарафи муаллифи номаълум навишта шудааст, дар бораи Вахш ва шаҳрҳои он чунин маълумот медиҳад.

Вахш чунин ноҳиятест, ки ободон ва бар қанораи Вахшоб ниҳода.

Ҳеловард қасабаи Вахш аст. Шаҳрест бо кишт ва барз ва русоҳо бисёр ва мардумони тирандоз ва ҷангӣ.

Ливканд аз Вахш аст аст, ҷое, ки аз вай гусфанди вахшӣ ҳезад [16, 75].

Дар «Мӯъҷам-ул-булдон» низ оварда мешавад, ки Вахш шаҳрест аз навоҳии Балх аз Хатлон. Ва он кӯраест муттасил ба Хатлон ва ҷамъан ташкили як кура диҳанд. Ва он дар қанори наҳри Ҷайхун аст [14 47].

Абулқосим ибни Аҳмади Ҷайхонӣ дар асраш «Ашқол-ул-олам» дар иқлими нуздаҳум ки зикри Хуросон ва тавобей ном дорад дар бораи Вахш ва шаҳрҳои он Ҳалавар (Ҳалевард) ва Лов (Леваконт) ва инчунин дар бораи масофаҳои байни шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон аз он ҷумла Вахш низ маълумот додааст [14 39].

Дар аҳди бостон дарёи Вахш дар Авесто бо номи «Вахту» ёд шудааст. Истилоҳи «Вахш» дар форсии қадим маънои «каломи нек»-ро дорад, ки ҳамсанги таъбири «муноҷот», «дуо» ва «ниёиш» аст. Дар забони суғдӣ низ «Вахш» ҳаммаънои «Сухан», «Гуфтор» буда, дар ҳақиқи илоҳии ҳаётбахш ва ризқофаранда «Ошхо» муноҷоту ниёиш қарданро дорад. Баъзе муҳаққиқон ибораи «Зардушти вахшур»-ро, ки бори маънии «паёмбар», «расул» ва «оварандаи каломӣ Яздон - ро мекашад, аз номи рӯди Вахш мепиндоранд.

Дар сарчашмаҳои ҳиндӣ калимаи «Вахшу» номи дарёи Омурро ифода мекунад. Бино бар маълумоти шарқшиноси маъруф В.В. Лившице дар осорхонаи шаҳри Калкуттаи Ҳиндустон дар катибаи рӯи санге навиштаҷоти «Вахш-Худои ягона» махфуз аст. Вахш ифодакунандаи исми Худои яккаву ягона омадааст [9 79-0].

Дар сарчашмаҳои таърихӣ, қовуснома ва фарҳангҳо калимаи «Вахш» ба маъниҳои гуногун шарҳу тафсир ёфтааст. Ба маънои «ибтидо», «оғоз» ва «нахустин» ва дар ҷои дигар ба мазмуни «таҷаллӣ», «фазоянда», ё худ «бахшанда» маънидод шудааст. Дар ҷои дигар вожаи «Вахш» аз калимаи паҳлавии «Вахшистон» гирифта шудааст, ки дар забони санскрит ба тарзи «Ухшаянта» омадааст ва маънои «афзудан», «болидан» ва «рушд»-ро ифода мекунад [6, 92].

Дар фарҳангҳои «Бурҳони қотей», «Ғиёс-ул-луғот» ва дигар фарҳангҳо вожаи «Вахш» номи шаҳр, рӯд, дарё, мулк, водӣ низ ифода шудааст, яъне дар умум маънои мулк, шаҳр ва ё водӣ дар кишвари Хатлон ёд гардидааст [4, 370].

Дар солномаҳои ҷинӣ номи «Вахш» ба шакли «У-ша» омадааст. Воқеанигори ҷинӣ Сюан Сзан зикр мекунад, ки водии «У-ша», яъне Вахш дар канораҳои рӯди Фо-сзу (Вахш) ҷойгир буда, худудаш аз Шимол ба Ҷануб 500 ли (1 ли баробар ба 535м) ва аз Ғарб ба Шарқ 300 ли мебошад. Дар солномаи «Таншу» омадааст, ки Уш-а дар Шарқ бо Ку-ту-ше (Хуталон) ҳамхудуд аст. Аз ин маълумот бармеояд, ки Водии Вахш дар асри VII бо қисмати миёна ва поёнии рӯдхонаи Вахш - ро фаро гирифта, ба Хуталон ҳамхудуд будааст [15, 50-55].

Ҷуғрофидони араб Ибни Русто Аҳмад ибни Умар дар «Китоба-л-аълоқа-н-нафиса» овардааст, ки «Вахшоб дарёи азимест, ки аз қисми болои кишвари харлуҳон ё қарлуқҳо пеш меояд, дар кишвари Фомир меравад, сипас ба кишвари Рошт меравад. Пас аз он дар кишвари ал-Кумиз меравад. Сипас он аз байни ду кӯҳ дар сарҳади байни Вошҷирд ва рустоке аз замини Хуттал-Тамлиёт мегузарад. Ва дар ин мавзёе пулест маъруф ба «Қанрату-л-хичора» (Пули Сангин), ки ба воситаи он аз Вошҷирд ба Хутал убур мекунад». Ин гуфтаҳо ба маҷрои кунунии Вахш мутобиқ аст, ки тадриҷан аз Водии Вахш ҷорӣ шуда, ба дарёи Ому мерезад.

Дар сарчашмаҳои арабии асри VIII Вахш ҳамчун музофоти ҷудогона зикр шудааст, ки дар он харобаҳои қасри ҳокимон воқеъ будааст. Дар «Китобу-л-масолик-ва-л-мамолики»-и Ибни Хурдодбех, ки муаллифаш соли 846-и милодӣ ба Мовароуннахру Хуросон сафар намудааст, водии Вахш як қисми сарзамини Хуталон ёдоварӣ шудааст. Дар асри IX худуди атрофи Вахш ва Ҳалованду Левакандро ҳокимони сулолаи Хуталшоҳии Бойинҷуриён идора мекарданд. Дар асри X Водии Вахш бо шаҳрҳои Ҳаловард ва Леваканд бо Хуталон муттаҳид шудааст. Дар манобеи арабизабон ба асрҳои IX-XI, ки ба Ибни Хурдодбех («Китобу-л-масолик-ва-л-мамолики»), Ибни Ҳавқал «Сурату-л-арз», ал Мақдисӣ «Аҳсану-т-тақосим», Ибни Русто «Китобу-л-аълоқа-н-нафиса», тааллуқ доранд шаҳрҳои Ҳалованд ва Леваканди водии Вахш мансуб буданд [14, 135-149].

Дар «Таърихи Табари»-и Балъамӣ омадааст, ки дар аҳди қадим минтақаҳои Вахшу Қўлоби имрӯза то Бадахшон ба Хатлон дохил буданд. Яке аз шаҳрҳои марказии Водии Вахш Ҳаловард аз ҷиҳати масоҳаташ ба Хулбук баробар буда, қалъаи мудофиавӣ доштааст, ки аз он Ибни Ҳавқал («Сурату-л-арз») ва ибни Ёқут «Маҷмау-л-булдон» ёд карданд, ки дар аҳди Сомониён бозсозӣ гардиданд.

Баъди истилои шудани шохигарии Вахш, аз ҷиҳати сиёсӣ ба Хуттал тобёе шуд, дар муддати муайян мустақилияти худро нигоҳ медошт. Дар ахбороти ҷуғрофидонони араб ал-Истаҳрӣ, ал-Яқубӣ, Ибн Ҳавқал ва муаллифи асари «Худуд-ул-олам» омадааст, ки дар асрҳои IX-X Вахш ҳамчун вилояти мустақил ва тараққикарда қад-қадӣ руди Вахш бо «бойғариҳои табиӣ ва ҳавои форам» шўҳрат доштааст. Ҳаловард маркази Вахш-шаҳри кишоварзон, ки дорои рустоҳои зиёд аст. Сокинони шаҳр тирандозони моҳир мебошанд. Дар Леваканд ғўсфанди махсус бо номи ғўсфанди Вахш парвариш карда мешуд.

Муаррих Истаҳрӣ хабар медиҳад, ки дар қисми ғарбии Хутталон ва ҳавзаи дарёи Вахш вилояти Вахш қарор доштааст, ки ҷузъи Хутталон ҳисоб мешуд ва имрӯз ин сарзамин бо номи водии Вахш ёд мешавад, ки навоҳии минтақаи Бохтари вилояти Хатлонро дар бар мегирифт.

Натанҳо дар сарчашмаҳои таърихӣ географӣ, фарҳангӣ лугатномаҳо балки аз ашъори шоирони классик сар карда то эҷодкорони даврони соҳибистиклолӣ ба байтҳои дучор меоем, ки дар онҳо вожаи «Вахш» ҳамчун шаҳри бошукӯҳ ва обод зикр гардидааст. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мулки Вахш дар гузашта ободу маъмур буда, дар байни илму адаб низ шўҳрати зиёд доштааст. Шокири Бухорӣ дар васфи Вахш чунин гуфтааст;

Ба гоме сипарад аз Хито то Хутан,

Аз як так давид аз Бухоро то Вахш.

Шоир дар ин байт «Вахш» -ро ба катори Хитойю Хутан ва Бухоро гузоштааст, ки ин бешуҳа далели он аст

Саъди Шерозӣ (1184-1292), ки шаҳрҳои бисёро дидааст ва дар хоки сарзаминҳои бисёр кадам задааст. Дар ҳикоятҳои «Гулистон» ва «Бӯстон» -аш гоҳо аз Ҳабашистону Мисру Шом, гоҳо аз Ироқу Исфаҳону Балх, гоҳо аз дашти Санъову биёбони Файл ва чизираи Кеш сухан мегӯяд, ки ҳамаи ҳамин ин ҷойҳоро бо чашми сар дидааст.

Аз фарҳанги осори Саъдии Шерозӣ (1184-1292) вожаи Вахш низ берун намондааст. Ӯ дар ҳикоятҳои «Бӯстон» дар боби ҷаҳоруми китоб, ки «Тавозӯ» ном дорад. Дар ҳикояти «Таҳаммули мардон бар ҷафои беҳирадон Вахш» -ро бо унвони хоки Вахш (мамлакати Вахш) ёд карда мегӯяд;

Шунидам ки дар хоки Вахш аз меҳон,

Яке буд дар кунҷи хилват ниҳон.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Вахш дар гузашта ҳамчун сарзамини ободон на танҳо бо табиати ҷолибу обу ҳавои мусоид ва дилкаш балки бо бузургони худ низ маълуму машҳур будааст.

Шайх Саъдӣ (1184-1292), дар поёнтари ҳамон ҳикоят «Вахш» -ро ватани донишмандону хирадмандон меҳисобад ва мегӯяд;

Шунидам ки бигирст донои Вахш,

Ки ё раб мар-ин бандаро тавба бахш [12, 289-291].

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (1207-1274), ки зодаи Вахшонзамин аст, айёми кудакӣ муддате дар ин ҷо зиндагии кардааст. Дар байте аз Вахш чунин ёд мекунад.

Ақл ҷузвӣ ҳамчу барқ асту дурахш,

Дар дурахше қай тавон шуд сӯйи Вахш [2, 14].

Ба ҳуҷуми фочеабори лашкари муғул Хатлону Вахш низ дучор гардид. Лашкари хунхори муғул марказҳои Вахшонзаминро, ки шаҳрҳои Левакенту Ҳалевард буд хароб ва ҳатто ба ҳок яксон карда шуданд. Як муддати таърихӣ номи Вахш нопадид гардид.

Дар ибтидои асри XX нахустин муҳаққиқе, ки калимаи «Вахш» -ро ҷустуҷӯ ва шарҳ додааст, сардафтарӣ муосири адабиёти тоҷик Садриддин Айний мебошад. Вале ин ҷо мавриди қайд аст, ки дар соҳои 30-40-уми асри бист ба яке аз қаламдастон номи водӣ ва рӯди Вахшро шакли вайроншудаи «вахшӣ» – и арабӣ пиндоштаст ва маънидод кардаанд. Тибқи навиштҳои ӯ, гӯё сарзамини Вахш аз замонҳои қадим ноободу ҷойи вухӯш (ҳайвоноти вахшӣ) буд, аз ин рӯ рафта-рафта ба Вахш тадбил ёфт. Аз ҷумла устод Абдулқосим Лохутӣ соли 1929 дар шеъри машҳури худ «Пули Вахш» ба ҳамин маънӣ ишора карда навишта буд;

Канӣ, канӣ ассалом,

Обаки ободи вахшӣ.

Як гапе ба ту мегӯям,

Бояд маро бубахшӣ.

Агарки шуриш кунӣ,

Хокат ба сар мекунам.

Болшевиконро зи нав,

Рафта хабар мекунам.

Равон шудам сӯйи Вахш,

Гирифта аз мӯйи Вахш.

Паридам аз ҷӯйи Вахш,

Давидам аз рӯйи Вахш.

Ҷоду фитода дар дом,

Гурги гурусна шуд ром.

Шӯро агар намешуд,

Вахшӣ намешуд ором.

Устод С. Айний ин ақидаҳои ғалатро рад намуда, байтҳои Шайх Саъдии Шерозиро, ки дар боло ишора намудем асоснок мекунад, ки водии Вахш ҳеҷ гоҳ макони «ҳайвони вахшӣ» ва ё ҷойи «вухӯш» набудааст;

Устод С. Айний дар рисолаи Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ боз чунин далел меоварад.

Баъзе шарқшиносон калимаи «Вахш» - ро вайроншудаи калимаи «вахшӣ» – и арабӣ фаҳмида бо як эзоҳи хато вайро «вахшӣ» маънидод мекунанд. Дар ҳақиқат Вахш калимаи

тоҷикии қадим- суғдӣ буда, маънояш «ибтидо» ва «оғоз» аст, ки ҳам номи шаҳрест, ки дар канори оби Вахш, ки аз ҳама ободтар буд. Ин шеърӣ Саъдии Шерозӣ ҳам ҳаминро тасдиқ мекунад, чунки Саъдии Шерозӣ дар ин шеър аввал хоки «Вахш» гуфтааст, ки «мамлакати Вахш» гуфтан аст, дуюм ӯ ин калимаро бо бахш ҳамкофия карда ба «вахшхонон» ҳеҷ роҳ нагузоштааст [13, 126].

Муаррих, ва шарқшиносӣ машхури тоҷик Бобоҷон Ғафуров дар асари нотақрори худ «Тоҷикон» калимаи «Вахш»- ро чунин шарҳ додааст; «Охшо» ва ё Оахшо» шубҳае нест, ки ин калима аз вожаи эронии «вахшу» бармеояд. Ба забони авестии «Вахш» гапи гуфта буда, дар суғдӣ ба маънои «логос» меояд. Дар забонҳои миёнаи эронӣ ин калима «рӯхе» –ро ифода мекард, ки баъзан оби ҷорӣ алоқаманд мебошад. дар маъхазҳои ҳиндӣ «вахшу» –ро бо номи «Оксус» медонистанд. Дар давраи баъдинаи асрҳои миёна ва дар рӯзҳои мо номи қадимаи рӯди Омӯ фақат дар шохоби Панҷи Амударё яъне фақат дар номи рӯди Вахш боқӣ монд вале ҳуди ҳамин далели он аст ки маҳз дар ҳамин ҷо дар ҷануби Тоҷикистон эътиқод ба рӯи парастори оби наҳрҳо – «Оахшо» (Вахш) махсусан пойдор будааст[5, 124].

Миёни муҳаққиқон ва олимони ҳанӯз ҳам оиди вожаи «Вахш» ва ҳудуди ҷуғрофии он назарияҳои нав идома дорад. Дар умум ҳаминро бояд қайд намуд, ки Вахшонзамин аз қадимулайём макон ва иқоматгоҳи тоҷикон буда, борҳо ба истилои арабу муғул ва турку узбек гирифта шуд. Маҳз бо сабаби ҳуҷумҳои пайдарпайи онҳо водии Вахш замоне ба туғайзори касногузар ва ҷароғҳои моли кучманҷӣ табдил дода шуда буд. Ин водии зархезу машхур дар даврони Шӯравӣ ва дар даврони соҳибистиклолии кишвар пурра эҳё гардид. Сокинони асли, яъне тоҷикон маҳз дар ҳамин даврҳо, баъди садсолаҳо ба ватани аҷдодии хеш баргаштанд. Тавассути меҳнату ободкориҳо тоҷикон дар Вахшонзамин боз ҷадин шаҳро ноҳияҳои зебо аз нав бунёд намудаанд, ки ҳар яке он симо ва ҳусну таровати тоҷикона ба бар кардаанд.

Адабиёт:

1. Абурайҳони Б. Осор-ул-боқия. – Душанбе: “Дониш”. 1983. – 132 с.
2. Аҳмад Нафисӣ. Мухтасари дostonҳои Маснавии маънавӣ. Интиҳоб, тадвин, тавзеҳ ва пешгуфтори Қиёмиддин Сатторӣ. – Душанбе. Маориф, 2015, С – 14.
3. Бурҳони котеъ. Ҷилди 1 – 2. – Душанбе, Адиб, 1993, С 29-43
4. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. – Душанбе, 1989. – 370 с.
5. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷилди 1. Душанбе. Ирфон. – 124 с.
6. Девонакулов А. Асрори номҳои кишвар. Душанбе: Ирфон . 1989. – 92 с.
7. Ибни Ҳавқал. Сурат-ул-арз // Сомониён дар оинаи таърих . Ҷилди 2. Хучанд, 1999. – 675 с.
8. Истаҳрӣ, Абӯисҳоқ Иброҳим ибни Муҳаммад Форсӣ. Масолик-вал-мамолик. (Ба эҳтимоми Эраҷ Афшор). – Техрон: Интишороти ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1368 ш. / 1989 м.
9. Лившиц В.А. Клад медных анэпиграфных монет последней четверти VII-первой четверти VIII в. Клады древних и средневековых монет Таджикистана. М., 1979. С.79-80.
10. Нуриддин С. Убайдуллоев Н. Вахш дар аҳди бостон ва асрҳои миёна. //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе 2017.№3(70). – 179 с.
11. Орифҷонова В.Р.Қаландаров А. Географияи Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. Душанбе, 2014. – 150 с.
12. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. Душанбе. 2018, С – 289-291.
13. Садрӣддин Айнӣ. Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ. Кулёт ҷилди 1, Душанбе 1963. С-126.
14. Сомониён дар оинаи таърих. Хучанд. 1998. С – 47.
15. Сюан-Сзан.Записки о западных странах эпохи великих Тан. Перевод с китайского Н.В. Александровой.-М.,2012. С – 50-55
16. Худуд-ул-олам. – Душанбе. Дониш, 1983. – 132 с.
17. Энсиклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе, 20. – 544 с.
18. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1978. – 593.

Қалидвожаҳо: *Вахш, Хутталон, маъхаз, муаррих, топономика, Халеовард, Леваконт, ҳудуди таърихӣ-ҷуғрофӣ, аҳди қадим, асрҳои миёна.*

Аннотация

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ДИКИХ ИСТОЧНИКОВ

Вахская долина является одной из великих долин Республики Таджикистан и включает себя различные районы и места. Климат долины Вахш сухой субтропический континент, очень жаркий летом, мягкий зимой. В исторических источниках существуют разные взгляды на топономизм долины Вахш. Важные историческое источники так как «Худуд-уль-олам»,

«Муджам-уль-бульдон», «Ашкул-уль-олам» и также другие уникальную информацию о долине Вахш ее местонахождении оккупации населения и так далее. Анализ новостей и источников показывает, что в прошлом Вахш был страной администраторов и состоятельных людей, чьи люди занимались сельским хозяйством и ремеслами.

В статье рассказывается об историческом описании географии долины Вахш на основе источников.

Ключевые слова: *Вахш, Хутталон, источник, историк, топонимика, Халеовард, Леваканд, историко-географическое территория, древний период, средневековье.*

Annotation

HISTORICAL-GEOGRAPHICAL DESCRIPTION OF THE WILD BY SOURCES

The Vakhsh valley is one of the largest valleys of the Republic of Tajikistan and includes various districts and areas. The climate of the Vakhsh is a dry subtropical continent with very hot summers and mild winters. There are different views on the toponymy of the Vakhsh valley in the sources. Important historical sources such as «Hudud-ul-olam», «Mugam-ul-buldon», «Ashul-ul-olam» etc, provide unique information about the Vakhsh its location occupations and activities of the population and so on. The analysis of information and sources shows that in the past Vakhsh was a land of administration and prosperity and its people were engaged in agriculture and handicrafts.

In this article deals with the historical- geographical description of the Vakhsh valley on the basis of historical sources.

Keywords: *Vakhsh, Khuttalon, source, historian, toponymy, Halevard, Levakand, history-geography territory, ancient time, middle age.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сангов Саидмухаммад Азизуллоевич, магистрант соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 987666609. Saidmuhammad Sangov@mail.ru

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих профессор, Пирумшоев Х.

Сведения об автор: Сангов Саидмухаммад Азизуллоевич, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 987666609. Saidmuhammad.Sangov@mail.ru

Научный руководитель: доктор исторических наук профессор, Пирумшоев Х.

About the author: Sangov Saidmuhammad Azizullovich, magistr 2nd year of the historical faculty of the Tagik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 987666609. Saidmuhammad. Sangov@mail.ru

Scientific director: Pirumshoev H.

ЁФТАНИ ФОРМУЛАҲО БАРОИ СУММАҲОИ ФУНКСИЯҲОИ ХАРАКТЕРҲО

Дар мақолаи мазкур барои суммаҳои функсияҳои характерҳои $\chi_4(d)$ аз рӯи модули 4 формулаҳои асимптотикӣ ҳисоб карда баромада шудааст.

Теоремаи 1. Барои ҳаргуна адади соддаи P ва ҳаргуна адади натуралии α баробариҳои зерин ҷой доранд

$$P(P^\alpha) = \begin{cases} 1, & \text{агар } \rho = 2; \\ \frac{1 + (-1)^\alpha}{2}, & \text{агар } \rho = 3, \quad \rho \equiv 5 \pmod{12}, \quad j = 7, 11; \\ \alpha + 1, & \text{агар } \rho \equiv j \pmod{12}, \quad j = 1, 5. \end{cases}$$

Исбот. Барои функсияи $r(n)$ - миқдори ҳалҳои муодилаи $x_1^2 + x_2^2 = n$, ки дар инҷо $x_1, x_2 \in \mathbb{Z}$ ададҳои бутун мебошанд формулаи зерин ҷой дорад [1, 17].

$$r(n) = 4\rho(n), \quad \rho(n) = \sum_{\substack{d|n}} \chi_4(d), \quad \chi_4(d) = \sin \frac{\pi d}{2} \quad (1)$$

Дар инҷо $\chi_4(d)$ – характери ғайриасосӣ аз рӯи модули 4 буда, функсияи арифметикии $\rho(n)$ – функсияи мультипликативӣ мебошанд [2].

Формулаи (1) - ро истифода бурда, қиммати саҳеҳи функсияи $P(P^\alpha)$ -ро барои ҳар як

$$\rho = 2, \quad \rho = 3, \quad \text{ва} \quad \rho \equiv j \pmod{12}, \quad j = 1, 5, 7, 11$$

исоб мекунем. Онгоҳ ифодаи зерин ҳосил мешавад.

$$P(2^\alpha) = \sum_{\substack{d|2^\alpha}} \sin \frac{\pi d}{2} = \sin \frac{\pi}{2} + \sin \pi + \sin 2\pi + \dots + \sin \pi 2^{\alpha-1} = 1;$$

$$P(3^\alpha) = \sum_{\substack{d|3^\alpha}} \sin \frac{\pi d}{2} = \sum_{m=0}^{\alpha} \sin \frac{\pi 3^m}{2} = \sum_{m=0}^{\alpha} (-1)^m = \frac{1 + (-1)^{\alpha+1}}{2}.$$

Агар $\rho \equiv j \pmod{12}$, $j = 1, 5$, бошад пас $\rho \equiv j \pmod{4}$ бинобар ҳамин дорои ифодаи зерин мешавад

$$P(P^\alpha) = \sum_{i=0}^{\alpha} \sin \frac{\pi P^i}{2} = \sum_{i=0}^{\alpha} 1 = \alpha + 1.$$

Агар $\rho \equiv j \pmod{12}$, $j = 7, 11$ бошад, онгоҳ

$$P^\alpha \equiv 1 \pmod{4},$$

агар α - ҷуфт бошад ва

$$P^\alpha \equiv 3 \pmod{4},$$

агар α ғайриҷуфт бошад. Бинобар ҳамин

$$P(P^\alpha) = \sum_{i=0}^{\alpha} \sin \frac{\pi P^i}{2} = \sum_{m=0}^{\alpha} (-1)^m = \frac{1 + (-1)^{\alpha+1}}{2}$$

теоремаи 1 исбот шуд.

Теоремаи 2. Бигзор X — адади номатълум бошад. Онгоҳ барои ҳаргуна адади мусбати бутуни $r \geq 0$ баробариҳои зерин ҷой доранд

$$f(r) = \sum_{n=0}^{\infty} \binom{n}{r} x^{nr} = \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m. \quad (2)$$

Дар инҷо фарз мекунем, ки дар ҳолати $n > r$ ифодаи $\binom{n}{r} = 0$ ҷой дорад.

Ғайр аз ин муносибатҳои зеринро ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned} \sum_{m=0}^{\infty} \binom{2m+r}{r} x^{2m} &= \frac{1}{2} \left(\sum_{n=0}^{\infty} \binom{n+r}{r} x^n + \sum_{m=0}^{\infty} \binom{n+r}{r} (-x)^n \right) = \\ &= \frac{1}{2} \left(\frac{1}{(1-x)^{r+1}} + \frac{1}{(1+x)^{r+1}} \right), \\ \sum_{m=0}^{\infty} \binom{2m+1+r}{r} x^{2m+1} &= \frac{1}{2} \left(\sum_{n=0}^{\infty} \binom{n+r}{r} x^n - \sum_{m=0}^{\infty} \binom{n+r}{r} (-x)^n \right) = \\ &= \frac{1}{2} \left(\frac{1}{(1-x)^{r+1}} - \frac{1}{(1+x)^{r+1}} \right), \end{aligned}$$

Исбот. Дар ифодаи $f(r)$ дар сумма аз рӯи n тағйирёбандаҳо иваз мекунем ва ҳангоми

$$m = n - r \text{ ба назар мегирем, ки } \binom{n}{r} = \binom{m+r}{r} = 0, \text{ дар мавриди}$$

$$0 \leq n \leq r-1 \text{ ё } -r \leq n \leq -1.$$

Аз ин ҷо ифодаи зеринро ҳосил мекунем

$$\begin{aligned} f(r) &= \sum_{n=0}^{\infty} \binom{n}{r} x^{n-r} = \sum_{m=-r}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m = \\ &= \sum_{m=-r}^{-1} \binom{m+r}{r} x^m + \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m = \\ &= \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m. \end{aligned}$$

Формулаи (2) — ро аз рӯи r бо методи индуксияи математикӣ исбот мекунем.

Дар ҳолати $r = 0$ будан, ҳосил мекунем:

$$f(0) = \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m}{0} x^m = \sum_{m=0}^{\infty} x^m = \frac{1}{1-x}.$$

Дар ҳолати $r = 1$ меёбем:

$$\begin{aligned} f(1) &= \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+1}{1} x^m = \sum_{m=0}^{\infty} (m+1) x^m = \\ &= \sum_{m=0}^{\infty} \frac{dx^{m+1}}{dx} = \frac{d}{dx} \sum_{m=0}^{\infty} x^{m+1} = \\ &= \frac{d}{dx} \left(\frac{x}{1-x} \right) = \frac{1}{(1-x)^2}. \end{aligned}$$

Акнун, ифодаи зеринро ҳамчун индуксия қабул намуда, ҳосил мекунем:

$$f(r) = \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m = \frac{1}{(1-x)^{r+1}}.$$

Дар охир дорои баробариҳои зерин мешавем.

$$\begin{aligned} f(r+1) &= \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r+1}{r+1} x^m = \sum_{m=0}^{\infty} \frac{(m+r+1)}{m!(r+1)!} x^m = \\ &= \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} \frac{m+r+1}{r+1} x^m = \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} \cdot \left(\frac{m}{r+1} + 1 \right) x^m = \\ &= \frac{1}{r+1} \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} m x^m + \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m = \frac{x}{r+1} \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} \frac{dx^m}{dx} + \\ &+ \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \frac{x}{r+1} \cdot \frac{d}{dx} \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+r}{r} x^m + \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \frac{x}{r+1} \cdot \frac{d}{dx} \left(\frac{1}{(1-x)^{r+1}} \right) + \\ &+ \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \frac{x}{r+1} \cdot \frac{(r+1)(1-x)^r}{(1-x)^{2r+2}} + \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \frac{x}{(1-x)^{r+2}} + \frac{1}{(1-x)^{r+1}} = \\ &= \frac{1}{(1-x)^{r+2}}. \end{aligned}$$

теоремаи 2 пурра исбот шуд.

Адабиёт:

1. Iwanies H., Kowalski E. Analytic number theory. Providence, Rhode Island American Mathematical Society, 2004.
2. Виноградов И. М. Основы теории чисел. – М: Наука, 1981г., 176с.

Аннотация

НАХОЖДЕНИЕ ФОРМУЛЫ ДЛЯ СУММЫ ФУНКЦИИ ХАРАКТЕРОВ

В данной статье найдены асимптотические формулы для суммы функции характеров $\chi_4(d)$ по модулю 4.

Ключевые слова: Формула, сумма, характер, асимптотика, неглавное, арифметическая функция, мультипликативная функция, равенства, уравнения, суммирование, математическая индукция.

Annotation

FINDING THE FORMULA FOR THE SUM OF THE FUNCTION OF CHARACTERS

In this article, we find asymptotic formulas for the sum of the character $\chi_4(d)$ function modulo 4.

Keywords: Formula, sum, character, asymptotic, non-principal, arithmetic function, multiplicative function, equalities, equations, summations, mathematical induction.

Аннотатсия

ЁФТАНИ ФОРМУЛА БАРОИ СУМИ ФУНКСИЯИ ХАРАКТЕРОН

Дар мақолаи мазкур барои суммаҳои функсияҳои характерҳои $\chi_4(d)$ аз рӯи модули 4 формулаҳои асимптотикӣ ҳисоб карда баромада шудааст.

Калимаҳои калидӣ: формула, ҷамъ, аломат, асимптотика, ғайримуқаррарӣ, функсияи арифметикӣ, функсияи зарб, баробарӣ, муодила, ҷамъбаст, индуксияи математикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабова Бибиҳочар Холназаровна, магистранти соли аввали факултети математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Ихтисоси математика, кафедраи алгебра ва назарияи ададҳо.

Рохбари илмӣ: н.и.ф.м., дотсент Камариддинзода З.Н.

Сведения об авторе: Раджабова Бибиҳоджар Холназаровна, магистрантка первого года обучения, математического факультета ТГПУ имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: к.ф.м.н., доцент Камариддинзода З.Н.

About the author: Rajabova Bibihochar Kholnazarovna, 1st year of Master student in the Department of Mathematics of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

The Scientific leader: candidate of the physic-mathematical sciences, assistant professor Kamariddinzoda Z.N.

БУНЁД НАМУДАНИ БАРНОМАҲО ДАР ҶУЗЪҲОИ ИДОРАКУНИИ РЕҶАИ ВИЗУАЛИИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PASCALABC.NET

PascalABC.NET—Забони насли нави барномасозии Паскал, ки классикии Паскалро дар бар мегирад, аксари хусусиятҳои забони Delphi, инчунин як қатор паҳншавандаҳои он. Он дар платформаи Microsoft .NET татбиқ карда мешавад ва дорои тамоми абзорҳои муосири забонӣ мебошад: тавсифи дохили блок, тавсифи дохилӣ, намудҳо, буррҳо, синфҳо, изофабори амалиёт, интерфейси, муносибати истисноӣ, синфҳои умумӣ ва зерпринтерҳо, воситаҳои барномасозии мувозӣ.

PascalABC.NET аз ҷониби таҳиягарон ҳамчун забони барномасозӣ барои таълим ва тадқиқот ҷойгир шудааст.

PascalABC.NET забони бисёрпарадигма аст: он метавонад бо услубҳои сохторӣ, объективӣ ва функционалӣ барномарезӣ карда шавад.

PascalABC.NET инчунин як Муҳити ҳамгирошудаи рушд (IDE) -и сода ва тавоно бо технологияи IntelliSense, асбобҳои худкори форматкунӣ, ислоҳкунандаи насбшуда ва тарроҳи формаи дохилӣ мебошад. Ғайр аз ин, тартибдихандаи консолҳои PascalABC.NET дар Linux ва MacOS таҳти Монофаъолият мекунад.

Соли 2003 бошад дар факултаи математика, механика ва информатикаи SFedU муҳити барномасозии Pascal ABC сохта шуд. Система як ҷилди интегралӣ бо тарҷумони дарунсохти забони барномасозии Паскал буд, ки ба забони Delphi наздик аст. Дар фехристи Soft Citizens барномаи Паскал ABC дар соли 2006 ҳамчун барномаиҳафта эътироф карда шуд.

Images.png Тасвирҳои беруна

Image-silk.png Намуди зохирии барнома.

Дар солҳои 2005-2006 бошад система комилан аз нав сохта шуд: меъморӣ он иваз карда шуд - ба компилятори мукаммали забони наздик ба Delphi, ки бо васеъшавӣ бо платформаи .NET алоқаманд аст, иваз карда шуд. Системаи нав PascalABC.NET ном гирифт. Дар моҳи июни соли 2009 аввалин версияи устувори PascalABC.NET 1.2 бароварда шуд.

Дар моҳи феввали соли 2013, PascalABC.NET 2.0 бо ороишгари форма ва дастгирии лоиҳа бароварда шуд.

16 январи соли 2020 версияи 3.6.0 PascalABC.NET бароварда шуд. Амали .. амалӣ карда шудааст, ки вобаста ба контекст IntRange ё CharRange -ро бармегардонад, инчунин амали шартӣ: `var min: = if a < b then a else b;`

Мисол: Сохтани светофор дар барномаи PascalABC

Ин барнома нишон медиҳад, ки барномаи Паскал метавонад таълимӣ бошад. Ин барнома метавонад таълим диҳад

хуб ҳисоб кунед. ... Барномаи графикӣ - светофор. Ана шумо меравед) барномаи svetofor; graphabc -ро истифода мебаред; Windows-ро оғоз кунед

(600, 600); setpencolor (clblack); setbrushcolor (clblack); росткунча (90, 90, 210, 450); setpencolor (clred); setbrushcolor (clred);

давра (150, 150, 50); setpencolor (келелон); setb ... Графика. Чароғаки қорӣ, Барнома нависед ... Бойгонӣ. Ин

мавзӯ бойгонӣ карда шуда, барои фиристодан баста шудааст. Қори светофор. ... Қўмак кунед дар навиштани барнома дар

Паскал! ... Светофор дар паскал. 12 феввали 2012 / Информатика. Светофор дар паскал. барномаи p1; график, crt -ро истифода мебаред

302k.ucoz.ru/lazarus/svetofor-s_objasn.doc Чароғаки роҳ дар паскал. Светофор дар паскал. барномаи p1; график, crt -ро истифода мебаред; var

gd, gm, i, b: светифори бутун - Паскал - Форум барои барномасозон Қори светофор - Паскал - Форум барои қўмаки компютер

Намунаҳои оддӣ барномаҳо дар Паскал (Паскал) - Муаллим ... барнома нависед - Светофор - Паскал ABC ... Паскал ABC

"Светофор" | зеркашӣ ... Барномаи сохтани светофор дар паскалро нависед. Светофор дар паскал.

Сурх; Сипас, мо арзиши тағирёбандаи навӣ номбаршударо ҷоп мекунем. Мо бояд барномаи Pascal ABC Traffic light созем -

stranapar.ru НУРИ ПАСКАЛ - Пойгоҳи маърифати мактабӣ Манбаъҳои Паскал, Мундариҷаи Саволу ҷавобҳои Паскал (Саволу ҷавоб). ...

Коркарди светофор, Барномае нависед, ки светофорро барорад. Ба мавзӯи обуна шавед.

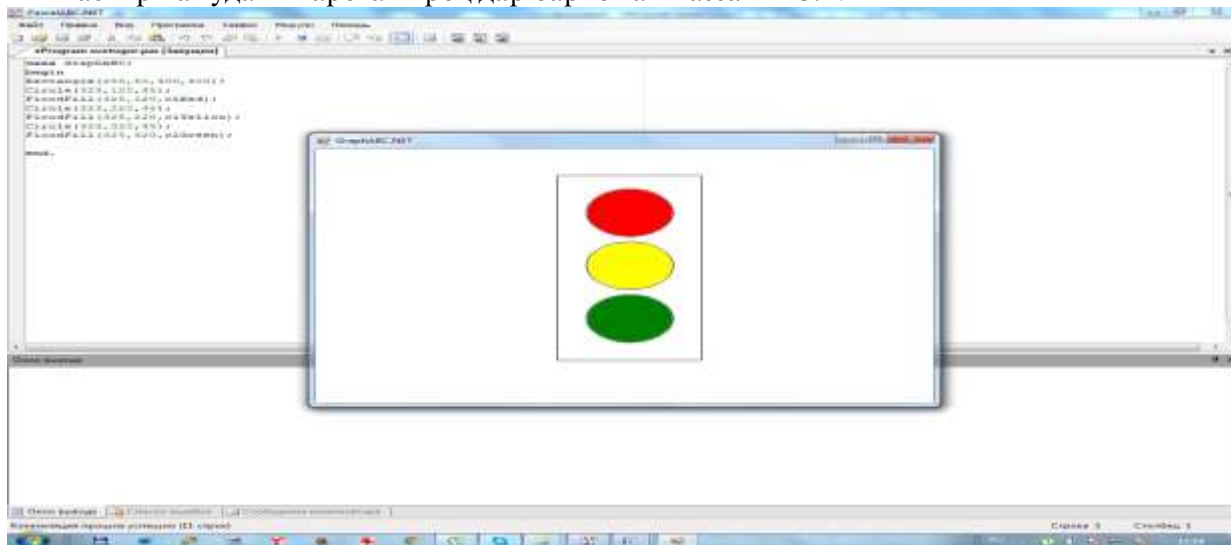
Барномаи Svetofor боқимондаи тақсимои ба 3 (миқдори рангҳо) барои фаҳмидани кадоме аз онҳо ... Ҷавобҳо @ Mail.Ru: ... барномаи кашидани светофор ...

барнома ё бастаи нармафзор. Сохти барнома бо забони Turbo Pascal. Барномаи Svetofor; Crt -ро истифода мебарад; var c: 1..3; Оғоз

clrscr; тасодуфӣ кардан; тасодуфӣ кардан; writeln (& # x27; гузариш бо светофор & # x27;); c := тасодуфӣ (3) + 1; готокси (35,11) дубора кашидан; то соати 9 > 10; Поён.

мачмӯи мақоладаи бораи тасвир намдани чароғҳои роҳ дар баномаи PascalABC.NET {Дар барнома муфассал тасвир шудааст, ки чӣ гуна рақамро ба дараҷа расонидан мумкин аст, дар ҳуди Паскал вучуд дорад чунин вазифа}.

Тасвир намудани чароғҳои роҳ дар баномаи PascalABC.NET

Адабиёт:

1. Назаров А.П. «Дизайни барномасозии дар забони барномасозии PascalABC.NET» – Душанбе, 2019.
2. Назаров А. П. «Методикаи таълими информатика». – Душанбе, 2016.
3. Осипов А.В «PascalABC.NET: введение в современное программирование». – Ростов-на-Дону, 2019.
4. Ф. Комилийн., М. Муллоҷонов., Қ. Тухлиев «ТЕХНОЛОГИИ ИТТИЛООТӢ Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ». – Душанбе: “Маориф” 2018.
5. Назаров А. П., Неъматов Ғ.Н., Умарзода Ш.У. «Қорҳои лабораторӣ аз асосҳои барномасозӣ». – Душанбе, 2018.
6. Ф. С Комилов. «Саромадони илми Информатика». – Душанбе, 2014.
7. Комилов Ф.С, Шарапов Д.С. “Технологии иттилоотӣ” – Душанбе, 2013.
8. <http://pascalabc.net>
9. www.student.tj
10. www.durahshon.tj

Калидвожаҳо: *мошинаҳои электронии ҳисоббарор, забони тараққиёти илму техника, PascalABC.NET, забонҳои барномасозӣ, иттилоот, компютер.*

Аннотация

СОЗДАНИЕ ПРИЛОЖЕНИЙ С ВИЗУАЛЬНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ PASCALABC.NET

PascalABC.NET - новое поколение языка программирования Pascal, которое включает классический Pascal, большинство функций языка Delphi, а также ряд его расширений. Он реализован на платформе Microsoft.NET и содержит все современные языковые инструменты: внутреннее описание блока, внутреннее описание, типы, заусенцы, классы, перегрузка операций, интерфейсы, исключительный подход, общие классы и подпринтеры, лямбда-фразы, параллельное программирование. инструменты.

PascalABC.NET позиционируется разработчиками как язык программирования для обучения и исследований.

PascalABC.NET - это мультипарадигмальный язык: его можно программировать с помощью структурных, объективных и функциональных методов.

PascalABC.NET также является простой и мощной интегрированной средой разработки (IDE) с технологией IntelliSense, инструментами автоматического форматирования, встроенным редактором и дизайном внутренней формы. Кроме того, компилятор консоли PascalABC.NET работает в Linux и MacOS под управлением Mono.

В 2003 году на факультете математики, механики и информатики ЮФУ создана среда программирования Pascal ABC. В списке SoftCitizens программа ABC Pascal была признана еженедельной программой в 2006 году [1].

Images.png Внешние изображения

Image-silk.png Внешний вид приложения.

В 2005-2006 годах система была полностью перестроена: изменена ее архитектура - полноценный компилятор языка, близкого к Delphi, что было связано с расширением платформы .NET. Новая система получила название PascalABC.NET. В июне 2009 года была выпущена первая стабильная версия PascalABC.NET 1.2.

В феврале 2013 года был выпущен PascalABC.NET 2.0 с дизайном форм и поддержкой проектов.

16 января 2020 года была выпущена версия 3.6.0 PascalABC.NET. Реализована операция, которая возвращает IntRange или CharRange в зависимости от контекста, а также условную операцию: var min: = if a < b then a else b;

Ключевое слова: научно технический прогресс, языки программирования, PascalABC.NET информация, компьютер

Ahhotation

CREATING APPLICATIONS IN THE VISUAL CONTROL OF PASCALABC.NET PROGRAMMING LANGUAGE

PascalABC.NET - A new generation of Pascal programming language that incorporates the classic Pascal, most of the features of the Delphi language, as well as a number of its extensions. It is implemented on the Microsoft.NET platform and has all the modern language tools: internal description of the block, internal description, types, burrs, classes, overload of operations, interfaces, exceptional approach, general classes and subprinters, lambda phrases, parallel programming tools.

PascalABC.NET is positioned by developers as a programming language for teaching and research.

PascalABC.NET is a multi-paradigm language: it can be programmed with structural, objective, and functional methods.

PascalABC.NET is also a simple and powerful Integrated Development Environment (IDE) with IntelliSense technology, automatic formatting tools, built-in editors and internal form design. Additionally, the PascalABC.NET console compiler runs on Linux and MacOS under Mono.

In 2003, the Pascal ABC programming environment was created at the Faculty of Mathematics, Mechanics and Informatics of SFedU. On the Soft Citizens roster, the ABC Pascal program was recognized as a weekly program in 2006.

Images.png External images

Image-silk.png The appearance of the application.

In 2005-2006, the system was completely rebuilt: its architecture was changed - to a full-fledged compiler of the language close to Delphi, which was associated with the expansion of the .NET platform. The new system was named PascalABC.NET. In June 2009, the first stable version of PascalABC.NET 1.2 was released.

On January 16, 2020, version 3.6.0 PascalABC.NET was released. The ..operation is implemented, which returns an IntRange or CharRange depending on the context, as well as a conditional operation: var min: = if a < b then a else b;

Keywords: computer technology, languages Visual Basic, scientific and tekhnicalprodress, programming Languages, PascalABC.NET information, computer

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Хушбахт Боймахмадович, магистранти соли якуми ихтисоси информатикаи факултети математикаи ДДОТ ба номи С.Айни.

Рохбари илмӣ: дотсент Начмидинов А

Сведения об авторе: Одинаев Хушбахт Боймахмадович, магистрант одного курса специальности информатики математического факультета ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Odinaev Khushbakht Boimahmadovich, the 1st years of Master Student in the Deparment of informatics Informatics, Faculty of Mathematics, DDOT named after S. Ayni

ПАЙДОИШ, ТАСНИФ ВА ХУСУСИЯТИ КЎЛҲОИ ТОҶИКИСТОН

Кӯл фуруҳамидаи пӯшида дар сатҳи хушкӣ мебошад, ки бо об пур шудааст. Баръакси дарёҳо - кӯлҳо обанборҳо мубодилаи сусти об мебошанд. Масоҳати умумии кӯлҳои сатҳи Замин ба 2,7 млн. км² ё 1,8% баробар аст. Дар ҷойгиршавии географии кӯлҳо иқлим ва релеф нақши калон мебозанд. Дар минтақаҳо, ки иқлими намнок дорад, кӯлҳои зиёд мавҷуданд. Онҳо ҷуқур, оби софу тоза ва равон доранд. Минтақаҳо, ки иқлими хушк доранд, кӯлҳо камтаранд. Аксаран сарбаста, ғизогирии кам ва дар бисёр ҳолат шӯр мебошанд.

Аз нуқтаи назари илмӣ, кӯл ҷисми табиест, ки дар вақт ва фазо устувор вучуд дорад ва бо об пур шудааст, ки андозаи он байни баҳр ва ҳавз мавқеи мобайнро ишғол мекунад.

Ҳамин тариқ, тақсимои кӯлҳо ва хусусиятҳои гидрохимиявии онҳо аз ноҳиябандии географӣ вобаста аст. Кӯлҳо аз рӯи чор меъёр тасниф карда мешаванд: пайдоиши кӯлҳо, пайдоиши ҳаҷми об, низоми об ва шӯрӣ (миқдори маҳлулҳо).

Мувофиқи пайдоиш кӯлҳо ба панҷ гурӯҳ тақсим мешаванд.

1. Кӯлҳои тектоникӣ - дар натиҷаи пайдоиши таркишҳо, сӯроҳҳо ва фурурагии кабасти замин ба вучуд омадаанд, ки бо нишебҳои амиқ ва нишеб фарқ мекунад.

2. Вулканӣ - дар танӯраи вулканҳо ва фуруҳамида баъди ба охир расидани оташфишони он ҳосил мешаванд.

3. Кӯлҳои пиряхӣ - дар натиҷаи ҳаракати пиряхҳо ва ҷамъ шудани об ҳосил мешаванд. Чунин кӯлҳо танг ва дароз буда, аз рӯи хатҳои обшавии пиряхҳо ҷойгир шудаанд.

4. Кӯлҳои карстӣ - дар натиҷаи шусташавии кабасти ҷинсҳои оҳаксанг ва фуру рафтани хок ба вучуд омадаанд.

5. Кӯлҳои сарбандӣ дар натиҷаи боздоштани водиҳо бо сангҳои дарё хангоми фуру рафтан дар кӯҳҳо ба амал меоянд. Аз афтидани кӯҳи калон дар Помир соли 1911 кӯли Сарез ба вучуд омад, ки 505 м ҷуқурӣ дорад.

Кӯлҳо бо сабабҳои дигар ҳам ташаккул меёбанд, ки чунин мебошанд:

- кӯлҳои дарёӣ дар соҳилҳои дарё паҳн шудаанд;
- кӯлҳои соҳилии баҳр, ки аз он тавассути соҳилҳои баланд ҷудо шудаанд;
- кӯлҳое, ки дар маҷрои қадимӣ ба вучуд омадаанд.

Аз рӯи пайдоиши ҳаҷми об кӯлҳо ду навъ мебошанд.

1. Атмосферӣ. Инҳо кӯлҳоянд, ки ҳеҷ гоҳ ба уқёнус дохил нашудаанд. Чунин кӯлҳо дар рӯи замин бартарӣ доранд.

2. Кӯлҳои реликтӣ ё аз қадим боқимонда, ки дар ҷои баҳрҳои хурдшуда пайдо шудаанд.

Бино ба низоми об, ду намуди кӯлҳои низ фарқ карда мешаванд:

1. Кӯлҳои партовӣ - кӯлҳоянд, ки ба онҳо дарёҳо мераванд ва берун аз он кӯлҳо ҷорист. Ин кӯлҳо бештар дар минтақаи намии аз ҳад зиёд вомехӯранд.

2. Бечараён - дарёҳо ба он ҷорӣ мешаванд, аммо ҳеҷ вақт берун намешавад. Чунки кӯлҳо чараён надоранд. Чунин кӯлҳо асосан дар минтақаи намнокии нокифоя ҷойгиранд.

Аз рӯи миқдори моддаҳои ҳалшуда чор намуди кӯлҳо фарқ карда мешаванд: оби тоза, шӯршуда, шӯр ва маъданӣ.

а) Кӯлҳои оби тоза – шӯрии онҳо аз 1‰ (промилл) зиёд нест.

б) Шӯршуда - шӯршавии чунин кӯлҳо то 24‰ мебошад.

в) Шӯр - бо таркиби моддаҳои ҳалшаванда дар ҳудуди 24,7-47‰.

г) Маъданӣ (то 47‰). Дар таркиби оби ин кӯлҳо сода, сулфат ва хлор ниҳоят зиёд аст.

Мувофиқи маводи ғизоии моддаҳои дар кӯл мавҷуд буда (трофитӣ), се намуди кӯлҳо мавҷуданд.

Олиготрофӣ (бо миқдори ками ғизо) - кӯлҳое, ки одатан бо умқи калон ё миёна ҳосанд, массаи назарраси об дар зери кабасти ҷаҳиши ҳарорат, шаффофияти баланд, ранги об аз кабуд то сабз, пастравии тадриҷии таркиби О₂ ба тарафи поён, ки дар наздикии он об ҳамеша дорои аҳамияти назаррас аст. (ва миқдори О₂ на камтар аз 60% -и таркиби он дар сатҳ).

Эвтрофӣ (дорои миқдори зиёди маводи ғизоӣ) – кӯлҳои хуб гармшуда, шаффофӣ паст, ранги об аз сабз то қаҳваранг. Об аз намакҳои ғизоӣ бой аст. Миқдори O_2 якбора ба қаър паст мешавад ва дар он ҷо аксар вақт комилан нопадид мешавад.

Дистрофӣ (кам ғизо) – кӯлҳои ботлоқшуда бо шаффофии кам ва ранги зард ё қаҳваранг (аз миқдори зиёди моддаҳои гуминӣ). Минерализатсияи об кам аст. Аз ҳисоби истеъмоли он барои оксидшавии моддаҳои органикӣ миқдори O_2 кам мешавад.

Кӯлҳо оби софу тоза доранд. Зеро оби онҳо мунтазам нав мешавад. Кӯлҳои сарбаста бештар шӯр мебошанд. Чунки бухоршавӣ дар чараёни оби онҳо бартарӣ дорад ва ҳама маъданҳо дар обанбор боқӣ мемонанд.

Кӯлҳо, ба монанди дарёҳо, муҳимтарин захираҳои табиӣ мебошанд ва аз ҷониби одамон барои ошомиданӣ, обтаъминкунӣ, моҳидорӣ, обёрӣ, ба даст овардани намакҳои маъданӣ ва элементҳои химиявӣ истифода мешаванд. Дар баъзе ҷойҳо кӯлҳои хурдро аксар вақт одам ба таври сунӣ месозанд. Онҳоро обанбор меноманд.

Речаи гидрологӣ ва ҳаҷми зиёди об дар бисёр кӯлҳои кӯҳии Помир ва Помиру Олой барои идоракунии оби онҳо дурнамои васеъ мекушояд. Азбаски танзими хуби табиӣ об мебошанд, онҳо метавонанд барои мақсадҳои гидроэнергетикӣ, парвариши моҳии тичоратӣ ва обёрӣ истифода шаванд. Соҳилҳои онҳо бошад ҳамчун ҷой барои бунёди хонаҳои истироҳатӣ, пойгоҳҳои туристӣ ва альпинизм ва майдонҳои истироҳатӣ истифода шаванд (кӯлҳои Сарез, Яшилкул, Искандаркул, Марғузур ва ғр.).

Речаи обии кӯлҳои кӯҳии Помир ва Помиру Олой бо шароити иқлимӣ, релеф ва пайдоиши хавзаҳои кӯл муайян карда мешавад. Ҳама кӯлҳои навъи сарбанддор оби равон доранд. Дар баробари маҷро доштани онҳо аз кӯлҳои сарбанддор, одатан, об тавассути сарбанд филтр (обполо) карда мешавад. Аслан, чунин кӯлҳо, ба монанди Сарез, Риваккӯл, Қурбонкӯл ва як қатор дигар, ки чараёни онҳо аз кӯл танҳо бо роҳи полидани об тавассути сарбанд сурат мегирад, чараёндор шуморида мешаванд.

Тоҷикистон мамолики аз кӯл бой мебошад ва шумораи онҳо зиёда аз 1500 ададро ташкил мекунанд, ки масоҳати умумиашон 1 000 км² ё 1% масоҳати кишварро ташкил менамоянд. Шумораи 22 кӯл 625 км² мебошад ва дар байни онҳо аз ҳама калонтаринашон Қарокӯл аст.

Кӯлҳои Тоҷикистон аз нигоҳи намуду пайдоиш ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: тектоникӣ, пиряхӣ ва зеризаминӣ. Аз ҳама маъмултаринашон ин кӯлҳои пиряхӣ ва баъдан дар натиҷаи лағчиши замин ба вучуд омада мебошанд. Бештари шумораи кӯлҳои Тоҷикистон дар қисми шимолу шарқии кӯҳҳои Помир ва тарафи ғарбии кӯҳҳои Ҳисор дар баландии зиёда аз 2000 м ҷойгиранд. Қариб ҳамаи кӯлҳои кишвар аз оби ошомиданӣ ташаккул ёфтаанд.

Аз ҳама кӯлҳои зеботарини Тоҷикистон дар қаторкӯҳҳои Ҳисор ва кӯҳҳои Фон ҷойгир шуда, байнашон Искандаркӯл, Кӯли Чуқурак, Кӯлҳои Аловудин ва Кӯли Калон ниҳоят зебову нотакроранд.

Баландтарин кӯл дар Тоҷикистон ин Чапдара – 4 529 м, Қарокӯл – 3 914 м, Зоркӯл – 4 126 м ва Турумтайкӯл – 4 213 м мебошанд.

Кӯлҳои дар натиҷаи афтидани кӯҳҳо бештар дар баландкӯҳҳои Марказӣ ва Шарқии Тоҷикистон ҳосил шудаанд. Ба онҳо кӯли Сарез ва Яшикӯл таалуқ доранд. Бештари кӯлҳо дар сарғаҳи дарёҳои Панҷ, Вахш ва Зарафшон дар баландии зиёда аз 3500 м аз сатҳи баҳр ҳосил шудаанд. Асосан аз ҳисоби обшавии яху барфҳо ғизо мегиранд. Оби бештари кӯлҳо дар таркибашон маъданҳои зиёд доранд. Аз ҳама кӯли ҷавон Сарез ба шумор меравад, ки он дар дарёи Мурғоб пайдо шудааст. Дар Шарқи Помир оби сатҳи кӯлҳо то 120-150 рӯз ях мебаранд.

Омӯзиши кӯлҳои Тоҷикистон таърихи беш аз сад сола дошта, саршавии он ба нимаи дуум асри XIX таалуқ дорад. Давоми солҳои 1869-1871 бисёрии кӯлҳои Зарафшон омӯхта шуданд. Тадқиқотҳои аввалин дар шарқии Помир солҳои 1877-1878 гузаронида шуда, кӯлҳои Қарокӯл, Рангкӯл, Шоркӯл, Яшилкӯл ва гурӯҳи кӯлҳои Сасикӯл тавсиф карда шудаанд. Бештари ин кӯлҳо бори аввал дар харита нишон дода шуданд.

Дар давоми асри XX тадқиқотҳои гидрографии баъзе кӯлҳои калон ба монанди Яшикӯл, Булункӯл, Рангкӯл, Шоркӯл, Турумтайкӯл ва дигарҳо гузаронида шуданд, ки ба воситаи он тавонистанд маълумотро оиди вазъи хусусиятҳои гидрометеорологӣ онҳо дастрас гардад. Инчунин дар нимаи дууми аср XX дар соҳили кӯлҳои Сарез, Булункӯл, Искандаркӯл ва Қарокӯл стансияҳои гидрометеорологӣ бунёд карда шуданд.

Соли 1987 китоби А. М. Никитина «Кӯлҳои Осиёи Миёна» аз ҷоп баромад, ки дар он маълумот на танҳо оиди андоза, инчунин дар бораи ҳарорати яхкунӣ ва химиявии кӯлҳои

Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Лекин омӯзиши кӯлҳои Тоҷикистонро то ба охир нарасонидаанд.

Адабиёт:

1. Голубев Г. Н. Формирование речного стока в горноледниковых районах. – М., 1968. – 213 с.
2. Корженевский Н. Л. Озеро Яшилъкуль (Мат-лы лимнологии Памира), т.1. – Ташкент, 1928. С.32-39.
3. Корженевский Н. Л. Озеро Каракуль (Физико-географический очерк). – Л., 1936. С.7-16.
4. Львович М. И. Опыт классификации рек СССР. – «Тр. ГГИ», 1938. вып. 5. С.2-11.
5. Пронин А. Г. Озера ледника Федченко. – В кн.: «Исследования ледников и ледниковых районов», вып. 3. – М., 1963. – 164 с.
6. Садыков К. Г. и др. Высокогорные озера бассейна р. Зеравшан. – «Изв. геогр. об-ва Уз. ССР», т. XII. – Ташкент, 1969. С.43-44.

Калидвожаҳо: *кӯл, обанбор, иқлим, захираҳои обӣ, тавсиф, пайдоиш, хусусият.*

Аннотация

ГЕНЕЗИС, КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ОЗЕРИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приведена современный генезис, классификация и особенности озер. Изучение озер нужно для определения водных ресурсов и антропогенного воздействие. Необходимость изучения использования озер нуждаться для питья, водоснабжение, рыбоводство, орошение и т.д.

Ключевые слова: *озеро, водохранилище, климат, водные ресурсы, классификация, генезис, особенности.*

Annotation

GENESIS, CLASSIFICATION AND THE LAKES OF TAJIKISTAN

The article presents the genesis, classification and features of the lakes. The studying of lakes is necessary to determine the water resources and anthropogenic impact. The necessity to studying the using of lakes needs for drinking, water supply and irrigation and etc.

Keywords: *lakes, reservoir, climate, water resources, classification, genesis, peculiarity.*

Маълумот доир ба муаллиф: Курбонова Ҳалима, магистранти соли якуми ихтисоси география, ДДОТ ба номи Садриддин Айни, суроғ. н. Фархор, деҳаи Афардӣ, тел.: +992904404997

Рохбари илмӣ: Имомов А.

Сведение об авторе: Курбонова Халима, магистрантка первого курса специальность география, ТГПУ имени С. Айни. Адрес: район Фархор, село Афарди, тел.: +992904404997

Научный руководитель: Имомов А.

About the author: Qurbanova Halima, the 1st year magister of the, Geography faculty, TSPU named by Sadriddin Aini, address: district Farkhor, village Afardi, tel.: +992904404997

СИНТЕЗ ВА ВАЗИФАИ ГАРМОНҲОИ ЧИНСИИ ЗАНОНА

Аз сабаби он, ки гормонҳои чинсии занона дар чараёни онтогенез нақши бениҳоят муҳимро иҷро карда, ба раванди афзоиш мусоидат мекунанд, мақсад гузоштем, ки ҳосилшавӣ ва алокаи гормонҳои чинсии занонаро бо дигар гормонҳо зерин омӯзиши худ қарор диҳем. Мақсади асосии ин мақола аз рӯйи адабиётҳои илмӣ мавҷуда онд ба гормонҳои занона мақолаи илмиро омода созем. Ба ҳам таъсиррасонии гормонҳои чинсии занона байни якдигар ва бо дигар гормонҳои организм дар давоми тамоми фаъолияти организм ва инчунин дар зинаи синтези онҳо мушоҳида мегардад. Омӯзиши ҳосилшавии гормонҳо имконият медиҳад, ки алоқамандии элементҳои гипоталамус, гипофиз, тухумдон ва дигар ғадудҳои тарашӯҳи дарунӣ муайян карда шавад [1, 2]. Гормони асосии чинсии занонаи тухумдон эстрадиол, эстриол ва 16-оксистерон ва пешоянди онҳо-андростендион ва тестостерон ба ҳисоб мераванд. Эстрогенҳоро якумин маротиба дар таркиби пешоби зани ҳомиладор соли 1927 ва соли 1929 А. Бутенанд ва дар як вақт Е. Дойзи аз таркиби пешоби мазкур эстеронро дар намуди кристаллӣ ҷудо намуданд. Ва муайян гардид, ки ин якумин гормони стероидӣ мебошад, ки дар ҷунин намуд ҷудо карда шудааст. Ферменти, ки дар ҳосилшавии ин гормонҳо ситохром P450-ароматаза мебошад, ба таркиби комплекси ферментҳои ароматази дохил мешавад. Синтези эстрогенҳо ба реаксияи ягонаи ароматизатсияи ҳалқаи якум, ки онро маҷмуаи ферменти микросом ароматаза катализ мекунанд, ба охир мерасад ва ақидае мавҷуд аст, ки раванди ароматизатсия на камтар аз се реаксияи оксидшавиро дар бар мегирад. Ба ақидаи дигар гурӯҳи муаллифони ин ферменти ягонае мебошад, ки чараёни ароматизатсияи ҳалқаи аввали ядрои стероидҳоро катализ намуда, ба эстрогенҳои аввалия замиа мегузоранд [3, 4, 5].

Дар зерин гормони лютеинӣ дар Тека-хучайраҳо аз холестерин андрогенҳо ҳосил мегарданд. Дар зинаи аввал гормони лютеинӣ эстеразаи махсусро фаъол гардонид, холестерине, ки аз эфирҳо озод мегардад, холестерини озодро ба митохондрияҳо мекашонанд [3, 5].

Синтези ҳар як гормони стероидӣ ҳама вақт аз таҷзияи порчаи шашкарбона аз занҷири паҳлӯи 8-карбона дар назди ҳалқаи Д бо иштироки гидрооксилаза, ки ба гурӯҳи ситохроми P450 таалуқ дорад, ба амал меояд. Ин гидрооксилаза дар мембранаи дохилии митохондрия ҷойгир аст. Таҷзияи занҷири паҳлӯи холестерин 2-реаксияи гидрооксилрониро дар бар мегирад: яке аз атоми карбон-22 дигаре аз карбон-20. Баъдан флавопротеини аз НАДФ вобаста, атоми гидрогенро аз гурӯҳи гидрооксиди ҷудо намуда, ба қандашавии занҷири паҳлӯи байни атомҳои карбон-20 ва карбон-22-ро ба амал меорад. Порчаи аз холестерини пештара боқимонда 21 атоми карбон дошта, онро ҳаҷун прегненолон меноманд. Микдори барзиётии ин модда гидрооксилазаро паҳш намуда, (таҷзияи занҷири паҳлӯиро ба амал меорад) ферменти калиди ба ҳисоб меравад [3, 6, 7]. Зинаи боқимондаи биосинтези андрогенҳо дар тӯри эндоплазматикӣ, доначадор бо иштироки ҷунин ферментҳо ба амал меояд: 17 α -гидрооксилаза, Карбон 17-20 лиаза, 17-гидрооксисироиддегидрогеназаҳо [3, 4, 5]. Андрогенҳо аз Тека-хучайраҳо ба хучайраҳои қабати доначадори эпителии фолликулаи меафтанд, ки дар зерин таъсири гормони фолликула фаъолкунанда ба комплекси ферментативии ароматаза ба эстрогенҳо табдил меёбад. Ба тағйирёбии андростендион, тестостерон ва камтар аз онҳо маҳсули 16-гидрооксияшон дучор мегарданд. Андростендион ба эстерон, тестостерон ба эстрадиол ва маҳсули 16-гидрооксидашон ба 16-оксистерон ва эстриол мутаносибан табдил меёбанд. Комплекси мавҷуда, ки ситохром P450-оксидаза дорад, 3 реаксияи гидрооксилрониро бо иштироки O₂ ва НАДФ-Н ба амал меорад. Ароматаза гидролизи субстратро дар ҳолати 19 (3 маротиба) ва дар ҳолати 2 як маротиба ба таҷзияи атоми карбон 19-ум шурӯъ намуда, ароматизатсияи ядрои аввалияи стероидҳоро таъмин мекунанд. Фаъолнокии ароматаза дар таначаи зардӣ, ҳамроҳак (дар давраи ҳомиладорӣ), кишри ғадуди болои гурда, хучайраҳои чарбӯй, ҷигар ва дигар бофтаҳо мушоҳида гардид [7, 8]. Инчунин дигар гормонҳои тухумдон-маҳсули 16-гидрооксид, эквлин, эквиленин эҳтимолан тавассути гидрооксилронӣ ва дегидрированиази гармонҳои асосӣ ҳосил мекунанд. Бо ин роҳ биосинтези эстрогенҳо ва дар узувҳои гуногун ва бофтаҳо, асосан дар тухумдон инчунин дар бофтаҳои чарбуи эндометрияи бачадон, майнаи сар, ҳамроҳак, қисмати кишрии ғадуди болои гурда, дар фибробластҳои пӯст, мушакҳо ва хучайраҳои бофтаи устухонӣ ба амал меояд [8, 9]. Новобаста аз он, ки дар тухумдон ба таъсири каталитикии ароматаза, асосан тестостерон қарор мегирад, субстрати асосии он дар

организм андростендион мебошад. Ин раванд бартари ҳосилшавии эстронро берун аз тухумдон таъмин намуда баъдан метавонад барқарор гардида, ба эстрогени нисбатан пурқувват-эстрадиол дар иштироки ферменти 17-гидрооксистероидегидрогеназа амалӣ гардад. Ароматаза ферменти мономерии мембранаи пайвастанда мебошад. Вазни молекулавии ин фермент 55кД мебошад. Ба монанди дигар изоферментҳои ситохром P450 ароматаза гемопроteid мебошад. Гемро дар сохтори фермент гурӯҳи тиолови боқимондаи систеин нигоҳ медорад. Дар замони ҳозира маълум аст, ки пайдарпайи аминокислотаҳо изоферменти ароматазаи омӯхташуда тахминан ба 20 ва ба 30% нисбати дигар ферментҳои ситохром P450 монанд мебошанд. Таҳқиқоти сохтори ароматаза диққатҷалбкунанда аст, чунки ин фермент нақши аввалияро дар ҷустуҷӯи ингибитори махсус гардонидашуда, ки барои табобати саратони аз эстроген вобаста зарур мебошад. Ароматазаро чунин антиоксидантҳо ба монанди тезоби аскорбиновӣ, глутатион, гидрохинон ва систеин ғаъл мегардонад. Дар рафти ғаългардонии ароматаза барқароркунандаҳо хусусан оҳанро дар геми-ароматаза нигоҳ дошта, дар ҳолати барқароршавӣ, инчунин оксидкунонидан электрон ва протонро аз НАДФ-и барқароргардида ҷудо намуда, гузариши онро ба маркази каталитикӣ дар ҳамаи зинаҳои катализ тезонида мешавад [10]. Эстрадиол-эстрогени асосӣ аз давраи балоғати ҷинсӣ то давраи климакс ғаълӣ намуда, дар 400-раванди физиологии зан иштирок мекунад. Баъди фарорасии климакс ин гормон аз тухумдон нест гардида, вазифаи онро қисман эстрон иҷро мекунад. Эстрадиол ба ғайр аз тухумдон бо миқдори начандон зиёд инчунин метавонад дар минтақаи туршакли қисмати қишрии ғадуди болои гурда ҳосил шавад. Эстрадиол дар фарқият аз прогестерон таъсири ба ҳайҷон оварандаи нейромедиаторҳоро пурқувват мекунад. Дар синапсҳо эстрадиол ҳиссиётнокии ҳуҷайраҳоро ба прогестерон эстрадиол ғаълнокии холин-атсетил-трансфераза ва синтазаи нейроналиро баланд намуда, дар натиҷа зиёдшавии миқдори атсетилхолин дар бофтаҳои асабӣ ба амал меояд. Маҳдудгардонии моно-аминоксидазаҳо бо эстрадиол ба ҷамшавии моноаминҳо аз он ҷумла серотонин ба амал меояд. Ин таъсир тавассути механизми геномӣ мустақиман таъсири худро ба хотира, омӯзиш ва кайфият мерасонад. Маълумоте вучуд дорад, ки вобаста ба эстрогенҳо дар пӯстлоқи нимкураҳои калони мағзи сар равандҳои амалӣ мегарданд, ки дар натиҷаи он дар занҳо рафтори зараровар пайдо шуда, дар натиҷа занҳо нисбати мардҳо тезтар ба арақнушӣ, маводи муҳаддир ва сигоркашӣ вобастагӣ пайдо мекунад.

Эстронгени асосӣ баъди фарорасии климакс буда, асосан дар ҷарбуи сафед ҳосил мегардад. То фарорасии климакс эстрон дар тухумдон ва ғадуди болои гурда, ҷигар, бофтаи ҷарбӯӣ ҳосил шуда, ғаълона барои синтези эстрадиол истифода мегардад. Аксарияти олимони ақидае доранд, ки миқдори барзиёди эстрон яке аз сабабҳои пайдоиши саратони эндометрия ва ғадуди ширӣ, хусусан ба занҳое, ки ба фарбеғӣ дучоранд ба ҳисоб меравад.

Эстриол аз ҳама эстрогени суитар буда, бо миқдори зиёдтар дар давраи ҳомиладорӣ дар ҳамоҳаҷ ҳосил мегардад. Дар занҳои ноҳомила миқдори ин гармон хело кам мебошад. Вазифаи эстриол инчунин эквилин ва эквиленин дар зинаи омӯзиш қарор доранд.

Прогестерон на танҳо яке аз гормонҳои стероиди буда, балки пешавлоди аксарияти ин гармонро ба ҳисоб меравад. Ҳангоми ҳосилшавӣ аз холестерин липопротеинҳои зичияшон паст тавассути маҳсулоти мобайни прегнандиол дар натиҷаи якҷанд реаксияи пайдарпайи ферментативӣ биосинтези андрогенҳоро (андростендиол, тестостерон) ва дар қисмати қишрии ғадуди болои гурда инчунин алдостерон ва кортизолро таъмин мекунад.

Дар хун прогестерон бо глобулини нақлиётӣ транскортӣ ё албумин пайвастанда мешавад. Ҳангоми ба ҳуҷайраи нишона ворид шудан прогестерон бо ресепторҳои махсуси ядроӣ пайвастанда мешавад. Прогестерон асосан дар таначаи зарди дар зинаи лютеинӣ ҳосил шуда, инчунин онро дар давраи ҳомиладорӣ ҳамоҳаҷ ҳосил мекунад. Дар зинаи фолликулярии даври ҳайзбинӣ консентратсияи прогестерон дар плазмаи хун ба 0,06-1,25 мкг/л, дар давраи тухмпозиш 0,08-1,2 мкг/л, дар зинаи лютеинӣ 2,5-25 мкг/л, дар давраи климакс 0,06-1,6 мкг/л баробар аст [11]. Дар организм ду шакли ресепторҳо нисбати прогестерон вучуд дорад, ки онро А ва В меноманд. Ҳар ду типии ресепторҳоро як геном кодирӣ намуда, транскрипти қисматҳои гуногуни промоутерҳо мебошад. Пайвастандҳои прогестерон бо ресепторҳои В ба ғаълшавии аксарияти генҳо мерасонад. Бо ресепторҳои А калон бошад ба паҳшкунӣ оварда мерасонад [12]. Ресепторҳо ба прогестерон на танҳо ба эндометрия, миометрия, таначаи зардӣ, тухумдон, ғадуди ширӣ инчунин дар қабати эндотелӣ, тимус остеобластҳо, нойи нафас, шуш, ғадуди зерӣ меъда во меҳӯрад. Нуқсонии ресепторҳо сабаби дигаргуншавии зинаи тарашӯҳии сикли ҳайзбинӣ ва тағйирот дар эндометрия мегардад. Резистентнокии пурра нисбати ресепторҳо дар организм зан сабаби безурётии пурра ва баччапартоӣ мегардад. Прогестерон таъсири

бедардкунанда бартараф кардани халадард ба мушакҳои суфтаи бачадон системаи ихроҷи талха, мушакҳои суфтаи девори рағҳои хунгард мерасонад. Дар бофтаҳои ғадуди ширӣ консентратсияи прогестерон нисбати плазмаи хун зиёдтар мебошад. Нисбати бофтаи ғадуди ширӣ прогестерон таъсири мутақобила нисбати эстрогенҳо расонида синтези КДН ва микдори митозҳо сабзиш ва инкишофи бофтаҳои ғадуди зиёдшавии микдори ҳиссачаҳо ва алвеолаҳо ва якбора паҳши ҳосилшавиро дар давраи ҳомиладорӣ ба амал меорад.

Прогестерон ба гурӯҳи гормонҳои-нейростероидӣ дар алоқа бо таъсири пуркуваташон ба сохторҳои майнаи сар (гипоталамус, гипофиз) ва дигар шӯъбаҳо инчунин ҳосилшавии он дар қисматҳои гуногуни мағзи сар. Ин гормон таъсири худро ба ҷараёнҳои маърифатӣ, хотира, эҳсосот, рафтори ҷинсӣ ва ҳарорати бадан мерасонад. Устухонро аз талафот нигоҳ дошта, таъсири манфии кортикостероидҳо ба бофтаи устухонӣ кам мекунад. Прогестерон имконият дорад, ки на танҳо ба ресепторҳои худ алоқа барпо кунад, балки ба ресепторҳои дигар гормонҳои стероидӣ алоқа барпо мекунад: глюкокортикостероидҳо, андрогенҳо, минералокортикоидҳо. Вале вазифаи асосии прогестерон нигоҳдории ҳомиладорӣ мебошад [11, 12].

Метаболизми прогестерон дар ҷигар ба амал омада, маҳсули мубодила бо тезоби глюкуроновӣ пайваست шуда, ба пешоб аз организм берун мегардад. Дар байни метаболитҳои прогестерон, ки консентратсияи он дар зинаи лютеиновӣ давраи ҳайзбинӣ баланд мегардад дар замони ҳозира, диққати махсусро (нейростероидҳо) аллопрегненолон ҷалб мекунад. Ин метаболитҳо антагонисти гамма-тезоби аминоравғанӣ буда, дар сохтори майнаи сар бо ресепторҳои он пайваст мегардад. Аллопрегненолон бо ресепторҳои тезоби гамма-аминоравғанӣ пайваст шуда, метавонад таъсири оромибахш (хоболудӣ пастшавии ҳиссиёти бонги хатар) ё ин ки таъсири мутақобила (беҳоби, асабоният, пурғазаб аз даст додани контрол) расонад. Метаболити дигари прогестерон 11-дезоксикортикостерон пешгузаштаи алдостерон буда, таъсири сусти минералокортикоиди мерасонанд. Ин модда метавонад, ки таъсири худро ба бофтаҳо, ки нисбати минерал кортикоидҳо ресептор доранд, расонад.

Ҳамин тариқ аз таҳлили адабиётҳои илмӣ мавҷуда маълум гардид, ки гормонҳои ҷинсии занона моддаҳои ғайрибиологӣ буда, таъсири худро ба равандҳои гуногуни физиологӣ мерасонанд. Дар раванди онтогенез гормонҳои ҷинсии занона дар узувҳои гуногун ҳосил шуда вазифаи аз ҳама муҳимтарини онҳо таъмин намудани инкишофи узувҳои ҷинсӣ ва бо ҳамин восита ҷараёни афзоишро таъмин мекунад. Дар байни гормонҳои ҷинсии занона аз ҳама ғайрибиологӣ эстрадиол мебошад, ки асосан дар бофтаҳои тухумдон ҳосил мегардад. Дар зери таъсири ин гормон пухтарасии ҳуҷайратухм ва тайёршавии он ба бордоршавӣ ба амал меояд. Гормони дигари организми зан, ки дар баробари эстрогенҳо моҳияти калони биологӣ дорад, прогестерон ба ҳисоб меравад. Дар зери таъсири ин гормон омодашавии организм ба ҳомиладорӣ ва муътадил гузаштани ин раванд таъмин карда мешавад.

Адабиёт:

1. Акхукбекова Н. К. Взаимодействие эстрогенов, прогестерона и дофамина в регуляции секреции пролактина // Проблемы эндокринологии. – 2009. – Т.55. - №6. – с.46-48.
2. Бондарева Ю. И., Шапкина Л. А., Мухотина А. Г. и др. Нарушения менструального цикла в сочетании с инсулинорезистентностью у девушек-подростков // Проблемы эндокринологии. 2008. – Т. 54. №4. – С. 7-11.
3. Балан В. Е., Ильина Л. М. Предменструальный синдром. – 2013. Т. 15. №6. стр.7-10.
4. Краснова П. В. Влияние половых гормонов на развитие и течение психических расстройств / Трудный пациент, №8-9. Т.13. 2015г. Стр. 26-28.
5. Мирзараимова Н. С., Кобзарь Н. Н., Калиева Л. Г. предменструальный синдром и его влияние на качество жизни. Актуальные научные исследования в современном мире. №21. 2017. С. 35-40.

Калидвожаҳо: эстроген, эстрадиол, прогестерон, глюкокортикоидҳо, андрогенҳо

Аннотация

СИНТЕЗ И ФУНКЦИЯ ЖЕНСКИХ ПОЛОВЫХ ГОРМОНОВ

Таким образом, анализ существующей научной литературы показал, что женские половые гормоны являются биологически активными веществами, влияющими на различные физиологические процессы. В процессе онтогенеза женские половые гормоны вырабатываются в разных органах, и их самая важная функция - обеспечение развития половых органов и, следовательно, процесса роста. Наиболее активным из женских половых гормонов является эстрадиол, который в основном вырабатывается в тканях яичников. Под действием этого гормона происходит созревание яйцеклетки и ее подготовка к оплодотворению. Другой гормон женского организма, имеющий большое биологическое значение наряду с эстрогеном, - это прогестерон. Под действием этого гормона обеспечивается подготовка организма к беременности и нормальный переход этого процесса.

Ключевые слова: *эстроген, эстрадиол, прогестерон, глюкокортикоиды, андрогены.*

Annotation

SYNTHESIS AND FUNCTION OF FEMALE SEX HORMONES

Thus, an analysis of the existing scientific literature has shown that female sex hormones are biologically active substances that affect various physiological processes. In the process of ontogenesis, female sex hormones are produced in different organs, and their most important function is to ensure the development of the genitals and, consequently, the growth process. The most active of the female sex hormones is estradiol, which is mainly produced in the tissues of the ovaries. Under the influence of this hormone, the oocyte matures and prepares it for fertilization. Another hormone in the female body that is of great biological importance along with estrogen is progesterone. Under the influence of this hormone, the body is prepared for pregnancy and the normal transition of this process.

Keywords: *estrogen, estradiol, progesterone, glucocorticoids, androgens.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маликов Зокир, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: +992884148080

Рохбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Маликов Зокир, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Телефон: +992884148080

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Malikov Zokir, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Phone: +992884148080

Scientific adviser: Shamsuddinov Sh.

Мансуров Муҳибулло Нусратович,
магистранти соли дуҷуми факултети биология

САБЗИИ КИШТШАВАНДА (САБЗӢ, БЕХӢ, ЗАРДАК) - *DAUCUS SATIVUS* (HOFFM.) ROENL

Хусусиятҳои морфо-ботаникӣ - беҳмеваи дусолаест, аз оилаи чатргулҳо. Решааш ғафс, серобу сершира мебошад, яке аз сабзавотҳои маъмултарин дар байни мардум ба шумор меравад. Беҳмевааш гуногуншакл (дукшакл, гирда ё конусшакл) ва гуногунранг (зард, сурх, норинҷӣ, норинҷии сурхтоб, сафед, бунафш) мешаванд, вазнаш аз 30 то 200 г буда, пояи сабзии дусола сершоха дорад, то 100 см қад мекашад. Баргаш зоҳиран сегӯша, гулаш дучинса, хӯшагулаш чатрмонанд буда, гулбаргҳои гули канории чатр сафед ё зардтоб, гули марказии чатр одатан сурхи баланд мешавад. Мевааш гирдаи дарозрӯя ва аз ду паллатухм иборат аст. Сабзи ғафат соли дуҷум гул мекунад.

Сабзии хонагӣ ба намуди *Daucus Sativus* дохил мешавад. Сабзӣ — зироати нисбатан сармобардор мебошад. Навниҳоли он ба сармоии – 4⁰С тоб меорад. Назар ба беҳмеваҳои дигар ба об камталаб ва нисбатан гармобардор аст. Сабзиро ба замини ҳосилхез мекоранд. Меъёри кишт—5 кг/га мебошад. Тухм баъди 2—3 ҳафтаи кишт неш мезанад.

Тахмин мекунад, ки сабзӣ аз Осиёи Миёна, Афғонистон ва кишварҳои баҳри Миёназамин баромадааст. Онро чун гиёҳи доругӣ 4 ҳазор сол муқаддам кишт мекарданд. Ба парвариши сабзӣ одамон аз давраҳои қадим шурӯъ карда буданд. Сабзӣ 2000 сол пеш аз эраи мо маълум буд ва онро аслан румиён ва юнониён қадим истифода мекарданд. Дар Аврупо, ба хусус дар Руссия истифодабарии васеи сабзиро аз асрҳои XIV-XV сар карда буданд.

Сабзӣ дар Европа аз асри 14 маъмул аст. Ҳоло онро қариб дар тамоми мамлакатҳои дунё меपरваранд. Дар ИДШ соле қариб ба 100 сентнер га сабзӣ кошта, аз ҳар га 300—500 сентнер ҳосил меғундоранд. Дар ИДМ, аз ҷумла дар Тоҷикистон навъҳои серҳосили сабзӣ кишт карда мешавад, ки инҳоянд: «Нантская 4», «Шайтен 2461», «Московская зимняя А-515», «Геранда», «Валерия», «Мирзоии сурхи 228», «Мирзоии зарди 304» «Мушаки 195», «Мушаки сурх» ва ғайра.

Хусусиятҳои шифой ва истифодаи он. Халво, мураббо ва дӯшоб (шинӣ)-и сабзӣ зудҳазм буда, хусусияти доруй дорад. Ба ақидаи муаллифи «Маҳзан-ул-адвия» Муҳаммад Ҳусайн сабзӣ ба чигар, меъда қувват мебахшад, балғамро қатъ, сулфа, дарди сина, меъда, чигар ва санги гурдаву масонаро рафъ мекунад. Дар тибби муосир сабзиро барои табobati авитаминоз ва камхунӣ истифода мебаранд. Сабзӣ барои беморони иллати дил, чигар ва гурда хӯроки парҳезист. Оби сабзӣ ба кӯдакон хеле муфид аст. Доруи «Даукарин» - ро, ки аз тухми сабзӣ тайёр мекунад, барои табobati касалиҳои дил истифода мебаранд. Сабзӣ ва шарбати онро барои шахсоне тавсия медиҳанд, ки ба бемории гиповитаминоз ва авитаминози А гирифта шудаанд. Таҷрибаҳо нишон додаанд, ки сабзӣ раванди оксиду барқароршавии дохили ҳуҷайраҳо фаъол мегардонад, мубодилаи карбогидрадҳо идора мекунад, инчунин, сабзӣ хусусиятҳои антисептикӣ, зиддиварамкунӣ, қарахткунӣ, захмшифодихиро низ дорад мебошад. Шарбати сабзиро барои шахсоне, ки дар ҳалтадонии онҳо санг пайдо шудааст ё ин ки бемории бугумдари доранд, тавсия медиҳанд. Баъди як рӯзи ба сактаи миокарди дил гирифта шудан, инчунин ба занҳои ҳомила, занҳои қалонсолу кӯдакон истеъмоли шарбати сабзӣ фоидаи хуб дорад. Шарбати тару тозаи онро инчунин ҳангоми камхунӣ ва дарди меъда истифода мебаранд. Бар замми ин сабзии тару тоза ва шарбати он шиддати бемориҳои захмӣ ва бемории варами рӯдаро пешгирӣ мекунад. Аҳамияти сабзиро бар зидди бемориҳои қарниаи чашм, вайроншавии мубодилаи намаки пешоб, бемориҳои банду бугум, остеохондроз, санги пешобдон ва санги талхадон нишон додаанд. Сабзӣ хусусияти дарунронӣ ва пешобориро дорад, бинобар ин онро ҳангоми бемории узвҳои ҳозима ва гурда истеъмом мекунад [1, 285].

Аз тухмпояи сабзӣ дорӯи «Даукарин» ба даст овардаанд, ки онро ҳангоми бемории заъфи дил, пайдоиши дард дар гӯшаву канори дил, қараси сина ва дарди артерияҳо истифода мебаранд.

Дар тибби халқӣ сабзии хуҷайра барои аз байн бурдани кирми меъда, инчунин, ба сифати доруи заифкунанда ва барои аз организм дур кардани моддаҳои радиоактивӣ истифода мебаранд. Самар ва барги кӯфтаи сабзиро дар ҷойи захмшуда мегузоранд. Сабзӣ ҳангоми пардаи шуш варами қардан, ҳолати вазнини ҳомиладорӣ ва барои ҳисси шаҳвониро баланд кардан кӯмак мерасонад (Абӯали ибни Сино). Шарбати тару тозаи сабзиро ҳамчун дору барои нест кардани кирми меъда (сахар ва бегоҳ як қошук пеш аз хӯрок) истифода мебаранд, ҳангоми

дарди даҳон бо он даҳонашонро мешӯянд. Қиёми алафи сабзӣ бо чаъфарӣ барои бартараф кардани бемориҳои геморрой, саратон, санги гурда ёрӣ мерасонад. Шарбати сабзиро хангоми бемории варами пешобдон ва шамолхӯрии пешобдон истеъмол мекунанд [2, 56].

Таркиби кимиёвӣ. Хусусияти серғизоӣ ва доруии сабзӣ ба таркиби химиявиаш алоқаманд аст. Беҳи сабзӣ 4,5—7,3% қанд, витаминҳои В₁, В₂, В₆, С, Е, К, Р, РР, каротин (провитамини А), намакҳои калций, фосфор, оҳан, микроэлементҳо ва ғайра дорад. Сабзии сурх ва норинҷӣ назар ба сабзии зард серкаротин аст. Дар таркиби онҳо аз ҳама бештар қанд зиёд аст, дар таркиби навъҳои беҳтарини сабзӣ миқдори қанд то 12%-ро ташкил медиҳад. Дар таркиби қанд - сахароза, глюкоза ва инчунин фруктоза мавҷуд аст. Ба ғайр аз қанд дар таркиби беҳмеваи сабзӣ крахмал (1,5-6,6% моддаи хушк), клетчатка (бо ҳисоби миёна 1,7%), моддаҳои пектинӣ ва лигнин вучуд доранд. Дар таркиби сабзӣ сафедаҳо (то 6,7% моддаи хушк), аминокислотаҳо (5,5%) ва амидҳоро ҳамчун моддаҳои нитрогендор нишон додаанд. Дар таркиби беҳмевагӣҳо аланин, аспарагин, глутамин, глитсин, лизин, серин, валин ва дигар аминокислотаҳоро дарёфт кардаанд. Аз барг, тухм ва беҳмеваи онҳо рағани эфир низ гирифтани мумкин аст. Дар таркиби хокистари беҳмеваи сабзӣ аз ҳама бисёр калий, каме натрий ва калсий, инчунин фосфор, оҳан, алюминий, бор, бром, йод, манган, мис, молибден, қалбағӣ, руҳ ва дигар элементҳо мавҷуданд. Аз ферментҳо каталаза, пероксидаза, ситохромоксидаза, инвертаза, протеаза ва ғайра дарёфт кардаанд. Таркиби беҳмевагӣҳо аз витаминҳои гуногун бой мебошанд, бинобар ин, дар ҳаёти мо сабзи аҳамияти ниҳоят калон дорад, ба хусус каротин (провитамини А). Бисёртар каротин дар таркиби сабзии, ки рангаш зарди сурхчатоб аст, (5,4-19,8мг%, дар баъзе навъҳо 37мг%) дарёфт карда шудааст. Аз барги сабзӣ тераниол ба даст меоваранд [3, 89].

Барои дар узвҳои дохилӣ натиҷа додан аслан таркиби химиявии сабзӣ - масалан, глюкоза, фосфатидҳо, намакҳои минералӣ, махсусан калий, зиёд мавҷуд будани каротин (то 9мг%), витаминҳои D ва гурӯҳи В (пиридоксин, ки 0,12 мг%-ро ташкил медиҳад), никотинҳо (то 0,4 мг%) ва кислотаи фолиавӣ (0,1мг%) аҳамияти калон дорад.

Аҳамияти ҳоҷагӣ: Сабзӣ сабзавоти писандида ва ҳосаи мардуми Шарқ аст. Онро тару тоза ё дар таом истеъмол мекунанд. Истифодабарии сабзӣ гуногун аст. Онро дар хӯрок, дар хӯриш, дар шакли бирён, дар шакли хушк ва ғайра истифода мебаранд. Шарбати сабзиро ҳамчун ғизо барои кӯдакон, инчунин, ҳамчун воситаи табобатӣ зидди бемориҳои камхунӣ ва гипертония истифода мебаранд. Дар таркиби тухми сабзӣ ҳамчунин рағани эфир, захираи мешавад, ки онро инчунин дар саноати атру косметика васеъ истифода мебаранд.

Беҳмеваҳои ғайриодие, ки инсон истеъмол намекунад ва ҳамчунин баргу пояи онро барои чорвоён ва паррандагон ҳамчун ғизои беҳтарин истифода мебаранд. Ингуна аҳамият ва васеъ истифодабарии сабзӣ, ҳамчун ғизо муҳим ва гаронбаҳо будани беҳмевагӣҳоро нишон медиҳад.

Барои пешгирии бемориҳои гиповитаминоз ва авитаминози А, камшавии биноии чашм ва ба бемороне, ки пӯсташонро бо дистрофия иваз мекунанд сабзии тару тозаро тавсия медиҳанд. Гарчанде, ки дар таркиби сабзӣ каротин вучуд дорад, аммо хангоми бемориҳои ҷигар ва сустшавии вазифаи ғадуди сипаршакл каротини таркиби сабзӣ ҳал намешавад, бинобар ин, дар ин ҳолат на ин ки сабзиро балки витамини А-и табииро тавсия медиҳанд.

Аз беҳмеваи сабзӣ назар ба моддаҳои кислотагӣ ду маротиба зиёдтар моддаҳои ишқорӣ ҷудо мекунанд. Ишқорҳо барои бартараф кардани таъсири манфии кислотаҳо хизмат мекунанд. Як миқдори муайян мавҷуд будани клетчатка дар сабзӣ фаъолияти узвҳои ҳозимаро хуб месозад.

Дар баъзе ҳолат шарбати сабзиро дар косметика истифода мебаранд, чунки он пӯсти рӯйро ботароват мекунад.

Реша ва тухми сабзии хушрӯй ва зироатиро метавонанд ҳамчун доруворӣ истифода баранд. Тухми сабзӣ ҳамчун доруворӣ мазаи тез дорад, инчунин онро ҳамчун забуда (приправа) истифода мебаранд.

Усулҳои тайёр кардани дорӯ ва истифодабарии он: Сабзии дар шир ҷӯшонидаро хангоми бемадоршавӣ, кандашавии шохроҳи узвҳои ҳозима, бемории сили пӯст, камқувватии узвҳои чинсӣ истифода мебаранд.

Хангоми сабзии резакардашударо дар ҷойҳои захм, ҷароҳат, ҷои сӯхта гузоштан онро сихат мекунад. Хангоми бемориҳои камхунӣ, авитаминоз, риоя нашудани ивазшавии моддаҳо онро тавсия медиҳанд.

Агар ҳар рӯз сабзии резакардашуда ва як пиёла шарбати онро истифода баранд, бемориҳои сироятиро кам мекунад, зарпарвинро табобат мекунад, пӯсти рӯйи инсонро тоза ва нарма месозад, биноии чашмро хуб мегардонад.

Шарбати бо асал ва шир омехтакардаи сабзиро барои сулфаи саҳт, ангена, овози гирифта, сили шуш, саратони меъда, шамолхӯрӣ тавсия медиҳанд. Барги дар об ҷӯшонидани сабзӣ хангоми саршӯи барои қадкашӣ ва қувваи мӯй ғоидаовар аст. Равғани сабзӣ барои пӯсти хушки рӯй ғоидаовар аст. Барои ин ду то сабзии шусташударо аз турбтарошак мегузаронанд, баъд аз ин, зардии тухм ва якчанд қатра равғани пок илова мекунанд. Маҳсули ба дастомадаро тавассути доқа ё латта ба рӯй мепечонанд, баъди 20-25 дақиқа доқа ё латтаи равғандорро аз рӯй мегиранд ва бо оби гарм мешӯянд. Ин амалро дар як ҳафта ду бор такрор мекунанд [4, 74].

Ҳангоми шиддати дарди гурда қиёми 20%-аи тухмпояи сабзӣ дардро гум мекунад ва пешобро меронад. Шарбати сабзиро баъди пастшавии бемории сил ва камхунӣ истеъмол мекунанд. Агар аз барги сабзӣ чой тайёр кунанд, ташнагиро зуд мешикананд, инсонро серҳаракат ва зиндатар мегардонад.

Шираи сабзӣ ба таркиби препарати “Уролесан” дохил мешавад. Истифодаи препарати “Уролесан”-ро барои беморони чигар ва гурда, барои бемороне, ки ҳолати систити дуру дароз ва доимӣ доранд ва барои шахсоне, ки дар пешобдонашон ё дар талхаашон сангҳои гуногун доранд, иҷозат дода мешавад.

Хусусияти табобатии сабзӣ аз мавҷудияти каротин (провитамини А), вобаста мебошад, чунки каротин организми инсонро аз витамини А ғанӣ мегардонад. Сабзиро хангоми ба гиповитаминози А гирифтӣ шудан истифода мебаранд. Норасоии витамини А дар организм боиси зуд-зуд хасташавии инсон мегардад, иштиҳо баста мегардад, ба бемориҳои зуком, узвҳои ҳозима ва пӯст (хушкии пӯст, рехтани мӯй, шикастани нохун) гирифтӣ мекунад. Ба ғайр аз ҳамаи ин соки сабзии бо асал омехтакардаро барои табобати бемориҳои чашм истеъмол мекунанд.

Шарбати сабзиро хангоми сактаи миокарди дил менӯшанд.

Барои пешгирӣ кардан аз фарбеҳӣ сабзиро бо хӯриши аз қарам тайёркардашуда ва қлюква истеъмол мекунанд, чунки дар таркиби онҳо як миқдори ёд мавҷуд аст.

Дар Чин тухми сабзиро хангоми бемории доимии исҳоли хунин ва метеоризм истеъмол мекунанд. Чарбуи равғаниро, ки аз тухми сабзӣ мегиранд, барои исқоти ҳамл истифода мебаранд.

Бо шарбати тару тозаи он дахонро хангоми дард ёфтаниш якчанд маротиба мешӯянд. Агар нобиноии чашм аз ҳисоби норасоии витамини А бошад, бо сабзӣ табобат кардан аҳамияти қалон дорад. Ҳамарӯза истеъмоли сабзӣ организмро пурқувват мекунад ва бар зидди бемориҳои сироятӣ мубориза бурданро метезонад.

Ҳангоми дар гурда санг пайдо шудан, дар як рӯз 3 маротиба 1-граммӣ ҳокаи тухми сабзиро барои дарунронӣ ва пешобронӣ истеъмол мекунанд. Баргҳои дар об ҷӯшонидашудаи сабзиро хангоми ба бемории бавосир гирифтӣ шудан истеъмол мекунанд.

Сабзии резакардашударо хангоми бемории қисми болоии роҳҳои нафас, бемории чигар, гурда, бавосир (гемаррой) истеъмол мекунанд. Шарбати тару тозаи онро барои табобати захм, ҷойҳои сӯхта, сармозада, қисми болоии пӯст, ки захмдор шудаасту фасод гирифтааст, истифода мебаранд, инчунин хангоми дарди гулӯ бо шарбати сабзи дахонро обгардон мекунанд.

Адабиёт:

1. Баранов А.А., Левицкий С.В. – Энциклопедия целебных растений. – СПб.: «Диля Паблшинг», 2011. – 480 с.
2. Гаммерман А.С., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А. А. Лекарственные растения. (Растения-целители). Москва. 1990. 401с
3. Махлюк В. П. Лекарственные растения в народной медицине. 1992. город Россия. 477с
4. Нуралиев Ю. Н. Лекарственные растения. Целебные свойства фруктов и овощей. – Душанбе: Изд-во «Маориф», 1988. 285с

Калидвожаҳо: *тирамоҳӣ (Umbelliferae), сабзии тақорӣ (Daucus sativus), хоҷагии деҳқонӣ, нуриҳои химиявӣ, Тоҷикистон*

Аннотация

МОРКОВЬ ПОСЕВНОЙ - DAUCUS SATIVUS (HOFFM.) ROENL

Зонтичные - является одним из наиболее важных в сельско хозяйственном отношении семейств цветковых растений. Одним из приоритетов Республики Таджикистан является обеспечение населения овощами. Поэтому, я поставил себе цель собрать информацию об одном из самых популярных семейства овощей - *Зонтичные (Umbelliferae)*, а затем приступить к его изучению. Потому что морковь - один из самых важных овощей. В своей статье я попытался собрать, хоть какую - то информацию о выращивании и использовании моркови в современной медицине и изложить эту информацию в своем научном диссертациям. Все эти свойства зависят от указанного выше химического состава.

Ключевые слова: *Зонтичные (Umbelliferae), морковь посевной (Daucus sativus), сельское хозяйство, химический состав, Таджикистан*

Annotation

DAUCUS SATIVUS (HOFFM.) ROENL

Umbelliferae, are one of the most economically important families of flowering plants. One of the priorities of the Republic of Tajikistan is to provide the population with vegetables. Therefore, I set myself the goal of collecting information about one of the most popular family of vegetables - *Ferula*, and then start studying it. Because carrots are one of the most important vegetables. In my report, I tried to collect at least some information about the cultivation and use of carrots in modern medicine and present this information in my scientific report. All these properties depend on the above chemical composition.

Keywords: *Umbelliferae, Daucus sativus, agriculture, chemical composition, Tajikistan*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансуров Муҳибулло Нусратович, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, бо ихтисоси биология Тел.: 931891995

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои биология Курбонов А. Р.

Сведения об автор: Мансуров Муҳибулло Нусратович, магистрант втараго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Аини, по специальности биология. Тел.: 931891995

Научный руководитель: кандидат биологических наук Курбонов А.Р.

About the author: Mansurov Muhibullo Nusratovich, 2nd year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, specializing in biology. Tel.: 931891995

Scientific adviser: candidate of biological sciences Kurbonov A.R.

Холмуродов Саид Шарифович,
магистранти соли дуҷуми факултети география

ҶАНБАҶҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Сатҳи рушди иқтисодии мамлакатҳои Осӣи Марказӣ гуногун мебошад. Ҳиссаи сектори кишоварзии Маҳсулоти умумии дохилӣ дар соли 2010 аз 15% то 50% ташкил дод, аммо Қирғизистон дар соли 2010 аз ҳама ғоизи баланд дошт (50%- ҷадвали 1.1). Дар минтақа ҳиссаи сектори кишоварзӣ ва (ММД) - Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ қариб пурра ба заминҳои обёрӣ рост меояд он то соли 2025 зиёд нашуда, балки дар ҳудуди Ёзбекистон кам мегардад.

Сатҳи камбизоатии шароитҳои аниқӣ сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодиро дар ҳар як кишвари минтақа ифода мекунад, вале дар умум барои ҳама баланд дар байни аҳолии деҳот меонад (ҷадвали 1.10).

Ҷадвали 1.1.

Ҳаёти аҳолии Осӣи Марказӣ ва дастрасии онҳо ба обтаъминкунӣ ва корезӣ (ҳолати то соли 2015)

Индикатор	Қа зоқис- тон	Қ ирғи- зистон	То чикис- тон	Ту рк- манистон	Ўз бекис- тон
Аҳоли (млн.нафар).	15, 7	7 ,6	7,3	8,6	30, 1
шаҳр, %	56	3 4	28	45	37
деҳот, %	44	6 6	72	55	63
Дастрасӣ ба обтаъминку-нии марка-зонидашуда ҳамагӣ, %	63	7 6	49	46	68
Шаҳр	93	8 6	87	86	74
деҳот, %	26	7 0	35	14	65
Дастрасии ба корезӣ (канализат-сия), ҳамагӣ, %	43	1 9	10	15	12
шаҳр, %	72	5 1	33	28	32
деҳот, %	5	3	1	3	1

Сарчашма: Рысбеков Ю. Х. Трансграничные ресурсы Центральной Азии: политические и правовые аспекты бесконфликтного использования. Ташкент, 2008. – 162 с.

Пешгӯии аниқӣ афзоиши аҳоли дониши зиёдро дар соҳаи демографӣ ва истифодаи усулҳои махсуси пешгӯӣ, бо назардошти тамоюли сатҳи таваллуд бо тақсирот аз рӯи синну сол, давомнокии ҳаёт, синну соли оиладоршавӣ, андозаи оила ва ғайра талаб мекунад. Пешгӯиҳо барои соли 2005 дар ҳамаи 5 ҷумҳуриҳои Осӣи Марказӣ, ки аз ҷониби Royal Haskoing (2002) омодашуда нишон медиҳад, ки қариб 2 маротиба дар муқоиса ба соли 2010 афзоиши умумии аҳоли то соли 2025 дар минтақа дар назар аст. Вобаста аз ин маълумотҳо қайд кардан лозим аст, ки то соли 2025 шумораи аҳолии минтақа бо суръати афзоиши миёнаи солони аҳоли ба ҳаҷми 5,48% меафзояд [6].

Сатҳи пасти рушди мамлакатҳои Осӣи Марказӣ ҳаҷми на он қадар зиёд Маҳсулоти умумии миллии ММД дар онҳо ба вуҷуд меорад (ҷадвали 1.2). Дар асл, он эҳтимол хело паст аст, чунки дар омори расмӣ даромади истеҳсолкунандагони кишоварзӣ хусусан дар қисми натуралии он, ки ба худтаъминкунӣ меравад, хуб ба ҳисоб гирифта намешавад.

Нишондиҳандаи гузашта ва пешгӯишавандаи ВВП- Маҷмӯи маҳсулоти умумимиллӣ
(млрд.долл.ИМА) ва даромад ба ҳар як сари аҳоли (долл.ИМА)

Сол	Қазоки стон	Қирғизи стон	Тоҷики стон	Туркмени стон	Ўзбеки стон
1990	5,1	14,0	1,9	11,4	14,6
	2000	3200	0,6	3000	720
1995	3,5	1,5	0,6	5,9	14,4
	1400	320	100	1100	630
2000	3,0	1,4	0,8	22,9	17,4
	1150	270	130	4300	710
2010	5,1	1,5	1,8	127	33,5
	1600	300	240	4800	1110
2025	7,7	2,6	-	207	68,0
	1600	400	-	15800	1700

Маълумотҳо оид ба Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар як сари аҳоли.

Сарчашма: Royal Haskoing- Агенство GEF МФСА. Барномаи ҲБА (БМ)- Ҳавзаи баҳри Арал. Мувозинати обию намакӣ ва аҳамияти он барои банақшагирии миллию минтақавӣ, 2002 сол.

Истиқлолияти давлатӣ, ки мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба даст оварданд ба кандашавии муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ муосидат намуд ва ба бухрони чуқури иқтисодӣ оварда расонид. Яке аз омилҳои хатарнок барои минтақа ин нобаробар тақсимкунии захираҳои обӣ ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи пешгӯиҳои ташкилотҳои байналмиллалии тадқиқотӣ дар 20 соли наздик метавонад барои рушди инсоният вобаста ба ҳатари норасоии об кулан таҳдид намояд. Чунончӣ маълум аст дар ҷаҳон талабот ба об, нафту газ (углеводороды) меафзояд, инчунин ба об низ, ки дар муқоиса ба «тиллои сиёҳ» ва «кабуд» ҳам маҳсулот дар бозори ҷаҳонӣ ҳисоб мешавад. Зиёда аз ин норасоии об бештар нисбати он, ки пешгӯиҳо мавҷуд аст меафзояд.

Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба афзоиши босурхати аҳоли ва сатҳи пасти рушди иқтисодии бозори меҳнат дар замони ҳозира ва дар оянда фишори зидди демографиро аз сар мегузаронад. Таъсири омили демографӣ дар ҳозира вақт ва дар оянда ҳамчун рушди бозори миллии меҳнат ва ҳаракати қувваи кории муҳоҷирон хело назаррас мегардад [7]. Афзоиши зиёди иқтисоди демографии минтақа ҳангоми рушди нокифояи иқтисодӣ метавонад мушкilotи фарогирии муҳоҷирони меҳнатиро тезу тунд намуда шиддатнокии иҷтимоиро тезонад. Пасткунии ин ҳолат қабули чораҳои самаранокро талаб мекунад, ки ба ҳалли проблемаҳои ташаккулёбии алгоритми амали умумии иқтисодию географӣ оид ба таъминот, ҳамроҳ намудани азнавсозии ҳудуди хоҷагии оби Осиёи Марказӣ дар маҷмӯъ ва давлатҳои он аз он ҷумра равона карда мешавад. Ташхиси сарчашмаҳои мавҷудбуда оид ба ин масъала [1, 2, 16, 8] ва натиҷаҳои шахсии Муртазоев У.И. [4, 5] имконият дод, ки ба чунин сатҳи умумикунӣ бароем.

Нисбатан зиёдшавии на он қадар калони майдонҳои обёришаванда дар Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон пешгӯи карда мешавад (ҷадвали 1.7.). Бинобар ин дар мамлакатҳои заминҳои обёришаванда зиёда дар Туркменистон ва Ўзбекистон то соли 2025 зиёдшавии масоҳати заминҳои обёришавада дар назар аст ва вобаста ба ин зиёдшавии обистеъмолкунӣ дар сектори аграрии иқтисодиёти минтақа дар назар аст, ки амалан норасоии захираҳои обиро дар он зиёд намуда рақабатро барои об дар дохили мамлакат ва дар байни онҳо зиёд мекунад. Бинобар ин ҳаҷми экологии иҷозавии обистифодабарӣ дар Осиёи Марказӣ бояд на камтар аз 78-82 км² дар як сол бошад [8].

Ҳолати амалишавии бандҳое, ки дар ин ҳуҷҷат оид ба УВР Идоракунии захираҳои оби дарёҳои сарҳадгузори Осиёи Марказӣ дарҷ гардидааст, ки бештар дар муқоиса бо таҷрибаи ҷаҳонӣ нохуб аст. Аз миқдори зиёди (қариб 150) ҳуҷҷатҳои ба имзо расида, ки марбут ба масъалаҳои УВР Идоракунии захираҳои оби дарёҳои сарҳадгузари минтақа ҳаст, қариб 2/3 хиссаи он кор намекунад. Барои мисол то солҳои 90-ум силсилаи обанборҳои Нарин-Сирдарё ба речаи ягонаи ирригатсионӣ кор мекард, ки мебоист заминҳои обёришавандаи Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қирғизистонро бо об таъмин менамуданд. Бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ вайроншавии алоқаҳои хоҷагии иқтисодӣ ва байнисоҳавӣ ба амал омад, ки дар навбати худ дар ҳама ҷо ба пастшавии- истеҳсолот, пастшавии захираҳои сӯзишворӣ оварда расонид. Дар чунин ҳолат Ҷумҳурии Қирғизистон обанбори Токтогулро ба речаи энергетикӣ кори барои

истеҳсоли баъдинаи энергияи барқӣ дар давраи зимистон гузаронид. Ин ҳолат ба тағйирёбии речаи кории дар поёноб ҷойгиршудаи обанбори маҷроии Қайроқум ва Шардарё оварда расонид.

Созишномаи муҳими дуҷум барои танзимкунии муносибатҳои обию энергетикӣ дар ҳавзаи дарёи Сир «Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҳукумати Қирғизистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба истифодабарии Захираҳои обию энергетикӣ дарёи Сир» аз 17 март соли 1998 – амалӣ шуд.

Дар соли оянда ба он Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваست шуд. Лекин он ҳамаи аспектҳои бисёри танзимкунии истифодабарии захираҳои обию дарёи Сир ба назар намегирад. Он ба худ масъулиятҳо ва ухдадорихои давлатҳоро барои байни ҳам доду гирифтӣ захираҳои обию сӯзишворӣ дар солҳои гуногун обтаъминкунӣ дар бар намегирад, дар он қисмати (в нем нет статей) муайянкунандаи масъулиятнокиро органҳои давлатии тарафҳоро барои иҷрокунии ухдадорихо сарчашмаи маблағгузорӣ муайян намекунад.

Ба ақидаи мо, сабаби асосии иҷрои ноустувори ухдадорихои давлатҳои ҳавзаи дарёи Сир ин омилҳо мебошанд:

- номукамалии базаи ҳуқуқӣ (созиномаҳо ва суратчаласаҳо) оид ба ИЗО (УВР);
- сатҳи умумию пасти иқтисодиёти мамлакатҳо, мавҷуд надоштани масъулият, механизми гуногунманфиат ва самаранокӣ ивазкунии обию сӯзишворӣ ва энергетикӣ (водно-топливо-энергетического обмена);
- ивазшавии протсессҳои гуфтушунидҳо ва ба имзо расидани дери онҳо- дар баъзе ҳолатҳо Созишномаҳо танҳо тобистон ба имзо мерасид- ва ҷонибҳо дардавраи вегетатсионӣ наметавонистанд он ҳаҷми қувваи барқӣ маслиҳатшударо бигиранд;
- инкор кардани баъзе далатҳо Созишномаи бисёрҷонибаи байниҳукумати ба имзо расидашударо (дар баъзе ҳолатҳо);
- мушкилоти (проблемаҳои) иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ.

Оқибати созишномаҳои мавҷудбуда ва суратчаласа (протокол)- ҳои ҳамасола дар сатҳи гуногун кафолати истифодабарии зарурӣ ва назорати масъалаҳоро оид ба идоракунии яқҷояи обҳои сарҳадгузари Осиёи Марказиро дар бар намегирад. Хусусан беист таъмин намудани заминҳои обёрӣ ва оби фозилӣ, хусусан дар заминҳои поёноб, воридшавии об ба Баҳри Арал, ки барои нигоҳдории экосистемаи он лозим аст, кафолат намедихад, ҳолатҳои критикиро дар ҳавзаи дарёи Сир дар солҳои серобӣ ба амал меояд бартараф намекунад.

Таҷрибаи кори муштараки мамлакатҳои Осиёи Марказӣ оид ба ҳалли мушкилоти муносибатҳои байнидавлатию обии дар ҳавзаи Баҳри Арал нишон дод, ки ба фарқияти анфиатҳо ва муносибатҳо оид ба ҳалли ин проблемаҳо нигоҳ накарда, бояд роҳи дурусти ягонаи ҳамкорихоро бо воситаи раванди гуфтушунидҳо ва бастанӣ созишномаҳо дар соҳаи об интиҳоб карда шавад.

Адабиёт:

1. Задохин А. Г. Региональные конфликты: Центральная Азия, Кавказ, Балканы: Учебное пособие для ВУЗов / под ред. А. Н. Звонарева / М.: Эксмо, 2005. – 268 с.
2. Куртов А. А. Водные конфликты в Центральной Азии // Обозреватель. – 2009. № 7. – С. 42-43.
3. Маматканов Д. М., Муртазаев У. И. Риски и барьеры в адаптации водного хозяйства Центральной Азии к последствиям изменения климата (на примере Кыргызстана и Таджикистана) // Изв. Национальной академии наук Кыргызской Республики, 2009, № 4. – С. 94-100.
4. Муртазаев У. И., Мавлони М. С. Экономико-географические принципы обеспечения и сопровождения процессов водохозяйственного обустройства территории Центральной Азии // Вестник Тадж. гос. пед. университета им. С. Айни, № 3 (52). Душанбе, 2013. – С. 249-256.
5. Муртазаев У. И., Мавлони М. С., Мавлони С. Р. Становление, эксплуатация и развитие водного хозяйства государств Центральной Азии // Сб. статей, посвящ. Междунар. году водного сотрудничества. Душанбе, ГУ «ТаджикНИИГ и М», 2013. – С. 83-92.
6. Петров Г. Н. Леонидова Н. В. Межгосударственные проблемы взаимоотношений между ирригацией и гидроэнергетикой в Центральной Азии и кризис Аральского моря. Путь к региональному сотрудничеству // Сб. статей, посвящ. проблемам бассейна Аральского моря. Душанбе, МФСА, 2003. – С. 132-154.
7. Панарин С. Центральная Азия: Интеграционный потенциал и перспективы миграции // Миграция русскоязычного населения Центральной Азии: причины, последствия, перспективы. – М., 1996. – С. 23-31.
8. Сарсембеков Т. Т. Международные принципы сотрудничества в управлении трансграничными реками. – Алматы: Атамура, 2004. – 208 с.

Калидвожаҳо: *чанбаъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, дурнамо, муносибатҳои байнидавлатӣ, гигиена, проблемаҳои ифлосшавии об, деградатсияи хок, майдонҳои обёришаванда*

Аннотация

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье рассматриваются проблемы и уровень экономического развития стран Центральной Азии в сфере водных ресурсов, которая в настоящее время является ключевой проблемой не только в регионе, но и во всем мире. В ходе работы над всеми аспектами проблемы в области водопользования автор изучил и оценил их все. В статье представлена более или менее информация о формировании инфраструктуры и взаимосвязи гидроэнергетики и тепловой энергии.

Ключевые слова: *социально-экономические аспекты, перспективы, межгосударственные отношения, гигиена, проблемы загрязнения воды, деградация почвы, орошаемые земли.*

Annotation

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF WATER MANAGEMENT IN CENTRAL ASIA

The article examines the problems and the level of economic development of the Central Asia countries in the field of water resources, each is currently a key problem not only in the region, but throughout the world. In the course of working on all aspects of the problem in the field of water use, the author studied and assessed them all. The article provide more or less information on the formation of infrastructure and the relationship between hydropower and thermal energy.

Keywords: *socio-economic aspects, prospects, interstate relations, hygiene, water pollution problems, soil degradation, irrigated lands.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холмуродов Саид, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992902202116

Рохбари илмӣ: н.и.г. дотсент, Рауфов Р.Н.

Сведения об авторе: Холмуродов Саид, магистрант второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: +992902202116

Научный руководитель: к.г.н. дотцент Рауфов Р.Н.

About the author: Kholmurodov Said, second-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadriddin Aini. Phone number: +992902202116

Scientific director: c.g.s. dotsent Raufov R.N.

*Каримова Шамсия Худойбердиевна,
магистранти соли якуми факултети география*

ҲАВЗАИ СИР ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРАТСИОНИ ОН

Дарёи Сир ибтидои худро аз водии Фарғона гирифта аз бо ҳам пайвастанӣ дарёҳои Норин ва Қарадарё таркиб меёбад. Сидарё давоми дарёи Норин буда Қарадарё шохоби чапи он мебошад. Дарози умумии Сирдарё аз ҷои ба ҳам пайвастанӣ дарёи Норин ва Қарадарё – 2212км, аз сарғаҳи дарёи Норин – 3019км мебошад. Қисми шарқии ҳавзаро минтақаи кӯҳӣ, дар он дарёҳои Норин ва Қарадарё, инчунин шохобҳои зиёди Сирдарё дар нишебҳои қаторкӯҳҳои Туркистон, Олой ва Тиён-Шони ғарбӣ, ки оби худро ба Сирдарё мерезанд, пуроб шуда, сипас ба қисми шимолу ғарбӣ тоб хӯрда, аз доманаи қаторкӯҳҳои Қаратог убур карда, ба баҳри Арал мерезад.

Марзи ҳавза ба чор давлат – Қирғизистон, Ёзбекистон, Тоҷикистон ва Қазоқистон тааллуқ дорад. Дар ҳудуди Тоҷикистон дарози Сирдарё 185км буда, дарози умумии ҳамаи шохобҳои дарозияшон зиёда аз 10 км (ғайр аз дарёи Исфара)-987км мебошад ва ҳамаи онҳо то ба Сирдарё нарасида хушк мешаванд.

Дар марзи Тоҷикистон дарёҳои Исфара, Хочабоқирғон, Исфана ва Оксу шохобҳои калонтарини Сирдарё мебошад. Обшораи дарёи мазкур дар нишебҳои шимолӣ қаторкӯҳи Туркистон аз нуқтаҳои 4700 – 5900м ташаккул меёбад. Дар водии байниқӯҳӣ чараёни мобайнии дарё қисми зиёди аҳолии ҳавза зиндагӣ мекунад. Вилояти Сӯғди Тоҷикистон дар чараёни мобайнии Сирдарё ҷойгир шудааст. Дар заминҳои ҳозирхези он 2,0 млн кас умр ба сар мебарад. Шаҳри калон саноаташ тараққикарда-Хучанд дар ҳамин ҷо ҷойгир аст.

Баъди бунёд кардани обанбори Қайроққум аз охири солҳои 60-ум сар карда, шаҳри Қайроққум ба истиснои моҳи ва моҳипарвари шухратманд гардидааст. Имрӯз кормандони Ҷамъияти саҳомӣ шакли кушоди “Сӯғмоҳи” дар давоми сол шикори моҳиро қариб то 110 тонна расондаанд. Зиёда аз 2-миллон моҳичаҳо дар обанбор махсус парвариш карда мешаванд. Дар обанбор моҳиҳои гуногун парвариш карда мешаванд.

Хусусиятҳои иқлимӣ ҳавзаи Сирдарё-ҳароратҳои баланд дар давраи вегетатсионӣ дар сурати бениҳоят маҳдуд будани миқдори боришоти атмосферӣ - ҳанӯз дар давраҳои қадим зарурати дар зироаткорӣ исifoда намудани обёрии сунъиро, ки минбаъд ҳеле инкишоф ёфта буд, тақозо мекарданд.

Манбаҳои обёрии Сирдарё ва шохобҳои он; Оксу, Хочабоқирғон, Исфана, Исфара мебошанд. Захираҳои оби сойҳо ва чашмаҳои кӯҳӣ (Каттасой, Даҳанасой), инчунин обҳои коллекторӣ захираҳои зеризаминӣ истифода мешаванд.

Дар Сирдарё қисми обанборҳо мавҷуд аст, ки аз ҷумлаи онҳои обанборҳои Қайроққум ва Фарҳод дар Тоҷикистон мебошад. Дар давраи вегетатсионӣ танзими сарфи об барои рӯзгор аз рӯи ҳадди обёрии ба амал бароварда мешавад. Обҳои зиёдании обдаи туғӣ барои дар нерӯгоҳи барқӣ обии назди Сарбанд ва нерӯгоҳи барқӣ обии Фарҳод, ки поёнтар ҷойгир шудааст, ба даст овардани нерӯи барқ дар обанбор нигоҳ дошта мешаванд.

Обанбори Қайроққум соли 1959 ба истифода дода шуда дарози он -70км, бараш - (ба ҳисоби миёна) 8,5км ҳаҷми пурраш 4,2млрд ҳаҷми ғойданокаш -2,6млрд, майдони сатҳаш -510км² мебошад.

Обанбор барои танзими мавсимӣ ва қисман бисёрсолаи обшораи Сирдарё, асосан барои обёрии ва қисман ба мақсадҳои ҳосил намудани нерӯи барқ пешбинӣ шудааст.

Иқтисоди нерӯгоҳи барқӣ обии Қайроққум -126Мвт қарқари нерӯи барқ -454млн кВт/с мебошад. Нерӯгоҳи давлатӣ барқӣ ноҳияи Сирдарё, ки дар Осиёи Миёна калонтарин мебошад ғирисодани обро таъмин мекунад инчунин обро аз Сирдарё гирифта ба заминҳои даштҳои Мирзочӯл ва Дилварзин ба тариқи худҳаракаткунӣ меғирисад. Дарёи Сир барои ҳоҷаги халқи Тоҷикистони Шимолӣ аҳмияти муҳими ҳоҷагӣ дорад. Он манбаи оби ширин ва обёрии ба шумор рафта. Дар он моҳиҳои гуногун –зағорамоҳӣ, лакқамоҳӣ, гулмоҳӣ, симмоҳӣ, ширмоҳӣ, хормоҳӣ зиндагӣ мекунад. Аз саршавӣ то резишгоҳи дарёи Сир умуман дар ҳавзаи он 700 канал ва аз ҳуди Сирдарё 50 канал об меғиранд.

Ноҳияи иқтисоди Сӯғд аз чашмаҳои минералӣ низ бой аст. Аз байни чашмаҳои маъдандори вилоят оби маъдани Ҳавотог ва Оби Шифо аҳмияти калон дорад. Ба ғайр аз чашмаҳои муолиҷавӣ номбурда дар минтақа як қатор чашмаҳои шӯр маълум аст. Оби ин гуна чашмаҳо аз байни чинҳои кӯҳӣ намақдор мебароянд. Дар баъзеи онҳо лойқаҳои шифобахш ба вучуд омадааст.

Обанбор барои обёрӣ намудани заминҳои чап ва ростӣ дарёи Сир аҳмияти калон дорад. Аз обанбор ва маҷрои Сир нассосҳо обро то баландии 300 метр ба заминҳои хоҷагӣ мебароранд. Обанбор дар байни мардум бо номи “Баҳри тоҷик” маълум аст. Баҳри тоҷик бехтарин макон барои истироҳат мебошад. Аз қадим бо ҷойҳои истироҳатӣ ва озоишгоҳҳои бачагонаи худ машҳур аст. Дар атрофи баҳр минтақаи фароғатӣ-истироҳатӣ мавҷуд буда, дар он озоишгоҳу истироҳатгоҳҳои умумӣ, хусусӣ ва соҳавӣи дошта фасли тобистон одамонро аз саросарии кишвар ва дунё барои истироҳат ва табобат дар боду ҳавои тоза ба ин мавзеи хушманзараи табиӣ меоянд. Дар ҳар фасли тобистон истироҳатгоҳҳо дарҳои худро барои меҳмонон боз мекунад, ки ин истироҳатгоҳи “Шифо” Озоишгоҳи “Баҳористон”, “Соҳил” сохта шудаанд ва фаъолият мекунад. Онҳо ба ҷойи дӯстдоштаи саёҳату истироҳати сокинони Тоҷикистон ва инчунин кишварҳои хориҷӣ табдил ёфтаанд.

Сирдарё – дарёи нерӯманди хеле дароз буда, низоми оби он баробари аз саргах дур шудан ба кулӣ тағйир меёбад. Ба таркиби кимёвӣи обҳои равони хоҷагию маишӣи ш.Хучанд ва обораҳои коллекторӣи захибурии майдонҳои обёришаванда таъсир мерасонад.

Адабиёт:

1. Абборов Хусейн Акмалов Муҳаммадризо “Мӯҷизаҳои Табиати Тоҷикистон”.
2. Тоҳиров И.Ғ.Купайи Г.Ҷ. “Сарчашмаҳои Оби Тоҷикистон”. Душанбе, 1998.
3. Т.И.Фёдоров. “Шаҳрҳои Тоҷикистон”. Нашриёти “Ирфон” Душанбе, 1991.
4. Муҳаббатова Х. “Ганҷинаи Табиати Тоҷикстон”. Душанбе, 1987.
5. Муҳаббатова Х.М.Природно – ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. Москва, 1999. – 149.
6. Муҳаббатова Х.М.,Раҳимов М.Р. “Географияи Тоҷикистон”. Душанбе, “Маориф ва фарҳанг”, 2011. – 48 с.
7. Ҳисоботи вазорати об ва мелиоратсияи ҚТ дар соли 2018.

Аннотатсия

ҲАВЗАИ СИР ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРАТСИОНИИ ОН

Дар мақола вазъи кунунии имкониятҳои рекратсионии Сирдарё оварда шудааст. Микдори зиёди обҳои маъдании шифобахш ва истироҳатгоҳҳо ба диққати аҳолии хориҷию ватанӣ ҷалб кард шавад. Тадқиқотҳои ба даст овардаи мо имконият медиҳад ки, дар заминаи ин сарчашмаҳо ба илми география навгониҳо ворид гардад ки, ин хост ва талаби илми географияи муосир аст ва ҷомеаи имрӯза инро талаб мекунад.

Калидвожаҳо; *Обанбор, ҳавза, захираҳои обӣ, ҷашмаҳои маъданӣ, обҳои шифобахш, рекратсия.*

Аннотация

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ СИРДАРЯ И ИХ РЕКРАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

В статье информируется об нынешних рекратсионных возможностях Сирдарьи. Количество водных рек привлекает большинство зарубежных гостей. Результаты экспедиции позволяют нам в основе этих источников предполагать что география нуждается в новшестве что является требованием современной науке, и современного общества.

Ключевые слово; *водохранилище, озеро, притасы воды, родники, лечебные воды, рекратсия.*

Annotation

THE ARTICLE INFORMS ABOUT SIRDARYA RIVER AND ITS REKRATION POSSIBILITIES CURENTLY

Amount river's water draws foreigners and gest. Results of ecspedition permit us to suppose science of geography needs innovation which demands contemporary society and science.

Keywords; *storage reservoir, lake, water supply,sources, curable water, recreation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Шамсия Худойбердиевна, магистранти соли якуми факултети географияи ДДОТ ба номи С. Айни. Шаҳри Турсунзода деҳаи Қаратоғ. Телефон: 906553306.

Роҳбари илмӣ: Диловаров Р

Сведение об автор: Каримова Шамсия Худойбердиевна, магистрантка первого курса факультет географии ТГПУ имени С. Айни. Город Турсунзаде село Каратог. Тел.: 906553306.

Научный руководитель: Диловаров Р.

About the author: Karimova Shamsiya Khudoyberdieva, master 1st course geography facultet. TPU by name S. Ayni. Tursunzoda town Karatog village. Tel.: 90655330.

Scientific leader: Dilovarov R.

МУАЙЯН НАМУДАНИ ҲАДДИ ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИМТАРИН БИОХИМИЯВӢ ДАР ЗИРОАТҲОИ МАӢДАНИИ ХУШАДОРОН

Омӯзиши захираҳои генетики зироатҳои донагӣ аз он ҷумла растании хӯрокии муҳим ба монанди гандум яке аз масъалаҳои рӯзмарае мебошад, ки таснифоти таҳлили генетики ва физиологии навъҳои растаниҳои дар минтақаҳои гуногун рӯянда ва муайян намудани ҳадди тағйирёбии омилҳои хоҷагӣ-муҳим натавон ба навъи генетикии растаниҳо, балки аз таъсири шароитҳои табиӣ-иқлимӣ минтақаҳои кишти он мебошанд. Барои Тоҷикистон ҳамчун мамлакати кӯҳсор мушкilotи мазкур дорои хусусияти хоси худ ва аҳамияти махсус дорад, барои он ки дар Ҷумҳурии мо навъҳои аз ҳама гуногунтарини иқлим аз биёбонҳои гарми маъмули бо миқдори камтарини бориш то иқлими минтақаҳои баландкӯҳ бо боришоти манфии ҳарорати миёнаи солона ба чашм мерасад.

Гуногунии шароити боду ҳаво ба рафти равандҳои физиологӣ ва биохимиявӣ дар растаниҳо таъсир мерасонад ва ба хусусияти ғун гардидани моддаҳои ҷаббандашаванда ба гандум таъсир мерасонанд (Филонов ва дигарон 1963, Ничипорович 1966, Трофимова ва дигарон 1969, Прокофев 1969) [1].

Барои ҳамин омӯзиши ҳосилноки аз рӯи навъҳои генетикии гуногун ва пайдоиши навъҳои гандум ва гузаронидани системаҳои тадқиқоти маҷмӯи бо мақсади муайян намудани ҳадди тағйирёбии нишондиҳандаҳои муҳимтарини биохимиявӣ, ки сифати гандумро муайян менамоянд дар шароити гуногуни табиӣ-иқлимӣ Тоҷикистон бе шак шавқи зиёди илмӣ-амалиро пайдо менамояд.

Дар Тоҷикистон гандум яке аз зироатҳои асосие ба шумор меравад, ки асосан дар минтақаҳои лалмӣ месабзад. Кишти баҳорӣ нисбатан васеъ паҳн гардида буда, кишти тирамоҳӣ кам вомерад, аммо дар солҳои охир кишти тирамоҳӣ нисбатан паҳн гашта истодааст.

Дар эндоспермаи тозаи гандум 3/4 модда ба крахмал рост меояд, қариб 1/10 ё 1/9 ба сафеда. Сабза қариб аз 80% сафеда, қанд ва рағанҳо иборат аст. Дар баробари ҳамин қайд намудан зарур аст, ки таркиби миёнаи крахмал дар донҳои ҷуворимаққа, ҷавдор, биринҷ ва гандум 60-75%, ҷав-50-60%, асосан бисёр крахмал дар таркиби донҳои биринҷ (75-80%) мавҷуд аст. (Кретович-1991) [2].

Мақсади кор. Аз сабаби он, ки маҳсулнокии зироати хоҷагии кишлоқ дар бисёр ҳолатҳо аз омилҳои агроминтақавӣ макони парваришашон вобастаанд, яке аз вазифаҳои асосии кори мо ин омӯختани маҳсулнокии донҳои навъи гандум дар минтақаҳои гуногуни агроэкологии Тоҷикистон бо мақсади коркарди тавсияҳо барои истифодаи онҳо иборат буд.

Мавзӯи тадқиқот. Ба сифати мавзӯи тадқиқот 5 намуди гандуми сабуки ҳосилнокиашон баланд интихоб гардиданд: Бесозтая-1, Богарная-56, Юна, Санзар-8 ва Одесская-51. Ин намудҳои натавон ба хусусиятҳои генотипии худ балки инчунин бо рӯёнидан ва як қатор хосиятҳои физиологӣ биокимиёашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Тадқиқоти мо оид ба баҳои биокимиёи донҳои ин намуди гандум дар (минтақаи таҷрибавии Донишқадаи физиологияи растаниҳо ва генетикаи Академияҳои илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, озмоишгоҳи Маркази тиббии шаҳрии №2 гузаронида шуда истодааст. Барои гирифтани маводҳо ва дони навъҳои гандумҳои омӯхташуда минатдории хешро ба д.и.б., профессор, Абдуллоев А., ва кормандони донишгоҳи мазкур мерасонем.

Навгони кор. Ҳадди тағйирёбии байни навъҳои 5 навъи гандум аз рӯи нишондиҳандаҳои биохимиявӣ дон ва аз рӯи дараҷаи гидролиз будани миқдори сафедаҳо вобаста ба омилҳои табиӣ-иқлимӣ макони рӯёниш муқаррар гардидаанд. Ҳамбастагии манфии байни таркиби ду навъи асосии дон-сафеда ва крахмал фош гардидаанд, ки дар шароитҳои экологии баландкӯҳ «биостансияи (Сикӯҳ)» ба таври намоён муайян мегарданд. Нишон дода шудааст, ки таркиби маҷмӯи сафеда дар як дон нисбатан ба таркиби он дар як хӯша мӯътадил мебошад.

Аз рӯи бузургҳои миёнаи нишондиҳандаҳои биохимиявӣ омӯхташуда вобаста ба хусусиятҳои навъ ва шароитҳои экологии макони рӯёниш коэффисиентҳои фарқияти ин нишондиҳандаҳо ҳисоб карда шудаанд, ки имкони таҳлил намудани таъсири омилҳои навъҳои генетики ва табиӣ-иқлими (навъи генетики-маҳал) ба бузургии нишондиҳандаҳои биохимиявӣ донҳои гандум медиҳанд [3].

Усулҳои таҳқиқот. Таркиби крахмалро бо микроусул бо роҳи аксуламали кислотаи салитсилат бо йод (Ястрембович, Калинина ва дигарон-1962) бо навгониҳои (Ниязмухаммедов

1994) муқаррар менамоянд. Вазни (50-100 мг орд) масолеҳи хушкшударо ба найчашишаи 15 мл ҷойгир намуданд, ба он 5 мл 1% маҳлули кислотаи салитсилат рехта онро дар буғи об ба муддати як соат омезиш доданд. Ҳангоми дегистия (экстракция) маводи дар найчашиша ҷойгирбударо якчанд маротиба (3-4 маротиба) омезиш доданд. Баъд аз он маводи дар найчашиша мавҷудбударо 15 дақиқа дар 3000 г марказшитоби намуданд.

Усул ба ҳосияти маҳлулшавии крахмал ҳангоми гармкунии он дар маҳлули обии кислотаи сулфо-салитсилат асос ёфтааст.

Муайян гардид, ки таркиби крахмал ва сафеда дар донаи 5 намуди гандуми дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон рӯёнидашуда дар ҳудуди нисбатан калон аз ҳамдигар фарқ менамуд-аз 39,60 то 77,2%.

Аммо таҳлили таркиби муқоисавии крахмал ва саеда дар донаҳои навъҳои тадқиқотгардидаи гандум нишон дод, ки бузургии нисбатан калони нишондиҳандаҳо ба намудҳои гандум дар шароити табиӣ-иқлимӣ води Ҳисор (ш. Душанбе) ва ноҳияи Рашт муносибанд. Ин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки шароитҳои экологии водии Ҳисор (шаҳри Душанбе ва ноҳияи Рашт) барои биосинтез ва ҷамъ гардидани крахмал ва сафеда дар донаҳои омехташудаи гандум хело муфиданд. [4].

Таносуби таркиби крахмал бо сафеда (бо %) дар донаи навъҳои гуногуни гандум вобаста ба шароитҳои экологии минтақаи кишт.

Навъи гандум	Таносуби крахмала бо сафеда				Маҳдудияти тағирёби	
	Душанбе	Сӯғд	Рашт	Биост-сия «Сиекух»		
Безостая - 1	5,2	3,4	6,4	2,8	2,8-6,4	
Багарная-56	4,6	6,7	5,4	3,5	3,5-6,7	
Одесская- 51	5,5	4,5	5,5	3,4	3,4-5,5	
Юна	4,4	-	5,5	2,9	2,9-5,5	
Санзар-8	4,5	3,5	5,4	2,6	2,6-5,4	
Разброс	4,4-5,5	3,4-6,7	5,4-6,4	2,6-3,5	2,6-3,5	5,4-6,7

Натиҷаҳои бадастовардаи мо нишон медиҳанд, ки таркиби крахмал ва сафеда дар гандум, вобаста аст ба хусусиятҳои генетикиаш, макони рӯёнида шуданаш яъне бо ҳамон шартҳои, ки дар онҳо хусусиятҳои меросӣ ва таркиби биологии растаниҳо ба вучуд омадаанд таъсири нисбатан зиёдро маҷмӯи омилҳои табиӣ-иқлимӣ маҳали рӯёниши онҳо мерасонад.

Бо ҳамин омӯзиши таркиби крахмал ва сафеда дар донаҳои 5 навъи гандуми истеҳсолшави гуногун, ки дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон рӯёнида шудаанд, ки шартҳои экологии макони рӯёниш вобаста ба хусусиятҳои генетики ҳар як намуд таъсири ҳудро ба биосинтез ва сатҳи ҷамъшавии ҷузъиёти асосии дона мерасонанд. Ҳадди тағирёбии нишондиҳандаҳои биокимиёии донаҳои гандум-таркиби крахмал ва сафеда дар минтақаҳои тадқиқотгардида вобаста ба шароитҳои экологии ба ҳамон минтақа хосбуда муқаррар гардидаанд [5].

Литература:

1. Белок зерна пшеницы, возделываемой в условиях Таджикистана. Душанбе: Дониш, 2010. С. 187.
2. Кретович В.Л. Биохимия зерна и хлеба. - М.: Наука, 1991. – 136 с.
3. Ястрембович Н.И., Калинина Ф.Л. Рост и продуктивность растений.
4. Амонов Б.П. Биохимическая оценка зерна некоторых сортов пшеницы в зависимости от природно - климатических условий регионов выращивания» Автореферат дис...канд. биол. наук. Душанбе, 2006. – 27 с.
5. Ниязмухамедова М.Б. Соотношение содержание крахмала к белку в зерне как тест-признак для отбора перспективных сортообразцов тритикале // Физиологические тесты в селекции растений, Душанбе: Дониш, 1994. С. 51-54.
6. Гайратов М.Х. Влияние агроклиматических условий зоны выращивания на морфобиологические и биохимические показатели качества зерна пшеницы. Автореферат дис... канд. биол. наук. Душанбе, 2005. – 24 с.

Калидвожаҳо: сафеда, крахмал, агроэкология, дигестия, биосинтез, генетика.

Аннотация

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТЕПЕНИ ИЗМЕНЕНИЯ ВАЖНЕЙШИХ БИОХИМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ВОЗДЕЛЫВАЕМЫХ КУЛЬТУР

Изучено содержание крахмала и белка, в зерне 5 перспективных сортов пшеницы различного происхождения широко внедренных в сельскохозяйственном производстве различных регионов Таджикистана. Показано, что агроклиматические условия места выращивания наряду с генетическими особенностями каждого изученного сорта, также оказывают большое влияние на биосинтез и уровень накопления главных компонентов зерна. Также в четырех зонах исследования установлены пределы изменчивости изученных биохимических показателей, и тем самым определены границы нормы реакции изученных растений по этим показателям на влияние агроэкологических условий региона выращивания.

Ключевые слова: *белок, крахмал, агроэкология, дегенерация, биосинтез, генетика, пшеницы.*

Annotation

DETERMINATION OF THE DEGREE OF CHANGE IN THE MOST IMPORTANT BIOCHEMICAL PARAMETERS OF CULTIVATED CROPS

The maintenance of starch, protein of 5 perspective grades of wheat of a various origin and widely introduced in an agricultural expert of various regions of Tajikistan Is studied. It is shown, that agro climatic conditions of a place of cultivation alongside with genetic features of each studied grade, also render the big influence on biosynthesis and a level of accumulation of the main components of grain. Also in four zones of research limits of variability of the studied biochemical parameters and by that borders of norm of reaction of the studied plants to rather studied biochemical parameters under influence agro ecological conditions of region of cultivation are certain are established.

Keywords: *protein, starch, agro ecology, degeneration, biosynthesis,*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ходжаева Л. К., магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни

Рохбари илмӣ: н.и.б. Амонов Б. П.

Сведения об авторе: Ходжаева Л., магистрантка первого курса биологического факультета ТГПУ имени С. Айни

About the author: Khojaeva L.K., a one-year magistr of the biological faculty of the TGPU named after S. Aini.

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ ТАБИИИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Осиёи Марказии ҳозиразамон дар маркази Евразия ҷойгир шудааст, ки ба он ҳудудҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дохил мешавад. Дар қисми Шимолу Ғарбӣ бо Федератсияи Россия, дар ҷануб бо Эрон ва Афғонистон, аз ғарб бо Федератсияи Россия ва Хитой ҳамсарҳад мебошад. Ин минтақа масоҳати умумии наздик ба 4 млн.км² дар бар гирифта худ минтақаи васеи бечараёну сарбастаи ҳавзаи Аралу Каспиро, инчунин минтақаи арзҳои субтропикӣ ва канори арзҳои муътадилро ишғол мекунад.[1, 23, 26].

Шароити табиӣ ва протсессҳои географии Осиёи Марказӣ бештар аз рӯи характери релефи маҳал муайян карда мешавад. Дар муносибатҳои орографӣ он равшан (саҳеҳ) ба ду қисм ҷудо мешавад: калон ва ғарбӣ, ки дар он нишебии (ҳамвории Турон) ва қисми шарқияшро системаи кӯҳҳо ишғол намудаанд. Релефи ҳозиразамони минтақа аз рӯи структура (сохтор)-и геологӣ ва характери пайдошавии хатогӣҳои тектоникӣ муайян карда мешавад. қисми поёнӣ ва марказии минтақаро пастҳаҳои Турон ишғол намудааст, ки барои он набудани шабакаи калони географӣ беру аз ҳудуди он, рушди сатҳи гилшон, биёбонҳои шӯру регин, ки аз онҳо калонтаринаш Қайроқум (масоҳаташ наздикии 300 ҳазор км²), Қизилсу (масоҳаташ наздикии 300 ҳазор км²) ва Мойқум (масоҳаташ 37,5 ҳазор.км²) мебошанд. Майдоне, ки бевосита ба ҳавзаи баҳри Арал пайваст аст, аз худ делтаи (резигиҳои) ҳозиразамон ва қадимаи дарёҳои Сир ва Амурро ташкил медиҳад. Нишонҳои мутлақӣ релеф аз 100 м баланд нест ва қисми зиёди он поёнтар аз сатҳи уқёнус ҷойгир шудааст. [28].

Барои ҳудуди Осиёи Марказӣ, хусусан қисми ҳамвори он зимистони хеле сард ва тобистони гармӣ дуру дароз хос мебошад. Аз ҳама соҳи хунук январ мебошад. Тақсими ҳарорат дорои характери минтақавӣ буд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ тақсими ҳарорат аз баландии маҳал, шакли релеф экспозитсияи нишебӣҳо вобаста аст. Кӯҳҳои Осиёи Марказӣ хусусан дорои фазои арзӣ буда, дар қисми ғарбӣ ва ҷанубу ғарбӣ ҷудо мешавад. Ин ҳолат бештар ба воридшавии анбуҳи ҳавом намнок мусоидат мекунад ва боришот зиёд дар ин минтақа мебарад ба замшавии намӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ оварда мерасонад. Аз ин ҳолат фаҳмида мешавад, ки дар қисми шарқӣ ноҳияҳои яхбандии калон (пиряхи Федченко дар Помир, Инилчек дар Тяньшон ва ғайра) мавҷуданд ва артерияҳои калони обиро ба мисли Амударё ва Сирдарё, Зарафшон, Чу ва Толас, Иртиш ва ғайра ба вуҷуд меоранд. Шароитҳои обу ҳаво ва иқлимии ноҳияҳои кӯҳӣ ба речаи бисёрсолаи истифодаи захираҳои таъсири бевосита мерасонад.

Осиёи Марказӣ бо суммаи баланди ҳарорати ҳаво дар давраи вегетатсионӣ фарқ мекунад.

Чунончи дар қисми ҷанубии Ўзбекистон ва Тоҷикистон суммаи ҳарорати ҳаво дар ин давра ҳарорати устувор баландтар аз 10°C мерасад: дар даштҳои Қаршӣ 4800-5400°C, дар поёноби Зарафшон ва қисми Марказии Қизилсу 4600-5000°C-ро ташкил медиҳад. [30].

Дар гардиши ҳавои атмосферӣ болои Осиёи Марказӣ анбуҳи ҳавом артикӣ, мусоид ва тропикӣ иштирок мекунад. Яке аз омилҳои муҳими иқлимӣ, ки дар шароити ноҳияҳои хушкӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад, ин намнокии ҳаво мебошад. Ҳаракати солонаи намнокии нисбии ҳаво дар ҳамвориҳои Осиёи Марказӣ монанд ба иқлими мусоид буда, аз худ инъикоси ҳаракати солонаи ҳарорати ҳаворо ба таври максималӣ дар зимистон ва минималӣ дар моҳҳои тобистон ва амплитудаи калони он мебошад [23, 29, 30]. Барои хоҷагии қишлоқ шумораи рузҳои хушк, ки дар он намнокии нисбии ҳаво дар як муҳлати назоратӣ то 30% ва аз ин камтар мефарояд аҳамияти муҳим дорад. Ҳарорати баланди ҳаво ва норасоии намнокии ҳаво бо бухоршавии зиёд асоснок карда мешавад.

Ҳам ҳарорати миёна ва ҳам максималии оазис дар фасли тобистон ба 1,5 -3,0°C пасттар аз ноҳияҳои муҳими биёбон мегардад. Намнокии нисбии ҳавои оазис дар ин вақти сол хусусан ба 10-15% зиёдтар нисбат ба биёбон мегардад. Соҳаи кишоварзӣ ба дараҷаи бештар, нисбати дигар соҳаҳои иқтисодӣ аз шароити табиӣ вобаста аст. хусусияти хоси иқлим, релеф, ҳокию мелиоративӣ аз рӯи хусусияти хоси ҷойгиршавии заминҳо, ки дар хоҷагии қишлоқ истифода мешаванд ва истеҳсолоти кишоварзӣ муайян мекунад. Даҳсолаи охир норасоии захираҳои оби ошонидаи ҳар чӣ бештар дар давлатҳои зиёди ҷаҳон мушоҳида мегардад. Норасоии об яке аз сабабҳои рушди ноустувори иқтисодиёт дар баъзе минтақаҳо мегардад ва муноқишаҳо бахсхоро дар байни мамлакатҳои алоҳида ба вуҷуд меорад, ки таъсири манфӣ ба бехатарии минтақавию глобалӣ мерасонад. Дар давраи ҳозира ва ояндаи наздик ин проблема аз нуқтаи назари бехатарии миллии минтақаи Осиёи Марказӣ актуалӣ мегардад. Дар маҷмӯъ чунин ҳолате ба

амал меояд, ки кори якҷояи пурмашақат ва нозукро аз ҷониби мутахассисони давлатҳои минтақа барои ҷорӣ намудани муносибатҳои комплексӣ ба ҳалли проблемаҳои обтаъмин-кунии Осиёи Марказӣ дар ояндаи миёнаи наздик талаб мекунад.

Захираҳои оби ҳавзаи баҳри Арал, ки мо дорем аз сарчашмаҳои оби рӯизаминӣ ва зеризаминӣ ташақкул меёбад, хусусан дар ҳавзаи ду дарёи асосии минтақа: Амударё ва Сирдарё. Ҳавзаи гидрографии мустақил (ки ба дарёҳои Аму дар Сир таалуқ) дорад, дарёи Қашқадарё, Зарафшон, Мурғоб, Теджен, Шу, Талосро ба вуҷуд меорад, ки садсолаҳои зиёд алоқаашонро бо дарёҳои асосӣ гум карда буданд.

Аз рӯи ташаққулёбӣ ва трансформатсияи ҷараёни рӯизаминии минтақа, ҳудуди онро шартан ба се минтақаи асосӣ ҷудо мекунад:

- минтақаи ташаққулёбии ҷараёни об (мавзеи физогирий дар минтақаи кӯҳӣ);
- минтақаи транзитӣ ва парешоншавии ҷараёни он;
- минтақаи резишгоҳӣ.

Дар минтақаи ташаққулёбии ҷараёни об тағйироти куллии антропогенӣ ба вуҷуд меояд, ки ба сохтмони сарбандҳои калон ва обанборҳо вобаста аст. Бинобар ин минтақаи речаи ҷараёни об саҳт тағйир ёфта, аммо сифати об мунтазам менамояд. Дар минтақаи транзитӣ ва парешоншавии речаи ҷараёни об пурра аз ҷараёни табиӣ фарқ намуда ба талаботи одамон ҷавобгӯӣ мебошад.

Яке аз хусусиятҳои хоси шароити табиӣ Осиёи Марказӣ обтаъминкунии хело нобаробари ҳудуди он [26] (ҷадвали 1.1) ва пайдарҳамии тез-тези солҳои камобӣ мебошад [28].

Ҷадвали 1.1.

Захираҳои оби рӯизаминии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ

Мамлакат	Захираҳои оби дохилӣ		Захираҳои оби сарҳадгузар		Зариби вобастагии сарҳадгузари захираҳои обӣ, %	Ҳамагӣ	
	млрд. м³	м³ ба 1 одам	млрд.м³	м³ ба 1 одам		млрд. м³	м³ ба 1 одам
Қазоқистон	56,5	3,792	44,0	2,953	42	100,5	6,745
Қирғизстон	46,5	9,489	-25,9	-5,285	0	20,6	4,201
Тоҷикистон	61,8	10,131	-22,3	-3,656	0	39,5	6,475
Туркменистон	1,4	259	23,4	4,333	94	24,8	5,593
Ўзбекистон	16,3	671	34,1	1,403	77	50,4	2,074
Минтақа	182,5	3,282	53,3	765	18	235,8	4,241

Дар маҷмӯъ минтақарор ҳамчун таъминбуда аз захираҳои обӣ ифода кардан мумкин аст, ки ба ҳар як одам тақрибан 3282 м³ рост меояд, ки қариб ду маротиба аз сатҳи критикии обтаъминкунии баланд аст ва дар ҳаҷми 1700 м³ ба 1 одам рост меояд.

Ба зами ин таъминкунии захираҳои обӣ дар ин мамлакатҳо гуногун аст, чунки дар Ўзбекистон дастраси ба захираҳои обӣ аз ҳисоби ба як нафар хело кам мебошад, дар ин ҷо нишондиҳандаи мавҷудияти захираҳои обӣ ба ҳар як сари аҳоли танҳо 2074 м³-ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми калони обгирӣ, ки барои мамлакатҳое, ки бо дараҷаи баланд аз дарёҳои сарҳадгузар вобастаанд хос аст. (Туркменистон-94%, Ўзбекистон-77%). Ҷараёни рӯизаминии дарёҳои Осиёи Марказӣ куллан вобаста аз фасли сол ва сол (варьируется) тағйир таъсири манфӣ, аз ҳисоби хушксолиҳои дароз дар баъзе қисмҳои Осиёи Марказӣ зиёд мегирад. Ҳамаи мамлакатҳои новобаста на камтар аз 84%-и обро барои талаботи ирригатсия истифода мекунанд. Барои обистифодабарии маишӣ ва талаботи саноат 3-7%-и обистифодабарии умумӣ рост меояд. Дар солҳои охир ҳаҷми миёнасолони ҷараёни оби баҳри Арал наздикии 12 км³ дар як сол ташкил медиҳад. Ҳаҷми умумии об, ки барои ҳамаи талаботи ҳавза истифода мешавад, бо назардошти талафи об дар бухоршавӣ ба обҳои зеризаминӣ ва воридшавии об ба нишебҳои биёбонӣ, 102 км³-ро дар як сол ташкил медиҳад. Бо назардошти он, ки обҳои тақроран истифодашуда ва обҳои баргарданда ба шабакаҳои асосии дарёҳо, ҳаҷми умумии обгирӣ наздикии 120 км³-ро ташкил медиҳад. Аз соли 1965 сар карда зиёдшавии на он қадар калони ҷараёни миёнасолони об ба қайд гирифта шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки тангенсияи баландшавии ҳарорати ҳавр тобистон ва зимистон мушоҳида мешавад, захираҳо ва барфҳои муваққатӣ дар қисми болоии ҳавзаи обғундорӣ хело кам мегардад. Дар ояндаи кӯтоҳмуддат ва ояндаи (перспективаи) миёнамуҳлат (10-20 соли наздик) обшавии пиряхҳо дар назар аст, бинобар ин ҳаҷми солони ташаққулёбии ҷараёни об зиёд мегардад. Дар оянда ин таъсир

(эффект) хело суи мешавад. Дар ояндаи дур (зиёда аз 20 сол охир) обшавии ғарҳҳо қатъ меғардад, бо камшавии ҳаҷми ғарҳҳо, ғараёни об хело кам ташаккул меёбад. Бо фарқият аз ғарҳҳо бо ноустуворивии худ иғода меёбад ва ғараёни ташаккулёбии он низ бо ноустувориваш фарқ мекунад, чунончӣ ҳаҷми ғараёни об дорои тағйироти куллии мавсимӣ ва дохили мавсимӣ меғардад.

Ҳамин тавр дар ояндаи кутоҳтарин имконияти камтарини зиёдшавии ғараёни об ҳангоми суи будан (ва ё тамоман тағйир наёфтанд) тағйирёбӣ (бо назардошти давраи намнокӣ ва хушкелӣ) ҳарчанд дар ояндаи дур то соли 2025 ҳаҷми ғараёни об аз рӯи эҳтимолият кам шуда ба тағйироти қалон ғирифтор меғардад.

Адабиёт:

1. Бабаев А.Г., Медеу А.Р., Муҳаббатов Х.М., Салиев А.С., Умаров Х.У., Эргешов А.А. Географические аспекты экологически сбалансированного развития стран Центральной Азии // Известия РАН, серия географическая, 2009, № 3. – С. 42-47.
2. Развитие ирригации в комплексе производительных сил Узбекистана: в 4-х томах, Т. 1. – Колл. авторов. – Ташкент: Фан, 1975. – 351 с.
3. Сарсембеков Т.Т., Нурушев А.Н., Кожиков А. Е., Оспанов М. О. Использование и охрана трансграничных рек в странах Центральной Азии. – Алматы, изд. Атамур, 2004. – 272 с.
4. Сарсембаев С.М. Водное хозяйство Казахстана. – Алматы: Кайнар, 1971. – 192 с.
5. Современное состояние и перспективы развития ирригации в бассейне р. Сырдарья, в 4-х томах, т. 2. – Колл. авторов. – Ташкент: Фан, 1975. – 360 с.
6. Современное состояние и перспективы развития ирригации в бассейне р. Амударья, в 4-х томах, т. 3. – Колл. авторов. – Ташкент: Фан, 1979. – 360 с.

Қалидвожаҳо: *ғарҳҳо, захираҳои обӣ, гидроэнергетика, истиғодаи оқилона, ҳолати экологӣ, мутобиқшавӣ, тағйирёбии иқлим, идорақунӣ, моҳият.*

Аннотация

ПРИРОДНО-РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА

Статья посвящена природным ресурсам и их использованию в Центральной Азии. Отношение центральноазиатских государств к природным ресурсам региона основано на распределении водных ресурсов которое, имеет политическую среду. Такие отношения вряд ли изменятся в будущем.

Ключевые слова: *ледники, водные ресурсы, гидроэнергетика, рациональное использование, экологическая ситуация, адаптация, изменение климата, управления, механизм.*

Annotation

THE NATURAL RESOURCE POTENTIAL OF THE CENTRAL ASIAN REGION

The article is devoted to natural resources and their use in Central Asia. The relation of the Central Asian states to the natural resources of the region is based on the distribution of water resources which has a political environment. Such relationships are unlikely to change in the future.

Keywords: *glaciers, water resources, hydropower, rational use, environmental situation, adaptation, climate change, management, mechanisms.*

Маълумот доир ба муаллиф: Холмуродов Саид Шарифович, магистранти соли дуҷуми ихтисоси география, ДДОТ ба номи Садриддин Айни, суроғ. н. Рӯдакӣ, деҳаи Қосибон. тел: (+992) 902-20-21-16

Роҳбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведение об авторе: Холмуродов Саид Шарифович, магистрант втарео курси специалность география, ТГПУ имени С. Айни, адрес. район Рудаки, село Косибона. Тел: (+992) 902-20-21-16

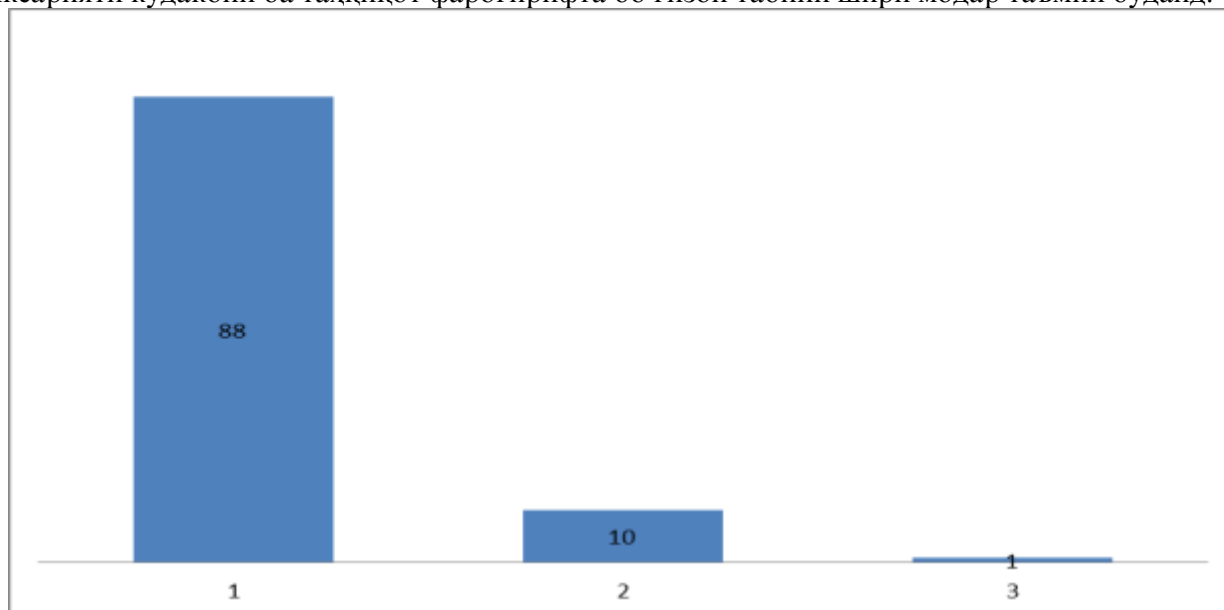
About the author: Kholurodov Sad Sharfovich, master 2st course geography facultet. TPU by name S. Ayni. Tursunzoda town Karatog village. Tel.: 90655330

МИКРОФЛОРАИ НОРМАЛИИ ЧАФИ МЕЪДАЮ-РӢДАИ КӢДАКОН

Дар натиҷаи инкишофи таърихии пӯст ва ҳамаи пардаҳои луобии одам ба калонияҳои гуногуни микроорганизмҳо ҷойгир шудаанд. Микробиосенози нормалӣ ин асосиатсияи мураккаби микроорганизмҳо буда, ба фаъолияти ҳаётии якдигар таъсир расонида ва бо организми одам доимо дар алоқа мебошанд. Ҳамаи микрофлораи рӯдаро ба гурӯҳи облигатӣ (микрофлораи асоси) факултативӣ (шартан патогенӣ ва микрофлораи сапрофитӣ) ва транзиторӣ (микроорганизмҳои тасодуфӣ) ҷудо мекунам [1, 2].

Аз ҳама намунаи равшанӣ микробиосенози нормали рӯда ба ҳисоб меравад, ки дар он алоқаи зичи организмҳои як ҳуҷайра бо одам қарор доранд. Ҳамагӣ дар рӯда то 100 миллиард ҳуҷайраи микроорганизмҳо мавҷуд мебошанд. Дар замони ҳозира қариб, ки 500 намудҳои гуногуни микроорганизмҳо маълуманд, ки дар ҷафи меъдаю-рӯдаи одам калонияҳоро ҳосил карда, аз ҷиҳати микдор (10^{14}) зиёдтар аз маҷмӯаи ҳуҷайраҳои одам (10^{13}) мебошад. Зиёда аз 92-95 %-и микрофлораи рӯдаро анаэробҳои облигатӣ ташкил медиҳад. Таркиби микрофлораи рӯда ба таври кофӣ ғаврӣ буда, дар рӯзҳои аввали ҳаёти кӯдак ташаккул меёбад. Омили муҳимтарини ташаккулёбии микрофлораи нормалӣ бо ғизои табиӣ таъмин намудан мебошад. Барои он ки шири модар дорои як қатор пребиотикҳо буда, барои фарогирии намудҳои гуногуни микроорганизмҳо бо микдори муайян мусоидат мекунад. Ҳатто каме шароити номусоид дар рӯзҳои аввали кӯдак хусусан ҳолатҳои патологияи ҷафи меъдаю-рӯда сабаби вайроншавии биосенози рӯда гардида, натиҷаҳои вазнинро ба амал меорад, ки барқарор кардани он хело душвор мегардад [1, 4, 5].

Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши микрофлораи нормалии ҷафи меъдаю-рӯдаи кудакони 1-3 сола ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад мо фазлаи 10-кӯдаки 1-3-соларо дар ғизои сунъӣ кишт намуда, таркиби микрофлораи нормалии онро зерин санҷиши худ қарор додем. Аксарияти кудакони ба таҳқиқот фарогирифта бо ғизои табиӣ шири модар таъмин буданд.

Расми 1. таркиби микрофлораи нормалии рӯдаи кӯдакон. 1-бифидобактерияҳо, 2-лактобатсилаҳо, 3-бактерияҳои шартан патогенӣ.

Чӣ ҳеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 1 дарҷгардида бар меояд, дар таркиби рӯдаи кӯдакон зиёда аз 85-90%-и микрофлораи рӯдаро бифидобактерияҳо ташкил медиҳанд. То таваллуд шудани кӯдак дар ҷафи меъда ва рӯдаи он ягон намуди микроорганизм во намерӯяд. Дар давраи таваллуд ба рӯдаи кӯдак аз моеъҳои интестиналӣ ва флораи маҳбали модар мегузаранд. Дар натиҷа ҷамоаи мураккаби микроорганизмҳо ҳосил мегардад, ки он аз бифидобактерияҳо, лактобатсилаҳо, энтеробактерияҳо, клостридияҳо ва кокҳои грамм мусбӣ ҳосил мегардад. Баъд аз он таркиби микрофлора дар зерин таъсири якҷанд омилҳои муҳити атроф, ки муҳимтарини он ғизои кӯдак мебошад ба тағйирот дучор мегардад. Бифидобактерияҳо-чӯбчабakterияҳои грамм-мусбӣ буда, дар муҳити бе оксигенӣ фаъолият намуда, дар рӯдаи одами солим дар давоми тамоми ҳаёташ во мегӯранд.

Расми 2. Бифидобактерияи рӯдаи кӯдакон.

Дар рӯдаи ғафси кӯдакон бифидобактерияҳо гурӯҳи асосии бактерияҳои таҷзиякунандаи канд буда, то 95%-и популятсияи умумии микроорганизмҳоро ташкил медиҳад (расми 2). Ҳолати бартарӣ доштаи бифидобактерияҳо дар рӯда муҳофизати организмро аз микрофлораи патогенӣ хусусан дар кӯдакони синашон 1-сола таъмин мекунад. Ин гурӯҳи бактерияҳо хусусияти баланди зиддият нисбати бактерияҳои касалиангез дошта, бо микдори зиёд маҳсулоти турш лизотсим, бактериосинҳо, спиртҳо хориҷ намуда, ба воридшавии бактерияҳои касалиангез дар шӯъбаҳои болоии чафи меъдаю-рӯда ва дигар узвҳои дохилӣ монеа мегарданд. Тезоби ширӣ ва тезоби сиркоӣ, ки аз худ бифидобактерияҳо ҷудо мекунанд, ҷараёни ҷаббиши ионҳои калтсий, оҳан, витамини Д-ро дар девори рӯда пурзӯр мекунанд. Бифидобактерияҳо, аминокислотаҳо, сафедаҳо ва витаминҳои (К, тиамин, рибофлавин, тезобаҳои никотини, патотенӣ, фолиевӣ, пиридоксин, сианокобаламин) ҳосил карда, дар рӯда ҷаббида мешаванд. Бифидобактерияҳо таъсири пурқувват ба системаи иммунии таҳҷои рӯда мерасонанд. Ҳангоми меъёр микдори бифидобактерияҳо дар таркиби рӯдаи кӯдакон 10^{10} - 10^{11} воҳиди колония ҳосилкунандаро дар 1 грамм ташкил медиҳанд. Дар одамони болиғ бошад 10^9 - 10^{10} воҳиди колония ҳосилкунандаро дар 1 грамм ташкил медиҳанд.

Дар ҷойи дуум аз ҷиҳати миқдор дар канали ҳозимаи меъда ва рӯдаи кӯдакон лактобактерияҳо меистанд (расми 1).

Расми 3. Лактобактерияи рӯдаи кӯдакон.

Лактобактерияҳо ба гурӯҳи бактерияҳои ҷӯбчашакли грамм-мусбӣ таалуқ дошта, ба флораи облигатии рӯда дохил мешаванд. Авлоди лактобактерия 44 намудро дар бар мегирад. Намояндаи асосии ин гурӯҳи бактерияҳо *L-acidophilus* ба ҳисоб меравад (расми 3). Лактобактерияҳо амалан дар ҳамаи шӯъбаҳои чафи меъдаю-рӯда во хӯрда, ба алокаи мураккаби мутақобиларо бо дигар микроорганизмҳо ташкил медиҳад. Дар ин раванд лактобактерияҳо бактерияҳои пусонанда ва касалиангезро паҳш мекунанд. Фаъолнокии зидди бактериявии лактобактерияҳо бо он алоқаманд аст, ки дар зери таъсири ин бактерияҳо дар раванди туршқунии ангишторҳо тезоби ширӣ, спирт, лизотсим, плантаритсим, лактосидин ва лактолин ҳосил мекунанд. Ба ғайр аз он лактобактерияҳо дар пардаи луобии рӯда зич ҷойгир шуда, ба воридшавии микроорганизмҳои касалиангез монеа мегарданд. Чи хеле, ки аз таҳқиқотҳои гузаронидашудаи мо маълум гардид, мо лактобактерияҳоро дар ҳафтаи аввалини баъди таваллуди кӯдак мушоҳида намудем. Ҳангоми меъёр дар кӯдакони солим микдори лактобактерияҳо аз 10^6 - 10^7 воҳиди колония ҳосилкунандаро дар 1 грамм ташкил медиҳанд, ки ин нишондод нисбати одамони болиғ зиёдтар мебошад.

Дар таркиби микрофлораи рӯдаи кӯдакон то 1%-ро бактерияҳои шартан касалиангез ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳ эубактерияҳо дохил мешаванд. Эубактерияҳо ба гурӯҳи ҷӯбчабактерияҳои грамм-мусбӣ спораҳосилнакунанда, ки дар муҳити бе оксигенӣ фаъолият мекунанд, дохил мешаванд. Ин бактерияҳо дар рӯдаи кӯдакони навзод, ки шири модарро истеъмол мекунанд кам во меҳӯранд. Вале дар кӯдаконе, ки ғизои сунӣ қабул мекунанд, микдори бактерия метавонад, бо микдори зиёд во хӯрад. То ҳол нақши ин бактерияҳо дар организми кӯдакон пурра омӯхта нашудаанд.

Ҳамин тариқ микрофлораи муътадили ҷафи меъдаю-рӯдаи кӯдакон дар рӯзҳои аввали баъди таваллудашон ташаккул ёфта, нақши бениҳоят муҳимро дар ҷараёни ҳозима ва муҳофизати системаи ҳозима иҷро мекунамд. Ба микрофлораи нормалии канали ҳозимаи кӯдакон бифидобактерия ва лактобатсилаҳо тааллуқ дошта, зиёда аз 99%-и тамоми ҷамъоаи микроорганизмҳоро ташкил медиҳанд. Тағйирёбии микрофлораи нормалии ҷафи меъдаю-рӯдаи кӯдакон аз бисёр омилҳо вобастагӣ дошта, нақши асосиро ғизои табиӣ иҷро мекунамд. Ҳангоми вайроншавии таносуби бактерияҳои ғайдаовар нисбати касалиангез раванди дисбактериоз ба амал омада, ҷараёни ҳозима вайрон мегардад, ва инкишофи организми кӯдак сусти гардида, ба бемориҳои гуногун дучор мегардад.

Адабиёт:

1. Акоев, Ю. С. Новый взгляд на дисбиозы у новорожденных детей / Ю. С. Акоев, Т. Б. Сенцова, Г. В. Яцын // Рос. педиатр. журн, 2000. № 5. – С. 13-14.
2. Алешукина, А.В. Отношения микроб-хозяин в биотопах толстой кишки при дисбактериозах: дис. ... д-ра мед. наук: 03.02.03 / Алешукина Анна Валентиновна. – М., 2012. – 237 с.
3. Ардатская, М. Д. Современные принципы диагностики и фармакологической коррекции / М. Д. Ардатская, О. Н. Минускин // Гастроэнтерология, приложение к журналу Consilium Medicum. – 2006. – Т. 8. № 2. – С. 23-28.
4. Атопический дерматит у детей: диагностика, лечение и профилактика/ Научно-практическая программа Союза педиатров России. – М.: МФОЗМиР, 2000. – 80 с.
5. Атопический дерматит и инфекции кожи у детей: диагностика, лечение и профилактика / Научно-практическая программа. – М., 2004. – 47 с.

Калидвожаҳо: бифидобактерияҳо, лактобатсилаҳо, бактерияҳои шартан патогенӣ, лактобактерияҳо, микрофлораи рӯда.

Аннотация

НОРМАЛЬНАЯ МИКРОФЛОРА ПИЩЕВАРИТЕЛЬНОГО ТРАКТА У ДЕТЕЙ

Таким образом, нормальная микрофлора желудочно-кишечного тракта у детей формируется в первые дни после рождения и играет очень важную роль в процессе пищеварения и защите пищеварительной системы. Нормальная микрофлора пищеварительного тракта у детей включают бифидобактерии и лактобациллы, которые составляют более 99% от всего сообщества микроорганизмов. Изменения нормальной микрофлоры желудочно-кишечного тракта у детей зависят от многих факторов, и основную роль играет естественное питание. При нарушении соотношения полезных бактерий и возбудителей возникает процесс дисбактериоза, нарушается процесс пищеварения, замедляется развитие организма ребенка и он страдает различными заболеваниями.

Ключевые слова: бифидобактерия, лактобациллы, условно-патогенные бактерии, микрофлора кишечника.

Annotation

NORMAL MICROFLORA OF THE DIGESTIVE TRACT IN CHILDREN

Thus, the normal microflora of the gastrointestinal tract in children is formed in the first days after birth and plays a very important role in the digestion process and the protection of the digestive system. The normal microflora of the digestive tract in children includes bifidobacteria and lactobacilli, which make up more than 99% of the entire microbial community. Changes in the normal microflora of the gastrointestinal tract in children depend on many factors, and natural nutrition plays a major role. When the ratio of beneficial bacteria and pathogens is violated, the process of dysbiosis occurs, the digestion process is disrupted, the development of the child's body slows down and he suffers from various diseases.

Keywords: bifidobacteria, lactobacilli, opportunistic bacteria, intestinal microflora.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Фариза, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: +992903202203.

Рохбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Каримова Фариза, магистрантка первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Телефон: +992903202203.

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Karimova Fariza, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Phone: +992903202203.

Scientific adviser: Shamsuddinov Sh.

АРЗЁБИ ЧЕНАКҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУОМИЛОТИ ҶАҲОНИ МОЛҲО

Муносибатҳои байналхалқии асҷорӣ, яке аз шаклҳои асосии муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Муносибатҳои асҷорӣ гуфта чунин муносибатҳои иқтисодиро меноманд, ки ҳангоми фаъолият намудани пул дар гардиши байналхалқӣ ба вучуд омадаанд. Ин шакли муносибатҳо дар асоси тақсмоти ҷамъиятии меҳнат пайдо шуда инкишоф меёбанд.

Ба субъектҳои муносибатҳои асҷорӣ – давлат, корхонаҳо, бонкҳо, шахсони алоҳида ва ташкилотҳое, ки ба фаъолияти беруни–иқтисодӣ машғуланд, дохил мешаванд.

Низоми асҷорӣ гуфта шакли муайяни ҳуқуқи ташкили муносибатҳои асҷориро аз ҷониби давлат меноманд.

Дар назарияи иқтисодӣ низоми миллии асҷор, низоми минтақавии асҷор ва низоми байналхалқии асҷорро аз ҳамдигар ҷудо мекунанд.

Низоми миллии асҷор як қисми низоми пулии мамлакат мебошад, ки дар доираи он захираҳои асҷорӣ ташкил ва истифода карда мешаванд.

Низоми минтақавии асҷор муносибатҳои асҷориро дар байни якҷанд давлати як минтақа ифода менамояд.

Низоми байналхалқии асҷор маҷмӯи қонун, қоидаҳо ва муассисаҳое мебошанд, ки муносибатҳои байналхалқии молиявӣ, қарзӣ ва ҳисоббаробаркуниро дар асоси созишномаҳои давлатӣ ташкил менамоянд.

Низоми байналхалқии асҷор дар асоси низомҳои миллии асҷор ташкил шуда аз унсурҳои зерин иборат аст:

- воситаҳои пардохт (асҷори миллий, тилло, СДР, ЭКЮ ё ин ки Евро);
- механизми муайян ва нигоҳ доштани қурби асҷор;
- шароитҳои қобили табдил будани асҷор;
- тартиби мувозинат намудани пардохтҳои байналхалқӣ;
- ташкилотҳои байналхалқӣ ва меёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, ки барои танзими муносибатҳои асҷорӣ истифода мешаванд.

Низоми байналхалқии асҷор дар таърихи инкишофи худ се зинаро аз сар гузаронидааст: зинаи аввал аз соли 1879 то 1944; зинаи дуюм аз соли 1944 то соли 1976 ва зинаи сеюм аз соли 1976 то имрӯз. Мувофиқи ин зинаҳо се шакли низоми байналхалқии асҷорро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: низоми стандарти тиллоӣ; низоми асҷории Бреттон-Вудск ва низоми асҷори озод (Ямайка). Онҳоро низоми қурби асҷор низ меноманд.

Низоми стандарти тиллоӣ чунин низомест, ки дар он тилло ба сифати асҷори байналхалқӣ истифода мешавад. Ин низом дорои хусусиятҳои зерин буд:

- тилло бо вазни муайян дар ҳисоббаробаркуниҳои байналхалқӣ истифода мешуд;
- тилло бо дигар асҷорҳои миллий озодона мубодила карда шуда дар бозорҳои миллий низ озодона истифода мешуд;
- нархи тамоми молҳо бо воҳиди тиллоӣ муқаррар карда мешуд;
- барои содироту воридоти тилло ягон монеа вучуд надошт.

Низоми асҷории Бреттон-Вудск (низоми асҷории мустаҳкам) соли 1944 ба ҷои низоми стандарти тиллоӣ ба вучуд омадааст. Ба ин низоми асҷорӣ хусусиятҳои зерин хос мебошад:

- вазифаи пули ҷаҳониро дар тилло минбаъд дигар пулҳои миллий аз ҷумла доллари амрикоӣ ва фунт-стерлинги англисӣ низ иҷро менамуданд;
- таркиби тиллоии ҳамаи асҷорҳо ва қурби мустаҳками онҳо нисбат ба доллар муайян карда мешуд;

– давлатҳое, ки созишномаи Бреттон-Вудскро имзо кардаанд бояд ба қурби асҷорашон тағирот ворид намекарданд;

– ташкилоти асосии молиявӣ қарзии байналхалқӣ Фонди байналхалқии асҷор (ФБА) ва Бонки байналхалқии таҷдид ва тараққиёт (ББТТ) ташкил шуда, ҳамчун муассисони асосии муносибатҳои байналхалқии асҷорӣ эътироф карда шуда буданд.

Низоми асҷори озод соли 1976 дар конфронси Ямайка ташкил шудааст ва қоидаҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

– нархи мустаҳками расмии тилло бекор карда шавад;
 – хариду фурӯши озоди тилло бо нархҳои бозорӣ иҷозат дода шавад;
 – иваз намудани доллар бо тилло барои бонкҳои марказию органҳои давлатӣ манъ карда шавад;
 – ҳукуқи ташкили асърҳои минтақавӣ эътироф карда шавад;
 – тартиботи (режим) асърҳои озод шинокунанда қорӣ карда шавад;
 – ба сифати пулҳои ҷаҳонӣ, асърҳои минтақавӣ, маркаи немисӣ ва ғайри инҳо чопонӣ низ истифода шаванд;
 – ба ФБА ҳукуқи назорат аз болои сиёсати асърҳои давлатҳои аъзои ин созишнома дода шавад.

Дар ҷаҳони муосир барои танзими муносибатҳои байналхалқии асър ва таъмини устувори ҳисоббаробаркуниҳои байналхалқӣ, як қатор ташкилотҳои (институтҳои) байналхалқии молиявӣ асърӣ нақши муҳим доранд. Калонтарин ташкилотҳои байналхалқии молиявӣ қарзӣ - Фонди байналхалқии асър (ФБА), Бонки байналхалқии таҷдид ва тараққиёт (ББТТ) ва Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (ТҲИТ) ба ҳисоб мераванд.

ФБА – органи марказии танзимкунандаи низомии асърӣ буда, соли 1944 дар конфронси Бреттон-Вудск ташкил шудааст ва аз соли 1947 инҷониб фаъолият мекунад. Вазифаҳои асосии ФБА инҳо мебошанд:

- танзими қурби асър;
- дастгирии устувори ҳампоягҳои асърӣ;
- додани қарз ба аъзоёни фонд;
- интишори воситаҳои пардохт дар ҳолати зарурӣ ва ғайра.

ББТТ – ҳамчун як ташкилоти байналхалқии молиявӣ асърӣ соли 1944 дар конфронси Бреттон-Вудск ташкил карда шудааст ва ба фаъолият соли 1946 оғоз намудааст. ББТТ – ташкилоти молиявӣ байналхалқие мебошад, ки вазифаи асосии он додани қарзи дарозмуддат барои таъмини тараққиёти иқтисодии аъзоёнаш мебошад. Шартҳои асосии аъзо шудан ба ББТТ ин аъзо будан ба ФБА мебошад.

ББТТ ба Бонки ҷаҳонӣ дохил шуда дорои шӯъбаҳои зерин аст: Ширкати байналхалқии молиявӣ (ШБМ) ва Ассотсиатсияи байналхалқии тараққиёт (АБТ).

ШБМ – пеш аз ҳама сохтори хусусиро дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф маблағгузорӣ менамояд.

АБТ – ба мамлакатҳое, ки дар онҳо даромад ба сари аҳоли на кам аз 400 долларро ташкил медиҳад, қарзи имтиёзнок ва ҳатто қарзи бефоида медиҳад.

Дар байни ташкилотҳои байниҳукумати молиявӣ Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (ТҲИТ) нақши муҳим дорад. Ба он тамоми мамлакатҳои мутараққӣ дохил мешаванд. Вазифаи асосии ин ташкилот барои амалӣ намудани сиёсати макроиқтисодӣ тавсия додан аст.

Барои танзими низомии минтақавӣ асърӣ соли 1979 Низомии Европавӣ асърӣ (НЕА) ташкил карда шуд, ки вазифаи он мустаҳкам намудани қурби асър ва интишори воҳиди асър (Евро) мебошад.

Адабиёт:

1. Малькова Т.Н. Исторический анализ методологии бухгалтерского учета. – Дис. на соиск. учен. степ. д.э.н. – СПб, 1998. – 255 с.
2. Мэтьюс М. Р., Перера М. Х. Б. Теория бухгалтерского учета: Учебник / Пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 114 с.
3. Нидлз Б., Андерсен П., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета / Пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 205 с.
4. Николаев И.Р. Проблемы реальности баланса. – Л.: Экономическое образование, 1926. – 200 с.
5. Николаева С.А. Методология бухгалтерского учета в России в период перехода к рыночной экономике. – Дис. на соиск. учен. степ. д.э.н. – М., 1999. – 206 с.

Калидвожаҳо: аудитор, бонк, суратҳисобҳои бонкӣ, ҳисоботи молиявӣ, нишондодҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, иқтисодиёт, равиш, фаъолият, қарз, сармоягузорӣ.

Аннотация

ЦЕНКА ИЗМЕРЕНИЙ КОМПАНИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В МИРОВОЙ ТОГОВЛЕ

Международные валютные отношения – одна из основных форм международных экономических отношений. Валютные отношения – это экономические отношения, которые образуются, когда деньги находятся в обращении в международном обращении. Эта форма отношений возникает и развивается на основе общественного разделения труда. Субъектами валютных отношений являются государство, предприятия, банки, физические лица и организации, осуществляющие внешнеэкономическую деятельность.

Ключевые слова: валютные, банк, форма счет, финансовый отчет, экономические разделения, производство, экономика, процесс, внешнеэкономическую, активности.

Annotation

EVALUATION OF THE DIMENSIONS OF THE COMPANY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE WORLD TRADE

International monetary relations are one of the main forms of international economic relations. Currency relations are economic relations that are formed when money is in circulation in the international circulation. This form of relations arises and develops on the basis of the social division of labor. Subjects of foreign exchange relations include the state, enterprises, banks, individuals and organizations engaged in foreign.

Keywords: auditor, bank, bank account, financial report, economic indicators, production, economics, the process, stock, content.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содот Саид Чамолиддин, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии морифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои иқтисодӣ Гафорода Ҷ.

Сведения об авторе: Содот Саид Джамолиддин, магистрант второго курса факультета экономики и управлени в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

Научный руководитель: кандидат экономического наук Гафорода Дж.

About the author: Sadat S. Jamaludin is a fourth -year student of the faculty of technology and economics of the Tajik State Pedagogical University. S. Ayni.

Scientific director: candidate economic science Gaforzoda J.

*Сафаров Хусайн,
магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маориф*

ИСЛОҲОТИ НИЗОМИ ҲИСОБДОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ШАКЛҲОИ НАВИ ҲИСОБОТ МУВОФИҚИ СБҲМ

Ҳисоботи молиявӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ таҳия ва пешниҳод мегардад. Сарфи назар аз тафовути мавҷуд буда дар шаклу мазмун, ки вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқии кишварҳои мухталиф ба миён омадаанд, мақсади ҳисоботи молиявӣ – ин то ҳадди ниҳой қонунгардонидани низоми иттилоотии доираи васеи истифодабарандагон мебошад.

Қаъби назар аз он, ки дар ҳар кишвар:

- стандартҳои ба худ хоси миллий, қоидаҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар намудаанд;
- ҳисобот ба самъи истифодабарандагони мушаххас равона карда мешавад;
- моддаҳои ҳисоботи молиявӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун эътироф карда шуда, низоми гуногуни ҷенкунӣ истифода мешаванд;
- шароитҳои ба худ хоси иҷтимоӣ – маишӣ ва ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд, аммо дар амал мафҳумҳо ва истилоҳоти объектҳои баҳисобгирии муҳосибии якранг истифода мешаванд. Вобаста аз трансмилликунонӣ ва куллиягардонии (ҷаҳонишавии) равандҳои иқтисодӣ, зарурати ба шакли яхела даровардан ва ҳамохангсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба миён омад.

Ин тавре шарҳ дода мешавад, ки тақрибан аксари истифодабарандагон қарорҳои иқтисодии бо сармоягузорӣ, насиядихӣ, баҳодихии сифатӣ ва тобеъияти ҳисобдихии идоракунии, баҳодихии қудрати пардохт, бозорگیری ва ғайдаовариҳои ширкатҳо вобастабударо қабул мекунанд. Сарфи назар аз он, ки ҳисоботи молиявӣ маълумоти мукамалро дода наметавонад, он ба воқеаҳои пешин равона гардида, мувофиқи баъзе меъёрҳои арзишӣ то дараҷае нисбӣ аст, таҳияву пешниҳоди он барои истифодабарандагон муҳим мебошад, чунки усули дигари маълумотگیری ҳоло ихтироъ нагардидааст.

Маҳз тавассути омӯзиш ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ, истифодабарандагон оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият, тағйиротҳо дар вазъи молиявии объект маълумот пайдо мекунанд.

Ҳисоботи молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шудааст:

- пешниҳоди маълумоти возеҳ, муфид, саҳеҳ ва воқеӣ ба истифодабарандагон;
- пешниҳоди маълумоте, ки ба истифодабарандагон барои мулоҳизаронӣ оиди маблағ, фурсат ва хавфи вобаста бо даромади интизорӣ ёрӣ мерасонад;
- пешниҳоди маълумот оиди захираҳои иқтисодӣ, ўҳдадорӣҳо, таркиби сармоя ва сарчашмаҳои он.

Дар шароити вусъатёбии муносибатҳои бозаргонӣ зарурати тақмили низоми баҳисобگیری ва ҳисоботи молиявӣ ба миён меояд. Баҳисобгирии муҳосибии муосир бояд ба доираи васеи истифодабарандагони иттилоот фаҳмо бошад. Бо ин мақсад баҳисобгирии ватаниро аз рӯи кулли меъёрҳо ба ҷаҳонӣ наздик намудан зарур аст. Бинобар ин мебояд низоминома ва дастуруламалҳоро доир ба ҳисобگیری ва ҳисобот, ки айни замон амал карда истодаанд, ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намуда, ҳамзамон истифодаи принципҳои онҳоро ба таври сартосарӣ бояд таъмин кард.

Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар ҷараёни бехтаргардонӣ, мутобиқнамоӣ ва минбаъд наздикшавии ҳисоботи молиявӣ дар тамоми ҷаҳон, нақши муҳимро бозиданд. Онҳо:

- ҳамчун асос барои талаботҳои миллий нисбати баҳисобگیری ва ҳисобот дар аксарият мамлакатҳо;
- ҳамчун намунаи байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти ҷудоғонае, ки бо қор карда баромадани талаботҳои шахсии худ машғуланд (аз ҷумла, мамлакатҳои дорои истеҳсолоти мутараққӣ, ҳамчунин афзоиши миқдори бозорҳо ба мисли Хитой ва аксарияти мамлакатҳои Осиё, Аврупои Марказӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ);
- аз ҷониби биржаҳои фондӣ (сармоявӣ) ва сохторҳои амрдихандае, ки ба ширкатҳои хориҷӣ ва ватанӣ пешниҳоди ҳисоботи молиявиро мувофиқи СБҲМ иҷозат медиҳанд, ё худ талаб мекунанд;

• аз ҷониби сохторҳои миллӣ, аз ҷумлаи Иттиҳоди Аврупо, ки оиди комилан такя намудан ба Кумитаи СБҲМ (КСБҲМ) мавриди коркарди меъёрҳои ба эҳтиёҷоти бозори сармоя ҷавбгӯянда эълон намудааст;

• аз ҷониби миқдоран афзудаистодаи ширкатҳо, ҳатто дар кишварҳои, ки истифодаи СБҲМ – ро эҳтиёҷ нест, истифода мешаванд.

Пешниҳоди маълумоти саҳеҳ доир ба фаъолияти молиявӣ - ҳоҷагӣ масъулияти ниҳоят дақиқро талаб мекунад. Аз рӯи сифат ва бозғатимодии ҳисоботи молиявии пешниҳодшуда, мутобиқати он ба низомномаҳои амалкунанда доир ба баҳисобирии муҳосибӣ ва қонунгузориин минтақавӣ, ба қордонии менечерони ҳоҷагидорӣ ва самаранокии усули идорақунӣ баҳо медиҳанд. Аз ин хотир, мақсади таҳияи ҳисоботи молиявӣ, усулҳои баҳисобирии муҳосибӣ, тавсифномаҳо, ки муфид будани иттилооти молиявӣ ва ҷузъиёти он, принципҳои инъикоси амалиётҳои ҳоҷагиро дар баҳисобирий муайян мекунанд, дар қонсепсияҳои стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ дарҷ гардида, онҳо самтҳои асосии омода намудану пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ мебошанд.

Ҳисоботи молиявӣ бо мақсади пешниҳоди маълумот оиди моҳияти фаъолияти ширкат, мавҷудияти дороиҳои гардон ва ғайригардон, натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ - ҳоҷагӣ ва тағйирёбии вазъи молиявии ширкат ба доираи васеи истифодабарандагон таҳия мегардад.

Ҳисоботи молиявӣ – ин ифодаи маълумоти ҷамъшуда оиди мавҷудият, вазъ ва ҳаракати манбаъҳои моддӣ, меҳнатӣ ва пулии ширкат аст. Бинобар ин, устувориин молиявии ширкат аз мавҷудияти захираҳои иқтисодӣ, сатҳи идорақунӣ ва қордонии қормандон, муносибат бо таъминкунандагону пудратчиён, сохторҳои молиявӣ ва андоз вобаста аст. Натиҷаҳои молиявӣ ва қобилияти пардохтадоқунии ширкат оиди вазъи фаъолияти амалиётӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ дар муддати давраи муайяни вақт шаҳодат медиҳанд.

Мутобиқи СБҲМ, мақсади ҳисоботи молиявиро пешниҳоди маълумот оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулии ширкат, ки барои доираи васеи истифодабарандагон мавриди қабули қарорҳои иқтисодӣ муфиданд, ташкил медиҳанд. Ҳисоботи молиявӣ ҳамзамон натиҷаҳои идорақуниро бо захираҳои, ки ба роҳбарият боварӣ гардидааст, инъикос мекунад. Бо ин мақсад ҳисоботи молиявӣ маълумотро оиди нишондодҳои зерини ширкат дарбар мегирад:

- дороиҳо;
- ӯҳдадориҳо;
- сармоя;
- даромад ва хароҷот, аз ҷумла қоида ва зарар;
- ҳаракати воситаҳои пулӣ.

Адабиёт:

1. Бабкин А.В. Задачи принятия решений по развитию предпринимательских систем / Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2013. № 3(173). С. 119—130.
2. Бабкин А.В., Чистякова О.В. Развитие инновационного предпринимательства в России: понятие, динамика, проблемы, направления развития // Экономическое возрождение России. 2014. № 4(42). С. 157—170.
3. Баҳисобирии молиявӣ. Дастури таълимӣ. ИҚБАК. – Душанбе, 2004. – 296 с.
4. Баратова Н. Малое и среднее предпринимательство: проблемы развития и их решение // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2015. № 3(3). С. 38—44.
5. Барышников Н. П. Бухгалтерский учет, отчетность и налогообложение. М.: Филинь, 1997.

Калидвожаҳо: *аудитор, банк, суратҳисобҳои банки, ҳисоботи молиявӣ, нишондодҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, иқтисодиёт, равиш, фаъолият, қарз, сармоягузорӣ.*

Аннотация

РЕФОРМА СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И НОВЫЕ ФОРМЫ ОТЧЕТНОСТИ ПО МСФО

Финансовая отчетность во всех странах мира готовится и сдается всеми субъектами хозяйствования. Несмотря на различия в форме и содержании, которые возникают в зависимости от социально-экономических и правовых условий разных стран, целью

финансовой отчетности является удовлетворение информационных потребностей широкого круга пользователей.

Ключевые слова: *производство, экономика, процесс, фонды, вопросы, развития, инвестиция, финансы, процесс, кредиторы, работодатель, рынок.*

Annotation

ACCOUNTING SYSTEM REFORM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND NEW IFRS REPORTING FORMS

Financial statements in all countries of the world are prepared and submitted by all business entities. Despite the differences in form and content that arise depending on the socio-economic and legal conditions of different countries, the purpose of the report is a final one.

Keywords: *production, economics, process, funds, issues, development, investment, finance, process, lenders, employer, market.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Хусайн, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии морифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои иқтисодӣ профессор Рауфӣ А.

Сведения об авторе: Сафаров Хусайн, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

Научный руководитель: доктор экономических наук профессор Рауфӣ А.

About the author: Safarov Khusain, is a fourth -year student of the faculty of technology and economics of the Tajik State Pedagogical University. S. Ayni.

Scientific director: Doctor of Economics, Professor Rauf A.

ТАЛАБОТ БА ҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИ

Назорати чараёнҳои хоҷагӣ ва натиҷаҳои он тавассути низоми ҳисобгирии хоҷагӣ, яъне мушоҳидот, ченкунӣ ва бақайдгирӣ таъмин карда мешавад. Лаҳзаҳои ибтидоии ҳисобгирии хоҷагиро мушоҳидаи далелу падидаҳои дар рафти фаъолияти хоҷагӣ ҷамъоваришуда ташкил медиҳад. Дар давраи оянда, баъд аз муайян намудани далелҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, онҳоро бо нишондиҳандаҳои шумораӣ чен мекунам, баъдан ин нишондиҳандаҳоро қайд менамоям ва он имкон медиҳад, ки чараёни истеҳсоли маҳсулот назорат ва идора карда шавад.

Мушоҳида, ченкунӣ ва сабти амалиётҳо ба маънои томиш **баҳисобгирӣ** мебошад ва бо ёрии он маълумоти аввала оиди фаъолияти хоҷагидорӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳисобгирии хоҷагӣ низоми мушоҳида, ченкунӣ ва бақайдгирӣ чараёни истеҳсолоти моддӣ бо мақсади назорат ва идоракунии онҳо дар намудҳои алоҳидаи истеҳсолот мебошад.

Талабот ба ҳисобгирии хоҷагӣ дар зинаҳои аввали тараққиёти инсоният пайдо шуда, дар ҳамаи сохторҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ амал мекунад.

Дар асрҳои миёна (садаҳои XIII- XIV) ҳисобгирии муҳосибӣ пайдо шуд. Заминаи пайдоиши он тараққиёти сармояи молӣ ва ба вучуд омадани сармояи бонкӣ буд, ки ба пайдоиши тарзҳои махсуси ҳисобгирии хоҷагӣ оварда расонид. Инҳо навиштаҷоти дутарафа ва тавозунӣ буданд.

Гузариш аз феодализм ба капитализм боиси пайдоиши вазифаҳои нави ҳисобгирии хоҷагӣ гардида, ба он мазмуни нав ворид намуд. Дар ин раванд зарурати ҳисобгирии гирдгардиши сармоя ва истеҳсоли арзиши изофа ба миён омад.

Дарки ин равандҳо танҳо бо ёрии тартиби ҳисобгирии махсус ташкилшуда имконпазир аст.

Барои идоракунии хоҷагии капиталистӣ табиатан зарур аст, ки ҳисобгирии муттасилу саросари муҳосибӣ ба ҳисобгирии мукаммали ҳаракати сармояи фардӣ ва ғайри фардӣ табдил ёбад. Тараққиёти бонкҳо ва низоми қарздиҳӣ барои ҳисобгирии ҳаракати сармоя дар микёси ҷамъият шароит фароҳам овард.

Пешрафти илмӣ-техникӣ, тараққиёти истеҳсолот, пайдоиши ширкатҳои бузург, тақсимои минбаъдаи меҳнат, пайдоиши тарзи пайдарҳами истеҳсолот, дар арафаи асрҳои XIX- XX барои пайдоиши ҳисобгирии фаврии техникӣ замина муҳайё кард.

Ҳамин тавр, тараққиёти истеҳсолоти ҷамъиятӣ боиси пайдоиши се намуди ҳисобгирии хоҷагӣ- ҳисобгирии фаврӣ, муҳосибӣ ва омӯрӣ гардид. Чуноне ки дар боло қайд кардем, ҳисобгирии хоҷагӣ, пеш аз ҳама, ба тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ вобастагӣ дорад.

Баҳисобгирии молиявӣ, дар шароити ташаккули муносибатҳои бозоргонӣ, чун яке соҳаҳои ояндадори илмӣ-иқтисодӣ ва ихтисоси бонуфузи муосир зери табaddулотӣ калон қарор дорад. Ин бо ҷалби сармояи хориҷӣ ба истеҳсолот, фароҳамоварии рӯшанӣ дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот, зарурати наздиккунии усули баҳисобгирии ватанӣ бо стандартҳои байналмиллалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) вобастагӣ дорад.

Бо баробари гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун омилҳои асосии идоракунии хароҷот, афзоиши даромаднокӣ ва назорат аз болои самарабахшии амалӣ гардонидани кор аҳамияти зиёдтарро доро мегирад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ чун яке аз намудҳои баҳисобгирии хоҷагидорӣ, дар қатори баҳисобгирии фаврӣ ва омӯрӣ, мақсади саҳеҳ ва пурра инъикос кардани амалиётҳои хоҷагӣ ва воқеияти фаъолияти субъектро дорост.

Зарурати баҳисобгирии муҳосибӣ ва умуман, баҳисобгирӣ ва ҳисобот, аз гирифтани маълумот оиди вазъи ҳаракати захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ субъекти хоҷагидорӣ иборат буда, тавассути он мониторинги бизнес амалӣ гардида қарорҳои муносиби идоракунӣ қабул карда мешаванд.

Баҳисобгирии муҳосибӣ – ин системаи иттилоотӣ. Мавҷуд набудан, ё худ, риоя накардан ва истифодаи нодурусти асосҳои қонунгузорӣ ва меъёрҳои муқарраргардида, метавонад ба оқибатҳои ғайриҷашмдошт, инчунин, қашқарҳои рағбати моликон, давлат ва дигар иштирокчиёни бозор оварда расонад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ аз маҷмӯаи тарзу усулҳои муоинаи амалиётҳои хоҷагӣ ва ҷараёни он, ҷанкуни ва бақайдгирии онҳо, коркарди маълумот ва ирсоли он ба истифодабарандагони манфиатдор барои қабули қарорҳои идоракунонда ва нигоҳдории маълумот бо тартиботи хронологӣ иборат аст.

Системаи муосири идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо босаводии амалӣ, балки саводнокии назариявиро низ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳуқуқ тақозо мекунад. Баҳисобгирии муҳосибӣ забони байналмилалӣ соҳибкорӣ буда, донишҳои муайянеро дар соҳаи риёзиёт, омор, молия, ҳуқуқ, андозбандӣ, технологияи компютерӣ ва фанҳои дигар талаб мекунад, ки онҳо дар ниҳояти кор боиси ташаккули насли нави кормандони баҳисобгирӣ – менечерони молиявии ширкат мегарданд. Беҳуда нест, ки роҳбарони аксарият корпоратсияҳои транснатионалӣ дорои маълумоти муҳосибӣ ва ё собиқ муҳосибонанд.

Баробари тақомули муносибатҳои бозаргонӣ баҳисобгирии муҳосибӣ масъалаҳои мураккаби зеринро ҳал менамояд:

- муайян намудани сатҳи иқтисодии истеҳсоли ва вазъи молиявии муассиса;
- аниқ кардани мавҷудияти моликият, вазъ ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ва гардишӣ;
- таҳлили нишондеҳандаҳои молиявӣ ва омода намудани пешниҳодот оиди қабули қарорҳои идоракунӣ;
- таъмини назорат аз болои нигоҳдории қимматҳои моливу моддӣ, воситаҳои пулӣ ва тамоми моликияти муассиса;
- мониторинги амалиётҳои ҳисоббаробаркунӣ ва қарзӣ, идоракунии хароҷот, таъминоти самаранокӣ ва рақобаттобаварӣ.

Мақсади бурдани **баҳисобгирии муҳосибӣ** – ин ҷамъоварӣ, коркард ва танзими маълумот оиди вазъи соҳибкорӣ, воқиф сохтани роҳбар ва менечерон оиди ҳаҷми қорҳои иҷрошуда, даромад, хароҷот ва ғайда, андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, оиди тағйирот дар ҳаракати захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Бабкин А.В. Задачи принятия решений по развитию предпринимательских систем // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2013. № 3(173). С. 119-130.
2. Бабкин А.В., Чистякова О.В. Развитие инновационного предпринимательства в России: понятие, динамика, проблемы, направления развития // Экономическое возрождение России. 2014. № 4(42). С. 157-170.
3. Баҳисобгирии молиявӣ. Дастури таълимӣ. ИҶБАК, Душанбе, 2004. – 296 с.
4. Баратова Н. Малое и среднее предпринимательство: проблемы развития и их решение // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2015. № 3(3). С. 38-44.
5. Барышников Н. П. Бухгалтерский учет, отчетность и налогообложение. М.: Филинь, 1997.

Калидвожаҳо: аудитор, банк, суратҳисобҳои банки, ҳисоботимолиявӣ, нишондодҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, иқтисодиёт, равиш, фаъолият, қарз, сармоягузорӣ.

Аннотация

ТРЕБОВАНИЯ К БУХГАЛТЕРСКОМУ УЧЕТУ И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Мониторинг экономических процессов и их результатов обеспечивается системой хозяйственного учета, то есть наблюдения, измерения и регистрации. Начальным моментом хозяйственного учета является наблюдение за фактами и явлениями, собранными в ходе хозяйственной деятельности. В следующем периоде, после определения фактов хозяйственной деятельности, они измеряются количественными показателями, затем эти показатели фиксируются, что позволяет контролировать и управлять производственным процессом.

Ключевые слова: производство, экономика, процесс, фонды, вопросы, развития, инвестиция, финансы, процесс, кредиторы, работодатель, рынок.

Annotation

REQUIREMENTS FOR ACCOUNTING AND ITS POSITION IN THE MANAGEMENT SYSTEM

Monitoring of economic processes and their results is provided through the system of economic accounting, ie observation, measurement and registration. The initial moment of the economic

accounting is the observation of the facts and phenomena collected in the course of economic activity. In the next period, after identifying the facts of economic activity, they are measured by quantitative indicators, then recorded, which allows you to control and manage the production process.

Keywords: *production, economics, process, funds, issues, development, investment, finance, process, lenders, employer, market.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Хусайн, магистранти соли дуюми факултети иқтисодӣ ва идоракунии морифи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои иқтисодӣ профессор Рауфӣ А.

Сведения об авторе: Сафаров Хусайн, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

Научный руководитель: доктор экономических наук профессор Рауфӣ А.

About the author: Safarov Khusain, is a fourth -year student of the faculty of technology and economics of the Tajik State Pedagogical University. S. Ayni.

Scientific director: Doctor of Economics, Professor Rauf A.

**АЛОҚАИ МУТАҚОБИЛАИ МОЛИЯ БО ДИГАР
КАТЕГОРИЯХО ДАР РАВАНДИ ТАКСИМНАМОИИ АРЗИШ**

Раванди тақсимнамоии арзишии маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятие, ки дар ҷараёни он арзиши дар истехсолот бавучудодада байни субъектҳои хоҷагӣ тақсим гардида, таъйиноти истифодабарӣ пайдо менамояд, бениҳоят мураккаб мебошад. Аз ин лиҳоз, он тақсим ва таъйиноти истифодабарӣ бо ёрии категорияҳои гуногуни иқтисодӣ сураат мегирад, ки ҳар яке аз он категорияҳо нақши махсуси ба худ хосро дар он тақсимои иҷро менамояд. Молия дар тақсимои молиявӣ иштирок намуда, бо категорияҳои зерин, ба мисли нарх, музди кор, қарз зич алоқаманд буда, ба ҳамдигар таъсири мутақобила мерасонад.

Ибтидои зоҳиршавии муносибатҳои молиявиро раванди тақсироти якуми арзиш ба унсурҳои аз он бунёдёфта ташкил медиҳад (с, v, m), ки даромадҳои пулии табақаҳои гуногун ва андӯшти сармояи соҳибкорихоро ба миён меорад. Барои он ки ин раванд оғоз гардад, арзиши дар истеҳсолот бавучудовардашуда бояд фурухта шавад. Олоти иқтисодие, ки бо ёрии он арзиши маҳсулот ифодаи пулӣ гирифта, ба объекти тақсирот табдил меёбад, нарх мебошад. Маҳз нарх муайянкунандаи ҳаҷми мушаххаси воситаҳои пулии ба ихтиёри ин ё он бахши иқтисодӣ ва ё соҳибмӯлк воридгардида мебошад. Нарх ва танҳо он ҳамчун асос ва ибтидои тақсирномаӣ мебошад, ки дар заминаи он тамоми раванди тақсирот сурат мегирад, чунки танҳо дар он унсурҳои гуногуни арзиши маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ ифода меёбад.

Ҳамчун ченаки миқдории арзиши дар истехсолот бавучуд овардашаванда ва ифодаи пулии он нарх муаянкунандаи таносуби тақсироти арзиши дар оянда истехсолшаванда бо бахисобгирии омилҳои ба он таъсир расонанда мебошад.

Аммо нарх асоси ибтидоии тақсимои арзишӣ ба ҳисоб рафта, сохтори ибтидоии онро пешакӣ муайян кунад ҳам, бо вучуди ин нарх наметавонад на тақсимодро байни субъектҳои моликият таъмин наояд ва на аз нигоҳи функционалӣ қисмҳои гуногуни арзишро ҷудо наояд.

Ин ба он вобаста аст, ки ҳамаи қисмҳои арзиш аз рӯйи ҳаҷм ва таъйиноти функционалӣ худ аз худ дар ҳаҷми муайян чудо намешаванд ва танҳо баъди давраи муомилот онҳо чудо мегарданд. Мубодила ҳатман бояд сурат гирифта, тақсмоти арзишӣ чараён ёбад, то ки ҳамаи қисмҳои арзиш (с, v, m) дар шакли мушаххас ва таносуби муайяни микдори таҷассум ёбанд. Ҳамин тавр, раванди ташкили қисмҳои муҳталифи арзиш, ба тавре ба ду давра чудо мегардад: дар давраи аввал гузаронидани арзиши пешпардохтшуда ва таъсиси даромадҳо, ки дар ҳақиқат лаҳзаи истехсолнамоӣ мебошад; дар давраи дуюм чудо намудани фонди барқарорнамоӣ ва даромадҳои аввалия дар шаклҳои мушаххаси гуногуни онҳо сурад мегирад, ки мазмуни давраи навбатии раванди такрористехсолро ташкил медиҳад – давраҳои тақсмоти арзишӣ дар ҳоле, ки ба ҳар қисми арзиш ҳаҷми муайяни микдорӣ дода мешавад. Аммо дар давраи дуюм ташкили унсурҳои арзиш бо ёрии нарх не (гарчанде ҳамаи қисмҳои арзиш ба он шомил мебошанд), балки бо ёрии дигар категорияҳои иқтисоди сурад мегирад.

Бинобар гуфтаҳои боло, ақидаи баъзе иқтисодчиён дар бораи он, ки гӯё олоти тақсимои аввалияи арзиш ба қисмҳои алоҳида дар дохили истеҳсолот (с, v, m) нарх мебошад, ба ҳақиқат рос намеояд. Барои он ки нарх чунин нақшо иҷро наояд, зарур аст, ки ҳамаи қисмҳои арзиш алақай дар давраи истеҳсолот шаклҳои иқтисодии мустақилро дошта бошанд ва ба нарх танҳо зохирнамоии он муяссар гардад.

Дар баробари ин, чудо кардани арзиши маҳсулоти ҷамъиятӣ ба фонди барқарор ва намуноҳои гуногуни даромадҳо яъне ба шаклҳои иқтисодии алоҳида танҳо дар раванди тақсими арзишӣ сураат мегирад; дар давраи истехсолот шаклҳои иқтисодии мухталиф (с, v, m) вуҷуд надоранд, онҳоро танҳо бо роҳи таҳлил муайян намудан имконият дорад.

Дар давраи истехсолот ҳам фонди барқарорнамоӣ ва ҳам даромадҳои ташкилбанди мустакилона дар гирдгариши иқтисодӣ иштирок намеkunанд. Онҳо дар шакли няхоншуда мебошанд – танҳо ҳамчун гуногунии сифатии таъйиноти мақсадноки қисмҳои гуногуни арзиш баромад меkunанд, чунки ба фондҳо ҷудошавии онҳо сурат нагирифтааст: фонди барқарорнамоӣ – аз даромади умумӣ ва тақсими даромади боқимонда ба шаклҳои гуногуни он. Танҳо дар давраи тақсимоти раванди тақдористехсол ҳаракати арзиши маҳсулоти ҷамъиятӣ ба таври воқеӣ ба таъсиси фонди барқарорнамоӣ ва даромадҳои умумӣ шакли мустакили инъикоси

иктисодии худро мегиранд. Дар давраи истехсолот арзиш ба қисмҳои мустақил ҷудо намешавад вале дар давраи тақсимоии раванди такрористехсол шакли ифодаи пулиро гирифта, ба фонди барқарорнамоӣ (истехлоки таҳсисгардида ва воситаҳои гардон) ва шаклҳои гуногуни даромад, ки байн иштирокчиёни истехсолот тақсим мегардад (музди кор, суғуртаи иҷтимоӣ, ғоида) ҷудо мешавад. Чунин тақдирёбии қисмҳои гуногуни арзиш аз шакли нисбӣ ба аёнӣ бо ёрии нарх сурат намегирад (гарчанде, ки дар асоси нарх бошад), балки бо ёрии молия ва музди кор сурат мегирад. Маҳз ба шарофати онҳо дар раванди тақсимоии аввалия намудҳои гуногуни даромадҳои пулӣ, андӯхту ҳиссаҷудокуниҳо (атчисление), таносуби таркибии онҳо дар асоси талаботи қонунҳои ҷамъиятӣ ба вучуд меоянд.

Ҷаъолияти нарх ва молия дар раванди тақсимоии арзишӣ дар алоқамандии мутақобила сурат мегирад. Нархҳо асоси методи молиявии тақсими арзиш мебошад, вале молия ба таносуби тақсимои таъя намояд ҳам, он зери таъсири нарх сурат мегирад ва ҳамчун олоии амалинамоии ин таносубиятҳо ва мукамалгардонии онҳо бо баҳисобирии вазъияти иқтисодии инкишофи ҷамъият анҷом дода мешавад.

Мустақилияти нисбии методи молиявии тақсимоии арзиш ба он меорад, ки таркиби нисбии маҳсулоти ҷамъиятӣ ва даромади миллии тақсимкардашуда аз таносубиятҳои бо нарх муайянкардашуда фарқ менамояд.

Дар тақсими арзиши маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ ба ғайр аз молия музди кор низ иштирок менамояд. Ин шакли тақсими музди кор вобаста бо зарурати ташкили даромадҳои қормандони мушаххас сурат мегирад. Музди кор ҳамчун категорияи иқтисодӣ муносибатҳои арзиширо ифода менамояд. Муносибатҳои маъқур дар раванди тақсими арзиши нав бавучудовардашуда тавассути ташкили даромадҳои фардии ба қорғарон вобаста ба миқдор ва сифати меҳнаташон пардохтшаванда ба вучуд меояд.

Музди меҳнат қисми таркибии низоми умумии тақсимоии арзишӣ буда, он бо молия дар як қатор қарор мегирад. Дар ин маърид барои қонёгардонии талаботи минбаъда шароити муайян ба вучуд меоварад. Гарчанде бо молия асоси якхела дошта бошад ҳам, музди кор аз молия бо он фарқ менамояд, ки таркиби муносибатҳои тақсимоии музди кор тавассути воситаҳои пулӣ ба амал бароварда шуда, ба молиқияти қормандони алоҳида барои қонёгардонии талаботи шахсии шаҳрвандон ҷудо мегардад. Дар баробари ин захираҳои молиявӣ ҳамчун барандаи моддии муносибатҳои молиявӣ дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат қарор дошта, барои қонёгардонии талаботи гуногуни ҷамъиятӣ таъйин шудаанд.

Фарқияти музди меҳнат аз молия дар он низ зухур меёбад, ки ҷаъолияти он метавонад (бо дараҷаи муайяни қобили қабул) ҳамчун раванди ҳаракати дусамтаи арзиш баррасӣ гардад. Чунки музди меҳнат ҳамчун шакли тақсимоии ҷамъиятӣ характери ҷубронӣ дорад; Он вобаста ба саъю кӯшиши меҳнатии қормандон, дақр алоқамандии зич бо миқдор ва сифати меҳнати сарфакардашудаи онҳо пардохт мегардад. Ҳар як шаҳрванд бояд аз ҷамъият ҳамон ҳиссаи арзишро гирад, ки вай ба саҳми меҳнатии он мувофиқат намояд.

Молия ва музди кор ҳамчун категорияи тақсимоӣ байни ҳамдигар алоқамандии зич доранд, ки дар рафти тақсимоии арзишӣ робитаи мутақобилаи онҳо таъмин мегардад. Ин робитаи мутақобила аз он иборат аст, ки аз як тараф молия ба музди меҳнат дар ташкили музди меҳнат ёрӣ мерасонад ва бо ҳамин музди меҳнатро аз фондҳои пули қорхона ҷудо менамояд, аз тарафи дигар музди меҳнати таъсисгардида, ки бо вақти пардохташон ба қормандон мувофиқат наменамоянд, бавучудорандаи сарчашмаи иловагии захираҳои молиявии қорхона дар шакли паасивҳои устувор мебошад. Қарздоршавии қорхона нисбати пардохти музди кор – ин захираи молиявӣ, аммо на бо сабаби он ки худ музди меҳнат ба молия мансуб аст, балки бар асари он ки музди қори таъсисгардида дарҳол ба дасти соҳибаш намерасад. Музди меҳнати дар муомилоти қорхона ҷойгирфта воситаҳои пулии қорхона мебошад, бинобар он ҳамчун сарчашмаи ташкили воситаҳои гардон баромад мекунад.

Дар тақсимоии арзишӣ қарз низ иштирок менамояд. Вале аз бисёр ҷиҳатҳо қарз ба молия монанд аст. Хусусиятҳои умумии ба ҳарду категория хос ин наздик будан ва табиати иқтисодии ба якдигар монанд доштани онҳо мебошад. Ба ин нигоҳ нақарда, ҳаракати ҷаъолияти онҳо аз ҳамдигар фарқи қуллӣ доранд: фарқи қарз аз молия дар барқардонандашавандагии он аст – қарз қарз дар муҳлати муқарраршуда бояд ҳатман ба қарздиҳанда барқардонида шавад. Барқардонандашавӣ ин аломати муҳим ва вижагии қарз мебошад.

Барқардонандашавандагӣ ҳамчуни хусусияти маҳсуси қарз фарқиятро дар характер, сарчашмаҳо ва самтҳои истифодаи захираҳои қарзӣ дар муқоиса бо захираҳои молиявӣ муайян

мекунад. Захираҳои кредитӣ ҷудошавиро дар фосилаи вақти ҳаракати арзиш аз қарздиҳанда ба қарзгиранда ва ҳаракати баръакс онро инъикос менамояд; захираҳои молиявӣ – ҳаракати яксамтаи арзишро ифода мекунад. Азнавтасимноии кредитӣ бо ҳаракати воситаҳои пулӣ байни субъектҳои дар раванди тасимот иштирокунанда алоқаманд аст; азнавтасими молиявӣ ҳам байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҳам дар доираи ҳар яке онҳо мувофиқи таъйиноти мақсаднок дар мувофиқа бо талаботи ҷамъиятӣ анҷом дода мешавад.

Захираҳои кредитӣ дар раванди азнавтасим аз ҳисоби воситаҳои пулӣ муваққатан озода корхонаҳо, иттиҳодияҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шаҳрвандон ташаккул меёбанд; захираҳои молиявӣ – аз ҳисоби даромад ва андӯшти дар давраи тасимоти арзишӣ бавҷудода таъси меёбанд. Захираҳои қарзӣ, ба қарзгирандагон ба муҳлати муайян бо шартҳои баргардонандагӣ ва ҳақдиҳандагӣ дода мешаванд; захираҳои молиявӣ бепул ва бе муқаррароти шартҳои баргардонидани онҳо мавриди истифода қарор мегиранд. Ва дар ниҳояти қор дар фарқият нисбати молия қредит бо муомилоти пул алоқаи ногузаштанӣ дорад; бо ёрии он талаботи субъектҳои хоҷагидорӣ ба воситаҳои пардохти барои муомилот зарурӣ қонё гардонида мешавад; танзими воситаҳои пулӣ дар муомилотбурдари анҷом медиҳад.

Мавҷудияти хусусиятҳои умумии молия ва қарз муносибатҳо ва ғайолияти мутақобилари дар раванди тасим пешакӣ мӯйян менамояд; ин ҳолат махсусан дар истифодаи комплекси захираҳои молиявию қредитӣ ба таври равшан зоҳир мегадда. Ҳамин тавр, ҳангоми норасоии захираҳои молиявии корхонаҳо барои таъмини ғайолияти муътадили раванди истеҳсолот ва васеънамоеи он аз қарзҳои бонкӣ истифода мебаранд. Захираҳои молиявии муваққатан озода корхонаҳою ташкилотҳои хоҷагидорӣ дар ҳисобҳо дар муассисаҳои бонкӣ нигоҳ дошта шуда, барои оқилона истифода бурдани онҳо ҳамчун воситаҳои қарзӣ ҷиҳати қонёгардонии талаботи тақористеҳсоли васеъ дар доираи соҳаҳои умумии иқтисодиёт имқоният фароҳам меоваранд. Ғайолияти молия ба ташаккул ва рушди захираҳои қарзӣ мусоидат менамояд; ғайолияти қредит дар навбати худ имқоният медиҳад, ки дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорию давлатӣ захираҳои молиявӣ, аз ҷумла бо ёрии бозори молиявӣ ҳам таъмин қарда шавад.

Боҳамалоқамандии молия ва қарз дар фоизи бонкӣ ҳам, ки бевосита бо таъбиқи ғайолияти қредит вобаста аст, ба таври равшан зоҳир меёбад. Ҳақдиҳандагии қредит ба он меорад, ки бонк барои қарзи додааш аз қарзгиранда воситаҳои пулӣ муайяно дар шакли фоиз мегадда ва ё баръакс онро (фоизро) ба ташкилотҳои хоҷагидор, ки пулҳои муваққатан озодашонро барои истифодаи муваққатӣ ба бонк пешниҳод намудаанд, пардохт менамояд. Дар навбати худ сарчашмаи пардохти фоиз барои истифодаи воситаҳои аз субъектҳои хоҷагидорӣ ҷалбгардида даромади бонк мебошад; ташаккул ва истифодаи онҳо бо ёрии муносибатҳои молиявӣ ба таври ғайри мустақим анҷом дода мешаванд.

Алоқаи мутақобилаи молия ва қарз мувофиқати органиқии усулҳои молиявию қарзии таъмини талаботи тақористеҳсолии васеъро муайян менамояд. Оъектҳои асосии таъсири ҳаматарафаи (комплекси) молия ва қарз дар раванди тақористеҳсол фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардон мебошад.

Алоқамандии мутақобилаи категорияҳои иқтисодӣ, ки дар давраи тасими арзишӣ амал мекунад, зарурияти истифодаи комплекси дар амалияи хоҷагидорӣ тақозо менамояд. Дар ин маврид хусусияти ғайолияти молия, нарх, музди қор, қредит, инқунин доираи амали онҳо бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Агар ҳолати зикршуда иқро нагадда, ғайолияти категорияҳо дар раванди тасими арзиш ба натиҷаи истеҳсолот таъсири муқбат намерасонад. Қунин алоқамандиҳои мутақобилаи категорияҳои иқтисодӣ на танҳо нисбати нарх, музди қор, қредит, балки нисбати андоз, суғурта ва таъсиси захираҳо низ қой доранд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Қумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Қумҳурии Тоҷикистон аз 26. декабри 2018.
2. Кодекси андози Қумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 №901 (қонун аз 26.12.2005. №114, аз 28.07.2006. №193, аз 22.12.2006. №219, аз 5.03.2007. №239, аз 30.07.2007. №306, аз 20.03.2008. №376, аз 18.06.2008. №397, аз 26.03.2009. №493, аз 19.05.2009. №525, аз 3.12.2009. №571).
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», соли 1992.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи иқтимоии маъйубон дар Қумҳурии Тоҷикистон», соли 1992.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи муқофизати меҳнат дар ҚТ», соли 1992.

Калидвожаҳо: фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардон, нарх, музди қор, қредит, ҳисобҳо, дар муассисаҳои бонкӣ

Аннотация
**ФИНАНСОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ С ДРУГИМИ КАТЕГОРИЯМИ В ПРОЦЕССЕ
РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СТОИМОСТИ**

Процесс распределения стоимости набора социальных продуктов, в процессе которого созданная в процессе производства стоимость распределяется между хозяйствующими субъектами и находит свое целевое использование, чрезвычайно сложен. Следовательно, его распространение и использование осуществляются с помощью различных экономических категорий, каждая из которых играет определенную роль в этом распределении. Финансы участвуют в распределении финансовых средств и тесно связаны со следующими категориями, такими как цена, заработная плата,

Ключевые слова: *основные средства и оборотный капитал, цены, заработная плата, кредит, счета, в банковских учреждениях*

Annotation
FINANCIAL RELATIONSHIP WITH OTHER CATEGORIES IN THE VALUE DISTRIBUTION PROCESS

The process of value distribution of a set of public goods, in the process of which the value created in production is distributed among economic entities and finds a purpose for use, is extremely complex. Therefore, its distribution and use are carried out with the help of different economic categories, each of which plays a specific role in that distribution. Finance participates in the financial distribution and is closely related to the following categories, such as price, wages, debt, and interacts with each other. *адолженность, и взаимодей*

Key word: *fixed assets and working capital, prices, wages, credit, accounts, in banking institutions .*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидшарапов Шаҳром, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Сведен об автор: Саидшарапов Шаҳром, магистрант второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About author: Saidsharapov Sahrom, is magistr of the faculty of Technology and Economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ОМУЗИШ ВА ПАРВАРИШ

Қодирова Меҳрангез Баҳодуровна,
магистранти соли дуҷуми факултети таҳсилоти томақтабӣ ва ибтидоӣ

НОЗУКИҲО ДАР ТАРБИЯИ ФАРЗАНД ВА ИНКИШОФ ДОДАНИ САТҲИ ЛУҒАВИИ КӮДАКОН

Тарбия ва инкишофи кӯдакон дар ҳар як давраи синусолӣ хусусияти ба худ хос доранд. Ин хусусиятҳо сабабҳои ба вучуд омадан ва шакл гирифтани бисёр сифатҳои шахсӣ, ба монанди гапдарой, дилсӯзӣ, меҳрубонӣ, хоксорӣ, ҳаётдӯстӣ хушёрӣро зиракӣ, нотарсӣ, чусту чолокӣ ва ғайраҳо мегардад [2].

Ҳар як кӯдаки ҳисман ва рӯҳан солим майлу хоҳиш дорад, ки мувофиқи қудрату тавоноии худ, бе мадади калонсолон ин ё он амалро иҷро намояд. Ин хоҳишу рағбати кӯдак барои мустақилият дар амалҳои «Ман худам», «Ман меҳӯхам», «Ман метавонам» ифода мегардад. Мо, калонсолон, доимо кӯшиш менамоем ҳамаи хоҳишу дархостҳои хурдсолонро иҷро намоем ва инро вазифаи худ меҳисобем. Агар хоҳишу дархости кӯдак мувофиқи матлаб набошад, диққати ӯро ба дигар ашё ва ё ҳодисаҳо ҷалб намуда барои ба натиҷаи дилхоҳ муваффақ гардидан ҳаракат менамоем [5].

Мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалӣ нишон медиҳанд, ки зоҳиршавии якравӣ дар кӯдакон доимӣ набуда он характери интихобӣ ва ситуативӣ дорад, яъне он вобаста ба рӯҳия ва вазъияти иҳотакарда мебошад. Кӯдак якравии худро нисбати ҳамсолаш камтар зоҳир мекунад. Чунки дар доираи ҳамсолон ӯ метавонад диққати худро ба бозича ва амали рафӣкон маҳсусан, бозичаи яқҷоя тез ҷалб намояд. Сониян, аз таҷрибаи шахсӣ ва ҳамсолон медонад, ки дар назди ҳамсоли худ якравӣ намудан натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Инчунин кӯдак медонад, ки якравии ӯро ҳамсолон эътироф намеkunанд ва ин амал минбаъд ба муносибату мавқеаш таъсири бад мерасонад. Кӯдак кӯшиш менамояд якравии худро нисбати калонсолон ва шахсони алоҳида нишон диҳад. Масалан, Фарзона ва Қосимҷон дар назди ёрдамчиҳои мураббияи гурӯҳ Б. якравии худро нишон дода, аз иҷрои супориши ӯ саркашӣ намуданд. Баробари ворид гардидани мураббия ба бино онҳо бечунучаро бозичаҳоро ба ҷояш монданд [7].

Сабаби дигари шаклгирии якравӣ чун сифати бад, доимо маҳдуд кардани мустақилият ва ҳуқуқҳои ӯ дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Маъмул аст, ки яке аз талаботҳои дар кори тарбиявӣ ин бо ҳам мувофиқ кардани талаботҳои зиёдро пешниҳод менамоем. Ба монанди ҳатман иҷро намудани супоришҳо, талаботи дархостҳои атрофиён, ҳурмат кардани калонсолон, гапдарой ва ғайраҳо. Масалан, мо аз вай талаб мекунем, ки ба атрофиён Шумо гуфта мурочиат намояд, дурӯғ нагӯяд, хушмуомила бошанд, вале худ дод мезанем, номашро пурра намегӯем, лақаб мекунем, дар назди дигарон шахсияташро паст мезанем. Дар натиҷа вай эътирозу норозигӣ ва муқобилияти худро дар якравӣ, гапнодарой, дамдӯзд шудан, дағалӣ ва ғайраҳо зоҳир мекунад.

Албатта, майлу рағбати кӯдак ба мустақилнокӣ вачҳҳои гуногун дошта метавонад. Масалан, аз тарафи калонсолон шунидани таърифу таҳсин, худро чун шахсияти мустақил нишон додан, аз худ кардани тарзу иҷрои амал (бастанӣ банди пойафзол, гузаронидани тӯғма, пӯшидани либос) ва ғайраҳо. Майли мустақилнокӣ – ин ифодагари эҳсоси худшиносӣ, сифатҳои шахсияту ғурур низ шуда метавонад. Кӯдак меҳӯҳад пойафзолу либосҳояшро мустақилона пӯшида, барои ба кӯча рафтан тайёр гардад. Модар ӯро саросема мепӯшонад. Дар ин лаҳза кӯдак худро ҷабрида ва маҳрумгардида аз иҷрои хоҳиши шахсӣ меҳисобад [6].

Аз ҳад зиёд баҳо додан ва таърифу тавсиф намудани сифатҳои шахсӣ ва имкониятҳои ақлию зеҳнии кӯдак низ сабаби ба вучуд омадан ва шаклгирии якравӣ мегардад. Масалан, вақте ки мо як кӯдакро доимо таърифу тавсиф менамоем, дар байни рафӣкон афзалияи ӯро таъкид менамоем, дар ӯ чунин ақида ба вучуд меояд, ки дар ҳақиқат ҳам шахсияти бекаму қост ҳаст.

Бояд кайд кард, ки беназоратии иҷтимоӣ – педагогии кӯдакон дар ҳамаи давраҳои инкишофи синусоӣ сабаби якравии онҳо шуда метавонад. Муносибати бепарвоёна ба бозъиной ба хоҳишу талаботҳои маънавии моддии кӯдак дар ӯ ҳисси танҳой, нодаркор будан, беҳимоя будан, маҳбуб набуданро ба вучуд меорад. Дар натиҷа кӯдак эътироз, муқобилият ва дилхунукии худро нисбати ин вазъият ва аҳволи шахсии худ дар шакли якравӣ низ зоҳир мекунад. Бо ин амал меҳодад диққати атрофиёро ба худ ҷалб намояд. Худро чун шахсият нишон диҳад. Табиист, ки минбаъд ин гуна кӯдакон дар байни ҳамсолони худ дар кӯдакистон, оила, кӯча, мактаб ҳамакида ва пайравони худро дарёфт намуда мавқеи хосаро дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ишғол мекунанд. Сабаби ба гурӯҳҳои «душвортарбия» дохил гардидан, роҳ додан ба кирдору амалҳои бад, қонуншиканин бачаҳо мегардад. Ҳамаи кӯдакон дар давраҳои муайяни таракқиёти худ табиати «душвор» - ро мегиранд, вале он дар дараҷаҳои гуногун ва нисбатан кӯтоҳмуддат ва ё дарозмуддат зоҳир мешавад.

Аз таҳлили сабабҳои бавучудой ва шаклгирии якравии кӯдакон, ки дар боло зикр гардид, чунин бармеояд, ки сарчашмаи он дар муносибатҳои байниҳамдигарии кӯдакону калонсолон аст. Баъзан калонсолон ақидае доранд, ки на ҳама якрав шуда метавонад. Якравӣ низ яке аз сифатҳои шахсӣ аст, ки асоси онро сифати иродавӣ ташкил мекунад, яъне одамони якрав шахсони боирода буда, барои ноил гардидан ба мақсади дар пешгузашта, яъне «меҳодам», «метавонам» кӯшиш мекарда бошанд. Ин ақида нодуруст аст. Чунки якравӣ дар калонсолон ин ифодаи худтасдиқкунӣ, қонеъ гардонидани андешаю ақидаҳои шахсӣ, нишон додани дараҷаи худбаҳодиҳӣ буда, он на ҳама вақт ба манфиатҳои одамони гирду атроф, қоида ва меъёрҳои муносибатҳои иҷтимоӣ мувофиқат менамояд [8].

Аз ҷиҳати психологӣ якравӣ дар кӯдакон сифати шахсӣ буда шаклгирии он ба таъсири мақсадноки атрофиён вобаста аст. Роҳу усулҳои баргараф намудани якравӣ ба донишмандони хусусиятҳои фардӣ, синнусоии ҳар як кӯдак аз тарафи волидону мураббӣён вобаста аст.

Хулоса, ҳар як фард, аз ҷумла кӯдаки хурдсол мустақилиятро меҳодад. Ба волидону тарбиятдиҳандагон лозим аст, ки ба ӯ имконияти мустақилона амал кардан, ёри расондан дар қорҳои маишию ҳоҷагӣ, нигоҳубини додараҷаҳои хурдсолро диҳанд, то ба қувваю имкониятҳои худро изҳор кунед: «Офарин, манн медонистам, ки ту аз ӯҳдаи инкор баромада метавонӣ!...». Изҳор кардани боварӣ ба қувваю тавоноӣ, мустақилнокӣ ва дигар сифатҳои шахсӣ имконият медиҳад муносибатҳои неки байни ҳамдигарӣ барқарор гарданд ва обрӯ, эътибори калонсолон афзояд.

Роҳи дигари пешгирии якравии кӯдак ин оҳанги омиронаю фармонфармоёноро бо оҳанги маслиҳату машварат, таъкиду хоҳиш иваз кардан аст. Масалан, пеш аз ғундоштани бозичаҳо бо бача маслиҳат мекунем, ки аввал бозичаҳоро ғундошта, баъд хӯрок хӯрдан беҳтар аства ё баръакс. Чунки баъди хӯрокхӯри боз косаю табакҳоро ғундоштан, шустан, ҷой ба ҷой намудан лозим аст ва ӯ бояд ба шумо ёрӣ расонад.

Адабиёт:

1. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика. - 7-е изд., стер. – М., 2007. – 416 с.
2. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ. – Душанбе, 2015. – 284 с.
3. Маорифи Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, таълимӣ ва методии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 8, августи соли 2020. – 64 с.
4. Нуров А., Раҳимов Х. Педагогика. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 518 с.
5. Субҳи умед. Маҷаллаи методию маърифатӣ барои муассисаҳои томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 7, 07.2020. – 24 с.
6. Субҳи умед. Маҷаллаи методию маърифатӣ барои муассисаҳои томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 3, 03.2020. – 24 с.
7. Субҳи умед. Маҷаллаи методию маърифатӣ барои муассисаҳои томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 2, 07.2016. – 24 с.

Калидвожаҳо: *мустақилият, хусусият, худтасдиқкунӣ, бавучудой, маҳрум гардида, байниҳамдигарӣ, зоҳиршавӣ, интиҳобӣ, ҳамсолон.*

Аннотации

ТРУДНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ И РАЗВИТИЕ ДЕТСКОГО СОВЕТА

Каждый маленький ребенок хочет свободы и независимости, а родители и опекуны должны иметь возможность действовать независимо без ребенка. В то же время ребенок может завоевать доверие взрослых за действия, которые он или она не может выполнять.

Ключевые слова: *независимость, характер, самоутверждение, разделение, депривация, взаимность, проявление, избирательность, сверстники.*

Annotation

CHILDREN'S EDUCATION DIFFICULTIES AND CHILDREN'S COUNCIL DEVELOPMENT

Every young child wants freedom and independence, and parents and guardians should be able to act independently without the child. At the same time, a child can gain the trust of adults for actions that he or she cannot perform.

Keywords: *independence, character, self-affirmation, separation, deprivation, reciprocity, manifestation, selectivity, peers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кодирова Мехрангез Баходуровна, магистранти соли дуюми факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ, кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, ДДОТ ба номи Садриддин Айний, суроға: н. Шахринав, кӯч. И. Сомонӣ, хонаи 77, тел.: 917-11-92-94. E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Рохбари илмӣ: Тураев Ё.

Сведения об авторе: Кадырова Мехрангез Баходуровна, магистрантка второго курса факультета дошкольного и начального образования, кафедра методики начального образования, Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, адрес: Шахринав, ул. И. Сомони, дом 77, тел.: 917-11-92-94. E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Научный руководитель: Тураев Е.

About the author: Kadirova Mehrangez Bahodurovna, 2nd year master student of the Faculty of Preschool and Primary Education, Department of Primary Education Methodology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, address: ShakhriNAV, st. I. Somoni, house 77, tel.: 917-11-92-94. E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Scientific adviser: Turaev Y.

НАҚШИ САЛОҲИЯТИ ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНГӢ БА ОМӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шартномаи Болоня тақозо менамояд, ки онҳо бояд забони умумӣ ва истилоҳоти (терминология) умумӣ дошта бошанд, то ки раванди таҳсилотро тавсиф карда тавонанд. Бинобар ин, ҳоло Стандартҳои нави таҳсилоти касбӣ дар асоси муносибати босалоҳият таҳия карда шудаанд. Дар тадқиқотҳои педагогӣ ва психологии солҳои охир ба ҷои «маҳорати касбӣ», «маҳорати педагогӣ», «маҳорати муаллим» бештар аз истилоҳҳои «салоҳияти касбӣ», «салоҳиятмандии муаллим» «салоҳияти омӯзгорӣ» истифода мебаранд.

Чунин савол ба маврид аст: Салоҳият чист? Шароитҳои таърихӣ бавучудии он кадоманд? Оё салоҳият ва салоҳиятнокӣ синониманд, ҳаммаъноянд, ҳар ду як чизро ифода мекунанд, ё аз ҳам фарқ доранд?

Истилоҳи салоҳият латинӣ буда, (competentis-қобилиятнок) дар таълими забони хориҷӣ хангоми тавсифи дастовардҳои таълим дар сатҳи фарогирии забон истифода мешавад. Бори аввал ин мафҳум дар илм аз ҷониби забоншиноси амрикоӣ, олими маъруф Ноам Хомский (1965) барои ифодаи қобилияти инсон бобати иҷрои ягон нави фаъолият пешниҳод шудааст [5, 128].

Илова бар ин, ин мафҳум дар доираи тадқиқоти гузаронидаи Шӯрои Аврупо барои арзёбии дараҷаи азхудкунии забони хориҷӣ (Страсбург, 1996) ҷузъ ба ҷузъ тадқиқ шуда, чун қобилияти иҷрои ягон фаъолият дар асоси дониш, малака, маҳорат ва таҷрибаҳои кории дар рафти омӯзиши забон ҳосилшуда муайян карда мешавад [1, 75].

Умуман гирем, талабот нисбат ба салоҳиятнокии мутахассис талаботест, ки истехсолот муайян кардааст, вай талаботи муасиса, талаботи ҷои кор, талаботи корфармо мебошад. Аз ин лиҳоз Донишгоҳ мутахассисро бояд вобаста ба талаботи фаъолияти касбӣ, ниёзи муассисаи таҳсилотӣ тайёр карда диҳад.

Доираи мафҳуми босалоҳият васеъ буда, паҳлӯҳои зайлро дар бар мегирад:

- 1) маҷмӯи донишҳои амалкунанда, маҳорату малакаҳои ҳосилшуда ва таҷрибаҳои;
- 2) омодагии доимӣ ба иҷрои фаъолият, муносибати эҷодкорона ба қору фаъолият;
- 3) қобилияти дарк кардан, гузоштан ва ҳал карда тавонистани масъалаҳои гуногун, иҷрои муваффақона ва саривақтии вазифа ва супоришҳои касбӣ;
- 4) сифатҳои шахсият, хусусан, мустиқлӣ, масъулият, серталабӣ, меҳнатдӯстӣ, поквичдонӣ ва ғайра.

Салоҳият ва салоҳиятнокӣ ду мафҳуми ба ҳам тобею пайваст мебошанд. Дар заминаи сифатҳои шахсият бомувафакят амалӣ гардонидани салоҳиятро салоҳиятнокӣ мегӯянд. Салоҳият барномаест, ки дар заминаи он салоҳиятнокӣ шакл мегирад.

Дар доираи касби омӯзгорӣ салоҳиятнокии касбиро ҳамчун ягонагии омодагии назариявӣ ва амалии педагог(омӯзгор) баҳри амалигардонии фаъолияти педагогӣ муайян кардаанд.

Салоҳияти касбӣ чист? Ин масъаларо дар мисоли салоҳияти касбии омӯзгори забони хориҷӣ, мухтасаран тавсиф медиҳем (дар заминаи таълимоти А.Н. Шукин) [6, 152].

Салоҳияти касбӣ қобилияти донишҷӯёро баҳри бомувафакят иҷро намудани фаъолияти касбӣ таъмин карда, маҷмӯи сифатҳои зайлро фаро мегирад:

- а) донишҳо аз илмҳои педагогика, психология, методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, забоншиносӣ ва илмҳои дигаре, ки барои фаъолияти касбии омӯзгор муҳиманд;
- б) маҳорати ташкил карда тавонистани фаъолияти омӯзишии хонандагон ва идора кардани чунин фаъолият;
- в) маҳорати қодир будан ба салоҳияти коммуникативӣ, ки ба дараҷаи дониши соҳибзабонон наздик бошад;
- г) доро будан ба сифатҳои шахсият, чун серталабӣ, одоби муомила, ҳалимӣ, масъулиятпазирӣ ва монанди инҳо, ки самарабахшии меҳнати муаллимиро таъмин мекунанд.

Салоҳияти касбии омӯзгори забони хориҷӣ сохтори мураккаб дошта, дар таркиби худ маҷмӯи салоҳиятҳои зайлро (коммуникативӣ, лингвистӣ, нутқӣ, стратегӣ ва ғ.) дар бар мегирад.

Дар доираи салоҳиятҳои касбии омӯзгори забони хориҷӣ мавқеи асосиро салоҳияти коммуникативӣ (иртиботӣ) ташкил менамояд.

Салоҳияти коммуникативӣ қобилияте, ки тавассути забони омӯхташаванда вобаста ба ҳадафу вузъиятҳои муошират дар доираи ин ё он соҳаи фаъолият амалӣ сохтани фаъолияти

нутқ (гуфтуғӯй)-ро ифода мекунад. Асоси онро маҷмӯи маҳоратҳое ташкил мекунад, ки баҳри иштирок дар муоширати нутқӣ мусоидат мекунад. Салоҳияти коммуникативӣ дар сохтори салоҳияти касбӣ муҳимтарин салоҳият ба шумор меравад, чун ки он сатҳи забондонӣ ва истифодаи онро дар раванди муошират муайян мекунад.

Салоҳияти коммуникативӣ бо ду навъи салоҳият вобастагии қавӣ дорад- салоҳияти лингвистӣ (забонӣ) ва салоҳияти нутқӣ.

Салоҳияти лингвистӣ (забонӣ) – ҳосил кардани донишҳо оид ба системаи забон, қонуну қоидаҳои амал кардани воҳидҳои забон дар нутқ ва маҳорати бо ёрии онҳо фаҳмидани фикру афкори дигарон ва баён кардани мулоҳизоти шахсиро дар шаклҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ифода мекунад.

Салоҳияти нутқӣ – ин донишҳои тарзу усулҳои ташаккул ва тасвирбахши фикрҳоро бо ёрии забон дар бар мегирад, ки имконияти ташкил кардан ва ба роҳ мондани амалҳои нутқӣ, маҳорати тавассути чунин тарзу усулҳо дарк кардани фикри одамони дигар ва баёни фикру мулоҳизаҳои шахсиро таъмин менамояд.

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ – маҳорати аз ҷониби донишҷӯён донишҳои хусусиятҳои милли-фарҳангии рафтору одоби иҷтимоӣ ва нутқии намоёндагони забон: урфу одат, расму оин, қолабҳои иҷтимоӣ, таъриху фарҳанг, инчунин тарзу усулҳои истифода кардан аз ин донишҳо дар раванди муоширатро дар бар мегирад.

Салоҳияти иҷтимоӣ дар хоҳиш ва маҳорати алоқаи нутқӣ оростан ва муошират кардан бо одамони дигар, дар қобилияти сарфаҳмравӣ ба вазъияти муошират ва баёни ифода тибқи азму ниятҳои иртиботии шахси сухангӯ ва вазъияти мавҷуда зухур мекунад.

Салоҳияти стратегӣ имкон медиҳад, ки бо ёрии он донишҷӯ норасоҳои дониши худро дар забондонӣ пурра карда, инчунин таҷрибаи нутқиву иҷтимоии муоширатро дар мухити забони хориҷӣ тақмил диҳад. Масалан донишҷӯ ҳангоми гуфтугӯ аз мусоҳиб ёрӣ мепурсад (Хоҳишмандам суханатонро такрор мекардед: Can you please repeat your sentence once again?), ё ба қолабҳои ҷумла ва намунаҳои нутқи шинос тақия карда ҷумларо соддаву кӯтоҳ баён мекунад, ба қараёни гуфтори худ ислоҳу тағйирот ворид карда метавонад.

Салоҳияти дискурсивӣ (аз франсавии discours–нутқ) маънии маҳорати донишҷӯёнро ҷиҳати истифодаи стратегияҳои муайян баҳри мураттаб сохтан ва тавзеҳ бахшидани матн дорад. Мафҳуми дискурс маънии матни том, нутқи мураттабро дорад. Фарқияти байни матн ва дискурс аз он иборат аст; агар зери мафҳуми матн сохтори шаклӣ-абстрактӣ фаҳмида шавад, зери мафҳуми дискурс матнҳое фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи муошират ба вучуд омадаанд. Маъруза, гузориш, муҳокима, пурсупос ва монанди инҳо аз ҷумлаи навъҳои серистеъмоли дискурсҳо дар соҳаи таълимӣ-касбии муошират махсуб меёбанд.

Салоҳияти мавзӯӣ (предметӣ) қобилияти сарфаҳм рафтани донишҷӯ ба мавзӯи муошират, ки ягон соҳаи фаъолияти инсониро дар бар мегирад. Мавзӯи оила, мактаб, фарҳанг, сиёсат, муносибат, дӯстӣ ва монанди инҳо [2, 131].

Мавриди таъкид аст, ки ташаккул додани салоҳиятҳои дар боло тафсирёфта ҳам барои талабагони мактаби таҳсилоти умумӣ ва ҳам донишҷӯёни мактаби олӣ аҳамияти калон дорад.

Дар инкишоф ва ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ ва касбӣ кадом шаклҳои қори таълим мусоидат мекунад? Бе шакку шубҳа, тамоми маҷмӯи фанҳои нақшаи таълимӣ дар ташаккули салоҳиятҳои касбии мутахассис сахмгуздоранд. Ҳамзамон, дар тайёр кардани мутахассисони риштаи омӯзгори забони хориҷӣ авлавият ба фанҳои тахассусӣ ва педагогӣ-психологӣ дода мешавад:

1) Фанҳои тахассусӣ (амалияи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, фонетика, грамматика, адабиёт, кишваршиносӣ, забоншиносӣ ва ғ.);

2) Фанҳои педагогӣ-психологӣ.

3) Силсилаи фанҳои методикаи таълими забонҳои хориҷӣ.

4) Таҷрибаи таълимӣ ва омӯзгорӣ.

То ки равиши инкишоф ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва касбии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ (англисӣ, франсавӣ, олмонӣ) дуруст ба роҳ монда шавад, зарур аст, ки байни ин фанҳо ҳамгирой, ҳамбастагӣ ва робитаи муштарак мавҷуд бошад. Танҳо дар чунин ҳолат ягонагии омодагии назариявӣ ва амалии мутахассиси оянда баҳри амалигардонии фаъолияти омӯзгорӣ таъмин карда хоҳад шуд.

Адабиёт

1. Алиев С. Н. Компетентностный подход к подготовке бакалавров филологического образования // Материалы респ. научно-прак. конференции «Эффективность обучения иностранным языкам в вузе» (20-21 ноября 2013 г.) / Под. общ. ред. проф. Алиева С.Н. – Душанбе, 2013. – С. 25-29.
2. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2013. – 336 с.
3. Общеввропейская компетенция владения иностранным языком. Проект. – Страсбург, 1996. – 167 с.
5. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М., 1972. – 356 с.
6. Шукин А. Н. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактические основы / Учебное пособие. – М.: ВК, 2012. – 336 с.

Кадидвожаҳо: *проблема, салоҳият, омӯзиш, адабиёти методӣ, таълим, зинаи ибтидоӣ, барнома, салоҳияти иҷтимоӣ, салоҳияти стратегӣ, дискурс.*

Аннотация

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В своей статье автор затрагивает проблему роль социально-культурной компетенции в обучение иностранного языка. На основе проведенного им педагогической практике, а также в результате изучения психолого-педагогической, методической литературы, учебных планов, программ, учебников и опыта учителей школ автор придя определенным выводом, предлагает целый ряд рекомендации в целях повешения уровня обучения.

Ключевые слова: *проблема, компетенция, обучение, методические литературы, преподавания, начальный этап, программа, социальная компетенция, стратегическая компетенция, дискурс.*

Annotation

THE ROLE OF SOCIAL-CULTURAL COMPETENCE IN TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE

In her article, the author affects the problem of the role of social-cultural competence in teaching of foreign language. In the basis of her pedagogical practice, as well as as a result of the study of psychological, pedagogical, methodological literature, curricula, programs, textbooks and the experience of school teachers, the author, having come to a certain conclusion, offers a number of recommendations in order to improve the level of education.

Keywords: *problem, competence, training, methodological literature, teaching, initial stage, program, social competence, strategic competence, discourse.*

Маълумот дар бораи муалиф: Одинаева Заррина, магистранти соли якуми факултети забони англисӣ, ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 919015552

Роҳбари илмӣ: Раҳмонкулов М.

Сведение об авторе: Одинаева Заррина, магистрантка первого курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 919015552

Научный руководитель: Раҳмонкулов М.

About the author: Odinaeva Zarrina, the master of 1-st year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Тел.: (+992) 919015552

ОМУЗИШИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК ВА БЕРУН АЗ ОН

Забони адабии тоҷик яке аз қадимтарин забонҳои гурӯҳи эронӣ буда, давраи дурударози таърихи аз сар гузаронидааст. Ин забон дар чараёни инкишофи худ тадриҷан таракқӣ кард ва суфта гардид. Дар тамоми асарҳои илмӣ, таърихи инкишофи забони тоҷикӣ-форсӣ бо истилоҳҳои форсии қадим, форсии миёна ва форсии нав ба се давра тақсим карда шудааст, ки аз онҳо забони форсӣ-тоҷикӣ қадим аз аввалҳои ҳазорсолаи дуум то асри IV-III пеш аз мелод, забони миёнаи форсӣ-тоҷикӣ аз асрҳои IV-III то мелод то асрҳои VIII-IX мелодӣ ва забони нави форсӣ-тоҷикӣ аз асрҳои IX-X то замони моро дар бар мегирад. Давраи охир (форсӣ-тоҷикӣ нав) дар асарҳои илмӣ ва адабӣ инчунин бо истилоҳи Pārsī, Fārsī, Pārsīi dari, Dari қайд шудааст.

«Баъзеҳо дар бораи устувории сохти грамматикӣ забони тоҷики сухан ронда даъво мекунанд, ки аз асри IX то миёнаи асри XIX, дар сохти грамматикаи забони мо тағйироти муайяне ба амал наомадааст. Вале ин ақида танҳо ба таракқии забони назм мувофиқ меояд. Зеро, дар ҳақиқат дар сохти грамматикӣ забони назм дар ин муддат тағйироти намоёне ба назар намерасад. Аммо, баръакс, муқоисаи асарҳои наср бо назм равшан нишон медиҳад, ки ин тағйирот дар забони наср нисбат ба назм зиёдтар аст. Бинобар ин ба ақидаи мо, лозим аст, ки барои равшан намудани ҷиҳатҳои грамматикӣ забони асрҳои IX-XXI асарҳои барҷастаи ба забони наср таълифёфта, ки ба марҳилаҳои мухталиф мутааллиқ мебошанд, мавриди тадқиқ қарор дода шаванд». Ин тарзи тадқиқот имконият медиҳад, ки давраҳои таракқии забони форсӣ тоҷик, хусусиятҳои ба худ хоси таракқии тағйирёбии он дар ин ё он марҳила ниҳоят чараёни таракқии тағйироти забони тоҷик аз асрҳои IX-XXI то имрӯз муқаррар гардад.

Бояд таъakkур дод ки дар қори К.Г. Залеман ва В.А. Жуковский, очеркҳои грамматикӣ Н. Березин, М. Чаъфар, Филлот ва монанди онҳо дар бораи забони ин ҳазорсола (асрҳои IX—XX) маълумоти умумӣ дода шуда, таракқии тадриҷӣ ва тағйироти он дар давраҳои ҷудогона ба назар гирифта нашудааст. Очерки грамматикӣ П. Ҳорн дар бораи сохти фонетикӣ ва грамматикӣ забони форсӣ (танҳо то асри IX) маълумоти пурратар диҳад ҳам, вале оид ба давраи пас аз асри IX дар бораи таркиби овозии лексикаи баъзе дастхатҳо (асосан, луғатҳо) ва фарқи морфологӣ дастхатҳои қадимаи забони асри XIX маълумоти каме дода, бо қайдҳои алоҳида маҳдуд мешавад. Ба зами ин, шумораи матни танқидӣ дастхатҳои ҷудогона агарчӣ афзуда бошад ҳам, вале оид ба хусусиятҳои ҷудогонаи грамматикӣ он асарҳо мухтасар маълумот дода шудаасту ҳалос. Ин гуна қайдҳоро дар муқаддимаи В.А. Жуковский ба «Асрори тавҳид»-и Абӯсаид, муқаддимаи Николсон ба «Форснома»-и Ибн-ул-Балхи, муқаддимаи Р.И. Алиев ба «Гулистон»-и Саъдӣ ва сарсухани Баҳор ба «Таърихи Си-стан» дучор мекунем. Браун ба таҳлили сохти грамматикӣ забони «Тафсир»-и Табарӣ мақолае навишта, дар бораи унсурҳои архаистии забони асар, хусусиятҳои имлоӣ ва морфологӣ вай муфасссал маълумот медиҳад. Қайдҳои ӯ, махсусан, оид ба категорияи ҷамъ дар забони дастнавис ва шаклҳои феълии сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ҷолиби диққат мебошад. В. Иванов дар мақолаи оид ба забони дастнавиин охириҳои асри XI «Табакот»-и Ансорӣ Ҳиротӣ навиштааш дар бораи имло ва суффиксҳои калимасозӣ асар маълумот дода, кӯшиш кардааст, ки тафовути байни забони адабию забони умумиғуфтуғӣ ва шеваҳоро як андоза муайян кунад. Хусусиятҳои мухтасари забони «Худуд-ул- олам»-ро дар қори илмӣ В. Минорский дучор мекунем. Хусусан, қайдҳои ӯ оид ба инверсия дар сохти ҷумлаҳо, истеъмоли муштаракӣ ҷоншинҳои «ӯ», «вай», «он» дар байни исмҳои ҷондору бечон ва дар калимасозии исмҳо сермахсул будани тарзи мураккаби исмсозӣ аҳамияти калон доранд. Р.С. Султонов дар бораи хусусиятҳои забони «Гулистон»-и Саъдӣ қори диссертационӣ навишта дар бораи сохти грамматикӣ забони асари мазкур маълумоти бисёр батафсил додааст. Масалан, вай таркибҳоро бо феъли гирифтани (дашном дода гирифт) бо истилоҳи «феълҳои мураккаби ёридиҳанда (сложный вспомогательный глагол) ном мебарад [4, 54].

«Асари олими намоёни Эрон Ҳумоюнӣ Фаррух низ дар ҳаллу эзоҳи бисёр хусусиятҳои забони адабии классикӣ дорои аҳамияти калоне мебошад. Китоби ӯ аз ҳафт ҷилд иборат буда, дар як маҷалла ба таърифи расидааст. Китоби аввал «Исм дар забони форсӣ» (сах. 38-295), китоби дуум «Сифат» (сах. 296-471), китоби сеюм «Феъл» (сах. 472-609), китоби чорум «Қуйод ва Зуруф» (сах. 610-671), китоби панҷум «Замирҳо» (сах. 736-772), китоби ҳафтум «Наҳв» (сах. 892 -

1140) ном дорад. Муаллиф барои навиштани ин дастури бузург аз осори зиёда аз 260 шоиру нависандаи маъруфи асримиёнаи Эрону Мовароуннахр фактҳо чамъ намуда, онро дар зарфи 38 сол ба майдон овардааст» [4, 65].

Монографияи олими франсави Ж. Лазар бошад, дар бораи хусусияти забони насри асрҳои X-XII маълумот медиҳад. Асари олими мазкур дар омӯхтани забони насри ин марҳила ҳиссаи калон мегузорад.

Дар солҳои охир омӯхтани забони асарҳои ҷудогонаи адабиёти классикии форсу тоҷик диққати тадқиқотчиёро бештар ҷалб карда истодааст. Намунаи аввалини он асари Л.П. Смирнова мебошад.

Доир ба хусусиятҳои грамматикӣ «Асори тавҳид фи мақомоти Шайх Абу Саид» (осори асри XII) Ҷӯраев Р. кори илмӣ навишта ба анҷом расонд.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки қорҳои мақолаҳои мавҷуда дар омӯхтани хусусиятҳои забони тоҷикӣ ҳиссае гузоранд ҳам, тадқиқи забони марҳилаи мазкур ҳанӯз ҳам яке аз масъалаҳои муҳими эроншиносӣ умуман ва аз ҷумла забонҳои ҷудогонаи ғуруҳи эронӣ хусусан ба шумор меравад. Дар асоси таҳлилу мушоҳидаҳои дақиқ муайян кардани ҳодисаҳои грамматикӣ таърихи забонҳои ғуруҳи эронӣ, аз ҷумла забони тоҷик, аз ҳар ҷиҳат аҳамияти назарӣ амалӣ дошта, барои дуруст маънидод кардани бисёр масъалаҳои забони имрӯза кумаки калоне мерасонад.

Боиси зикр аст, ки доир ба таърихи феълҳои забони адабии тоҷик қорҳои забоншинос Б. Сиёев пурмухтаво ва ҷолиби диққат буда, доир ба категорияи феъл дар насри асрҳои IX-X баҳшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки «хартарафаи тадқиқи кардани системаи феъл, муайян намудани мавқеи истеъмолии хусусиятҳои ҷудогонаи он дар забони асрҳои IX-X, ки, одатан, оғози давраи нави забони тоҷикро ба ин марҳила нисбат медиҳанд, аз ҷанд ҷиҳат аҳамиятнок аст: 1. Маълум аст, ки забони асрҳои IX-X давоми инкишофи давраҳои яқум ва дуҷуми забони форсу тоҷик ба шумор меравад. Бинобар ин, ташаққули ҳар як хусусияту шакли грамматикӣ феъл натавонанд маҳсули марҳилаи нав, балки самарайи тамоми давраҳои тараққиёти он мебошад. Аз ин ҷиҳат, омӯхтани ҷиҳатҳои грамматикӣ категорияи мазкури нутқ дар забони ин давра (асрҳои IX-X) то дараҷае ба муайян кардани тағйироти шаклҳои маъноӣ онҳо ва дигар хусусиятҳои феъл аз давраи қадим то шуруфи ҷаҳони марҳилаи нави забони форсу тоҷик кумак хоҳад расонид. 2. Муайян кардани хусусиятҳои грамматикӣ ин категорияи барҷастаи нутқ дар забони асрҳои IX-X, аз як тараф, барои аниқ кардани ташаққули системаи он дар оғози давраи нав ва, аз тарафи дигар, барои возеҳ намудани тақомули минбаъдаи ин ё он ҷиҳати грамматикӣ феъл дар забон тоҷик аз асрҳои IX-X то имрӯз ёрии назарӣ ва амалӣ расонида метавонад» [5, 8-9].

Инчунин дар хусуси категорияҳои феъл дар забоншиносии муосири тоҷик як қатор қорҳои назаррасе аз ҷониби олимони дохилӣ ва шарқшиносони рус аз ҷумла: Н. Маъсумӣ (*Асарҳои мунтахаб азборат аз ду ҷилд*), В.С. Расторгуева (*Системаи таҷжисии глаголи*), А.А. Каримов (*Современный таҷжисии литературний язык*), Р. Розенфелд (*Модальные значения некоторых форм глаголов будан и шудан в таҷжисии языке, Система глагола в юго-восточных говорах таҷжисии языка*), Д.Т. Тоҷиев (*Причастие в современном таҷжисии литературном языке*), Ш.Н. Ниёзӣ (*Таърихи морфологии ҷузъҳои феълҳои номӣ*), М.Н. Қосимов (*Як нави ибораҳои феълӣ*), Д.М. Искандаров (*Фазовые конструкции в таҷжисии языке*), Р. Ғаффоров (*Хабарҳои феълӣ мураккаб ва тарзи ифодаи онҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ*), А.М. Мирзоев (*Глагольные словосочетания с временными*

отношениями в современном таҷжисии литературном языке), Б. Сиёев (*Очерк доир ба таърихи феълҳои забони адабии тоҷик*), Б.Т. Алиев (*Глагольная лексика в «Гаршаднаме» Асади Туси*), Н. Насимов (*Словосоздание глагола в языке прозы Садриддина Айни*), У. Аҳмедова (*Глагольные формы с «истодан» в современном таҷжисии языке*), М. Давлатов (*Глагольная лексика и глагольное словосоздание в «Зайн-ал-ахбор» Гардизи (XI в.)*), Р.А. Усмонов (*Глагольная лексика в «Маснави маънави» Джалалиддина Руми*) ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Таҳлили муқоисавии феъл дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ дар қорҳои илмӣ олимони: И.Б. Мошоев (*Система форм изъяснительного наклонения в русском и таҷжисии языках*), С.Д. Холматова (*Способы передачи русских префиксальных глаголов на таҷжисии язык*), С.И. Иброҳимова (*Семантический и синтаксический анализ русских глаголов одностороннего и разнонаправленного движения: (в сопоставлении со словами, обозначающими движения в таҷжисии языке)*), М.Б. Нағзибеков (*Способы передачи русских глагольно-именных*

конструкций с объектным значением в таджикском языке) ва ғ.; инчунин дар муқоисаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дар қорҳои: П. Чамшедов (*Семантика видов в русском, таджикском и английском языках*), М.Б. Шаҳובהва (*Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков*) дида мешавад. Вале то имрӯз дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дар ин мавзӯ ягон тадқиқоти илмӣ ба назар намерасад ва аз ин рӯ омӯхтани забони фаронсавӣ дар асоси забони тоҷикӣ дар мактабҳои миёнаву донишгоҳҳои кишвар ба омӯзандагон мушкилии зиёде эҷод менамояд.

Забони фаронсавии муосир низ ба монанди забони тоҷикӣ аз ҷиҳати то ба имрӯз бо вучуди дигаргуниҳо асосати бунёдиашро чун забони меъёр ҳифз намудааст. Ин забони меъёр дар тӯли таърих барои соҳибони он якдасту қобили фаҳм буда, аз ҳудуди қарни 8 то ба имрӯз таҳаввулоту иҷтимоӣ, сиёсӣ ва адабиро аз сар гузаронида, дучори тағйирот ва таҳаввулоту нава мегардад, ки ин дигаргуниҳо марбут аст ба сохти грамматикӣ забон, вуруди вожаҳо ва ибороти қолиби ғуишҳои мухталиф, таъсири тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва вомғирии маъноӣ вожа ва ибороти забонҳои дигар, ки бешак, ба сохтори сарфию нахви забон таъсири зиёд гузоштаанд.

Ин тағйиротро баъзе забоншиносон танҳо ба таъсири забони гуфтугӯӣ алоқаманд медонанд. Вале, ба назари мо, омилҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ ба ин раванд бетаъсир набудааст.

Дар забоншиносии фаронса оид ба масъалаи категорияҳои феъл донишмандон дар қорҳои хеш андешаҳои қолиби илмӣ баён кардаанд. Махсусан саҳми забоншиносон Ш. Балли (*Общая лингвистика и вопросы французского языка*), В.Г. Гак (*Теоретическая грамматика французского языка*), Л.И. Илья (*Пособие по теоретической грамматике французского языка*), J. Dubois (*Grammaire structurale du français: Le verbe*), С. Baylon, P. Fabre (*Grammaire systematique de la langue française*), E. Benveniste (*Les relations de temps dans le verbe français*), A.M. Berthonneau (*Composantes linguistiques de la référence temporelle. Des compléments du temps, du lexique à l'énoncé*), F. Brunot (*La pensée et la langue*), J. Damourette, E. Pichon (*Des mots à la pensée. Essai de grammaire française*), M. Golian (*L'aspect verbal en français*), M. Grevisse (*Le bon usage*), G. Gougenheim (*Etude sur les périphrases verbales de la langue française*), J.H. Granberg (*Les modes d'action du verbe français*), G. Guillaume (*Temps et Verbe*), P. Imbs (*L'emploi des temps verbaux en français moderne*), S. Karolak (*Le concept d'aspect et la structure notionnelle du verbe*), E.A. Referovskaia, A.K. Vassilieva (*Essai de grammaire française*), H. Schogt (*Le système verbal du français contemporain*), N.M. Vassilieva, L.P. Pitskova (*Les catégories grammaticales du verbe français*) дар ин самт ниҳоят бузург арзёби мегардад.

Адабиёт:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Березин Н. Грамматика персидского языка. – Казань: Типография Казанского Университета, 1853. – 480 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Зерир таҳрири: Ш. Рустамов, Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев, Д. Тоҷиев, Р. Ғафоров. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 365 с.
4. Султанов Р. Особенности языка Саади по его «Голестану». автореф. канд. дис. 1954
5. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1968. – 163. с.
6. Chevalier J.-C. Verbe et phrase (Les problemes de la voix en espagnol et en français). – Paris: Ed. Hispaniques, 1978. – 245 p.
7. Chigarevskaia N.A. Précis d'histoire de la langue française. M.: Prosveshchénijé, 1974. – 286p.

Калидвожаҳо: феъл, ҷумла, муқоиса, тарҷума, таҳлил, категория, забоншиносӣ, грамматика, мақола, сизаи шартӣ.

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЗА ПРЕДЕЛАМИ

Как стало ясно из этой статьи, многие отечественные и зарубежные ученые написали трактаты и статьи на различные темы. В частности, таджикские и французские исследователи проделали значительную работу по этой теме как в сравнительном анализе, так и в отдельной форме. И эти трактаты и статьи играют ключевую роль в развитии лингвистики, и я надеюсь, что эта статья послужит ценным материалом для других.

Ключевые слова: глагол, предложение, сравнение, перевод, анализ, категория, языкознание, грамматика, статья, условный слог.

Annotation

STUDY OF VERBS IN TAJIK LANGUAGE AND OUTSIDE

As it became clear from this article, many domestic and foreign scholars have written treatises and articles on various topics. In particular, Tajik and French researchers have done significant work on this topic, both in comparative analysis and in a separate form. And these treatises and articles play a key role in the development of linguistics, and I hope that this article will serve as a valuable material for others.

Keywords: *verb, sentence, comparison, translation, analyze, category, linguistics, grammar, article, conditional syllable.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Аминҷон, магистранти соли дуюми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, факултети забонҳои романи-германӣ, ихтисос забони франсавӣ. Тел.: 985339680; E-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru

Рохбари илмӣ: Султонзода С.

Сведения об авторе: Курбонов Аминджон, учится на втором курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни, факультет романо-германских языков специализируется на французском языке. Тел.: 985339680; E-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru

Научный руководитель: Султонзода С.

About the author: Kurbonov Aminjon, is a second-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni faculty of Romance-Germanic languages specializes in French language. Tel.: 985339680; E-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru

*Ҳошимова Гулноза,
дошиҷӯи солии дуюми факулети психология ва таҳсилоти фарогир*

ХУСУСИЯТҲОИ БА ХУД ХОСИ ПСИХОЛОГИИ ЗАНОН ВА МАРДОН

Ҳар як шахс беназир ва такрорнашаванда аст. Дар ҷаҳон ду санги якхела вучуд надорад, ҷӣ расад ба одамон. Аммо бо ҳама гуногунии инсон, фарқиятҳое ҳастанд, ки ғавран ҷашмро ба худ ҷалб мекунад – фарқияти байни марду зан. Ва онҳо на танҳо дар нишонаҳои фарқкунандаи ҷинсӣ. Барои исбот ва мушаххас кардани изҳороти дар мавзӯ овардашуда, мо маълумоти муқоисавии таҳқиқоти сершуморро дар бораи фарқияти байни мардон ва занон пешниҳод менамоем. Инҳо хусусиятҳои дарк, тафаккур, таъб, манфиатҳо, афзалиятҳо, муносибат бо дигарон ва ҷизҳои бештаре мебошанд, ки дар онҳо мардон ва занон ба таври назаррас фарқ мекунад.

Бояд гуфт, ки дар бораи баъзе мардон ва занони "миёнаи" "маъмулӣ" суҳбат кунем. Гуногунии онҳо ва дигарон ҷунин аст, ки занҳое ҳастанд, ки нисбат ба дигар мардҳо хусусиятҳои мардона доранд. Инҷунин мардоне ҳастанд, ки нисбат ба як зани муайян бештар сифатҳои "занона" доранд. Аммо ин истисноҳо мебошанд, ки тавре ки мегӯянд, танҳо мавҷудияти қоидаҳоро тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, дар оянда, дар зеро калимаи "мард" ё "зан" мо як намоёндаи муайяни "хос" -и ҷинсро мефаҳмем. Ин мақола ба рӯйхати фарқиятҳои маъмулӣ бахшида шудааст.

Дар мардҳо инкишоф ёфтааст бештар:

мантиқ
ҷамъбастанкор
дарки умумӣ
майл ба абстраксия
самтҳои дар ғазо ва вақт
майл ба техника
ноил шудан ба қомебӣ
саъйю қушиш ба роҳбарӣ
хоҳиши аввалин шудан барои зан
Дар занҳо инкишоф ёфтааст:
ғувохии дил ё ҳисси пешакӣ
таҳлил
диққат ба тафсилот (ҷузъиёт)
мушаххасот
маҳорат ва ҷаққонии дастҳо
диққати баҳардӯстона
муносибат бо дигарон
қобилияти итоат кардан
хоҳиши яғона будан

Дар муқоиса бо зан мард бештар:

оқил
ботаҳаммул, ҷиддӣ
бӯҷуръат моил ба таваққал
худбӯвар
шахспарастӣ
қанорачӯ

Дар муқоиса бо мард зан бештар:

ҳассос
эхсосӣ
меҳрубон, мушфиқ
эхтиёткор
пурҳаяҷон
раҳмдил
покизақорӣ, вазиғашинос
боғайратӣ
қоллективист
муоширатпазир, одамдӯст

Хусусиятҳои дарк. Дар дарки мардҳо, ҷои асосиро он ҷизе, ки ӯ мебинад, мебошад. Барои зан, аксари таассуроти ӯ бо дарки нутқ алоқаманд аст. Изҳорот ба монанди "мард бо ҷашми худ дӯст медорад ва зан бо ғӯшҳои худ" тасодуфӣ нест. Дар суръати дарк ва ҳаракати равонӣ зан назар ба мард ба таври назаррас бартарӣ дорад. Масалан, занон нисбат ба мардон тезтар мутолиа мекунад ва ҷизҳои ҳондашонро бо тафсилоти сершумор бештар пешниҳод мекунад. Онҳо одатан назар ба мардон тезтар ҳисоб мекунад, бештар дар хотир нигоҳ доранд.

Тафаккур. Зан ва мард раванди гуногуни тафаккур доранд. Мардон майл доранд бештар ба тафаккури мантиқӣ, абстрактӣ ва ғазой. Зан бошад, ба таври мушаххас фикр мекунад ва аксар вақт ба ҳисси зеҳнӣ таъя мекунад. Мардон ба аксари ҷизҳо оқилона муносибат мекунад ва занон бо эҳсосот, як фикрро ба бисёр ҳолатҳо паҳн мекунад. Дар занон тафаккури ғазой ва тамоюли ғазой қамтар рушд кардаанд, аз ин рӯ онҳо аксар вақт самтҳо (ҷап, рост)-ро ба ҳам омехта мекунад ва дар аксари ҳолат, мошинҳои худро бо душворӣ таваққуф мекунад.

Мушоҳидақорӣ. Мард ваъбиятро дар маҷмӯъ дарк мекунад ва баҳо медиҳад, зан диққати ӯро ба ҷизҳои майда-ҷуйда равона мекунад. Барои зане, ки дар ваъбияти муқаррарӣ аст, мушоҳидаи бузург ҳос аст. Дар ваъбияти стресс, ҳатар, эҳтимол дорад зан "сарашро ғум қунад" ва бо ин мушоҳидаашро низ. Дар мардон, дар ваъбияти ҳатар, мушоҳида шадидтар мешавад.

Мизоч. Мушохидаҳои равоншиносон нишон медиҳанд, ки дар мардон бештар хусусиятҳои мизочи холерикӣ бартарӣ дорад. Маҳз барои ҳамин дар онҳо зухуроти алоҳидаи реаксияҳои иродавӣ, худписандӣ, нерӯ ва бегоҳатӣ хос аст [2]. Ба мард одатан хашмгинии беруна, матонат ва қобилияти муқовимат ба фишори ноҳамвор хос аст. Аз ин рӯ, мизочи холерикиро метавон ҳамчун мизочи "мардона" баррасӣ кард. Табъи сангвиник ва меланхолик бештар ба табиати зан мувофиқат мекунад. Ба занон ҳаракатпазирӣ, зухури зӯроварии эҳсосот, тағйирёбии зуд дар кайфият хос аст. Зан одатан танҳо дар ҳолати бадбахт буданаш хашмгин аст.

Эҳсосот. Одатан занон нисбат ба мардон хеле эҳсосотӣ мебошанд. Одат шудааст, ки мардон эҳсосоти худро боздоранд; инро аз зан талаб кардан беҳуда аст. Тағйирот дар табъи зан бениҳоят бузурганд. Системаи асаби занон камтар устувор аст. Аз ин рӯ, зан зуд аз як ҳолати эҳсосӣ ба ҳолати дигар мегузарад. "Зани меҳрубон фариштаи рӯи замин аст" мегӯяд яке аз зарбулмасалҳо, "Пеш аз зани бад, шайтон кӯдаки покдоман аст", мегӯяд зарбулмасали дигаре. Занон ба муқофотҳо ва ҷазоҳо шадидтар муносибат мекунанд, ба муноқишаҳо ва душвориҳо дар ҷои кор ва хона дардноктар муносибат мекунанд. Зан ҳар вақте меҳодад метавонад бихандид ва вақте ки меҳодад гиря мекунад. Мардон эҳсосоти худро нисбат ба занон мушкултар баён мекунанд.

Мардон хашмгинтар, якравттар ва ҷасуртар, дар одоб, гуфтор ва эҳсосот сахттар мебошанд. Занон бештар ҳамдард, ҷавобгӯ ва шармгин, бештар эҳсосотӣ мебошанд. Занон одатан ҳолатҳои ногувор ва эҳсосоти манфиро мекашанд, хусусан вақте ки онҳо бо наздикон ё ҳамкоронашон робита доранд. Мард мебахшад ва фаромӯш мекунад, зан мебахшад, аммо фаромӯш намекунад. Ин сифат занонро бо гурбаҳо умумӣ месозад, ки ҳеҷ гоҳ дардро фаромӯш намекунанд.

Худбаҳодихӣ. Мардон дар эътибори худ нисбат ба занон мутавозинтаранд. Худбаҳодихӣ аксар вақт дар занон кам баҳо дода мешавад ва дар мардон аз ҳад зиёд баҳо дода мешавад. Мардҳо бештар ба худ эътимод доранд, онҳо бештар аз худ қаноатманд хистанд. Мард ҳамеша худро мувофиқи кор ва дастовардҳои ҷан мекунад, қадриносии зан аз муносибатҳои байни одамон вобаста аст.

Афзалиятҳо. Мардҳо бештар дар бораи мансаб, кор, тичорати худ фикр мекунанд-ин нерӯи пешбарандаи онҳост. Ҷойи аввал дар иерархияи арзишҳои онҳо аксар вақт худшиносии касбӣ, муваффақият дар баъзе тичоратҳо мебошад. Мардон ба ноил шудан ба ҳадаф, ба даст овардани мақоми муайян ва қудрати иҷтимоӣ, ғолиб шудан дар озмун ва ба муваффақият расидан ба «сатри поён» нигаронида шудаанд. Маҳалли манфиатҳои занон муошират, ҳамкорӣ, ҳамоҳангӣ, муҳаббат аст. Барои зан ҷои аввал оила, издивоҷ, фарзандон ва муносибат бо хешовандон аст. Ҳама таҳқиқот оид ба арзишҳои афзалиятноки мардон ва занон нишон медиҳанд, ки 70-80%-и мардон дар ҳама ҷо даъво мекунанд, ки кор муҳимтарин қисми ҳаёти онҳост ва 70-80%-и занон ба оила афзалият медиҳанд. Дар натиҷа, агар зан дар муносибатҳои шахсӣ бадбахт бошад, пас ӯ наметавонад дар қори худ муттамарказ кунад. Агар мард дар кор бадбахт бошад, наметавонад дар муносибатҳои шахсӣ ширкат варзад.

Зарурати муошират. Ҳаҷми миёнаи муошират дар байни занон аз ҳаҷми муоширати мардон беш аз якуним маротиба зиёдтар аст. Талаботи муошират дар байни бисёр занҳо ба ҳадде зиёд аст, ки агар зан дар давоми рӯзи корӣ "суҳбат" карда натавонад, ин ба табъи ӯ, ҳосилнокӣ ва сифати кор таъсири манфӣ мерасонад [2]. Дар баъзе корхонаҳои "занон" танаффусҳои 5-10 дақиқай барои муошират ҷорӣ карда шуданд. Дар болои мизҳои дигар коргарон аз нав ҷобачо карда шуданд, то онҳо аз қори худ саргарм нашуда суҳбат кунанд. Ин чораҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ муфиданд. Ниёзҳои гуногуни мардон ва занон дар муошират манбаи муноқишаҳои сершумори оилаҳо мебошанд. Дар аксари ҳолатҳо, шавҳар талаботи худро ба муошират дар давоми рӯзи корӣ пурра қонеъ мекунад. Зан аз ҳамеша дур аст, зеро ниёз ба ӯ хеле бештар аст. Аз ин рӯ, вай умедвор аст, ки камбуди иртиботро дар хона пур мекунад. Аммо ин на ҳамеша натиҷа медиҳад. Шавҳар хомӯш аст ё ба саволҳо бо ҷанд қалима ҷавоб медиҳад. Ба ӯ гуфтан - гуш намекунад ва ҳатто ба телевизор меравад. Зан, албатта, ҳафа мешавад: "Шумо намехоҳед бо ман суҳбат кунед ва ба ман аҳамият намедихед" ва ғайра. Ва суҳан дар ин ҷо танҳо дар надониҳои психологияи якдигар аст.

Ҳадафҳои муошират. Барои занон раванди муошират муҳим аст, барои мардон натиҷа. Мардон вақте ки мақсади суҳбатро медонанд, беҳтар муошират мекунанд. Оғози "биед суҳбат кунем" барои суҳбат бо дӯстдӯхтарҳо хуб аст, аммо на барои суҳбат бо мард. Шумо бояд бо

мард на бо ишора, балки мустақиман дар бораи он чизе, ки зан меҳонад, суҳбат кунед. Онҳо дар бораи чӣ гап мезананд? Заъфи бисёр занҳо дар ғайбат кардани хона, таъмир ва ҳатто ғайбат аст. Мардҳо бештар дар бораи кор, сиёсат ва варзиш суҳбат мекунанд. Мардҳо бештар дар бораи муваффақиятҳои худ суҳбат карданро дӯст медоранд, занон бошанд, дар бораи нокомиҳоиашон.

Ҳамин тавр, байни марду зан он қадар фарқиятҳо мавҷуданд, ки метавон гуфт ки, - онҳо бо ҳам чиз фарқ мекунанд. Дар ҳар сурат, калимаҳое, ки дар рӯи замин, гӯё ҳамзистӣ мекунанд, ба ҳам мепайванданд ва ҳамкорӣ мекунанд, аммо бидуни аз даст додани моҳияти худ, ду тамаддуни мухталиф, ду ҷамоа - мардон ва занон, ки барои якдигар он қадар заруранд ва хеле фарқ доранд!

Адабиёт:

1. Пугачева М. В чем разница мужской и женской психологии? (Электронный ресурс).
2. Шейнов В. П. Женщина плюс мужчина. Познать и покорить / В.П. Шейнов. – М: Харвест, 2002.

Калидвожаҳо: *психология, психика, мизоч, зан, мард, хусусиятҳои психологӣ, эҳсосот, худбаҳодиҳӣ.*

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН

Пытаться выяснить, какой из полов имеет больше преимуществ – бессмысленно. У обоих типов психики есть такие же большие плюсы, как и минусы. Зная и чувствуя особенности психологии каждого из полов, можно понять, как вести себя в той или иной ситуации, чтобы быть счастливым и сделать счастливым своего партнера.

Ключевые слова: *психология, психика, клиент, женщина, мужчина, психологические характеристики, эмоции, самооценка.*

Annotation

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN AND MEN

It is pointless to try to find out which gender has more benefits. The type of gender psyche of every one of them has a big pluses, also minuses. Knowing and feeling their psyche singularity you can be aware of how to behave in a given situation to be happy and make your partner happy.

Keywords: *psychology, psyche, client, woman, man, psychological characteristics, emotions, self-esteem.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Гулноза, донишҷӯи соли дуюми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 112120211.

Рохбари илмӣ: Ҳамидов Умед, муаллими калони кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни

Сведения об авторе: Ҳашимова Гулноза, студентка второго курса факультета психологии и инклюзивное образование, ТГПУ имени С. Айни, тел.: (+992) 112120211.

Научный руководитель: Ҳамидов Умед, старший преподаватель кафедры социальной психологии и семейных отношений факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Khashimova Gulnoza, student of faculty psychology and inclusive education, TSPU named after S. Ayni, tel.: (+992) 112120211

Supervisor: Hamidov Umed Headteacher, Department of Social Psychology and Family Relations, Faculty of Psychology and Inclusive Education, S. Aini TSPU.

**РУШДИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ – ИҶТИМОИИ ДОНИШОМӢЗОН
ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Омилҳои муҳими ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ – фарҳангӣ истифодаи фановариҳои нави таълимӣ аст. Технологияи тафаккури интиқодӣ, ҷаъолияти лоиҳасозӣ, омӯзиш дар ҳамкорӣ ва технологияи бозиҳо технологияи рушди омӯзиш рағбатро ба муоширати ғайризабонӣ ва мӯхтавои мавзӯи он вусъат медиҳанд. Дар вақти ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ – салоҳияти иртиботӣ ҳам муҳим мебошад.

Методикаи лоиҳавиро дар ин маврид маҳсулноқ меҳисобанд, чунки он имконияти беназирро барои рушди шахсияти хонандагон эҷод мекунад ва онҳоро ба ифшои нерӯи эҷодӣ ва ташаккули шинохти манфиатҳо равона месозад. Алгоритми кор бо технологияи лоиҳаҳо, ки дар раванди омӯзиш истифода мешаванд: пеш гузоштани фарзия – сохтани вазъияти мушкӣ – таҳлили масъала – мушаххаскунӣ ва сарфаҳмравӣ – амалигардонӣ – баҳогузорӣ. Методикаи лоиҳавӣ ин намуди ҷаъолияти шахсиятӣ – раҳнамоӣ аст, ки шароити худидроқӣ, худбаёнӣ, худсобиқуниро фароҳам мекунад.

Дар ҷараёни иҷрои корҳои лоиҳавӣ донишомӯзон маводи ғании аспиро ҷамъоварӣ, мураттаб, ҷамъбаст мекунанд. Дар ин маврид хонандагон натавонанд ба манбаъҳои гуногуни ҷиӣ, балки ба манобеи интернетӣ ҳам рӯ меоранд. Мавзӯи лоиҳаҳо метавонад ҷиҳати фарҳангӣ - иҷтимоӣ дошта бошанд ва самтҳои ҳамаҷаъаи манобеи хонандагонро инъикос кунанд.

Барои рушд ва ташаккули самти иҷтимоӣ – фарҳангӣ ҳамчун ҷузи салоҳияти иртиботӣ, дарсҳо, ягон навъи машғулият ё навъи кор ба мисли сайёҳат, сафар, ҳимояти лоиҳаҳои сайёҳӣ, дарс-бозӣ, дарс-мусобиқа, дарс-викторина ва ғ., муассир мебошанд.

Бо доштани донишҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ хонандагон маҳоратҳои забону кишваршиносии худро аз ҳисоби мавзӯи нав дар бораи кишваре, ки забонаш омӯхта мешавад, дар бораи фарҳанг, илм, воқеиятҳо, одамони маъруф ва навъҳои ҷаъолияти гуфторӣ гуногун (шунидан, гуфтан, хондан ва навиштан) вусъат меёбад. Мавод барои таълими гӯшкӯнӣ матнҳои мӯътабари хусусияти иттилоотӣ – маълумоти дошта, маълумоти савтӣ дар галерияву музейҳо, роҳнамоёни сайёҳон, эълонҳо дар фурудгоҳ, вокзалу нақлиёт хизмат мекунанд [4, 107].

Таълими хониши матнҳо бо мӯхтавои забону кишваршиносӣ навиҷарӣ ворид месозанд, зеро ки дар ин матнҳо ҳамеша воқеияти кишваре, ки забонаш омӯхта мешавад, воҷеъуранд. Бо назардошти сину сол, мавзӯ ва масоили донишомӯзон ба онҳо матнҳои гуногунсол: рӯзноманигорӣ, илмӣ-оммавӣ, фалсафӣ, бадеӣ пешкаш мешавад.

Ҳангоми кор бо матн се марҳилаи асли вучуд дорад: томатнӣ, матнӣ, баъдиматнӣ.

Дар марҳилаи антисипатсионӣ равишҳо муассиртар зеринҳоро меҳисобам:

- 1) фаҳмидани мӯхтаво аз рӯи сарҳат;
- 2) далелноқ кардани саволҳо;
- 3) пур кардани саволҳо;
- 4) азми зеҳнӣ (усули зудамали ҳали мушкӣлоти дар асоси таҳриқи ҷаъолияти эҷодӣ, ки дар он ҳар ҷӣ бештар роҳҳои ҳал баён шуда, аз ҷумла назарҳои ҳаёӣ), аз онҳо афкори мувофиқ бо ҳақиқатро интиҳоб мекунанд. Дар марҳилаи матнӣ:

- 1) хондан бо аломатҳо;
- 2) пуркунии диаграммаҳо, ки муттасилии ҳодисаҳо дар матн ифшо месозад;
- 3) маҳали сарҳат дар тӯли саҳеҳ;
- 4) пур кардани сабади андешаҳо [2, 213].

Машғулиятҳои маҳсулноқи марҳилаи баъдиматнӣ машғулиятҳоеро меҳисобанд, ки дар онҳо хонандагон фикру андеша ва маълумотро тақсим карда, робитаи сабабӣ-таҳқиқотии ҳодисаву зухуротро муайян кунанд, аҳамияту тозагиву дурустии иттилоот ва ғ.ро баҳогузорӣ кунанд. Матни рӯзномавӣ дар ин ҳолат яке аз воситаҳои муассири ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангии хонандагон шуморида мешавад.

Дуруст ба роҳ мондани хониши адабиёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ (дар навбати аввал матнҳои рӯзномавӣ), яке аз воситаҳои кавитарини тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ буда, рағбати хонандагонро ба забони хорӣ таҳриқ дода, имкони рушди маҳоратҳои суҳанронӣ ва ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ – фарҳангиро медиҳад.

Ҳамин тариқ, шиносӣ бо фарҳанги кишвар бо роҳи муқоиса ва санҷиши донишу мафҳумоти донишу мафҳумоти қаблан дошта, бо донишҳои навгирифта ва бо донишу мафҳумоти дар бораи кишвари худ дошта, амалӣ мегардад. Ҳангоми муқоиса ба умумиву хусусӣ чудо кардан, ба инкишофи якҷояи фаҳмишу муносибати хуб ба кишвару мардуми оинҳояш мусоидат мекунад.

Истифодаи *нақибозӣ* дар дарсҳо боиси инкишофи салоҳияти иртиботӣ ва иҷтимоӣ – фарҳангӣ мегардад.

Нақшбозии “Адабиёти Британияи Кабир”-ро барои мисол овардан мумкин аст.

Шароити муошират: мутахассисони соҳаи адабиёт ва шунавандагон барои мубоҳиса гирд омадаанд. Хонандагон дар гурӯҳҳо ҷамъ омада, варақаҳои нақшӣ бо супоришҳо мегиранд.

Гурӯҳи 1. “Шумо мутахассисон ҳастед. Давраҳои асосии рушди адабӣ дар Британияи Кабирро баррасӣ намоед”.

Гурӯҳи 2. “Шумо донандагони адабиёти англис ҳастед. Аз воқеаҳои ҷолиби ҳаёташон хабар диҳед”.

Гурӯҳи 3. “Шумо шунавандагон ҳастед. Дар асоси маълумоти шумида саволҳои равшану ҷолиби ҳешро диҳед” (аз ибороти дархостии: Could you ...? Would you...? Do you mind...? Would you be so kind as to...? истифода кунед) [4, 113].

Ба услубҳои таъсирбахшари ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ *усули муқоисавӣ татбиқиро*, ки анвои гуногуни баҳс шомили он аст (дар машғулиятҳо расму оини аз фарҳанги худӣ мутаффарқ муҳокима мешаванд), *услуби “ҳаводиси бӯҳронӣ”*, роҳандозӣ ба шинохти мутафовитҳо дар муоширати каломӣ ва ғайрикаломӣ (ба донишомӯзон дар муошират шарҳи ҳодисае пешкаш мегардад, ки дар натиҷаи он иртиботи намоёндагони фарҳангҳои гуногун бо сабаби тафовутҳои фарҳангӣ душвор мегардад ва сабаби сӯи тафохуми вазъ аз ҷониби яке аз шарикон мешавад, *услуби “капули фарҳангӣ”* таъкиди яке аз тафовутҳои фарҳангӣ (мисол: тафовути байни харидорони Инглистон ва Русия) ва *услуби муҳарриқи савтро* (монанди бозии «Simon says»), метавон дохил кард [2, 139].

Барои инкишофи салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар матн мавҷудияти маълумотҳои ҷуғрофӣ ва таърихӣ кишваре, ки забонаш омӯхта мешавад, ҳақиқати ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, ҳақиқати зиндагии рӯзмарра, маълумоти қавмӣ-фарҳангӣ, навъҳои рамзҳо, доштани маълумот дар бораи фарҳанги рафторӣ дарбаргирандаи хусусиятҳои рафторӣ дар авзои муҳталиф, шаклҳои гуфторӣ, меъёр ва арзишҳои ҷомеа, муҳим аст.

Муоширати қомилан таъсирбахши намоёндагони забону фарҳанги гуногун дар мавриде амалӣ мешавад, ки дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ фарҳанги миллии худӣ мунҳариф гардад. Дар КТМ-и оид ба забони англисии муосири ватанӣ маводи кофӣ хоси кишваршиносӣ, хусусан маълумот аз таърих, фарҳанг ва ҷуғрофияи кишвари забонаш мавриди омӯзиш қарор гирифта, вучуд дорад. Вазифаи муаллим дар он аст, ки хонандаро ғайр аз забони англисӣ дар бораи муҳити атрофаш, чӣ чизе барояш аз хурдӣ азиз аст, бо чӣ мефахрад ва бо шарикони эҳтимолиаш дар иртиботи байнифарҳангӣ изҳор мекунад, биомӯзад.

Асосан, маҳз маводи минтақашиносӣ дар бораи фарҳанг, табиату ҷойҳои ҷуғрофӣ худӣ, таърихи зодгоҳ ҷиҳати мазмунии гуфторро пурра мекунад.

Барои дар амал татбиқкунии ҷузъи минтақавӣ дар мактаби асосӣ ва миёна дар мӯҳтавои мазмунии гуфтор мавзӯҳои зерин нофеъ хоҳанд буд: “Шаҳри ман”, “Фароғат ва дилхушиҳои ҷавонон”, “Ҷойҳои тамошобоб ва истироҳатбоби минтақа”, “Вижагиҳои ҳаёти шаҳр”, “Одамони маъруфи шарҳи ман ва саҳми онҳо дар илм ва фарҳанги ҷаҳонӣ”, “Мушкилоти экологии минтақа”, “Пешрафти техникаи дар минтақа” [5, 176].

Маводҳои минтақавиро дар таълими ҳамаи намунаҳои фаъолияти гуфторӣ бо муваффақият истифода бурдан мумкин аст.

Ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ – фарҳангӣ истифодаи маводҳои минтақашиносиро дар ташкили намунаҳои гуногуни хониш таъмин мекунад. Маводи минтақашиносиро барои таълими нутқи ҳаттӣ низ истифода бурдан мумкин аст.

Намунаи супориш барои мақола ва мактуби шахсӣ:

- You've been asked to write an article about the most attractive place in your city or town/
- Think about why Ulyanovsk is so attractive and interesting for tourists.
- Your friend wants to visit your town on holidays. Write to him or her a letter about the most beautiful place in Ulyanovsk you can show. Make notes on: where it is; how large it is; some historical information; some special facts.

Кори нақшавӣ дар доираи *чӯзӣ милли-минтақавӣ* ба хонандагон имконияти дар бораи зодгоҳи худ бештар доништан ва фаолтар гаштан дар чараёни муошират бо забони англисиро медиҳад. Кор бо нақшаҳо бо гузоштани мақсад бояд оғоз шавад [3, 179].

Амалигардони чӯзӣ минтақавӣ дар дарсҳои забони англисӣ натавонанд воситаи ташаккули намудҳои гуногуни салоҳият мешавад, балки аҳамияти бузурги тарбиявӣ ҳам дорад.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. «Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ». Душанбе, 2013. С. 9-25.
2. Воробьев В.В. «Лингвокультурология: теория и методы». М.: Изд-во Унта дружбы народов, 1997.
3. Воскресенская Л.Б. «Лингвострановедческая паспортизация лексики». – М.: МГУ, 1985.
4. Гуль Н.В. Формирование коммуникативной компетенции в чтении на этапе перехода от адаптированной к оригинальной литературе. Проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. 6. СПб: Тригон, 1998а.
5. Елизарова Г.В. О природе социокультурной компетенции. Слово, предложение и текст как интерпретирующие системы. *Studia Linguistica* 8. – СПб: Тритон, 1999.

Кадидвожаҳо: *салоҳият, адабиёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, таълим, барнома, салоҳияти иҷтимоӣ, рушд, салоҳияти фарҳангӣ, омӯзиш, лоиҳасозӣ, шакли муошират, марҳила, таҳлили муқоисавӣ, нақибозӣ.*

Аннотация

**РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

В своей статье автор затрагивает проблему развития социально-культурной компетенции в процессе обучения английского языка. На основе проведенного им педагогической практики, а также в результате изучения психолого-педагогической, методической литературы, учебных планов, программ, учебников и опыта учителей школ автор придя определенным выводом, предлагает целый ряд рекомендаций в целях повышения уровня обучения.

Ключевые слова: *компетенция, общественно-политическая литература, образование, программа, социальная компетентность, развитие, культурная компетенция, учеба, проектирование, форма общения, этап, сравнительный анализ, ролевые игры.*

Annotation

**DEVELOPMENT OF SOCIAL AND CULTURAL
COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH**

In her article, the author touches upon the problem of the development of socio-cultural competence in the process of teaching English. In the basis of her pedagogical practice, as well as a result of the study of psychological, pedagogical, methodological literature, curricula, programs, textbooks and the experience of school teachers, the author, having come to a certain conclusion, offers a number of recommendations in order to improve the level of education.

Keywords: *competence, socio-political literature, education, program, social competence, development, cultural competence, study, design, form, communication, stage, comparative analysis, role-playing games.*

Маълумот дар бораи муалиф: Одинаева Заррина Абдучабборовна, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айнӣ. Тел.: (+992) 919015552

Рохбари илмӣ: Раҳмонқулов М.

Сведение об авторе: Одинаева Заррина, магистрантка первого курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 919015552

Научный руководитель: Раҳмонқулов М.

About the author: Odinaeva Zarrina, the master of 1-st year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Тел.: (+992) 919015552

*Розиқов Кароматулло Самандарович,
омӯзгори кафедраи назария ва услуби тарбияи ҷисмонии
Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷистон ба номи С. Раҳимов*

МОҲИЯТ ВА САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ҶОМЕА

Пайдоиши тарбияи ҷисмонӣ ба давраи қадими таърихи ҷомеаи инсонӣ тааллуқ дорад. Унсурҳои тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеаи ибтидоӣ пайдо шудаанд. Одамон барои худ ғизо дарёфт мекарданд, шикор мекарданд, ҷойи зист месохтанд, ва дар раванди ин фаъолияти табиӣ ва зарурӣ худ ба худ тавоноҳои ҷисмонии онҳо муқаммал мегардид - қувва, тобоварӣ, ҷолоқӣ.

Дар раванди таърихӣ инсонҳо тадриҷан таваҷҷуҳ меоданд, ки он аъзои оила, ки дар зиндагӣ фаъол ва серҳаракат буданд, ягон амалҳои ҷисмониро ҷандин карата тақрор менамуданд, талошҳои ҷисмонӣ нишон меоданд, бештар пурқувват, тобовар ва қоршоам буданд. Ин боиси он шуд, ки инсонҳо падидаи тамрин пазириро (упражняемость) (тақроршавии амалҳо) бо шуруна дарқ намуданд. Маҳз падидаи тамрин пазирӣ асоси тарбияи ҷисмонӣ шуд.

Инсон самараи тамринпазириро дарқ намуда, ба тақлид намудани ҳаракатҳои дар фаъолияти меҳнатӣ ба ӯ зарурӣ дар раванди беруназ фаъолияти меҳнатӣ шуруъ намуд, масалан, партофтани найза ба тасвири ҳайвон. Замоне, ки амалҳои меҳнатӣ дар раванди беруназ фаъолияти меҳнатӣ истифода шуданд, онҳо ба машқҳои ҷисмонӣ табдил ёфтанд. Табдили амалҳои меҳнатӣ ба машқҳои ҷисмонӣ доираи таъсири онҳо ба инсонро васеъ намуд, пешаз ҳама дар нақшаи тақомули ҳамаҷарафаи ҷисмонӣ. Баъдтар, дар рафти рушди тадриҷӣ маълум гардид, ки самараи бештар ва беҳтари тайёрии ҷисмониро инсон вақте ба даст меоварад, ки ба машқ қардан дар синни қудакӣ оғоз намояд, на дар сини қалонсолӣ, яъне вақте ки ӯро пешақӣ ба зиндагӣ ва меҳнат омода месозанд.

Ҳамин тариқ, дарки падидаи тамрин пазирӣ ва аҳамияти тайёрии пешақии инсон ба зиндагӣ, барқарорсозии муносибатҳо байни онон сарҷашмаи пайдоиши тарбияи ҷисмонии ҳақиқӣ гардид.

Шаклҳои тарбияи ҷисмонии мутаҷаккил дар Юнони Қадим дар намуди омӯзиши махсуси ҷавонон бо машқҳои ҳарбӣ ва варзишӣ пайдо шуданд, аммо то Таърихи навин онҳо ҳамаҷун дороии баъзе аз намоёндагони синфҳои ашрофӣ боқӣ монданд ва ё дар доираи омӯзишҳои ҳарбӣ маҳдуд мешуданд.

Тарбияи ҷисмонӣ чун фанни омӯзиш, мафҳумҳои асосии он

Тарбияи ҷисмонӣ яке аз фанҳои асосии созида дар низомии тайёрии касбии мутахассисон бо маълумоти олии тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Вазифаи он таъмини донишҷӯён бо сатҳи зарурии донишҳои назариявӣ ва усулӣ дар бораи роҳҳо, усулҳо ва тарзҳои оқилонаи фаъолияти касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ, дар сохтор ва муҳтавои ин фаъолият ошқор намудани шароити амалисозии бо муваффақияти вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва солимгардонии тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Сарҷашмаҳои пайдоиш ва рушди назария ва услуби тарбияи ҷисмонӣ инҳо мебошанд:

1. Таҷрибаи ҳаёти ҷамъиятӣ. Ниёзмандии ҷомеа ба одамони омодагии ҷисмонии хуб дошта, водор ба дарки қонуниятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва дар заминаи онҳо сохтани низомии идораи тақомули ҷисмонии инсон.

2. Амалияи тарбияи ҷисмонӣ. Маҳз дар он воқеияти доштани ҳамаи ҳолатҳои назариявӣ санҷида мешавад, ғояҳои асيلة пайдо шуда метавонанд, ки назария ва услуби тарбияи ҷисмониро ба қорқарди ҳолатҳои нава бар меангезанд.

3. Ғояҳои пешрафт дар бораи муҳтаво ва роҳҳои тарбияи шахсияти ҳамоҳангона рушд намуда, ки онро файласуфон, омӯзгорон ва пизишкони замони гуногун ва ҳалқҳои гуногун ба қалам додаанд.

4. Қарорҳои ҳукумат дар бораи ҳолат ва роҳҳои муқаммалсозии тарбияи ҷисмонӣ дар кишвар.

5. Натиҷаи таҳқиқотчи дар соҳаи назария ва услуби тарбияи ҷисмонӣ, ва чи дар соҳаи фанҳои омеҳта.

Омӯзиши ҳар фанни таълимӣ, чун қоида, бо аз ҳудқунии мафҳумҳои он, яъне истилоҳ ва мафҳумҳои ҳоси қасбӣ оғоз меёбад.

Фаҳм (идроқ) шакли асосии фикрронии инсон мебошад, ки тасфири як маънои ин ва ё он истилоҳро бо ифода қардани тарафҳо, ҳосиятҳо ва нишонаҳои бештар муҳими падидаи

омӯхташаванда муайян месозад. Мафҳумҳои асосии назарияи тарбияи ҷисмонӣ инҳо мебошанд: 1) тарбияи ҷисмонӣ; 2) тайёрии ҷисмонӣ; 3) рушди ҷисмонӣ; 4) камолоти ҷисмонӣ; 5) варзиш.

Тарбияи ҷисмонӣ. Намуди тарбияест, ки мазмуни хоси он омӯзиши ҳаракатҳо, тарбияи сифатҳои ҷисмонӣ, аз худкунии донишҳои махсуси фарҳанги ҷисмонӣ ва ташаккули талаботи бошууро ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ (расми 1).

Муҳтавои маълумоти ҷисмонӣ омӯзиши ҳаракатҳо – аз худкунии муназзами тарзҳои оқилонаи идораи ҳаракатҳои худ ва бо ҳамин роҳ ба дастовардани захираи ҳаётан зарурии маҳорат ва малакаҳои ҳаракатӣ ва донишҳои вобаста ба онҳо мебошад.

Тамрингиранда ҳаракатҳои аҳамияти маънидор ва амалҳои ҳаракатии дар варзиш ва зиндагӣ заруриро аз худ намуда, маҳорати дуруст ва пурарзиш нишон додани сифатҳои ҷисмониро ба даст меоварад. Ҳам замон бо ин, тамрингирандагон қонуниятҳои ҳаракатҳои бадани худро дарк менамоянд.

Аз рӯи омӯхташавӣ техникаи амали ҳаракат метавонад дар ду шакл иҷро шавад – дар шакли маҳорати ҳаракат ва дар шакли малакаи ҳаракат. Ба ҳамин сабаб, аксар вақт бачои ибораи "омӯзондани ҳаракатҳо" дар амалияи тарбияи ҷисмонӣ истилоҳи "ташаккули маҳорат ва малакаҳои ҳаракат" ба кор бурда мешавад.

Тарбияи сифатҳои ҷисмонӣ ҷанбаи бисёр муҳими тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Идораи мақсадноки рушди афзояндаи кувва, ҷолоқӣ, тобоварӣ ва дигар сифатҳои ҷисмонӣ тамоми хосиятҳои табиӣ андомгонро (организмро) дар бар мегирад ва бо ҳамин роҳ тағйироти микдорӣ ва сифатии имкониятҳои функционалии онро таъмин менамояд.

Расми 1. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун раванди омӯзгории ташаккули мақсадноки маҳорат ва малакаҳои ҳаракат ва тарбияи сифатҳои ҷисмонӣ.

Тамоми сифатҳои ҷисмонӣ зотӣ мебошанд, яъне инъоми табиат ба инсон, ки бояд инкишоф дод ва мукамал сохт. Вақте ки раванди рушди табиӣ хосияти махсуси ташкилӣ, яъне омӯзгориро ба худ мегирад, дар ин сурат "тарбияи сифатҳои ҷисмонӣ" гуфтан дурусттараст, на "рушд".

Дар раванди тарбияи ҷисмонӣ доираи васеи донишҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, ки мазмуни иҷтимоӣ, бехдошӣ, тиббӣ-биологӣ ва услубӣ доранд, ба даст оварда мешаванд. Донишҳо ба раванди машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ мазмуни бештар медиҳанд ва бовоситаи ин натиҷаҳои онро афзун месозанд.

Ҳамин тариқ, тарбияи ҷисмонӣ раванди ҳалли вазифаҳои муайни таълимӣ-тарбиявӣ мебошад, ки ба он тамоми нишонаҳои раванди омӯзгорӣ хосаст. Вежагии фарқкунандаи тарбияи ҷисмонӣ таъминсозии ташаккули низомии маҳорат ва малакаҳои ҳаракатӣ ва рушди мақсадноки сифатҳои ҷисмонии инсон мебошад, ки ҳамбастагии онҳо дар ченаки ҳалкунанда кувваи ҷисмонии ўро муайян месозад.

Тайёрии ҷисмонӣ. Истилоҳи "тайёрии ҷисмонӣ" самтнокии амалии тарбияи ҷисмониро ба фаъолияти меҳнатӣ ва ё дигар намуди фаъолият нишон медиҳад. Тарбияи ҷисмонӣ умумӣ ва махсус мешавад.

Тайёрии ҷисмонии умумӣ ба баланд бардоштани дараҷаи рушди ҷисмонӣ, омодагии васеъи ҳаракатӣ ҳамчун заминаҳои комёбӣ дар намудҳои гуногуни фаъолият мебошад.

Тайёрии ҷисмонии махсус – раванди махсусгардонидани мусоидат кунандаи комёбӣ дар намуди мушаххаси фаъолият (намуди касб, варзиш ва ғ) мебошад, ки ба тавоноии инсон талаботи махсусгардонидани шуда дорад.

Натиҷаи тайёрии ҷисмонӣ омодагии ҷисмонӣ мебошад, ки коршоямӣ ба дастовардари дар маҳорат ва малақаҳои ҳаракатӣ, ки самаранокии фаъолияти ҳадафӣ (оне, ки тайёрӣ ба он равона гардида аст) мусоидат менамоянд, инъикос мекунанд.

Рушди ҷисмонӣ. Ин раванди тавлид, ташаккул ва тағйироти баъдинаи сохторӣ ва функционалии андомгони фард ва тавоноӣҳо ва сифатҳои дар онҳо асосёфта дар давоми зиндагии ӯ мебошад.

Рушди ҷисмонӣ бо тағйироти се гурӯҳи нишондиҳандаҳо тавсиф мешавад:

1. Нишондиҳандаҳои қаду баст (дарозии қад, вазни бадан, қомат, ҳаҷм ва шаклҳои қисмҳои алоҳидаи бадан, бузургии қабати чарбӯӣ ва ғ), ки пеш аз ҳама шаклҳои биологӣ ва ё шаклшиносии инсонро тавсиф мекунанд.

2. Нишондиҳандаҳои саломатӣ, ки тағйиротҳои сохторӣ ва амалқарди низоми функционалии андомгони инсонро инъикос мекунанд.

Амалқарди низомҳои дилу рағӣ, нафаскашӣ, узвҳои ҳозима ва чудосозӣ, механизмҳои танзими гармӣ ва ғ. дар саломатии инсон нақши ҳалкунанда мебозанд.

3. Нишондиҳандаҳои рушди сифатҳои ҷисмонӣ (қувва, тавоноӣҳои суръатӣ, тобоварӣ ва ғ.)

Тақрибан то 25-солагӣ (давраи тавлид ва рушд) бисёр нишондиҳандаҳои шаклгирӣ дар ҳаҷм зиёд мешаванд ва функсияҳои андомгон мукамал мегарданд. Баъд то 45-50- солагӣ рушди ҷисмонӣ дар сатҳи муайян қариб ки муъдатил гардонидани мешавад. Дар оянда, ба андозаи пиршавӣ, фаъолияти амалқардии андомгон тадриҷан суст ва хароб мешавад, метавонад, ки дарозӣ ва ҳаҷми бадан кам шавад.

Ҳосияти рушди ҷисмонӣ ҳамчун раванди тағйирёбии нишондиҳандаҳои зикршуда дар давоми зиндагӣ аз бисёр ҷиҳат ба сабабҳои гуногун вобаста мебошад ва аз тарафи як қатор қонуниятҳо муайян карда мешавад. Рушди ҷисмониро танҳо дар сурате бомуваффақият идора карда мешавад, ки ин қонуниятҳо маълум бошанд ва онҳоро ҳангоми ташкили раванди тарбияи ҷисмонӣ ба ҳисоб гирифта шаванд.

Рушди ҷисмониро дар андозаи маълум қонуниятҳои ирсият муайян мекунанд, ки бояд ҳамчун омилҳои мусоидаткунанда ва ё баръакс монеъшавандаи тақомули ҷисмонии инсон ба ҳисоб гирифта шаванд. Ирсият, аз ҷумла, ҳангоми пешгуи имкониятҳо ва комёбиҳои шахс дар варзиш бояд ба назар гирифта шавад.

Раванди рушди ҷисмонӣ ҳамчунин тобеъи қонуни зинадорӣ (ступенчатость) синнусолӣ мебошад.

Даҳолат дар раванди рушди ҷисмонии инсон бо мақсади идораи он танҳо дар асоси ба ҳисоб гирифтани вежаҳои ва имкониятҳои андомгони инсон дар давраҳои гуногуни синнусолӣ мумкин мегардад: дар давраи тавлид ва рушд, дар давраи рушди баландтарини шаклҳо ва функсияҳои он, дар давраи пиршавӣ.

Раванди рушди ҷисмонӣ ба қонуни ягонагии андомгон ва муҳит тобеъ мебошад ва бинобар ин, асосан аз шароити зиндагии инсон вобаста аст. Ба шароити зиндагӣ пеш аз ҳама шароити иҷтимоӣ тааллуқ дорад. Шароити зист, меҳнат, тарбия ва таъминоти моддӣ ба андозаи зиёд ба ҳолати ҷисмонии инсон таъсир мерасонанд ва рушду тағйирёбии шакл ва функсияҳои андомгонро муайян месозанд. Таъсири маълумро ба рушди ҷисмонӣ муҳити ҷуғрофӣ низ мерасонад.

Аҳамияти бештарро дар идораи рушди ҷисмонӣ дар раванди тарбияи ҷисмонӣ қонуни биологӣ таъминпазирӣ ва қонуни ягонагии функсия ва шаклҳои андомгон дар фаъолияти он доранд. Ин қонунҳо нуқтаи оғозӣ ҳангоми интиҳоби воситаҳо ва усулҳои тарбияи ҷисмонӣ дар ҳар мавриди мушаххас мебошанд.

Машқҳои ҷисмониро интиҳоб намуда ва бузургии сарбориҳои онҳоро муайян намуда, тибқи қонуни таъминпазирӣ метавон ба аз навсозии зарурии мутобиқшавӣ дар андомгони таъмингиранда умед баст. Дар ин сурат чун воҳиди ягона амалқардани андомгон ба ҳисоб гирифта мешавад. Ба ҳамин сабаб, машқҳо ва сарбориҳои таъсири интиҳобӣ доштаре ҷудо намуда, тамоми ҷанбаҳои таъсири онҳо ба андомгонро баррасӣ намудан зарураст.

Қамолоти ҷисмонӣ. Ин идеали шартӣ рушди ҷисмонӣ ва омодагии ҷисмонии инсон мебошад, ки ба талаботҳои зиндагӣ мувофиқат дорад.

Муҳимтарин нишондиҳандаҳои мушаххаси инсони ҷисман комили имрӯза инҳо мебошанд:

1) саломатии мустаҳкам, ки ба инсон имкони зуд ва бе азоб мутобиқшавӣ ба шароити гуногуни зиндагӣ, аз ҷумла шароити номусоиди зиндагӣ, меҳнат ва ғ.-ро медиҳад;

2) коршоямии баланди умумии ҷисмонӣ, ки имкони ба дастовардани қобилияти кори махсуси бештар медиҳад;

3) қаду бастаи мутаносибан рушд намуда, қомати дуруст, набудани ягон намуди ноҳинчорӣ ва ному тавозинӣ;

4) рушди ҳаматарафа ва ҳамоҳанги сифатҳои ҷисмонӣ, ки ба рушди яктарафаи инсон роҳ наmedиҳанд;

5) азхудкунии техникаи дурусти ҳаракатҳои қатъан зарурӣ, ҳамчунин тавоноии зуд аз худ кунии амали ҳаракатӣ;

6) саводнокӣ дар фарҳанги ҷисмонӣ, яъне доштани донишҳо ва маҳорати махсуси самаранок истифода бурдани тан ва тавоноӣҳои ҷисмонии худ дар зиндагӣ, меҳнат ва варзиш.

Дар давраи имрӯзаи рушди ҷомеа меъёрҳои асосии камолоти ҷисмонӣ меъёрҳо ва талаботи барномаҳои давлатӣ дар омезиш бо меъёрҳои таснифоти ягонаи варзишӣ мебошанд.

Варзиш. Фаъолияти мусобиқавӣ, тайёрии махсус ба он, ҳамчунин муносибатҳои байниинсонӣ ва меъёрҳои ҳоси он мебошад. Вежагии ҳоси варзиш фаъолияти мусобиқавӣ мебошад, ки шакли ҳоси он мусобиқаҳое мебошанд, ки имкон медиҳанд дар асоси танзими дақиқиро мутақобили мусобиқа кунандагон, ягонасозии таркиби ҳаракатҳо (вазни асбоб, ҳариф, масофа ва ғ.), шароити иҷрои онҳо ва тарзҳои баҳо гузори натиҷаҳо аз рӯи қоидаҳои муқарраршуда имкониятҳои инсонӣ ошкор, муқоиса ва баробар гузорӣ карда шаванд. Тайёрии махсус ба фаъолияти мусобиқавӣ дар варзиш дар шакли тамрини варзишӣ амалӣ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Ашмарин Б. Л. Назария ва методикаи тарбияи ҷисмонӣ. – Москва: Акад, 1979.
2. Матвеев Л. П., Новиков А. Д. Назария ва методикаи тарбияи ҷисмонӣ. Қ. 2. – Москва, 1976.
3. Холодов Ж. Х., Кузнецов В. С. Назария ва методикаи тарбияи ҷисмонӣ. – Москва: Акад, 2007.

Маълумот дар бораи муаллиф: Розиков Кароматулло Самандарович, омӯзгори кафедраи назария ва услуби тарбияи ҷисмонии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов. Телефон: 904535807.

НАҚШИ БҶҲРОНИ СИННУСОЛӢ ДАР ИНКИШОФИ КӢДАК

Инкишофи кӯдак номурағтаб ҷараён мегирад, ва он ба давраҳои нисбатан ором ба давраҳои ғурбатлоти тағйиротҳо, дигаргуниҳо иваз мешавад, ки онро “бӯҳрон” меноманд.

Сарчашмаи бӯҳрон ин зиддият байни имкониятҳои маънавӣ ва ҷисмонии кӯдак бо намуди ғайрияти бавҷудода, шаклҳои муносибатҳои байниҳамдигари бо олами атроф, усулҳои таъсиррасонии педагогӣ аст. Ин гуна зиддиятҳо аксарият вақтҳо тезу тунд шакл мегиранд, ки ба муносибатҳои эмотсионалӣ, вайроншудани муносибатҳои ҳамдигарфаҳмӣ байни калонсол оварда мерасонад. Ба тезу тунд зоҳир гардидани бӯрон пеш аз ҳама хусусиятҳои фардӣ кӯдак таъсир мерасонад.

Л.С.Виготский дар ғайрияти илмӣ-тадқиқотӣ худ ба масъалаи тақсими давраҳои синну соли кӯдак диққати махсус додааст. Ӯ назарияҳои мавҷударо роҷеъ ба ин масъала таҳлил карда қайд менамояд, ки ҳамаи онҳо дар қонуниятҳои дохилии ин ҷараён инъикос наёфта, балки ба аломатҳои зоҳирӣ он асос ёфтанд. Масалан, чунин тақсими давраҳои синну солӣ, ки дар ҷомеа мо қабул шудааст, дар сохтори маорифи халқ дида мешавад (давраи бачагӣ томақтабӣ ва мактабӣ) ва он на ҳама вақт натиҷаи дилхоҳ дода метавонад [1, 36].

Дар солҳои 20-30 асри гузашта чунин ақида вучуд дошт, ки дар тақсими давраҳои синнусолӣ ба эътибор гирифтани яке аз меъёрҳо-ивазшавии дандонҳо (П.П.Блонский), инкишофи ҷинсӣ (К.Штрассе) зарур аст. Аз рӯи ақидаи Л.С.Виготский бошад, ҳар як аломати интиҳоб гардида дар давраҳои гуногуни синну солӣ аҳамияти гуногун дорад. Ивазшавии дандонҳо, яъне афтидани дандонҳои ширӣ ва баровардани дандонӣ асосӣ дар синну соли томақтабӣ муҳим аст, вале ин дар синни наврастӣ моҳияташро гум мекунад. Инкишофи ҷинсӣ бошад, ин дигаргуниҳои физиологӣ дар ҷисми бача аст, ки он ба рӯҳия, амалу рафторҳои ӯ таъсири калон мерасонад.

Л.С.Виготский чунин меҳисобад, ки ҳангоми тақсими давраҳои синну солӣ бояд меъёрҳои психология, ки ба қонуниятҳои дохилии инкишофи психикӣ мутаалиқаанд, ба назар гирифта шаванд. Ҳар як синну соли минбаъда бо бавҷудодии навгонӣ (новобразование) аз якдигар фарқ мекунад. Инкишоф-ҷараёни номурағтаб аст. Дар он давраҳои нисбатан ороми инкишоф ба давраҳои ғурбатлоти тағйиротҳо, дигаргуниҳои ҷисмонӣ раванӣ ба кулӣ иваз мешаванд. Ин тағйироти навгонӣ давраҳои бӯҳронро ба вучуд меоранд, ки аксари раваншиносон ба тақсими давраҳои синну солӣ дохил намекунад ва онҳоро ҳамчун “беморӣ” дар инкишоф меҳисобанд.

Л.С.Виготский чунин мешуморад, ки бӯҳронҳо симои дохилии инкишофро мекушоянд ва қисми ҷудошавандаи тақсими давраҳои синну солӣ махсус мешаванд. Вай онҳоро “нуқтаи гардиши инкишофи бачагӣ” меноманд. Бӯҳронҳо ба қавли Л.С.Виготский ду хусусиятро доро мебошанд [2, 105];

1. Бӯҳронҳо ногаҳон пайдо мешаванд ва ибтидои интиҳои онҳоро муаян кардан душвор аст.

2. Кӯдаконе, ки дар давраи бӯҳрони қарор доранд, душвортарбиянд. Онҳо бо одамони ғурду атроф ба низоъ мебароянд, кӯдакони наврасонро ба ғаму андӯху ботинӣ мебаранд, чунки худро чун шахсият нишон додан меҷӯянд, фикру андешаи худро дуруст ҳисобида иҷроӣ талаботҳои шахсиро дар ҷои аввал меғуздоранд ва ғайраҳо.

Аввалин маротиба мафҳуми “бӯҳронҳои синну солӣ” аз тарафи Л.С.Виготский истифода бурда шуд, ки он барои тавсифи дигаргуниҳои шахсияти кӯдак, ки доимо дар давраи гузариш аз як синну сол ба синну соли дигар ба вучуд меояд, зӯҳур мебардад. Дар давраи бӯҳрони синну солӣ инсон рӯҳияи худро таҳлил мекунад: кӣ аст, кӣ шудан меҷӯяд, чӣ дорад, чӣ доштан меҷӯяд ва ғайра.

Кӯдаке, ки дар ин ё он давраи инкишофи синнусолии психологӣ бӯҳронро бо таври ғурра аз сар намеғуздоранд, ӯ дуруст инкишоф ёфта наметавонад. Л.С.Виготский ба бӯҳронҳои синнусолӣ диққати махсус дода, онҳоро ҳамчун қонуниятҳои инкишофи кӯдак меҳисобид. Бӯҳронҳо дар шаклҳои гуногун давом меёбанд-кӯтоҳмуддат-миёна ва дарозмуддат. Дар ҳолатҳо ё вазъиятҳои номусоид бӯҳронҳо аз 1 то 2 сол давом мекунад. “Вақте ки дар рафтори кӯдак дигаргунӣ ба вучуд меояд, аз ҷиҳати манфӣ барои одамони ғурду атроф ин кӯдак

“душвортарбия” ҳисоб мешавад”- менависад Виготский. Таъсиррасонӣ ва роҳбарии калонсол ба ғаъолияти кӯдак, ки дар аввал натиҷа меод, дар ин давра натиҷаи дилхоҳ намедихад. Ҳисси бадбинӣ, инчӣкӣ, якравӣ, носозӣ бо наздикон- ин нишонаи бӯҳрон, аст ки он дар бисёр вобаста ба хусусиятҳои фардию синнусолии кӯдакон мушоҳида карда мешавад [3, 55]:

Давраи гузариши бӯҳрон дар ҳама кӯдакон гуногун аст. Рафтори якеаш тамоман идоранашаванда мегардад, дигараш чи хеле ки ором буд ҳамин гуна боқӣ мемонад. Лекин дар рафтору амалҳои кӯдак ҳамеша дигаргунӣ ҳаст. Барои муайян кардани “ҳолати бӯҳронии кӯдак ба рафтору амал ва ҳамсолон муносибати пештараи ӯ бо ҳамсолон ва муқоиса карда мешавад. Дар вазъи аз рӯи ӯ ҳозираи ӯро ба ҳамсолон то чӣ андоза ба вучуд омадани дигаргунӣҳои мусбатӣ манфиро баҳо додан мумкин аст.

Ҳар як кӯдаке, ки дар давраи бӯҳрон қарор дорад, дар ӯ душвории муносибат на танҳо бо ҳамсолон, инчунин бо одамони гирду атроф ба вучуд меояд. Дигаргунӣи асосие, ки дар давраи бӯҳрон ба вучуд меояд-ин душворӣҳои ботинӣ буда на ҳама вақт талаботҳои нав ба имкониятҳои пештара мувофиқат менамоянд.

Баъзан волидон шикоят мекунанд, ки “яке сахар бедор мешавем, кӯдаки мо тамоман дигаргун шудааст, ӯ хислатҳои гапнодарой, беодобӣ, беинтизомиро зоҳир намуда ба ҷои сӯҳбати орому ҳаловатбахш доду фарёд мекунад, бо баҳонаи ночиз қаҳр карда талаботҳои навро пеш мегузоранд”. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки ин амалҳо нишонаҳои бӯҳрони синнусолӣ буда аз калонсолон муносибати махсусро талаб менамоянд.

Л.С. Виготский қайд мекунад, ки одатан бӯҳронҳо танҳо бо ёрии аломатҳои баду манфӣ тавсиф дода мешаванд. Баъзе раваншиносон онҳоро “давраи манфӣ”, “заволи синну соли пештара” меномиданд, ки ин нодуруст аст. Дар давраи бӯҳронҳо шаклҳои пештараи рафтор вайрон шуда, ҳавас ва вобастагӣҳои пештара дигаргун мешаванд [4, 43].

Л.С.Виготский доир ба ҳар як давраи “бӯҳронҳо” нуқтаи назари худро кор карда баромад. Ба ақидаи вай тавсифдиҳандаи манфӣи бӯҳронҳо танҳо як тарафи он аст, тарафи дигараш ин ибтидоӣ ба вучуд омадани андешаҳои шахсӣ ва тасдиқкунии шахсияти худ ва дар заминаи онҳо ба вучуд омадани ғаъолиятҳои нави пешбаранда мебошад. Ин ғаъолиятҳо дар дохили худ, яъне дар раванди худ инкишофи шахсияти бачаро таъмин менамояд.

Инкишоф чараёни пайдарҳамаи ивазшавии доимӣ ва бӯҳронии синну соли мебошад. Оғоз ва интиҳои давраҳои бӯҳронҳо вақти муайян, давраи мушаххаси синну солиро дар бар мегирад, ки Л.С.Виготский онҳоро чунин пешниҳод кардааст [4, 73]:

1. Бӯҳрони давраи навзодӣ, ки он синну соли тифлӣ яъне аз 2 моҳагӣ то 1 солагию дар бар мегирад:

2. Бӯҳрони яксолагӣ, ки оғзи давраи барвақти бачагӣ, яъне аз 1 то 3 солагӣ:

3. Бӯҳрони сесолагӣ, бӯҳрони назаррастарини синусоли томактабӣ аз 3 то 7 солагӣ:

4. Бӯҳрони ҳафтсолагӣ, ки он ба давраи таҳсилу тадрис даркор он давраи вобаста ба гузаштан ба зинаи баландтари инкишофёбии кӯдакро нишон медиҳад:

5. Бӯҳрони синну соли наврасӣ, ки он давраи муҳимтарини ба охир расидани –кӯдакӣ, гузариш ба давраи махсуси ҳаёти-камолотӣ махсусро дар бар мегирад. Давомнокии ин давра нисбат ба давраҳои пешинаи бӯҳронӣ тӯлонитар буда, дар ҳаёти минбаъда ва ҷун шахсият шаклгирии инсон нақши муҳим дорад.

Яке аз хизмати бузурги Л.С.Виготский дар илми педагогика ва психологияи муосир ин давраҳои инкишофи синну соли тавсифдодаи ӯ ва бӯҳронҳо дар давраи муайян мебошад. Вай ба илми муосир мафҳуми “сохтори синнусол”-ро ҷорӣ намуд, ки дар зери он қонуниятҳои муайянкунандаи сохтори дохилии чараёни инкишофро дар ҳар як марҳилаи синнусолӣ дар раванди ягона, бутун ва дорои сохти муайянро ифодакунанда мебошад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ ғаъолияти кӯдак бо мақсадҳои мувофиқ ташкил карда мешаванд, дигаргунӣҳои психикӣ ва ҷисмонӣ, ки маркази он навапайдошавӣ аст, ба ҳисоб меравад. “Дар зери навапайдошавӣ-менависад Л.С.Виготский-, ҳамон шакли нави сохти шахсият ва ғаъолияти ӯ, ҳамон дигаргунӣҳои психикӣ ва иҷтимоиеро фаҳмидан лозим аст, ки бори аввал дар ин зинаи синну соли ба вучуд меоянд ва асоси шуурнокии кӯдак, муносибати вай бо муҳити атроф, ҳаёти дохилӣ ва зоҳирии ӯ гардида тамоми рафти инкишофи ӯро дар давраи мазкур муайян мекунад”. Кӯдаки гузариш ба давраи махсуси ҳаёти- камолоти махсусро дар бар мегирад. Давомнокии ин давра нисбат ба давраҳои пешнаи бӯҳронӣ тӯлонитар буда дар ҳаёти минбаъда ва ҷун шахсият шаклгирии инсон нақши муҳим дорад [5, 119].

Марказҳои навапайдошуд ниҳоят дар охири ҳар як синну сол гузашта мешаванд ва онҳо натиҷаи ҳамаи марҳилаи тараққиёт ба ҳисоб мераванд. Бинобар ин ҳангоми тавсифдиҳии ҳар кадом марҳилаи инкишофи синнусолӣ пеш аз ҳама муайян карда шавад, ки кадом навапайдошавӣ марказӣ ба ҳисоб мераванд, онҳо бо чӣ анҷом меёбанд ва чӣ тавр ба марҳилаи ояндаи инкишоф таъсир мерасонанд. Л.С.Виготский қайд карда буд, ки навапайдошавӣ дар тифли то 3 сола ин фаҳмиши умумияти психикии вай аст, ки дар фаҳмиши “кӯдак” ва калонсол, ки шартан “шумо-мо” дар он ҷое, ки “ман” ва “ту” то ҳол ҷудо нашудааст, ифода мегардад. Навпайдошавии синнусолӣ барвақтӣ “пайдошавии фаҳмиш дар фикри шахсӣ”, “фаҳмидани шахсияти худ”, яъне пайдо шудани фаҳмиши “ман”-ро дар бар мегирад.

Ҳамон бӯҳронҳо ба давраи бачагӣ дохил мешаванд. Дар давраи бачагӣ байни муносибатҳои кӯдак ва калонсол тағйиротҳо ба вуҷуд меоянд, ки дар он талаботҳо, имкониятҳои тағйирёфта, “мавқеи иҷтимоии инкишоф” дигар шудани фъолият, аз нав ташаккул ёфтани сохтори шууронокии кӯдак ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар ин давраҳо мавқеи иҷтимоии инкишофи кӯдак тағйир меёбад, муносибатҳои нава бо калонсол, ба вуҷуд меоянд як фъолият ба фъолияти дигари пешбаранда иваз мегардад ва ғайраҳо. Бӯҳрони синнусолӣ ин қонуниятҳои муҳими инкишофи психикаи кӯдак ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ мафҳуми “бӯҳрон”-ро аз ҷиҳати манфӣ баҳо додан хато аст. Аммо бӯҳрон дар рафторҳои манфӣ зоҳир мешавад (якравӣ, инҷикӣ, эркагӣ ва мушкилӣ дар муошират ва ғ.)

Як қатор тадқиқотчиёни соҳаи психология ба монанди З.Фрейд, Э.Эриксо, Л.Виготский, Л.Божович ба вуҷуд омадан ва шакли зухуротибӯҳронҳои синну солӣ чунин шарҳ медиҳанд:

- бӯҳронҳои синну соли ҷараёни муътадил барои инкишофи психикӣ:
- элементи асосии ҷараёни иҷтимоишавӣ:
- мантиқи инкишофи шахсият:
- роҳи ҳалли душвориҳои синну солӣ ва ғайра:

Психологон С.Л. Рубинштейн ва А.В. Запорожтс, З.Фрейд, Газзели ва дигарон давраҳои бӯҳронро дида баромада онро ҳамчун “беморӣ дарҷунин гуногунӣ андешаҳо оид ба бӯҳронҳои инкишоф” номидаанд. Синну сол аз тарафи раваншиносон гувоҳи онанд, ки ин масъала аз таваҷҷуҳи муҳаққиқон дур намондааст [7, 118].

А.Н. Леонтев, кимасъалаи фъолиятро дар психология дар маркази диққат қарор дода нақши пешбарандагии онро махсус таъкид намудааст, онҳоро дар ба вуҷуд омадани бӯҳронҳои синнусолӣ махсус таҳқиқ намудааст. Чунки дар дохили аъолияти пешбаранда кӯдак таҷрибаи ҳаётро аз худ мекунад ва дар ӯ мустақилияту худшиносӣ зиддияти дохилиро ба вуҷуд меорад, яъне кӯдак ба дараҷаи муайяни инкишоф мерасад ва меҳаҳад дастовардҳои ба ҳамагон, ба одамони атроф намоиш диҳад. Намоиш додани дастовардҳо дар шакли нишонаҳои бӯҳрон ифода меёбад. Масалан, кӯдак меҳаҳад бо “ман”, “ман метавонам”, “ман худам” меҳаҳад мустақилияти худро нишон диҳад ва онро калонсолон эътироф намоянд [7, 25].

Инчунин кӯдак якрав, инҷик шуда диққати атрофиёро ба худ ҷалб мекунад. Чунин вазъиятро дар кӯдакии давраи барвақти бачагӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Кӯдакон бо ашӯҳо амал мекунад, яъне бо қошук хӯрок хурдан, пӯшидани либос, бастанӣ банди пойафзол, бо қалам расм кашиданро меомӯзад. Ин гуна амалҳо мустақилона иҷро карда мешавад, кӯдак чун шахси калонсол рафтор мекунад ва қорҳои калонсолонро иҷро карда худро ба онҳо баробар кардан меҳаҳад. Дар ин маврид агар рафтори кӯдак аз тарафи калонсол эътироф карда нашавад бӯҳрон сар мезанад [8, 115].

Д.Б. Элконин дар мавриди ҳалли масъалаи тақсмоти давраҳои синнусолӣ муайян намудааст, ки дар ҳаёти инсон давраҳои дидан мумкин аст, ки бӯҳрон бо суръати муаян зоҳир мешавад ва онро чунин нишон медиҳад.

Дар давраи гузариш аз давраи барвақти бачагӣ (3-солагӣ) ба давари томақтабӣ (4-7 солагӣ) марҳилаи аввали бӯҳрони давра мушоҳида мешавад, ки бо дигар ибора онро “бӯҳрони сесолаҳо” ё “бӯҳрони ман худам” меноманд.

Дар давраи дигар гузариш, яъне аз давраи хурди мактабӣ ба давраи наврасӣ марҳилаи дуум бӯҳрони давраи мушоҳида мешавад, ки дар инҷо “бӯҳрони наврасӣ” меноманд, ки зухуроти муайян дорад ва хеле вазнин аз сар гузаронида мешавад.

Адабиёт:

1. Виготский Л.С. Проблема возрастной периодизации детского развития. Вопросы психологии- Москва: Просвещение №2, 1972. – 114-124 с.
2. Виготский Л.С. Педагогическая психология – Москва: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Виготский Л.С. История развития высших психических функций// Собр. Соч.-Москва: Педагогика, 1983. – 368 с.
4. Элкони́н Д.Б. Избранные психологические труды. – Москва: Педагогика, 1987. – 560 с.
5. Элкони́н Д.Б. К проблеме переодизации психического развития в детском возрасте.-Вопросы психологии - №4, 1971. – 32-39 с.

Калидвожаҳо: *инкишоф, бӯҳрон, кӯдак, психология, олимон, тадқиқотчиён, синнусол, тақсимот, давраҳо, ҳаёт, гузариш, ҳамсолон, тавсиф, ман, бачагӣ, психикӣ, ҷисмонӣ, шахсият.*

Аннотация

РОЛЬ ВОЗРАСТНОГО КРИЗИСА В РАЗВИТИИ РЕБЕНКА

Статья посвящена общему и краткому описанию исследований возрастных кризисов (Л.С. Виготский, Д.Б.Элкони́н, Л.И.Божович и др.), в которых рассматриваются проблемы возрастного кризиса, основные различия в процессах, психологическое развитие отмечается в нормальной и кризисной стадиях. После разъяснения основных вопросов дается описание содержания кризиса младенчества, раннего детства, дошкольного и школьного возраста. В конце работы феномен возрастных кризисов объясняется исследователями в области психологии, в частности распределение возрастных периодов Элкони́ным Д.Б., широко определяется как цикл, который можно увидеть в жизни человека.

Ключевые слова: *развитие, кризис, ребенок, психология, учёные, исследователи, возраст, периоды, переход, сверстники, описательный, детство, психическое, личность.*

Annotation

THE ROLE OF THE AGE CRISIS IN THE DEVELOPMENT OF THE CHILD

The article is devoted to a general and brief description of research on age crisis (L.S.Vygotsky, D.B.Elkonin, L.I.Bozhovich and others) in which the problems of the age crisis, the main differences in processes psychological development is noted in the normal and crisis stages. After the explanation of the main issues. The description of the content of the crisis of infancy, early childhood, preschool and school is described. At the end of the work the phenomenon of age ner crisis is explained by researchers in the filed or psychology? Especially the distribution of age periods by Elkonin D.B., is widely defined as a cycle that can be seen in human life/

Keywords: *development. Crisis, child, psychology, scientists, age, researchers, distribution, cycle, life, transition, peers, descriptive, childhood, mental, physical, personality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахунова Фархундахон Гайратовна, магистранти соли якуми ихтисоси психологияи амалии факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Исмоили Сомонӣ хиёбони Рӯдакӣ 168. Тел.: 919706202

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Мачидова Б.

Сведения об авторе: Ахунова Фархундахон Гайратовна, магистрант первого курса по специальности практический психолог, факультет специальной психологии и общего образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Адрес: город Душанбе, район И.Сомони, проспект А.Рудакӣ 168. Тел.: 919706202

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Мачидова Б.

About the author: Akhunova Farkhundakhon Gayratovna, master of the first year of speech practical psychologist, Faculty of Special Psychology and Comprehensive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe city, district I. Somoni, avenue A.Rudaki 168. tel.: 919706202

Scientific director: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Majidova B.

*Носирова Азиза,
магістранти соли якуми факультети забони англійсї*

ВОСИТАҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ДОНИШЧЌҶҲОН ДАР ҶАРАЌНИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳар як лаҳзаи ҳаёт мо барои иҷроиши ин ё он фаъолият шавку ҳавас дорем: қонёъ гардонидани талаботҳои биологӣ (истеъмоли ғизо, ҳоб қардан) ва ё қонёъ қардани талаботҳои маънавӣ (эҷод қардани шеър, ба театр рафтан, рассомӣ). Танҳо одами бечон шавку ҳавас надорад. Агар инсон хоҳиши ноил шудан ба чизеро дошта бошад, албатта кӯшиш ба ҳарч меҳнад то ба он ноил гардад. Ё ҳавасманд аст. Дар мубориза на одами боқувваттарин ғалаба мекунад, балки одаме ки зиёдтар ғалаба қардан меҳнад. Дар тими варзишӣ метавонанд бозингарони боистеъдод бозӣ кунанд, вале бозиашон метавонад бетароват бошад. Барои ғолибиятро ба даст овардан бояд ҳавасманд бошӣ. Дар таърих мисолҳо хеле зиёданд, вақте ки артишҳои боқувват ғолибиятро аз даст мебуданд, зеро то қадри имкон ҳавасманд набуданд.

Проблемаи зерин дар таълим ҳам вучуд дорад. Вале проблемаи ҳавасмандгардонии донишҷӯён нисбати омӯзиши забонҳои хориҷӣ мавқеи барзиёд дорад. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки ҳавасмандии донишҷӯён курс ба курс паст мешавад. Вале боиси қайд аст, ки сатҳи ҳавасмандӣ пеш аз оғози омӯзиши забон ва дар зинаи аввал хеле баланд аст. Талабаҳо мехоҳанд бо ҳамдигар бо забони хориҷӣ сӯҳбат кунанд, суруду шеърхоро, ки бо забони хориҷӣ иншо шудаанд, кироат кунанд, дар бораи мамлакатҳои хориҷӣ маълумот пайдо кунанд. Баъзе аз донишҷӯён ҳатто дар омӯзиши забон як чизи шавқоварро дармеебанд [2].

Ҳамин тарик, чараёни омӯзиш оғоз мегардад ва муносибати талабаҳо ба омӯзиши забон иваз мешавад, теъдоди зиёди донишҷӯён дилхунук мешаванд. Зеро ин чараён давраи «чамъкунии мавод»-ро дорост. Марҳалае, ки аз чараёни таълим ҷудонашаванда аст. Аз ин лиҳоз, саволе ба миён меояд, оё паст шудани сатҳи ҳавасмандӣ чараёни хатмист? Хушбахтона, таҷрибаи омӯзгорони беҳтарин, ки тарбиягирандаҳояшон забонро хеле хуб аз худ менамоянд, муқобили ин гуфтаҳост. Талабаҳо ҳис мекунанд, ки ба комёбӣ ноил гашта истоданд ва ин ҳисӣёт онҳоро ҳамавакт фарогираст. Ҳавасмандгардонӣ бояд ҳамчун як қисмати муҳим дар чараёни таълим ба назар гирифта шавад. Ҳавасмандӣ ин худ як тарафи субъективии муҳити шахсии донишҷӯён мебошад, ки онро ҳуди талаба вобаста аз талаботу хоҳишҳои худ муайян месозад. Муаллим метавонад бевосита ба ин чараён таъсир расонад, асосҳо биёрад, то талаба худ шавқмандии фанро дарк намуда, нисбати омӯзиши фан ҳавасманд гардад.

Агар муаллим тавонад худро дар ҷои талаба ҳис кунад, талаботу хоҳиши донишҷӯёнро муайян кунад, албатта дар кори ҳавасмандгардонӣ комёб мешавад. Дар ин ҳолат, муаллим на танҳо метавонад дар бораи мақсади фаолияти донишҷӯ маълумот пайдо кунад, балки онро инкишоф диҳад, дуруст кунад. Барои ин бояд муаллим донишҷӯёни худро хеле ҳуб донад. Инчунин омӯзгор бояд аз тамоми намудҳои воситаҳои муносиру таҷрибаи гузаштаи ҳавасмандгардонӣ фаолон истифода барад. Ҳамин тариқ, омӯзгор метавонад чараёни таълимиро зери назорат гирифта, чараёни омӯзиши забони хориҷиро дуруст ташкил кунад.

Ҳадафҳое, ки дар назди фанни забони хориҷӣ меистад, бояд аз тарафи омӯзгори аз ҷиҳати методӣ босавод, ки аз технологияҳои муосири таълими забони хориҷӣ ва хусусиятҳои психологӣ-педагогии талабонан бохабар аст, ҳал гарданд. Ҳеле муҳим аст, ки қараёни таълиму тарбия ва инкишофи талаба дар асоси методҳои муосир ба роҳ монда шавад [5].

Мутаасифона, дар замони ҳозира омузгороне ки хусусиятҳои синну соли ва психологии донишҷӯёнро ба назар мегиранд, каманд. Дар баробари ин, масъалаи босаводона таълим додани маҳорати муошират кардан бо забони хориҷӣ осон набуда, масъулияти зиёдро талаб мекунад. Муҳим аст, ки дар зинаи аввал меҳру муҳаббат нисбати фан тарбия карда шуда, то охир инкишоф дода шавад [4].

Бомуваффақият оғоз шудани ҷараёни таълими забони хориҷӣ ба баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии донишҷӯён нисбати омузиши забон ёрмандӣ мекунад. Муваффақияти таълим ва муносибати донишҷӯён ба фан пурра аз сифати дарс вобаста аст. Дар ҷараёни таълим дар зинаи аввал роли бозиҳои таълими хеле бузурганд. То чанде муаллим аз технологияҳои бозӣ ва айёни истифода мебарад, то ҳамон дараҷа дарс барои талаба шавқовар мегузарад ва мавод аз тарафи донишҷӯён беҳтар азхуд мешавад.

Инчунин, омӯзгор бояд кӯшиш кунад, ки гузариш аз як зина ба зинаи дигар равон гузашта, дар натиҷа маҳорату малакаи ба даст оварда гӯм наштавад. Ин ҳадаф дар он сурат ноил

мегардад, ки дар тамоми рафти таълим як системаи муайяни таълим, ки ифодаи аниқ дорад, нигоҳ дошта шавад. Чунин таъсири мутақобилро мо метавонем танҳо дар ҳолати истифодабарии айёниятҳое ки аз як зина ба зинаи дигар гузаштанро ба талаба ёри мерасонад, ба даст орем. Дар ин қарина, айёниятҳое ки дар зери нуқтаи назари ягонаи муаллиф қарор доранд, беҳтаранд. Китоби дӯстдошта ва шинос ин пеш аз ҳама мусоҳибест, ки «хислатҳои» кӯдакро хуб медонад. Барои ҳамин, омӯзгор медонад, ки чӣ гуна мушкилиҳоро хангоми гузариш аз як дастури методӣ ба дигар ба миён меоянд.

Нақши бузурги ҳавасмандгардониро дар таълими забонҳои хориҷӣ ба назар гирифта, омӯзгор бояд роҳи усулҳои дурусту натиҷабахшро қор карда барояд. Хангоми азназаргузарониши масъалаҳои ҳавасмандгардонӣ ва дарёфти роҳи усулҳои ташаккулдиҳандаи он, соддакунӣ маъноӣ ғайриимкон аст. Зеро ташаккулёбии ҳавасмандӣ ин на дар мафкураи донишҷӯён ҷой қардани роҳи усулҳои аллақай тайёр буда, балки пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароити мусоид барои ифодаёбии ташқиқотҳои шахсии хонанда нисбати таълим мебошад. Танҳо дар ҳамин маврид хонанда ташқиқотҳои шахсии худро нисбати таълим дарк карда, дар оянда ҳисси ҳавасмандияш ташаккул меёбад. Дар баробари ин, хангоми азхуд кардани фарҳанги кишвари забонаш омӯхташаванда, мақсадҳое ки нақши равонакунандаи фаолиятиро мебозанд, аз мадди назар дур нахоҳанд шуд.

Дар ҷараёни баланд бардоштани шавқу ҳаваси донишҷӯён нисбати омӯзиши забони хориҷӣ, бояд хусусиятҳои синну солӣ ва психологӣ ҷавобон ба назар гирифта шаванд. Дар инкишофи донишҷӯён ин пеш аз ҳама муошират бо ҳамсабакон ва хусусиятҳои фаолияти таълимии худӣ ӯ нақши муҳимро мебозад. Фаъолнокии иҷтимоӣ донишҷӯён дар таъсирпазирии барзиёди фаҳмидагирии нормаҳо, маънавият, ки дар байни муносибатҳои калонсолон воқеаҷуд, зоҳир мегардад. Дуруст тартиб додани мақсадҳои таълими – коммуникативӣ, ифодакунӣ шууронаи маводҳои таълимӣ имконият медиҳад, ки ҷараёни муошират дар рафти таълими забони хориҷӣ, муносиб қарда шуда, хонанда ҳамчун шахсият инкишоф ёбад.

Адабиёт:

1. Гез Н. И., Ляховицкий М. В и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Высшая школа, 1982.
2. Зайцева М. В. Мотивация и некоторые пути её повышения. – М.: ИД «Первое сентября», 2003.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2006.
4. Искрин С. А. Моделирование ситуаций общения в процессе обучения иностранному языку. Иностранные языки в школе. – 2004, №2.
5. Ковалёв В. И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1988.
6. Колесникова О. А. Ролевые игры в обучении иностранным языкам. / Иностранные Языки в Школе. – 1989. №4.
7. Комков И. Ф. Методика преподавания иностранных языков. – Минск: 1979.
8. Лукьянчикова Н. В. Обучение иностранному языку на начальном этапе обучения. // - Начальная школа. – 2001. №11.

Калидвожаҳо: *иқтидори инкишофдиҳанда, ҳамкориҳои омӯзгорон, толибилмон, салоҳият, хондиш, истимоъ, гуфтор, тарбия, рушд.*

Аннотация

СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается средство мотивации студентов в процессе обучения английскому языку. Учитель образует, воспитывает и развивает учащихся. Он вдохновляет студентов на изучение иностранного языка, организует процесс овладения им, учитель создает атмосферу иностранного языка, условия для овладения им, обеспечивая ощутимое продвижение студентов вперед.

Подмечено, что такого рода пути способствуют развитию основных коммуникативных умений чтения, радирования, говорения, причем последнее чаще всего выступает в форме обсуждения содержания поэтического произведения, которое может вызвать настоящую дискуссию в группе, поскольку проблемы, затрагиваемые в поэтических произведениях универсальны, носят жизненный характер, не всегда предполагают однозначное решение.

Ключевые слова: *развивающий потенциал, сотрудничества учителя, учащихся, компетенция, чтения, ау дарования, говорения, воспитания, развития.*

Annotation

MEANS OF MOTIVATING STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH

The article discusses a means of motivating students in the process of teaching English. The teacher educates and develops students. It inspires students to study a foreign language, organizes the process of mastering it, the teacher creates an atmosphere of a foreign language, conditions for mastering it, providing tangible progress for students.

It is noted that this kind of fetters contribute to the development of basic communicative skills of reading, listening, speaking, and the latter most often acts in the form of a discussion of the content of a poetic work, which can cause a real discussion in a group, since the problems touched upon in poetic works are universal and have a vital character, do not always imply an unambiguous solution.

Keywords: *developmental potential, cooperation of teachers, students, competence, reading, listening, speaking, education, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Азиза, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номӣ С Айни. Тел.: (+992) 885312211

Рохбари илмӣ: Гуломов А.

Сведение об авторе: Насирова Азиза, магистранка первого курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 885312211

Научный руководитель: Гуломов А.

About the author: Nosirova Aziza, the master of 1-st year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel.: (+992) 885312211

ИНТЕРФЕРЕНСИЯИ МАЛАКАҶО ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМИ ГРАММАТИКАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Яке аз хосиятҳои барҷастаи марҳилаи аввали таълим - ин зарурати ташаккули малака ва маҳорати нутқӣ шифоҳии хонандагон мебошад. Ин талабот чунин маъно дорад, ки маводи забонӣ бояд асосан шифоҳан аз бар кунонида шавад. Хонанда ин ё он ҳодисаи грамматикиро бояд аввал шунида дарк намояд ва минбаъд тавассути машқҳои гуногун доир ба фаҳмиш ва истифодаи онҳо малакаи зарурӣ пайдо намояд. Мақсади асосии таълими грамматикаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ин ташаккул ва инкишоф додани малакаи грамматикӣ хонандагон чун як ҷузъи малака ва маҳорати ҳарфзанӣ, шунида фаҳмидан, хониш ва навишт мебошад. Мавқеи грамматика дар нутқ бузург аст. Танҳо туфайли риояи қонун ва қоидаҳои грамматикӣ ҳар як забон ифодаи дурусти фикр имконпазир мегардад. Пайдост, ки ҳар як забон вижагиҳои хоси грамматикӣ, фонетикӣ, инчунин лексикӣ худро дорост.

Ҳамин аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз худ намудани баъзе ҳодисаҳои грамматикӣ барои хонандагон мушқилоти гуногунро пеш меоварад. Барои бартараф намудани ин мушқилот омӯзгор бояд сабаб ва манбаи ба миён омадани он мушқилотро донад. Ин, пеш аз ҳама, ба вижагиҳои сохти грамматикӣ забони омӯхташаванда алоқаманд аст. Бинобар ин, омӯзгор бояд, на танҳо хусусиятҳои хоси он забонро донад, балки ҷиҳатҳои монанду тафовутноки забони хориҷӣ ва модарии хонандагонро пайдо карда тавонад ва ин қудрати худро ба манфиати ҷараёни таълим тадбиқ намояд, яъне муҳолиаи малакаҳои грамматикӣ забони модариро ба забони хориҷӣ пешбинӣ кунад ва ҷораҳои зарурии аз байн рабудани мушқилотро дарёбад. Аз ин рӯ муфид мешуморем, ки таҳлили муқоисавии забони англисиро бо забони тоҷикӣ мухтасаран баррасӣ кунем. Бо вучуди он ки ҳар дуи забонҳо ба қатори шоҳаи аналитикӣ забонҳои типӣ флективӣ дохил мешаванд, дар сохти синтаксии онҳо тафовутҳои зиёде, ба назар мерасанд, ки боиси мушқилоти таълим мегарданд. Онҳоро як ба як номбар ва шарҳу таъбир мекунем.

1. Дар ибораҳои исмии забони англисӣ бар хилофи забони тоҷикӣ муайянкунанда пеш аз муайяншаванда меистад. Муқоиса кунед: a Long pensil – қалами дароз, a lot of difficulties – мушқилоти зиёд, father's task – вазифаи падар, city library – китобхонаи шаҳрӣ. Вақти таълими ин ҳодисаҳо хонандагонро аз чунин тафовут бояд оғох сохт ва тавассути машқҳои мухталиф, аз он ҷумла қолибҳои синтаксисии навъи Adj + N малакаҳои заруриро ҳосил намуд [4, 109].

2. Ҷои саръазҳои ҷумла низ қисман фарқ мекунад. Бо вучуди дар ҳар ду забон ҷои аввалро ишғол кардани мубтадо хабари забони англисӣ пас аз мубтадо меояд, ҳол он ки аъзои ҷумлаи тоҷикӣ мавқеи ниҳой дорад. Муқоиса кунед: The girl opened the door slowly – Духтар оҳиста дарро кушод. Хонанда метавонад ин малакаи забони модариро бо забони англисӣ кӯчонад, ки ин сабаби ғалати дағал мегардад. Барои руҳ надодани чунин хатоғӣ омӯзгорро зарур аст, ки пеши роҳи онро гирад, ки ин тавассути машқ – дастур ва машқҳои гуногуни сохторӣ бояд амалӣ гардад.

3. Ҷои аъзоҳои пайрави ҷумла низ дар ин ду забон ба ҳаде фарқ мекунад. Билхоса, ҳол дар забони англисӣ бештар дар охири ҷумла меояд, вале дар забони тоҷикӣ он ҷои дуюмро ишғол менамояд. Муқоиса кунед: Зимистон имсол хеле хунук буд. The winter has been very cold this year. Such trees grown in South America. Чунин дарахтон дар Амрикои ҷанубӣ месабзанд. Ин тафовут низ боиси сар задани хатоҳо дар нутқи англисии хонандагон мегардад. Барои руҳ надодани онҳо омӯзгор бояд ба ин номувофиқӣ тавачҷуҳи шогирдонро ҷалб намуда, машқҳои муносибро созад ва истифода барад.

4. Ҷои пуркунанда низ андаке фарқ мекунад, ки ин ба муайян ва номуайян будани предмете, ки пуркунанда онро номбар мекунад, алоқаманд аст. Дар забони тоҷикӣ пуркунанда ҳангоми предмети шиносро номбар карданиш дар ҷойи дуюм меистад, вале чунин предмет номуайян бошад, пуркунанда пеш аз хабар меояд. Дар забони англисӣ чунин ҷойивазкунӣ ба назар намерасад, балки ин ду навъ пуркунанда баъди хабар истода фақат тавассути ду артикли гуногун сурат мегиранд. Муқоиса кунед: Ҷалил палторо дина харид – Jalil bought the coat yesterday. Ҷалил дина палто харид – Jalil bought a coat yesterday. Ин тафовут метавонад гоҳо сабаби сар задани мушқилоти азхудкуни гардад. Барои рафъи чунин душворӣ бояд омӯзгор қоидаи зикршударо ба шогирдон хотирнишон созад ва машқҳои муносиб гузаронад.

5. Дар синтаксиси забони англисӣ ба нутқи мазмуннақшуда баргардонидани нутқи айнаннақшуда нозуқиҳои мухталифи лексикӣ ва грамматикии зиёде дорад, ки азбар кардани он басо мушкул аст, зеро аксарияти чунин нозуқиҳо барои забони тоҷикӣ хос нест. Сарфаҳм нарафтан ба моҳият, вижагиҳои хосаи забони англисӣ дар ин ҷабҳа ва барои забони тоҷикӣ бегона шудани табодулҳои лексикӣ ва грамматикӣ дар нутқи мазмунаннақшуда боиси хатогиҳои зиёде мегардад. Баҳри аз байн рабудани чунин ғалатҳо омӯзгорро лозим аст ки:

➤ Ба хонандагон рӯйхати воҳидҳои лексикӣ ивазшаванда ва ивазкунамандаро диҳад: this – that, these – those, here – there, to day-that day, tomorrow – the next day, yesterday – a day before ва ғайра.

➤ Дар ҳолати дар шакли замони гузашта ифодашудани феъл-хабари сарҷумла, феъл-хабари ҷумлаи пайрав як зина поён мефарояд, ки инро ба шогирдон фаҳмонидан хеле зарур аст: He goes – He went – He had gone.

➤ Бо ҷонишини шахсии мутаносиб иваз кардани ҷонишин-мубтадои ҷумлаи пайравро ба хонандагон шарҳ бояд дод. Барои тақвият додани ин се ҳолат мисоле меорем: John said: I am busy to day – John said that he was busy that day.

Чунон ки дида мешавад:

а) ҷонишини “I”, ки ба вазифаи синтаксии мубтадо омадааст, бо ҷонишини шахси сеюм - “he” иваз карда шуд, зеро мубтадои сарҷумла “John” бо шахси III далолат мекунад;

б) зарфи замони “to day” ба “that day” табдил дода шуд;

Баъди он ки хонандагон ба моҳияти ин навъ кӯчишу табодулҳо сарфаҳм мераванд, бояд силсилаи машқҳои созмонӣ ва маъновиро гузаронид, ки онҳо оҳиста-оҳиста ба ҳосилшудани малакаҳои зарурӣ замина мегузорад [2, 127].

Хуллас шояд, ки дигар ҳодисаҳои грамматикаи забони англисиро, ки дар забони тоҷикӣ муродифе надоранд ё доранду ба ҳаде тафовутҳои шаклӣ ё маъновӣ хосашон аст, тавассути машқҳои созмонӣ, маъновӣ ва билохир муоширатӣ омӯзонидан талабкарда мешавад.

Адабиёт:

1. Аврорин В. А. Двухязычие и школа Текст. // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М., 1972. – С. 51-61.
2. Витлин Ж. Л. Современные проблемы обучения грамматике иностранного языка. // Иностранные языки в школе. – 2000, № 5; 23-26.
3. Рогова Г. В., Спаских Р. Коммуникативные упражнения на английском языке. – Иностранные языки в школе. – 1995, № 2; 42-46.
4. Скалкин В. Л., Рубинштейн Г. А. Речевые ситуации как средство развития неподготовленной речи. – Иностранные языки в школе. – Москва, 1966.
5. Солодовченко Л. Н. Теория и методика обучения иностранному языку: Учебное пособие / Л. Н. Солодовченко, М. А. Шевцова. – Воронеж: Воронежский педагогический университет, 2007. – 106 с.
6. Щукин А. Н. Методика комплексного использования аудиовизуальных средств. – М.: Высшая школа, 1981. – 218 с.

Калидвожаҳо: *интерференсияи малака, барномаи таълимӣ, малакаҳои грамматикӣ, забон, мушкilotи омӯзиши забон, сабаб, озодона муошират кардан бо забони хориҷӣ, синтаксис, ибора, маълумот.*

Аннотация

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ НАВЫКОВ В ОБУЧЕНИЕ ГРАММАТИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассмотрено интерференция навыков в обучение английского языка. Учебный план обращает особое внимание в обучения грамматике и развития грамматических навыков. Там сказано: Исследование сравнительной типологии двух языков, родного языка и иностранного языка на основе исследование объективных информации, результат полученных фактов обеспечивает возможность исправить трудности которое появляются во время изучение языка, освоение грамматического состава и определит причину этих трудности.

Надо подчеркнуть, что обучение грамматике обязывает повторения упражнений и это хорошая выгода для учеников чтобы овладеть иностранным языком.

Ключевые слова: *Интерференция навыков, учебный план, грамматика, языки, трудности, изучение языка, причина, овладеть иностранным языком, синтаксис, фраза, информация.*

Annotation

INTERFERENCE OF SKILLS IN ENGLISH GRAMMAR TRAINING

In given article it is considered an interference of skills in training of English language. The curriculum pays special attention in training of grammar and development of grammatical skills. There it is told: Research of comparative typology of two languages, a native language and a foreign language on a basis research objective information, result of the received facts provides possibility to correct difficulty which appear during time language studying, development of grammatical structure and will define the reason of these of difficulty.

It is necessary to underline that grammar training obliges repetitions of exercises and it is good benefit for pupils to master foreign language.

Keywords: *the Interference of skills, the curriculum, grammar, languages, difficulties, language studying, the reason to master foreign language, syntax, phrase, information.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдуллоев Фируз, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номӣ Садриддин Айни. Тел.: +992501001991.

Рохбари илмӣ: Мавлонова И. Т.

Сведение об авторе: Сайдуллоев Фируз, магистрант первого курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: +992501001991.

Научный руководитель: Мавлонова И. Т.

About the author: Saidulloev Firuz, the master of 1-st year of English Language Faculty, TSPU named after Sadriddin Ayni. Tel.: +992501001991.

Scientific supervisor: Mavlonova I. T.

*Саломов Манучеҳр,
магистранти соли якуми факултети забонҳои романӣ-германӣ*

ИСТИФОДАИ НАМУДҲОИ МУХТАЛИФИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Бозиҳои дидактикӣ дар мундариҷаи таълимӣ, фаъолияти маърифати кӯдакон, амалҳо ва қоидаҳои бозӣ, ташкил ва муносибатҳои кӯдакон ва нақши тарбиятгар фарқ мекунам. Аломатҳои номбаршуда ба ҳама бозиҳо хосанд, аммо дар дигарон баъзеи онҳо боз ҳам бештар ба назар мерасанд. Истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар асоси тақлид ё моделсозии ҳолатҳои воқеӣ ё гипотетикӣ аз ҷиҳати оянда (масалан, бозӣ, ки фаъолияти муассисаҳои иҷтимоиро дар курсҳои илмҳои иҷтимоӣ шабеҳ мекунам; бозиҳои нақшофарӣ, конференсҳо ва муҳоҷисаҳо дар мавзӯҳои муҳити зист, бозиҳои мураккаби байнисоҳавӣ). Ин бозиҳои дидактикӣ на танҳо аз ҷиҳати маърифатӣ, балки бо таъсири назарраси ғалсафӣ ва эмотсионалӣ-шахсӣ тавсиф карда мешаванд.

Бозиҳои дидактикӣ моделиронӣ-моделсозӣ, чун қоида, ҳарҷоти вақт ва қўшишҳои ташкилро барои баргузориҳои онҳо ва муҳокимаи минбаъда талаб мекунам. Муаллим одатан пеш аз гузаронидани ин гуна бозӣ бо роҳи тақлид кардани рафти он, муайян кардани душвориҳои имконпазир ва ғайра пеш аз гузаронидани дарсҳои дидактикӣ дар синф муаллим аз хондани дастурҳо ва қоидаҳои амиқ дурӣ мечӯяд ва онро бо озмоиши лаҳзаҳои инфиродии бозӣ пешгирӣ мекунад. Тақсими нақшҳо ҳам бо ташаббуси муаллим ва ҳам бо интиҳоби донишҷӯён метавонанд сурат гирад. Омӯхтани нақшҳо вақти муайяно талаб мекунад, дар баъзе ҳолатҳо ба «нақш даромадан» тавсия дода мешавад.

Дар нақшаи дидактикӣ, бо иштироки фаъоли ҳуди донишҷӯён муҳокима кардани курс ва натиҷаҳои бозӣ махсусан муҳим аст.

Бозиҳои дидактикӣ компютерӣ ба як воситаи ташаккули асосҳои саводнокии компютерӣ, шиносӣ бо забонҳои барномасозӣ ва ташаккули малақаҳои компютерӣ таъдил меёбанд. Бозиҳои компютерӣ ҳангоми таълим дар соҳаҳои гуногуни фанҳо (дар математика, табиатшиносӣ, забонҳои модарӣ ва хориҷӣ ва ғайра) ҳамчун воситаи дидактикӣ истифода мешаванд.

Бозиҳои корӣ дар асоси таҷдид, тақлид ё моделсозии маҳсулот ва ҳолатҳо барои ба даст овардани таҷриба ҳалли самараноки мушкилоти воқеӣ касбӣ нигаронида шудаанд.

Ин намуди дидактика дар таҳсилоти олии, омодагии касбӣ, системаи тақмили ихтисоси коргарони истеҳсолот ва дастгоҳҳои идоракуни дар корхонаҳо ва муассисаҳои истифода бурда мешавад, ки дар он омӯзиш асосан ба ташаккул ва рушди малақаҳои мушаххас амал карда, дар шароити дақиқ муайяншуда амал мекунад (зуд таҳлил кардани вазъ, ҷустуҷӯи маълумоти зарурӣ ва ғайра). ҳалли мушкилоти ғайриҷашмдошт, шарҳи роҳҳои амал, қабули қарорҳо дар шароити тағйирёбанда ва ғайра).

Хусусиятҳои бозиҳои корӣ иборатанд аз: маводи пешниҳодшудаи таълимӣ ва таҷдиди сохтор ва робитаҳои функционалии фаъолияти касбӣ тавассути модели таълимии бозикунӣ вазъи истеҳсолӣ. Бо шарофати ин хусусиятҳо, бозиҳои бизнес барои таъбиқи онҳо дар доираи фаъолиятҳои воқеӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд.

Бозиҳои ташкилӣ-фаъолият, ки ба инъикоси асосҳои фаъолияти касбӣ (илмӣ, ташкилӣ, таълимӣ ва ғайра), таҷдиди кӯҳнаҳо ва таҳияи истеҳсолот ва дастурамалҳои нав дар таҷрибаи ватании тарбияи касбӣ ва тақмили ихтисос таъдил ёфтаанд. Ин бозиҳо хусусияти ҷустуҷӯӣ доранд, таъсири педагогии онҳо бо омодагии иштирокчиён ба муайян кардани шахсияти шахс вобаста ба вазъи касбӣ, ҳуди фаъолияти касбӣ, воситаҳои зехнии ташкили он, ҳамкорӣ бо дигарон (алаҳусус ҳангоми ҳузури муҳолифат, низоъ) алоқаманд аст.

Аз рӯи табиати маърифатӣ, бозиҳои дидактикӣ ба гурӯҳҳои зерин метавон тақсим кард:

1) Бозиҳо, ки аз кӯдакон фаъолияти ҳешро талаб мекунам. Бо ёрии ин бозиҳо, кӯдакон мувофиқи қолаб амалҳо иҷро мекунам, масалан, мувофиқи намуна аз рӯи нақша ва ғайраҳо кор мекунам.

2) Бозӣ, ки дар онҳо кӯдакон репродуктивӣ мекунам. Ин гурӯҳ шумораи зиёди бозӣро дар бар мегирад, ки ба ташаккули малақаҳои ҳисоббарорӣ нигаронида шудаанд, масалан, бозии "Муайян кардани ҷараёни ҳавопаймо."

3) Бозиҳое, ки дар онҳо фаъолияти назоратии донишчӯён барномарезӣ шудааст, масалан бозии “Назоратчиҳо”.

4) Бозиҳо, ки бо ёрии он кӯдакон амалиётҳои трансформаториро анҷом медиҳанд, масалан бозии “Рақамҳо-Дефекторҳо”.

5) Бозиҳо, аз ҷумла унсурҳои фаъолияти ҷустуҷӯ. Ҳамин тавр, дар бозии “Бовар кунед” ҳуди кӯдакон қоидаҳоро мувофиқи нақша, диаграмма ва истинод ташкил медиҳанд.

Дар маҷмӯаҳои гуногун бисёр (тақрибан 500) бозиҳои дидактикӣ мавҷуданд, аммо гурӯҳбандии возеҳ, гурӯҳҳо аз рӯи намудҳо вучуд надорад. Бештари вақт, бозиҳо бо мундариҷаи таълим ва тарбия вобастаанд: бозиҳо дар бораи таълими ҳиссиётӣ, бозиҳои калимавӣ, бозиҳо оид ба шиносӣ бо табиат, ташаккули намоёндагиҳои математикӣ ва ғайра. Чунин гурӯҳбандии бозиҳо диққати онҳоро ба омӯзиш, фаъолияти маърифати кӯдакон таъкид мекунад, аммо асосҳои бозиҳои дидактикӣ ба таври кофӣ ифшо намекунад - хусусиятҳои фаъолияти бозии кӯдакон, вазифаҳои бозӣ, амали бозӣ ва қоидаҳо, ташкили ҳаёти кӯдакон ва роҳнамоии омӯзгор.

Инчунин, бозиҳои дидактикӣ дар фаъолияти маърифати кӯдакон, амал ва қоидаҳои бозӣ, ташкил ва муносибатҳои кӯдакон ва нақши омӯзгор фарқ мекунад.

А.И. Сорокина таснифи гуногуни бозиҳои дидактикӣ таҳия кардааст:

1. Бозиҳои сайёҳӣ.
2. Бозиҳои таъйиншуда.
3. Бозиҳои тахминӣ (“Чӣ мешуд ..?”).
4. Бозиҳои муаммо.
5. Бозиҳои гуфтугӯӣ (бозиҳои муколама).
6. Бозиҳои сайёҳӣ ба афсона, рушди он, мӯъҷизаҳо шабоҳат доранд.

Бозии саёҳатҳо воқеаҳо ё воқеаҳои воқеиро инъикос мекунад, аммо оддӣ тавассути ғайримукаррарӣ, оддӣ - тавассути пурасрор, мушқил - тавассути аҷиб, зарур - тавассути ҷолиб пайдо мешавад. Ҳамаи ин дар бозӣ, дар амали бозӣ, ба кӯдак наздик мешавад, ба ӯ писанд аст. Мақсади бозии сайёҳӣ баланд бардоштани таассурот, додани мундариҷаи маърифатӣ як чизи ғайриоддӣ афсонавӣ, ҷалб намудани диққати кӯдаконро ба чизҳои наздик, вале аз ҷониби онҳо пай бурда намешавад. Бозиҳои сайёҳӣ диққат, мушоҳида, фаҳмиши вазифаҳои бозиро афзун мекунад, рафъи мушқилот ва муваффақ шуданро осон мекунад.

Бозии дидактикӣ маҷмӯи амалҳои гуногуни кӯдаконро дар бар мегирад: фикрҳо, эҳсосот, ҳамдардӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои фаъоли ҳалли мушқилоти бозӣ, тобеъшавӣ ба шароит ва шароити онҳо, муносибати кӯдакон дар бозӣ.

Бозиҳои сайёҳӣ ҳамеша каме манандан. Ин чизест, ки шавқ ва иштироки фаъолро дар таҳияи қитъаи бозӣ, ғайр гардонидани амалҳои бозӣ, хоҳиши омӯхтани қоидаҳои бозӣ ва ба даст овардани натиҷа меорад ва мушқилотро ҳал кунед, чизро омӯzed, чизе ёд гиред.

Нақши Муаллим дар бозӣ мураккаб буда, дониш, омодагиро барои ҷавоб додан ба саволҳои кӯдакон, бозӣ бо онҳо, ҷараёни таълимро сарфи назар мекунад.

Дар номи бозӣ, дар матни супориши бозӣ бояд “калимаҳои даъват” вучуд дошта бошанд, ки шавқи кӯдакон ва фаъолияти фаъолони бозиро бедор кунанд. Дар бозии сайёҳӣ усулҳои зиёди кашфи мундариҷаи маърифатӣ дар якҷоягӣ бо фаъолияти бозӣ истифода мешаванд: муайян кардани ҳадафҳо, шарҳи роҳҳои ҳалли он, баъзан таҳия кардани маршрутҳои сафар, ҳалли марҳилавӣ, вазифаҳо, шодии ҳалли он ва истироҳати пурмахсул. Таркиби бозии сафар, баъзан суруд, муаммоҳо, тӯхфаҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Бозиҳои сайёҳӣ баъзан ҳангоми саёҳат нодуруст муайян карда мешаванд. Тафовути назарраси онҳо дар он аст, ки тур як шакли омодагии мустақим ва дарсҳои гуногун мебошад. Мақсади сафар аксар вақт шиносӣ бо чизе мебошад, ки назорати мустақим ва муқоиса бо қаблан маълумшударо талаб мекунад. Мӯҳтавои сафар ба нақша гирифта шудааст, сохтори аниқи дарс дорад: ҳадаф, вазифа, фаҳмондадихӣ, мушоҳида ё кори амалӣ, натиҷа.

Баъзан бозии сайёҳӣ бо роҳ баробар карда мешавад. Аммо пиёдагард аксар вақт мақсадҳои фароғатӣ дорад, баъзан ҳангоми ғаштугузори бозиҳои берунӣ. Мазмуни маърифатӣ метавонад дар рафтор бошад, аммо он асосӣ нест, балки мувофиқ аст.

Бозиҳои таъйинотӣ унсурҳои сохторӣ доранд, мисли бозиҳои сафар, аммо онҳо бо мундариҷа соддатар ва дар мӯҳлаташон кӯтоҳтаранд. Онҳо ба амалҳо бо ашӯҳо, бозичаҳо, дастурҳои шифохӣ асос ёфтаанд. Вазифаи бозӣ ва амалҳои бозӣ дар он ба пешниҳоди коре асос ёфтаанд: “Ҳама ашӯро (ё бозичаҳо) ранги сурх дар сабад ҷамъ кунед”, “Ҳалқаҳоро ба андозаи

калон гузоре", "Аз халта ашӯи шаклдорро гиред". Бозиҳои тахминӣ "Чӣ мешуд ..?" Ё "Ман чӣ кор мекардам ...", "Ман кӣ будан меҳостам ва барои чӣ?", "Киро дӯсти ман интиҳоб мекардам?" ва ғайра. Баъзан метавонанд тасавур кунанд, ки ин бозиро оғоз мекунад.

Мазмуни дидактикии бозӣ дар он аст, ки вазифа барои кӯдакон гузошта шудааст ва вазъ ба вучуд оварда шудааст, ки фаҳмиши амали минбаъдaro талаб мекунад. Вазифаи бозӣ дар сарлавҳаи "Чӣ бошад ...?"

"Ё ман чӣ кор мекардам ..." -ро дар бар мегирад. Амалҳои бозӣ бо вазифа муайян карда мешаванд ва аз кӯдакон амалҳои мувофиқи пешбинишударо мутобиқ ва ё дар шароити пешбинишуда таъсис додашуда талаб мекунанд.

Бозиро сар карда, муаллим мегӯяд: "Бозӣ чи номида мешавад" Ман оғоз мекунам ва ҳар кадоми шумо идона медиҳед. Гӯш кунед: "Агар барқ дар тамоми шаҳр ногаҳон хомӯш шавад, чӣ мешавад?"

Кӯдакон фарзияҳо, далелҳо ва ё мачмӯи далелҳо пешниҳод мекунанд. Якум пиндоштҳоро дар бар мегирад: "Торик хоҳад шуд", "бозӣ кардан номумкин аст", "хондан, ҷалб кардан ғайриимкон аст" ва ғайраҳое, ки кӯдакон дар асоси таҷрибаи худ баён мекунанд. Ҷавобҳои пурмаҳсул: ("Фабрикаҳо кор карда наметавонанд - масалан, нон пухтан", "Трамвайҳо, троллейбусҳо ва мардум боз меистанд (онҳо ба кор дер мерастанд" ва ғайра).

Ин бозиҳо қобилияти алоқамандии донишро ба вазъият, барқарор кардани робитаҳои сабабӣ талаб мекунанд. Онҳо унсури рақобатиро дар бар мегиранд: "Кӣ инро зудтар мефаҳмад?" Кӯдакони калонсол ин бозиҳоро дӯст медоранд ва онҳоро "бозиҳои душвор" меҳисобанд, ки қобилияти фикр карданро талаб мекунанд.

Бозиҳо ба монанди "Агар ман ҷодугар мебудам, чӣ кор мекардам" ин бозиҳое мебошанд, ки барои амалӣ кардани орзуҳо, ҳаёлотро бедор мекунанд. Онҳо мисли бозии қаблӣ баргузор мешаванд. Муаллим оғоз мекунад: "Агар ман ҷодугар мебудам, ман боварӣ ҳосил мекардам, ки ҳамаи одамон солим буданд".

Бозиҳо, ки дар он сабабиҳои пухтааст оянда муфид аст. Арзиши педагогии онҳо дар он аст, ки кӯдакон ба фикр кардан сар мекунанд, гӯш карданро ёд мегиранд.

Бозиҳои муаммо. Пайдоиши муаммоҳо бо гузашти вақт бармегардад. Оҳангҳо аз ҷониби ҳуди мардум сохта шудаанд ва ҳикмати мардумро инъикос мекунанд. Оҳангҳо ба маросимҳо ва расму оинҳо ворид шуда, дар рӯзҳои ид дохил мешуданд. Онҳо барои озмоиши дониш ва ихтироъ истифода мешуданд. Ин самти равшани педагогӣ ва маъруфияти наворҳо ҳамчун вақтхушии оқилона аст.

"Ин табассум, новобаста аз жанри миниатюрӣ, дорои бисёр сифатҳои арзишманд мебошад, ки барои кор ва тарбияи кӯдакон заруранд. Танҳо ба лаҳча рӯ овардан лозим аст, то дидани умқи оқилонаи он ва ҷолибияти эстетикӣ онро бубинад. "

Дар айни замон, муаммоҳо, тахминҳо ва гумонҳо ҳамчун як намуди бозии таълимӣ ҳисобида мешаванд.

Хусусияти асосии ин суруд тавсифи мураккабест, ки бояд рамзкушоӣ карда шавад (тахмин ва исбот кунед); ин тавсиф мухтасар аст ва аксар вақт ҳамчун савол тартиб дода мешавад ва ё ба охир мерасад Мӯхтавои таъбҳо воқеияти атроф: зухуроти иҷтимоӣ ва табиӣ, объектҳои меҳнат ва ҳаёти ҳамаи олами набототу ҳайвонот мебошанд. Бо рушди ҷомеа мундариҷа ва мавзӯҳои муаммоҳо ба таври назаррас тағйир меёбанд. Онҳо дастовардҳои илм, техника, фарҳангро инъикос мекунанд.

Хусусияти асосии муаммоҳо вазифаи мантиқӣ аст. Усулҳои сохтани вазифаҳои мантиқӣ гуногунанд, аммо онҳо ҳама ҷаъолияти зеҳнии кӯдакро ҷаъол мекунанд. Кӯдакони калонсол ба бозиҳои муаммо монанданд. Зарурати муқоиса кардан, ба хотир овардан, фикр кардан, фарз кардан ба меҳнати рӯҳӣ хурсандӣ мебахшад. Ҳалли муаммоҳо қобилияти таҳлил кардан, ҷамъбаст кардан, қобилияти мулоҳиза кардан, ҳулоса баровардан ва ҳулосабарориро ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Аванесов В. Н. Дидактическая игра как форма организации обучения в детском саду. - Умственное воспитание дошкольника /под ред. Подьякова. Н.Н. – Москва: 2000. – 263 с.
2. Глушкова Г. Игра или упражнение. «Дошкольное воспитание» №12. – Москва, 2008. – 10 с.
3. Гусев Г., Ситникова Е. А. Инновационные педагогические технологии. - 2009. – 71 с.
4. Монтессори М. Дидактические игры. – Москва, 2001. – 320 с.

Калидвожаҳо: *бозиҳои дидактикӣ, намудҳои бозиҳои диактики, инкишофи қобилият, омӯзиши касбӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДОВ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Дидактическая игры- одно из эффективных средств развития интереса к учебному предмету, наряду с другими методами и приемами, используемыми на уроках. В данной статье автор рассматривает тему «Дидактический игры в образовании» и рассматривает её использование в учебном процессе с пользой как для учащихся, так и для учителей. Автор отмечает, что такой дидактический метод используется в системе высшего образования, профессионального обучения, повышения квалификации производственных рабочих и управленческого оборудования на предприятиях и в учреждениях. В статье автор также приводит информацию о формах дидактических игр, что способствует полноте и научному обоснованию темы.

Ключевые слова: *дидактический игры, формах дидактических игр, развития интерес, профессионального обучения;*

Annotation

USING TYPES OF METHOD GAMES IN GERMAN LESSONS

Method games are one of the most effective means of developing interest in a subject, along with other methods and techniques used in the study. In this article, the author examines the topic "Method games in education" and examines its use in the educational process with benefits for both students and teachers. The author notes that such a didactic method is used in the system of higher education, vocational training, advanced training of production workers and management equipment at enterprises and institutions. In the article, the author also provides information on the forms of method games, which contributes to the completeness and scientific substantiation of the topic.

Keywords: *method games, forms of method games, developing interest, professional study, the article, contributes, completeness, scientific, substantiation, enterprises.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломов Манучеҳр-магистранти соли якуми факултети забонҳои романӣ-германӣ, кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: (+992) 933340705

Рохбари илмӣ: Сайфуллоева З.Х.

Сведение об авторе: Саламов Манучеҳр, магистрант первого курса кафедры методика преподавания иностранных языках, факультет романо-германских языков, Педагогических Университет им. Садриддин Айни. Тел.: (+992) 933340705

Научный руководитель: Сайфуллоева З.Х.

About the author: Salamov Manuchehr, magister 1st year methods of teaching foreign languages, Fakultet 3340705

Super wiser: Sayfulloeva Z. K.

ТАСНИФОТИ БОЗИҲОИ КАСБӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Таълими забони англисӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ташаккули як қатор салоҳиятҳоро миёни донишҷӯён дар назар дорад. Аз ҷумла, хатмкунандагон бояд қобилияти муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ бо забони англисиро дошта бошанд ва душвориҳои ҳамкории байнишахсӣ ва байни фарҳангиро ҳал курда тавонанд. Аз ин рӯ, донишҷӯёнро мебояд, ки дониши кофии лингвистӣ, малакаҳои муоширати нутқӣ дошта, нуктаи назари худро баён карда тавонанд. Инчунин воситаҳои забониро бо ҳолатҳои мушаххаси нутқӣ-фарҳангӣ вобаста карда тавонанд.

Ҳалли ин мушкилоти мураккаби «глобалӣ» дар тамоми давраи таълими забони англисӣ дар донишгоҳ ба амал омада, истифодаи равишҳо ва технологияҳои муосир, шакли усулҳои таълимиро тақозо мекунад. Дар ин замина, сухан оиди истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ коммуникатсионӣ, усулҳои фаъоли таълим, равиши тафриқавӣ меравад. Аммо, «унсури асосӣ» ин метод ва усулҳои таълими забони англисӣ мебошанд, ки омӯзгор онро дар машғулиятҳо истифода бурда ва бевосита бо донишҷӯён кор мебарад. Дониши донишҷӯён ва азхудкунии воситаҳои лингвистӣ, истифодаи онҳо дар муошират аз он вобаста аст, ки ин мавод то чӣ андоза самаранок пешниҳод, мустаҳкам ва коркард шудааст.

Усулҳое, ки ба омӯзгор самаранокии таълими забони англисиро фароҳам меоранд:

- а) донишҷӯёнро ба омӯхтани мавзӯ ҳавасманд кардан;
- б) ба рушди малакаи забонӣ ва нутқ мусоидат кардан;
- в) барои зудтар ва устувортар азхудкунии мавод мусоидат тариқи бозихҳои касбӣ.

Дар илми муосир бозихҳо ҳамчун усуле ба ҳисоб мераванд, ки дар таълими забони англисӣ ҳам бо кӯдакон ва ҳам бо калонсолон самаранок истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тавр, М.Ф.Стронин намудҳои зерини бозихоро ҷудо мекунад:

1. Лексикӣ;
2. Грамматика;
3. Фонетикӣ;
4. Имлоӣ;
5. Эҷодӣ [4].

Чор намуди аввалро ба истилоҳ - забонӣ гуфтан мумкин аст, ки ҳадафи онҳо ташаккули малакаҳои коммуникативӣ ташкил медиҳанд. Бозихҳои эҷодӣ хусусияти мураккаб дошта, истифодаи эҷодии дониш ва малакаҳои бадастовардари дар шароити бозӣ дар назар доранд.

Дигар таснифоти бозихҳо низ мавҷуданд. А. В. Коньшева бозихоро аз рӯи ҳадафашон ба забонӣ ва нутқӣ (коммуникативӣ) тақсим мекунад. Е. В. Душина дар бораи бозихҳои лингвистӣ ҳарф мезанад ва вобаста ба салоҳиятҳои ташаккулёфта онҳоро ба ғайрикоммуникативӣ, пеш аз коммуникативӣ ва коммуникативӣ тақсим мекунад. Аён аст, ки дар ҳама таснифот сухан дар бораи 1) бозихое ки дар раванди он азхудкунии мавод ба вучуд меояд (воҳидҳои луғавии нав, сохторҳои грамматикӣ) машқ кардани малакаҳои забонии ҷудогона (фонетикӣ, грамматикӣ) ва 2) бозихое, ки ба интиқоли маводи омӯхташуда ва малакаҳои амалишуда ба ҳолатҳои ғайристандартӣ равона карда шудаанд - ҳамчун муошират дар доираи бозӣ. Бо вучуди ин ба назар гирифтани принципи пайдарпаии дидактикӣ муҳим аст: аввал, вазифаҳо барои омӯзиш, таҷдиди (аз ҷумла модел), сипас барои истифодаи эҷодкоронаи маводи омӯхташуда иҷро карда мешаванд [1, 8].

Инчунин ба таснифот бозии касбии «калима»-ро ворид намудан мумкин аст. Бозии мазкур бо калима алоқаманданд буда, имло, маъно, мутобиқат бо калимаҳои дигарро ифода месозад. Дар истилоҳоти Стронин, онро ҳам бозихҳои лексикӣ ва ҳам имлоӣ меноманд. Бозии касбии калима ба донишҷӯён имкон медиҳад:

- захираи луғавиашонро бой намоёнд, бо воҳидҳои луғавии нав шинос шаванд;
- воҳидҳои луғавии шиносро устувортар азхуд кунанд;
- бо имлои калимаҳо машқ кунанд;
- фаъол гардонидани фаъолияти нутқификрӣ;
- бо мувофиқати воҳидҳои луғавӣ, ибораҳои устувор, воҳидҳои фразеологӣ шинос мешаванд.

Ба бозии касбии «калима» инҳоро шомил намудан мумкин аст:

1. Анаграммаҳо;
2. Кроссвордҳо;
3. Ҷустуҷӯи калимаҳо (Wordsearch);
4. Марди овезон (Hangman);
5. Калимаҳо (сохтани калимаҳои кӯтоҳ аз як калимаи дароз, вобаста ба вақти муайяншуда);
6. Unscramble (тартиб додани калима аз маҷмӯи ҳарфҳои мавҷудбуда);
7. Wordchain (тартиб додани рӯйхати калимаҳо бо иваз кардани як ҳарф дар ҳар як калимаи минбаъда);
8. Конструктор (сохтани калимаҳо аз морфемаҳои дар қорғҳои алоҳида пешниҳодшуда);
9. Ҳарфи охирин (калимаеро номбар кунед, ки бо ҳарфи охирини ҳарфаш оғоз карда шавад);
10. Ҳарфҳои гумшуда (калимаро танҳо бо садонокҳо / ҳамсадоҳо тахмин кунед);
11. Курсии гарм (ёфтани калимаҳо аз рӯи таърифи худ, муродифҳо, антонимҳо ва ғ.).

Бозии номбаршуда аз рӯи фаъолият ба: қори гурӯҳӣ, рақобати дастаиро (масалан, Hot Chair, Constructor ва ғайра) ва қори ҷуфтӣ ба монанди «Марди овезон», «Анаграммаҳо», «Wordchain» ҷудо мешаванд.

Чӣ тавре ки қурсиши донишҷӯёни қурси якуми факултетаи забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний нишон медиҳад, аксари донишҷӯён ин намуни бозигоро дӯст медоранд; қариб ҳаммаи донишҷӯён бо кроссвордҳо дар раванди омӯзиши забони англисӣ шинос ҳастанд, аммо бо анаграммаҳо, "Wordchain" шумораи хеле ками донишҷӯён шинос аст. Дар маҷмӯъ, донишҷӯён истифодаи бозигоро дар машғулиятҳои забони англисӣ қолиб ва усули самарабахш барои беҳтар аз худ кардани забони мазкур мешуморанд.

Албатта, бозии касбии калима дар дарсҳои забони англисӣ набояд худ аз худ мақсад дошта бошанд, гарчанде ки дар баъзе ҳолатҳо он метавонад пас аз заҳматҳои зиёд ҳамчун як навъи истироҳат хидмат кунад. Ҳангоми ташкил намудани бозӣ дар машғулиятҳои забони англисӣ, омӯзгорро мебарояд принсипҳои умумии методологӣ ва инчунин принсипҳои умумидидактивии таълимро ба назар гирад.

Аз ин рӯ, омӯзгор бояд барои фаҳмонидани он ки чӣ гуна бозӣ ба донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ кӯмак мекунад, омода бошад;

- бозӣ бояд хуб фикр карда шуда бошад, қоидаҳои возеҳ ва шартҳои осон дошта бошад ва аз қониби омӯзгор назорат карда шавад;

- бозӣ бояд дар фазои дӯстона гузаронида шавад, ба донишҷӯ имконият фароҳам оварад, то ки фикри худро баён кунад ва қобилиятҳои худро инкишоф диҳад;

- бозӣ бояд унсурҳои рақобатро дар бар гирад (дар ҳолати баробарии иштирокчиён / гурӯҳҳо), ки метавонад фаъолияти зехнии донишҷӯёнро фаъол созад, иштироки фаъолони онҳо ҳавасманд кунад.

Намунаҳои гуногуни истифодаи бозигоро дар марҳилаҳои гуногуни ташкили машғулияти забони англисӣ, дида мебароем. Дар марҳилаи warm-up, вазифаи омӯзгор водор кардани донишҷӯён, мустаҳкамкунӣ дар мавзӯи муайян, «ҷӯр қардан» ва диққати онҳо ба дарс қалб қардан аст. Бо ин мақсад метавон бозигоро зеринро пешниҳод намуд: «Ҳарфҳои гумшуда», «Unscramble», «Конструктор». Масалан, калимаи «adventure» дар бозии «ҳарфҳои гумшуда» метавонад дар тахтаи синф ҳамчун "d.v.n t.r." дар доираи муҳокимаи мавзӯи умумии таътилҳои саёҳатӣ пешниҳод шуда бошад.

Бозигоро ба монанди «Wordsearch, Crosswords, Unscramble» аксар вақт барои амалӣ кардани луғат дар мавзӯи муайян истифода мешаванд. Дар қитобҳои дарсии мактабӣ чунин машғулиятҳо маъмул аст, аммо қитобҳои дарсӣ барои мактабҳои олиӣ касбӣ, аксар вақт ба донишҷӯён чунин як машқ-бозигоро пешниҳод намеkunанд.

Бозии гурӯҳӣ «Hot Chair» метавонад ба донишҷӯён ҳангоми ба итмом расонидани мавзӯъ дар машғулият пешниҳод карда шавад. Моҳияти бозӣ чунин аст: ба намояндаи даста/гурӯҳ лозим аст, ки калимаи дар тахта навишташударо тахмин кунад, ки онро омӯзгор ё дастаи дигар мувофиқи ишораҳо ва тавзеҳоти дастаи худ пешниҳод карда метавонанд. Донишҷӯ пушташро ба сӯи тахтаи синф мегардонад, то ки калимаро набаинад. .

Донишҷӯёнро барои изҳори ақидаҳо бо забони англисӣ ҳавасманд қардан лозим аст, бинобар ин онҳо дар муошират иштирок меkunанд, малақаҳои сохтани ҷумлаҳо, ваҳиятҳои

нуткиро амалӣ мегардонанд. Дар ҳуди ҳамон марҳила, омӯзгор метавонад бозии «Hangman»-ро пешниҳод созад, ки дар раванди он одатан донишҷӯён ғаёлона фикрронӣ менамоянд.

Хулоса ба омӯзгор тавсия додан мумкин аст, ки ҳангоми гузаронидани бозиҳои касбӣ тамоми ғаёлиятро бар дӯши худ нагирад, балки як қисми бозиро ба уҳдаи донишҷӯён супоранд. Ҳамин тариқ, донишҷӯён худро барои иштирок дар бозӣ муҳим меҳисобанд ва инчунин барои истифодаи дурусти мавод масъул медонанд.

Адабиёт:

1. Душина Е. В. Лингвистические игры на уроках русского и английского языка в аспекте формирования коммуникативной компетентности учащихся. Филологический класс, №4 (38). – 2014. – С.54-58.
2. Коньшева А. В. Игровой метод в обучении иностранному языку. – СПб.: КАРО, Мн. издательство «Четыре четверти», 2006. – 192 с.
3. Коньшева А. В. Современные методы обучения английскому языку. – М.: Тетра Системс, 2003. – 175 с.
4. Стронин М. Ф. Обучающие игры на уроке английского языка. – М.: Просвещение, 1984. – 112 с.
5. Шмаков С. А. Игра учащихся - феномен культуры. – М., 1994. – 186 с.
6. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.
7. The effect of using board games in reducing language anxiety and improving oral performance. Yi-Chun Cheng. Mississipi. 2008. – 65 p.
8. Using gamification to enhance second language learning. Jorge Francisco Figueroa Flores. Puerto Rico. – 2015. – 23 p.

Калидвожаҳо: таълими забони англисӣ, техникаи бозӣ, бозиҳои забонӣ, бозиҳои лугавӣ, бозиҳои нутқӣ.

Аннотация

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ИГР НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается возможность использования лексических игр в процессе обучения английскому языку в высших учебных заведениях. Приводятся основные классификации игр, при этом основное внимание уделяется лексическим играм. В статье обоснованы условия, позволяющие эффективно использовать лексические игры на уроках английского языка, а также приведены примеры игр на разных этапах работы со студентами.

Ключевые слова: обучение английскому языку, игровые технологии обучения английскому языку, лексические и речевые игры.

Annotation

CLASSIFICATION OF PROFESSIONAL GAMES IN THE ENGLISH CLASSES

The article discusses the possibility of using lexical games in the process of teaching English in higher education institutions. Here are the main classifications of games, but the main focus is on lexical games. The article substantiates the conditions that allow the effective use of lexical games in English lessons, as well as provides examples of games at different stages of work with students.

Keywords: English language teaching, lexical and speech games, game technologies of English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Сайёра Умаровна, магистранти кафедраи методикаи таълими забони англисии факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: 919724244. Email: sayora.03031995@gmail.com

Рохбари илмӣ: Қарабаев Бахтиёр

Сведение об авторе: Шарипова Сайёра Умаровна, магистрантка кафедры методики английского языка, факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Тел.: 919724244. Email: sayora.03031995@gmail.com

Научный руководитель: Қарабаев Бахтиёр

About the author: Sharipova Sayora Umarovna, master of English language faculty Methodology English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: 919724244. Email: sayora.03031995@gmail.com

Supervisor: Qarabaev Bakhtiyor

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Интерактивность-применительно к обучению иностранному языку понимается как речевое взаимодействие двух или более людей в процессе общения.

На современном этапе развития отечественной методической мысли основная структурная единица образовательного процесса по иностранному языку - урок / занятие рассматривается как «сложный акт общения, главной целью и содержанием которого является практика в решении задач взаимодействия между субъектами педагогического процесса, а основным способом достижения цели и овладения содержанием служат мотивированные коммуникативные задачи разной степени сложности».

Основные методические инновации сегодня связаны с применением **интерактивных методов** и приемов обучения иностранному языку. **Интерактивные методы** – это методы, позволяющие учиться взаимодействовать между собой; а **интерактивное обучение** – обучение, построенное на взаимодействии всех обучающихся, включая педагога. Однако в последнем случае меняется характер взаимодействия: активность педагога уступает место активности обучаемых. Как отмечают в своих трудах Т.А. Мясоед, Н. Суворова, С.Б. Ступина, суть интерактивного обучения состоит в особой организации учебного процесса, когда все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания.

Обобщая передовой методический опыт (публикации ведущих ученых в журнале «Иностранные языки в школе», статьи и методические разработки уроков иностранного языка на сайте «Фестиваль педагогический идей» учителей практиков) и изучая литературу по выбранной проблеме я пришла к выводу, что в рамках занятия иностранного языка учителя / преподаватели используют **следующие интерактивные методы и приемы**: - работа в малых группах, в парах, ротационных - метод карусели / - аквариум; - мозговой штурм / мозговая атака / «брейнсторминг»; - «ажурная пила»; - Броуновское движение; - «дерево решений»; - прием составления ментальной (интеллектуальной) карты; - конференции / дискуссии; - ролевые / деловые игры; - дебаты. Этот список можно пополнять, т.к. каждый преподаватель способен придумать и внедрить в образовательный процесс эффективные приемы и методы организации речевого взаимодействия обучающихся на занятии иностранного языка. Существует множество классификаций интерактивных методов и приемов. Одни и те же приемы в разных источниках могут называться по-разному.

На занятиях по иностранному языку в учебном процессе применяются следующие интерактивные методы обучения:

- игровые технологии;
- Интернет-технологии и средства мультимедиа.

Примером некоторых интерактивных подходов, применяемых мною на занятиях, являются:

1. *Ролевая игра.*

Основными этапами обучающей ролевой игры являются: выдвижение и обсуждение идеи относительно коммуникативной ситуации (обязательным элементом ролевой игры является разрешение проблемной ситуации), набора ролей и примерного хода и правил предстоящей игры; распределение ролей и определение содержания (сценария) ролевой игры; подготовка комплекта игровой документации (опознавательные знаки, эмблемы, плакаты); индивидуальная подготовка каждого обучающегося к предстоящей игре; проведение ролевой игры; подведение итогов. Следует отметить, что каждый этап в алгоритме осуществления ролевой игры важен, но особенно необходимо отметить заключительный этап, который складывается из оценок и самооценок индивидуального вклада каждого обучающегося в подготовку и проведения игры, адекватности иноязычных высказываний исполняемой роли и наличной коммуникативной ситуации, а также правдивости и выразительности ролевого поведения [4-статья].

Название игры: «Оказание первой медицинской помощи при солнечном ударе».

Преподаватель (от лица прохожего) начинает игру по теме «Оказание первой медицинской помощи», предлагая реплику-стимул: «You look pale and upset today». Один из учеников (гость) дает свою реакцию на данную реплику: «No wonder. He has a sunstroke». Следующий ученик реагирует на эту фразу, согласно заданной теме, используя активную

лексику. Действие продолжается пока все участники диалога не используют всю необходимую активную лексику по теме и не закончат описание картинки или озвучивание видеоролика.

Пример диалога: **“In the country”**.

Pete:	Ma, where are you?
Mother:	I'm in the kitchen, Pete. What's the matter?
Pete:	My friend Nick feels bad. He has a bad headache and his skin is very hot.
Mother:	Where is he?
Pete:	He is on the bank of the river. He was lying in the sun for a long time.
Mother:	He probably has a sunstroke. Is anybody with him?
Pete:	Yes, Boris is there.
Mother:	Don't waste time. Run back quickly and take Nick to a shady place. Raise his head a little. Put a wet cloth on his head. I'll take some medicine and come in a minute.

При проведении игры одновременно закрепляются разговорные фразы по темам «Оказание первой медицинской помощи», «Болезни». Целесообразно предварительно раздать игровые карточки, которые могут быть оформлены по-разному.

Например: одна сторона карточки дает информацию о ролевой ситуации и одинакова для всех участников (**Then need your help**. Every person must have enough knowledge of giving first aid. And must help a person at any hour of the day and night. That's why you should know how to help a person in different situations).

Оборотные стороны карточек для разных участников различны, т.к. они содержат информацию о данном действующем лице и указывают возможную линию поведения:

Situation 4.	<i>If you help a person who has a sunstroke:</i>
---------------------	---

Notes:

1. **sunstroke** ['sAnstrouk] – солнечный удар;
2. **to cool** [kHl] – охлаждать, (здесь) прохладный;
3. **shady** [SeIdI] – тенистое;
4. **sponge** [spAnG] – губка;
5. **to keep up** – поддерживать;

Использование данного приема возможно также при работе с лексикой или с учебным текстом.

2. *Мультимедийные технологии.*

Для достижения нового качества образования, действительно адекватного современности, преподаватель английского языка не только должен овладеть информационно-компьютерными технологиям, но и осознать, насколько изменяется подход к процессу обучения, когда традиционно руководящая и контролирующая функции постепенно замещаются ориентирующей и систематизирующей. Только при этих условиях может полноценно осуществляться целенаправленная совместная деятельность учителя и учеников в информационно-образовательной среде (ИОС).

Интерактивная доска позволяет осуществлять:

- сохранение результатов в отдельном файле;
- одновременную работу с текстом, графическим изображением, видео- и аудиоматериалами [1, 33].

Заранее подготовленные тематические тексты, обучающие и проверочные упражнения, иллюстрации, аудио- и видеоматериалы по темам «Моя семья», «Мой дом», «Осмотр достопримечательностей», «Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии», «Лондон» и др. служат опорой для введения или активизации материала урока, повторения и закрепления речевых моделей, совершенствования навыков говорения и восприятия иноязычной речи на слух, контроля и самоконтроля знаний.

1. <http://www.youtube.com> – видео- и аудио-архив.
2. <http://www.britannica.co.uk> – Энциклопедия Британника, либо Британская энциклопедия — наиболее полная и старейшая универсальная энциклопедия на английском языке, а также название издательства.

3. <http://www.bbc.co.uk/learningenglish> – БиБиСи. Английский язык: учебные курсы. В разделе Learning English – бесплатные аудио-, видеоуроки английского и тесты, истории о культуре и традициях англоязычных стран.

4. <http://en.wikipedia.org> – многоязычная онлайн энциклопедия.

Литература:

1. Калабухова Г. Н. Способы реализации интерактивных технологий в условиях ускоренного обучения студентов иностранному языку, статья, 2010.
2. Карпова Т. А. Изучение иностранного языка в вузе в контексте интерактивного обучения, статья, 2009.
3. Колесникова И. Л. Англо-русский справочник по методике преподавания иностранных языков: справочное пособие. – М.: Дрофа, 2011.
4. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пос. для студентов педагогических вузов. – М.: Издат. центр «Академия», 2000. – 272 с.
5. Хильченко Т. В., Оларь Ю. В. Использование интерактивных методов и приемов на современном уроке английского языка, статья, 2000.

Ключевые слова: *интерактивный, игра, класс, урок, процесс обучение, коммуникация, принцип, наглядность, работа с текстом, информационная технология.*

Аннотация

МЕТОДҲОИ ИНТЕРАКТИВИИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Мақолаи мо аҳамияти усулҳои интерактиви таълими забони хориҷиро тавсиф мекунад, нуктаҳои гуногунро баррасӣ мекунад, баъзе хулосаҳои муаллифро оид ба татбиқи принципи ин муносибат дар таълими забони хориҷӣ дар мактабҳои миёна пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: *интерактивӣ, бозӣ, синф, дарс, раванди таълим, муошират, принцип, возеҳӣ, кор бо матн, технологияҳои иттилоотӣ.*

Annotation

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Our article describes the importance of interactive methods of teaching a foreign language, discusses different points, offers some conclusions of the author on the application of the principle of this approach in teaching a foreign language in secondary schools.

Keywords: *interactive, game, class, lesson, learning process, communication, principle, clarity, text work, information technology.*

Маълумот оид ба муаллиф: Юсупова Сайёра, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 939558865

Рохбари илмӣ: Халимова Зарина Раҳимҷоновна

Сведение об авторе: Юсупова Сайёра, магистрантка первого курса английского факультета Таджикского Государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: 939558865

Научный руководитель: Халимова Зарина Рахимджоновна

About the athor: Yusupova Sayyora, master of the first year of the English faculy of the Tajik State pedagogical University named after S. Aini. Телефон: 939558865

Scientific supervisor: Halimova Zarina Rakimjonovna

Фахридинов Фазлиддин Чамолидинович,
магистранти соли якуми факултети география

МУАММОҲОИ МУОСИРИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИ ДАР ОБЁРИКУНИИ ЗАМИНҲОИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси олам 5-умин давлатест, ки вобаста ба ҳама гуна шакли истифодаи об ба ин неъмат бебаҳо дастрасӣ дорад. Бинобар он, маҳз бо ташаббуси Президенти мамлакатамон Эмомалӣ Раҳмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се Конфронси байналмилалӣ бахшида ба масъалаҳои об барпо гардид. Соли 2013 бо пешниҳоди Президенти Ҷ.Т ва дастгирии СММ «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об» эълон гардид, ки ин ташаббусро аксар давлатҳои дунё дастгирӣ карданд. Даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт» идома дорад.

Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ бо гузаронидани чунин конфронсҳо бори дигар намоён шуд. Натиҷаҳои конфронс бошад, боиси бартараф сохтани норасоиҳо хоҳад гардид.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки яке аз мушкилоти минтақаҳои кӯҳистон норасоии захираҳои энергетикӣ дар фасли зимистон мебошад. Аз ин рӯ, бо мардуми деҳнишин чорабиниҳо оид ба истифодабарии манфиатноки энергия гузаронида шуд. Моҳияти ин чорабиниҳо сарфаи энергия мебошад. То ин дам аксари кӯҳистониён то 50 фоизи буҷаи оилавино сарфи дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ (барқ, сӯзишворӣ) мекунанд. Дар як мавсими сардӣ ҳар оила ба ҳисоби миёна то 3 тонна сӯзишворӣ (ангиштсанг, ҳезум, таппак) сарф менамоянд. Аз як тараф нурии органикиро ба ҷои ба замин рехтан месӯзонанд, ки бисёр элементҳои зарурӣ барбод меравад. Ин боиси кам ҳосили замин мегардад. Файр аз ин буридани дарахтон сабаби шусташии қабати ҳосилхезии замин (эрозия) ва селу обхезиҳо мешавад. ҳоло дар Қирғизистон 11 кумитаи энергетикӣ, Тоҷикистон 3 кумита ва Қазоқистон 2 кумитаи энергетикӣ таъсис ёфтааст. Дар доираи барнома инчунин технологияи теплоизоляцияи хонаҳо низ кор карда баромада шуд. Бо истифода аз паҳолу аррамаи ва лою коҳиши деҳиш ва фарши хонаҳо рӯпош мешаванд. Аз ин ҳисоб 40-60 фоизи энергияро сарфа кардан мумкин аст.

Тақрибан 70 фоизи аҳолии кишварамон дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Тоҷикистон сарзамини кӯҳҳои баланд буда, аксари аҳолии кӯҳдоман аз даврони Шӯравӣ бо мушкилоти таъмини захираҳои энергетикӣ, озукаворӣ, роҳҳои нообод, селу обхезӣ ва тармафарой рӯ ба рӯ буданд. Баъди соҳибистиклол шудани Тоҷикистон мушкилоти зикргардида доираи васеътарро фаро гирифтанд. Маркази тараққӣ ва ҳифзи муҳити зисти Донишгоҳи Берн бо мақсади ҳалли масоили мавҷуда Барномаи кӯҳии Осиёи Марказиро таъсис дод. Дар айни замон дар заминаи он се созмони мустақил фаъолият мекунанд, ки онҳо ҳамеша бо ҳам табодули таҷриба доранд.

Таҳти таъсири тағйирёбии глобалии иқлим дар бахши энергетика низ дигаргуниҳои муайян ба вучуд меоянд. Афзоиши шумораи падидаҳои экстремалӣ вобаста ба вазъи ҳаво, ки мувофиқи пешгӯии гурӯҳи байни ҳукумати коршиносон дар натиҷаи тағйирёбии иқлим имрӯз инсоният бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад, боиси ба вучуд омадани дигаргуниҳои муайян дар истифодаи энергия мегардад.

Бинобар ин, дақиқ кардани эҳтиёҷот, қабули тадбирҳои мутобикгардонӣ ва таъмини суббот дар бахши энергетика бо дар назардошти иқлими тағйирёбанда, бояд аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун масъалаи афзалиятноки расидан ба рушди устувор баррасӣ гардад. Маълум аст, ки ҳиссаи асосии партови газҳо ба соҳаи энергетика ва саноат рост меояд, ки онҳо барои таъмини эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон асосан захираҳои сезишвориро истифода мебаранд. Бинобар ин, мо чунин мешуморем, ки зарурати қабули тадбирҳои фаврӣ доир ба рушд ва азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва ҷорӣ кардани технологияҳои каммасраф ба вучуд омадааст. Чунин иқдом сатҳи вобастагиро аз дигар навъҳои анъанавии энергия, ки ба муҳити зист таъсири амиқ мерасонанд, паст мегардонад. Дар Осиёи Марказӣ мисли бисёр минтақаҳои сайёра ҳиссаи асосии энергияи барқи истеҳсолшаванда ба нерӯгоҳҳои барқи хароратӣ рост меояд, ки онҳоро ҳар сол ба атмосфера миллионҳо тонна партовҳои газро хориҷ мекунанд. Дар ҳоле, ки минтақаи Осиёи Марказӣ иқтисодии ниҳоят бузурги гидроэнергетикӣ дорад, имруз танҳо 10 фоизи он истифода мегардад. Танҳо дар Тоҷикистон иқтисодии солони захираҳои гидроэнергетикӣ беш аз 527 миллиард киловатт-соатро ташкил мекунад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба эҳтиёҷоти имрузаи ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ се баробар зиёд мебошад.

Азхудкунии онҳо на танҳо боиси кам шудани ҳаҷми партови газҳо ба атмосфера шуда метавонад, балки имконият медиҳад, ки нерӯи барқи арзон ва аз лиҳози экологӣ тоза истеҳсол

карда шавад, ки дар навбати худ ба мо барои дастрасии «кредити карбонӣ» тибки Протоколи Киото имкон фароҳам меорад. Ба ҳайси мисол мо Тоҷикистонро зикр карда метавонем, ки аз нигоҳи партови газҳо дар Осиёи Марказӣ дар ҷои охирин қарор дорад. Бо назардошти масъалаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи азхудкунии комплекси иқтидорҳои мавҷудаи гидроэнергетикиро пеш гирифтааст, ки ин раванд имкон медиҳад, ки эҳтиёҳоти афзояндаи на танҳо кишвари мо, балки кишварҳои ҳамсоя низ, ки намудҳои зеризаминии сӯзишвориро ҳамчун манбаи асосии истеҳсоли нерӯи барқ истифода мекунанд, қонеъ гардонидани шавад [1].

Тибки маълумоти олимону мутахассисони соҳа бармеояд, ки дар давраи аз соли 1956 то соли 1990 сеяки захираи пирияхҳои Осиёи Марказӣ кам шудааст ва ин тамоюл идома дорад. Зиёда аз ин, пирияхҳои Тоҷикистон, ки манбаи ташаккули қариб 60 ҶОИИ ОБИ ДАРҲОИ Осиёи Марказӣ мебошанд, дар асри XX беш аз 35 ҶОИИ ХАЧМИ ХУДРО ГУМ кардаанд.

Дар чунин шароит, яъне гармшавии фарогири иқлим аҳамияти обанборхое, ки дар назди нуруғҳои барқи обӣ сохта мешаванд, ба маротиба меафзояд. Дар даврае, ки дар Осиёи Марказӣ бар асари коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо ва афзоиши истеъмоли он камбуди захираҳои об торафт шиддат мегирад, обанборҳо дар масъалаи таъмини амнияти об дар минтақа нақши бисёр муҳим мебозанд.

Афзоиши аҳолии Осиёи Марказӣ, ки аз 20 миллион нафар соли 1956 то ба 63 миллион нафар имрӯз расидааст, шиддати масъаларо боз ҳам тақвият мебахшад.[3] Чунин таркиши демографӣ, табиист, ки боиси азхудкунии босуръати заминҳои обёришаванда гардида, майдони чунин заминҳо аз 2,5 миллион гектари ибтидои асри XX то 9 миллион гектар дар охири аср расидааст.

Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол солҳои охир дар баррасии масъалаҳои ҳалталаби экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, иштироки фаъолона дорад. Соли 1998 аз ҷониби Ҳукумати кишвар Конвенсияи тағйирёбии иқлим ба тасвиб расидааст ва дар асоси талаботи ин Конвенсия оид ба паст намудани шиддати таъсири тағйирёбии иқлим як қатор тадбирҳо андешида шудааст. Аз ҷониби Муассисаи давлатии обу ҳавошиносии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷалби васеи қарбдорон ду Аҳбороти милли оид ба тағйирёбии иқлим таҳия шуд, ки дар онҳо маълумотҳои мавҷуда оид ба тағйирёбии иқлим таҳлил ва ҷамъбаст гардидаанд. Аз ҷониби Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҷабҳаҳои гуногуни ҳифзи муҳити зист, аз ҷумла масъалаҳои тағйирёбии иқлим, оби тоза, гидроэнергетика, дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ ташаббуси пешниҳодҳои мушаххас ироа гаштаанд, ки онҳо ба беҳдошти вазъи экологӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ равона гардидаанд. 3 сентябри соли 2009 Президенти Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ оид ба тағйирёбии глобалии иқлим, ки дар Женева баргузор гардид, суханронӣ карда, вазъи тағйирёбии иқлимро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҷлил ва баррасӣ намуд. Дар маърекаи сардори давлат проблемаи ниғадории пирияхҳо ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ таҷлил шуда, махсус зикр гардид, ки ҳалли самараноки ин проблема ба кушиши якҷояи Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ вобастагӣ дорад ва яке аз роҳҳои паст намудани шиддати тағйирёбии иқлим дар Осиёи Марказӣ инкишофи гидроэнергетика ба ҳисоб меравад. Истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия дар муқобили энергияи сӯзишворӣ метавонад партовҳои газҳои гармиро ба атмосфера маҳдуд созад ва таъсири номатлуби тағйирёбии иқлимро то андозае паст намояд [10].

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми ҷумҳуриҳои собиқ ИШ чун маҷмӯи ягонаи иқтисодӣ тараққӣ мекарданд ва талаботи ба ин ва ё он маҳсулотдошта аз ҳисоби якдигар таъмин карда мешуд. Масалан, Тоҷикистон бар ивази обу захираҳои маъдани кӯҳӣ ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ аз дигар ноҳияҳои мамлакат мошини таҷҳизот, нафту газ табиӣ ва амсоли инҳоро мегирифт. Айнан Қирғизистон ҳам ба чунин намуди маҳсулот ниёз дошт. Баъди пош хӯрдани ИШ кишварҳои қисми ҳамвории (поёноб) Осиёи Марказӣ инҳисори нафту газ табиӣ ва ангиштро ба даст гирифта, нархҳои ба бозори ҷаҳонӣ баробар ва ҳатто аз он зиёдро нисбати ҷумҳуриҳои болообӣ (кӯҳистон), яъне Тоҷикистону Қирғизистон раво диданд. Чунин муносибат вазъи иқтисодии ҷумҳурии моро баъди ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ ниҳоят вазнин кард. Ҳол он ки дар тадқиқи кашфиёти қонҳои нафту газ табиӣ ва ангишти Осиёи Марказӣ маблағи тамоми ҷумҳуриҳои Шӯравӣ харҷ шуда буд ва дар ин ҷода Тоҷикистон низ саҳмгузор аст. Мутаассифона ин амал ба назар гирифта намешавад.

Аз нигоҳи географӣ масоҳати умумии минтақаи Осиёи Марказӣ ба 5,2 млн.км² баробар буда, аҳолии он зиёда аз 60 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар қисми ғарбии он ҳамаи дарёҳо ба баҳри Каспий ва ду дарёи калонтарини ин минтақа – Аму ва Сир бошанд, ба баҳри Арал

намержанд. Дарёҳои қисми ҷанубу шарқии минтақа қисман ба кӯли Балхаш ва ё дар регзорҳо нопадид мешаванд.

Тоҷикистон дар сарғаи ташаккулёбии обҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир аст ва аз 115,6 км³ оби ҳавзаи баҳри Арал қариб 90 фоиз дар қаламрави давлати мо ва Қирғизистон ба вуҷуд меоянд. Аз ҷониби дигар бештар аз 40 фоизи захираи обҳои мавҷуда ҳангоми обёрӣ талаф меёбад. Қисми зиёди иншоотҳои обёрикунада дар Осиёи Марказӣ ба талабот ҷавобгӯ нестанд, ки сабаби аз истифодаи муқаррарӣ баромадани заминҳои ҳосилхез гаштаанд ва ҳоло дар ҳудуди Осиёи Марказӣ бештар аз 5 млн гектар заминҳои обёришаванда ба ботлоку шӯразагин мубаддал гаштаанд. Ба зами ин таъсири дигаргуншавии иқлим ва ҳолатҳои антропогенӣ техногенӣ яке аз сабабҳои асосии дар Осиёи Марказӣ авҷ гирифтани биёбоншавӣ гардидааст. Аз ҳудуди Тоҷикистон калонтарин дарёҳои Осиёи Марказӣ – Аму, Панҷ, Вахш, Сир, Қофарниҳон ва Зарафшон ҷорӣ мешаванд. Ҳавзаи дарёи Аму бузургтарин дар минтақа буда, аксари дарё ва дарёҳои хурди Тоҷикистон ба ин ҳавза тааллуқ дорад ва масоҳати он ба 227 ҳазор км² буда, дарозии умумии дарёи Аму ба 2540 км расида [6], серобиаш назар ба дарёи Сир се маротиба зиёд аст. Аз ҷиҳати серобӣ қариб ба дарёи калонтарин Африка дарёи Нил баробар аст, вале ҳамагӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз 18 то 22 фоиз оби ҳавзаи дарёи Аму истифода мешавад ва боқимондаи он ба кишварҳои ҳамсояи поёноб ҷорист.

Бо вуҷуди он ки аз ҳудуди кишвари мо маҷрои бузурги оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мегузарад, вале ҳанӯз бо қарори Вазорати мелиоратсия ва хоҷагии оби собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз 7.07.1984 ва 13.12.1987 тақсими об дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ баробар ба роҳ монда нашудааст. Аз рӯи ин қарор барои Тоҷикистон ҳамагӣ дар ҳаҷми 14 км³ об ҷудо шудааст, ки он аз рӯи адолат нест. Ба ин меъёри муайяншуда дар мавриди истифодаи об ва қорбурди технологияи пешқадаи Тоҷикистон қодир аст, ки майдони замини обёришавандаро танҳо ба 840 ҳазор га расонад [9]. Дар ин сурат ба ҳар сари аҳолии кишвар дар оянда ҳамагӣ 0,1 гектар замини обёришаванда рост меояд, ки нисбати дигар давлатҳои ҳавзаи баҳри Арал бештар аз 2 баробар камтар аст. Бо истифода аз ин давлатҳои поёноб намехоҳанд, ки ин қарори қайҳо кӯҳнашуда истисно гардаду тақсими об аз рӯи меъёрҳои навини истифодабарии об муайян карда шавад. Аз тарафи дигар як қатор иншоотҳои обёрикунада, ки замони Шӯравӣ дар ҳудуди ҷумҳури сохта шудаанд, на ба манфиати Тоҷикистон қор мекунад. Масалан, қариб тамоми иқтисоди обанбори Қайроққум, дар қисми шимолии ҷумҳури ба нафъи давлатҳои ҳамсоя истифода мешавад. Маҳз бо ёрии обанбори Қайроққум маҷрои об ҳангоми обёрии заминҳо дар Ўзбекистон, Қазоқистон ба низом оварда мешавад. Аммо Тоҷикистон дар фасли зимистон аз имкониятҳои зиёди истеҳсоли нерӯи барқ ва таъмини аҳолии вилояти Суғд маҳрум мегардад. Ин ҳолат ба кори мӯътадили корхонаҳои саноатии шимоли мамлакат зарари зиёди молӣ меоварад. Зарари муҳити экологии атрофи обанбор ва соҳили дарёи Сир низ хеле зиёд аст.

Ҳангоми ҳаллу фасли тақсими об дар Осиёи Марказӣ бояд зарари офатҳои табиӣ ва хароҷоти дохилии кишвари кӯҳсор, хусусан Тоҷикистон бояд ба назар гирифта мешуд. Яъне, ғайри обанборҳо дар кишвари мо соли миллионҳо сомонӣ барои таъмири иншоотҳои гидротехникӣ, сохтани дарғотҳои иловагӣ, кӯпрукҳои вайроншуда ва мустаҳкамкунии соҳилҳо сарф мешавад. Тадқиқоти мутахассисон нишон медиҳад, ки бештар аз 60 фоиз ва дар аксар ҳолат 75 фоизи қаламрави кишвари мо дучори хавфи селу тарма мебошад, ҳол он ки ин нишондиҳанда дар Ўзбекистон ҳамагӣ 12 фоизро ташкил медиҳад. Бояд ин хароҷот одилона барои ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ баробар муқаррар карда шавад.

Яке аз масъалаҳои баҳсалаб миёни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ин муайян намудани дарёҳои сарҳадгузар мебошад. Танҳо дар 50 соли охир 150 шартномаи байнидавлатӣ оид ба истифодабарии обҳои сарҳадгузар ба имзо расидааст. Вақтҳои охир, аз соли 1957 байни давлатҳои Камбоҷа, Лаос, Таиланд ва Ветнам шартнома нисбати истифодаи дарёи Меконг, байни Ҳиндустону Покистон нисбати дарёи Ҳинд ва соли 1999 шартномаи нав оид ба истифодаи дарёи Нил байни 10 мамлакат имзо шуд, ки дар соҳили он зиёда аз 170 млн нафар зиндагӣ мекунанд [8]. Дар Осиёи Марказӣ дарёҳои Сир, Аму ва Панҷ ба дарёҳои сарҳадгузар мансуб мебошанд. Дар Тоҷикистон 70 фоиз дарёҳо сарҳадгузар нестанд [5]. Ба ин Вахш, Қофарниҳон, Хингоб, Ғунд, Ванҷ, Бартанг, Шохдара ва ғайра шомиланд.

Баъзе доираҳои сиёсии Ўзбекистон дарёи Вахшро дарёи сарҳадгузар меҳисобанд ва иддао доранд, ки дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бидуни ризоияти кишварҳои ҳамҷавор ҳаққи бунёди нерӯгоҳи бузурги обӣ дар ин дарёро (ин пеш аз ҳама бунёди нерӯгоҳи Роғун дар назар аст) надорад. Вале дарёи Вахш дарёи сарҳадгузар ба ҳисоб намеравад. Ин дарё дар қаламрави Тоҷикистон тавлид меёбад ва аз ҳудуди он ҷорист ва дар ҳудуди Тоҷикистон бо дарёи Панҷ як мешавад. Қоршиноси соҳаи энергетикаи Бонки Ҷаҳонӣ дар Европа ва Осиёи Марказӣ Рағувир Шарм дар яке аз гузоришҳои худ қайд намуд, ки «Тоҷикистон сад фоиз ҳақ дорад дар рӯдхонаи Вахш нерӯгоҳи Роғунро бунёд кунад». Бунёди нерӯгоҳи Роғун дар дарёи Вахш имкон медиҳад, ки обдави ҳавзаи дарёи Аму қомилан танзим шавад. Яъне оби зиёдатии рӯди Вахш дар солҳои сербориш дар обанбор ҷамъ шуда, соли камбориш аст ва норасоии об эҳсос мешавад, ба майдонҳои кишт дода хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Атлас Таджикской ССР. Д.-М.: ГУГК, 1968.-200 с.
2. Атласи географии Тоҷикистон. Душанбе, Агентии миллии кайҳонӣ, геодезӣ ва харитасозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷиккоинот», 2004. – 32 с.
3. Ильин И.А. Водные ресурсы Ферганской долины. Л: Гидрометеиздат. 1959. – 248 с.
4. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барои мактабҳои олии ихтисосҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2005. – 208 с.
5. Коллектив авторов. Таджикистан. Природа и природные ресурсы. Душанбе, Дониш, 1982. – 602 с.
6. Мухаббатова Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. Монография. М.: Граница, 1999. – 335 с.
7. Мухаббатова Х.М., Рахимов М.Р. Географияи Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 312 с.
8. Ходжаев М.Х. Водноэкологические проблемы Северного Таджикистана. М.: Россельхозакадемия, 1996. – 164 с.
9. Хочаев М.Х. Обҳои Тоҷикистон ва муаммоҳои баҳри Арал. Хучанд: Ношир, 2003. – 119 с.
10. Ҷумҳурият 23.12. 2009

Калидвожаҳо: *энергетика, захираҳои обӣ, обистифодабарӣ, обанбор, эрозия, гидроэнергетика, тағйирёбии иқлим, обтаъминкунӣ, биёбоншавӣ, муҳити зист, оби нушокӣ.*

Аннотация

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ
ПРИ ОРОШЕНИИ ЗЕМЕЛЬ ТАДЖИКИСТАНА**

В статье о водных ресурсах и положении Таджикистана в мировом сообществе автор уже затрагивал вопросы, связанные с сектором. В настоящее время 65% водных ресурсов Центрально-Азиатского региона поступает из нашей страны, в этом отношении автор написал свою идеологию и видит хорошее будущее. Обсуждались вопросы водопользования Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется водоснабжению простаивающих и богарных земель. Автор статьи акцентирует внимание на необходимых мерах по рациональному использованию и сохранению водных ресурсов, особенно в низовьях.

Ключевые слова: *энергия, водные ресурсы, водопользование, водохранилище, эрозия, гидроэнергетика, изменение климата, водоснабжение, опустынивание, окружающая среда, питьевая вода.*

Annotation

INFLUENCE OF ECOLOGICAL FACTORS ON ECONOMIC DEVELOPMENT

In the article on water resources and the position of Tajikistan in the world community, the author has already addressed the issues related to the sector. At present, 65% of the water resources of the Central Asian region come from our country, in this regard, the author has written his ideology and envisions a good future. The issues of water use of the Republic of Tajikistan were discussed. Particular attention is paid to water supply on idle lands and rain-fed lands. The author of the article focuses on the necessary measures for the rational use and conservation of water resources, especially in the lower reaches of rivers.

Keywords: *energy, water resources, water use, reservoir, erosion, hydropower, climate change, water supply, desertification, environment, drinking water.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фахридинов Фазлиддин Ҷамолидинович, магистранти соли якуми ихтисоси география, факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, суроға: шаҳри Душанбе ноҳияи Шомансур, кӯчаи Айнӣ 353. Тел.: 900576939

Рохбари илмӣ: н.и.г. Каландаров А. А.

Сведения об авторе: Фахридинов Фазлиддин Ҷамолидинович, магистрант первого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айнӣ. адрес: г. Душанбе улица Айнӣ 353. Тел.: 900576939

Научный руководитель: к.г.н. Каландаров А. А.

About the author: Fakhridinov Fazliddin Jamolidinovich, first year master faculty Geography TSPU the names of Sadriddin Ayni: address Dushanbe city, Ayni street 353. Tel.: 900576939

Scientific advisor: Kalandarov A. A.

ПРИНЦИПҲОИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ИМКОНОТИ ШАХСИЯТ ВА КОЛЛЕКТИВ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Таҳлили адабиёти педагогӣ-психологӣ ва методӣ ошкор намуд, ки олимони-методистони соҳаи таълими забонҳои хориҷӣ ба проблемаи истифодаи методҳои фаъол дар раванди таълими забони англисӣ, аз он ҷумла амалигардони методҳои интенсивӣ ё босуръат дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ эътибори калон додаанд.

Доир ба ин методҳо як қатор олимони тадқиқот бурда, усули шаклҳои мухталифи онро дар таҷриба санҷидаанд (Л.Ш. Гегечкори, Г. Лозанов, Г.А. Китайгородская, В.В. Петрусинский, А.С. Плесневич, И.М. Румянцева, И.Ю. Шехтер ва дигарон). Тибқи ин тадқиқотҳо методҳои босуръати таълим асосан ба фарогирии нутқи шифоии забони хориҷӣ дар мӯҳлатҳои нисбатан кӯтоҳ бо ҳамаҷуза хеле мутамарказ сохтани соатҳои таълимӣ ва фароҳам овардани вазъи «ғўтаварӣ» ба муҳити забонӣ нигаронида шудаанд.

Олимон навъу шаклҳои мухталифи методи босуръатро пешниҳод кардаанд. *Методи фаъолгардони имконотҳои шахсият ва коллектив* яке аз навгониҳои методи босуръат маҳсуб меёбад, ки охири солҳои 70-ум ва 80-уми асри гузашта дар заминаи консепсияи Г. Лозанов аз ҷониби олими шинохтаи рус Г.А. Китайгородская таҳия гардидааст. Шаклҳои гуногуни метод дар машғулиятҳо оид ба забонҳои хориҷӣ аз санҷиши амалӣ гузашта, вале муваффақиятҳои аз ҳама бештар дар қатори курсҳои кӯтоҳмуддати забонмӯзӣ бо тамоюли ҳадафмандонаи равшан ифодагаштаи таълими муошират ба забони хориҷӣ дар соҳаҳои маишӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва умумиилмӣ ба даст омаданд. Метод пеш аз ҳама ба таълими муошират ва ба андозаи кам баҳри фарогирии маводи забонӣ нигаронида шудааст [1, 221].

Муқаррароти назарии метод замина бар дастовардҳои мактаби равшаншиносони рус ва дар навбати аввал психологияи муошират дар доираи назарияи фаъолияти нутқӣ, инчунин сафарбаркунии захираҳои ғайбӣ одам дар омӯзиш дорад. Дар асоси назарияҳои зикршудаи психологӣ муқаррароти зерини метод тасвир меёбад:

- 1) дар машғулиятҳо ба амал овардани муҳити таъсиррасонии коллективонаи тарафӣ ва ташкили муоширати идорашавандаи нутқӣ;
- 2) кушода додани нерӯи эҷодии шахсияти муҳассилин, ки самаранокии гипермнезия (ҳолати хотир, ки дар он ҳифзи маводи ҳаҷман калон ба амал меояд)-ро таъмин менамояд;
- 3) истифодаи манбаҳои гуногуни идрок ва доираи таҳтишуур [1, 223].

Принсипи психологӣ-педагогӣ метод бо формулаи «дар коллектив ва тавассути коллектив» муайян карда шудааст ва имкон медиҳад, ки раванди муошират дар машғулиятҳо ҳадафмандона амалӣ карда шаванд.

Ин метод мутобиқи дастурамали методии «Пулҳои эътимод» (Г.А. Китайгородская ва дигарон, 1993) ба принципҳои зерин тақсим мекунанд:

1. Принципи муоширати шахсиятӣ. Дар рафти машғулиятҳо мубодилаи иттилооти барои хонандагон шахсан аҳамиятдошта гузаронида, ҷиҳати татбиқи имкониятҳои ҳар як хонанда шароитҳо фароҳам оварда мешаванд. Зимнан ҳатмӣ нест, ки иттилоот танҳо таълимӣ бошад. Фарқияти муоширати шахсӣ аз таълимӣ, ки дар методҳои дигар васеъ истифода мешаванд, маҳз дар ҳамаи аст. Муваффақияти ташкили муоширати шахсӣ аз бисёр ҷиҳат аз характери маводи таълимӣ вобаста мебошад. Он дар шакли матн-полилог-як навъ сценарияи сахнаҷаи наҷандон калони инъикоскунандаи вазъияти муоширатии барои хонандагон муҳим пешниҳод мегардад. Қор бо матн, бозидани нақшҳо ва муҳокимаи мундариҷаи он моҳияти қорро дар сатҳи муоширати шахсиятӣ ташкил медиҳад [2, 17].

2. Принципи ташкили нақшии маводи таълимӣ воситаҳо ва усулҳои дар гурӯҳ муқаррар кардани муоширати шахсиро муайян менамояд. Принцип тавассути низомии машқҳои коммуникативии аз ҷониби хонандагон дар шаклҳои гуногуни амалиёти байниҳамдигарии гурӯҳӣ иҷрошаванда татбиқ мегардад. Ба тӯфайли ташкили нақшофароҳи фаъолияти маърифатии хонандагон характери бозиро мегирад [2, 17].

3. Принципи амалиёти байниҳамдигарии коллективона хусусияти ташкили хонандагонро дар шаклҳои гуногуни амалиёти байниҳамдигарии гурӯҳӣ дар дарс инъикос менамояд. Шаклҳои гуногуни қори гурӯҳӣ ҳамчун воситаи сафарбаркунии фаъолнаи хонандагон ба раванди мубодилаи иттилоот таҳия гардидаанд, ки ба фаъолияти таълимӣ характери коллективӣ медиҳанд. Ҷунонҷи қори дунафара, қор дар микрогурӯҳ, аҳли синф-гурӯҳ,

муаллим–гурӯҳ ва ғайра. Дар шароити амалиёти байниҳамдигарии коллективӣ баланд гардидани сатҳи фаъолнокии хонандагон мушоҳида мегардад [2, 18].

4. Принципи гуногунамалкарди машқҳо махсусияти ташкили раванди таълимиро аз рӯи методи фаъолгардонӣ инъикос менамояд. Гуногунфункционалии машқҳо маъноӣ ҳамзамон фарогирии маводи забонӣ ва фаъолияти нутқӣ дар рафти машғулиятҳоро дорад, бар хилофи таълими анъанавӣ, ки аввало фарогирии ҷанбаҳои забонро таъмин намуда, сипас фаъолияти нутқӣ ташкил карда мешавад [2, 18].

5. Принципи муттамарказонӣ дар ташкили маводи таълимӣ ба ҳаҷми маводи таълимӣ ва тақсими он дар курси таҳсил алоқаманд аст. Мӯҳлати маҳдуди таълим зарурати характери муттамарказии додани маводи таълимӣ ва такрори бисёркаратаи онро дар рафти машғулиятҳо тақозо менамояд [2, 20].

6. Принципи маҳорати рафтору гуфтор дар таълим. Дар чараёни муошират воситаҳои ғайринутқӣ, имову ишоратҳои муаллим, тарзи рафтору гуфтораш, ки тавассути онҳо диққати хонандагонро ба худ ҷалб менамояд, фаҳмида мешавад. Ин маҳорат ба баланд бардоштани обрӯю нуфуз мусоидат карда, муҳити фараҳмандӣ, эътимоду боварии тарафайнро ба амал меорад, ки он баҳри фарогирии маводи таълимӣ шароитҳои мусоид таъмин менамояд [2, 20].

Методи фаъолгардонӣ аз нигоҳи имкониятҳои дар он мавҷудаи таълими забон ҳамчун воситаи муошират дар мӯҳлатҳои кӯтоҳтарин ва дар доираи мавзӯҳо ва вазъиятҳои муоширатии барои хонандагон ҷолиб таваҷҷӯҳро ба худ ҷалб кардааст. Ин ҳолат ҷанбаи ангишиҳои таълимиро чун усулҳо ва шаклҳои дар доираи метод таҳияшуда (таълим дар раванди муошират, таълим бо истифодаи нақшофарихо, таълим дар ҳавои мусиқӣ, таълим бо истифодаи воситаҳои ағъият ва технологияҳои муосир) таъмин менамояд. Ҷояҳои методи фаъолгардонӣ дар курсҳои забонҳои хориҷӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олий ва курсҳои омӯзишӣ барои калонсолон ҷомаи амал пӯшидаанд.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Нашри дуюм, бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2018. – 350 с.
2. Китайгородская Г.А. Методы интенсивного обучения иностранным языкам. Москва, 1986. – 165 с.
3. Конышева А. В. Английский язык: Современные методы обучения. – Минск, 2007. – 352 с.
4. Шукин А. Н. Интенсивные методы обучения иностранным языкам: Учебное пособие. – Москва -2000. – 228 с.

Калидвожаҳо: *методи интенсивӣ, таълими босуръат, фаъолгардонӣ, имконот, шахсият, коллектив, раванди омӯзиш, муошират.*

Аннотация

ПРИНЦИПЫ АКТИВИЗАЦИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ И КОЛЛЕКТИВА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена характеристике одного из разновидностей интенсивного метода обучения, методике активизации возможностей личности и коллектива в учебном процессе. Автор опираясь на исследования Г.А.Китайгородской раскрывает основные принципы активизации возможностей личности и коллектива в процессе обучения иностранному языку в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: *интенсивный метод, ускоренное обучение, активизация, возможности, личность, коллектив, учебный процесс, общение.*

Annotation

THE PRINCIPLES OF ENHANCING THE CAPABILITIES OF THE INDIVIDUAL AND THE COLLECTIVE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the characteristics of one of the varieties of the intensive teaching method, the method of enhancing the capabilities of the individual and the collective in the educational process. Based on the research of G.A. Kitaygorodskaya, the author reveals the basic principles of enhancing the capabilities of the individual and the collective in the process of teaching a foreign language in secondary school.

Keywords: *intensive method, accelerated learning, activation, opportunities, personality, collective, educational process, communication.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторов Асад Анварович, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айнӣ. Тел.: (+992) 918855060

Рохбари илмӣ: Алиев С.

Сведение об авторе: Сатторов Асад Анварович, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 918855060

Научный руководитель: Алиев С.

About the author: Sattorov Asad Anvarovich, the master of 1-st year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel.: (+992) 918855060